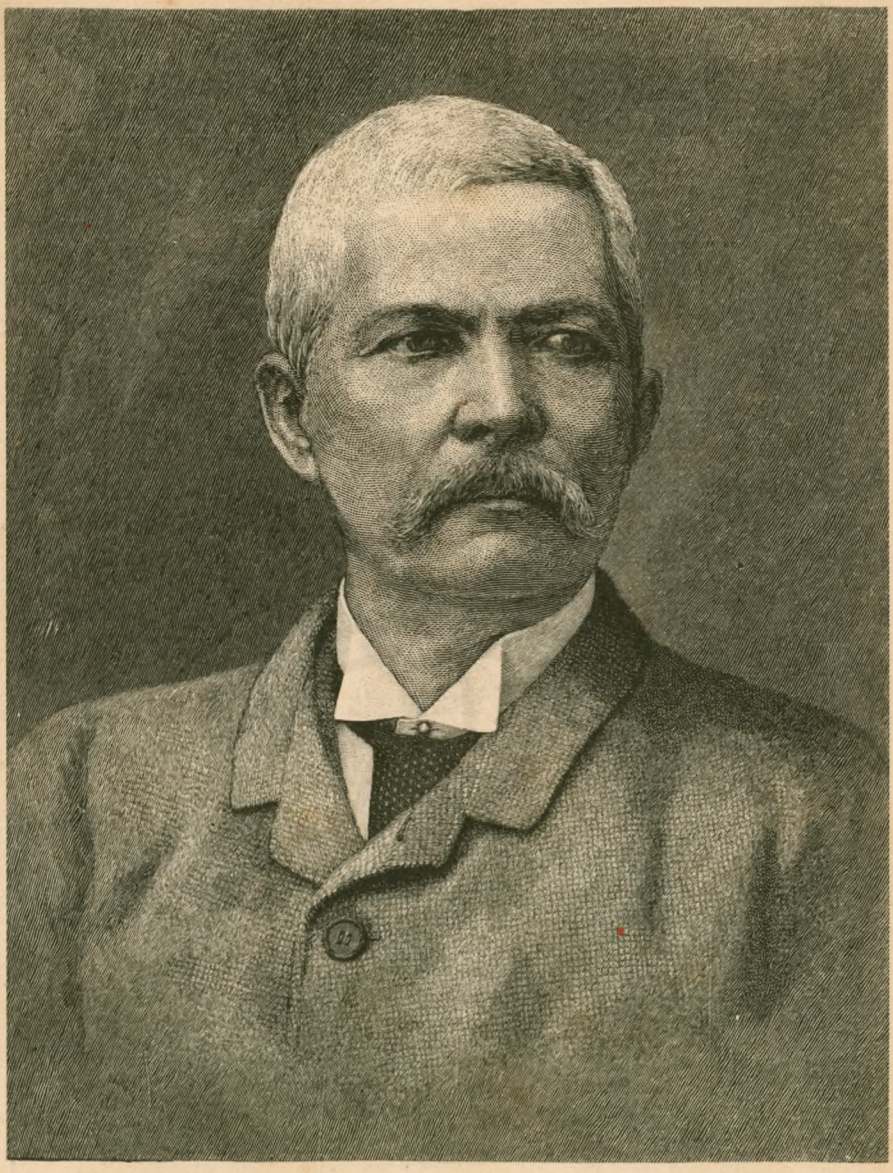
© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

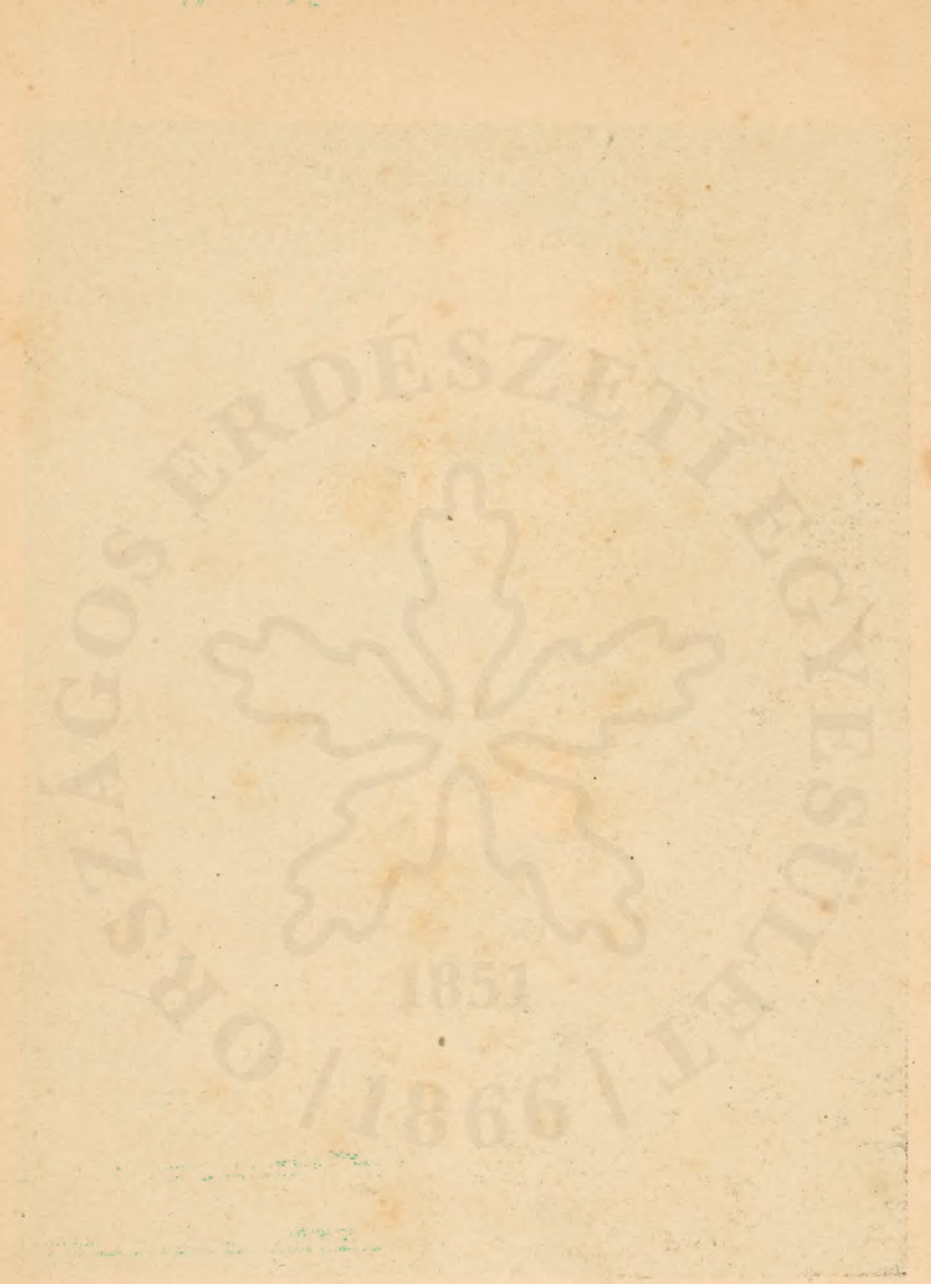

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

STANLEY ARCZKÉPE.
(Fénykép után.)

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

ÁII.EII. 2020

A LEGSÖTÉTEBB AFRIKÁBAN

EMIN PASÁNAK

EKVÁTORIA KORMÁNYZÓJÁNAK

FÖLKERESÉSE, MEGSZABADÍTÁSA ÉS VISSZAVONULÁSA

IRTA

STANLEY M. H.

a londoni királyi földrajzi társaságnak, a skót, a manchesteri stb. kir. földrajzi társaságoknak tiszteletbeli tagja;
a hallei egyetem philosophiae doktora;
a londoni, párizsi, az olasz, svéd, antverpeni stb. földrajzi társaságok arany érmének tulajdonosa;
az első osztályú Medsidje-rendnek, az első osztályú Ozmanlie-rendnek, az első osztályú Kongó-rendnek, az első osztályú Lipót-rendnek, Zánzibár csillagrendjének, a Kongó-szolgálat csillagrendjének birtokosa s. a. t.

„Megyek mindig előre, míg el nem jutok azon helyre, ahol a két tenger találkozik, kelljen bár kilenczven évig is utaznom." Korán, XVII. fej. 62. v.

Egyetlen jogosított, az angol eredetiből fordított magyar kiadás.

SZÁZÖTVEN METSZETTEL ÉS TÉRKÉPEKKEL.

ELSŐ KÖTET.

Országos Erdészeti Egyesület
Wagner Károly Erdészeti Szakkönyvtár
125/2017
I.

BUDAPEST, 1891.

KIADJA RÁTH MÓR.

London. Sampson Low, Marston, Searle & Rivington, Limited. — Lipcse. F. A. Brockhaus. — Páris. Hachette & Cie. — Milano. Fratelli Treves. — Madrid. Espasa & Co. — Christiania. P. T. Mallings. — Prága. J. R. Vilímek. — New-York. Scribner's & Sons. — Arnheim. Cohen & Sohn. — Stockholm. Norstedt & Söner s. a. t. a további jogosított kiadók.

A magyarországi, úgy a többi jogosított kiadók ezen műnek, képeinek, térképeinek akár egészben, akár részben való utánnyomása, kivonása vagy bár mely irodalmi czélokra történhető felhasználása ellen a legkomolyabban tiltakoznak, és az ilynemű merényletek ellen a törvény védelmét azonnal igénybe fogják venni.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

A SZERZŐ ÉS AZ ANGOL KIADÓK MEGJEGYZÉSEI.

E munka szerzője és kiadói köszönetet kivánnak mondani mindazon uraknak, akiknek legbuzgóbb közreműködése nélkül azt a megjelölt időben közrebocsátani teljesen lehetetlen lett volna. Kiválóképen le vagyunk kötelezve azon művészeknek, akik készséggel odázták el egyéb megbizatásaikat, csak hogy e munka befejezésénél segédkezet nyujthassanak; neveiket a szives olvasó az illusztrációk jegyzéke mellett fogja találni; azonban nem mulaszthatjuk el különösen is megemlíteni M. G. Montbard úr nevét Highgate-ből; az ő fáradhatatlan buzgalmának köszönhető nem csak azon számos fametszet, amelyek a nevét viselik, hanem neki köszönhető az a finom hat rézkarczolat is, amelyek az amateur-kiadást ékesítik. Forestier úr Sydenhamből, Riou úr, a hires franczia művész és Schonberg úr azon kitünő munkákért, amelyeket szolgáltattak, jogot tarthatnak köszönetünkre; hasonlóképen Sydney Hall úr is, aki elég nemes lelkü volt és kisegített bennünket, midőn a többi művészeket betegségök megakadályozta annak végrehajtásában, amire vállalkoztak. Nem volna illő dolog, ha a metszők közől meg nem említenők nevét a veterán J. D. Cooper-nek, — aki hasonló lelkesültséget és buzgalmat tanusított ezen munka elkészítésénél, mint tizennyolcz évvel ezelőtt a „*Miként találtam meg Livingstone-t?*“ czimünél — nevét Barbant úrnak Párisból és a többi franczia metszőkét, akik jó barátunknak, Fouret úrnak a Hachette és társa czég tagjának lelkesedésétől ösztönöztetve, egyforma jó indulattal dolgoztak; a térképeket illetőleg pedig Edward Stanford urat, akit John Bolton úr támogatott, illeti meg a legnagyobb dicséret.

Walery úr, a Regent Streetből, jogot tart köszönetünkre a szerző ama kitünő arczképeért, amely a második kötetnek czímképét teszi; Fergus úr Largsból pedig azon csoportképért, amely ezen kiadás első kötetének czímlapján látható. Tekintve, hogy

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

a szerző e munka első sorát Kairóban, a Villa Victória-szállóban f. évi (1890) január 25-én irta meg; tekintve, hogy rajta ötven napig szakadatlanul dolgozott, naponként átlag husz nyomtatott lapnál többet készítvén el; tekintve továbbá, hogy a kézirat első része márczius 12-én került sajtó alá, az utolsó korrektura-ív pedig junius 3-án került már ki: Clowes urak, akiknek neveit utoljára említjük meg, messze állanak attól, hogy ők tartsanak a legkevesebb elismerésre számot. Bátran állíthatjuk, és állításunk kétségbevonásától nem kell tartanunk — hogy ily nagy terjedelmü útleirás ily rövid idő alatt nem készült még el soha sem; ezért is Clowes és fiai urak sajtó-intézetének óriási segédeszközeit a legnagyobb mértékben ki kellett használnunk; London két legnagyobb könyvkötő intézete pedig — Burn úré, Hatton Gardenben és Leighton fia és Hodge-é, Schoe Lane-ben — alig volt képes megfelelni azon követelményeknek, amelyeket velök szemben támasztottunk. A kiadók törekvése volt a munkát minden tekintetben a lehető legjobbá tenni; minden hiány, ami benne fölfedezhető, annak a komoly igyekezetnek tudandó be, hogy lehetőleg gyorsan akartak eleget tenni a közönség rendkivüli sürgetéseinek, aminő ezelőtt még nem fordult elő.

H. M. Stanley.

Sampson, Low, Marston, Searle és Rivington.

A kiadók megragadják az alkalmat, melyet e „jegyzet“ nyujt és tudtul adják, hogy készülőben van egy harmadik kötet is, amely bizonyos tekintetben e kettőt ki fogja egészíteni és a „*Legsötétebb Afrikában*“ egy fontos fejezetére élénk világot vet. Mounteney Jephson, akit Stanley Ekvátoria-tartomány csapataihoz követül küldött, igen érdekes kötet könyvet irt.

Meg kell jegyeznünk, hogy Jephson úr fogságba esett és Vádeláiban kilencz hónapig fogolyként őriztetett; eközben rendkivüli kalandjai voltak, amelyekből csak a véletlen szabadította ki. Munkája egy 8-ad rét kötetből fog állani, amely illusztrációkkal és térképekkel ellátva még ez őszszel meg fog jelenni.

London, 1890, junius hó. S. L. M. S. és R.

A fentemlített Mounteney Jephson könyve ujabb értesítés szerint az angol, és a többi kiadások, tehát a magyar kiadásnak szintén harmadik kötetét fogja képezni, és Stanley közreműködésével már el is készült. Ráth Mór.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

AZ ELSŐ KÖTET TARTALMA.

LAP

Bevezető levél Sir William Mackinnon úrnak, az Emin-bizottság elnökének 1

ELSŐ FEJEZET.

BEVEZETÉS.

A khedive és a Szudán. — Arabi pasa. — Hicks pasa veresége. — A máhdi. — Sir Evelyn Baring és Lord Granville a Szudánról. — Valentine Baker pasa. — Gordon tábornok: mit tett az alsó-Szudánban. — Schnitzler Eduárd, (vagyis Emin Effendi Hákim) és tartománya. — Gordon tábornok Khártumban és a Lord Wolseley vezérlete alatt álló, 1884-ki mentő expedicziő. — A. M. Mackay, az ugandai hittérítő. — Emin bejnek Mackay-hez, C. H. Allenhez és Dr. R. W. Felkinhez intézett, tartományának állapotáról szóló levelei. — F. Holmwoodnak és A. M. Mackaynak nézetei Emin tervezett megszabadításáról. — Javaslatba hozott útak, melyeket az expedicziónak Emin megszabadítása czéljából követnie kellene. — Sir William Mackinnon és J. F. Hutton úr. — A segélyalap és az expedicziő előkészitésére vonatkozó részletek. — Sir Francis de Winton ezredes. — Az expedicziő tisztjeinek kiválasztása. — Lipót király és a Kongó-út. — Elindulás Egyiptomba 13

MÁSODIK FEJEZET.

EGYIPTOM ÉS ZÁNZIBÁR.

Parke az expediczióhoz szegődik. — Reggeli Nubar pasánál. — Dr. Junker vállalatunkban katonai expedicziót lát. — Érte-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

LAP

süléseim Emin pasáról. — Látogatásom Tevfik khedivénél. — A fermán. — Megérkezésem Adenbe. — Találkozás Dr. Lenzczel. — Megérkezés Zánzibárba. — Változások Zánzibárban. — Ünnepies fogadtatás a fejedelemnél. — Alkudozásaim Tippu-Tibbel. — Az Eastern Telegraph Company bőkezüsége 59

HARMADIK FEJEZET.

TENGEREN A KONGÓIG.

Angolország helyzete Kelet-Afrikában. — Tippu-Tib a Stanley-vizesések kormányzója. — Verekedés a hajón. — Tisztjeim jelleme. — Tippu-Tib a fehér emberről. — Megérkezés Bananába. — Szomorú kilátásaink 82

NEGYEDIK FEJEZET.

A STANLEY-POOLIG.

Kezdetét veszi a szárazföldi út. — Palaballa. — Ward úr. — Kongó-la-Lemba. — Banza-Manteka. — A Kuilu-folyónál. — A fegyelemfentartásnak haszna. — Lukungu. — A szudáni csapat. — A panaszok meghallgatása. — Bentley úr ide kölcsönzi a *Peace*-t. — Megérkezés Léopoldville-be. — Alkudozások Billingtonnal a *Henry Reed*-re nézve. — Liebrichts, a *Henry Reed*-et megszerzi. — El kell sietnünk a Stanley-Pool mellől. — Látogatásom Kinsasszában. — Utasítások az útra 96

ÖTÖDIK FEJEZET.

A STANLEY-POOLTÓL JAMBUJÁIG.

A Kongó-út természeti sajátságai. — A *Peace* kormányrúdja eltörik. — A *Peace* szerkezete. — A tüzi-fa beszerzése. — Mszuata. — A *Stanley* hajótörése. — A *Peace* megtagadja a szolgálatot. — Boloboban csapatainkat ketté osztjuk. — Barttelot az utócsapat vezére. — Lukolela. — Az Egyenlítő-állomás. — Bangela. — A bazokok. — Miért félősebb az erdő lakója a sík vidék lakójánál. — Baruti és bátyja találkozása. — Baruti eltünik örökre 123

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

HATODIK FEJEZET.

JAMBUJÁBAN.

LAP

Kikötünk Jambujában. — A *Stanley* visszaindul az Egyenlítő-állomáshoz. — Aggodalmaim Barttelot őrnagy és a *Henry Reed* miatt. — Barttelot szerencsésen megérkezik. — Barttelot és Jameson utasításai az utócsapatra vonatkozólag. — Barttelot kétségei Tippu-Tib hűsége iránt. — Hosszú beszélgetésem Barttelottal. — Utasítások az előhad számára. — Stairs betegsége. — Az utolsó éjjel Jambujában. — A rendelkezésemre álló haderő és fölszerelések 140

HETEDIK FEJEZET.

A PANGA-VIZESÉSEKHEZ.

Egy afrikai út. — Utazásunk módja az erdőben. — Jamesonnek és az őrnagynak „Isten hozzád"-ot mondunk. — 160 nap az erdőben. — A jambujai sellők. — A jankondei benszülöttek támadása. — Pihenő Bahunga mellett. — Utunk leírása. — A megmérgezett faczövekek. — Hat babali foglyunkká lesz. — Dr. Parke és a méhek. — Zivatar az erdőben. — Jephson az aczélcsolnakot összerakja. — Bakunda helység. — A helységek szemétdombjai. — Aruvimi melléki tájkép. — A bakutik és bakokák helységei. — A Gvengvere-sellők. — A Bakula fiú. — A mi „Kávénk szeletekkel". — A Bandangi szomszédságában fekvő szigetek. — A baburu törpék. — A folyó ismeretlen útja. — A szomáliak. — A cserekereskedés Maririben és Mupében. — Az Aruvimi Mupé mellett. — A babé-k erkölcsei, szokásai és ruházata. — Jephson két kalandja. — A darázs-sellők. — A bvamburik törzsfejedelme. — Táborunk Mi-jui-ben. — Baleset a kánuval. — Egy elhagyott helység. — Megérkezés a Panga-vizesésekhez. — A vizesések leírása 171

NYOLCZADIK FEJEZET.

A PANGA-VIZESÉSEKTŐL UGARROVVÁIG.

Ujabb baleset a sellők közt. — Utiri helység. — Aviszibba-telep. — Vizsgálat gyilkossági ügyben Aviszibba mellett. — A benszülöttek meglepnek. — Stairs hadnagy megsebesül. — Elűzzük az ellenséget. — A mérgezett nyilak. — A zánzibáriak közönyössége. — Jephson karavánját nem találjuk.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

LAP

— Sebesültjeink. — Örökös eső. — Khalfan, Szádi és mások halála. — A karaván megérkezése. — A Mábengu sellők. — Embereim fölött szemlét tartok. — A Nepoko folyó. — Binza észrevételei. — Élelmi szereink. — A lövő-szerek gondatlan elhasználása. — Fele úton az Albert-tóhoz. — Ugarrovva nehány emberével találkozunk. — Bujdosók. — Tanyánk a Viziló-öbölnél és az Avakubi-sellőknél. — A Navabi-i feldúlt telep. — Elefántok Memberrinél. — Ujabb szökések. — Ugarrovva, az arab vezér. — Tudósításai. — Látogatásom az arab telepen. — A törpék törzsének első példánya. — Rendezkedések Ugarrovvával 216

KILENCZEDIK FEJEZET.

UGARROVVÁTÓL KILONGA-LONGÁIG.

Ugarrovva visszaküldi szökevényeinket. — Elrettentő példát szolgáltatunk. — Az „expressz"-puskák. — Beszélgetésem Rashiddal. — A Lenda-folyó. — Vad sellők. — Élelemhiány. — Kilonga-Longa nehány embere. — Az Ihuru és Ituri összefolyása. — Az expedicziő állapota és tagjainak száma. — Nelson kapitány betegsége. — Futárokat küldünk fel Kilonga-Longához. — A betegek tanyája. — Randy és a gyöngytyúk. — Élelemhiány. — Az erdei baraczk okozta betegség. — Csodálatos étlapok. — Ujabb szökések. — Aszmani vizbe ful. — Állapotunk rövid leirása. — Uledi javaslata. — Umari kúszása. — Szamaramat lelőjjük, hogy legyen enni valónk. — A manyuemák útját követjük és elérünk falujokba . . . 261

TIZEDIK FEJEZET.

IPOTOBAN, A MANYUEMÁK TÁRSASÁGÁBAN.

Az elefántcsontvadászok Ipotoban. — Eljárásuk módja. — A manyuema vezetők és rablóhadjáratuik. — Miként lehetne az óriási pusztításoknak elejét venni. — A keresztes hadjárat, amit Lavigerie kardinális hirdet. — Zánzibári vezetőink. — Aggodalmunk Nelson kapitányért és társaiért. — Embereink fegyvereiket élelmi szerekért cserélik be. — Puskalopások. — Visszaadatásukat követelem. — Uledi a hiányzó vezetőkről hoz hirt. — A szerződés, amelyet Nelson megsegítése czéljából a manyuema vezetőkkel kötöttünk. — Jephson jelentése útjáról. — Nelson kapitány és Parke orvos jelentései. — Izmailivel vérrokonságot kötök. — Ipotot elhagyjuk 294

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

AZ ERDŐN KERESZTÜL A MAZAMBONI HEGYCSÚCSIG.

LAP

A balesszék országában. — A balesszék házai és tisztásai. — Bukiri benszülöttei. — A törpék első faluja. — Meneteink hosszabbak lesznek. — Az út Mambungun túl. — Pihenőnk Keleti- és Nyugati-Indekarunál. — Egy kis viszály „Three O'clock" és Khámisz között. — Ibviribe érkezünk. — Khámisz és az „aljas zánzibáriak". — Az ibviri-i tisztás. — Élelmi szerek bősége. — Embereim állapota és ujabban minő fáradalmakon estek át. — Khámisz és csapatja a szomszédos vidéket fölkutatja. — És egy kecskenyájjal visszatér. — Khámisz Boriot foglyává teszi, de mi ismét szabadon bocsátjuk. — Jephson Nelson kapitány megmentése után visszatér. — Khámisz és a manyuemák hazamennek. — Az Ipotoban lakó Kilonga-Longának és társainak terhére irt számla. — Szimba öngyilkossága. — Miként gondolkozott róla Száli. — Stairs hadnagy kémszemléje. — Szemle és ujjászervezés Ibviriben. — Embereim megjavult állapota. — Borio helysége. — Balessze-i erkölcsök. — Keleti-Indenduru. — Az erdő szélére érünk. — Pizgah-hegy. — Ijugu-helység. — Végre föltünik az Isten szabad ege! A gyönyörü gyepes-vidék. — Találkozásunk egy öreg bábával. — Indeszura és termékei. — Dsuma fogságba jut. — Ismét az Ituri folyó. — Halmos síkságra jutunk. — És nehány helységben élelmet szerzünk. — A kunyhó-épités módja. — A babuszesszék kerülete. — Mbiri-i foglyaink. — A benszülöttek megtámadják tanyánkat. — Az Ituri folyása. — Mbunyuma benszülöttei. — Élelmünk Ibviri elhagyása óta. — Mazamboni-csúcs. — A Keleti-Ituri. — Ültetvények bősége. — A benszülöttek támadása. — Tanyánk a Nzera Kum gerinczén. — „Légy erős és bátor". — Barátságos érintkezés a benszülöttekkel. — Kényszerítve vagyunk őket szétkergetni. — Békét kötünk velök. — A bundusszumák fegyverei 318

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

MEGÉRKEZÉSÜNK AZ ALBERT-TÓHOZ ÉS VISSZATÉRÉSÜNK IBVIRIBE.

A benszülöttek tovább is nyugtalanítanak. — Helységeiket fölégetjük. — Gavira helysége. — A benszülötteket föltartóztatjuk. — Az Unyoroi-fensík láthatóvá lesz. — A benszülöttek éjjeli támadása. — Katonza helysége. — Alkudozás a

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

LAP

benszülöttekkel. — A pasáról nem kapunk hirt. — Töltéskészletünk. — Helyzetünket fontolóra vesszük. — Stairs hadnagy beszél Kazenya-sziget lakóival. — Egyetlen egy útunk marad, amelyet helyzetünkben még követhetünk. — A benszülöttek ujabb támadása. — A tó partjának képe. — Fölmászunk egy hegyre. — Gazdag gabonakészletet fedezünk föl. — A gazdag undusszumai völgy. — Visszautazásunk Ibviribe. — Bodo-erőd épitése 390

TIZENHARMADIK FEJEZET.

AZ ÉLET BODO-ERŐDBEN.

Legközelebbi teendőink. — Bodo-erőd czölöpkerítése. — Stairs hadnagy utasításai. — Elutazása Kilonga-Longához. — Patkányok, moszkitók stb. zaklatásai. — Éjjeli nyugalmunkat a maki zavarja meg. — A vörös hangyák seregei. — A kigyók a trópikus Afrikában. — Az egyiptomi zászló feltűzése. — Parke orvos és Nelson kapitány megérkeznek Ipotoból. — Jelentésök a manyuemák közti tartózkodásukról. — Stairs hadnagy megérkezik az aczél csolnakkal. — Elhatározzuk, hogy azonnal megindulunk a tóhoz. — Önkénytesek, akik készek Barttelot őrnagyhoz levelet elvinni. — Nelson és én megbetegszünk. — Uledi a törpék egy királynéját foglyul ejti. — Kukoriczaföldeink. — Milyen volt az élet Bodo-erődben. — Ujra megindulunk a Nyánzához . . 426

TIZENNEGYEDIK FEJEZET.

MÁSODIK ÚTUNK AZ ALBERT-NYÁNZÁHOZ.

Nehézségek az aczélcsolnakkal. — Az erdei lakók ravaszsága. — Több törpe fogságba esik; ezek leirása. — Átkelünk az Ituri folyón. — Dr. Parke gyönyörűsége az erdő elhagyásakor. — A tanyák Besszé mellett. — Zánzibári élcz. — Ismét a Nzera-Kum-magaslaton foglalunk állást. — Közlekedés a benszülöttekkel. — „Malleju“ vagyis „a szakállas“, az Eminről szóló első hirek. — Mazamboni törzsfejedelemnek és kiséretének látogatása. — Jephson baráti viszonyba lép Mazambonival. — Nesztor és Murábo kuruzslók. — A Kongó melléki néptörzsek. — Gavira törzsfejedelem látogatása. — Egy mhuma törzsfejedelem. — A bavira és vahuma faj. — A különböző afrikai arczok. — Barátságunk Mpingával. —

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

LAP

Gavira és a tükör. — Az exponált Uzanza. — Megérkezünk Kavalliba. — A törzsfejedelem megmutatja „Malleju“ levelét. — Emin levele. — Jephson és Parke az aczélcsónakot a tóra szállítják. — Azon levél másolata, amelyet Jephson által Eminnek küldtem. — A benszülöttek barátságos látogatásai 455

TIZENÖTÖDIK FEJEZET.

TALÁLKOZÁSOM EMIN PASÁVAL.

Bundi-i tanyánk. — Mbiasszi, Kavalli törzsfejedelme. — A balegga magtárak. — Katonza és Komubi törzsfejedelmek bünbánatukat fejezik ki. — Badzva kányái. — Jephson levélkéje. — Emin, Casati és Jephson a régi Kavallinál épült tanyánkra bevonulnak. — Emin pasa és Casati kapitány leirása. — A pasa szudáni emberei. — A mi zánzibáriaink. — A *Khedive*-gőzös. — Baker és a Kék-hegyek. — Miként irták le Emint dr. Junker és dr. Felkin. — Kabba Rega közel volta. — Emin és az Egyenlitői-tartományok. — Dr. Junker jelentése Eminről. — Eminnel megbeszélem a jövőben teendő lépéseket. — Casati kapitány tervei. — Nszabe-i tanyánk és ottani élelmi szereink. — Miként bánt Kabba Rega Casati kapitánynyal és Mohammed Birival. — Mabrukit egy bivaly megökleli. — Emin pasa és katonái. — Az Eminnek tett javaslataim és az ő válasza. — Emin helyzete. — Mohammed Achmet. — A Kongó-állam. — A külügyminisztérium táviratai . . 485

TIZENHATODIK FEJEZET.

EMIN PASA TÁRSASÁGÁBAN (FOLYTATÁS).

A tartomány megerősített állomásai. — Viharok Nszabéban. — Fiatal krokodilusok fészke. — Ibrahim-tó. — A zánzibáriak zsákmányszerző hadjárata a balegga falvakban. — Dr. Parke a két hiányzó ember keresésére indul. — Megint a zánzibáriak. — Egy valódi tornado. — A pasa ajándékai. — Találkozásunk Emin tisztjeivel. — Emin marhanyájai. — A *Khedive* elindul Mszua állomásáról. — Mabruki és bére. — A pasa és a sextans használata. — A helybeli törzsfejedelmek elutazása. — A *Khedive* és *Nyánza* gőzösök megérkezése katonákkal. — Előkészületeket teszünk az utócsapat fölkeresésére. — Üzenetem a csapatoknak. — Utunk Badzvánál. —

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

LAP

A zánzibáriak búcsutáncza. — A mádi teherhordók eltűnnek. — Első megpillantása a Ruvenzorinak. — Az Albert-tó előbbi körülhajózói. — Magas iker-hegycsúcs a Keleti-Ituri folyó mellett. — A segély Eminnek Kabba Rega ellen. — Emin pasa két levele. — Tudomásunkra jut, hogy Kadongo és Muziri törzsfejedelmek támadást akarnak ellenünk intézni. — Ujabb mádi teherhordók. — Kadongo tanyáját megtámadjuk. — Mazamboni és Gavira támogatásával Muziri tábora ellen indulunk, amelyet elhagyatva találunk. — Mazamboni harczosainak phalanx-táncza. — A zene az afrikai kontinensen. — Tanyánk a Nzera-Kum magaslaton. — Különböző törzsfejedelmek ajándékai. — Muziri törzsfejedelem békét kér 515

TIZENHETEDIK FEJEZET.

EMIN PASA SZEMÉLYÉRŐL.

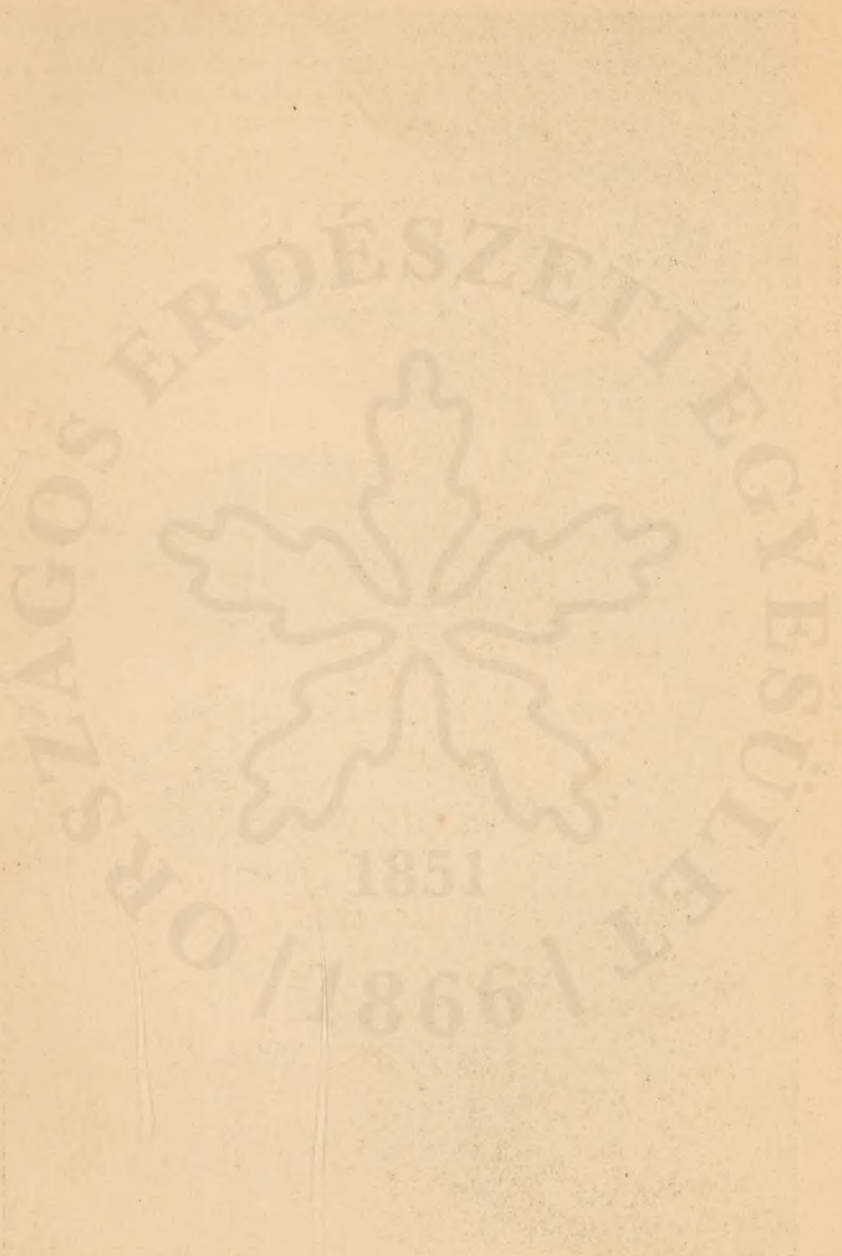
Emin pasa kora és multja. — Gordon és Emin pasa fizetése. — Utolsó találkozása Gordon pasával 1877-ben. — Mikor kapott Emin utoljára lövő- és élelmi szereket és mennyit. — Öt évi elszigeteltség. — Mackay könyvtára Ugandában. — Emin képességei és rátermettsége állomására. — Nyelvészeti és egyéb tehetségei. — Emin szorgalma. — Csinos naplói. — Sukri aga elbeszéli, hogy miként menekült Emin Kirriből Mszuába. — Emin az elbeszélést igaznak nyilvánítja. — Bizonyos természetrajzi tények, amelyeket nekem Emin mondott el. — A pasa és a dinka-törzs. — Egy oroszlán-história. — Emin és „ornithologiai tanulmányai“ 544

TIZENNYOLCZADIK FEJEZET.

AZ UTÓCSAPAT MEGSZABADITÁSÁRA MEGINDULUNK.

Különböző néptörzsek Mukandzsiig kisérnek. — Tanyánk Ukubafalunál. — Megérkezésünk a Bodo-erődhöz. — Az Ugarrovva gondjaira bízott betegeink. — Stairs hadnagy jelentése arról, hogy miként hozta el betegeinket Bodo-erődbe. — A gonosz indulatú törpék éjjeli látogatásai. — A helyőrség fölött általános szemlét tartunk. — Elhatározom, hogy a mentő csapatot személyesen vezetem. — Nelson kapitány betegsége. — „Randy“, a kis borzebem. — Az erőd leirása. — A zánzibáriak. — Mennyi időre lesz körülbelül szükségünk, hogy elmenjünk Jambujába és onnan visszatérjünk. — Miként gon-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Parke T. H. Orvos. Nelson Kapitány. Stanley H. M. Mounteney Jephson.
Stairs W. G. Hadnagy.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

LAP
dolkozott Stairs hadnagy a *Stanley* gőzösről. — Beszélgetésem Stairs hadnagygyal Barttelot őrnagyról és az utóhadról. — Utasítások Stairs hadnagy számára 558

TIZENKILENCZEDIK FEJEZET.

MEGÉRKEZÉS BANÁLYÁBA; BARTTELOT HALÁLA.

A mentő csapat. — Az utazás nehézségei. — Ipotoba érkezünk. — Kilonga-Longa mentegetőzik manyuemáinak magaviselete miatt. — A vezér egy pár puskánkat visszaadja. — Dr. Parke és tizennégy ember visszatér Bodo-erődbe. — Átkelésünk az Ituri-folyón. — Nehány régi tanyánk nyomai. — Elásott áruinkat kiveszszük a földből. — A manyuema kiséret. — Hidat verünk a Lenda-folyón. — A kiéhezett mádik. — Balesetek és halálozások a zánzibáriak és a mádik közt. — „Randy", a kis borzebem. — Az udsangvai óriási tisztás. — Benszülött asszonyok a vezetőink. — Ugarrovva elhagyott állomására érkezünk. — Az Aruvimi-vizeséseknél nagy örömünkre élelmi szereket találunk. — A Navabi-vizesések. — Pihenő az Aruvimi-i kikötőnél. — Egy mádi vezető halála. — A Bazoponál elásott áruinkat kiásták és ellopták. — Dzsuma és Nasszib a seregből megszöknek. — Az erdei út nyomorúságai. — Beszélgetés, amelyet sátoros inasom, Száli és egy zánzibári folytat egymással. — Mabengu falu számos bőregere. — Aviszibbába érkezünk és ott egy fiatal zánzibári leányra akadunk. — A Nedsambi-sellők és a Panga-vizesések. — A pangai benszülöttek. — Mugviénél egy tervezett ünnepet megzavarunk. — A Darázs-sellőknél utolérjük Ugarrovvát és tanyáján ráakadunk futárjainkra és nehány szökevényünkre. — A futárok vezetője elmondja szomorú történetét. — Dr. Parke-nak Barttelot őrnagyhoz intézett mulattató levele. — Kánurajunk útja a folyón. — A batunda benszülöttek. — Haladásunk, mióta a Nyánzát elhagytuk. — Az utóhadra vonatkozó gondolatok. — A pusztulás a folyampart mentén. — Banályába érünk. — Találkozásunk Bonnyval. — Az őrnagy meghalt. — A banályai tábor 583

HUSZADIK FEJEZET.

AZ UTÓHAD SZOMORU TÖRTÉNETE.

Tippu-Tib — E. M. Barttelot őrnagy. — J. S. Jameson úr. — Herbert Ward úr. — Troup és Bonny urak. — Barttelot

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

LAP

őrnagy jelentése az utóhad viselt dolgairól. — Beszélgetés Bonny urral. — Barttelot őrnagynak Bonny úrhoz intézett levele. — Bonny irott jelentéséből kiolvasható tények. — Ward urat Bangalában föltartják. — Az őrnagy többször elmegy a Stanley-vizesésekhez. — Barttelot őrnagy megöletése. — Miként beszéli el Bonny a gyilkosságot. — Szanga, az orgyilkos elveszi büntetését. — Jameson Bangala állomáson lázban elhal. — Az elő- és utóhad találkozása. — A tábor borzasztó állapota. — Tippu-Tib és Barttelot őrnagy. — Jameson úr. — Herbert Ward jelentése . . . 617

FÜGGELÉK.

Barttelot őrnagy utolsó jelentése a jambujai eseményekről . . 659

Az utóhad úti naplójának másolata 667

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

A KÉPEK JEGYZÉKE AZ ELSŐ KÖTETBEN.

	A művész neve:	A metsző neve:	Lapszám
Czímkép: Stanley és tisztjei; csoportkép	*Kairóban készült fénykép után*	—	*Czímlap*
Éjjel, esőben az erdőben	„	„	97
Az *Advance* és tizenhat kánu az Aruvimin	*Montbard*	*Barbant*	129
Harcz Aviszibba lakóival	*Riou*	*Hildibrand*	161
Veszélyes út az őserdőben	„	*Barbant*	193
Az ijugu-i táborban: fegyverre! . . .	*Forestier*	*Werdmuller*	225
„A pasa jön!“	*Schonberg*	*Cooper*	241
Kiérkezés az őserdőből	„	„	256
Első érintkezéseink Mazamboni népeivel	*Riou*	*Girandets*	289
Nelson kapitány és nehány még élő kisérőjének megmentése az éhhalál táborában	*Riou*	„	305
Az Albert-Nyánza-tó első megpillantása 1887. decz. 13.	*Forestier*	*Cooper*	401
Találkozás Eminnel és Casatival . . .	*Syd. P. Hall*	„	449
Mazamboni harczosainak phalanx-táncza .	*Riou*	*Barbant*	481
Az utóhad föltalálása Banályánál . . .	*Montbard*	„	545
Az *Advance* aczélcsónak	*Carreras*	*Cooper*	657

Emin pasa	*Fénykép után*	*Cooper*	21
Stairs hadnagy	„	*Werdmuller*	47
William Bonny	„	„	48
Nelson kapitány	„	„	49
A. J. Mounteney Jephson	„	„	50
Parke, katonaorvos	„	„	60
Nubar pasa	„	„	61
Tevfik khedive	„	„	66
Tippu-Tib	„	„	83

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

	A művész neve:	A metsző neve:	Lap-szám
A maxim-önműködő ágyú	*Carreras*	*Cooper*	100
A *Florida*-gőzös vizrebocsátása . . .	*Forestier*	„	120
A Stanley-Pool	*Montbard*	*Barbant*	124
Baruti találkozása bátyjával	*Syd. P. Hall*	*Cooper*	138
Egy tipikus falu az Alsó-Aruvimi partján	*Forestier*	„	142
Partra szállásunk Jambujában	*Montbard*	„	143
Erdei tanyáink tervrajza	*Vázlat után*	„	166
Menet az erdőben	*Riou*	*Maynard*	172
A kirangozi vagyis vezető kalauz . . .	*Hardy Pál*	*Cooper*	175
Koronaforma fejdísz	*Bannister*	„	203
Evező a Felső-Aruvimi- vagyis Ituri mellől	*Carreras*	„	203
Darázsfészkek	*Forsyth*	„	208
Az erőd-sziget a Panga-vizesések közelében	*Skelton*	„	213
A Panga-vizesések	*Montbard*	*Witte*	214
Utiri-falu	*Forestier*	*Cooper*	217
Aviszibbai lapos evező	*Carreras*	„	220
Aviszibbaiak fejdísze	*Bannister*	„	222
Egy aviszibbai koronaforma fejdíszszel .	„	„	223
Aviszibbai nyilak	*Fénykép után*	„	224
A Nepoko-folyam vizesései	*Montbard*	*Barbant*	240
A Bafaido-zuhatag	„	„	248
Vadászat elefántra az Ituri mellett . .	*Riou*	*Kohl*	250
Randy megfogja a gyöngytyúkot . . .	*Bell*	*Derning*	276
Kilonga-Longa állomása	*Forestier*	*Cooper*	292
Balesszei paizsok	*Carreras*	„	319
A nagy szikla Inde-Tonga mellett . .	*Forrestier*	*Barbant*	321
Bodo-erőd	*Carreras jr.*	„	337
A Pizgah-hegy keletről nézve	*Montbard*	*Cooper*	350
Bakuru-falvak a Pizgah-hegy nyulványán	„	*Barbant*	351
Falu a Pizgah-hegy lábánál	„	„	352
A törpék királynője	*Hardy Pál*	*Cooper*	353
Ijugu törzsfejedelme	*Bannister*	„	355
Pipák	*Carreras*	„	358
Babuszessze paizsok	„	„	366
Függő-hid a Keleti-Iturin	*Skelton*	„	373
Bavira-falu, európaiak czipészkednek és szabóskodnak	*Forestier*	*Barbant*	385
Paizs a síkság széléről	*Skelton*	*Cooper*	388
Az Albert-Nyánza déli vége	*Montbard*	*Barbant*	398
Babuszesszei magtár	„	„	416

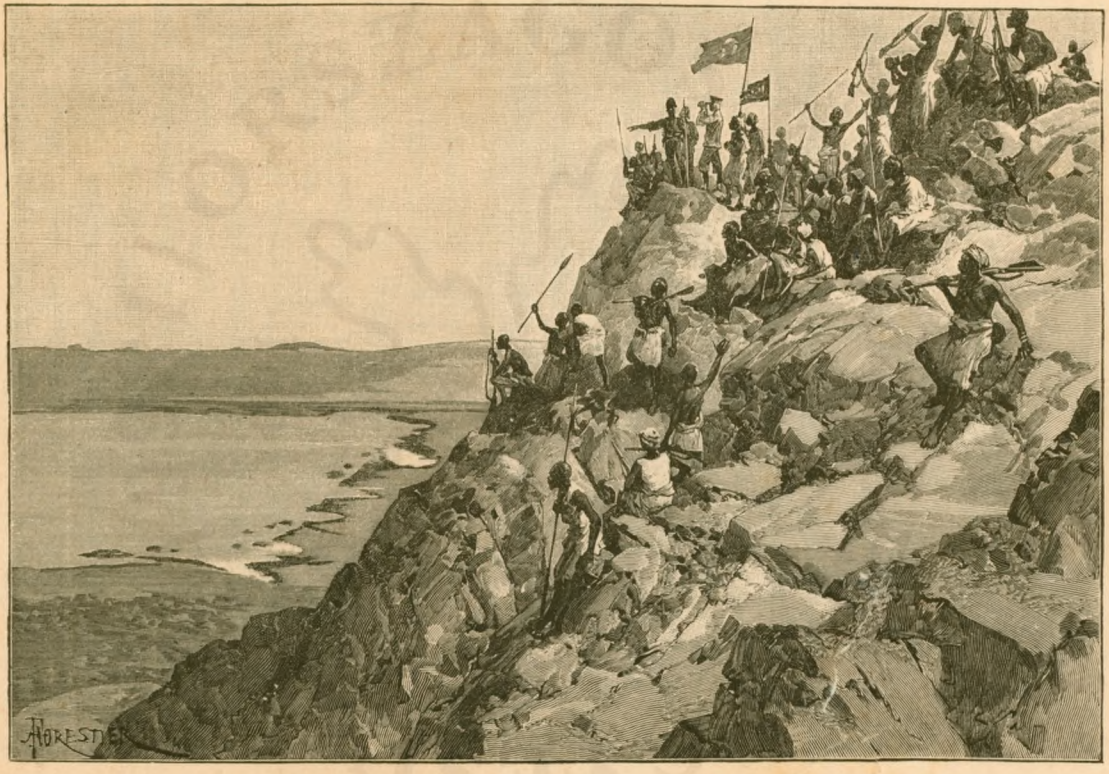

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

	A művész neve:	A metsző neve:	Lap-szám
Kavalli	*Forestier*	*Cooper*	417
Bodo-erőd	*Ifj. Carreras*	*Barbant*	427
Bodo-erőd tervrajza	„	„	428
Bodo-erőd belsejében	*Forestier*	*Cooper*	453
Stairs hadnagy térkép vázlata	„	*Stanford*	465
Mazamboni egy harczosa	*Hardy Pál*	*Cooper*	470
A vahumák egy tejes kocsögje . . .	*Ifj. Carreras*	„	484
A *Khedive* és *Nyánza* gőzösök az Albert-tavon	*Montbard*	*Barbant*	513
Barttelot őrnagy	*Fénykép után*	*Werdmuller*	577
J. S. Jameson	*Montbard*	*Barbant*	609
A banályai könyök	„	„	614

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

AZ ALBERT NYANZA-TÓ ELSŐ MEGPILLANTÁSA 1887. DECZEMBER 13.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár, 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz. sz.: EGF/68-1/2020.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

BEVEZETŐ LEVÉL.

Kedves Sir William!

Nagy örömömre szolgál, hogy e munkámat Önnek ajánlhatom. Önhöz és az „Emin-segélyző-bizottság"-hoz intézett hivatalos jelentésnek vallja ez magát arról, a mit a segélyvivő, a körülmények által pedig mentővé alakitott küldetésünkben tapasztaltunk és szenvedtünk. Ön pedig fogadja ezt, mint amaz expediczió útjának igaz, hű történetét, a melynek vezetését ön és az „Emin-segélyző-bizottság" reám ruházta.

Sajnálom, hogy nem hajthattam végre mindazt, a mit tenni forrón óhajtottam, midőn 1887. januárius havában Angolországból utra keltem; azonban Ekvátoria tartomány kormányának teljes összeroskadása ránk rótta a kötelességet, hogy függő ágyakban szállitsunk el sok öreg és beteg embert és védelmünkbe fogadjunk annyi ügyefogyottat és gyöngét, hogy harczias és kipróbált kis csapatunk igazi betegápoló-csapattá alakult át, a melynek kerülnie kellett minden vállalkozó kalandot. A kormányzó félig vak volt, sok málhát is hozott magával, Casati gyöngélkedett és őt vinnünk kellett; kisérőinknek 90 százaléka pedig mindjárt elindulásunk után alig volt képes utazni, aggkor, betegség, gyöngeség vagy gyermekkor miatt. Szent feladatunknak — pedig ez volt az expediczió főczélja — feláldozása nélkül, a tengerhez vezető legegyenesebb útról sem jobbra, sem balra le nem térhettünk.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Ön a ki hosszú és változatos életében tántorithatatlanul hitt a keresztények istenében éz az emberek előtt bevallotta alázatos hálaját azon számos jótéteményeiért, a melyekkel kegyelmes volt önhöz, jobban meg fogja érteni mint sok más azon érzelmeket, a melyek lelkemet eltöltik, midőn annyi viharos és vészes időn menvén keresztül, élve és ép egészségben ismét a czivilizált világba értem. — A legsötétebb órában kénytelen voltam alázatosan bevallani, hogy Isten segitsége nélkül gyámoltalan valék; az erdő magányában fogadalmat is tettem, hogy az emberek előtt tanúságot teszek az Ő óltalmáról. A halál csendje terült el körülöttem, éjfél volt; gyönge valék a betegségtől, kimerült a fáradságtól, gyötörve az aggodalomtól fehér és fekete társaimért, a kiknek sorsa titok volt előttem. Ezen testi és lelki gyötrelmek között Istenhez fohászkodtam, adja vissza népemet. Kilencz órával később elragadó örömünkben ujjongtunk. Mindnyájunk szemeláttára feltűnt a vörös zászló a félholddal, lebegő szárnya alatt pedig a régen elveszettnek hitt utócsapatunk.

Azután ismét kiértünk a nyilt vidékre; kijutottunk az erdőből, miután olyan tapasztalatokat szereztünk, a melyekhez foghatók az afrikai utazások összes évkönyveiben följegyezve nincsenek. — Közeledtünk azon vidékhez, a hol mint mondók, a mi ideálunk, a kormányzó ostrom alatt van. Mindaz, a mit az előcsapatunk által fogságba ejtett benszülöttektől hallottunk, arra készített elő, hogy kétségbeejtő harczokat kell majd vívnunk nagy sokasággal, a melynek számáról és tulajdonságairól senki megbízható értesítést nem adhatott; midőn pedig Undeszuma lakosságának miriadjai zsibongtak a halmokon és a völgyek a harczosoktól elevenekké válni látszottak: kilétökről és hatalmukról semmit sem tudván, valójában azt kellett hinnünk, hogy ezek a fegyveresek azok közül valók, a kik a pasát nyugot felől körülzárva tartják. Ha ő a maga 4000 katonájával segítséget kért, mit te-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

hettünk mi, a mi 173 emberünkkel? Előző éjjel olvastam Mózes biztatását Józsuához és vagy a bátor szavaknak volt e hatása, vagy igazán egy hang szóllott hozzám, én nem tudom, de úgy tetszett, mintha hallanám: „Légy erős és bízzál, ne félj s ne ijedj meg tőlük, mert a te Urad Istened az, a ki jár te veled, Ő nem ejt el és nem hagy el tégedet.“ Midőn másnap Mazamboni kiadta a parancsot népének, hogy minket támadjon és öljön meg, táborunkban nem találkozott gyáva, pedig előtte való este elkeseredve kiáltottunk fel, négy emberünket látván egy benszülött előtt futni: „És ez a hitvány népség az, a melylyel nekünk a pasához el kell jutnunk!“

Továbbá; 1888. deczember havában az Ihuru és Dui folyók torkolata között, legjobb és legerősebb embereink közül 150-et kiküldöttünk élelmi szerek beszerzése végett. Több napja már, hogy elmentek; hosszab ideig maradtak el, mint kellett volna; e közben pedig az asszonyokon és fiúkon kivül 130 ember küzdött az éhhalállal. Hogy őket a haláltól minél tovább megóvjuk, minden nap egy csésze meleg, híg levessel tápláltuk, a mit vajból, tejből, és vizből csináltunk. Midőn pedig az élelmi szerek már annyira megfogytak, hogy abból a híg levesből is csak tizenhárom embernek tiz napra, azonkivül mindegyiköknek napjára négy kis darabka kétszersült jutott: szükségessé vált, hogy a hiányzó embereket felkeressem. Feltehető volt, hogy vezető nélkül lévén, vigyázatlanokká lettek és a gonoszlelkű törpék túlnyomó erővel bekerítve tartják. Kiséretem hatvanhét emberből, néhány asszonyból és fiúból állott, a kik a többieknél tevékenyebbek lévén, híg folyadékukat megszaporitották phrynium és cardamomum bogyóival, meg a nedves helyeken található gombákkal és ennek következtében valamicskével erősebbek voltak; bár e szegény ördögök is szörnyen elsoványodtak. Ötvenegy ember, a fiúkat és asszonyokat nem számítva, az elerőtlenedés és betegség következtében

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

annyira oda volt, hogy bizonyosan elpusztul, ha néhány óra alatt enni valót nem kap. Fehér társamnak és tizenhárom embernek biztosítva volt annyi, hogy még tiz napig folytathatták a küzdelmet a kínos halál ellen. Nekünk, a kiknek a keresés jutott feladatul, semmink sem volt. Mi bogyókból táplálkozhattunk addig, a mig valami ültetvényhez érkezhetünk. Utközben, ezen nap délutánján több hulla mellett haladtunk el, a melyek a feloszlás különböző állapotában voltak; a halálra szántak, a haldoklók és a halottak látása idegeimben a gyöngeség olyan érzetét keltették fel, a mely csaknem elnyomott. Ebben a táborban a gond és szenvedések mindenkit megbénitottak. A kétségbeesés érzete mindnyájokat elnémitotta. A halálra irányuló mogorva gondolkozást egyetlen hang sem zavarta meg. Igazi kegyelem volt reám nézve, hogy nem hallottam a szemrehányás morajját és nem láttam az ócsárlás semmi jelét. Az erdő és az éjjel csendjének irtózatosságát mélyen éreztem. Aludnom teljesen lehetetlen volt. Gondolataimban felmerültek az engedelmesség megtagadásának gyakran ismétlődő példái, a melyek már annyi nyomorúságot és gondot okoztak. Makacs, pártütő, javíthatatlan emberi természet, a mely állatiasságát és baromiságát soha meg nem tagadja; legyenek a nyomorultak örökre átkozottak! A teljes gondatlanságuk, feledékeny természetök és örökös szószegésök több embert ölnek meg és több nyomort okoznak, mint a nyilak hegyének, kampóinak és hajított élének mérge. Ha találkozom velök, majd —. De mielőtt ez elhatározásom megérlelődött, felmerültek emlékezetemben a hullák, a halálra szántak a táborban és az éhhalállal küzdők körülöttem és a gondolat, hogy az a 150 ember az irgalmatlan erdőben talán menthetetlenül veszve van, vagy a vadak közt fogoly, a szabadulás minden reménye nélkül: csodálkozhatik-e, hogy e gondolatnál a szívnek természetes keménysége meglágyult és hogy én ügyemet

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

megint Ő rá bíztam, a ki egyedül nyújthatott segítséget. Másnap reggel, félórával elindulásunk után találkoztunk az eleségkeresőkkel, a kik ép és jó erőben, egészségesen, megterhelten, négy tonnára való banána gyümölcsöt hoztak magukkal. — Elképzelheti, hogy a természet e vad gyermekei milyen örömkiáltásokban törtek ki, elképzelheti, hogyan rohanták meg a gyümölcsöket, hogyan gyűjtöttek a tüzeket, piritottak, főztek és sütöttek és miután mindnyájan jóllaktak, mennyire siettünk vissza a táborba, hogy a Bonny úr körül levő szerencsétleneket megörvendeztessük.

Midőn lelkemben visszapillantok a sok keserves mozzanatra, és elgondolom, mily csodálatosan menekültünk meg sokszor az utolsó perczben a végső megsemmisülés elől, a mely különböző utainkon, itt és ott fenyegetett ama rengeteg kiterjedésű sötét őserdőkben: teljesen képtelen vagyok megmenekülésünket más oknak tulajdonítani, mint a kegyes gondviselésnek, a mely valami czéljának fentartott bennünket. Európa összes hadseregei és fegyverei semmi hasznunkra sem lehettek volna abban a keserves végsőségben, a melyben valánk a Dui és Ihuru közti táborunkban; a fölfedezők és kutatók egész serege sem lett volna képes utunk nyomát feltalálni utolsó küzdelmünk színhelyéig, ha ott elesünk, mert mélyen, a teljes elfeledtetést magában rejtő mélységben temettek volna el bennünket az úttalan vadon húmusza alá.

Ezen alázatos és hálás szellemben kezdem meg az expedicziò útjának elbeszélését, annak megindításától Ön által azon napig, midőn szemünk előtt, lábainknál feltűnt az Indiai-oczeán, tisztán és kéken mint az ég, midőn joggal felkiálthattunk: „Elvégeztetett!“

A mit a közönségnek tudnia kell, azt megírtam, de van sok dolog, a mit a dörmögő, czínikus, hitetlen, aljas embereknek tudniok nem kell. Én Önnek és az Ön barátainak irok és azoknak, a kik több világosságot

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

kívánnak a legsötétebb Afrika felől és azoknak, a kik a humanitás iránt érdekkel viseltetnek.

Hitem volt, van és — remélem — lesz is, hogy a legjobbnak érdekében cselekszem, az igazat gondolom és azt ki is mondom, a mennyiben jó szándékú okok megengedik. Ha valami küldetést rám bíznak és lelkiismeretem azt nemesnek és helyesnek találja és én megigérem, hogy legjobb erőmmel teljesíteni fogom a betű és a szellem szerint: törvényt viszek magammal, a melynek engedelmeskednem kell. Ha bárki, a ki velem szövetkezett, magaviseletével és tetteivel bebizonyítja, hogy e törvény őt is egyformán kötelezi, én akkor felismerem benne testvéreimet. Ezért is végtelen gyönyörűséggel ismerem el barátaimnak, Stairs, Jephson, Nelson és Parke-nek, ama négy férfiúnak megbecsülhetetlen érdemeit, a kik különféle kötelességeiknek olyan tökéletesen tettek eleget, mint a mennyire az emberi természet csak képes. Mivel bárkinek is igazságos síriratot csak akkor készíthetünk, ha sírjában nyugszik, utunkban csak ritkán próbáltam nekik megmondani, hogy mily nagyra becsültem készséges és gyors engedelmességét Stairsnak, a munkában való komolyságot, a mi kitűntette Jephsont, a bátor, katonás tulajdonságait Nelsonnak és a jóságos, szelid odaadást, a mit tanúsított orvosunk szenvedő betegei iránt; de most, midőn hosszas vándorlásainknak vége és ők e nagy idő alatt panaszos szó kiejtése nélkül tűrtek és dolgoztak: érzem, hogy szavaim valóban gyongék méltó kifejezésére annak az állandó lekötelezettségnek, a melyet mindegyikök iránt érzek.

Azokról, akik elhaltak, vagy betegség, vagy más baleset miatt visszatértek, készségesen megengedem, hogy mig az én társaságomban voltak, mindegyikök képesnek látszott megfelelni a legmagasabb várakozásoknak, a melyek hozzájok fűződtek. Nem kételkedtem bennök soha, mig Bonny úr füleimet tele nem beszélte az utócsapat

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

szerencsétlen történetével. Mivel arra kézzelfogható bizonyitékaim vannak, hogy mind az őrnagy, mind Mr. Jameson Jambujánál, hosszú hónapokon át őszinte kötelességérzetet és égő vágyat tanúsítottak, valamit tenni: igyekeztem megállapítani, hogy a levélben kapott megbízatásukhoz mérten miért nem törekedtek előre jutni, vagy miért ajánlották Ward, Troup és Bonny urak, hogy a lassú, lépésről-lépésre való előnyomulás elébe teendő a Jambujánál való tespedésnél, pedig világos, hogy ez a veszély őket is fenyegette, miként 100 társukat, kik ott elhaltak. Erre az egyszerű kérdésre nem találok feleletet. A nyolcz útjok alatt a Stanley-sellőkhöz és Kazongoba, összesen megjártak 1200 angol mértföldet*; naplóik, útijegyzeteik, leveleik telvék bizonyitékokkal arra nézve, hogy a sikernek minden alapja bennök és velök volt. Nem tudom megérteni, hogy az öt tiszt, birtokában lévén a tovább utazáshoz szükséges minden eszköznek, tagadhatlanúl égvén a vágytól a tovább utazásra, lelkesítve a legnemesebb érzelmektől: a nyert parancshoz mérten, miért nem követte útunkat, vagy tudva azt, hogy életben vagyok, e tisztek miért küldték le a folyón magánpodgyászomat és juttatták ezzel vezéröket inséges helyzetbe; vagy miért kellett a folyón leküldeniök az európai konzerveket és a két tuczat palaczk madeirat, holott táborukban harminczhárom beteg és éhes ember volt; vagy miért engedte meg Bonny úr, hogy a neki kiosztott élelmi szereket elküldjék, holott ő jelen volt; vagy miért küldték le a folyón Mr. Wardot levéllel és küldtek utána egy rendeletet, a melyek megakadályozták visszatértét az expediczióhoz. Ime néhány kérdés, a melyek zavarba ejtenek, és a melyekre kielégítő megoldást kapni nem tudtam. Ha bárki más adja tudtomra, hogy ezen dolgok

---

* Egy angol mértföld = 1·6 kilométer; egy □ angol mértföld = 2·5 □ kilométer.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

történtek, kételkedtem volna benne, de értesülésemet egyedül Barttelot őrnagy hivatalos leveléből meritettem (L. a függeléket). A távirat, melyet Ward úr a tengerhez vitt, a londoni bizottságtól utasitásokat kér, de a londoni urak felelete ez volt: „Kövesse a Stanley levelében foglalt utasításokat". Könnyen belátható mindenki előtt, hogy itt valami titok van, a melyet észszerűen megoldani én nem tudok; ezért alakítsa meg ez elbeszélés minden olvasója róla a maga gondolatait és állítsa helyre a összefüggést szeretettel.

Miután Bonny urat Banályánál föltaláltuk, többször volt alkalmam előtte megjegyzést tennem, hogy jó indulata és odaadása felér azzal, a mit a többiek tanúsítottak; és bátorsága, gondolom, van annyi, mint a legbátrabbaknak. A rá bízott munkák végrehajtása soha sem adott nekem okot elégületlenségre és mivel Banályától az Indiai-óczeánig csodálatos magaviseletet, tökéletes és tisztelettel teljes engedelmességet tanúsított: a jambujai élet titka szememben még nagyobbá lett, mert egy alkalmas vezérrel és 2000 olyan katonával a minő Bonny, az egész Szudánt le lehetne igázni, megbékéltetni és kormányozni.

A mit e munkámban Emin pasáról elmondok, remélem nem fog arra szolgálni, hogy az ideálunkról alkotott magas fogalmakat a legcsekélyebb mértékben is kisebbítse. Ha a valóság némi tekintetben különbözik is tőlük, nem ő a hibás. Mig népe hű volt hozzá, ideálunknak megfelelt; midőn katonái ellene pártot ütöttek, mint kormányzó, hasznot már nem hajthatott, hasonlóan a műasztaloshoz, a ki, míg szerszámai megvannak, műremekét elkészítheti, de szerszám nélkül semmit sem tehet. Ha a pasa nem volt oly óriási termetű, mint mi róla feltettük, felelőssé azért bizonyára nem vonható és hogy nem volt katonás megjelenése, ezért is bárki más, csak ő nem felelős. Ha a pasa képes volt tartományát hét éven át megtartani, igazságosan nem tehető felelőssé

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

az őrült hullámzásért és a forradalmi járványért, a mely mindaddig hű katonáit pártütőkké tette. Találni fog Ön ez elbeszélésben két különös szakot, a melyekben a pasa a legszigorúbb tárgyilagossággal van leirva; szerencsétlensége soha sem fogja lerontani tiszteletünket iránta, bár nem érthetünk vele egyet az őt megkülönböztető, túlságos előszeretetben, a melyet az esküdt pártütők iránt táplált. Mint kormányzó bírt a legjelesebb tulajdonságokkal; igazságos, szelid, loyális és kegyes volt és ragaszkodott a benszülöttekhez, a kik magukat védnöksége alá helyezték és a becsülésnek, melyben katonasága részesítette, teljesebb és jobb bizonyítékát nem kívánhatjuk, mint azt, hogy életét az igazságosságával és szelidségével szerzett hirnevének köszönhette. Röviden szólva, végleges letétele előtt minden óráját, a mit még az alvás idejétől is elvont, valami hasznos czélnak szentelte az ismeretek bővitésére, az emberiség érdekeinek előmozdítására és a czivilizáczió terjesztésére. Ezen dolgokat folytonosan emlékezetében kell tartania és semmi szín alatt sem szabad szem elől tévesztenie még akkor sem, ha olvassa azt a hatást, a melyet a pasa reánk tett.

Kénytelen vagyok hinni, hogy Mounteney Jephson úr tiszta ragaszkodásból, rokonszenv- és érzésből barátja iránt irta meg az eseményekről jelentését, a melyek az ő és a pasának fogsága és bebörtönöztetése idejében történtek. Valóban a pasa iránt táplált barátsága és rokonszenve nagyon kirívó; tréfából vádolom őt, hogy vagy a Máhdi, vagy az Arabi, vagy az Emin pártjára állott; pedig csak természetes lett volna a felháborodása a kilátás miatt, hogy Khártumban rabszolgaként kell életét folytatnia. Jephson úr leveleit, miután elolvasta — miként később ki fog tűnni — Emin pasa jóváhagyta. Későbbi megfigyelések beigazolták azokat, a miket Jephson tett, midőn így szóllott: „Az érzelem a pasa leggonoszabb ellensége; mert nem tartja itt fogva Emint

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

senki, csak maga Emin.“ Legjobban csodálom benne azt a feltűnő küzdelmet, a melyet ví lelkében, mint ügynökömnek kötelességérzete irántam és baráti érelme az pasa iránt.

Mig mi természetesen sajnáljuk, hogy Emin pasának csapataira nem volt az a befolyása, a melylyel képes lett volna őket mindig engedelmességre, megbízhatóságra, hűségre szorítani, a czivilizáczió törvényei és szokásai iránt meghódolásra bírni és őket kényszeríteni, hogy a benszülötteket mint alattvaló társaikat tiszteljék, a békét megőrizzék, a tulajdont megvédjék, mert e nélkül a czivilizáczió nem állhat fenn; sokan fogják gondolni: mivel a kormányzó erre nem volt képes, jó, hogy a dolgok olyan fordulatot vettek, a milyent vettek. Afrika benszülöttjei nem taníthatók meg arra, hogy a czivilizáczionak áldása az, ha engedélyünkkel őket valami féktelen katonaság kénye-kedve szerint elnyomhatja, az emberhez nem méltó bánásmódban részesítheti, mindenből kifoszthatja és a rabszolgaság igájába hajthatja. A szokás, hogy a benszülötteket nem tekintik valami jobbnak mint pogány *szenvedő tárgynak*, vagyis rabszolgáknak: Ibrahim pasa idejéből való; teljesen elnyomandó azonban, mielőtt a katonai telepeken kívül valami olyas láthatóvá lesz, a mi a czivilizáczióhoz hasonlít. Ha minden gabonaszemet, minden szárnyast, kecskét, juhot és tehenet, mire a csapatoknak szükségök van, készpénzen, vagy készpénzzel egyértékű szükséges javakkal megfizetünk, a czivilizáczió a befolyásban ellenállhatatlan és a keresztény hit is behozható lesz; azonban pártatlan igazságosság nélkül mindkettő lehetetlen, kétségtelenül örökre lehetetlen az esetre, ha előtte is, nyomában is a fosztogatás jár; pedig tartok tőle, hogy ez a szokás a Szudánban nagyon is általános volt.

Azok, a kik az őszinte igazságosságot még valamire becsülik, vigasztalást találhatnak abban a gondolatban,

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

hogy addig is, míg Ekvátoriában a czivilizáczió a maga igaz és valóságos alakjában bevezettetnék: a benszülöttek most némi békét és nyugalmat fognak élvezni és hogy ha a föld előbbi állapotához nem is hasonlít, néhány czitrom- és narancsfa kivételével a régi állapot egy hónap alatt visszaállítható messzebre terjedő, jobb és tartósabb kilátások mellett.

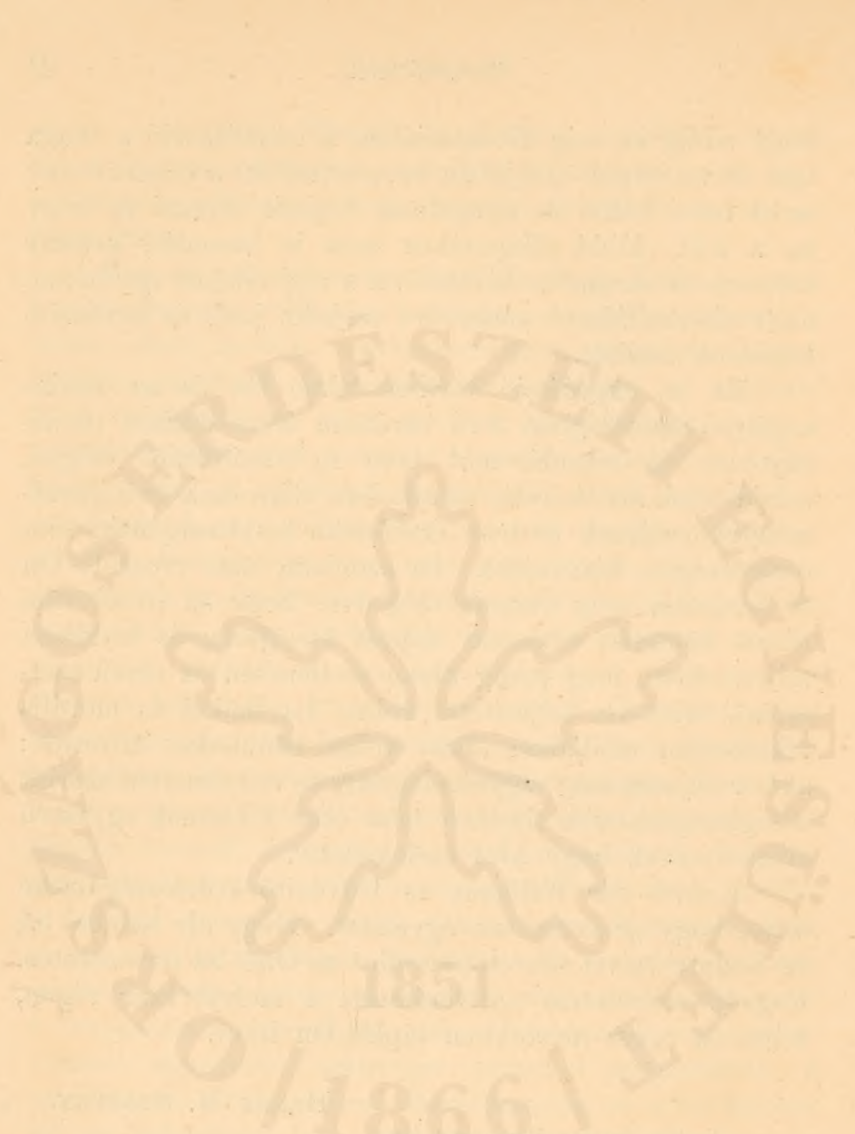
Ha ez expedíczió tartama alatt Ön és az Emin-segélyző-bizottságban levő barátaim iránt őszinte barátságomat és odaadásomat nem nyilvánítottam eléggé, tulajdonítsa azt, kérem, az alkalom hiányának és a körülmények erejének és nem érzelmeim lanyhaságának, sem őszinteségem hiányainak; ha azonban, más részről, Ön és barátaim meg vannak elégedve, hogy az Öntől rám bízott küldetést erőmhöz képest hűségesen és loyálisan teljesítettem, még pedig olyan szellemben és olyan czélzattal, mint Ön teljesítette volna, ha fizikai és morális tekintetben módjában állott volna bennünket követnie: akkor teljesen meg vagyok elégedve és véleményem szerint a leghangzatosabb dícséret nem érne föl annak egyszerű elismerésével, hogy „Jól cselekedett".

Kedves Sir William, az Üdvözitő kötelességünkké tette, hogy „Szeressétek egymást". Hogy oly nemes, hű és őszinte szivet szeretünk, mint az Öné, az természetes. Fogadja szeretetem nyilvánitását, a melyet már régen, teljes és egész mértékben táplál Ön iránt.

Henry M. Stanley.

To Sir William Mackinnon, Bart.,
of Balinakill and Loup,
in the County of Argyleshire,
The Chairman of the Emin Pasha Relief Committee.
&c. &c. &c.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

ELSŐ FEJEZET.

BEVEZETÉS.

A khedive és a Szudán. — Arabi pasa. — Hicks pasa veresége. — A máhdi. — Sir Evelyn Baring és Lord Granville a Szudánról. — Valentine Baker pasa. — Gordon tábornok: mit tett az alsó-Szudánban. — Schnitzler Eduárd (vagyis Emin Effendi Hákim) és tartománya. — Gordon tábornok Khártumban és a Lord Wolseley vezérlete alatt álló, 1884-ki mentő expedicziő. — A. M. Mackay, az ugandai hittérítő. — Emin beynek Mackay-hez, C. H. Allenhez és Dr. R. W. Felkinhez intézett, tartományának állapotáról szóló levelei. — F. Holmwoodnak és A. M. Mackaynak nézetei Emin tervezett megszabadításáról. — Javaslatba hozott utak, melyeket az expedicziónak Emin megszabadítása czéljából követnie kellene. — Sir William Mackinnon és J. F. Hutton úr. — A segély-alap és az expedicziő előkészitésére vonatkozó részletek. — Sir Francis de Winton ezredes. — Az expedicziő tisztjeinek kiválasztása. — Lipót király és a Kongó-út. — Elindulás Egyiptomba.

Csakis egy Carlyle ama megállapodott korában, midőn a borzasztó franczia forradalom rettenetes küzdelmeit sötét színekkel festette, volna képes igazi fényében feltűntetni azon szerencsétlenségek hosszú sorát, a melyek Angolország és Egyiptom összeköttetésének következményei voltak. Minden részletében olyan tárgy ez, hogy az angol ember még az érintésétől is visszariad. Mindenki, a ki eddig még az ezen borzalmakkal összefüggő anyagot választotta elbeszélése tárgyául, a tények egyszerű elsorolására szorítkozott. És ezeket sem olvashatja el senki a nélkül, hogy borzalom ne fogná el ama veszélyek láttára, a melyekkel a nyomorúságos kormányzás eme szánalmas korszakában Angolország és angol emberek szembeszállottak. Az egyiptomi hadjárat után, hónapokon

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

át tartó nyomasztó sötétséget egyetlen egyszer szakította meg derült napfény, az, a mely az abu-kleai és a gubat-i halhatatlanokat világította meg, midőn hőslelkű angoloknak egy kis csapatja a vészthozó sivatag homokjában ember ember mellett, szorosan összetartva küzdött és magának olyan dicsőséget szerzett, mint a minőt kivívni kényszerült a könnyü lovasság Balaklavánál. Ezek azután harczok voltak, alkalmasak nagy mértékben jóvá tenni egész sorozatát ama balfogásoknak, a melyekhez hasonlók egy században is alig fordulnak elő. Ha a vezetésért felelős férfiakban a czéltudatosságnak és elszántságnak csak egy kis része lett volna meg, a melyet a hadcsapatok Abu-Kleánál tanúsítottak: a mahdiból legfölebb valami rajznak vagy valami metaforának ékesitésére szolgáló festői alak vált volna, nem pedig az utóbbi idők ama rettentő rémalakja, a melynek jelenléte a Szudánban a czivilizáczió minden nyomát hamuvá égette.

E könyvnek, alapvető anyagához alkalmas, de rövid bevezetése végett szükségképen egy pillantást kell vetnem azon eseményekre, a melyek Gordonnak utolsó életben maradt tisztjét rábírták, hogy az egyenlitő melletti, keményen ostromolt helyzetében segélyért folyamodjék.

Izmail khedive merész terve volt a tulajdonképeni oka mindazon baleseteknek, a melyek Egyiptomot és a Szudánt érték. 5,000,000-nyi alattvalójával és rohamosan apadó kincstárával arra vállalkozott ő, hogy az egyiptomi alkirályságot egy óriási egyiptomi birodalommá alakítsa, olyanná, a mely körülbelül 1000000 négyszög angol mértföldet foglalt magában és a mely az alexandriai világitó toronytól az Albert-tó déli végéig, Masszaua-tól Darfur nyugati határáig terjedt. Európából és Amerikából kalandorok gyültek fővárosába, ott a legörjöngőbb terveket kovácsolván és a legvadabb vállalatokra vezetőkül ajánlkozván. Az a csendes korszak, a melyben az egyiptomi fönhatóság Gondokoronál véget ért és a

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

melyben a lassú fejlődés szelid nyomása alatt utat találó kereskedelemnek csatornája a Nilus volt, véget ért, midőn Speke és Grant kapitányok meg Sir Samuel Baker közölték elragadó jelentéseiket a nagyszerű tavakról és a fölülmulhatatlan termékenységű és gazdagságú vidékekről. Az amerikai polgár-háború befejezése számos katonatisztet fosztott meg állásától; sokan özönlötték el Egyiptomot, hogy lángelméjüket a modern farao rendelkezésére bocsássák és őt megsegítsék a birodalom alakitását czélzó fényes terveinek megvalósításában. Angolok, németek, olaszok szintén beállitottak, hogy kivegyék részöket azon kitüntetésekből, a melyekkel a merész és bátor férfiút elhalmozták. Midőn ezen kornak eseményeit gondosan és elfogulatlanul olvastam, midőn a khedive széles latókörét, lelkesültségét, a jutalmak kiosztásában fejedelmi bőkezűségét, a katonák hőstetteit, az alkirály hatalmi körének gyors kiterjedését, fensőségének állandó terjeszkedését dél, nyugat és kelet felé csodálni alkalmam volt: meglepett azon tény, hogy Afrika meghóditása körül elért sikerei rendkívül hasonlítanak Nagy Sándornak Ázsiában elért sikereihez azzal a különbséggel, hogy míg Nagy Sándor seregeit személyesen vezérelte, Izmail khedive jobbnak látta kairói palotájában fényt űzni, a háborúskodás terhét beyeire és pasáira bizván.

A khedive a hódító-pályát, a melyre lépett, nemes feladatnak tartja; az európai sajtó tapsol neki; a czivilizáczió szempontjából oly nagy fontosságú dolgok jönnek napfényre, hogy tiszteletére dicsőitő himnuszokat zengenek; két tengert összekapcsolnak és a kereskedelmi hajók fenséges sorokban eveznek tova a tengeri csatorna mentén; vasútakat épitenek dél felé és már fölhangzik a jósló szózat, hogy egy vonal Berberig fog érni. Azonban a jelentékeny eseményeknek ezen fényes korszakában az új birodalom lakóit egy pillanatig sem tartották gondolkozásuk méltó tárgyának, legfölebb mint adóalapot és

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

mint a kincstár megtöltésére szolgáló eszközt; az adók súlyosabbak mint valaha; a pasák megvesztegethetőbbekké, a törvények pedig szigorúabbakká válnak; az elefántcsont-kereskedést monopoliummá teszik és végre, hogy a növekvő elégületlenséget még fokozzák, a rabszolgakereskedést eltiltják mindazokon a helyeken, a melyek egyiptomi fenhatóság alá kerülnek. Öt év alatt Sir Samuel Baker meghóditotta Ekvátoria tartományt, Munzinger Szenárt, Darfur egyiptomi tartománynyá lett és Bahr-el-Ghazal végtelen sok embernek feláldozása után kénytelen meghódolni. Az a vakmerőség, a melylyel ezen birodalom-alkotó tervek végrehajtásánál eljártak, valójában csodálatos — majdnem olyan csodálatos, mint a természetes észnek teljes hiánya. Egy 800 angol mértföldnyi terület hosszában, olyan országban, a hol, ha a Nilus nem áradt, csakis tevékkel lehet a közlekedést fentartani, csakis három katonai állomást szerveztek.

Izmail khedivét, a ki az európai bankoknál nagyon is bőkezűen irta alá a váltókat és Egyiptom államadósságát 128000000 font sterlingre emelte és a ki nem volt képes eleget tenni azon európai hatalmaktól kiszabott megszoritásoknak, a melyek alattvalóinak pénzét oly bőkezűen elpazarolta, azt az Izmail khedivét 1879-ben alkirályságától megfosztották, és helyébe fiát tették, őt az európai hatalmak gyámsága alá helyezvén. Kevéssel utóbb azonban katonai forradalom tört ki, a melyet Lord Wolseley vezérlete alatt egy, 13000 emberből álló angol hadsereg elfojtott.

Arabi pasának, a katonai forradalom vezérének, rövid uralkodása alatt sok bajnak vált kútforrásává az, hogy a Szudánból a hasznavehető csapatokat kivezették. Mialatt az angol generális a forradalmi hadakat Tel-el-kebirnél tönkre tette, Mohamed-Achmed máhdi készületeket tett El-Obeid megtámadására. Augusztus 23-án Duemnél megtámadják és 4500 emberét levágják; 14-én

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Obeid őrsége támadását visszaveri és, miként mondják, 10000 emberét megöli. Ez a borzasztó vesztesége emberekben folyton tartó volt 1881. augusztus 11-től, azaz azon időponttól kezdve, midőn az első kísérletet tette arra, hogy Szudán népeit az egyiptomi hatalom gyönge voltáról meggyőzze; veszteségeiért azonban kárpótolták olyan törzsek, a melyek a máhdi hirdette vallás iránt közönyösek voltak ugyan, a melyeket azonban az egyiptomi tisztviselők kifosztottak, a kormány mód nélküli adókkal megterhelt, elvevén egyszersmind kezökből a rabszolgakereskedés betiltásával az eszközt, hogy adójukat megfizethessék; kárpótolták továbbá a százakra menő rabszolga-kereskedő karavánok, a melyeket Gordon és tisztje, Gessi pasa, foglalkozásuk erélyes elnyomásával keresetüktől megfosztott. 1881. augusztus 11-től, 1883. márczius 4-ig, midőn Hicks pasa, ki azelőtt az indiai hadseregben viselt tiszti rangot, mint a szudáni hadsereg törzskari vezére Khartumban kikötött, a kormány csapatai majdnem szakadatlanúl szenvedték a vereségeket; és időközben Egyiptomnak forrongó és pártütő hadserege forradalomban tört ki; a forradalmat elnyomták, a hadsereget feloszlatták és Sir Evelyn Wood vezérlete alatt új csapatokat szerveztek, a melyeknek száma 6000-nél magasabbra nem rúghatott. Hicks pasa, ámbár ismerte a máhdi félelmetes hatalmát és csapatainak az őrültséggel határos fanatizmusát és gyűlöletét, ámbár látta saját hadseregének ingadozó voltát, fegyelmezetlenségét és gyávaságát és azért az egyiptomi kormánytól kért is segélycsapatokat: vagy 5000-nyi uj hadat vagy Wood generális uj seregéből négy dandárt — mondom, bár ismerte a körülményeket, mégis megindult Kordofán meghóditására, megindult a győzelmes próféta ellen, a ki hadaival épen akkor ülte az Obeidnél és Baránál kivívott győzelmei ünnepét. Vezérkari törzse, sőt még a kiséretében levő nem katonák is figyelmeztették, hogy szerencsétlenség

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

fogja érni; ennek daczára Hicks 12000 emberrel, 10 hegyi- és 6 Nordenfelt-féle ágyúval, 5500 tevével és 500 lóval megindult utolsó útjára. Tudták mindnyájan, hogy a gyöngeség alapja magában a hadi erőben van, hogy a sereg nagy része parasztokból áll, a kiket Egyiptom szántóföldjeiről lánczokba verve hurczoltak el, hogy más részét a mahdi hívei teszik, hogy a tisztek közt nagy az egyenetlenség és hogy a seregben minden bomladozóban van. Ennek daczára előnyomulnak Obeid felé, megütköznek a mahdi hadaival és megsemmisülnek.

Angolország ezalatt Egyiptom ügyeit a fiatal Khedive beleegyeztével vezeti, a kinek az alkirályi székbe való helyezésénél eszközül szolgált és a kit mególtalmaznia érdekében állott. Katonái Egyiptomban vannak; az uj egyiptomi hadsereg angol generális vezérlete alatt áll; katonai rendőrségét egy kiérdemült angol lovasezredes vezérli; diplomatiai ágense intézi a külügyeket; szóval az államnak majdnem minden fontosabb hivatala angolok kezébe van letéve.

A Szudán színhelyévé válik az egyiptomi kormány rosszul vezetett csapatai meg a máhdi szent zászlója köré gyülekező győzelmes törzsek közt végbemenő, rendkívül rémes és véres összeütközéseknek; és ha a próféta nem talál csakhamar erős ellenállásra, ezt Angolországban sokan belátták, az egész óriási területet és a felső Nilus termékeny vidékét Egyiptom elveszti, ha csak a katasztrófa elhárítására pénzt és katonákat nem küldenek. A józan eszűek tisztában voltak vele, hogy ha már Angolország vállalkozott Egyiptom kormányának intézésére és ügyeinek vezetésére, nem térhet ki az elől sem, hogy a Szudánban követendő eljárásáról ne nyilatkozzék. A parlamentben az angol miniszterelnökhöz intézett ama kérdésre, vajjon a Szudánt Egyiptom kiegészítő részének tekinti-e és ha igen, minő lépéseket szándékozik a brit kormány tenni, hogy ott a rendet helyreállítsa, Mr. Glad-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

stone ezt felelte: a Szudánt az angol tevékenység körébe nem vették föl és a kormány nem is szándékozik rá vonatkozólag bármi felelősséget magára vállalni. Ez ellen, mint politikájának nyilatkozása ellen semmi kifogás sem tehető; ez Mr. Gladstone politikája és mint ilyen gáncs alá nem esik; ez az ő kormánytársainak és pártjának elve és mint elvet tisztelnünk kell.

Az egyiptomi politikai ügynök, Sir Evelyn Baring, midőn még Hicks pasának és hadainak sorsát nem ismerték, de már sejtették, ismételten felszólalt az angol kormánynál, figyelmeztetvén őt a veszélyre és kérvén tőle eszközöket és segítséget a döntő katasztrófa elhárítására. „Ha Hicks pasa vereséget szenved, Khártum veszélyben forog; Khártum eleste Egyiptomot fenyegeti veszélylyel.“

Lord Granville 1883. november és deczember havában erre több izben felelt, mondván, hogy a kormány ajánlja, vonják vissza a Szudán egy részéből a csapatokat; hogy az egyiptomi kormánynak a tulajdonképeni Egyiptomon kívül megejtett hadműveletekért egymagának kell a felelősséget viselnie; hogy a kormánynak nincs szándéka a Szudánba angol vagy indiai csapatokat küldeni; hogy az egyiptomi kormány részéről a Szudán biztosítására tett hatástalan erőlködések a veszélyt csak nagyobbítani fognák.

Sir Evelyn Baring Lord Granville-lel tudatta, hogy az egyiptomi minisztert sem rábeszéléssel, sem érvekkel rábírni nem tudta a Szudán kiürítésére. Serif pasa, a miniszterelnök, szintén informálta Lord Granvillet, hogy Valentine Baker pasa véleménye szerint, a rendelkezésre álló eszközök teljesen elégtelenek a szudáni forradalom lekűzdésére.

Erre Lord Granville, Sir Evelyn Baring útján azt felelte: mindaddig, míg angol katonák Egyiptomot ideiglenesen megszállva tartják, Ő Felsége minisztereinek tanácsa föltétlenül követendő; ő pedig ragaszkodik annak elfogadásához. Egyiptom erre minisztereket cserélt; 1884. január 10-én Nubar pasa lett miniszterelnökké.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Deczember 17-én Valentine Baker Egyiptomból Szuákimba indult, hogy megkezdje a hadműveleteket a Szuákim és Berber közti közlekedés fentartása és az azon vidéken lakó törzsek megbékéltetése czéljából. Míg Angolországban biztosra vették és Egyiptomban is tartottak tőle, hogy Baker hadereje teljes vereséget fog szenvedni, a tábornok maga nem látszott félni veszélytől, vagy ha igen, kaczérkodott vele. A khedive abban való féltében, hogy egy ütközet csapataira nézve gyászos véget érhet, magánlevelet irt Baker pasának: „Bizom az ön óvatosságában és tehetségében, hogy az ellenséggel csak a legkedvezőbb körülmények között fog ütközetbe bocsátkozni.“ Bakerben volt tehetség és bátorság bőven; de a dolog végső kimenetele beigazolta, hogy az óvatosság és az itélő tehetség ebben az esetben is hiányzott, mint a szerencsétlen Hicks pasánál. Hadereje 3746 emberből állott. Februárius 6-án elhagyta Trinkitatot a tenger partján és megindult Tokár felé. Hat angol mértföldnyi menet után találkozott a pártütők előhadával és kevéssel utóbb a hadak közt az ütközet kezdetét vette. Mondják, „hogy a lázadók a legnagyobb megvetést tanúsították az egyiptomiak iránt; hogy őket nyakszirtjükön fogták és úgy vágták el gégéjöket; hogy a kormány csapatai félelemtől megbénulva hátat fordítottak és inkább megölették magukat, sem hogy megkisértették volna életöket védelmezni; hogy százanként dobták el puskáikat, letérdeltek, égnek tartották összekulcsolt kezeiket és kegyelemért könyörögtek.“

A 3746 emberből összesen 2373 elesett. Royle úr, az egyiptomi hadjáratok kitünő történetirója, ezeket mondja: „Baker ismerte vagy ismernie kellett a vezérlete alatt álló csapatok összealkotását és az ilyen embereket ütközetbe vinni a sorscsapás kihívása volt.“ Mit mondjunk akkor Hicksről?

És most szólani fogok Gordon tábornokról, a ki

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

1874-től 1876-ig a Felső-Szudánban, a Sir Samuel Baker kezdte irányban működött, megbékéltetvén a benszülötteket, megsemmisítvén a rabszolgakereskedő karavánokat, szétrombolván a rabszolgaállomásokat és kiterjesztvén az egyiptomi uralmat erődök sorának felállításával az Albert-

EMIN PASA.

Nyánzáig. Négy havi visszavonultsága után Szudán, Dárfur és az Egyenlítői-tartományok főkormányzójává neveztetett ki. Azoknak egyike, a kiket Gordon az alkirályi kormányzóság alatt álló ezen különböző tartományokban kormányzóként alkalmazott, Schnitzler Eduárd,

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

egy zsidó szülőktől származó német ember volt, aki Poroszországban, Oppelnben, 1840. márczius 28-án született és azután Izmail Hakki pasának, Szkutari egykori főkormányzójának és birodalmi musirnak kiséretében Törökországban, Örményországban, Szíriában és Arábiában tett szolgálatokat. Pártfogójának halála után Schnitzler Neissebe utazott, a hol anyja, nővére és unokatestvérei éltek; több hónapot ott töltött és azután elment Egyiptomba. 1875-ben innen Khártumba utazott; mivel orvos-tudor volt, Gordon pasa őt e minőségben alkalmazta. Fölvette ezután az Emin Effendi Hakim — a hivő orvos — nevet és czimet. Később Ladoba küldték mint magtárfelügyelőt és orvost, azután politikai kiküldetésben elment Mteza királyhoz; visszahívatván Khártumba, hasonló megbizatásban elment Unyoro királyához, Kabba-Regához és végre 1878-ban előléptették bey-jé és kinevezték Ha-tal-asztiva azaz Ekvátoria tartomány kormányzójává, havi 50 font sterling fizetéssel. Az Ekvátoriával határos Bahr-el-Gazal tartományban pedig a Peninsular and Oriental Company egyik gőzösének kormányosa, Lupton emeltetett kormányzói rangra.

Megtudván Gordon 1879-ben Izmail letételét, magas hivatalát Tevfiknek, az uj khedivének kezeibe letette, tudatván vele, hogy nincs szándékában azt ujra elfoglalni.

1880-ban Gordon Ripon marquisnál titkári állást fogadott el, de egy hónap mulva ettől az állásától is megvált.

1881-ben Mauritius szigetén az egyik királyi mérnökkari ezred vezére. Körülbelül két hónap mulva ezen állását is elhagyja, hogy Fokföld hatóságait a bazutokkal folyó viszályban támogassa; azonban rövid tapasztalat után képtelennek találja magát Fokföld kormányának nézeteihez alkalmazkodni és ezen állásáról is lemond.

Ez időben én a Kongó folyó mellett munkálkodtam. Sikereink Nyugat-Afrika ez óriási területén oly komoly felelősséggé fejlődtek, hogy elviselhetetlenségének veszélye

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

fenyegetett. Ha az alsó-Kongót látogattam meg, az ügyek a felső-Kongó mellett váltak bonyolultakká; ha pedig a felső-Kongó vidékére vonultam, az alsó-Kongónál tört ki a viszály. Mivel pedig a gyorsan állammá fejlődő területnek növekvése nagyon is lelkemen feküdt: már 1882. szeptember havában és később ismét 1883. tavaszán Lipót király ő felségével tudattam, hogy szeretném, ha támogatását megnyerném valami érdemes, magasabb rangú és munkás embernek, aminő Gordon tábornok, aki az alsó- vagy felső-Kongó igazgatását vállalná magára, mialatt én a terület másik szakaszában folytatnám munkámat; annál is inkább szükséges ez, mondám, mivel igen sok értékes időt emészt fel az utazás egyik helyről a másikra, a folyón föl és le; az állomások fiatal tisztjei pedig nagyon is hajlandók távollétemből hasznot húzni. Ő Felsége megigérte, hogy Gordon tábornokot meg fogja keresni támogatásának megnyerése czéljából; hosszabb időn át azonban kedvezőtlen feleleteket kapott. Végre 1884. tavaszán kezemhez vettem Gordon tábornok jól ismert kezeirását, a mely tudatta velem, hogy várjam megérkeztét a legközelebbi postahajóval.

Úgy látszik azonban, hogy alig küldte el e levelet és alig távozott el Ő Felsége köréből, honfitársai ajánlatokkal ostromolták, menjen az egyiptomi kormány támogatására és mentse meg az ostrom alatt álló khártumi helyőrséget a fenyegető végveszélytől. Személyes értesítésem arról nincs, hogy valójában mi történt Lord Granville jelenlétében, midőn Gordont Lord Wolseley az angol külügyminiszternek bemutatta; azt azonban hallottam, hogy Gordon tábornok bizott magában és meg volt győződve, hogy a küldetésnek, mit rá bíztak, meg fog felelhetni. E küldetés czélját illetőleg komoly nézeteltérés forog fenn. Az egyiptomi hatóságok csakis Khártum kiűritése miatt aggodalmaskodtak és lehetséges, hogy Lord Granville is csak ezért a humánus küldetésért

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

kívánta Gordon szolgálatait igénybe venni; a többi helyőrségeket pedig, mivel feltette, hogy rajtok segíteni ugy sem lehet, saját sorsukra akarta hagyni. A hivatalos leveleket tartalmazó kék könyvek ezt a föltevést erősítik meg. Az is bizonyos azonban, hogy Lord Granville Gordon tábornoknak utasításul adta, menjen Egyiptomba, tegyen jelentést a Szudán állapotáról és a legalkalmasabb módokról, a melyekkel az egyiptomi helyőrségek biztonságát és Khártum európai lakosságának megmentését elérni lehetne. Megbízatása volt még végrehajtani más olyan dolgokat is, amelyeket az egyiptomi kormány rábízni jónak látna. Stewart ezredes kisérőjeül melléje volt rendelve.

Sir Evelyn Baring Gordonnak az ügyek hosszas megbeszélése után a brit kormány nevében megadja a végleges utasításokat.

Ezek rövid tartalma a következő:

„Biztosítsa ön a 10—15000 főből álló európai lakosságnak és a khártumi helyőrségnek visszavonulását.“

„Ön tudja legjobban, hogy mikor és miként eszközölhető ez legjobban.“

„Tartsa szem előtt, hogy főczélja (küldetésének) a Szudán kiűritése.“

„Ha véleménye szerint eszközölhető, igyekezzék a benszülötteket szövetséggé alakítani, amely az egyiptomi hatóságokat helyettesíthetné.“

„100000 font sterlingnyi hitel az ön részére a kormány pénzügyi osztályánál engedélyezve van.“

Gordonnak sikerült bizalmat önteni az egyiptomi miniszterek lelkébe, akik azelőtt páni félelemben leledzettek és csak Khártum kiűrítését sürgették. Szabadabban lélekzenek, miután őt látták és hallották és saját kívánságára ráruházzák a főkormányzói hivatalt: A fermán, melyet neki adtak, felhatalmazza, hogy a Szudán illető területeit kiűrítse, a csapatokat, polgári tisztviselőket és a lakosokat, kik Egyiptomba vissza akarnak térni, vezesse haza és ha lehet, a kiűrítés után (pedig ez teljes lehe-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

tetlenség volt) rendezett kormányzást szervezzen. Ezen utasításokkal Lord Granville utasításai is megegyeznek.

Ezen utasítások alatt azonban, miként mondottam, azt értették, hogy tegyen meg mindent, amire képes — tegyen meg valójában minden szükségest, ha lehet; ha az egész Szudánnak nem, legalább Khártumnak kiűrítését kezdje meg, minden időveszteség nélkül. Ezt azonban 1884. márczius 23-ig hivatalosan nem adták tudtára és nem is tudja senki, vajjon valaha is megkapta-e azt a külön táviratot.

Gordon tábornok 1884. január 26-án Khártumba megindult és oda a következő hónap 18-án megérkezett. Útközben, táviratilag számos, bizalomtól duzzadó hirt küldött el. Power úr, a vezető konzul és a Times levelezője a következő hirt sürgönyözte — „Khártum lakossága bízik Gordon tábornokban, akinek szándéka a helyőrséget megmenteni és a Szudánt örökre átengedni — mert ennek mindenesetre meg kell történnie — a szudániaknak."

Az angol sajtó, amely Valentin Baker pasa esélyeit oly bölcsen figyelembe vette, nagyon is belejutott Khártum lakosságának hangulatába, azaz bizott Gordon tábornokban és vérmeskedett sikereit illetőleg. Hiszen olyan csodákat művelt Khinában — Szudán földjén olyan hatásosan működött a rabszolgakereskedés megszüntetésére, megnyerte a mogorva szudániak szeretetét, a sajtó tehát legkevésbbé sem tartotta valószinűtlennek, hogy Gordon fehér ruhájával és hat szolgájával meg fogja szabadítani Szenár, Bahr-el-Gazal és Ekvátoria halálra szánt helyőrségeit — a polgári tisztviselőkön, felségeiken és családtagjaikon kívül 29000 embert — és miután ezt a — lehetetlenségénél fogva — herkulesinél is nagyobb munkát bevégezte, rendezett kormányt fog szervezni.

Február 29-én Gordon ezt táviratozza: „A helyzet javulására kevés a kilátás és minden jel oda mutat, hogy

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

még rosszabbra fog fordulni;“ és a következő hó 2-án: „a Khártumba maradást illetőleg nincs szabad választásom: kisiklott kezeimből.“ Márczius 16-án megjósolja, hogy rövid idő mulva „ostrom alá kerül.“ Márczius végén kelt távirata pedig így szól: „Élelmi szereink vannak öt hónapra és be vagyunk kerítve.“

Komoly értelmi eltérésnek kellett lenni — az bizonyos — Sir Evelyn Baring, az utasítások készítője és Gordon tábornok, azok értelmezője között; mert ez utóbbi a következő értesítést küldi az előbbinek:

„Ön kivánja tudni okát és észszerűségét ama szándékomnak, hogy Khártumban akarok maradni. Khártumban maradok, mert az arabok oda bezártak és onnan nem akarnak kiereszteni.“

Időközben a közvélemény a brit kormánynál sürgette egy expedicziő kiküldésének szükségét Gordon tábornoknak megmentése végett Khártumból. Mivel azonban a Gordon tábornok és Lord Granville közti megegyezés értelmében az előbbi megbízását épen abból a czélból kapta, hogy a Szudánban a brit csapatokat a szolgálat alól fölmentse és mivel az angol kormánynak nyiltan bevallott politikája volt e vidéken nem alkalmazni sem angol sem indiai csapatokat: nagyon természetes, hogy a kormány vonakodott a közönség kivánalmának eleget tenni. Végre azonban, midőn a lárma fokozódott és a parliament meg a nagy közönség egyesült abban a követelésben, hogy a hazának kötelessége megmenteni bátor fiát, aki oly készségesen, önkényt vállalkozott hazája érdekében fontos szolgálat teljesítésére: augusztus 5-én felállott Gladstone úr a képviselők házában és benyújtott egy hiteljavaslatot a Gordon megmentése czéljából szükséges hadi műveletekre.

Két utat hoztak javaslatba, a melyeken a mentő-expedicziő Khártumba juthat; a rövidebb a sivatagon keresztül Szuákimból Berberbe, a másik a Niluson vezet.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Gordon úgy nyilatkozott, hogy a nilusi út a másiknak elébe teendő; ez az út volt az, amelyet a mentő-expedíció vezére is elfogadott.

Szeptember 18-án az Abbasz-gőzös, fedélzetén Stewart ezredessel (Gordon kisérője), Power urral, a Times levelezőjével, Herbin urral, a franczia konzullal és több görög meg egyiptomival, — összesen negyvennégy emberrel, — midőn az Abu Hamid sellőn át akart kelni, hajótörést szenvedett. A parton levő arabok felhívták a hajótörötteket, szálljanak ki félelem nélkül a partra, de fegyvertelenül. Stewart a meghívást elfogadta és ő, a két konzul (Power és Herbin) és Hasszán Effendi partra szállottak és egy házba bementek, ahol azonnal megölettek.

November 17-én Gordon jelenti Lord Wolseley-nek, aki akkor Vádi Halfá-ban volt, hogy még negyven napig fentarthatja magát és hogy a máhdi hívei Khártumtól nyugatra, délnyugatra és keletre állást foglaltak, északon azonban még nincsenek.

1884. karácsony napján az expedicziő haderejének nagy része Korti mellett össze volt gyűlekezve. Ily messzire jutott már; az expedicziő előnyomulása ugyanis oly gyors volt, mint azt a vezérlő tábornok energiája és ügyessége csak eszközölhette. Talán soha sem alakult még oly nagy, nemes hévtől és szenvedélytől lelkesitett haderő, a Khártumban levő nemes és magánosan álló angol férfiú megszabadítása czéljából mint ez, a melyet Lord Wolseley vezetett.

Deczember 30-án Herbert Stewart tábornok haderejének egy része Kortiból a Gakdul-kutak felé megindult 2099 tevével. 46 óra és 50 percz alatt a Gakdul-kutakhoz megérkezett; 11 órával később Sir Herbert Stewart összes tevéivel visszaindul Kortiba, amely helyre január 5-én bevonul. 12-én Sir Herbert Stewart ismét a gakduli kutaknál volt; 13-án d. u. 2 órakor pedig

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

megindult Abu-Klea felé. 17-én vívták a hires abu-kleai csatát, amely az angol csapatoknak nehezen kivívott győzelmével végződött; a csatában az 1800 főnyi csapat 9 tisztet és 65 katonát vesztett, 85 megsebesült, míg az ellenségből 1100-an hevertek halva a négyszög előtt. Valószinű, hogy ha e bátor kis csapat mellett ott van a 3000 angol, kiket a Nilus völgyében fölfelé küldtek, az egész hadjárat az angol hadra nézve inkább csak egyszerű előnyomulás lett volna. 19-én, Metemmeh mellett vívott másik csata után, hol az angolok közül 20-an elestek, 60-an megsebesültek, az ellenség soraiból pedig 250-en hevertek a csatamezőn — az angol haderő a Nilus mellett, egy kavics-terraszszon fekvő helységet megszállott. 21-én oda érkezett Gordonnak négy gőzöse. A vezérlő tiszt tudatta, hogy ők néhány hétig egy sziget mellett tartózkodtak, várván az angol csapatok megérkeztét. 22-ét és 23-át Sir Charles Wilson egy kémszemle tartásával, két erőd épitésével, a gőzösök őrségének fölváltásával és tüzelő anyag gyűjtésével töltötte el. 24-én két gőzöst, amelyeknek őrsége csak 20 angol katonából állott, elvettek. 26-án két ember a hajó födélzetre jött avval a hirrel, hogy Khártumban foly a harcz; 27-én pedig egy ember átkiáltott a partról, hogy Khártum elesett és Gordon megöletett. Másnap ez utóbbi hirt egy másik ember megerősítette. Sir Charles Wilson előre evezett odáig, hol gőzösei már az omdermani és khártumi ágyúk czélpontjává váltak és hol az ellenség puskáitól sem voltak messzebb mint 75-200 yardnyira* és csak akkor tért vissza, midőn meggyőződött, hogy a szomorú hirek csak nagyon is igazak. Teljes sietséggel leevezvén a folyón, elérte Tamaniatot, ahol éjjelre megállapodott. Innen két emberét kiküldte hirek szerzése végett. Az egyik visszatért, elmondván, hogy egy arabtól,

* 1 yard = 0·9 méter.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

akivel találkozott, megtudta, hogy Khártumot január 26-ának éjjelén, Farag pasa árulása következtében elfoglalták és Gordont megölték, hogy a máhdi másnap bevonult a városba, elment egy moseába, ott hálaimát mondott, azután ismét visszavonult és a városban három napi szabad rablást engedett.

Kitchener őrnagy jelentésében röviden el vannak mondva a Khártum elfoglalását követő események: „Az öldöklés a városban valami hat óra hosszat tartott; ez idő alatt legalább 4000 embert gyilkoltak meg. A basi bozukokat és a halványabb színű rendes csapatokat, számszerint 3327-et, továbbá a nem rendes shagia-csapatokat, miután magukat megadták, lefegyverezték és majdnem mindnyájukat hideg vérrel legyilkolták.“ Az életben hagyott lakosságot a városból kirendelték és a mint a kapún kivonult, megvizsgálták és Omdermanba vitték; az asszonyokat a máhdista vezérek közt kiosztották; a férfiakat kifosztották és elűzték, ám éljenek meg, a hogy tudnak. Egy görög kereskedő, akinek Khártumból sikerült megmenekülnie, azt mondotta, hogy a várost a kereskedők árulták el, akik az ellenséggel meg akartak egyezni és nem Farag pasa.

Darfur, Kordofán, Szenár, Bahr-el-Gazal, Khártum az ellenség kezében volt; csakhamar ugyanabban a sorsban részesült Kasszala és a Szudánból hosszában-széltében nem maradt meg más csak Ekvátoria, amelynek kormányzója Emin Bey Hákim — a hívő orvos volt.

Ha az angol nép kötelességének tartotta, hogy vitéz honfitársát, az oly tehetséges és hires meg derék tábornokot, Gordont megmentse: természetes, hogy élénk érdeklődéssel viselkedett Gordon utolsó kormányzójának sorsa iránt is, aki okos, Fabius-féle politikájával ki tudta kerülni a végzetet, ami Szudán hadait és helyőrségeit utólérte. Ebből következik tehát, hogy ha az angolok már a khártumi helyőrség megszabadítására

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

törekedtek, aránylag törődni fognak a messze délen levő bátor tisztnek és kis csapatának sorsával is és ha a segélynyújtás nem kerül őrült összegekbe, ez óhajtott czél megvalósítására alapot gyűjteni nem fogna nehézségbe ütközni.

1884. november 16-án Emin bey Ládo-ból egy levelet irt A. M. Mackay-nak, az ugandai hittérítőnek, tudatván ebben, hogy „a Szudán forradalom színhelyévé lett; hogy ő tizenkilencz hónap óta Khártumból hirt nem kapott és ebből következtetnie kell, hogy Khártumot a fölkelők elfoglalták vagy hogy a Nilus völgyét megszállva tartják;“ azonban ezeket is mondja:

„Bármi legyen ebből igaz, szíveskedjék barátaival és általuk az egyiptomi kormánynyal tudatni, hogy mi mind e mai napig jól érezzük magunkat és szándékunk kitartással lenni, míg vagy segítség érkezik részünkre vagy elpusztulunk.“

Emin beynek egy másik levele, melyet ugyanazon hittéritőhöz intézett és ugyanazon napról keltezett mint az előbbit, a következőket tartalmazza:

„Miután a Bahr Gazal tartomány is elveszett és Lupton bey, a kormányzó Kordofánba hurczoltatott, képtelenek vagyunk kormányunkkal tudatni, hogy itt mi történik. Tizenkilencz hónap óta nem közlekedhetünk Khártummal; azért föl kell tennem, hogy a folyót az ellenség megszállva tartja.“

„Sziveskedjék ezért az egyiptomi kormánynyal valami módon tudatni, hogy mind e mai napig jól vagyunk, de segítségre nagy a szükségünk. Kitartással leszünk, míg a segítség megérkezik vagy mi elveszünk.“

Charles H. Allen urnak, a rabszolgaellenes társaság titkárának 1885. deczember 31-én Emin bey a következőket irja:

„1883. május hava óta el vagyunk vágva minden közlekedéstől a világgal. Elfeledve és elhagyatva a kormánytól, a szükségből erényt kellett csinálnunk. Bahr-Gazal elfoglalása után a máhdi hívei kemény támadást intéztek ellenünk; nem vagyok képes leirni azt a csodálatos odaadást, amelyet fekete csapataim egy hosszú háborúban tanúsítottak és a mely, annyi bizonyos, hasznot nekik nem hajtott. Hosszú időn át megfosztva minden legszükségesebbtől, zsoldot sem

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

kapva, embereim vitézül harczoltak és midőn végre az éhségtől elgyengültek, midőn már tizenkilencz napig hihetetlen nélkülözéseket és szenvedéseket állottak ki, midőn erejök kimerült, midőn az utolsó csizma utolsó bőrrongyát is megették volt: akkor az ellenség legsűrűbb sorain áttörtek és szerencsésen megmenekültek. Mindezen fáradalmaknak alávetették magukat a legkisebb utógondolat, sőt bárminemű jelentékenyebb jutalom reménye nélkül, csakis kötelességérzetöktől és azon vágytól ösztönözve, hogy ellenségeik előtt saját bátorságukat kimutassák.“

Ez a bátorságnak és katonai erényeknek igazán szép rajza. Még emlékezem e levél megjelenésére a Timesban és arra a hatásra, amit rám és barátaimra tett. Néhány nappal e levél megjelenése után már elkezdtünk beszélni az utakról és módokról, melyekkel megirójának segítségére lehetnénk.

A következő levél szintén nagyon meghatott. Ezt Emin bey ugyanaz nap, 1885. deczember 31-én Dr. R. W. Felkin-nek irta.

— — — — — — — — — — — — —

„A napi lapokból bizonyára már tudni fogja, hogy a szegény Lupton, miután Bahr-Gazal tartományt oly bátran védelmezte, saját népének árulása következtében kényszerült magát az előbbi máhdi emisszáriusainak megadni, akik őt elhurczolták Kordofánba.

„Tartományomat és magamat hasonló sors ellen csak csellel véd-tem meg; azonban végre is megtámadtak; támadásuk következménye volt, hogy emberekben és lövőszerekben nagy veszteségeket szenvedtem, míg végre Rimonál, Makrakában olyan súlyos csapást mértem a pártütőkre, hogy békében hagyni kényszerültek. Ezelőtt azonban már értesítettek, hogy Khártum 1885. januárius havában elesett és Gordon megöletett.“

„Ezen események következtében, természetesen, kényszerültem a távolabb fekvő állomásokat kiüríteni, katonáinkat és családjaikat onnan visszavezetni, még mindig remélvén, hogy kormányunk meg fog segíteni. Ugy látszik azonban, hogy e számításom megcsalt, mert 1883. április hava óta észak felől semmiféle hírt nem kapok.“

„A khártumi kormány nem jól bánt velünk. Mielőtt Fásodát kiüritette, eszébe kellett volna jutnia, hogy itt (Ekvátoria-tartományban) is vannak kormányzósági tisztviselők, akik megtették kötelességöket és nem érdemelték meg, hogy megmentésökre tett minden kisérlet nélkül sorsukra bizassanak. Ha a kormánynak szándéka is volt bennünket sorsunkra bízni, legalább annyit megtehetett volna, hogy bennünket

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

kötelességeink alól föloldjon; akkor legalább tudtuk volna, hogy mi előtte hasznavehetetlenekké váltunk."

— — — — — — — — — — — — — — —

„Mindenesetre szükségessé vált, hogy menekülésünkre utat-módot keressünk; első sorban pedig sürgőssé vált, hogy helyzetünkről Egyiptomba értesítést küldjünk. E célt szem előtt tartván, miután Ládoban a szükséges rendelkezéseket megtettem, délre vonultam és Vádéláiba mentem."

— — — — — — — — — — — — — — —

„A mi a jövőre vonatkozó terveimet illeti, szándékom e tartományt védeni, amíg csak lehetséges. Remélem, hogy leveleim megérkezte után Egyiptomba hét vagy nyolcz hónapra választ kapok Khártumon vagy Zánzibáron keresztül. Ha az egyiptomi kormány a Szudánban még fönnáll, természetesen reméljük, hogy küld nekünk segítséget. Ha azonban a Szudán már ki van űrítve, összes népemet dél felé vezetem. Az összes egyiptomi és khártumi tisztviselőket Ugandán vagy Karagván keresztül Zánzibárba küldöm; magam azonban fekete csapataimmal Kabba-Regánál maradok mindaddig, míg a kormány kívánságairól értesülök."

Ebből világosan látható, hogy Emin pasának ekkor szándéka volt az egyiptomi tisztviselőktől megszabadulni és csak maga akart visszamaradni addig, mig az egyiptomi kormány kívánságait vele közölheti. Ezen „kívánságok" pedig abban állottak, hogy hagyja el tartományát, mivel fentartása lehetetetlen és használja fel fegyveres kiséretét Afrika elhagyására.

1886. julius 6-áról keltezett és Mackay úrhoz intézett levelében Emin ezeket mondja:

„Első sorban higyje el nekem, hogy nincs szándékom innen elsietni vagy ezen vidékeket elhagyni, ahol most már tiz éve munkálkodom."

— — — — — — — — — — — — — — —

„Minden népem, de különösen néger csapataim erősen vonakodnak dél felé és innen Egyiptomba menni; inkább itt akarnak maradni, míg őket észak felé elvezethetik. Addig is, ha valami csapás nem ér és lövőszereinkből még hosszabb ideig ki nem fogyunk, követni szándékozom az ön tanácsát és itt akarok maradni, míg valahonnan segítséget nem kapok. Mindenesetre pedig legyen biztos abban, hogy nem fogunk önnek Ugandában zavart okozni."

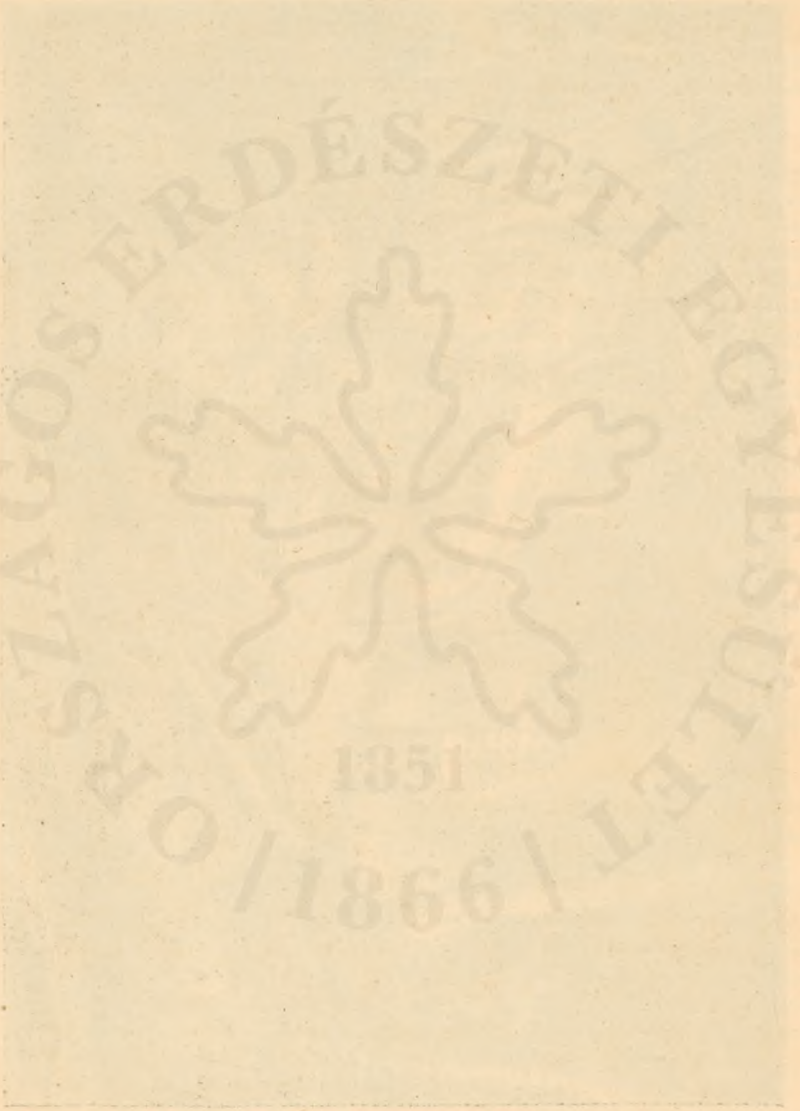
„A tengerparthoz menni csak a végső szükség esetén szánnám el magamat. Különben más két út is nyitva áll még előttem. Az egyik

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

A PASA JÖN.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár, 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz. sz.: EGF/68-1/2020.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Kabba-Regától egyenesen Karagvéba, a másik Uzongorán át a Tanganyikai állomásokhoz vezet. Remélem azonban, hogy ezek egyikét sem leszek kénytelen követni.“

— — — — — — — — — — — — — — —

„Embereim a hosszú várakozás folytán türelmetlenekké váltak és aggódva várják már a segítséget. Nagyon is kívánatos volna tehát, ha Európából vagy a Maszai-úton vagy Karagve felől Kabba-Rega országán keresztül valami követség jőne ide, amiből embereim láthatnák, hogy ott érdeklődnek irántuk. Az ilyen követek minden költségét elefántcsonttal szivesen fedezném.“

„Ujból és ismételten kijelentem, hogy kész vagyok ez állomásomon maradni és e vidékeket megtartani mindaddig, amíg segítség érkezik; de kérve-kérem, tegyen meg, amit csak lehet, hogy ez a segítség mielőbb megérkezzék. Biztosítsa Mvangát, hogy tőlem és embereimtől nincs mit tartania; mint Mteza régi barátjának nincs szándékom őt bántani.“

A fentebbi levelekből kiolvashatók Emin nézetei; ezekből látjuk, hogy emberei hivek — hogy parancsainak engedelmeskednek, de hogy, a levelek lényegéből itélve, az egyiptomiakat kivéve, egyiköknek sincs szándéka Egyiptomba visszatérni. Ugyanekkor Emin fontolóra veszi az útakat is, a melyeken visszatérhet — másutt a monbuttuk országán át a tengerhez vezető utat javasolja; e leveleiben szóba hozza a Mászái-földön vagy az Unyoron keresztül vagy az Ugandától nyugatra Uzongorába és innen a Tanganyikához vezető utakat! Ha a fekete csapatai nem akarták követni, bizonyára csak az egyiptomi tisztviselőkkel és családjaikkal tehette volna meg ezeket.

F. Holmwood főkonzulnak szeptember 25-ről és szeptember 27-ről keltezett és Sir Evelyn Baringhez intézett, alább közölt leveleiből megtudjuk Holmwood úr nézeteit, aki állásánál és helyi ismereteinél fogva nagyon is illetékes volt értesítést adni arról, hogy mit lehetett tenni a szándékolt segélynyújtás ügyében.

„Emin levélbeli tudósításai, melyeket nekem küldött és melyekben helyzetéről értesít, 1886. február 27-ig érnek; ekkor szándéka volt tartományát csapatonként kiüríteni; az elsőt mindjárt az esős évszak multával azaz julius vége felé akarta elküldeni; azonban mind Dr. Junker mind pedig Mackay úr, mint engem értesítettek, azóta Emintől hallot-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

ták, hogy a 4000 loyális egyiptomi alattvaló többsége, akik Egyiptomhoz mindvégig hivek maradtak és akik őt az éhhalálnak közelről fenyegető veszélye közben is fentartották a máhdi hiveinek folytonos támadásai ellenében, vonakodik a tartományt elhagyni; ennek következtében Emin elhatározta, hogy amíg csak lehetséges, állomásán megmarad és folytatni fogja az egyiptomi érdekek védelmét, mig segély nem érkezik.“

— — — — — — — — — — — — — — —

„Ha Uganda megszabadulna ettől a zsarnoktól (Mvangától), még ha a mostani primitiv közlekedő mód meg is maradna: a posta Zánzibárból nyolcz hét alatt Ekvátoriába juthatna, és egy biztos állomás az Albert-Nyánzánál alapul szolgálhatna minden további műveleteknek, amelyek megkezdését jónak látnák.“

„Dr. Junker azt állítja, hogy a Ripon-vizesésektől keletre fekvő vidék* járhatatlannak bizonyult és hogy Emin sok emberét elvesztette, útat akarván nyitni rajta keresztül. Ha ez áll, Ugandának és keleti melléktartományainak megkerülése czéljából arra a másik útra sem lehet számítani, amelyen Dr. Fischer akart Junker segítségére menni és a melynek követését, mint tudom, még most is ajálja; ez esetben csakis az Ugandán át vezető, jól ismert út volna az egyedüli, a melyet valami nem túlságosan nagy expediczió követhetne.“

— — — — — — — — — — — — — — —

Amennyire én a dolgot minden részletes számítás megtétele nélkül megitélni tudom, azt hiszem, hogy 1200 teherhordónál kevesebb alig volna elégséges az expedicziához és hogy azonkivül szükséges volna legalább 500 jól fölfegyverzett benszülöttből álló katonai fedezet.

— — — — — — — — — — — — — — —

Matthews tábornok, kinek tanácsát az expediczió biztonsága czéljából szükséges haderőre vonatkozólag kikértem, úgy vélekedik, hogy én e tekintetben a szükséges számot nagyon is alacsonyra fogtam; azonban, miután több tapasztalt, Ugandát ismerő férfiúnak nyilatkozatait is megfontoltam, ragaszkodnom kell véleményemhez, hogy a modern fegyverekkel fölfegyverzett, 500 benszülöttből álló csapat, tapasztalt férfiak vezérlete alatt, ha hozzászámítjuk a be nem gyakorlott haderőt is, teljesen elégséges lesz.

Az alkirályi kormány egy amerikai származású tisztje Portal úrhoz intézett levelében szóba hozza, hogy Eminhez utat nyitni a zánzibári arabok útján lehetne ugyan, de neki árukat meg lövő szereket küldeni nem; továbbá, hogy az arabok ezt az útat biztosíthatnák is, ámbár

* A Maszai-földön keresztül.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Emin legbiztosabban nyugati irányban vonulhatna vissza a Kongó elérésével.

Fred Holmwood úr 1886. szeptember 23-áról keltezett levelében a külügyminiszternek ezeket irja: „ha nem volna Uganda királyának magatartása veszedelmes, Emin megmentésének kérdése inkább csak költségkérdés volna, amelyet Kairóban meg lehetne oldani; a fenforgó körülmények között azonban más komoly figyelembe veendő dolgok is össze vannak vele kapcsolva, amelyek Ő Felsége kormányának előterjesztendők."

„Föl akarom hívni tehát a figyelmét arra, amit Mackay úr a levelében a Vádéláiba vezető másik útról mond, amelyet Dr. Fischer akart követni és a melyet, mint tudom, most is javasol. Ha az ő állítása igaz, minden kisérlet Ugandának és keleti melléktartományainak megkerülésére, ezen az ismeretlen vonalon, hajótörést fogna szenvedni."

A. M. Mackay úr 1886. május 14-én Ugandából a következőket irja:

„Dr. Junker leveléből láthatja, hogy Emin bey-nek szerencsésen sikerült biztosítania a kormánya alatt álló nép hűségét. Emin, úgy látszik, elleste Gordon titkát alattvalói szeretetének megszerzését illetőleg; erősen magához is kötötte őket. De nem is lehet általában kétség benne, hogy ha állását el akarja hagyni, nehány száz katonájával könnyen előtörhetett volna a tengerpartra, akár a Maszai-földön át, akár ezen az úton, Mvanga (Uganda királya) vagy bárki más engedélyének kikérése nélkül. Tudta, hogy nincs ott olyan hatalom, amely útját állhatná. Irta is nekem már évekkel ezelőtt, hogy e nyomorult helyet könnyü szerrel megostromolhatná és a nyájait elhajthatná."

„Mi lenne azonban ez esetben sorsa azon ezereknek, akik a Felső-Nilus mellett hűek maradtak? Dr. Junker ezerekről beszél. Termékeny földjeikről nem akarnak kivezettetni, hogy Felső-Egyiptom sivatagjain telepíttessenek le."

„Minden részről elismerik, hogy Dr. Emin bölcs és ügyes kormányzó. De örökké még sem maradhat mostani helyén, még kevésbbé lehet a maga utódja, ha a máhdi csapatai nem is fognák többé támadásaikkal zavarni. Sajátságos helyzetét figyelembe kellene vennie országunknak, mely a szudáni helyőrségek megszabadítására vállalkozott."

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

„Az Emin részére, Mvangához küldött levelek ügyében ez a fejedelem a lehető legnagyobb tiszteletlenséget tanusította a brit kormány iránt; pedig ez atyjának követeit oly kegyesen fogadta. Mi csak arra kértük, hogy e leveleket első sorban továbbítsa, míg Emintől feleletet kap, vajjon készül-e ezen az úton visszatérni vagy nem; az ön csomagját azonban Mvanga mindig visszatartotta.“

1886. junius 28-án, a Sir John Kirk-hez intézett levelében Mackay úr ezeket mondja:

„Dr. Fischer valójában csak Kavirondo elhagyása után bukkanna nehézségekre, mert itt vezetne útja a félelmes bakedi-k földjére; Dr. Junker azt mondja, hogy a bakedi-k ismételten legyilkoltak egész csapatokat Dr. Emin hadaiból.“

Meg kell itt jegyeznem, hogy Dr. Fischer Dr. Junker fölkeresésére, az utazó testvérének megbízásából, megindult Ekvátoria felé és e czélból a Victoria-tó keleti partján elvezető útat választotta. A mint azonban a tó észak-keleti végéhez ért, visszafordult és visszament a tengerparthoz.

Mr. Mackay így folytatja levelét:

„Dr. Junker itt él velünk. Emin bey-től hozott nekem levelet, amely (1886) januárius 27-ről van keltezve. Ekkor Eminnek szándéka volt embereit — valami 4000-et — kisebb csapatokban ez úton hirtelen elküldeni. Ez a politika végzetessé válhatott volna. Arra is kért e levélben, menjek hozzá és találkozzam vele, mert szándéka két gőzöst ide hozni, melyeket különben el akarna hagyni. Egyikét a királynak, másikát a hittérítő-társaságnak szánta.“

„Azóta azonban Emin arra a meggyőződésre jött, hogy emberei, tisztek és katonák, nem akarják a Szudánt elhagyni; ezért is velök akar maradni egy pár évig, az esetre, ha ki tudja egészíteni készleteit, ruhákban stb.“

Makay úr mindig okosan ír. Leveleiből igen sok megbizható értesülést kaptam.

Ő persze abban a teljes meggyőződésben ír, hogy Emin csapatai hűek. Mindnyájan osztoztunk e meggyőződésében. Most már látjuk, hogy csunyán rászedődtünk és hogy Emin olyan fajtáju néppel, aminő az ő ostoba és bolond szudáni emberei voltak, sem Ugandán sem más országon keresztül soha sem nyithatott volna magának utat a tengerparthoz.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Joseph Thomson a Times-nak irt egyik levelében a Maszai-földön át menő utat hozta javaslatba és késznek nyilatkozott elvállalni a felelősséget biztonságáért az e vidéken át vezetendő expedicziónak.

J. T. Wills úr szóba hozta, hogy a Mobangi-Üelle mente Emin visszavonulására kitűnő útul szolgálhatna.

Harrison Smith úr ama meggyőződésének adott kifejezést, hogy Abisszinián át lehetne alkalmas útat találni.

Egy másik férfiu, aki az „afrikai tó-vidéki társulat“ iránt érdeklődött, azt javasolta, hogy az expediczió válaszsza a Zambézi-Sire-Nyassza-i utat; ezen menjen észak felé a Tanganyikához és innen a Muta-Nzigéhez és az Albert-tóhoz; egy, a Tanganyika mellett lakó hittérítő ezt a javaslatot melegen pártolta, mondván, hogy több nehézséget ez sem fog okozni mint bármely másik.

Dr. Felkin a „Scottish Geographical Magazine“-ben több út eshetőségeinek gondos számba vétele után arra a következtetésre jutott, hogy a Victoria-tótól és Karagvétól nyugatra, Uzongorán keresztül az Albert-tóhoz vezető út minden másnál valamivel előnyösebb.

1886. október első napjaiban Sir William Mackinnon és J. F. Hutton a manchesteri kereskedelmi kamara kiérdemült elnöke beszédbe ereszkedett velem az Eminnek nyujtandó segély lehetősége iránt oly szempontból, hogy általa Emin képessé tétessék mostani állásának fentartására. Szerintök Eminnek csak lövőszerekre volna szüksége és én osztoztam e véleményökben; kijelentették ekkor ez urak, hogy igen komoly a szándékuk összegyűjteni a pénzösszeget, a mely a szükséges segélynyujtást lehetővé tenné. Azonban több barátjuk nincs még a városban, azok tanácsának meghallgatása nélkül pedig nem határozhatják el, hogy mit kelljen tenniök. Megvitattuk a hozzávetőleges költségek és a követendő út kérdését is; Hutton úr ekkor tudtomra adta, hogy a hozzávetőleges számitás, amelyet én csináltam, az

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

expediczió valóságos kiadásait körülbelül 500 font sterlinggel fogná fölülmulni.

Az utakat illetőleg értésökre adtam, hogy négy van olyan, a melyek majdnem egyforma könnyen járhatók.

Az első, a Maszai földön át vezető út ellen határozottan kifogás tehető, ha az expediczionak nagy menyiségü lövő szert kell magával vinnie; már pedig ezt Eminhez okvetetlenül el kell juttatnia. Thomson úr ezt az utat kipróbálta; elbeszélése a végső szükségről, a melybe jutott a Victoria-tótól való visszatértében viz- és gabonahiány miatt, nagyon is kedvezőtlenül hangzott. A tó felé vezető útjában emberei elvesztették bátorságukat és oly nagy számban szöktek meg, hogy kénytelen volt egy kis darabon visszatérni a Kilimá Ndzsáróig, táborát ott hagyni, néhányad magával a tengerparthoz menni és ujabban nagyobb számu embereket az útjára fölfogadni. Sürgős szükség esetén, mint a milyenről szó van, nagyon botor dolog volna a menet megkezdése után csak egy mértföldnyire is visszafelé menni. A zánzibáriak szökési hajlama egy másik baj; a keleti partokról kiinduló korábbi expedicziónál ezek a szökések már aggasztó mértéket öltöttek, mert a szökevények a puskákkal és terhekkel büntetlenül tünhettek el és erre bőven nyilott alkalmuk. Sokan a zánzibáriak közül már hivatásukká tették a megszökést és minél nagyobb az expediczió, annál nagyobb lenne a veszteség pénzben, puskákban és árukban.

A második, a Victoria-Nyánza mellett Ugándán keresztül vezető útat, bár különben a legjobb, egy kisebb expediczió nem tehetné meg Uganda ellenséges magatartása miatt. Ezt az ellenségeskedést is ki lehet kerülni, ha a Victoria-tavon vannak olyan hajók, a melyeken a szükséges nagyságú expediczió a vizen átszállítható. A szökések veszélye ezen az úton is olyan nagy mint az elsőn.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

A harmadik út Mszalalán, Karagvén és Ankorin, azután Unyoron vezet keresztül az Albert-tóhoz. Kétségtelenül óriási veszteségeket szenvedne emberekben és vagyonban az, aki megkisértené a keleti tengerpartról ez úton az előnyomulást. Ötven százaléknyi veszteség kikerülhetetlen volna és semmiféle elővigyázati rendszabályokkal a szökéseknek elejét venni nem lehetne. Ezenkivül Karagvét a vagandá-k megszállva tartják; ezért is minden expediczió, a mely ezen vidéken átvonulna, a vagandák részéről folytonos és állandó támadásoknak volna kitéve. Ha Karagvén keresztül sikerül is magunknak az útat kierőszakolnunk, számolnunk kell a vanyankori-kkal, a kik 200000 dárdást képesek síkra állítani; már pedig náluk, ha a karagvéi benszülöttekkel folytatott küzdelmeink volnának előhirnökeink, kilátásaink kétségbeejtően szomorúakká alakulnának. A vagandák kikerülése végett valamelyik, Karagvétől nyugatra fekvő tartományba előnyomulni szintén lehetetlenség, ha csak olyan nagy kiadásokat nem akarunk tenni, a melyeket, az én föltevésem szerint, a költségre aláíróknak fedezniök nem lesz szándékukban.

„Az egész kérdés tehát pénzkérdéssé alakul. Elég pénzzel minden út járható, de, amint én az önök szavait értettem, önök nem szándékoznak túlságosan nagy összeget aláírni; ezért is csak egyetlen út van, amelyet a kilátásba helyezett pénzzel meg lehet tenni és ez az út a Kongó. E folyónál az a baj, hogy felső részén nincs elég szállító hajó. Javasolnám tehát, egészítsük ki a Felső-Kongó kis hajóraját tizenöt czethalász-sajkával; az expediczió rajtuk olyan helyre vihető el, amely az Albert-Nyánzától lagfölebb 200 angol mértföldnyire van. Nehéz munka lesz ugyan a czethalász-sajkákat az Alsó-Kongótól a Felső-Kongóhoz vinni; azonban könnyen végrehajthatjuk, ha azonnal kiküldünk ügynököket, kik a teherhordókat megfogadják és készen tartják. Van azu-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

tán még egy dolog, és ezt meg kell tennünk, — ki kell kérnünk Lipót király engedélyét."

„De hiszen lehet, hogy mi még nagyon is korán teszszük a dolgot megbeszélés tárgyává. Önök tudják, hogy én nem egy megokolt tervet ismerek és hogy mindegyikökről már sokat „fecsegtek". Az én tervem is füstbe mehet — azért csak gyűjtsék önök össze a pénzalapot és ha szükségök van rám, hívjanak. Ha azonban nézeteim ez előterjesztése után engem nem akarnak igénybe venni, ám vezesse az expedicziót Thomson a Maszai-földön keresztül; én pedig 500 font sterlinggel az aláírók közé sorakozom".

Midőn november közepe felé jártunk, Sir William Mackinnon fölkért, írjak e tárgyról egy levelet, meg akarja mutatni barátainak, akik nem sokára vissza fognak térni a városba.

Néhány nappal levelem elküldése után Amerika felé hajóra szállottam; megérkezvén New-Yorkba megkezdtem felolvasásaim „sorozat"-át, amint nevezték. De már deczember 11-én, megérkezésem után tizenötödik napra a következő táviratot kaptam:

„London."

„Tervét és ajánlatát elfogadjuk. Kormány helyesli. Pénzalap megvan. Ügy sürgős. Jőjjön rögtön. Válaszoljon."

„Mackinnon."

A választ Vermontból, St. Johnsbury-ből küldtem el, a hová felolvasásaim megtartása czéljából jutottam: —

„Most kaptam hétfői táviratát. Ezer köszönet. Minden rendben van. Szerdán reggel 8-kor „Eider"-rel útra kelek. Ha időjárás jó és gátló körülmények nincsenek, deczember 22-én Southamptonbe érkezem. Összesen egy hónap a mulasztás. Kérje a kormányt, készítse elő Holmwoodot (a főkonzult) Zánzibárban és Szeyyid Bargast (Zánzibár fejedelmét). Szives üdvözlettel"

„Stanley."

Ügynököm kétségbe esett — a hallgatóság igazán kegyes, a fogadások ovácziók voltak — de sem érvek sem kérések szándékom végrehajtásától el nem tántorítottak.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Karácsony előtt egy nappal Angolországba érkeztem; nehány órával később már Sir William Mackinnon-nal az expedicziő ügyeiről beszélgettem.

Teljesen, a kétség minden árnyékát kizáróán és erősen meg voltam győződve, hogy a Kongó folyó mindenek fölött a legjobb és a legbiztosabb út, föltéve természetesen, hogy megkapom a czethalász-sajkákat és Lipót királytól az engedélyt, fölfegyverzett haderővel birtokán átvonulni. Ismertem én egy útat, amely a keleti tengerpartról indul ki és épen olyan jól ismertem azt, amelyen a nyugati partról czélomhoz eljuthattam. A legtávolabbi pont, amelyet 1876-ban, a keleti partról kiinduló utamban elértem, csak 100 angol mértföldnyire van az Albert-tótól — a Jambuja-vizesésektől pedig a tóig a távolság légvonalban 322 földrajzi mértföld.* És mégis legjobb meggyőződésem szerint a kongói út a másiknak elébe teendő. A viznek ott bővében leszünk — a keleti út mentén pedig az kevés és rossz is; élelmi szereknek is kell ott lenni — föl kellett ezt nagyon természetesen tennem, azon tapasztalatom alapján, hogy a Felső-Kongó felülmulhatatlan termékenységét a benszülöttek bizonyára már régen fölismerték — holott Thomson, Fischer és Hannington tapasztalataiból tudjuk, hogy a Maszai-földön viz és élelmi szerek nagyon szűkében vannak; azután az is a Kongo-út mellett bizonyít, hogy a nagyban való szökések, a melyek a keleti parton olyan gyakoriak, a nyugati parton kikerülhetők.

És a bizottság mégis, bár megengedte, hogy igazam lehet, azt tartotta, legjobb lesz a keleti utat választani.

„Egészen rendén van, nekem teljesen mindegy. Határozzuk el, hogy a keleti útat választjuk Mszalalán, Karagvén, Ankorin és Unyoron keresztül. De ha azután holmi kemény harczokról hallanak, elvárom önöktől, hogy a távollevőnek védelmére kelnek. Ha valami léghajóról dobhatnám le a lövő szereket Emin táborába, bizonyosan megtenném

* 1 földrajzi mértföld = 1·6 kilométer.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

és kikerülném az összeütközést e harczias benszülöttekkel; az azonban elhatározott dolog, hogy a védő eszközöket Emin kezeibe el kell juttatni; ezeknek elvitelét pedig önök rám bízták. Ám legyen."

A segély-alap össze volt gyűjtve; ehhez aláírásukkal a következők járultak:

	Font sterlinggel:
Sir William Mackinnon, Bart.	2000
Peter Mackinnon, Esqu.	1000
John Mackinnon, Esqu.	300
Burdett-Coutts bárónő	100
W. Burdett-Coutts, Esqu.	400
James S. Jameson, Esqu.	1000
De Noailles grófnő	1000
Peter Denny, Esqu. Dumbartonben	1000
Alexandr L. Bruce, Esqu. a Scottish Geographical Society részéről	500
Henry Johnson Younger Esqu. a Scottish Geographical Society részéről	500
Gray Dawes és társa Londonban	1000
Duncan Mac Neil, Esqu.	700
James F. Hutton, Esqu. Manchesterben . . .	250
Sir Thos. Fowell Buxton	250
James Hall Esqu. Argyleshire-ben	250
N. Mc. Michael, Esqu. Glasgow-ban	250
A Royal Geographical Society Londonban . .	1000
A egyiptomi kormány	10000
	21500*

Hogy ez alapot növeljem és holmi esetlegességek ellen segélyforrást teremtsek, késznek nyilatkoztam Afrikából leveleket írni, a melyeket a bizottság, ha jónak találja, bocsásson a sajtó rendelkezésére; a mi pénzérték befoly, fogadja el mint olyan összeget, a melylyel az alap növeléséhez én járultam.

Az Emin pasa elérésére szükséges időt — gondos

* L. a bevételek és kiadások teljes jegyzékét a függelékben.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

számításaink alapjává azt tevén, hogy 1874/5-ki utazásomban tiz nap alatt 720 angol mértföldet tettem meg, — a következőképen állapitottuk meg:

1-ső út. A menet a Maszai-földön át Vádéláiba és visszatérés a tengerparthoz: 14 hónap. Tartalékidő netaláni késedelmezésekre: 4 hónap = 18 hónap.

2-ik út Mszalalán, Karagvén, Ankorin és Uzongorán át az Albert-tóhoz. A szárazföldi út oda és vissza: 16 hónap; késedelmezésekre: 4 hónap = 20 hónap.

3-ik út a Kongó mentén

Zánzibártól a Kongóig	1 hónap	=	1887. április 1.
Szárazföldi út a Stanley-Poolig. .	1 „	=	1887. május 1.
A Kongón fölfelé gőzhajón . . .	1½ „	=	1887. junius 15.
Elidőzés			1887. „ 25-ig
Jambujától az Albert-Nyánzáig . .	3 hónap	=	1887. szept. 25.
Elidőzés			1888. január 9-ig
Az Albert-Nyánzától Zánzibárig szárazföldi út	8 hónap	=	1888. szept. 8.
Előre nem látott késedelmek . .	3½ „	=	18 hónap.

A tettleges idő azonban, amire az expedicziónak szüksége volt, a következő:

Megérkezés a Kongóhoz	1887. márcz.	18-án
„ a Stanley-Poolhoz	1887. április	21-én
„ Jambujához	1887. junius	15-én
Elidőzés Jámbujánál	1887. junius	28-ig
Megérkezés az Albert-Nyánzához	1887. decz.	13-án
Visszatérés a Bodo-erődhöz	1888. január.	8-ig
Elidőzés a lábbadozók összegyűjtésével . . .	1888. április	2-ig
Megérkezés az Albert-Nyánzához 2-szor . .	1888. április	18-án
Elidőzés	1888. május	25-ig
Megérkezés Bodoba 2-szor	1888. junius	8-án
Megérkezés Banalyába, Jambujától 90 mértföldnyire	1888. auguszt.	17-én
Megérkezés Bodoba 3-szor	1888. decz.	20-án
„ az Albert-Nyánzához 3-szor . . .	1889. január.	26-án
Elidőzés az Albert-Nyánzánál	1889. május	8-ig
A menet Zánzibárba, 1400 angol mértföldre 6 hónap	1889. decz.	6-ig

Igy tehát Zánzibártól az Albert-Nyánzáig . . . 10½ hónapnál alig valamivel többre volt szükségünk a

Nyánzától Nyánzáig pedig	6 hónapra
Az elidőzés az Albertnél	1½ „
	18 hónap

1886. deczember 31-én keltezett levélben formaszerűleg felszólittattam, hogy kezdjem meg készülődéseimet.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Az Emin megszabaditását czélzó expediczió ügyében az első rendeletet távirati úton zánzibári ügynökömnek Mr. Mackenzie-nek, a Smith, Mackenzie és társa czég tagjának küldöttem, hogy fogadjon meg részemre Bágámojoban 200 ványámvezi teherhordót és küldjön velök 265 font (6 tonna) rizst zsákokban Mpvapva hittéritő állomásra, Zánzibártól körülbelül 200 angol mértföldnyi távolságra nyugat felé; ennek költsége 2700 rupia* volt.

A második rendelkezésem, miután Ő Fenségének, a zánzibári Seyyidnek engedélyét megkaptam, az volt, hogy részemre 600 zánzibári teherhordót fogadjanak meg és hogy a benszülöttektől élelmi szereket, mint gabonát, batátákat, rizst, kukoriczát, banyán- és pizangyümölcsöt stb. vehessünk, vásárolják meg a következő árukat:

							Yard
400	darab	(egyenként	30	yard**	hosszú)	barna sirtinget	= 12000
865	„	(„	8	„	„)	kanikit	= 6920
99	„	(„	8	„	„)	zsebkendőkelmét	= 792
80	„	(„	8	„	„)	tándzsirit	= 640
214	„	(„	8	„	„)	dabvanit	= 1712
107	„	(„	8	„	„)	szoharit	= 856
27	„	(„	8	„	„)	szubáját	= 216
121	„	(„	8	„	„)	barszatit	= 968
58	„	(„	24	„	„)	kungurut	= 1392
48	„	(„	8	„	„)	izmailit	= 384
119	„	(„	8	„	„)	kikoit	= 952
14	„	(„	4	„	„)	daolet	= 56
27	„	(„	4	„	„)	dzsávát	= 108
4	„	(„	24	„	„)	kángát	= 96
4	„	(„	24	„	„)	binderát	= 96
58	„	(„	8	„	„)	rehánit	= 464
6	„	(„	30	„	„)	dzsohot	= 180
24	„	(„	4	„	„)	selyem kikoit	= 96
24	„	(„	4	„	„)	selyem daolet	= 96
24	„	(„	4	„	„)	finom dabvanit	= 96
13	„	(„	4	„	„)	szoharit***	= 52
3	„	(„	30	„	„)	finom sirtinget	= 90
24	fehér inget és 24 barna inget					Összesen:	27262

* 1 rupia 95 krt. ér. A ford. — ** 1 yard = 91·4 cmtr. — *** A szohán, dobvani stb. nevekkel jelölik Kelet-Afrikában a különböző szinű, tarkázott pamutkelméket. A ford.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Továbbá vétettem 3600 font üveggyöngyöt és egy tonna sárga-, vörösréz- és vasdrótot.

Harmadik rendelkezésem az volt, hogy negyven teherhordó hím- és 10 megülni való szamarat szerezzenek be: ez szükségessé tett egy másik rendeletet ugyanoly számu nyergekért; mindezen rendelkezések 400 font sterlingbe kerültek.

A Forrest és fia czégnél az előre elkészitett rajz szerint megrendeltem egy, 28 láb* hosszú,6 láb széles és 2 láb 6 hüvelyk mély aczél csolnakot. A csolnaknak galvanizált Siemens-féle aczélból készülnie és 12 szétszedhető darabból kellett állania, amelyek mindegyike körülbelül 75 fontnyi lehetett. Az első és hátulsó résznek fedettnek és vizmentesnek kellett lennie, hogy a csolnak, ha baj is érné, a viz szinén maradjon.

Egyiptomból Zánzibárba küldtek 510 Remingtonpuskát, 2 tonna puskaport, 250000 perkusszios kapszlit, és 100000 Remington töltést. Angolországban a hadügyminiszterium rendelkezésemre bocsátott 30000 Gatling-féle töltést, a Kynock és társa birminghami czégtől pedig 35000 speciális Remington-töltést kaptam. A Watson és társa londoni (Pall Mall 4. sz.) czég 50 Winchester ismétlő puskát és 50000 hozzá való töltést csatolt podgyászomhoz. Hiram Maxim, a Maxim-önműködő ágyú feltalálója, csodálatos fegyvereinek egyikével ajándékozott meg, amely paizszsal ellátva és könnyü, de erős állványnyal volt fölszerelve.

Küldtünk azonkivül Zánzibárba 100 ásót, 100 kapát mellvédek készitése végett, 100 baltát czölöpkeritések csinálásához a tábor körül és 100 csákányt zeribák épitéséhez.

A londoni, Snowhill Buildingsi, vegyiszerekkel kereskedő, jól ismert czég tulajdonosai, Burroughs és Welcome urak ingyen kilencz szép ládácskát adtak, telve mindenféle

---

* 1 angol lab = 12 hüvelyk = 3 decimeter.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

orvosságokkal, a melyek az Afrikában endemikus, sajátságos betegségek leküzdésére használatosak. Minden orvosszer gyorsan oldó szerekkel keverve, táblácskákká volt alakítva; a ládácskák minden fiókját jól feszerelték mindazzal, a mire az orvosnak vagy szebésznek szüksége lehetett. Semmi sem hiányzott belőlük és mi mindnyájan mély hálával tartozunk ez uraknak nemcsak a kitünő orvosságok és ládácskák abszolut értékeért, hanem azért is, hogy ők személyesen választották ki a legjobbat, ami csak Londonban kapható és maguk ügyeltek fel a becsomagolásra, aminek következtében Jambujáig elvihettünk mindent, anélkül, hogy valamiben csak legkisebb kár is esett volna.

A londoni, duke street-i czég, John Edgington és társa gondoskodott sátrainkról; kanavászból készítette őket, a melyet rézszulfát-oldatba mártott; ez három évig meg is védte a romlás ellen. Ámbár háromszáz napon át ázott az esőben, afrikai élményeim alatt először jutottam olyan sátor birtokába, a mely, miután 1889-ben Zánzibárba megérkeztem, az ázást az esőben még kétszáz napig kényelmesen kiállotta volna.

Fortnum és Mason urak, Piecadilly-ből, negyven teherhordó-csomagot pakkoltak össze a legválogatottabb élelmi szerekből. Minden czikk itt fölséges volt; a thea illatát az utolsó perczig megtartotta, a kávé a legtisztább mokka, mindezek becsomagolása pedig kitünő volt.

Nem kell, hiszem, előszámlálnom mindazt, a mit ezeken kivül még vettünk. Négy afrikai expediczióm a vegyesek régi sorozataival magam előtt, képessé tett megválasztani a különböző dolgokat; azonkivül Sir Francis de Wintonban és Grant Elliot kapitányban kitünő segédeim voltak, akik tudták hogy mely árutáraknak adandó előny és akik a szállitmányokat ellenőrizni is birták.

Sir Francis de Winton volt a Kongónál utódom; bő tapasztalatait önként és tiszta barátságból bocsátotta rendelkezésemre; ő, aki minden szükségletet mesterileg

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

ismert, evvel is segitségemre volt mindazon dolgok beszerzésében, amelyekre az expediczió fölszerelése czéljából szükségem volt, különösen pedig a levelezéseimben és a törzskarul szolgáló nehány tisztnek kiszemelésében, a kiket több száz, tagokul melegen ajánlkozók közől kellett kiválasztanunk.

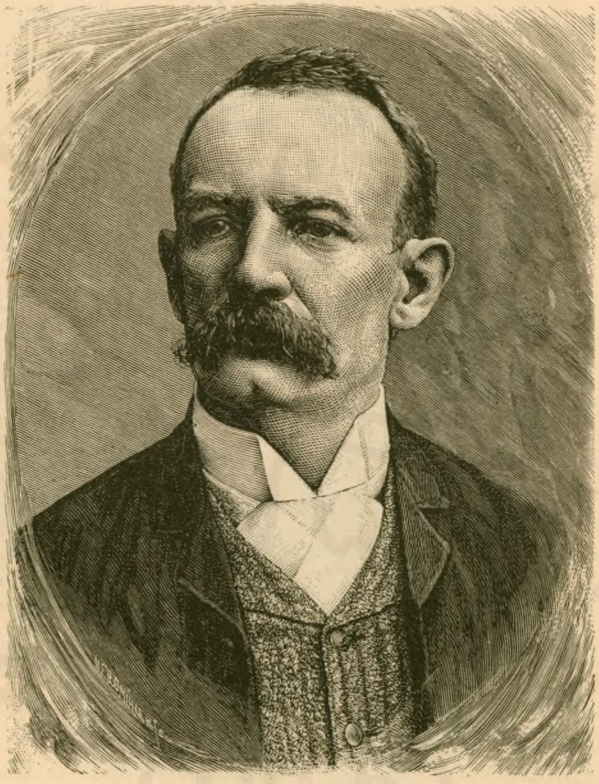
STAIRS HADNAGY.

Az első kiválasztott W. Grant Stairs hadnagy, a királyi mérnökkari ezred egyik tagja volt, a kit levélben hivtunk meg. Tömött irálya és kérelmének nyiltsága erősen érdekében szólott. Irtunk érte és rövid beszélgetés után fölfogadtuk azon föltétel alatt, hogy ha az ex-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

pediczió tartamára szabadságot kap. Lord Wolseley a szabadságot szivesen megadta neki.

A második William Bonny úr volt, aki, mivel előbbi expedicziónál levélbeli kisérletei sikertelenek maradtak, azt hitte, legjobb lesz, ha személyesen jelentkezik

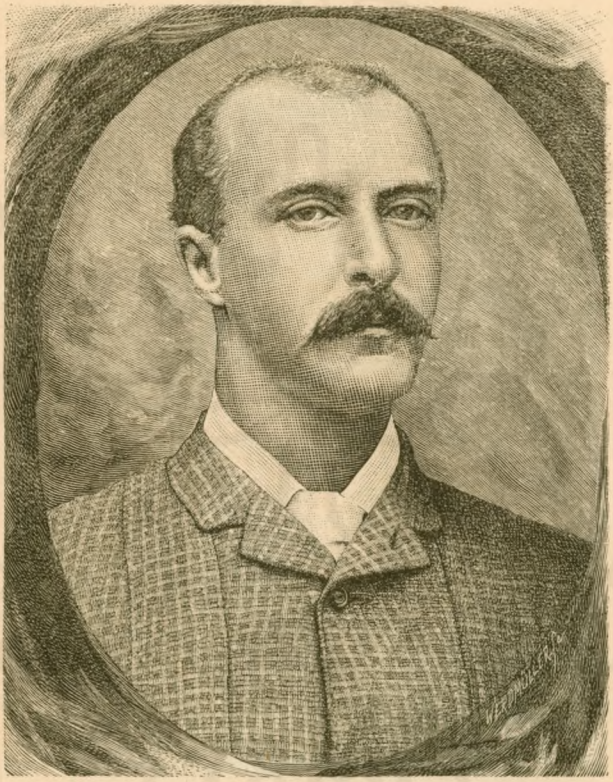

WILLIAM BONNY.

bárminő szolgálat elnyerésére. Szelid elutasitást elfogadni nem akart. Mellét érdemjelek takarták. Ezek bár hallgatva, elég ékesszóló bizonyságot tettek érdemei mellett. A dolog vége az volt, hogy Bonny urat, mivel épen akkor vált meg a hadseregnél teljesített kórházi szolgálattól, orvosi segédül megfogadtuk.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

A harmadik John Rose Troup volt, a ki a Kongónál tett jó szolgálatokat. Jól beszélte a szuáhelit, a Zánzibáriak anyanyelvét. Kényességet a munkában nem ismert; pontosan és rendszeresen járt el a számadások megőrzésénél. Troup urat fölfogadtuk.

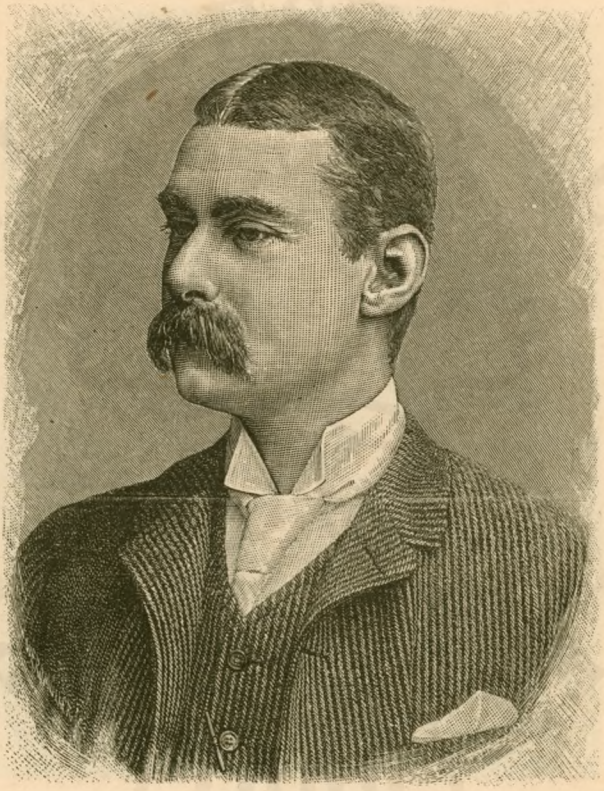
NELSON KAPITÁNY.

A negyedik önkénytes, a ki jelentkezett, Edmund Barttelot, a 7. sz. gyalogezred őrnagya volt. Egyik ismerősöm kiséretében jött, a ki nagyon dicsérte. Mi történt beszélgetésünk közben, később fogom megemlíteni. Nehány megjegyzés után őt is fölfogadtuk.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Az ötödik R. H. Nelson, a Methuen-lovasezrednek kapitánya volt, a ki a zulu-hadjáratban tüntette ki magát nagyon. Arczából le lehetett érdemeit olvasni. Nelson kapitány készségesen irta alá a szolgálatba fogadás föltételeit.

A. J. MOUNTENEY JEPHSON.

A Nelson után közvetlenül jelentkező önkénytesünk A. J. Mounteney Jephson volt, tapasztalatlan a külföldi utazásban és teljesen idegen a vadon zord életének elviselésében. A bizottság nehány tagjára Jephson azt a benyomást tette, hogy ő az ilyen fajtáju expediczióra

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

alkalmatlan, lévén véleményök szerint igen „magas társadalmi osztályból való“. Azonban az ő javára de Noailles grófnő a segélyalap vagyonához 1000 font sterlinggel járult; oly érv, melynek a bizottság nem állhatott ellent és Mr. Jephson a szerződési föltételeket erős kézzel aláirta. Szegény fiatal Jephson! Különböző kemény megpróbáltatások után került ki Afrikából, melyeket alább fogunk elbeszélni.

Egyike az utolsó alkalmazást keresőknek, midőn a besorozandók jegyzékét már-már lezártuk, James S. Jameson úr volt. Jameson Dél-Afrikában a masonák és matabelék földjén utazott vadász-diadalok szerzése, madarak tanulmányozása és vázlatrajzok készitése végett. Testalkatára nézve nem látszott valami nagyon erős embernek. Ezért kifogásokat tettünk ellene; de Jameson erősen védelmére kelt vézna testalkatának; fölhozta érvül, hogy ő már sok időt töltött Afrikában; tapasztalatai aggodalmainkat meghazudtolják. Azonkivül hajlandónak nyilatkozott, ha az expedicziót tagjává fogadjuk, a költségekhez 1000 font sterlinggel járulni; végre pedig kinyilatkoztatta, hogy hű és lojális lesz a szolgálatban; ezért is az ő alkalmazása az expedicziót nézve elengedhetetlenné vált. Jameson úr állhatatos maradt és a feltételeket aláírta.

Épen teljes erővel dolgoztunk mindazon dolgok beszerzésén, a melyekre a Zánzibárból kiinduló és a Victoria-Nyánzától keletre elvezető szárazföldi úton szükségünk lehetett: midőn az útirányt ujra fontolóra kellett vennünk, miként a következő levél tartalmának lényege bizonyítja:

Brüsszel, királyi palota, 1887. jan. 7-én.

Kedves Stanley úr!

„A Kongó-állam semmit sem nyer, ha az Emin felszabadítását czélzó expedicziót a saját területén megy keresztül. A király ezt az utat csak azért hozta ajánlatba, hogy önnek lehetővé tegye szolgálatait az expedicziót rendelkezésére bocsátani; ez azonban rá nézve lehetetlenné válnék, ha az expedicziót a keleti tengerpartról indulna meg. Az ön becslése szerint az expedicziót, ha a keleti partról indul el,

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

körülbelül tizennyolcz hónapig fog tartani. Ő Felsége azt tartja, hogy az állam iránti kötelességeit sértené meg, ha azt az ön szolgálataitól megfosztaná, különösen, mivel ezekre szüksége lesz, mielőtt még a fentemlített idő letelnék."

„Ha az expedicziót a Kongó-útat választja, az állam megigéri, hogy iránta a legjobb indulatot fogja tanusítani. Az állam az expedicziónak ingyen rendelkezésére bocsátja összes hajóit, a mennyiben igazgatásának folyó rendezése megengedi, a mit, miként ön tudja, mindenek előtt biztosítanunk kell. A „Stanley" a felső-Kongó legnagyobb gőzöse. A folyó hó 15-ki postahajóval egy másodikat is készülünk oda küldeni és sietni fogunk, a mennyire csak lehetséges, azt a Stanley-Poolon vizre bocsátani; kis hajórajunknak ez értékes és igen szükségelt tagja lesz. Időközben a hittéritők gőzöse, a „Peace", nincs kétség benne, bizonyos szállításokat ingyen fog önöknek teljesíteni."

„Ha az expedicziót kivánja, elő fogjuk mozdítani a bangaláknak szolgálatba fogadását; mi velök nagyon meg vagyunk elégedve, mivel mint katonák, kitünőek és nem félnek az araboktól miként a zánzibáriak."

„Figyelmét bizonyára nem kerülte el, hogy a hivatalos okiratok, amelyeket ezen a héten Berlinben közöltek, Zánzibár földjét a tenger mellett, szalagként elterülő keskeny területté szorítják össze. Ezen szalagon túl minden föld a németeké. Ha a németek meg is engedik, hogy az expedicziót a területükön átvonuljon, a zánzibáriak itten idegen földön lesznek épen úgy mint a Kongónál."

„Szives üdvözlettel, kedves Stanley úr maradok igaz híve

De Borchgrave gróf.

Hogy ez nem volt olyan könnyü dolog, a mit úgy hamarosan el lehetett volna intézni, kitűnik a következő levélből, amit Sir William Mackinnontól kaptam:

Glasgow, Western-Club.
1887. január 4-én.

Kedves Stanley!

„A királytól rövid és kedves levelet kaptam, amelyből kitűnik, hogy mennyire szeretné, ha az expedicziót a Kongó-útat választaná és hogy mennyire nem szivesen engedné meg önnek összeköttetései megszakítását a Kongó-állammal, amelynek egyik fentartó oszlopául önt tekinti. Arra is kér, keljek síkra (?) az ellenkező véleményekkel és birjak rá minden pártot, hogy a Kongó-út követésében megegyezzék. Részletesen tudtára adtam, hogy mi történt eddig és hogy mit cselekszünk most; tudtára adtam továbbá, mily nehézségekkel járna felbontani a meglevő szerződéseket és rábirni az itteni meg az egyiptomi kormányt és a zánzibári szultánt, hogy e változásba beleegyezzenek. Fölemlítettem a költségszaporulatot is, amelyet okozna 600 ember

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

visszaküldése még az esetben is, ha a szultán beleegyeznék, hogy őket Zánzibárból a Kongóhoz vigyük és onnan visszahozzuk."

„Megigértem mindazáltal, hogy utána járok, vajjon az érdekeltek az egyezségek jelen állapotában bele fognának-e egyezni, hogy a Kongó-útat válaszszuk."

— — — — — — — — — — — — — — —

Naplómban, *januárius 5-ki* kelet alatt röviden följegyezve találom mindazon fontosabb dolgokat, amelyeket ez nap elintéztem.

Miután Mackinnon kivánsága szerint Lipót királynak a Kongó-út ügyében a levelet megirtam, meglátogattam Sir Percy Andersont és tudtára adtam a király kivánságát, a mely szerint az expedicziónak a Kongó-utat kellene követnie. Megkérdeztetvén, hogy mik ennek a jó oldalai, a következőkép feleltem:

1. Bizonyos, hogy rajta elérünk Eminhez.

2. A felső-Kongón az állam gőzöseivel megyünk el olyan helyig, amely az Albert-tótól 320 angol mértföldre van.

3. Kikerüljük a németek gyanuját, mintha cselekvésünknek politikai okok volnának alapja.

4. Nem idézzük föl a franczia kormánynak állitólagos félelmét, hogy expedicziónk a franczia hittéritők életét veszélyeztetni fogná.

5. Ha a franczia hittéritők veszélybe kerülnek, az angol hittéritők is osztoznának sorsukban.

6. A Kongó-úton könnyebben kikerülhető a zánzibáriak szökése, akik az arab telepek közelében ingadozók.

Lord Iddesleigh hozzám intézett levele szerint a franczia követ megbizást kapott, értesitse őtet, hogy az Emin-segélyző bizottság, ha a Victoria-Nyánzától keletre fekvő utat választja, az Ugandában levő franczia hittéritőknek életét bizonyosan veszélyeztetni fogja. Javasolja tehát, hogy ezt a kérdést vegyem figyelembe.

Meglátogatván a tengernagyi hivatalt, megkérdeztem Sullivan admirálist, vajjon adhat-e egy hajót, amely az

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

expedicziót a Kongóhoz vigye. Válasza az volt, ha a kormány elrendeli, kivánságom könnyen teljesíthető, de ha nem, akkor lehetetlen neki eleget tennie.

Irtam a királynak, kérvén tőle, adja tudtomra, hogy a felső-Kongón a szállitást illetőleg mily mértékben számíthatok segitségére.

Január 8-án. — Válasz-levelet kaptam a királytól. Szolgálataimra tovább is számít. Kész a szállitás czéljából ide kölcsönözni minden hajóját, kivéve azokat, a melyekre az állam igazgatása czéljából szükség van. Táviratoztam Mackinnonnak, hogy engem ez a záradék nyugtalanít, hogy alig egyeztethető össze a kivánt sürgősséggel. De Winton ugyanilyen értelemben irt.

Az expedicziő holmijai mázsa számra érkeznek.

De Winton késő éjszakáig dolgozott velem.

1887. január 9-én. — J. A. Grant, Sir F. de Winton ezredesek és én összegyültünk, hogy Ő Felsége levelét fontolóra vegyük; végre is levelet intéztem hozzá, kérvén, hogy nagyobb határozottsággal feleljen, vajjon a szállitás czéljából hány hajóját és mennyi időre lesz kegyes átengedni; mivel pedig gyors válaszától sok mindenféle függ, mint a szudániak bérbe fogadása, lövőszerekkel megterhelendő postahajónak feltartóztatása stb. külön követet menesztünk hozzá.

1887. január 10-én. — De Winton ellátogatott a külügyminiszteriumba és ott azt az igéretet kapta, hogy a mint csak lehet, gondoskodni fognak a postagőzös feltartásáról és a kománynak a Jó Reménység fokát megkerülő szállitó-hajójáról.

Gray, Dawes és társa czég azt irja, hogy az országos főpostamester hajlandó a zánzibári posta-gőzöst Adenben feltartóztatni, mig odaérkezik a „Navarino“, a mely Londonból a lövőszerekkel és tisztekkel 20-án kél utra. A Navarinot én Szuezben fogom elérni, miután az expedicziő ügyeit Egyiptomban elintéztem volt.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Január 12-én. — Mult éjjel megérkezett a király válasza. Honourable * Guy Dawnay, Sir Lewes Pelley, Sir F. de Winton ezredesek és én gyűlést hivtunk össze. A Kongó-utat illető felelet kielégitő levén, e kérdésben határoztunk és most egyhangulag azt fogadtuk el.

Délután 2 órakor kaptam meg Iddesleigh gróf értesitését, hogy délután 6 órakor látni kiván. Azonban a gróf délután 3 óra 13 perczkor szívbajban hirtelen elhalt.

Január 13-án. — A külügyminiszteriumból Sir J. Pauncefote-tól értesitést kaptam, a melyben Sir E. Baring táviratát és a tengernagyi hivatal szállitóhajóját illető leveleket megküldi. Az admiralitás segitségben nem részesit.

Áruk állandóan érkeznek. Házam nem sokára tele lesz.

Lementem Burdett Coutts bárónővel a Guildhallba (városházára), a hová déli 12 óra 45 perczkor megérkeztünk. A Londoniak a city polgárává választottak és a legifjabb polgártársnak neveztek el. Ezután a Mansion-House-ban (a Lord Mayor-nél) reggeliztem; válogatott közönség volt jelen, az egész ügy lefolyása igen kielégitő volt.

Táviratoztam Brüsszelbe, hogy megtudjam, vajjon pénteken alkalmas időben érkezem-e a királyhoz. Válasz: igen, délelőtt 9 óra 30 perczkor.

Január 14-én. — Mult éjjel áthajóztam a csatornán és Ostende-on át Brüsszelbe, a király látogatására. Láttam a királyt és elbucsúztam tőle. Nagyon kegyes volt. Este 8 órakor visszaindultam Londonba.

Sandringhamből táviratot kaptam; a trónörökös látogatóba hiv.

Január 15-én. — Sir Percy Anderson találkozót kért.

---

* Ez a czim illeti meg Angliában a báró minden gyermekét és a gróf ifjabb fiait. A ford.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Joseph Thomson úr, az ügyek ilyen előrehaladott állapotában a földrajzi társaságnak levelet irt, kifejezvén kívánságát, hogy szeretne az expediczióhoz csatlakozni.

Ingham-mel megegyeztem, hogy a Kongónál teherhordókat gyűjtsön. Csakhamar el fog utazni.

Táviratoztam Zánzibárba, hogy hívják vissza Mpvapvából a rizs-teherhordókat. Ez 2500 rupiával fogja a költséget szaporítani.

Nehány nappal ezelőtt irtam annak az úrnak, a ki a Kongón uszó *Peace*-nevü gőzöst a hittéritőknek ajándékozta, kérvén tőle, hogy adja kölcsön Emin pasa megsegitése czéljából. A következő sajátságos feleletet kaptam tőle:

Leeds, 1887. január 15-én.

Kedves Stanley úr!

„Személye iránt kiváló tisztelettel viselkedem, bár minden tettét nem tudnám és nem merném helyeselni.“

„Nagyon sajnálom, hogy kivánságának nem tehetek eleget; azonban teljesen meg vagyok győződve, hogy annak nem vallja kárát, ha a Peace-gőzöst nem kapja meg. Tegnap tudtam e megállapodásra jutni.“

„Baynes úr, a holborni baptista társaság tagja, közölni fog önnel, úgy hiszi, mindent, amit jónak talál. Ha a „szomorúság embere“ iránt csak némi tisztelettel viselkedik, a „béke királya“ óvja és szabadítsa meg kegyesen vállalatát.“

„Abban nincs kétségem, hogy Emint baj nem éri — mig munkája bevégezve nincs. Hiszem, hogy e kisértés által teljes biztonságba fog jutni. Ugy látszik, az Isten önnek nemes lelket adott (a melyet e perczben sötét bűnök és hibák takarnak) és én szeretném, ha ön igaz lélekkel „bűnbánatot tartana és hinne Istenben“ — és azután boldogságban, világosságban, és örömben élne — mindörökre. Itt a késedelmezés önre nézve veszélyesebb mint Eminre nézve.“

Hű barátja

(aláirás:) Róbert Arthington.

Január 16-án. — J. A. Grant ezredes ajálkozott, hogy J. S. Keltie urral, a „Nature“ kiadójával Thomson ajálkozásának dolgát tisztába fogja hozni.

A levelek szörnyen szaporodnak. Minden kéz válaszirással foglalkozik.

Január 17-én. — Irtam Sir Percy Anderson-nek

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

és meghittam magamhoz szerdán délután 2 órára. A levélirás dolgai szaporodnak.

Joseph Thomson úr ajánlkozásának ügyét megbeszéltük. J. S. Keltie úr magánlevélben fogja neki megirni — a bizottság határozatát.

G. S. Mackenzie-jal tisztába jöttem a zánzibári ügyeket illetőleg. Ő két táviratot küldött. Brackenbury tábornok megirta, hogy szenet csak a kincstár engedélyével fognak szállíthatni.

Januárius 18-án. — Reggeli teendőimet elvégeztem. De Winton ezredessel együtt Sandringhambe mentem Ő kir. Fensége látogatására. Kiterítvén magunk elé Afrika térképét, rövid előadást tartottam Ő Fenségeiknek azon útról, a melyen Emin pasához jutni szándékozunk. Nagyon figyelmes hallgatóságom volt.

Januárius 19-én. — Sir William Mackinnon összehívta barátait a Burlington szállóba, ahol bucsú bankettet tartottunk.

Ezen napon számos barátomnak mondottam „Isten hozzád"-ot.

Januárius 20-án. — A „Navarino"-gőzös ma délután az expediczió holmijával és a tiszti karral: Stairs hadnaggyal, Nelson kapitánynyal és Mounteney Jephson urral elvitorlázott. William Bonny úr reggeli 8 órakor Barutival, a néger fiuval elhagyja lakásomat és elmegy a Fenchurch-állomáshoz. Oda érkezvén, csakhamar ott hagyja Barutit és elmegy a londoni Tower-be! Midőn innen délután 2 órakor az állomáshoz visszatért, állitása szerint, a hajó már elvitorlázott volt. Elment ezután Gray, Dawes és társa hajózási-ügynökökhöz és nagy szomorúságára megtudja, hogy a dolgon már változtatni nem lehet. Baruti elhagyatván a Fenchurch-állomáson jól kiéhezett és fázkódott. J. A. Grant ezredes őt megtalálta és hozzám hozta.

Januárius 21-én. — Bonny urat vasúton Plymouthba

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

küldtem, hogy elérjen egy, Indiába induló gőzöst; utasitottam őtet, hogy a fiúval együtt szálljon Szuezben partra és várjon be engem.

Délután 8 óra 5 perczkor elhagytam Londont Egyiptomba menendő. Sok ember gyűlt egybe, hogy még egyszer kezet szoritson velem; mindnyájuktól elbucsúztam „a viszontlátásig“.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

MÁSODIK FEJEZET.

EGYIPTOM ÉS ZÁNZIBÁR.

Parke az expediczióhoz szegődik. — Reggeli Nubar pasánál. — Dr. Junker vállalatunkban katonai expedicziót lát. — Értesüléseim Emin pasáról. — Látogatásom Tevfik khedivénél. — A fermán. — Megérkezésem Adenbe. — Találkozás Dr. Lenzczel. — Megérkezés Zánzibárba. — Változások Zánzibárban. — Ünnepies fogadtatás a fejedelemnél. — Alkudozásaim Tippu-Tibbel. — Az Eastern Telegraph Company bőkezüsége.

1887. január 27-én. — Délután 6 órakor megérkeztem Alexandriába. J. H. Parke, a hadsereg egészségügyi osztályának egyik orvosa eljött hozzám a szállóba és az expedicziő orvosául ajálkozott. Ez volt az egyedöli üres állomás, amelyet teljes megelégedésemre még nem tudtam betölteni. Az Isten küldöttét láttam benne; bár óvatos voltam, mert már két kellemetlen tapasztalatot tettem orvosemberekkel; mindkettejök még Angolországban ravaszságot és megférhetetlenséget tanusított. Parke nagyon szép fiatal ember — egy kicsit félős — de különben igen megnyerő. Próbára teendő, vajjon komolyan veszi-e ajánlatát, azt mondtam neki: „Ha utánam jöhet Kairóba, tovább fogunk erről a dologról beszélni. Itt nincs időm ebben az ügyben értekezni.“

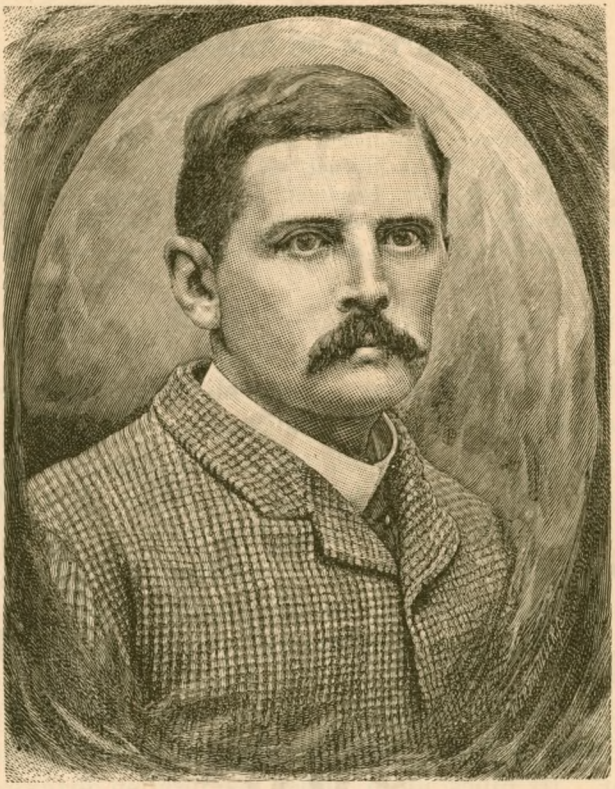
Délelőtt 10 órakor Alexandriából Kairóba utaztam.

Az indulóházban találkoztam Sir Evelyn Baring-gel, a kiről már Gordon naplóiban többet olvastam.

Az induló házból Sir Evelyn házába hajtattunk; a hol is ő maga egyenes és nyilt modorában kijelentette, hogy a mi dolgunknak van ám bibéje is. A khedive és

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Nubar pasa, a miniszterelnök, kétkednek benne, vajjon okosan cselekszünk-e, midőn a Kongó-útat választjuk. Schweinfurth tanár és Dr. Junker ennek hallatára szinte megrémültek és egész udvariasan kijelentették, hogy ez az eszme képtelenség.

PARKE, KATONAORVOS.

„Jól van, Sir Evelyn", válaszolám „de nem hiszi-e ön, hogy Angolországban vannak épen olyan okos emberek mint Schweinfurth és Dr. Junker? A segélyző-bizottságban ott van James Augustus Grant ezredes — Spekenek egykori utitársa; Sir Francis de Winton ezredes a Kongó-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

állam kiérdemült főkormányzója; Sir Lewis Pelly ezredes — egykoron Angliának politikai ágense Zánzibárban, Guy Dawnay úr, a hadügyminiszterium tagja, Sir John Kirk — egykori zánzibári konzul, tiszt. Horace Waller és mások. Továbbá semmiben sem állapodtunk meg, a

NUBAR PASA.

mibe a külügyminiszterium bele nem egyezett és amit jóvá nem hagyott volna. Mi minden dolgot figyelembe vettünk és én azon erős elhatározással jöttem ide, hogy a tervet végrehajtom ugy, mint a bizottság és én abban megállapodtunk".

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Ezután pedig előadtam neki az utakra vonatkozó pro és contra érveket, a melyek teljesen kielégitették. Sir Evelyn házából elhajtattunk Nubar pasához, a miniszterelnökhöz, neki ugyanezen magyarázatokat kellett előterjesztenem. Nubar jó indulatu, kegyes mosolygás közben jelentette ki megnyugvását Sir Evelyn bölcsebb itéletében. Nubár beismerte az útirány megváltoztatásában nyilvánuló okosságot és óvatosságot és mintegy jutalmul meghitt magához más nap reggelire.

Kairó, januárius 28-án. — Nubarnál reggeliztem. A pasa bemutatott Mason beynek, aki 1877-ben az Albert tavát körülhajózta, a feleségének és három lányának, vejének Tigrane pasának és Fane úrnak, az előbbi brüsszeli követségi titkárnak. A reggeli alatt Nubar pasa sok mindenféléről beszélgetett, különösen pedig Egyiptomról, a Szudánról, Afrikáról és Gordonról. Gordonnak, az bizonyos, nem valami nagy bámulója. A Szudán elvesztését neki tulajdonítja. Bakerről az a nézete, hogy igazi küzdő — buzgó előharczos — nagy erejü férfiú.

Reggeli után megmutattam Nubarnak a térképet. Gondosan vizsgálgatta a különböző utakat és végre meggyőződött, hogy a Kongó-út a legjobb. Az ő javaslata Eminnek utasításokat irni, hogy térjen vissza Egyiptomba, mert Egyiptom a fenforgó körülmények között Szudánt nem képes megtartani. Megengedi nekünk, hogy az expediczió az egyiptomi zászlót használja zászlajául. Szivesen látná, ha Emin lehető sok elefántcsonttal térne vissza és magával hozná makraká-it. Ha Emin magával elefántcsontot hozna visza, ő az egyiptomi kormány nevében a pénz egy részére igényt tart — kárpótlásul azon 10000 font sterlingért, a mit az adott. Emin pasa és a főbb tisztek részére egyenruhákat rendeltünk, a melyek árát a segélyző-alap fogja kifizetni. Minden tisztnek rangja és fizetése biztosíttatott.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Schweinfurth-tal, Junkerrel, a kiket itt a szakértőknek tartottak, találkoztam. Hosszas és érdekes beszélgetést folytattunk, melynek velejét itt közlöm.

Schweinfurth és Junker agyában, úgy látszik, az a különös képzet fogamzott meg, hogy az expedicziò, mivel több száz Remington-puskával és egy legujabb találmányu revolver-ágyuval lesz fölfegyverkezve, támadó haderő, melyet szigorú katonai szabályok szerint fognak vezetni.

Ha egyébre nem, csak az expedicziò igazi nevére tekintenek, és már ez figyelmeztette volna őket, hogy téves úton járnak; azon emberek jelleme és foglalkozása, akik az alap nagyobb részét összeadták, még inkább meggyőzhette volna őket, hogy felfogásuk az expediczióról messze túllő a czélon. Az Emin pasa megsegélyezése, ez az expedicziò czélja; ezt a czélt pedig úgy érhetni el, ha lövőszereket oly mennyiségben juttatunk el Eminhez, a melyekkel Közép-Afrikából, veszélyes helyzetéből biztosan visszavonulhasson vagy pedig, ha erre határozná el magát, velök állomásán magát fentarthassa addig, mig jónak látja. A kiséret minőségét tekintve, amely főképen zánzibáriakból és megszabadított rabszolgákból alakult össze, nagyon elhamarkodott dolog volna tőle túlságos sokat várni. Zánzibárban nagyon jól tudják, hogy Uganda irántok ellenséges indulatú, hogy Mvanga Hannington püspöknek valami hatvan kisérőjét legyilkoltatta, hogy a Maszai-út veszélyekkel jár, hogy Karagve Mvangának adózója, hogy a vahhá-k számosak és harczkedvelők, hogy Ruandába még soha senki sem hatolt be, hogy bizonyos vonalon túl mind a maszai-i, mind a karagvei úton bizonyos veszedelmekkel kell megküzdeniök; nem is lehet arra valamit adni, bármily buzgalommal állítsák a zánzibáriak, hogy készek ellenállani minden hadviselő félnek, bárminő legyen is; az afrikai utazók tudják nagyon jól, hogy milyen gyengéknek

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

bizonyultak a valóságos veszedelemmel szemben. Föltéve azonban, hogy ez a 600 zánzibáriból álló csapat hűséges volna, figyelembe veendő járatlanságuk az uj puskákkal való bánásmódban, figyelembe veendő vad, czéltalan és ártatlan tüzelésök, fegyelmezettségök és kitartásuk hiánya, abbeli hajlandóságuk, hogy a harcz hatásától megrémülnek — szem előtt tartandó továbbá, hogy ők csak teherhordók és nem is akarnak katonák lenni — ebből aztán kiviláglik, hogy az ilyen emberek mennyire nem alkalmasak az ellenséggel szemben a háború készleteinek megvédésére. Szolgálataikat csak hadi csellel tudtam magamnak biztosítani ama nagy folyó torkolatának fölfedezésére szánt kétségbeesett munkám részére, a melynek mentén Tippu-Tibbel utaztunk, midőn a most hiressé vált arab Afrika szivében bennünket elhagyott. Csak mivel más módjuk a menekülésre nem volt, tudtam magamnak az ő támogatásukkal a vad Ituruból meglehetősen nyugodt visszavonulást biztosítani. Sok más esetben is bebizonyitották ők, hogy ha rögtöni halállal fenyegették, fel voltak használhatók saját életök megmentésére segédkezet nyujtani; azonban azt várni tőlük, hogy, midőn mögöttük vannak Unyámvezi és Zánzibár csábitgatásai, ők hűségesen fognak előrehaladni és a harcz veszélyeit fogják síkra kihívni, az mégis sok volna. Ennél az expedicziónál nyilt ellenségeskedéssel szemben sem térhetünk le útunkról, mint valamely előbbi vállalatnál, hogy békésebb vidékeket kereshessünk föl, hanem a kitüzött czélt elérnünk, a veszélyeket áttörnünk és a lövőszereket Emin pasa lábaihoz kell raknunk. Ezért is nem elég az embereket Remington-puskákkal vagy revolverágyúkkal fölfegyvereznünk, — visszavonulásuk utjait kell elvágni és a menekülés minden módjától megfosztani — akkor mint férfiak fognak egymás mellet állani és várható lesz, hogy az expedicziót czélját eléri, ha mindjárt néha-néha nyilakkal, dárdákkal és puskákkal is kellene szembe szállania.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

NELSON KAPITÁNY, ÉS NÉHÁNY MÉG ÉLŐ KISÉRŐINEK MEGMENTÉSE AZ ÉHHALÁL TÁBORÁBAN.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár, 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz. sz.: EGF/68-1/2020.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Emint illetőleg értesüléseim különbözők voltak.

Dr. Junkertől azt hallottam, hogy Emin pasa magas,* sovány és rendkivül rövidlátó, hogy nagy nyelvismerő, beszélvén törökül, arabul, németül, francziául, olaszul és angolul; ezen nyelvekhez járul még nehány afrikai szójárás ismerete is. Harczias ember benyomását Junkerre, úgy látszik, nem tette; mint kormányzó azonban éles eszű, tapintatos és okos. Hosszas elszigeteltsége, amint látszik, elbátortalanította; azt mondja: „Egyiptom nem törődik velünk, bennünket elfelejtett, Európa szintén nem érdeklődik az iránt, hogy mit teszünk mi". Születésére nézve német és körülbelül negyvenhét éves.

Hadereje nyolcz állomáson van elosztva; mindegyiken 200—300, összesen tehét mintegy 1800 embere lehet. A négy, legészakibb állomás őrsége, a legutóbbi hirek szerint elégületlen és pártütésre hajlandó. Eminnek az egyesülést ajánló tanácsára szemrehányásokkal feleltek; ama javaslatait pedig, hogy vonuljanak vissza Ekvátoriából a zánzibári úton, vádakkal viszonozták, a melyek szerint neki nincs más czélja, mint hogy őket Zánzibárban rabszolgákul eladhassa.

Junker sem Eminnek haderejéről, sem a nála levő egyiptomiakról: tisztviselőkről vagy dongolaiakról biztos számadatokkal nem tudott szolgálni, de miután a részletekről pontosabban kikérdeztem, azt felelte, hogy azoknak száma, akik az expediczióval vissza fognának térni, megközelitőleg a következő lesz:

Egyiptomi fehér tiszt: 10; rendes fizetést nem húzó (fekete): 15; fehér tisztviselő (koptok): 20; Dongolából, Wadi Halfából stb. való feketék: 300-an, összesen 345 férfi. Fehér asszony: 22, fekete nő 137; = 159 nember, tisz-

* Ezért is a szabóval hoszú nadrágot csináltattunk neki, a mely a kelleténél legalább hat hüvelykkel volt hosszabb.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

tek gyermekei 40-en, katonák gyermekei 60-an = 100 gyermek. Összesen 604 személy.

Ezeken kivül talán a benszülött csapatoknak, látván az általános visszavonulást, szintén kerekedhetik kedvök barátaikkal és pajtásaikkal a visszatérésre Egyiptomba.

TEVFIK KHEDIVE.

Azt megmondani előre, hogy a mentő-expedicziő megjelenése milyen hatást fog tenni lelkökre, lehetetlen. A többséget valószinüleg az fogja befolyásolni: Emin maradásra vagy visszavonulásra határozza-e el magát.

Wadi Halfa-i embereim megérkeztét ma délutánra

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

várom. A czitadellában fel fogjuk őket fegyverezni, felszerelni és élelmi adagokkal ellátni; csütörtökön azután elkisérnek engem Szuezbe. Más nap valószinüleg oda érkezik a „Navarino“; akkor felszállunk rá és útnak indulunk.

Táviratokat kaptam Londonból. Egy kairói jól ismert személyiség az ujságoknak tudósitást küldött, a mely szerint Emin pasa nehány kétségbeesett küzdelem után magának Ugandán keresztül utat tört, az egyiptomi kormány pedig az expedicziónak utjába akadályokat gördített. Feleltem rá, hogy mindezen hirek Kairóban ismeretlenek.

Februárus 1-én. — 10 óra 45 perczkor meglátogattam Sir Evelyn Baringet. Elkisértem őt Tevfik khedivéhez. Ő Fensége nagyon szeretetre méltó, jó szinben van. A palota belseje finom, termek bővében vannak, inasoknak egész serege ácsorog mindenfelé stb. Holnap délére a khedivéhez reggelire vagyok hivatalos.

Később Sir Evelyn Grenfell tábornok hivatalába vezetett azon figyelmeztetés miatt, a melyet Valentine Baker pasa a mult éjjel intézett hozzám és a mely szerint meg kell győződnöm, vajjon az egyiptomi kormánytól való Remington lövő-szer készlet jó-e, mert az ő tapasztalata szerint 50 százalék rendesen romlott. „Azután gondolja csak“ így szólott „ha a lövő szerek már most sem jók, milyenek lesznek egy év mulva, a forró éghajlat nedves időjárásának behatása alatt.“

Grenfell kijelentette, hogy a lövő szereket ő már kipróbálta; mivel azonban Valentine Baker pasa róluk ilyen véleményt táplál, még egyszer fog velök kisérleteket tenni.

Februárius 2-án. — Tevfik khedivénél reggeliztem. Hazafiasságát bizonyítja; országát szereti. A khedive, bizonyos, nem szinlelő, kellemes ember.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Mielőtt a khedivét elhagytam, a következő fermánt vagyis nyilt magas rendeletet kaptam angol fordítással.

Fordítás.

Magas arab rendelet mása Emin pasának; kelt 1304 gamad aval 8-án (1887. februárius 1-én 3. sz.).

Önnek és tisztjeinek már kifejeztük köszönetünket a kormányára bizott egyiptomi, egyenlitő-melléki tartományok bátor és sikeres védelméért és azon állhatatosságért, a melyet ön, és a vezérlete alatt álló tiszttársai tanusítottak.

És ezért megjutalmaztuk, fölemelvén önt a lava pasa (dandárparancsnok) rangjára. Jóváhagytuk továbbá azon rangemeléseket is, melyeket a vezérlete alatt álló tiszteknek megadni szükségeseknek talált. Mindezt 1886. november 29-én, 31. sz. a. önnek megirtuk; ezen leiratunknak önhöz kellett érkeznie a többi okiratokkal együtt, a melyeket ő exczellenciája, Nubar pasa, a minisztertanács elnöke, elküldött volt.

Mivel pedig legőszintébb vágyunk önt és tisztjeit, meg katonáit jelenlegi nehéz helyzetökből kimenteni, kormányunk megállapodásra jutott az irányban, hogy miként volna a tisztekkel és katonákkal együtt kényelmetlen állásából kiszabadítható.

És miután felmentésére a vállalat megalakult Stanley úrnak, a hires és tapasztalt Afrika-utazónak vezérlete alatt, akit az egész világ jól ismer; továbbá, miután a fentnevezett Stanley úr az expedicziója élén minden felszereléssel, mire önnek szüksége lehet, elindulni készül, hogy önt, tisztjeit és embereit a neki jónak tetsző úton Kairóba hozza: kiállítottuk ezt a magas rendeletet; Stanley úr fogja önnek kézbesíteni; ebből megtudhatja, hogy mit kelljen tennie és a mint megkapja, ezt rendelem, tudassa a tisztekkel és a katonákkal a legjobb

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

kívánságaimat — önnek fenmarad teljesen a szabadsága a tisztekkel és katonákkal mostani állásán megmaradnia vagy Kairóba visszatérnie.

Kormányunk elhatározta, hogy önnek, tisztjeinek és katonáinak fizetésè kiadassék.

Akik a tisztek és a katonák közül jelenlegi állásukban meg akarnak maradni, ám tegyék meg saját felelősségökre, de ne várjanak a kormánytól semmiféle támogatást sem.

Igyekezzék e rendelet tartalmát jól megérteni és a tisztekkel meg a legénységgel jól megismertetni, hogy tudják, mit kelljen tenniök.

(Aláírva:) Mehemet Tevfik.

Este Tigrane pasa elhozta Nubar pasának, a miniszterelnöknek, az Emint visszahívó levelét. Előttem felolvasta és azután lepecsételte.

A dolgok tehát így állottak: Junker abban a véleményben van, hogy Emin nem fogja tartományát elhagyni; a segély-alap angol aláírói ugyanezt hiszik, de nem mondanak semmit; Eminre bizzák az elhatározást; az angol kormány jobban szeretné, ha a pasa állásából visszavonulna, mivel tartománya a jelen körülmények között szinte hozzáférhetetlen; azért is helyzete, a nagy távolság miatt, aggodalomra ad okot. A khedive a föntebbi rendeletet küldi Eminnek, hogy fogadja el kiséretünket, azonban hozzáteszi „cselekedjék úgy, amint akar. Ha a segédkezet, amit nyujtunk, visszautasítja, kormányunk további támogatására nem számíthat.“ Nubar pasa levele az egyiptomi kormány kívánságait fejezi ki, a melyek az angol kormány óhajaival, miként Sir Evelyn Baring kifejezte, megegyezők.

Februárius 3-án. — Elhagytam Kairót, elindulván Szuezbe. Az állomáson, a legjobb siker kívánságaival

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

megjelentek Sir Evelyn és Lady Baring, Stephenson, Grenfell, Valentin Baker tábornokok, Abbaté pasa, Schweinfurth tanár és Dr. Junker. Ez utóbbi meg a Wadi Halfából való hatvanegy katona (szudániak) kisérőimül szegődtek. Zagazigban T. H. Parke orvos, most már az expedicziónak besorozott tagja, csatlakozott hozzánk. Izmailában társaságunk megszaporodott Giegler pasával. Szuezben találkoztunk James S. Jameson-nel, az expedicziő természettudósával; Bonny úr, az egészségügyi törzskar tagja, meg Baruti holnap fognak megérkezni a „Garonne"-on, az Oriental Company hajóján.

Februárius 6-án. — Beyts kapitánynál, a „Brit-Indiai gőzhajózási-társaság" ügynökénél reggeliztem. Délután 2 órakor Beyts kapitánynyal a „Rob Roy" gőzösre szállottunk, a melyet épen akkor készitettek el az ő számára; kieveztünk vele a Szuezi-kikötőbe, a hol a Londonból jövő „Navarino" horgonyzott. Miután Beyts kapitánytól és jó barátomtól Dr. Junkertől, a kit belső becse miatt nagyon megszerettem, búcsút vettem, délután 5 órakor a „Navarino"-n Adenbe indultam.

Februárius 8-án. — Az időjárás mindig melegebb lesz. Reggel 8 órakor a kapitány szobácskájában a hőmérő 74° F.-t (19° R.) mutat. Európai szolgám azt kérdezi tőlem, hogy a Vörös-tenger-e az, amelyen evezünk. „Igen" felelém. „No, uram, inkább hasonlít ez valami fekete tengerhez mint vöröshez" volt mélyértelmü válasza.

Februárius 12-én. — Délután 2 órakor Adenbe értünk. Itt gőzöst cserélünk. A „Navarino" Bombay-be megy. Minket az „Oriental", a „Brit-Indiai gőzhajózási-társaság" hajója, visz el Zánzibárba. Az Oriental fedélzetén találkoztunk Barttelot őrnagygyal. Zánzibárba a következő táviratot küldtem:

Mackenzie-nek Zánzibárba.

„Táviratának nagyon megörültem. Sziveskedjék husz fiatal fiut

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

tiszti szolgákul kisebb fizetéssel felfogadni, mint a legénységé. Európaiak nyolczan, hatvanegy szudánival, két sziriaival, tizenhárom szomálival ma indulunk. Ehhez mérten szerelje fel a szállító-gőzöst."

Első osztályú utazók rajtam kivül voltak: Barttelot, Stairs, Jephson, Nelson, Parke, Bonny, Pfeil gróf és két német utitárs, akik a Rufidsi-folyóhoz indultak.

Februárius 19-én. — Délután 3-kor megérkeztünk Lamuhoz. Mindjárt utánunk odaért a „Bagdad", Dr. Lenzczel, az osztrák utazóval, aki megindult Emin bey-hez; terve azonban nem sikerült, helyette tehát Zánzibáron keresztül visszatért. Most haza utazóban van. Czélja elérésétől elüttetvén, szidni fogja Afrikát és különösen becsmérelni a Kongót. Minden embernek sajátsága felüléseért másokat okozni; biztos vagyok benne, hogy Lenz sem fog kivételt tenni.

Februárius 20-án. — Megérkeztünk Mombasszába. Itt azt beszélték, hogy nem rég a gallák és szomálik egymással nagy harczot vívtak. Az előbbiek a németek pártján állanak, az utóbbiak pedig határozott ellenségeik. Azt is hallottuk, hogy a portugallok Zánzibárnak hadat üzentek vagy valami effélét tettek.

Kereskedelmi árutárak felállítására legalkalmasabb hely a kikötőben az első hegyfok, az északi bejárástól jobbra; ez a hegyfok sziklás és meredeken ereszkedik le egyenesen a mély vizbe, ahol a lábánál fadarabok uszkáltak; a magas, meredek part végén felállitott hosszú karu csigákkal egyenesen az áruházak kapujából lehetne a terheket a hajók hasába rakni vagy onnan kiszedni. Kókuszpálmák mellette bővében vannak. A kilátás a tengerre szép. Ha Mombassza angol kikötővé lesz, — és remélem, hogy ez nem sokára meg fog történni — az uj városnak legjobb helye a magas, meredek partnak mentén volna, szemben a szigettel ott, hol a régi portugáll kikötő van; könnyen felrakott sineken egy néhány

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

vontató öszvér az árukat a kikötőből vaggonokban oda vihetné.

Februárius 22-én. — Megérkeztünk Zánzibárba. A főkonzul, Holmwood, vendégszeretetét készségesen felajánlotta.

Tiszteimet fölkértem, hogy szálljanak fel szállítóhajónkra, a „Madura"-ra, a „Brit-indiai gőzhajózási társaság" gőzösére, és ügyeljenek fel a szomálikra meg a szudániakra; Mackenzie-t pedig megbiztam, hogy szállitson ki a „Madura"-ból negyven szamarat és ugyanannyi nyerget — megváltoztatván utunkat, nem volt annyi állatra szükségünk.

A zánzibári szultán üdvözöltetett; a hires Tippu-Tib, Dsaffar, ügynökének, Tarja Topánnak fia és Kandsi, Tarja vakulja meglátogattak.

Zánzibár nyolcz évi távollétem alatt némi változásokat szenvedett. Van itt most kabel-táviró, egy magas harangtorony, a szultánnak uj palotája, szellős és tekintélyes erődök, széles verandák. A vámház megnagyobbíttatott. Lloyd Mathews tábornok katonai rendőrsége számára uj laktanyákat kapott; a sírokhoz vezető sétaút széles szekérúttá alakult, amely Mbvenni-n túl a szultán házáig terjed. Láthatók most itt lovak és kocsik, gőzhengerek, kellő távolságban egymástól lámpaállványok, a melyekre' olajlámpákat raknak és megvilágítják vele az utczát, valahányszor Ő Fensége valami vidéki kirándulásáról a városba visszatér.

A kikötőben Knorr admirális vezérlete alatt hat német hadihajó, két angol hadihajó, a „Turquoise" és „Reindeer", tiz kereskedelmi gőzös és néhány tuczat arab dau, baggala, kandsé és csónak állomásozott.

Februárius 23-án. — Ő Fenségénél, amint mondják, tisztelgő látogatást tettem. Különös tisztelet jeleként a

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

csapatok a kövér Lloyd Matthews tábornok vezérlete alatt, kettős sorokban, valami 300 yardnyi hosszúságban felállottak. A tűrhetően jó katonai zenekar harczias zenével üdvözölt; mialatt a lakosságból több százan a katonák mögött szorongtak. Amint Holmwood konzullal köztük elsétáltam, nagyobbára csak a következő szavakat hallottam: „Ndio huju“ — „Igen, ő az“; ebből meggyőződtem, hogy e tömegben sokan lehettek elszórva régi útitársaim közül, akik barátaiknak mutogattak.

A tisztelgő látogatások majdnem mind egyformák: Mathews generális parancsszava felhangzik: „tisztelegj“! ezt követik a harczias zenedarabok; a magasabb rangú arabok nagy csoportjai láthatók az előcsarnok boltivei alatt, a fölmenetel a lépcsők hosszú során, — a szultán a lépcsők felső végén — a méltóságos meghajlás, a meleg kézszoritás, az üdvözlő szavak, a belépésre bíztató udvarias kézintés, a lassú menés a trónushoz, — másik ünnepies hajlongás mindenfelé — a fejedelem elfoglalja ülőhelyét, ami bennünket is feljogosít példájának követésére, az üdítő italok: kávé után sörbet, azután néhány észrevétel Európáról, és kérdezősködés kölcsönös hogylétünkről — ez a tisztelgő látogatás. Ezt követi a szertartásos búcsuzás, megint megszólal a katona-zene, — Mathews harsona hangon elrendeli a „tisztelegj“-t és mi a szinhelyről eltávozunk, hogy levessük londoni ünnepi ruhánkat, kámforral behintve becsomagoljuk és így megvédjük a molyok ellen, míg viszsatérünk útunkból: „A sötét földrészen keresztül“ és „Afrika legsötétebb részéből“.

Délután üzleti dolgokban tettem meg látogatásomat, bemutatván először a következő levelet:

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

„Szejjid Bargas Bin Szaid, zánzibári szultán Ő Fenségének."

London W., Old Burlington-utcza, Burlington-szálló
1887. január 28-án.

Fenség!

Nem mulaszthatom el a legközelebbi postát, hogy ne irjak Fenségednek, kifejezvén hálás elismerésemet ama kegyes válaszért, melyet adott az Emin pasa felszabadítására H. M. Stanley úr vezetése alatt elinduló expedicziő érdekében küldött táviratomra. A szives készség, melylyel Fenséged tisztjeit utasította, hogy a legjobb és legalkalmasabb emberek kiválasztásában segédkezet nyújtsanak, valóban fontos szolgálatot tett az expedicziónak és alapos okom van hinni, hogy ez Angolországban nagy megelégedést szült. Stanley úr körülbelül négy hét mulva Zánzibárba ér. Mint érdekes expedicziójának vezetője lelkesedéssel van eltelve; fő oka, amiért a Kongó-útat választotta, az, hogy Fenséged embereit, akinek megszerzésében oly kegyesen méltóztatott segédkezni, fáradalmak és veszélyeztetés nélkül a tengeren a Kongóhoz és a folyón fölfelé csolnakokban, aránylag kényelmes állapotban elvezethesse, míg nem frissen és jó erőben, nem pedig elcsigázva és kimerülve mint a hosszú szárazföldi úton, elérnek azon helyre, a mely rendeltetésök végpontjától 350 mértföldnyire van. Minden ereje az expedicziő egész tartama alatt csak annak szolgálatában fog állani útjáról nem is térhet le és így a Kongó-államnak nem fog szolgálatokat tehetni.

Valószinű az is, hogy a szárazföldi úton fog a keleti partokhoz visszatérni és mivel tudom, hogy Fönséged sikerei és jóléte mélyen érdeklik, biztos vagyok benne, hogy ha visszatértében a keleti partokhoz Fönséged érdekében valamit tehet, azt a legnagyobb készséggel meg fogja tenni. Sokszor és sokat beszélgettem vele ezen dolgokról és úgy találtam, hogy Fenséged érdekei iránt nagyon barátságos érzülettel viselkedik; hiszem is, hogy közös jó barátunkban megbízhatunk. Ilyen körülmények között arra kérem Fenségedet, közöljön minden ügyet egészen szabadon Stanley úrral, épen olyan szabadon mintha én volnék abban a szerencsés helyzetben, hogy közléseit Fenségednek személyesen hallhatnám".

„Midőn Fenséged érdekei iránt táplált őszinte rokonszenvemről ujabban biztositanám, maradok

mindig kész szolgája és barátja
W. Mackinnon."

Ezután buzgón hozzáfogtunk üzleti dolgaink elintézéséhez és bebizonyításához, mennyire feltétlenül szüksé-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

ges, hogy megkösse lehető gyorsan az egyezséget az angolokkal azon határokon belül, a melyeket az angol-német szerződés megvont. Elbeszélésem nagyon hosszúra nyulnék, ha beszélgetésünk részleteit elmondanám; a kivánt feleletet azonban megkaptam tőle:

„Ha az Isten is úgy akarja, az egyezséget meg fogjuk kötni. Ha az okiratokat elkészítette, elolvassuk és haladéktalanul aláirjuk; a dolog ily módon elintézést nyer.

Ez éjjel Emin pasának a következő levelet irtam, hogy másnap magukkal vigyék a szárazföldi hirvivők, akik titokban Ugandán keresztül Unyoróba készültek elmenni.

Emin Pasa ő exczellenciájának, az egyenlitői tartományok kormányzójának.

Zánzibár, a brit királynő ő felsége konzulátusa.
1887. februárius 23-án.

Kedves uram!

„Van szerencsém tudomására hozni, hogy Ő Fenségének az egyiptomi khedivének kormánya az ön, segélyt és utasításokat sürgősen kérő leveleinek vétele után jónak látta, engem egy expedicziót fölszerelésével megbízni, a mely elmenjen Vádeláiba, megvigye ama segítséget, melyre önnek a kormány nézete szerint szüksége van és azonkivül más módon is támogassa önt, megegyezőleg amaz irásbeli utasításokkal, amelyeket nekem ön részére kézbesítettek.“

„Miután az egyiptomi kormányhoz intézett leveleinek átolvasásából meglehetősen pontosan megismertem szükségleteinek természetét, az expedicziót oly módon szereltem fel, hogy az minden szükségletének alkalmasint meg fog felelni. Miként Ő Fenségének és az egyiptomi miniszterelnöknek önhöz intézett leveleiből, amelyeket magammal viszek, meg fog győződni: minden lehetőt kivánságainak kielégitésére megtettünk és pedig szives készséggel tettünk meg. A nekem kézbesített levelek fordításából látom, hogy önnek rendkivül nagy elégtételére fognak szolgálni. Több mint hatvan Wadi Halfa-i katonát rendeltek kisérőimül, hogy ezek is bátoritsák az ön vezérlete alatt álló katonákat és bizonyitsák, ami a levelekben van. Azonkivül egyiptomi zászló alatt teszszük meg utunkat.“

„Az expedicziő 600 zánzibári benszülöttből áll és valószinüleg ugyanannyi lesz a közép-afrikai arab kisérőnk is.“

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

„Zánzibárból a Kongóhoz holnap indulunk és reméljük, hogy még ez év junius 18-án a Felső-Kongó hajózható részének végéhez elérünk. Azon helytől, ahol partra szállunk, az Albert-tó déli végéig, a távolság egyenes vonalban 320, a megteendő út szerint pedig 500 mértföld; valószinüleg ötven napi menetre lesz tehát szükségünk, hogy a tó déli, illetőleg délnyugati végéhez, Kavalli szomszédságába megérkezzünk."

„Ha gőzösei valahol a szomszédságban vannak, talán hagyhatna Kavalliban vagy a közelében üzenetet, tudtomra adván általa hollétét."

„Az okok, a melyek engem arra birtak, hogy holmiainak elszállitása czéljából ezt az útat válaszszam, különbözők, de főképen politikaiak. Reám különben ez az út azt a hatást is teszi, hogy rajta nagyobb a biztonság, hogy rajta a vállalat biztosabban vezethető sikerhez és hogy az expediczióra kevesebb nehézséget, a benszülötteknek pedig kevesebb kellemetlenséget fog okozni. Mvanga a dél és délkelet felől vezető úton hatalmas ellenség. A vakedi-k és más harczias benszülöttek Fatikotól keletre komoly akadályul szolgálnak; Kisukka és Ruanda benszülöttei pedig idegeneket országukba soha sem bocsátottak be. Nem tételezem fel, hogy útközben sok baj érjen, mert a Kongó medenczében nincsenek hatalmas törzsfejedelmek, akik képesek volnának útunkban feltartóztatni."

„A szükségleteinek fedezésére szolgáló nagy mennyiségü lövőszereken, az egyiptomi kormány hivatalos levelein és számos barátjának és bámulójának nagy csomó küldeményén kivül: viszek magammal önnek és mindegyik tisztjének rangjukhoz illő fölszereléseket is."

„Bizva benne, hogy meg lesz az elégtételem önt épen és jó egészségben találhatni és hogy semmi sem fogja önt rábirni, életének és szabadságának vakmerő koczkáztatására Uganda szomszédságában, mielőtt meg nem kapná azon bőséges eszközöket, melyeket magammal viszek és melyek önnek magának és embereinek tiszteletet fognak szerezni — bizván mindezekben, kérem tekintse

igaz hivének
(Aláirva:) Henry M. Stanleyt.

Februárius 24-én és 25-én. — Megérkezvén Zánzibárba azt találtam, hogy ügynökünk, Edmund Mackenzie úr, minden dolgot igen jól elintézett és hogy az expedicziő csakhamar hajóra szállhatott volna. A „Madura" gőzös, a „Brit-indiai gőzhajózási-társaság" hajója, a kikötőben élelmi szerekkel és vizzel az egész útra fel volt szerelve.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

A csereárúk és a teherhordó állatok a fedélzeten voltak. Egy pár dolognak azonban még meg kellett történnie — nevezetesen tisztába kellett jönnöm a hires Tippu-Tibbel, hogy a magunkviselete egymás iránt minő lesz. Tippu-Tib ma sokkal nagyobb ember mint 1877-ben volt, midőn karaván unkat egy darabig a Kongón, le-utazásunk alkalmával elkisérte. Nehezen szerzett vagyonát ez ember puskák- és puskaporba fektette. Kalandkereső arabok a zászlaja alá csakúgy tódultak, mindaddig, míg most a Stanley-vizesések és a Tanganyika-tó közt fekvő vidéknek ő a koronázatlan királya, ki sok ezer embernek parancsol, kik a harczot és az egyenlítő alatti vad életet megszokták. Ha ellenséges hajlamokat fedezek föl benne, szándékom volt neki tág működési kört hagyni; mert ha az a lövő készlet, amit Emin pasához kellett vinnem, az ő kezébe kerül és ő használja fel, a fiatal Kongó-állam léte és a mi reményeink is veszélybe kerültek volna. Tippu-Tib meg Mvanga, Uganda királya közt csak az a választás volt, mint a parázstartó meg a benne levő parázs között. Tippu-Tib a Kongó-medencze Zubehr-je volt — épen olyan félelmetes, ha ellenségként áll szemben, mint az utóbbi lett volna rabszolgái élén. Gordon közt és köztem azonban a magunk Zubehr-jeivel való elbánást illetőleg különbség volt; az enyém személyem ellen nem táplált ellenséges indulatot; az én kezeim nem voltak megkötve, tetszésem szerint szabadon is mozoghattam. Ezért is kellő óvatossággal, mindjárt első nap puhatolózni kezdtem Tippu-Tibnél és őt minden eshetőségre teljesen elkészülve találtam — vagy harczolni fog ellenem vagy szolgálatomba kell fogadnom. Én ez utóbbit választottam, hozzá is fogtunk ezen ügyünk elrendezéséhez. Segítségére szükségem sem Emin pasa elérése, sem az útmutatás czéljából nem volt. A Kongótól Vádeláiba négy jó út vezet; ezek egyike az ő hatalmában állott, a másik három tiszta tőle és számos csapataitól.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Dr. Junker azonban arról értesített, hogy Emin pasa mintegy 75 tonna elefántcsont birtokában van. Ez a sok elefántcsont pedig, fontját 8 shillinggel számítva, megér 60000 font sterlinget. Az az összeg, amivel Egyiptom az Emin-pasa-alaphoz járult, zilált pénzügyeihez mérten igen tetemes. Avval a nagy tömeg elefántcsonttal megszerezhetjük a módot az egyiptomi kincstár megtöltésére — és marad még egy szép összeg a kiadások födözésére és talán valami értékes ajándék beszerzésére is.

Miért ne kisértenők hát meg ezt az elefántcsontot elvinni a Kongóhoz? Ezért is meg akartam fogadni Tippu-Tibet és embereit, hogy legyenek segítségünkre a lövőszerek elvitelében Emin pasához és hazafelé utazván, az elefántcsont elszállításában. Hosszas alkudozások után szerződést kötöttem vele, a mely szerint 600 emberét teherhordókul átengedi oly föltétel alatt, hogy mindegyikért, aki terhet visz, az egész úton a Stanley-vizesésektől az Albert-tóig és vissza, 6 font sterlinget kap. Ha tehát minden teherhordó 70 font terhet visz, egy fordulat a Stanley-vizeséseknél 13200 font sterling tiszta jövedelmet hajt az alapnak.

Miután ezt a szerződést a brit főkonzul jelenlétében megkötöttem, Ő Felsége, Lipót király nevében egy másik tárgyat pendítettem meg Tippu-Tib előtt. A Stanley-vizesések állomását 1883. deczember havában én alapítottam. Azóta ez állomásnak több európai ember volt már a vezetője; Binnie úrnak és Wester hadnagynak, a svéd hadsereg tagjainak sikerült azt jól rendezett és tekintélyes állomássá tenniök. Deane kapitány, az utódjuk, viszályba keveredett az arabokkal; midőn pedig a hely színéről visszavonulni kényszerült, az állomást felgyújtotta. Az állomás alapításának czélja volt az arabokat megakadályozni, még pedig nem annyira erőszakkal mint inkább tapintatos eljárással, illetőleg a két dolognak

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

szerencsés egyesítésével abban, hogy mindent elpusztító működésüket a vizeséseken túl ki ne terjeszszék. A Kongó-állam tisztjei a Stanley-vizeséseknél fekvő állomásról eltávozván, a zsilipek megnyiltak és az arabok a folyó mentén lefelé előnyomultak. Mivel pedig a Tanganyika-tótól nyugatra lakó arabok vezető szelleme kétségtelenül Tippu-Tib, tanácsos volt megkisérteni, mennyire lehetne az ő segítségével az arab áramot a vidék elpusztitásában megakadályozni. Miután Brüsszellel távirati úton néhány üzenetet váltottam volt, — zánzibári tartózkodásom második napján — aláirtam egy szerződést Tippu-Tibbel, amely őt a Stanley-vizesések vidékének kormányzójává tette rendes fizetéssel, melyet részére Zánzibárban a brit főkonzul kezeibe havonként kifizetnek. Ennek fejében kötelessége főképen abban fog állani, hogy a Stanley-vizeséseket, a Kongó-állam nevében az arabok és a benszülöttek ellenében megvédje. Az állomás zászlaja a Kongó-állam zászlaja lesz. Minden esetben pedig meg kell támadnia és elfognia azokat, akik ama vidékre rabszolga-fogdosás czéljából jőnek és szétszórnia mindazon csapatokat, amelyek alapos gyanúban állanak, hogy valami erőszakosságot akarnak elkövetni. Neki magának a vizesések alatti vidékeken minden rabszolgakereskedéstől tartózkodnia és ebben megakadályoznia kell mindazokat, akik a rabszolgakereskedést az ő vezérlete alatt űzik. Hogy a Kongó-állammal kötött eme szerződésnek hűséges megtartása biztosítva legyen, a vizeséseknél egy európai tiszt fog rezidensi minőségben alkalmaztatni. A mint a szerződés bármely pontjának megszegéséről hir érkezik, a fizetést be fogjuk állítani.

Mialatt én ezen ügyeknek elintézésével foglalkoztam, Mackenzie úr a mentő expediczióba besorozott 620 férfinak és gyermeknek négy havi előleget, összesen 12415 dollárt fizetett ki; a mint ötven emberből álló, egy-egy csapat a maga megelégedésére ki volt fizetve, előhoztak

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

egy kirakó-sajkát, hosszában felállították, abba az embereket kellőképen elhelyezték, azután pedig egy gőzcsolnak a sajkát a szállítóhajóhoz vonszolta. Délután 5 órakor mindenki a hajón volt és a gőzös egy kis távolságra, egy tovább levő horgonyzó helyre vitorlázott. Éjfélkor Tippu-Tib és emberei, szóval mindenki, aki az expediczióhoz tartozott, fenn volt a hajón; más nap pedig, február 25-én a vasmacskákat felhúzták és mi a Jó Reménység foka felé megindultunk.

Mindeddig a dolgok elrendezésében a legkisebb akadályra sem találtam. A nehézségek mintegy varázsütésre elenyésztek. Mindenki a legnagyobb igyekezetet tanusította és sietett a rábizott dolgot elvégezni. Az expedicziő tisztjei reggeltől estig teljesen el voltak foglalva, az Emin pasa haderejének szánt lövő szerek ujra csomagolásának nehéz munkájával.

Mielőtt e bevezető elbeszélést befejezném, meg kell még emlitenem azt a bőkezű segítséget, a melyben a mentő-expedicziót Sir John Pender és a keleti táviró társaság részesítette. Egyiptomban, Adenben és Zánzibárban feladott minden táviratomat, a melyek összesen több száz szóból állottak, ingyen továbbitották; mivel pedig Zánzibárból Európába minden szó nyolcz shillingbe kerül, ebből némi fogalmat szerezhetünk magunknak azon pénzértékről, amelyet e kedvezmény kitett. Afrikából visszatérvén ezt a nagy kiváltságot nekem ujra megadták; mivel pedig több napon át akkor is, naponként kaptam vagy egy tuczatra való táviratot, a melyekre feleletet is vártak: csakhamar drágán kellett volna megfizetnem Emin pasa szerencsés megszabadítását és mozgalmas pályám valószinüleg a csődtörvényszék előtt fejeződött volna be, ha Sir John Pender és Sir James Anderson csakhamar megint nem biztosítottak volna. Azok között, akik a mentőalaphoz igazán nagylelkü

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

adománynyal járultak, méltán beigtathatom Sir John Pendert és a keleti táviró-társaságot képviselő Sir James Andersont. Meg kell különben még említenem, hogy a fentnevezett urak készek voltak Zánzibárban nekem a táviró czéljainak szolgáló gőzöst is ide kölcsönözni, hogy rajta teherhordóimat és katonáimat a Kongóhoz szállítsam, ha a „Madurá"-nak, a „Brit-indiai gőzhajózási-társaság" hajójának kibérlése körül bárminő nehézségek merültek volna föl.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

HARMADIK FEJEZET.

TENGEREN A KONGÓIG.

Angolország helyzete kelet-Afrikában. — Tippu-Tib a Stanley-vizesések kormányzója. — Verekedés a hajón. — Tisztjeim jelleme. — Tippu-Tib a fehér emberről. — Megérkezés Bananába. — Szomorú kilátásaink.

Egyik barátomhoz intézett következő magánlevél nehány általános érdekü dolgot is tartalmaz:

Madura-gőzös, 1887. márczius 9-én.
A Jó Reménység foka közelében.

Kedves barátom!

A hirlapi tudósitásokon kivül, melyeket a segélyalap javára közölni fognak és a melyekben benfoglaltatik mindaz, amit a nagy közönségnek már most tudnia kell, neked és más barátaimnak még egyet-más mondani valóm van.

Zánzibár szultánja szokatlan kegyességgel fogadott, amit nagyobbára William Mackinnon úr és Sir John Kirk ajánlatainak köszönhetek. A szultán gyönyörü, aranynyal gazdagon ékesített karddal, mondhatom igazi shirazi pengével, meg egy pompás gyémántgyűrűvel ajándékozott meg, a mely gyűrűre Tippu-Tibnek is fájt volna a foga. A karddal együtt járt Ő Fensége aranyöve, a melynek csatjába arab betűkkel van a neve bevésve. Ha arabokkal találkozom, hasznát vehetem, mert jeléül szolgálhat a jó egyetértésnek, a mely köztem és a fejedelem között van; ha pedig elérkezem az egyiptomi

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

tisztekhez, akik közül többen bizonyára nem tudnak olvasni, ők is kénytelenek lesznek azt elismerni annak jeléül, hogy nem vagyunk kereskedők.

Az ujságokból tudni fogod, hogy hatvanegy katonát — szudániakat — szolgálatomba fogadtam. Czélom velök

TIPPU-TIB.

az, hogy az ekvátoriai szudániaknak érdekemben ők beszéljenek. Az egyiptomiak talán tettetésből a fermánnak és Nubár pasa leveleinek nem fognak hinni; ez esetben a szudániakat küldetésem élő tanúbizonyságaiként tolom előtérbe.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Zánzibárban több kisebb megbizatást intéztem el kielégitő módon. Ezek egyike volt rábirni a szultánt olyan engedmények aláirására, a melyeknek elnyerésére Mackinnon már régen törekedett. Mivel a németek Zánzibártól nyugatra pompás területeknek jutottak birtokába, csak méltányos volt, hogy Angolország is kikapja a maga részét azért a védelemért, a miben Zánzibárt 1841 óta részesítette. A németek, amint látszik, ezt beismerték, miként a nem rég megkötött angol-német egyezményből látható. Francziaország Nyugat-Afrikában már óriási birtokokat szerzett. Az egész világ beleegyezett, hogy Lipót király birtokait, melyekre legalább egy millió font sterlinget költött, a független Kongóállammá alakítsa. Portugálliát is kegyes figyelemben részesitették az európai hatalmak, azt a Portugálliát, amely örökké elégületlenkedik és dörmög, de csak keveset cselekszik és ezt a keveset is gőgös meg fukar módon végzi; csakis Angolország, mely kiküldte kutatóit: Livingstonet, Burtont, Speket, Grantet, Bakert, Keith Johnstont, Eltont stb. nem kapott semmit sem, pedig aligha tanusított egy nép is annyi érdeklődést a sötét földrész iránt és aligha hozott egy nép is annyi áldozatot a benszülöttek érdekében mint az angol. Az utolsó husz évben az ő czirkáló hajói őrködtek az óczeán partjain, hogy a rabszolga-fogdosást megakadályozzák; hittérítő-állomásainak száma Afrika nyugati és keleti partja közt huszonkettő. Az engedmény, amit megnyerni kivánt, a kelet-afrikai part egy részét foglalta magában, melynek Mombassza és Melindi a fő városai. Ez a dolog, tudtommal már nyolcz év előtt került Ő Fensége elé; a szultán aláirását azonban nehéz volt kinyerni.

Zánzibárba érkezvén, vettem észre, hogy a szultán öregszik és hogy napjai megszámlálvák.* Az angolok

* Szejjid Barghas hat hónappal később meg is halt.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

pénzt nem fektethettek be a részökre fentartott „befolyás köré"-be mindaddig, míg az engedmények némelyike alá nem iratott.

„Ha az istennek is úgy tetszik" válaszolá a szultán „meg fogunk egyezni; e tárgyra nézve nem lesz többé kétség." Politikai gondjai azonban a fejedelmet nagyon megviselik és ha ez a dolog mielőbb befejezve nem lesz, elkésetté fog válni.

Másik ügyem Tippu-Tibbel volt. Ez az arab vezér tettleg birtokában volt három töltetlen Krupp-féle bombának, melyeket a felső-Kongótól, a Stanley-vizesésektől hozott magával, hogy barátainak megmutassa, milyen lövegekkel lőttek telepeire a belgák — ezért rendkivül haragos is volt és a visszatorlásra alapos tervek készítésével foglalkozott. Nem kis időmbe került, míg heves kifakadásait meg tudtam nyugtatni. A nagyon dühös embereknek időt kell hagynunk, míg bosszújok magát kitombolta. Midőn egy ideig megbotránkozása érzelmének szabad folyást engedett volt, egész nyugodtan azt kérdeztem tőle, bevégezte-e mondani valóját; azután pedig szelid hangon ezeket mondám neki: jól tudom, hogy mily nagy és mily hatalmas stb. ő, de — folytatám — abban aligha van igaza, ha az európaiakat és Lipót királyt okolja, mert a Stanley-vizeséseknél egy tisztnek tetszett az ő telepeire Krupp-bombákat lövetni; ezt a bajt egy embernek túlságos buzgalma okozta, midőn a pártfogást kereső rabszolganőt meg akarta védelmezni épen úgy, mint unokaöcscse, Rashid is, csak ifjúi hévtől elragadtatva igyekezett jogát megmenteni. A Kongó-állam kormányzója a folyó alsó részében majdnem 1500 angol mértföldnyi távolságban volt a helyszinétől és Tippu-Tib, a telepek birtokosa is több száz mértföldnyire volt keletre, a Zánzibár felé vezető úton. Én most e dolgot úgy nézem mint egy fiatal fehér ember és egy

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

fiatal arab küzdelmének eredményét. Az ősz fejek távol voltak, akik a zavart küzdelem nélkül oszlatták volna el: a fiatalságban azonban „nagyon is pezseg a vér“, azt jól tudja.

„Tudod-e?“ igy folytattam a beszédemet „hogy ez az állomás nekünk sok bajt okozott. Mi odaküldtük Amelot-t, hisz emlékezel rá. No most; Amelot minden ily irányu rendelet nélkül alig hagyta el állomását, Nyángve közelében valahol elhalt; a legközelebbi azután, a svéd Gleerup, követte példáját és ahelyett, hogy állomásán maradt volna, átutazott Afrikán; azután odaküldtük Deane-t, aki valami csekélységért csaknem háborúba keveredett az arabokkal. Lipót királyt mindezen dolgokért nem lehet okolni. Nehéz ám olyan embereket kapni, akik mindig bölcsek és teljesen felfogják, hogy mit kivánnak a rendeletek. Ha Lipót király Deane-t azért küldi, hogy az arabokkal háborút viseljen, abban biztos lehetsz, nem harmincz embert adott volna melléje.“

„És most vigyázz ide. A király azt ajálja, kisértsd meg te ez állomást kormányozni. Ő fizet neked minden hónapban annyit, a mennyit egy európai tisztnek fizetne. Persze bizonyos feltételek vannak, melyeket teljesítened kell, mielőtt kormányzóvá lehetnél.“

Tippu-Tib nagy szemeket vágott és ezután szokása szerint megint hirtelen lehunyta és kérdezé: „Nekem?“

„Igen, neked. Te szereted a pénzt; és én pénzt ajánlok fel neked. Te nem szivesen látod ott a fehér embereket; jól van; ha igazságosan végzed dolgodat, nem lesz ott szükség semmiféle fehér emberre, kivéve egyet, aki neked alárendeltetve ügyelni fog, hogy a feltételek meg ne szegessenek.“

„És melyek ezek?“

„Az állomásra a Kongó-állam zászlaját kell feltűznöd.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Magad mellett egy rezidenst kell megtűrnöd, aki jelentéseidet a királynak megirja. A Stanley-vizeséseken alul sem magadnak rabszolgákkal kereskedned, sem senki másnak ezt megengedned nem szabad. De a rabszolgafogdosás sincs ott megengedve: hisz te érted ezt. A kereskedést elefántcsonttal, gummival, guttaperchával, marhákkal és bármi más dolgokkal, a mit űzni szoktál, ezután is űzheted, tetszésed szerint. Állomásodon alul azonban a benszülöttek semmiféle tulajdonát sem szabad elrabolnod. A havi-díjat zánzibári ügynököd kezeihez fogjuk fizetni. Ne adj nekem most mindjárt határozott feleletet. Menj barátaidhoz, beszéld meg velök a dolgot és gondolkozzál azon, amit neked ajálok. Hajóm harmadnap indul. Feleletedet holnapra elvárom."

A felelet kedvező volt; a főkonzul előtt a kellő egyezséget megkötöttük és mindketten aláirtuk.

Tippu-Tibbel egy másik egyezséget is kötöttem a teherhordók dolgában, akik a lövőszereket a Kongótól az Albert-tóig elvigyék. Ha itt elefántcsontot nem találok, Tippu-Tibnek 3600 font sterlinggel fogok tartozni. Azonban kell találnom, mert Emin pasa és Dr. Junker is kijelentették, hogy van belőle nagy csomó. Az elefántcsont kedvéért azonban ugyanekkor az expedicziót veszélyeztetni nem fogom.

Tekintettel ama szolgálatokra, melyeknek teljesítésére Tippu-Tib magát ünnepiesen kötelezte, neki és kilenczvenhét emberének teljes ellátást és szabad utazást biztositottam Zánzibártól a Kongóig. Magamra vállaltam azonkivül a felelősséget, hogy az egész csapatot elviszem épségben a Stanley-vizésésekig; ez nem csekély költséget fog okozni, azonban azt busásan visszafizetik az egyezségünk pontjaiban foglalt, fentebb említett szolgálatok, ha pontosan megtartatnak. Ezen egyezségek Tippu-Tibbel békés utat fognak nekünk biztosítani az ő bir-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

tokain keresztül; olyan dolog ez, amit nélküle semmi esetre sem érhettünk volna el — mert zsákmánykereső csordái ama vidékeken messze elszórva lesznek találhatók; pedig az kevésbbé valószinű, hogy békességben engedjenek területükön átvonulni, tekintettel ama gyűlöletes érzetre, amelyet természetesen táplálniok kellett, mióta Deane-nel összeütköztek volt. Tippu-Tibet magamnak lekötelezvén, biztonságban éreztem magamat az állandó félelem ellen a zánzibáriak szökése miatt is. Nem akadhat most arab ember, aki kisérőimet szökésre csábítaná, miként az szokása, valahányszor egy fehér ember expedicziója, telepei mellett elvonul. Tippu-Tib a jelen esetben az ilyen eljárást nem merné megengedni.

A „Madura“ kényelmes gőzös. Az „Oriental“-on és „Navarino“-n kényelmetlenül voltunk összezsufolva. A födélköz a kazánok mellett az embereknek mégis egy kicsit forró hely; azonban kedvező volt az időjárás; és kiséretem inkább a csolnakokban, a szamarak közt, meg a fedélzeten szorongott, sem hogy lent a forróságban süljön.

Zánzibártól két órányira, a zánzibáriak és szudániak közt kitört, amint ők nevezni szokták, egy „sindi“. Egy ideig úgy látszott, hogy nagyobb számú halottal és sebesülttel kell majd vissza térnünk Zánzibárba. A hely miatt tört ki a küzdelem. A szudániakat épen a zánzibáriak útjában szállásolták el, akik tizszerte számosabban levén, terjeszkedni akartak. Mindannyian igaz hitü mozlimek voltak, de egyik sem gondolt vallására, midőn fölkapta a tüzifa-hasábokat, meg a palánkdeszkákat, hogy egymást üsse-vágja. A küzdelem valamivel előbb kezdődött, sem hogy meghallottam. Amint kinéztem a hajó-ablakon, borzasztó látvány terült el előttem — a vér egy csomó arczról csak úgy csurgott és hatalmas tüzifa-hasábok vigan röpültek ide s tova. A parancsszó a lármában

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

elhangzott; nehányan tehát fütykösöket kaptunk kézbe és neki mentünk a legnagyobb lármát-csapóknak. Hol erős rábeszélésre, hol meg kemény ütésekre volt szükség, mig a tusakodó pártok közt rendet teremtettünk; különösen sok baj volt a szudáni kisebbséggel, akik szálas legények. A szudániakat helyökből kizavartuk és hátul helyeztük el; a zánzibáriaknak maguknak megmaradt elül a hajó fele. Miután a vértől éz izzadságtól megtisztultunk, üdvözöltem tisztjeimet, különösen Jephsont, Nelsont és Bonnyt, a verekedésben való részvételökért; mert nagyon bátran viselkedtek. A csetepaté eredménye volt: tiz törött kar, dárdákkal ütött tizenöt komoly seb az arczokon és fejeken, aztán emlitésre nem méltó szúródások a vállakon és hátakon, végre számtalan horzsolás az alsó végtagokon.

Parke orvos nagy szorgalmat fejtett ki a hajón levő egész község beoltásában. Szerencsére, e czélból nagy mennyiségű oltó anyagot szereztem be, mert a multban már e tekintetben keserű tapasztalatokat tettem.

Embereinket hét csapatba osztottuk be, mindegyikbe kilenczvenet sorozván.

Ügynökömet megbíztam, hogy különböző árukból 200 teherre valót küldjön az expediczió elé Mszalalába, a Victoria-tó déli végéhez. Ez árukat 1887. október vagy november havában fogják útnak indítani, hogy 1888. februárius vagy márczius havában érjenek Mszalalába; mert ha minden úgy megy, amint kivánom, nem sokkal később mi is ott leszünk valahol a közelében.

— — — — — — — — — — — —

Aden óta tisztjeim társaságában voltam; egész nyugodtan megfigyelhettem őket. Vázolni fogom, amint nekem most látszanak.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Barttelot egy kicsit túlbuzgó; fékezésre lesz szüksége. Munkára van kedve bőven és e tulajdonsága nagyon szeretetre méltó volna, ha rendelkezéseimet mindig szemmel tartaná. A legtöbbre becsülném azt az embert, a kiben meg volna Barttelot buzgósága és törekvése és aki el tudna hozzám jőni és megkérdezné, vajjon ezt vagy amazt a dolgot meg kell-e tennie. Az ilyen magaviselet megfontoltságot, készséges akaratot, azonkivül kellő tiszteletet is feltételez.

Sok várható Mounteney Jephsontól is, bár őt elpuhultnak tartották. Ha ingerlik, valósággal vad lesz, és ilyenkor arczvonásai veszedelmesen nyugodtak és merevek. Az utóbbi verekedésnél megfigyeltem őtet és csaknem elkiáltottam magam „bravo Jephson", bár magamnak is kezelnem kellett a fütyköst, „az árbócznagyságút", mondák a zánzibáriak. Jephson nagy bátorságot és vitézséget tanusított. Ha elég soká lesz ennél az expedicziónál, vagy kész derék vagy ártalmas emberré válik.

Nelson kapitány derék legény, akinek nincs semmi bogara; mindenhol és mindenkor ugyanaz marad.

Stairs, a királyi mérnökkari ezredek egyik tagja, pompás fiú, fáradhatatlan, készséges, körültekintő és buzgó; megbecsülhetetlen tagja kis törzskarunknak.

Jameson még mindig a régi kedves ember; egy szemernyi sem változott benne. Engedékeny és jó.

Bonny a katona. Még pedig nem ujoncz. Ugy látszik, kemény legény tanította be.

— — — — — — — — — — — —

1887. márczius 16-án.

Fokvárosnál Tippu-Tib, miután a város jólétét és abban a sürgő életet megbámulta és miután annak tör-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

ténetét tőlem hallotta volt, a következő szavakat mondta: „Mindeddig azt gondoltam, hogy a fehér emberek mind bolondok.“

„Igazán“, válaszolám, „és miért?“

„Ezt már én úgy hittem.“

„Valójában! és mit gondolsz most róluk?“ kérdezém tovább.

„Azt gondolom, hogy mégis érnek valamit és hogy vállalkozóbbak mint az arabok.“

„Mi birt rá, nevezetesen most, hogy róluk így gondolkozzál?“

„Elmondom. Én és társaim nézvén ezt a várost, ezeket a nagy hajókat és molokat, elgondoltuk, hogy mennyivel jobbaknak látszanak mindezen dolgok mint a zánzibáriak, melyeket a portugállok e város fölépitése előtt elfoglaltak; azután elcsodálkoztam, hogy miért nem tudtuk mi is ezt megcsinálni mint ti, fehér emberek. Kezdem hinni, hogy nektek nagyon ügyeseknek kell lennetek.“

„Tippu-Tib! ha ennyi sokat fedeztél fel bennünk, a legjobb úton haladsz, hogy még többet fedezhess fel. A fehér embert soká kell tanulmányoznod, mig az teljesen sikerül. Kár, hogy Angolországot soha sem látogatod meg.“

„Remélem, még eljutok oda, mielőtt meghalnék.“

„Légy e hosszú utunkban hű hozzánk, és én elviszlek oda, és ott több dolgot fogsz látni mint a mennyit most megálmodhatsz.“

„Inshallah! Ha Allah is úgy akarja, együtt megyünk oda.“

— — — — — — — — — — — —

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

A „Madura“ márczius 18-án a Kongó torkolatába evezett és a Banana nevü homokos fokkal szemben valami 200 yardnyira horgonyt vetett.

Nehány perczczel később szemben állottam Lafontaine Ferney úrral, a hollandus társaság főügynökével, a kihez gőzösünk utasítva volt. Valami késedelem miatt nem nyert értesítést arról, hogy ily korán akartunk megérkezni. Mindenki elcsodálkozott, mert 25-ke előtt bennünket senki sem várt; ez a szerencsés véletlen csak kapitányunknak és a jó gőzösnek volt köszönhető. Váratlan megérkezésünk daczára sikerült egyezséget kötnöm, a melynek értelmében a hollandus társaság gőzöse „K. A. Nieman“ — egy derék fiatal emberről nevezték el így, aki nem rég halt meg St.-Paul de Loandá-ban — más nap rendelkezésemre fog állani, hogy 230 embert Mataddi-ba szállíthassak.

Visszatérvén a hajóra, tisztjeimet két angol kereskedő körében láttam, akik a bananai brit Kongó-társaság tagjai voltak. A kereskedők nem épen kellemes dolgokat beszéltek az állam gőzöseinek állapotáról. „Amott a parton van most a *Stanley* egy darabja, erről fogalmat alkothatnak maguknak, hogy milyen a gőzös. A *Stanley*, miként nekünk mondták, teljesen rom. Hogyan fogják elhagyni a Poolt? Az államnak nincs egyetlen hajója sem szolgálatban. Mindannyia a parton hever és javitásra vár, ami hónapokig eltart. Mi nem tudjuk elképzelni, hogyan fognak önök innen hat hétnél előbb eljutni? Nézzék csak azt a hatalmas gőzöst ott a homokpadon; épen most jött meg Európából; a bolond kapitány ahelyett, hogy a kalauzt megvárta volna, neki ment a partnak. A hajó hasában egy gőzös részei vannak. A két állami gőzösnek, a *Heron*-nak és *Belgique*-nek persze előbb ezt a hajót el kell vontatniok. Mondhatjuk, hogy önök itt szép helyzetbe jutottak.“

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Mindezen hirek, természetes, elbátortalanítólag hatottak tisztjeinkre; ketten siettek is hozzám, hogy e szerencsétlen ujságokkal engem is megörvendeztessenek. Ők persze nem ismerték olyan jól az Alsó-Kongó „benszülött"-einek szokásait, mint én. Csak azon csodálkozom, uj ismerőseik miért nem hivták el őket egész udvariasan magukkal a temetőbe, és miért nem szerezték meg maguknak azt a kiváló elégtételt, hogy megmutassák a jövevényeknek a festett fejfákat, a melyek sok olyan derék fiatal ember halálára emlékeztetnek, kiknek külső megjelenése annyit igért mint az övék.

Ekkor a brit Kongó-társaság ügynökéhez fordultam avval a kéréssel, adja nekem bérbe egyik gőzösüket, az *Albuquerque*-t. Az ügynök úr kérésemet szivesen teljesítette. Ezzel biztosítva volt az eszköz 140 embernek és 60 tonna tehernek az elszállítására. Ezután megkértem az ügynököt és barátait, járjanak közbe, hogy a *Serpa Pinto*-t, egy nagy kerekes-hajót is, kibérelhessem. Jó szolgálataik a kellő eredményre vezettek és még az est beállta előtt tudtam, hogy más nap 680 emberrel és 160 tonna teherrel elhagyhatom Banana-fokot. Az állami gőzös, a *Heron*, mint nekem mondták, 20-ka előtt útnak nem indulhat.

19-én az *A. K. Nieman*, az *Albuquerque*, és a *Serpa Pinto* Banana-fokot elhagyták és az éj beállta előtt Ponta da Lenha-nál horgonyt vetettek. Más nap az első két gőzös tovább vitorlázott Mataddi felé. A *Serpa Pinto* Boma mellett kötött ki; ezzel lehetővé vált, a hivatalos jelentést elküldenem arról, hogy a Stanley-vizesések uj kormányzója a hajómon van és sietős látogatását fogadnom a végrehajtó-bizottság két tagjának, a mely a Kongó-állam kormányzásával van megbízva.

Csak nehány szó váltására volt időnk, de e rövid idő alatt sikerült tudtomra adniok, hogy „az országban éhség

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

uralkodik;“ hogy „az út mentén, a Poolig a helységek lakói elvándoroltak;“ hogy „a *Stanley* komoly károkat szenvedett;“ hogy „a hittéritők gőzösei, a *Peace* és a *Henry Reed* a felső-Kongó valamely ismeretlen részében tartózkodnak;“ hogy „az *En Avant* gép és kazán nélkül a parton hever;“ hogy „az A. I. A. 500 angol mértföldnyire van a Stanley-Pool fölött;“ és hogy „a *Royal* teljesen tönkre ment“ és egy év óta nem volt használatban; szóval, hogy az egész igért hajó-készlet sehol sincs, csak a brüsszeli hivatal tisztviselőinek képzeletében; és mindezek után az egyik, aki, mint látszott, a végrehajtóbizottság főnöke volt, fontoskodó komolysággal így szólt: „A hajók önnek csak az esetre állhatnak rendelkezésére, ha őket az államszolgálat károsítása nélkül engedhetjük át.“

A *Serpa Pinto* portugáll kapitányának durva hangja a partra utasította ez urakat és mi folytattuk utunkat a Kongón fölfelé.

Gondolataim nem voltak a legrózsásabbak. Tizenöt czethalász-csolnakból álló hajórajommal független lettem volna; azonban kifogás volt a Kongó-út ellen és evvel a tervvel felhagytunk. Alig fogadtuk el a keleti út tervét, midőn a Kongó-állam királya meghitta az expedicziót, hogy az ő földjén menjen keresztül; a németek dörmögtek, a franczia kormány pedig óvást tett az ellen, hogy mi Afrika keleti részén vonuljunk keresztül. Midőn már későn volt Forrest és fia czégnél a czethalász-csolnakokat megrendelni, elfogadtuk a Kongó-út tervét és miután azt hittük, hogy gondoskodtak részünkre szállító eszközökről az alsó-Kongón, teherhordókról a Stanley-Poolig és gőzösök kikölcsönzéséről a felső-Kongón: most megtudtuk, hogy mindezek romlottak, tönkre mentek, nincs se kazánjuk se gépük vagy hozzáférhetetlen helyeken elszórvák. Füleimben még csengenek a szavak,

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

miket Angliában hallottam: „Siessen mielőbb, vagy elkésik!“ és emlékezetemben visszahangzik Dr. Junker mondása: „Emin veszve lesz, ha nem kap azonnal segítséget;“ meg Emin segélykérése; melyet ha megtagadnak, „mi elpusztulunk.“

Igaz, vállalatunk kilátásai nem nagyon kecsegtetők. De nem az én hibám és a mit tennünk kell, az elég egyszerű. Szavunkat adtuk, hogy célunk elérésére minden erőnkkel törekedni fogunk. Bánkódásra nincs időnk; küzdenünk „és eveznünk kell előre.“ Szóbeli megegyezésünk minden pontja kötelező erejü maradt és elvállalván a felelősséget értök, végre is kell hajtanunk; hogy miként hajtottuk végre, el fogom beszélni.

Elbeszélésemet nem fogom kinyujtani a Poolig vezető szárazföldi útnak, sem a felső-Kongónak és partjainak leirásával, mivel azokat már kielégítő módon ismertettem a „Sötét földrészen keresztül“ meg „A Kongó és a szabad állam alapítása“ czimü munkáimban; szándékom továbbá csak röviden tárgyalni azon eseményeket is, a melyek útunkban Jámbujáig, az Aruvimi hajózható részének végéig történtek.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

NEGYEDIK FEJEZET.

A STANLEY-POOLIG.

Kezdetét veszi a szárazföldi út. — Palaballa. — Ward úr. — Kongó-la-Lemba. — Banza Manteka. — A Kuilu-folyónál. — A fegyelem-fentartásnak előnyei. — Lukungu. — A szudáni csapat. — A panaszok meghallgatása. — Bentley úr ide kölcsönzi a *Peace*-t. — Megérkezés Léopoldville-be. — Alkudozások Billingtonnal a *Henry Reed*-re nézve. — Liebrechts, a *Henry Reed*-et megszerzi. — El kell sietnünk a Stanley-Pool mellől. — Látogatásom Kinsasszában. — Utasítások az útra.

Márczius 21-én az expedicziò Mataddi-nál, az Atlanti-oczeántól 108 mértföldnyire, a portugáll Joda Ferrier d'Abren áruházának kikötő helyén, partra szállott. A gőzösök, a mint az utasoktól és a terhöktől megszabadultak, köteleiket megoldották és visszaindultak a Banana tengeri kikötő, vagy az alantabb fekvő folyami kikötő felé.

Dél felé *Kakongo*, a portugáll ágyunaszád tünt föl a látóhatáron. Magával hozta Barttelot őrnagyot, Jephson urat és egy csomó szudánit és zánzibárit; mindjárt utána megérkezett a *Heron*, az állami gőzös, a maradék-terhekkel, amiket a *Madurá*-n hagytunk volt.

Felütöttük a sátrainkat, fölhalmoztuk a szörnyü nagy mennyiségü rizst, kétszersültet, kölest, sót, szénát stb. és úgy viselkedtünk mint emberek, akiknek végtelen sok a dolguk. A tisztek mindegyike kitüntette magát — a zánzibáriak fürgeségökkel mutatták ki örömüket azon, hogy szárazra értek.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

ÉJJEL, ESŐBEN AZ ERDŐBEN.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Az európai utitársaság tagjai ekkor a következő urak voltak: Barttelot, Stairs, Nelson, Jephson, Parke, Bonny, akik Adentől kezdve utaztak velem, továbbá Walker mérnök, aki a Foknál csatlakozott hozzánk; Ingham, egykori gárdista, aki a benszülött teherhordók megfogadásával megbizott kongói ügynökünk volt; John Rose Troup, a kit előre küldöttünk, hogy Manyangától a Poolig a benszülött teherhordók fölött felügyeletet gyakoroljon és végre egy európai szolga.

Másnap 171 teherhordó 7 láda kétszersülttel = 420 fonttal, 157 zsák rizskásával = 10205 fonttal és gyöngyökkel Mataddiból Lukunguba megindult, hogy ott mindezt tartalékul az expedicziő számára, megérkezése esetére lerakja. Ezenkivül készen tartottunk 180 zsákot, mindegyikét 170 fonttal, összesen 30600 fonttal, hogy őket, mihelyt teherhordókat kapunk, előttünk vagy utánunk elküldjük és útközben különböző helyeken, meg a Poolnál lerakassuk. Hirvivőket is küldtünk a Poolhoz avval a kérelemmel, hogy a parancsnok siettesse a gőzösök kijavíttatását.

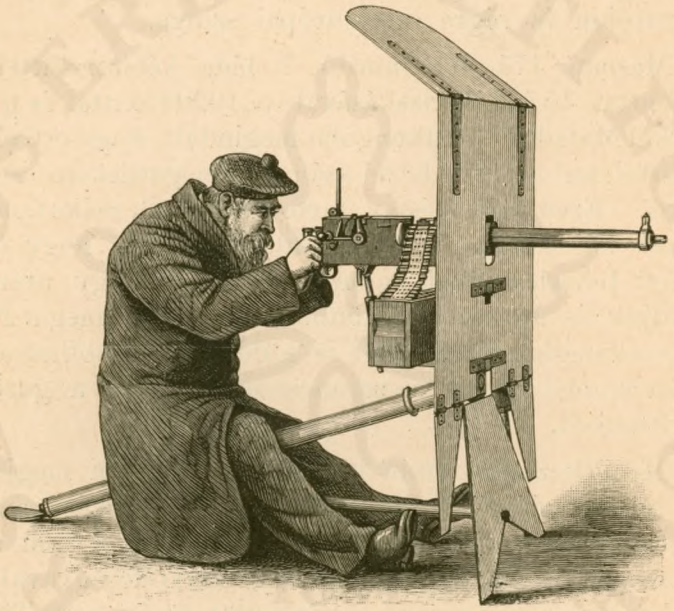
Megérkezésünk után másod nap, Ingham megjelent 220 teherhordóval, kiket felfogadott, igérvén minden tehercsomóért a Poolig egy sovereignt (= 1 font sterlinget). Stairs hadnagy a Maxim-önműködő ágyuval tett kisérleteket, a mely perczenként 330 lövést tett, Tippu-Tibnek és társainak nagy csodálkozására.

25-én reggeli 5 óra 15 perczkor a szudáni táborban a trombiták megharsantak. 6 órakor a sátrak felszedve, a csapatok az illető kapitányaiktól elrendezve, és az áruk a csapatok mellett garmadákba voltak rakva; 6 óra 15 perczkor az előcsapattal útnak indultam; utánunk özönlött egyes rendekben, csapatokba oszolva az expedicziő, vivén magával 466 darab tehercsomagba beosztva lövő-készletet, ruhákat, gyöngyöket, drótot, pléhszelen-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

czékbe rakott élelmi szereket, rizskását, sót, gépolajat, rézpálczákat és vasdrótot. Az indulásnál csodálatosan jól ment minden, de egy órai menet után a hegyek meredekek és kövesek lettek, a nap forrón sütött, a terhek nehezekké váltak; embereink pedig és mi is, meghizott állapotunkban a *Madurá*-n élvezett dicsőséges bőség után, a munkától annyira elszoktunk volt, hogy az expedicziő

A MAXIM-ÖNMŰKÖDŐ ÁGYU.

olyan ember szemében, ki az ilyes látványhoz nem szokott, nagyon is elbátortalanító módon szétszóródott. Az első folyóhoz, a Mpozohoz, érkezvén, az *Advance*-ot már összerakva találtuk; rajta ötvenenként átkeltünk a túlsó partra és ott tanyát ütöttünk.

A szudániak nagyon el voltak csigázva. A szomáliak még megjárták, ámbár sokat morogtak, hogy itt nincsenek tevék. Az előbbiek kedve különösen rossz volt.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Csuklyás felső kabátjaikban borzasztó hőségnek voltak kitéve; a forróság, fáradság és kisebb bajok hatása nagyon is kirítt belőlük.

Más nap Palaballánál, a Livingstone-Inland-hittérítőtársaság birtokain tanyáztunk, a hol Clarke szuperintendens úr és a hölgyek szives vendéglátásban részesítettek. Mivel embereim munkájukat még meg nem szokták volt, itt még egy napi pihenőt tartottunk. A tisztek jelentéseiből meggyőződtem, hogy Zánzibár elhagyása óta embereink közül kilenczen elhaltak, tizenheten pedig olyan betegek, hogy kényszerülve valánk őket üdülés végett Palaballában hagyni.

28-án újra útnak indultunk és elértünk Maza Mankenyibe. Útközben találkoztunk Herbert Ward urral, aki az expediczió tagjául önként ajálkozott. Fölfogadtuk és elküldtük Mataddiba, hogy Inghamnek a benszülöttek teherhordói-szolgálatának szervezésénél segítsen. Ward úr az utóbbi években a Kongó-állam szolgálatában állott; azelőtt pedig Borneoban és Uj-Zélandban utazgatott; én mindig sokat igérő fiatal embernek tartottam.

29-én délben Kongó-la-Lembánál, olyan helyen tanyáztunk, hol, tudtommal, nehány év előtt még virágzó község állott. A község fejedelme akkor dicsősége tetőpontján és az egész kerületnek elvitázhatatlan ura volt. Szerencséje azonban megrontotta és az állam karaván-jaitól vámot kezdett szedni. Az út ezen szemtelen eljárás folytán járhatatlanná vált; az állam tehát egy csapat bangalát küldött ellene, akik elfogták és lefejezték. A helységet fölégették; a lakosság pedig elmenekült. A község helyét most magas fű takarja; gujáva-, pálma- és czitromfái közt pedig buján nő a nád.

A menetek rendjében bizonyos javulás állott be; az expediczió az első napokon mindig erős próbára teszi az embereket. A zánzibáriak 65 font lövő-szert,

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

9 fontos puskát, négy napra való rizskását és saját holmijukat azaz ruháikat és ágyul szolgáló gyékényeiket vitték, ami megint 4—10 fontot nyom. Ha a munkához hozzászoknak, ezt a terhet könnyen elbírják; azonban az első hónapban vigyáznunk kell, hogy hosszú útakat ne tegyünk és türelmünk meg ne szakadjon.

Más nap reggel erős esőzés tartóztatott fel; mindjárt kilencz után azonban útra keltünk és elértünk a Lufu folyóig. Borzasztóan fárasztó volt a menetünk. Éjfélig eltartott, míg az emberek egybegyűltek fáradtan, dagadt lábakkal és dörmögve. A tisztek sátramban aludtak; vacsorára kétszersültet és rizskását ettek.

A Mazamba-erdő közelében Rothkirch báróval találkoztunk, aki a *Florida* gépezetét hurczoló kabindacsapatra ügyelt föl. Menetök gyorsaságából itélve alkalmasint jövő augusztusban fognak a Poolhoz érni; a Bembezi gázlónál azután egy franczia kereskedőt láttunk, aki szép csomó elefántfogakkal utazott a folyó mentén lefelé.

31-én átkeltünk a Mangola folyón, ahol a Kongóla-Lemba-i gujávákból sokat evén, rosszul lettem és egészen elgyöngültem; április 1-én Banza Mantekába jutottunk el. A belföldi Livingstone-hittérítő-társaság telepén Richards és neje szives fogadásban részesítettek. E helyen a hittérítők nehány évi munkája nagy változást támasztott. Majdnem az egész benszülött népség kereszténynyé lett és pontosan, az uj életre ébredtek egész buzgóságával, látogatja az isteni tiszteletet. Fiatal emberek, kiket én még mint hires pálinkaivókat ismertem, józan, derék és igen tisztességes magaviseletü emberekké váltak.

A folyó felső részeiről három levelet kaptam; egyet Manyangából Trouptól, egyet Kinsasszából Swinburnetől és egyet az Egyenlítő-állomásról Glavetől; mindhárman

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

szomorú hireket közöltek a *Stanley*, *Peace*, *Henry Reed* és az *En Avant* gőzösökről. Az első, értesüléseim szerint, teljesen tönkre ment; a hittéritők gőzöseit gyökeresen ki kell javítani; az *En Avant* pedig kirakó hajóvá alakíttatott. Troup úr azt javasolja, hogy vigyünk magunkkal Manyangából a Poolhoz egy vagy két kirakó sajkát, a mi teljes lehetetlenség. Hiszen már is túl vagyunk terhelve avval a rizszsel, amit magunkkal viszünk, hogy 800 emberünket az éhséget szenvedő vidéken táplálhassuk. Hogy dolgunkat valamennyire megkönnyítsük, Jephson és Walker urakat az aczél csónakunkkal, az *Advance*-szal, a Kongón Manyangába küldöttem.

3-án átkeltünk a Lunyonzo folyón; más nap pedig tanyát ütöttünk Kilolonak, egy elpusztult községnek helyén. Menet közben elhaladtam egy szudáni mellett, aki egy zánzibárit meg akart fojtani, mivel a fáradt ember ládájával a vállához ért. A szudániak ingerültsége nagyon elkeserítő; egy ideig azonban még türtőztetnünk kell magunkat.

Három órai menet, a karavánokat kifárasztó, szokásos hegynek fel-, hegyről lemászással, eljuttatott a Kvilu-folyóhoz. A 100 yard széles, sebes folyású víznek partján egy gazdátlan lélekvesztő állott. A lélekvesztőt magunknak lefoglaltuk és az előcsapatot tizenként a folyón átszállítani kezdtük.

Az átszállás nyujtotta alkalmat megragadtam és leveleket irtam; egyet a Stanley-Pool állomás parancsnokának, kérvén őt, magyarázza Strauch belügyminiszternek rendeleteit ama nagylelkü szellemben, amelynek Lipót király kifejezést adott, midőn bennünket fölhitt, hogy Emin pasát a Kongó-úton keressük fel. A másik levelet Tiszt. Bentley úrhoz, a baptista hittéritő-társaság tagjához intéztem; ebben emlékeztettem őtet azon szolgálatokra, melyeket 1880—84-ben a baptistáknak tettem

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

és megkerestem, legyen készen a *Peace* gőzös ideköl-csönzésére, hogy az expedicziót minél előbb elvezethes-sem a Stanley-Pool környékén elterülő szegény vidékről. Hasonló tartalmú levelet küldtem Billington úrnak, a *Henry Reed* felügyelőjének, emlékeztetvén őt, hogy a Stanley-Pool mellett én adtam neki földeket. Végre egy negyediket a Lukungu állomás parancsnokának írtam, megkeresvén őt, gyűjtsön össze 400 teherhordót, kik embereimnek dolgát megkönnyítsék.

Április 6-án Mvembibe érkezvén, különösen meglepett a demoralizáczió növekvése a karaván ban. Mindeddig, nehogy embereimet zaklassam, egészen nyugodt marad-tam, s az elkóborlók összeszedését fiatalabb emberekre bíztam, hogy ők is megtanulják, mily nehézségekkel kell egy expedicziónak Afrikában küzdenie; ezen menet alkalmával azonban különösen kitűnt annak szükséges-sége, hogy a fegyelmet szigorúbban kell kezelni. A zán-zibáriak alig ütötték fel illető tisztjeik sátrait, mint valami őrültek megrohanták a szomszédos községeket és elkezdték elszedni a benszülöttek vagyonát; e közben egy Khámisz bin Athman nevüt egy bátor benszülött agyonlőtt. Ez a végzetes baleset egyike ama nevezetes bizonyitékoknak, a melyekből látható, hogy a fegyelem jobb mint a folytonos elnézés és hogy a kicsapongó, fegyelmetlen és ellenszegülő embereknek akár egész serege csakhamar elpusztulhat.

Embereim nagy többsége valószinüleg vénebbnek tartott, semhogy a menetre úgy tudnék felügyelni mint azelőtt; a 7-ki, Vomboba vezető úton azonban mindenki az ellenkezőről győződhetett meg és délelőtt 11 felé a hosszú karaván nak minden tagja a táborban volt; délben pedig minden tiszt villásreggelijének örvendhetett avval a tudattal, hogy kötelességének megfelelt és napi útját jól megtette. Semmi sem kellemesebb mint az az érzet,

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

hogy egy jó hosszú napi útat az ember rövid idő alatt megtett. Ily módon a nap jó részét pihenőre fordíthatjuk, és a még fenmaradó része egészen a mienk; ezalatt olvashatunk, ehetünk, alhatunk, átadhatjuk magunkat a tétlenség pazar élvezetének és nyugodtan gondolhatunk a holnapra; kellemetlenebb pedig alig lehet valami mint az a tudat, hogy bár a napi út rövid, a szigorúság hiánya lehetővé teszi utközben, a fojtó, magas fűben vagy az égető, hólyagokat húzó napon a kegyetlen idővesztegetést; a teherhordók hosszú sora ilyenkor izzadó töredékekké bomlik; a víz, mikor legjobban kellene, messze van; árnyékos fa az út közelében sehol; a tehercsomók kirabolvák és több mint tiz mértföldnyi úton elszórvák; a teherhordók a nád között elrejtőznek vagy az úttól távol, berkekben hűsölnek; a tisztek éhesen és elcsigázottan már-már kétségbeesnek, hogy a nap vége oly közel van és hogy holnap és a következő napokon hasonló gyötrelmekre van közel kilátásuk. Egy nem gondolkozó ember, aki útvonalunk mellett ide-oda járva bennünket megfigyelne, azt hihetné, hogy ok nélkül kegyetlenkedünk; azonban a megátalkodott elmaradozókra mért nehány csapás 800 embernek és tisztjeiknek tizennyolcz órai pihenőt biztosít, megmenti az árukat a megraboltatástól — mert a naplopók gyakran ily czélból maradnak el — a nap tehát mindnyájára nézve szerencsésen végződik és a más-napi út nem rejt magában borzalmakat.

8-án Lukungu állomáson az expedicziót Francqui és Dessauer urak üdvözölték. Ezen vendégszerető belgák 800 emberünk részére önkényt gyűjtöttek négy napra való élelmi szert: batátákat, banyánákat, kukoriczát és pálmadiókat.

Alig gyülekeztünk egybe, a szudániak egy csomóba állottak és több enni-valót kértek. Tizenöt nap alatt

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

mindegyikök 40 fontnyi kétszersültet és rizst evett meg és most avval állottak elő, hogy visszatérnek azonnal az alsó-Kongóhoz, ha nagyobb ételadagokat nem kapnak. A négy napi gyümölcs-eledelt megvetették és hozzá sem nyultak. Elhatároztam volt, hogy türelmes maradok; korán is lett volna ez eljárás megváltoztatására még csak kívánságot is táplálnom. E szerint külön kétszersültés rizsadagokat szolgáltattunk ki nekik.

Személyemet illetőleg szerencsém volt, hogy jó tisztekkel rendelkeztem, a kiknek segítségével kikerülhettem az összeütközésta z oly konok legényekkel, mint a minők ezek a durva, makacs szudániak. Magamnak a közvetitő szerepét tartottam fön az elkeseredett fehér és a fejes, fegyelmezetlen fekete emberek közt. Föltéve, hogy az ember nem merült ki, kénytelen levén egész nap vastag nyakú emberekkel czivódni, nagyon kellemes dolog mások sérelmeit szépiteni és haragját csillapítani. Valószinű, hogy a haragosak félre fognak fordulni, és titokban részrehajlásról panaszkodni; mig a másik fél a maga részére fog több rokonszenvet követelni; a közvetítőnek pedig készen kell lennie, hogy itt is, ott is kap egy-egy oldaldöfést.

Azon hitben, hogy a szudániaknak kevesebb módjuk lesz útközben a zánzibáriakat olyan dühösen megtámadni, megkerestem Barttelot őrnagyot, menjen szudáni embereivel egy napi járásnyira a zánzibáriak elé.

Senkit sem lephet meg, hogy a teherrel megrakott zánzibáriak iránt nagyobb volt a rokonszenvünk. Ők voltak a mi kémcsapataink, élelem és eledel szerzőink, ők ütötték föl sátrainkat, hordták össze a tűzifát, vitték áruinkat; az expediczió fő erejét ők tették; nélkülök az európaiak és szudániak, ha mindjárt tizszer annyian vannak, Emin felmentésére egyáltalán elégségesek nem lettek volna. A szudániak puskáikon, ruháikon és élelmi

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

szereiken kivül semmit sem vittek. Mikorra tettleg hasznukat vehetjük, egy évvel idősebbek leszünk; és ha a szükség órája egyszer üt, talán hiányzani fognak, ámbár erre nem számitunk; időközben, és csak erre volt szükség, előre kellett őket vinnünk, hogy lehetőleg kevés bajt okozzanak maguknak, a zánzibáriaknak és nekünk. Az őrnagy, mindamellett, kétségtelenül komoly kisértésnek volt kitéve. Ha ez idő alatt ütlegeket kényszerül osztogatni, meg kell adnom, a szudániak rendkívül kihívó magaviseletet tanusítottak volna. És maga Jób is haragossá vált és szitkozódott volna.

10-én, midőn Lukungut elhagytuk, a forróság borzasztó volt. Az emberek jobbról-balról hullottak; vezetők és legénység eltikkadtak. A szudániakat ujra utolértük és ennek szerencsétlen következménye a szokásos verekedés és szitkozódás volt.

Husvét hétfőjén, 11-én, az egész szudáni csapatot a láz leverte a lábáról; a jajgatás általánossá vált; két szomáli kivételével valamennyien feküdtek. Barttelot szerencsétlen csapatja miatt rendkivül dühös volt; ki is fejezte kivánságát, vajha a csolnak körül, Jephson dolgát kapta volna meg. Ugyanaz nap este Jephsontől kaptam levelet, a melyben abbeli óhajának ad kifejezést, vajha velünk vagy bárhol volna, csak ne a csalfa, rohamos Kongón.

Más nap, midőn rendkivül elcsigázva egyenként a táborba gyülekeztünk, már-már tönkremenő karaván láttam magam előtt. A szudániak mértföldekre voltak egymástól; a szomálik mind betegek; egyikök Jephson mellett a csolnakban meg is halt. Húslevest elegendő mennyiségben kellett készittetnünk, hogy minden elgyengült embernek, amint czammogva megérkezik, tele csészével adhassunk ez erősítő italból.

Lutatát más nap elértük; menetünk alatt hasonló

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

tapasztalatokat szereztünk. Minden nap vannak veszteségeink; elvesztünk embereket, akik megszöknek vagy megbetegszenek; elvesztünk puskákat, elpakkolt élelmi szerekkel megtöltött ládákat és tűzmentes lövőkészleteket.

Nszelonál, az Inkisszi-folyó mellett, találkoztunk Jephsonnel, aki útjában a Kongó-sellőitől Manyangáig, az életnek nem egy uj oldalával ismerkedett meg.

A nap arczunkat skarlátvörösre kezdte festeni; mert minden tisztnek arczán, mindegyiknek szemei alatt két tüzes, széles, vörös és fényes kört látok és úgy képzelem, hogy szemeik is nagyobb tüzben ragyognak. Némelyikök azt gondolta, hogy festőibb és az ideális kutató tipusának jobban megfelel, ha karjai is hasonló szint kapnak; ezért is tejfehér karjaikat felgyűrték, mig azok is lángban égni látszottak.

Április 16-át az Inkisszin való átkeléssel töltöttük el és délután 5 órakor minden ember, még a husz szamarunk és a fokföldi kecskéink is a túlsó parton voltak.

Az átkelés alatt Szálim, Masszud fia, és Tippu-Tib sógora meg Mounteney Jephson, a csolnak parancsnoka, nehány kemény szót váltottak egymással. Szálim, mióta Tippu-Tib nőtestvérét feleségül vette, szemrehányást tűrni nem akar; képzelődése végtelenül szemtelenné tette. Mataddiban tetszett neki nézeteit végtelen gőgös módon Stairs hadnagyra erőszakolni; és most ugyanezt tette Jephsonnel szemben; ez azonban egész röviden kijelentette, ha nem fog saját dolgaival törődni, ő a folyóba dobja. Szálim ezt szörnyen zokon vette, mig Tippu-Tib meg nem jelent és haragját nem mérsékelte.

A legközelebbi tanyánkon Stanley-Poolból ismét több levelet kaptam. Liebrichts hadnagy, a Stanley-Poolkerület biztosa, megirta, hogy a *Stanley* gőzös és egy kirakodó hajó rendelkezésemre fog állani! Az *En Avant*

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

hat hét előtt nem lesz készen. A másik levél Billington urtól jött, aki egész határozottsággal jelentette ki, hogy a *Henry Reed*-et nem kölcsönzi ide.

A napi út végeztével egyik legkomolyabb kötelességem volt a különböző panaszokat meghallgatni — ezen a napon is egész sor került elő. Egy benszülött kárpótlást kért kasszave-kenyereért, melyet tőle egy éhes zánzibári elrabolt; Binza, a kecske-pásztor, mellőztetést látott abban, mert őtet nem részesítették a kecske belek kövér falatjában; az én kegyelmemet kereste tehát, hogy e kiváltság részesévé válhasson; egy gyenge testalkotású zánzibári, aki a jól táplált táborunkban, rizstől meghizott emberek közt, éhségtől sokat szenvedett, arra kért, vegyem figyelmembe korgó hasát, szolgáltassak neki igazságot, hogy falánk főnökétől tisztességes ételadagjait megkaphassa. Szálim, Tippu-Tib apródja, arról panaszkodott, hogy tisztjeim nem eléggé csodálják. Szálim ezeket mondá: „Jegyezzék ők meg maguknak, hogy én nem vagyok többé a királynő embere; én Tippu-Tib sógora vagyok.“ (Szálim azelőtt egy brit czirkáló hajón tolmács volt.) És voltak még panaszok bizonyos javíthatatlan tolvajok ellen, egy köszörü kő, egy kés meg egy beretva ellopása miatt.

A legközelebbi tanyánkon, a Nkalama folyó mellett, hová április 18-án érkeztünk meg, Tiszt. Bentley úrtól futár útján levelet kaptam; ebben tudtomra adja, hogy Angolországból a baptista hittérítő-társaság gőzösének, a *Peace*-nek kikölcsönzését meg nem tiltották; ha tehát én biztosíthatom, hogy a zánzibáriak semmit, ami annak hittérítő jellegével ellenkeznék — tenni nem fognak — ehhez neki mint hittérítőnek ragaszkodnia kell —: szerencsésnek fogja magát érezni, ha a *Peace*-t az „Emin segélyző expediczió“-nak szolgálatára bocsáthatja. Habár ezzel rendkivül lekötelezett és e nagylelkűséget én tel-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

jesen elismerem; a zánzibáriakra vonatkozó szükségtelen czélzással és az eltakart ujjmutatással, hogy kihágásaikért mi vagyunk felelősek: Bentley úr bizonyitékot szolgáltatott, milyen küzdelmébe került, míg magát a *Peace* ide kölcsönzésére elszánta. Neki nem lett volna szabad megfeledkeznie, hogy a léopoldville-i, a kinsassza-i és lukolela-i állomásainak épitésére a jogot a jóindulatú zánzibáriak munkája következtében nyerte meg, a kik, ha néha-néha kisértetbe is jőnek kihágások elkövetésére: nagyjában oly jó magaviseletűek, hogy a benszülöttek őket a hausszáknál, a kabindáknál, a krunégereknél és a bangaláknál többre becsülik.

19-én csak rövid útat tehettünk meg; mivel naponként többször szakadt az eső; a Luila pedig, a melynek partján tanyát ütöttünk, veszélyesen megáradt.

20-án megérkeztünk Makoko-községbe. Ekkor már észrevettük, hogy a zánzibáriak hirtelen gyengülnek. Az utóbbi időkben kényszerültek kisebb adagokból élni; azután ama szokásuk, hogy a maniokot nyersen eszik, nagyon ártott nekik. Egy font rizs a munkás embernek napjára nem valami nagy adag; azonban, ha e csekély, de egészséges eledellel meg tudnak elégedni, nem tettek volna szert, az igaz, valami nagy erőre, de legalább kevésbbé lettek volna betegek. Ez útunkban az alsó-Kongótól idáig elfogyasztottunk 27.000 font — körülbelül 13 tonna — rizst; nagyon is nagyra becsültük volna tehát az egész vidék segélyforrásait, ha ezt a külön terhet tőle akartuk volna megkapni. Mivel a benszülöttek a közönségesen használt utak mellől elmenekültek és mivel tartottunk tőle, hogy a zánzibáriak, ha a tanyáktól távol, élelmi szerek beszerzésére engedélyt kapnának, rablásra vetemedhetnének: volt a fő oka annak, hogy az emberek a maniok mérges gyökereinek neki estek és magukat nyomorult betegekké tették. E napon

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

valami száz emberünk vált hasznavehetetlenné katonai és teherhordói szolgálatra.

Megérkezvén 21-én mindnyájunk örömére Léopoldville-be, első fölfedezésünk volt, hogy az expedicziő elszállítására a Kongón egyedül a *Stanley*, egy kis kirakó hajó, az *Advance*, a mi aczélcsónakunk és a *Peace*, a hittérítő-gőzös, áll rendelkezésünkre. Naplómból a következő megjegyzéseket igtatom ide:

Léopoldville, április 22-én. Itt vagyunk végre a Stanley-Pool mellett, a tengertől 345 angol mértföldnyire; előttünk van az 1100 mértföldnyi, sellő nélküli folyami út az Aruvimi mellett fekvő Jambujáig; innen van szándékom megkezdeni a szárazföldi utat az Albert-tóig.

Bentley és Whitley urak ma meglátogattak. Beszéltünk a *Peace*-ről. Azt mondják, hogy a hajónak még több javitásra van szüksége. Én ragaszkodtam ahhoz, hogy az eset sürgős. Hosszas tanácskozás után abban állapodtunk meg, hogy 30-ig a javitásokkal elkészülnek.

Délután Barttelot őrnagygyal és Mounteney Jephson urral bizalmas beszélgetésbe bocsátkoztam; tudtukra adtam helyzetünk nehézségeit, tudtukra adtam, hogy miért kivánok a hittéritők iránt kiméletes bánásmódot tanusitani, hogy ezen élelmi szerek nélkül szükölködő kerületből szükségképen mielőbb el kell utaznunk, hogy itt az enni való rendkivül kevés, hogy az állam a maga 146 emberének csak 60 teljes adagot képes naponként szerezni és hogy az állam tisztjeinek a hiány pótlása végett a Poolban vizilovakra kell vadászniok és végre, hogy nekünk rizskészletünk kimélése végett hasonló eszközhöz kell majd nyúlnunk. És ha az állami hatóságok 146 emberök részére csak 60 adagot képesek beszerezni, hogyan fogjuk mi 750 emberünket élelmezni? Mindezeknek előadása után őket Billington és Dr. Sims

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

urakhoz, de különösen az előbbihez — mivel Dr. Sims az expedicziónál sikertelenül keresett alkalmazást — küldöttem, hogy a dolgok állását nekik nyiltan előadják.

Valami másfél óra mulva egészen leverten tértek vissza — eljárásuk sikertelen maradt. Szegény őrnagy! Szegény Jephson!

Liebrichts úr, aki azelőtt Boloboban, a Kongónál velem együtt szolgált, most a Stanley-Pool-kerület kormányzója volt. Ez este velem ebédelt, és hallotta az egész dolgot, amint Barttelot és Mounteney Jephson elmondták. Előtte semmit sem titkoltunk el. Sokat már előbb tudott. Őszintén csatlakozott nézeteinkhez és beismerte, hogy ügyünk sürgős. Jephson így szólt: „Én arra szavazok, vegyük el a *Henry Reed*-et."

„Nem barátom, Jephson. Nem szabad a dolgot elhamarkodnunk. Ha nem volna ott Dr. Sims, aki, mivel kérelmét, hogy törzskarunkba fölvétessék, visszautasítottam, irántam valószinüleg nem a legbarátságosabb érzelmeket táplálja, Billington úr, kivel még soha sem találkoztam, bizonyára beismerné, mennyivel tartozik nekem hittéritő társasága és nem látna abban semmi rosszat, hogy mi kibéreljük a gőzöst amaz ár kétszereseért, amit a Kongó-állam szokott fizetni. Azok, akik másnak szivességéből élnek, természetes, másokkal szivességet tenni nem tudnak. Holnap megint megpróbáljuk a dolgot nyélbe ütni; ekkor én kérelmemet még ünnepiesebb formába öntöm és igen kedvező feltételeket fogok ajánlani; és ha a hittéritő ezután sem mutat nagyobb engedékenységet, meglássuk, hogy a fenforgó körülmények között mit kelljen tennünk.

Aprilis 23-án. — Ma reggel különböző fontos ügy foglalkoztatott. A szomszédságból mindenfelől összejöttek a benszülöttek, hogy ismeretségüket megujítsák; tiz óra lett, mikorra tőlük megszabadultam.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Ngalyema egy kicsit untatott, hosszú történetet beszélvén el azon bántalmakról, melyeket békésen eltűrt és ama sérelmekről, melyeket panaszolkodás nélkül elviselt. Leirta azt a változást, melyet a fehér embernél tapasztalt; elmondta, hogy a fehér emberek az utóbbi időben velök mindig jobban parancsolgatnak és ezért ő, meg más törzsfejedelmek, látván, hogy ez a változás nem jót jelent, az állomások közeléből félénken visszavonultak; a vásárok emiatt elhagyatottak és ennek következtében az élelmi szerek megritkultak és nagyon megdrágultak.

Miután régi barátaimat rokonszenvemről biztosítottam, magamhoz kérettem Barttelot-ot és Jephsont és felolvastam nekik azon szivességek sorozatát, melyet a „belföldi Livingstone hittérítő-társaság"-nak tettünk. „Ha beszédjöket bevégezték, mondám nekik, a szeretet, a humanizmus és minden nemesebb érzelem nevében kérjék föl Billington urat, engedje meg kedvező feltételeket fölajánlanom az esetre, ha a *Henry Reed*-et hatvan napra bérbe adja; ez ujabb kisérlet meghiusulta után Barttelot vegyen maga mellé egy csapat szudánit és követelje a gőzös átadását; Jephson pedig ugyanekkor legyen készen a maga embereivel a hajó elfoglalására, hogy a gépésznek ne legyen ideje a gép szelepeinek és karjainak elszedésére."

Barttelot lelkesült a hittől, hogy ékesszólása győzni fog és engedélyt kért, hogy a maga módján még egyszer megkisérthesse az engedély kieszközlését.

„Nagyon jól van őrnagy úr, menjen és kisérje siker a lépéseit."

„Biztos vagyok a gyors sikerről" válaszolá bizalommal teljesen az őrnagy.

Az őrnagy elment a hittérítő házába és Jephson elkisérte, hogy a történendők tanuja lehessen. Kevéssel utóbb jellemző üzenetet kaptam az őrnagytól; e szerint

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

eredménytelenül alkudozott a hittéritőkkel, különösen Billingtonnal, persze Dr. Sims jelenlétében, aki egy székben ülve megelégedett alkalmilag egy-egy megjegyzés megtételével. Billington úr kijelentette, hogy kutatott a szent irásban, mit kelljen a fenforgó szomorú körülmények között tennie. Stanley urnak a multban tett jó szolgálatai hatalmasan kardoskodtak mellette és ő hiába küzködött önmagával reggeli négy óráig. Az Ur Isten azonban megparancsolta neki, hogy gőzösét ne adja igazságtalan emberek kezébe; ezért is határozottan és visszavonhatatlanul visszautasítja kérelmünket.

Az őrnagynak irásban a következőképen válaszoltam: „Sziveskedjék a továbbiakban utasítása szerint eljárni."

Az őrnagy szemlét tartott őrsége fölött, Jephson pedig a maga csapatjával a gőzös felé megindult. Az előbbi azután embereivel a hittéritő állomásra ment.

Az őrnagynak a következő levelet olvastam volt föl:

„A nyilt és szabad beszéd szokás Afrikában. Itt van előttem két hittéritő levele. Billington kétségbeejtően nyilt beszédet folytat. Bentley uré jellemző módon ép olyan, midőn tudtunkra adja, hogy a zánzibáriak kihágásaiért mi vagyunk felelősek. Legyen szabad tehát nekünk is evvel a gyönyörködtető szabadsággal élnünk."

„Szándékom most a *Henry Reed* gőzöst, a belföldi Livingstone társaság tulajdonát, az expediczió szolgálatába fogadni és e czélra ötven napig megtartani; szándékom továbbá a hajó használatáért a tulajdonosoknak havonként 100 font sterlinget fizetni és kötelezem magamat, hogy a fentemlített idő letelte után a hajót a hittéritőtársaságnak jó rendben és állapotban visszaadom. Minden kisérletnek, a hajó visszavételére vagy valamely lényeges részének eltávolítására, ellene fogok állani — ha szükséges, erőszakkal is."

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Mivel sajnálatos dolog volna, ha Billington úr a dolgok nem ismerését hozná föl azon nagyon hatalmas érvekkel szemben, melyek ezen elhatározásra birtak, hallgassa meg, kérem, a következőket:

„Clarke és Lanceley urak — Billington kartársai — 1881-ben tűzvész folytán mindenöket elvesztették; irtak tehát nekem, hogy közel vannak az éhhalálhoz. Bőkezűen elláttam őket.“

„1883-ban Dr. Sims, most Billington társa, miután hasztalan kisérlette meg a Stanley-Poolnál megtelepedni, tőlem a folyó mellett telkeket kapott és megengedtem neki, hogy kikötőnket használhassa. Ugyanazokat a telkeket kapta, melyeken most Billington él.“

„1884-ben, egy második kérelmökre, a telkeikhez ujakat csatoltam és nekik acre-onként egy penny-ért mindezeket örökre bérbe adtam.“

„1884-ben a hittérítő-társaságnak állomás alapítása czéljából ismét adtam telket az Egyenlítő-állomás mellett — és pedig azért itt, hogy védve legyen.“

„Hogy több szivességet nem tettünk, annak egyedüli oka, mert többet nem kértek. A jó akarat támogatásukra mindig meg volt; ennek bizonyitékául kaptam is a baptistáktól szépen kiállított bizonyitványt.“

„No most; az állam uralkodójának hozzám intézett meghivása engem az Emin pasa megmentése czéljából követendő, kelet-Afrikán átvezető utamról elterelt a Kongó felé. Nekem ide igérték az államnak „egész hajóraját“, a mennyiben neki arra közvetlenül szüksége nincs. Ez időben pedig a *Henry Reed* az államnak bérelt, ideiglenes tulajdona volt.“

„Tekintve Ő Felsége ezen ajánlatának becsét, jogom volt számitani arra, hogy rendelkezésemre fognak állani a következő hajók:

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

A *Stanley*	rajta elfér	200	ember	400	tehercsomó
Az *En Avant* . . .	„ „	40	„	40	„
Az A. I. A.	„ „	40	„	40	„
2 kirakó sajka . . .	rajtok „	70	„	70	„
A saját csolnakom . .	rajta „	40	„	—	
A *Royal*	„ „	20	„	—	
		410	ember	550	tehercsomó
A *Henry Reed* . . .	rajta elfér	60	„		
		470	ember		

mindezek teljesen elégségesek egy tisztességes haderőnek befogadására — teljesen elégségesek rendkivüli sürgősség esetére, mint a milyen a mi menetünk az Albert-tóhoz, mert hátra is hagyhatjuk csapataink egy részét, amely a mi útunkat nagyobb kényelemmel követheti.“

„Midőn azonban a Stanley-Poolhoz megérkeztünk, a hajók száma 1 gőzösre és 2 kirakó sajkára olvadt le — ezek csak 270 embernek, azaz az expedicziò egy harmadának befogadására voltak elégségesek. Ez pedig legalább 180 napi késedelmet jelentett; 500 embernek 180 napi élelmezése 350000 sárgaréz drótba, vagyis 700 tehercsomóba azaz 20 tonnába kerül. Enynyit én nem hoztam magammal. Nem számítottam ilyen hosszúra elnyúló késedelemre. Biztam a királynak nem egyszer, hanem háromszor ünnepiesen adott igéretében; Ő Felsége pedig bizott az itt künn levő kormányzó-bizottságban. Bennünket senki sem tudósított, hogy a tartomány ilyen éhinséges állapotban van — nekünk senki sem szólott arról, hogy az állomások és a hittéritők alig képesek önmagukat élelmezni.“

E szükségben Billington támogatását kértem. Szabad volt ezt tennem és nagylelkű, szives választ várnom még az esetre is, ha „előljáróságától nem kapott volna ide vonatkozó rendeletet“ vagy ha „a Kongón nem is állott volna senkinek hatalmában kivánságom teljesitése.“ A hála egyike azon erényeknek, a melyet legkevésbbé

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

szabad nélkülöznie egy hittéritőnek, aki mások nagylelküségétől függ.

Barttelot a csapatját a kapu előtt hagyta és megmutatta a levelet Billingtonnak. A mint hallottam, nagy volt a haragja.

Liebrichts hadnagy az esetről értesülvén, eljött hozzám, mondván, hogy ennek az egész ügynek rendbe hozatala az állam kötelessége.

„Jól van" mondám „de akkor azt kivánom, hogy ön tegyen valamit. Én és embereim szolgálatára állanak. Vagy ha saját embereit akarja a hely színére küldeni, az enyéimet visszavonom. Vigyáznunk kell a gépkarokra és szelepekre; különben nem nyertünk semmit. Ha valami történik, nem bánom akárki teszi, de a gőzöst meg kell kapnom, különben mindnyájan veszve vagyunk. A kétségbeesésig éhes emberek százai szóval nem korlátozhatók, ha módjukban van önmagukon segíteni. Ha ön, az összes alkotmányos hatóságokra támaszkodva, 146 emberét nem tudja táplálni, hogyan lássak én el 750 mebert? Nagy gyalázatosságoknak nézünk eléje. Tiz nap alatt elfogy minden készletünk és nem lesz egy szem rizskásánk sem. Az embereink el fognak éjjel menni és megkezdik a rablást; erre néhol ellenállásra fognak találni és ennek következményeit ön ismeri. A legkétségbeesettebbek közül nehányat agyonlövethetek vagy felakasztathatok; a gyalázatosságot azonban ez csökkenteni nem fogja. Azért is uram, bármit tesz, tegye határozottan és engedjen elvonulni ebből az inséggel sujtott országból."

„Irjon, kérem, egy levelet, melyben ezen dolgokat konstatálja és én intézkedni fogok."

„Jól van, uram, azonnal megteszem, bár mult éjjel, midőn önnel beszéltem, úgy látszott, megértette az ügy állását."

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

„Igaz, uram, de nekem arra hivatalos alakban van szükségem.“

Liebrichts úr, aki egyike a Kongó-állam legkiválóbb tisztjeinek és aki teljesen megtartotta nemes jellemét, melyet egy előbbi könyvemben leirtam, egész buzgósággal igyekezett meggyőzni Billingtont esztelenségéről álláspontjának és ama makacsságának, melylyel tőlünk megtagadott minden segítséget abban, hogy megszabaduljunk a körülmények okozta nehéz helyzetünkből. Egész nap járt-kelt, kért, magyarázgatott, alkudozott; végre tizenkét óra mulva sikerült rábirnia Billington urat, hogy a felajánlott kedvező feltételek mellett a bérletet megkösse.

Aprilis 24-én. — Szemlét tartottam az expedicziò fölött és azt találtam, hogy 57 emberrel és 38 Remington puskával megfogytunk. A jelenlegi létszámunk 737 ember és 496 puska. Vágó késeinkből, fejszéinkből, ásóinkból, főzőedényeinkből, dárdáinkból stb. 50 százalékot vesztettünk el — mindezt huszonnyolcz napig tartó útunkban.

Elveszett embereink némelyike kötelességéhez talán vissza fog térni, azonban ha 3000 angol mértföldnyire szülőföldjüktől ennyien szöktek meg, mennyi szökevényre számíthattunk volna keleti útunkban. A zánzibári vezetők cziniкus keserűséggel azt felelik rá: az expedicziò feloszlott volna. Ők így beszélnek: „Ezek a zánzibári szegfűszeg- és fahéjültetvényekről való emberek nem jobbak az állatoknál — nyoma sincs bennök az érzelemnek. A munkától irtóznak, az ezüst értékét nem ismerik, nincs se apjuk, se anyjuk, se hazájuk. Azok, akiknek otthonjuk van, soha sem szöknek meg és ha mégis megtennék, szomszédaik addig csúfolnák, míg életkedvöket elvesztenék.“ Sok igaz van ez észrevételekben; azonban ez expedicziòban tuczatszámra vannak az isme-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

retes felpénztolvajok, akik mesterségök gyakorlására csak ugy lesik az alkalmat. A mai szemle alkalmával az a vélemény támadt lelkemben, hogy embereim között körülbelül 150 szabad ember van, a többiek vagy rabszolgák vagy gonosztevők voltak.

J. S. Jameson úr szivesen vállalkozott élelemszerzés végett vizi ló-vadászatra. Embereink fejenként egy-egy font rizst — épen fél adagot kapnak. A tisztek és arab vendégeim számára van körülbelül harmincz darabból álló kecskenyájam. Az élelmiszer ajándékokból, melyeket a környék törzsfejedelmei hordtak össze, és melyek elég jók, 500 adag került ki.

Nelson kapitány a fejszésekkel a gőzösök számára szorgalmasan gyűjti a tűzifát. A *Stanley*-nek holnap Barttelot őrnagy és Parke orvos csapataival meg kell indulnia; a Vámpoko fölött egy bizonyos helyen a hajó ki fog kötni és az emberek onnan útra kelnek Mszuata felé. Minden módot meg kell ragadnom, hogy a Stanley-Poolt elhagyhassuk, mielőtt még az éhség annyira tönkre tenne, hogy embereink fékezhetetlenekké válnának.

Aprilis 25-én. — A *Stanley* gőzös 153 emberrel Barttelot őrnagy és Parke orvos vezérlete alatt a folyón fölfelé megindult.

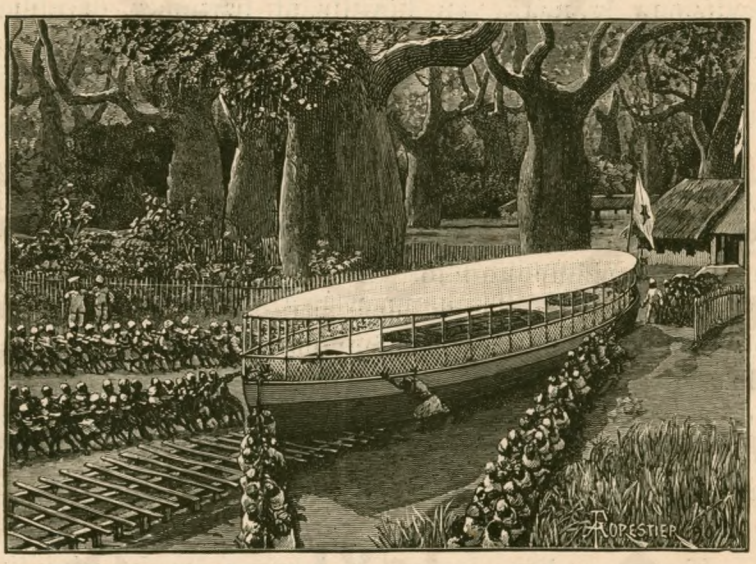
Elmentem Kinsasszába, Swinburne urnak, régi titkáromnak meglátogatására, aki most a „Sanford Exploring Company“ nevü elefántcsont kereskedő társaságnál felügyelői állást foglal el. Mivel gőzösének, a *Floridá*nak törzsöke már-már készen volt, a legnagyobb készséggel ajálkozott annak ide kölcsönzésére, ha a hajó vizrebocsátásában neki segitünk; Swinburne annál inkább megtette ez ajánlatot, mivel a gőzösnek senki sem vette hasznát addig, amíg Rothkirch báró a géppel és gépkarokkal vissza nem érkezik, a mi julius vége előtt nem igen volt várható. Az ajánlatnak nagyon megörültem

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

és egy csoport embert azonnal oda rendeltem, hogy a csúsztatót a folyampartig meghosszabbítsák.

Gépészünket, John Walkert a *Henry Reed*-re küldtük szolgálattételre, hogy a hajót kitisztítsa és a felső-Kongó menti útra elkészítse.

Ezen a napon egy szudáni és egy zánzibári ember meghalt.

A «FLORIDA» GŐZÖS VIZREBOCSÁTÁSA.

Aprilis 27-én. — A zánzibáriak közül tizenhárman, a szudániak közül egy, kiket útközben betegségök miatt az állomásokon hagytunk, hozzánk érkeztek. Jelentik, hogy puskáikat és ásószerszámaikat eladták!

Aprilis 28-án. — Fölszedtük sátorfánkat és az expedicziò szárazföldi úton Kinsasszába indult, hogy személyesen ügyelhessek föl a *Florida* gőzös vizrebocsátásánál, a mi, reméljük, holnapután meg fog történni, mikorra a hajó már teljesen készen lesz. Időközben

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

vendégszerető ellátásban részesültünk Antoine Greshoff úrnál, a hollandus társaság tagjánál és Swinburne úrnál, a Sanford társaság tagjánál.

Aprilis 29-én. — Kinsasszában, a majomfák alatt tanyázunk. A *Stanley* és a *Henry Reed*, maguk után vontatván az *En Avant*-t, megérkeztek.

Aprilis 30-án. — A *Florida* törzsét ma reggel vizre bocsátottuk. Kétszáz ember folytonosan belekapaszkodva, a meghosszabbított csúsztatón a folyóba tolta. Vizen levén a hajó, a hollandi társaság kikötő helyére húztuk és ott a *Stanley* gőzöshöz kötöttük.

Mindegyik tiszt megkapta a hajóra szállás tervét és azután a rendeletet, hogy a gőzösöket a programmnak megfelelően kezdje megrakni.

A következő rendeleteket szintén kiadtam:

Az expedicziónál a csapatvezető tisztek a következők:

		a csapat száma:	a csapat áll:	
E. M. Barttelot,	őrnagy . .	1	szudániakból	
W. G. Stairs,	kapitány . .	2	szanzibáriakból	
R. H. Nelson	„ . .	3	„	
A. J. Mounteney Jephson	„ . .	4	„	
J. S. Jameson	„ . .	5	„	
John Rose Troup	„ . .	6	„	
T. H. Parke	„ és orvos	7	„	és szomálikból

William Bonny felügyel a nyerges és egyéb állatokra, és ha szükséges, támogatja Parke orvost.

„Mindegyik tiszt csapatjának jó magaviseletéért, fegyvereiért és fölszereléseért személyesen felelős.

„A tisztek kötelesek embereik töltés-tartóit gyakran megvizsgálni és erről könyvet vezetni, hogy a lövőszerek eladását a benszülötteknek vagy araboknak megakadályozzák.

„Kisebb kihágásokért — csak gyengébb testi büntetés szabandó ki, még pedig a lehető legritkábban. A

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

tisztek e tekintetben óvatosan járjanak el és kerüljék az emberek ingerlését túlságos pontossággal vagy szükségtelen nógatásokkal.

„Bennem szokássá vált a nagy elnézés — tegyük szabálylyá, hogy háromszor adunk kegyelmet, mielőtt egyszer büntetnénk.

„A tisztek sziveskedjenek szem előtt tartani, hogy az emberek nehéz munkát végeznek, hogy súlyos terheket hordanak, hogy az éghajlat forró, a menetek fárasztók és az élelmi adagok szegényesek és gyakran szűken kimértek. Ily körülmények között az emberi természet érzékeny — ezért is a büntetések kiszabásánál okosan járjunk el és ne tegyük őket boszantókká — hogy így az emberek türelme ne tétessék nagy próbára. Ennek daczára az emberek a fegyelemre megtanítandók és ha szükséges, ennek megtartására a közjó érdekében erőszakkal is kényszerítendők.

„Az expediczió érdekei ellen elkövetett komoly kihágások elbirálását magamnak tartom fenn.

„Mialatt a hajókon vagyunk, a napi teendők teljesítésével egy-egy tiszt fog megbizatni. Ő neki kell felügyelnie az élelmi szerek kiosztására, a hajó tisztán tartására, arra, hogy czivódás és verekedés ne történjék, mert ezt, ha meg nem akadályozzuk, azonnal késelés követi és végre arra, hogy az állatokat rendesen etessék és itassák. Minden kisebb jelentőség nélküli ügyben a legidősebb tiszthez, Barttelot őrnagyhoz kell fordulni.“

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A STANLEY-POOLTÓL JAMBUJÁIG.

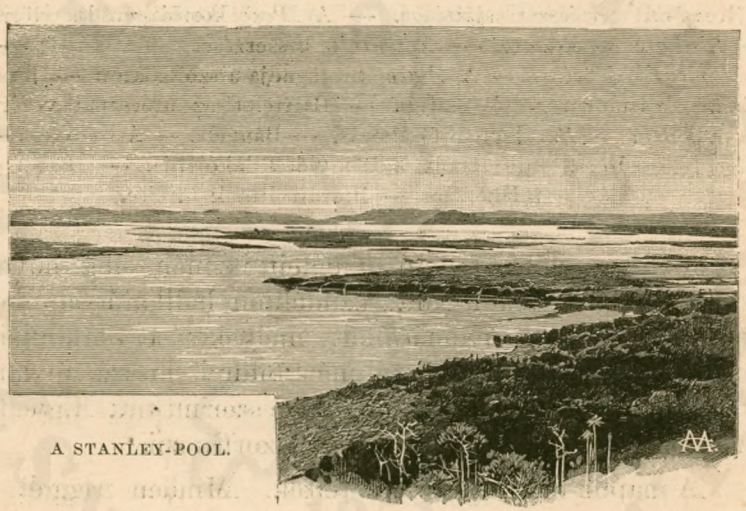
A Kongó-út természeti sajátságai. — A *Peace* kormányrúdja eltörik. — A *Peace* szerkezete. — A tüzi-fa beszerzése. — Mszuata. — A *Stanley* hajótörése. — A *Peace* megtagadja a szolgálatot. — Bolobóban csapatainkat ketté osztjuk. — Barttelot az utócsapat vezére. — Lukolela. — Az Egyenlítő-állomás. — Bangela. — A bazokok. — Miért félősebb az erdő lakója a sík vidék lakójánál. — Baruti és bátyja találkozása. — Baruti eltünik örökre.

Mivel a felső-Kongó vidékeit is már elég bőven és részletesen leirtam volt, szándékom hallgatással mellőzni mindazon benyomásokat, melyeket a Jambujáig tartó, körülbelül 1100 angol mértföldnyi hosszú folyami út reánk, hangulatunk különfélesége szerint tett. Egyedül az események elsorolására fogok szorítkozni.

A napok elég gyorsan teltek. Minden reggel, a korai órákban feltűnt előttünk erdős vidékeknek, erdős szigetek miriádjainak és mozdulatlanul csendes vizzel telt széles csatornáknak képe, melyek a naptól megvilágítva, kénesőből álló folyókhoz hasonlítottak. Nagyjából, az igaz, rendkivül unalmasnak volna tartható, hogy az utas nap nap mellett ugyanazon vidékek mellett haladjon fölfelé, a parttól oly távolságban, melyben a részleteket nem láthatja. Mi azonban, hogy a mély vizen maradhassunk, hol az egyik, hol a másik parthoz közeledtünk, hol meg valami szigethez eveztünk és ezért az egyhangúság unalmától megszabadultunk.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

A parttól alig 40 lábnyi távolságban, karos székben ülve, a csavarnak minden forgásával uj alakjait láttuk a lomboknak, a partnak, fáknak, bokroknak, növényeknek, bimbóknak és virágoknak. Ha a különböző növények és a változatos növényzet sajátságai és értéke nem is érdekelt és őket nem is ismertük, ha a partok egy része sem tudta érdeklődésünket fölkelteni: az idő lassú folyását mindamellett elfeledteté a külső formák megfigyelése, sőt valahányszor a légnek vagy viznek valamely

A STANLEY-POOL.

lakója a látóhatáron fölmerült, érdeklődésünk gyakrabban még élénkebbé is vált. A teljesen nyugodt viznek és az élénk-zöld erdőknek gyönyörü képe, melyeknek minden ágán és levelén a halott mozdulatlansága honolt, továbbá a fénylő vizü széles folyók, meg a szakadatlan vonalban elhúzódó, pillangóktól, molyoktól és bogaraktól tarkitott, sürü levelü bokrok emlékezetünkben tovább meg fognak maradni, mint azok a viharos látványok, melyek a természet pompás nyugalmát csaknem minden délután megzavarták.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Márczius közepétől május közepéig tartott az esős évszak; ez idő alatt naponként, mindjárt délután 2 óra után az ég komor vihar közeledtét jelezte, a zivatar sötét előjelei a napot eltakarták; rögtön utána a mennydörgés robaja a komor csöndet megszakitotta, villámok czikkáztak rajta keresztül és az eső tropikus bőséggel zuhogott alá; később az általános levertség vette át az uralmat, míg végre beállott az éj sötétsége.

A természet és az időjárás nekünk lehetőleg kedvezett. A folyóban a viz állása nem volt sem nagyon magas, sem nagyon alacsony. Ha beáll az előbbi állapot, az el nem öntött területek okoztak volna nehézségeket; az utóbbi esetben pedig a sekélyesebb helyek nyujtották volna ki unalmasan hosszúra az útat. A fenálló körülmények között, lehetséges volt a balparttól nagyjából 40 yardnyi távolságban eveznünk és így 800 angol mértföldnyi úton szakadatlanul gyönyörködnünk különféle szineiben és alakjában a növényi életnek, amelynek a változatosságot, a lombok zöld szinét és a virágok gazdagságát és illatát tekintve a világon párja nincs. A nap nagyobb részében a zivatarok ritkák voltak, a minek következtében sok ijedtséget és sok veszélyt elkerültünk; este és éjjel, midőn mi már horgonyt vetve, biztonságban voltunk a partokon, gyakrabban előfordultak; a moszkitók, darazsak, czeczék és szúnyogok nem voltak oly mérgesek mint máskor. És már útunk felét megtettük, midőn e különböző speczieses nehány javíthatatlan kóborlója létökre emlékeztetett. A harczias vizi lovak és krokodilusok ez alkalommal jól viselték magukat — a benszülöttek követeléseikben szerénységet tanusítottak; sokszor adtak kecskéket, tyúkokat, és tojásokat, banánákat és batátákat és megelégedtek John Rose Troup által fizetendő utalványokkal, a ki bennünket valamivel később követett. Egészségi állapotunk előbbi tapasztalatainkhoz hasonlitva, kitünő, valójában feltünően

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

jó volt; vajjon az angolok testi szervezete volt-e a körülményeknek megfelelőbb vagy pedig nem akartak-e a külső befolyásoknak annyira engedni: nem tudom; annyi azonban bizonyos, hogy ez alkalommal kevesebb panaszt hallottam mint bármely más előbbi expediciómnál.

Május 1-én a Felső-Kongó felé megindultunk; első kelt útra a *Henry Reed*, Tippu-Tibbel és 96 kisérőjével, meg 35-tel a mi embereink közül. Rögtön követte őt a *Stanley* és társa, a *Florida*, 336 emberrel, továbbá 6 szamárral és árucsomagokkal; fél órával később megpróbálta nyomukat követni a *Peace* is a maga 135 utasával; azonban alig hangzottak el jó kivánságai a parton álló népnek, és alig kezdtünk el daczolni a folyam árjával, kormányrúdja ketté törött. A kapitány lebocsátotta a vasmacskákat; ez ott történt meg, ahol a fenék rendkivül szaggatott volt és az ár hat csomónyi* sebességgel rohant tova. A hajó oldalt dőlt, a lánczok felszakitották a fedélzetet; mivel pedig a vasmacskákat a fenékről, hol a sziklákba kimozdíthatatlanul megakadtak, felhúzni nem birtuk, meg kellett tőlük szabadulnunk és Kinsasszába a kikötőhelyhez visszatérnünk. Whitley kapitány és David Charters, a gépész, azonnal hozzáfogtak a kormányrúd kijavításához; esti 8 órára elkészültek vele.

Más nap reggel a szerencse jobban kedvezett; kellő időben megérkeztünk Kimpokoba, a Pool végére, ahol a többi gőzös már várt bennünket.

3-án a *Peace* indult meg először; a *Stanley* azonban utolérte, elhaladt mellettünk és másfél órával előbb érkezett éjjeli tanyánk helyére. A *Henry Reed*, kapitányának nem levén kellő belátása, az utolsó volt.

---

* A tengerészek a hajó sebességét a „log"-nek nevezett készülékkel mérik; a log-kötélen csomók vannak; ezek számával jelölik az út sebességét; 6 csomónyi sebesség annyit jelent, hogy a hajó egy óra alatt valamivel több mint 11 kilométernyi útat tesz meg. A ford.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

A *Peace* görcsökben szenvedett. Egy ideig jól ment, azután hirtelen járása meglassult. Fél óráig kellett várnunk, míg ujra neki indult. Kazánja a körbe rakott csövek rendszerét mutatta, csavarjai a kormány alatt helyezvék el és kettős, csavaralakú burkolatba takarvák; roppant gyorsasággal kell forogniok, hogy a hajót sebesebb mozgásba hozzák. Valószinüleg nagy zavart fog még nekünk okozni.

Amint tanyát ütöttünk, ezt rendesen délután 5 óra felé tettük meg, mindegyik tiszt szemlét tartott emberei fölött, hogy azután más napra velök tűzifát vágasson. Ez néha kemény munka volt és még éjjel is eltartott egy pár óráig. Egy csomó embernek a kihalt fákat kellett fölkeresnie és azután a kikötő helyhez a favágóknak elczipelnie. Hogy egy olyan gőzöst, mint a *Stanley*, fával ellássunk, ötven embernek jó két óra hosszat kellett azt keresnie és czipelnie; azonkivül szükség volt egy tuczat favágóra, kik a fát 30 hüvelyk hosszú darabokra a kazán számára felhasogassák. A *Peace* és *Henry Reed*nek fele favágóra és ugyanannyi időre volt szüksége, hogy magát tüzelő anyaggal ellássa. Ezenkivül a fát a hajók fedélzetén fel is kellett halmozni, hogy ez a munka reggel föl ne tartóztasson; más munkát is el kellett még végeznünk, mielőtt az éjszakához illő csend beállott; ezalatt a tüzek lángoltak és világítottak és a zaj, amit fahasábok törése, hasítása és vágása okozott, vigan hangzott.

A semmirevaló *Peace* május 4-én is folytatólag boszszantott bennünket. Ez a gőzös bizonyára egyike volt a leglassúbb járású hajóknak, melyeket hajóács valaha építhetett. Minden negyvenöt perczben meg kellett állanunk, hogy „olajoz"-zunk; néha azonkivül meg kellett állapodnunk, hogy a csavarok hengereit leszedjük és megtisztítsuk vagy bedugaszoljuk, és így több gőzt kap-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

junk vagy hogy a rostélyról a szenet eltávolítsuk; ha öt perczczel később a gőz feszítő ereje 60°-ra emelkedett, leszállott 40° és 35°-ra is és ekkor a szegény nyomorult jószág úszott le a folyón, óránként egy csomónyi sebességel. A Stanley-Poolnál miatta hét napot vesztettünk el; egy nap pedig kárba veszett, midőn kormányrúdja eltörött; a végzetünk akarta, hogy késedelmet szenvedjünk.

Más nap, 5-én, Mszuata kikötőnél állapodtunk meg. Az őrnagy és Dr. Parke négy nappal előbb érkeztek volt oda. Ez urak nagy csomó tüzifát gyűjtöttek és sok élelmi szert — maniokgyökér meg kukoriczakenyereket — vásároltak össze.

6-án az őrnagy és társai parancsot kaptak, hogy embereikkel menjenek Kvamouthba és ott várják be a gőzöst. A *Stanley* parancsot kapott, menjen Boloboba, szállítsa partra utasait; azután menjen le Barttelotért és embereiért Kvamouthba; ezalatt Boloboban a csapatokat ujra szerveztük.

7-én a *Stanley* gőzöst Csumbiri közelében a balparton, partra vonva találtuk; midőn hozzá mentünk és megállásának oka felől kérdezősködtünk, megtudtuk, hogy sziklazátonyra jutott és gonoszul megsérült. Hátsó része négy különböző helyen kilyukadt; több kapcsa kiugrott, mások meglazultak. Ezért is az összes gőzösök gépészei összegyülekeztek és a kijavításához fogtak; közülök Charters és Walker urak, mindketten skót emberek, végezték munkájukat a legjobban. Néhány régi, olajos vaskannából lapokat vágtunk, ezekből lemezeket csináltunk és azután kivülről a hajóhoz srófoltuk. Ez azonban nagyon kényes, türelmet és a végrehajtásban pontosságot kivánó munka volt, mivel a hajót két lábnyi magasságban víz töltötte be; a srófokkal csak tapogatózva lehetett a tokjaikhoz eljutni; épen ily módon kellett a lyukakat

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

AZ „ADVANCE“ ÉS TIZENHAT KÁNU AZ ARUVIMI FOLYÓN.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz. sz.: EGF/68-1/2020.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

is a fenékbe fúrni. A gépész derékig a vizben állott; a mint hát vésőjére ütött, az ütés erejét a viz gyengítette; ezután következett a lemez elkészítése, hogy a gőzösön levő lyukakra illő legyen; a kész lemezt be kellett kenni mimiummal, rátenni egy kanavászdarabot és megint egy mimiumos lapot. Midőn a vaslemez odaillesztésére minden készen volt, leküldtünk egy buvárt, aki egyik kezében a vaslemezt a hozzátartó kanavászdarabbal és mimiumos lapokkal, másik kezében pedig a lemezek egyik lyukába illesztett spárgának végét tartotta. A hajó mellett levő buvárnak tapogatózva kellett megkeresnie a gőzösön levő lyukat; a hajó fenéken csipőig vizben álló gépésznek pedig a spárga végét kellett megfognia; ha ez megvolt, lassan behúzta, és a lemezt gondosan helyére igazitotta; ha pedig a rekeszfa is be volt illesztve, a gépész a csavart a tokba srófolta. Órákig eltartott ez a fárasztó munka; míg végre esti 7 órakor az aczéltakaró egyik nagyobb repedése be volt dugva; 8-ka és 9-ke is eltelt, míg a gőzös útját folytathatta.

10-én a *Stanley* az asztmatikus *Peace*-t utolérte és a *Henry Reed*-del együtt bennünket elhagyott. Nehány órával később a *Peace* teljesen konokká lett és nem ment tovább. Gőzének feszitő erejét 30 fontnyinál magasabbra nem tudtuk emelni. Ennek következtében a parton ki kellett kötnünk. Ekkor Charters úr arcza bennünket jobban érdekelt mint bármi más a világon. Szavain úgy csüggöttünk, mintha a végzet határozatai lettek volna. Charters úr vérmes és vidám kis ember volt, aki bennünket szörnyen biztatott. Ő, mondá, biztos benne, hogy idejében érkezünk meg Boloboba, ámbár a parton időzvén, nem valami gyorsan látszottunk előrehaladni.

Más nap megint tettünk egy kisérletet; reggeli 4 órakor útnak indulván, el voltunk szánva magunkat

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

kitüntetni. Egy óra hosszat a *Peace* jelesül viselte magát; végre azonban elerőtlenedésének jelei megint mutatkoztak. A gőz feszitő ereje mindig gyöngébb és gyöngébb lett és már 5 fontot sem birt megtartani; ezért is lebocsátottuk a vasmacskákat. Délelőtti 10 órakor helyzetünk reménytelennek látszott, elküldtem tehát Ward urat a czethalász-csolnakkal, hogy a *Henry Reed*-től segítséget kérjen; miután mi a folyam közepén legalább 500 yardnyira a partoktól és szigetektől, egész nap tétlenül néztük a sötét-barna viz folyását, nem látván egyebet vizilovaknál, mellettünk elúszó zsombékoknál, gaznál és fadaraboknál: esti 8 órakor a *Henry Reed* megjelent és hatvan yardnyira tőlünk horgonyt vetett. 12-én a *Henry Reed*-től vontatva, gyalázatos módon Boloboba érkeztünk.

Ha az útas már Ujanziba érkezett, olyasféle baj, mint az éhezés, nem igen érheti; az eledel bősége és sokfélesége szempontjából pedig Bolobo a folyami kikötők egyik legjobbika. Ez tehát, — elérkezvén olyan kerületbe, ahol embereim helyre jöhetnek és elfeledhetik a kis adagok nyomorúságát, melyet Lukungu elhagyása óta elviselniök kellett, — volt az a hely, hol a mentő expedicziót két csoportba oszthattuk.

Mivel összes embereink egyszerre a felső-Kongóhoz el nem juthattak, elhatároztam, hogy a legegészségesebbeket kiválasztom és velök Jambujába megyek; a gyengébbek ellenben, mint Barttelot őrnagy seregének csapata, Herbert Ward és William Bonny vezérlete alatt Boloboban fognak maradni mindaddig, míg a *Stanley* Jambujából vissza nem érkezik. Midőn Angliából elindultunk, „a dolog sürgős“ — mondák megbízóink; e hangok most is emlékünkben voltak; bízván benne, hogy az utócsapat hat vagy hét héttel később képes lesz nyomainkat követni, sietnünk kellett, a mennyire a körülmények kényszerítő ereje csak megengedte.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

E megállapodásnak megfelelőleg 125 embert, kik leggyengébbeknek látszottak, kiválasztottunk, és Bolobo-ban hagytunk, hogy a banyánákon, a benszülöttek kitünő kenyerén és az itt könnyen szerezhető halakon meghízzanak. A *Stanley* Barttelot őrnagygyal, Parke-kal és 153 emberrel leevezett Kvamouthba.

Azt a kínos kérdést, hogy ki vállalja el az utócsapat vezetését, szintén itt oldottuk meg. Ez levén az enyém után a legfontosabb, természetes, hogy mindem szem a legidősebb tiszt, Barttelot őrnagy felé fordult. Róla mondták, hogy Kosszeirből, a Vörös-tenger mellől, ezer emberből álló csapatot vezetett Keneh-be, a Nilushoz, továbbá, hogy az afghanisztáni és szudáni hadjáratokban magát kitüntette. Ha mindez igaz, kétségtelenül ő a legalkalmasabb tiszt az utócsapatnál a vezéri állás betöltésére. Ha lett volna még valakim, a kinek rangja az övéhez fogható, bizonyára erre bizom a vezérséget és pedig nem azért, mintha őt nem tartottam volna alkalmasnak, hanem mert nagyon kivánkozott az előcsapattal menni. Számitásba vevén a többi urak képességeit és rangját és igen jól ismervén buzgóságukat, tudtára adtam az őrnagynak, hogy nem vállalhatom magamra a felelősséget és nem alkalmazhatok fiatal hadnagyokat olyan állásra, a mely rangjánál, tapasztalatainál és hire-nevénél fogva csak őt illeti meg.

„Még egy ilyen gőzös, mint a *Stanley* teljesen megtette volna, őrnagy úr“, mondám barátságosan, mert a fiatal tiszt nagyon lehangolt volt. „Az expediczióból csak 125 ember és egy teherszállítmány marad vissza. A többi mind kényelmesen elfér a fedélzeten. Ha valakit, önnél alkalmasabb embert tud, aki helyét Jambujáig betölthetné, örömmel ismerkedném meg vele. Remélem, nem veszi nagyon szivére a dolgot. De mi jelentősége is volna az egésznek? Ön, aki az utócsapatot fölvezeti,

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

az elismerésre épen úgy tarthat számot mint mi, akik elől megyünk. Ha Tippu-Tib szavatartó, ön csak hat héttel marad el mögöttünk és ezért könnyen utól is érhet, mert mi, természetesen, sok időt fogunk elveszteni az út keresésével és az elénk gördülő különböző akadályok elhárításával. Ön megjelölt úton fog bennünket követni és ezért gyakran egy nap alatt olyan útat tehet meg, a melynek megtétele nekünk két napunkba kerül. Ha Tippu-Tib nem csatlakozik hozzánk, ura lesz csapatjának és dolgai annyira el fogják foglalni, hogy napjai majd elég gyorsan eltelnek. Vigasztalására, őrnagy úr, még valamit mondok; reánk még sok munka vár, a melynek elvégzésében önt fogja megilletni az oroszlánrész. És most mondja meg, kit kíván maga mellé másodvezérül?“

„Oh, annak megválasztását leginkább önre szeretném bízni!“

„Nem úgy, jobbnak tartom, ha ön választja ki társul barátjai egyikét, aki osztozik az ön reményeiben és olyankép gondolkozik mint ön. Hiszen tudja, mindegyikünknek meg vannak a maga sajátságai.“

„Jól van tehát, választok, és pedig Jamesont.“

„Nagyon jó, Jamesont ki fogjuk ez állomásra nevezni. Magam fogok vele beszélni. Azután önnél hagyom még Rose Troup urat, akit, hiszem, van okom derék embernek tartani, végre a fiatal Wardot és Bonnyt. Mind Troup mind Ward beszélik a szuáhélik nyelvét és önnek kitünő szolgálatokat fognak tenni.“

Ily módon ez a dolog el levén intézve, a kis hajóraj május 15-én ismét folytatta útját a folyó mentén fölfelé, magával vivén az expedicziő 511 emberét és Tippu-Tibet, meg kilenczven kisérőjét.

16-án jó darab útat tettünk meg, mert a *Peace*-en eszközölt javítások haladó képességét nagyon előmozdí-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

tották; 19-én pedig már Lukolelánál, a baptisták állomásánál kötöttünk ki, bár a *Stanley* ugyanaz nap csak később ért el bennünket.

20-án Lukolelánál maradtunk, hogy útunkra az Egyenlítő-állomásig élelmi szereket vegyünk; a szives vendégszeretet, melyben a baptista hittéritők itt részesítettek, mindnyájunkat rendkivüli hálára kötelezett.

Május 24-én megérkeztünk az Egyenlítő-állomásra; ez most a Sanford Company tulajdona, melyet E. J. Glave, fiatal, derék yorkshire-i ember képvisel. Itt találtuk ekkor Van Gele kapitányt is, aki öt haussza katonájával csak nem régen tért vissza egy sikertelen kisérlet után, melylyel a Mobangi folyón fölebb akart nyomulni, mint a hová Grenfell hittérítőnek nehány hónappal ezelőtt eljutnia sikerült.

Május 30-án Bangala állomásra értünk. Ez a hely most igen nagy és virágzó telep. Volt benne védelmére hatvan emberből álló helyőrség és két Krupp-ágyú. Kitünő téglákat is csináltak e helytt; 40000 darab volt már ekkor készen. A telep Közép-Afrikának minden tekintetben dicséretére vált. Az állomás vezérét, Van Kirkhovent nem láthattuk; Langa-Langában volt. Csak nem régen sikerült neki 29 haussza-katonát a fogságból megszabadítania. Midőn Deane a Stanley-vizesések mellől elfutott, ezek a hausszák nagy sietve egy lélekvesztőbe menekültek és benne Upotoig leúsztak, hol őket a kerület benszülöttei mint szökevényeket foglyokká tették.

Bangalában, egyéb jó tulajdonságai mellett, élelmi szerekben soha sincs hiány. Ekkor is volt benne 130 kecske és egy pár száz tyúk, melyek a tiszteket friss tojásokkal látták el. Tiz acre-nyi terület sokat igérő rizsvetéstől zöldelt. A tisztek pálma- és banyánabort, meg czukornádból erjesztett sört ittak, mely utóbbit én jó erősnek találtam.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Bangalában, miután a csolnakokból 35 zánzibárit eltávolítottam és 40 szudánival helyettesítettem volt, Barttelot őrnagyot utasítottam, hogy Tippu-Tibbel és hozzátartozóival menjen el egyenesen a Stanley-vizesésekhez; a zánzibáriak előtt ugyanis el akartam titkolni azt, hogy Jambuja a Stanley-vizesésektől csak nehány napi járó földre van.

Eltekintve nehány szabálytalanságtól, melyet a *Stanley* gőzös tanusított, midőn azon ürügy alatt, hogy a kellő minőségű tüzifából elég nem található, titokszerü manöverekkel kanyargós csatornák közt eltünt: minden további baleset nélkül fölhajóztunk az Aruvimi folyón és junius 12-én, szemben a bazokok falvaival régi tanyánkra megérkeztünk.

A bazokok Barutinak, a „puskapor"-nak honfitársai; Barutit 1883-ban, gyermekkorában karemák foglyukká tették; Sir Francis de Winton azután Angliába vitte, hogy őt a czivilizált szokások fensőségéről meggyőzze. Sir Francis felügyelete alól Baruti az enyém alá került; itt végre szülőföldjével és törzsrokonaival szemben voltunk, honnan ő hat évig távol volt.

Látván, mily rendkivüli érdekkel nézegeti Baruti a maga szülőföldjét, biztattam, üdvözölje a bazokokat és hívja hozzánk. Előbbi kisérleteim az erdő benszülöttei bizalmának megnyerésére sikertelenek voltak, bár biztos voltam benne, hogy idővel ebben sem lenne nehézségem. Sok ideig érdekelt a kérdés, hogy az erdős vidék benszülöttei miért vadabbak és közelíthetők meg kevésbbé, mint a nyilt vidék lakói. A szokásos módot követtük velök szemben is; egyszer mutogattunk nekik valami fényes vagy tarka cseretárgyat, másszor ragyogó szinü üveggyöngyfüzért és mindezt türelmesen hagytuk lógni, biztatólag mosolyogtunk rájuk és integettünk nekik és mindezt órák hosszáig tettük, de a vége mindig az

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

volt, hogy csalatkoztunk és a bizalom megnyerését kedvezőbb alkalomra kellett halasztanunk. Ennek oka azonban az, hogy az erdő mindig könnyen elérhető, biztos menedékhely; az idegennek gyanúja és az úttalan vadon alkalmas, mélyebb helyei pedig minden határozatlan koczkáztatás ellen erősen tiltakoznak. Ez utóbbi előny okozza azt, hogy a benszülött rohanva szalad visszafelé, míg nem eléri az erdő határát, itt megáll és végre eltünik a homályban olyan arczczal, mintha mondani akarná „Én nem teszem meg, tudjátok; próbáljátok meg és érjetek utól.“ A sík vidéken azonban a benszülötteknek van rendesen valami alkalmas, valami emelkedett helyök, egy fájuk, egy termeszdombjuk, a melynek csúcsáról megtehetik megfigyeléseiket, értesülést szerezhetnek az idegennek sajátságairól és vele szemben óvhatják magukat. Az erdőben, a vadon lakójával az idegen, aki az ismeretlen világból határozatlan czéllal jött elő, hirtelen akad össze. Meglepetés tükröződik vissza az egyiknek arczáról és félelem a másikéról.

Baruti kiáltozott és a csolnakok unalmas lassúsággal közeledtek felénk, végre mégis eljutottak olyan közelre, hogy a hang könnyen át volt hallható. Baruti a csolnakosok nehányát fölismerte és tudatta velök, hogy nincs mitől tartaniok. Kérdezősködött valakiről, akinek nevét is megmondta és a vad emberek e nevet tüdejök nagyszerü erejével átkiáltozták a folyón, míg a tulajdonosa válaszolt, csolnakba ült és közeledett felénk. Ekkor kitünt, hogy a keresett ember Baruti bátyja. Baruti azt kérdezte tőle, hogy ment dolga a hosszú idő alatt, a melyben egymást nem látták. A bátya után nézett rá, egy vonást sem tudott arczában fölismerni és mormogással adott gyanúskodásának kifejezést.

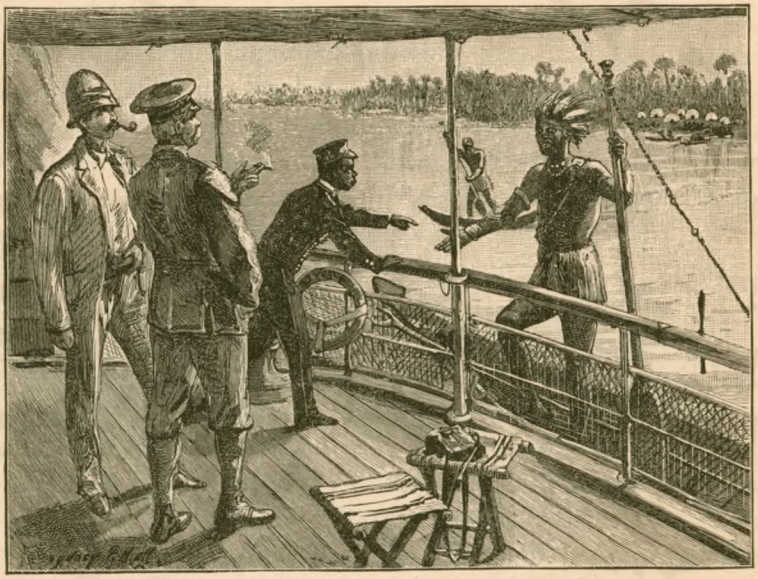
Baruti megmondta szüleinek nevét, először atyjáét, azután anyjáét. Nagy érdeklődés nyilvánult most a testvér arczában, aki ügyesen hajtotta közelebb a csolnakját.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

„Ha öcsém vagy, mondj valami olyan dolgot, amiről fölismerhetlek.“

„A karodon sebhely van — még pedig a jobb karodon. Emlékezel-e még a krokodilusra?“

Ez elég volt; a fiatal, széles mellű benszülött örömében nagyot kiáltott és harsány hangon tudatta fölfedezését a messze fekvő parton álló honfitársaival; Baruti pedig először életében sírni kezdett. A fiatal ember

BARUTI TALÁLKOZÁSA BÁTYJÁVAL.

közelebb evezett a hajóhoz, elfelejtette félelmét az idegenektől, vad örömmel ölelte meg öcscsét és a többi csolnak is oda jött, hogy a két testvérnek örömében osztozzon, kiket a sors ismét összehozott.

Este Barutinak szabad választást engedtünk, mondván, vagy maradjon falujában a törzse tagjai közt, vagy ha akar, kövessen bennünket kalandjainkon; ugyanekkor tanácsoltuk neki, ne hagyjon el bennünket, mivel az élet

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

a bazokok közt nagyon bizonytalan lesz, tekintettel az arabokra, akik hozzájuk oly közel, a Stanley-Pool vízeséseknél telepedtek meg.

Baruti e tanácsunkat látszólag megfogadta és nem akart szülőföldjének és törzsének visszaadatni; azonban Jambujába érkeztünk után egy-két nappal szándékát megváltoztatta; az éj sötétében sátramba lopózkodott, fölfegyverkezett a Winchester-puskámmal, Smith és Wesson czégtől való egyik revolveremmel, egy csomó puska- és revolver-töltéssel; birtokba vett egy ezüst úti-órát, egy ezüst lépés-mérőt, egy szép övet jól megtöltött vadásztáskákkal; azután pedig megkerítvén egy csolnakot, a folyó mentén lefelé eltűnt, valami ismeretlen vidékre, legnagyobb valószinűséggel saját törzséhez menekülvén. Soha azóta nem láttuk és nem hallottunk róla semmit sem. Béke legyen vele!

Junius 15-én, az Aruvimi balpartján fekvő Jambuja-helységekkel szemben, az Aruvimi és Kongó összefolyásától 96 angol mértföldnyi távolságban levő helyre megérkeztünk.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

HATODIK FEJEZET.

JAMBUJÁBAN.

Kikötünk Jambujában. — A *Stanley* visszaindul az Egyenlítő-állomáshoz. — Aggodalmaim Barttelot őrnagy és a *Henry Reed* miatt. — Barttelot szerencsésen megérkezik. — Barttelot és Jameson utasításai az utócsapatra vonatkozólag. — Barttelot kétségei Tippu-Tib hűsége iránt. — Hosszú beszélgetésem Barttelottal. — Utasítások az előhad számára. — Stairs betegsége. — Az utolsó éjjel Jambujában. — A rendelkezésemre álló haderő és fölszerelések.

Valami 1300 angol mértföldnyire voltunk most a tengertől. Velünk szemben terültek el a helységek; reményt tápláltunk, hogy őket a benszülöttek jó akaratának megnyerésével ideiglenesen megszállhatjuk és a Boloboban meg Léopoldvilleben hagyott embereink és áruink, azaz 125 ember és valami 600 tehercsomóból álló holmink számára, rakodóul felhasználhatjuk; ha e jogot a benszülöttek jóindulatából, becsületes vétel útján megszereznünk nem sikerül, erőszakkal fogjuk elfoglalni.

1883-ban, egyik fölfedező utam alkalmával megkisértettem a benszülötteket kibékíteni; azonban tartós eredmény nélkül. Nagyon komoly czél lebegett most szemeink előtt. A jövőbe nézvén, tekintetünk csak a Nilus és az Albert-Nyánza távol fekvő kikötőit látta, hol oly emberek védik magukat, kik folytonosan aggodalommal néznek mind a négy világtáj felé, várván a segítséget, mivel ekkoráig Zánzibárból kiküldött hirvi-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

vőinknek őket a történendőkről már értesíteniök kellett; köztük és köztünk azonban még nagy kiterjedésű föld volt, a melyet a létező legjobb térképek is joggal jelölnek meg fehér színnel. Visszatekintvén az erdő alkotta ama sötét falra, a mely Bolobotól idáig hatalmas fáknak szakadatlan sorából áll és a melyet csak a széles hullámaikat az anyafolyóba öntő, fönséges folyók szakítanak meg: mindegyikünknek lelkében alkalmasint sajátságos, az elme távoli rejtekeibe burkolózó gondolatok merülhettek föl. Az enyéim az ideális kormányzót varázsolták elém, amint helyőrségei közepett, biztatván és bátorítván vitéz katonáit, kinyujtott karral mutat azon irányba, a honnan, ha Isten is úgy akarja, a várt segítség biztosan meg fog érkezni; és bizonyos távolságban tőle láttam képzeletemben az előrenyomuló máhdista csordákat, amint vadul ordítoznak és átható lelkesültséggel kiáltozzák a „Jallah, Jallah"-t addig, míg e kiáltás hangja a neki vadult fanatikus harczosok seregei közt végig gördülvén, a hullámzó sorok egyik végétől a másikáig hallhatóvá válik; és a másik oldalon ott van az idővel elpusztulásnak szánt vadak sokasága és közöttünk meg közöttük elterül a nyomtalan és úttalan, óriási ismeretlen terület.

Az egyes csapatok kapitányai szétosztották a lövőszereket; kiadtam tehát nekik az utasítást, hogy gőzöseiket útra készen tartsák, mert az Albert-Nyánzához vezető útunk megkezdése czéljából megteszszük az első fontos mozdulatot.

Junius 16-án, reggeli hat órakor a *Peace* horgonyzó helyéről leúszott a *Stanley* felé; midőn pedig már oly közel volt, hogy a hang áthallatszott, megkértem a rajta levő tiszteket, várjanak, mig jelt adok. Ezután lassan áteveztünk a folyón és megkísértettük a benszülöttek félelmét elodázni, izgatottságukat lecsillapítani avval,

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

hogy megállapodtunk egy nagy csoport közelében, amely ötven lábnyival fölöttünk, a meredek parton állott, csodálkozással és kiváncsian nézvén ránk. Tolmácsunk beszédét egészen jól megértették, mivel az alsó Aruvimi lakói mind csak egy nyelven beszélnek. Egy óra hosszat váltogattunk egymással udvarias és barátságos szólásmódokat, míg végre rábírtuk őket, hogy legbátrabbjaik közül nehányat a part szélére leküldtek; ezalatt a kormányrúd csekély mozdulatai következtében az ár a

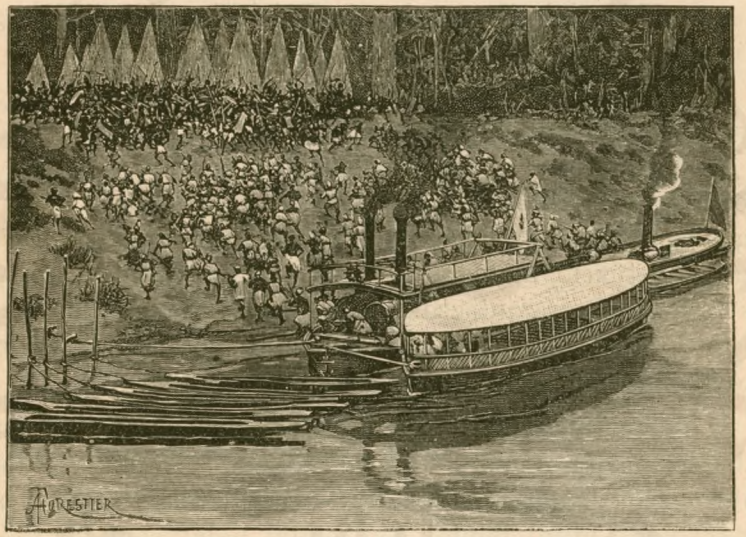
EGY TIPIKUS FALU
AZ ALSÓ ARUVIMI PARTJÁN.

gőzösünket a parthoz szintén közelebb hozta, itt megint egy óra telt el részünkről kérések és hizelgések, részükről megtagadások és visszautasítások közt. Sikerült végre nagy csomó üveggyöngyért egy kést kapnunk. Felbátorítva ettől, megkezdtük az alkudozásokat, kérvén őket, engedjék meg, hogy kelmékkel, üveggyöngyökkel, dróttal vagy vassal teljesítendő fizetésért nehány hétig falujokban lakhassunk; ezt azonban egy ujabb óra letelte után határozottan és keményen megtagadták.

Kilencz óra volt már, a torkom kiszáradt, a nap

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

pedig mindig forróbban sütött; jelt adtam tehát a *Stanley*-nek, hogy jőjjön át a folyón és csatlakozzék hozzánk; midőn pedig már elég közel jutott, megegyezésünkhöz mérten, egy másik jelre a gőzsípok elkezdtek fütyülni; ebben, az erdő magas falaitól visszhangoztatott és ily módon fokozott, kábító lármában a hajókkal a parthoz eveztünk; a zánzibáriak és szudániak a magas part meredek falain mint majmok kúsztak föl; midőn a csúcsokon voltak, egyetlen egy falusi sem volt látható.

PARTRA SZÁLLÁSUNK JAMBUJABAN.

Fölérvén a partra, úgy találtuk, hogy a Jambuja-telepet kúpalakú kunyhókból álló helységek egész sora alkotja, a melyek a part legmagasabb részén húzódnak el és a melyekből az Aruvimi mentén fölfelé és lefelé messze el lehet látni. A csapatok elfoglalták illető szállásaikat. Minden kivezető út végére egy-egy őrt állítottunk. Embereink nehányát kiküldtük, hogy a czölöpkerités részére fát vágjanak, másokat, hogy tüzelő szert gyűjtsenek; több csoportot pedig azért küldtünk ki,

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

hogy a szántóföldek fekvését és kiterjedését megvizsgálják.

Délután a Jambuja alatt fekvő valamelyik helységből két benszülött jelent meg, magatartásában hizelgő bizalmat tanusítván irántunk. A két ember a baburu törzsnek volt tagja, a melyhez a Stanley-vizesések és az alsó-Aruvimi közt lakó törzs-töredékek tartoznak. Eladtak ők nekünk nehány banánát, melyeket jól megfizettünk, azután meghívtuk őket, hogy jőjjenek még vissza több élelmi szerrel; arról is biztosítottuk, hogy köztünk semmi bajtól sem kell tartaniok.

Más nap embereket küldtünk ki a mezőkre, hogy gyűjtsenek maniokot; másokat kiküldtünk, hogy csinálják a czölöpkeritést; árkot mértünk ki; munkások megkezdték a sáncz-ásást, a melybe a mellvédet alkotó karókat bevertük; favágókat küldtünk ki, hogy a gőzösök számára tüzelő anyagot gyűjtsenek és fölhalmozzanak, és így azok visszautaztukban a Poolhoz, őrségük megfogyatkozása daczára se legyenek meglepetéseknek kitéve; szóval mindenfelé élet volt és tevékenység.

Az erdőben több foglyot ejtettünk; miután nekik mindent megmutattunk, elbocsátottuk, adván utravalóul több marok üveggyöngyöt; így akartuk őket meggyőzni, hogy nincs mitől félniök és semmi bajuk sem fog köztünk esni.

19-én a *Stanley* számára hat napra való tüzifa össze volt hordva; ezzel elmehetett az Egyenlítő-állomásig. Mikor a gőzös útra készen állott, Jameson jelenlétében a kapitánynak és a gépésznek Ransom, Bouverie és társa czégnek nevére, 50 font sterlingről szóló egy-egy cseket adtam oly feltétellel, hogy ha augusztus közepe körül Jambujába megint szerencsésen visszajönnek, hazautaztukban a Stanley-Poolnál, az értök járó összeget fölvehetik. Értékes ékszert küldtem Liebrichts hadnagy-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

nak is az iránta táplált nagyra becsülésem jeléül. A *Stanley* más nap reggel az Emin-bizottsághoz intézett leveleimmel útra kelt.

A *Peace*-t még magunknál tartottuk, hogy elkísérje társát, a *Henry Reed*-et, a melyet a Stanley-vizesésektől, Barttelot őrnagy utasításai értelmében, most már minden órában várhattunk. A hajónak 19-én kellett volna ide érkeznie.

Ilyen vad országban mint ez, környékezve minden oldalról emberevők lakta erdőktől, közel szomszédságában a Stanley-vizeséseknek, és az ott tanyázó rabszolga fogdosók ezreinek, csak természetes lehetett, hogy mindjárt komoly bajoktól tartottunk, mihelyt várakozásaink gyorsan és pontosan nem teljesültek. Barttelot őrnagy, mint a *Henry Reed* gőzös vezére, 11-én haladt el az Aruvimi torkolata előtt, magával vivén Tippu-Tibet és kiséretét oly telepre, a honnan egy angol helyőrséget angol vezérével együtt nagy hirtelenséggel kiűztek. Igaz, az arab törzsfő magatartása nagyon bizalomkeltő volt, és ő maga igen komolyan állította, hogy egyezségünk szerint, telepére érkezte után kilencz nappal, 600 teherhordójával Jambujában lesz; nem akartam tehát hinni, hogy az őrnagy ez elmaradásáért őt lehessen bárminő tekintetben is felelőssé tenni. Most már 21-ke volt. A tisztek bíztak benne, hogy semmi sem történt és a késedelem természetes az afrikai élettel járó körülmények miatt; ennek daczára minden órában ott bolyongtam a magas meredek parton, messzelátóval nézegetvén a folyó mentén lefelé.

22-én a nyugtalanságom annyira fokozódott, hogy Stairs hadnagynak irásbeli rendeletet adtam, vegyen maga mellé a legjobbak közül ötven embert, meg a Maximféle revolver-ágyút és más nap reggel induljon a *Peace*-szel lefelé a *Henry Reed* fölkeresésére; ha pedig a föntebb említett és kimagyarázott események nem váltak

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

köztudomásúvá, menjen el a Stanley-vizesésekig. Ha a telep közelébe ér és a hajót a kikötőnél meglátja, továbbá ha a közeledtekor adott barátságos jeleket hasonlókkal nem viszonozzák, tegyen meg minden előkészületet a gőzös megostromlására és visszavételére; ha ez nem sikerül, e hirrel siessen vissza hozzám.

Délután 5 órakor azonban a zánzibáriak részéről fölhangzott az örvendetes hir „Hajó jön!“ Barttelot egészségesen érkezett közénk; semmi baja sem történt. Tippu-Tib nem foglalta el a hajót; a szudániak nem ütöttek pártot az őrnagy ellen; a benszülöttek nem rohanták meg éjjel az alvó tábort; a gőzös nem sülyedt el valami hegyes fatörzsbe ütődvén, nem is feneklett meg és a hajó, a melyért a hittérítő társaságnak erkölcsileg felelősek valánk, oly jó rendben és állapotban érkezett meg, mint a minőben a Stanley-Poolt elhagyta. De Afrikában nagyon is nehéz nem lenni áldozatává az ilyen aggodalmaknak.

Az őrnagyot egyszerűen többféle kisebb baleset tartotta fel — küzdelem a benszülöttekkel, palaver* Tippu-Tibbel és embereivel stb. stb.

Két nappal később a *Peace* és *Henry Reed* gőzösök meg voltak rakva tüzelő anyaggal; elküldtük tehát őket haza és igy több hónapra elszakítottuk az utolsó köteléket is, a mely még a czivilizáczióhoz füzött.

Ezen a napon Barttelot őrnagynak a következő irásbeli utasítást adtam át, a melynek mását J. S. Jameson, a másod vezér, kapta.

1887. junius 24-én.

Barttelot őrnagynak stb. stb. stb.

Uram! Mivel az Emin pasa felszabadítására induló expedicziónak kiséretemben ön a legidősebb tisztje, e fontos állomásnak vezérlete, természetesen önre hárul; de érdekében áll az az expedicziónak is,

* Palavernek (palabra spanyol szóból) hívják a tanácskozást. A ford.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

hogy ön ezt a vezérletet elvállalja, és pedig azért, mert az ön, szudániakból álló csapatja csupa katonából áll, kik a helyőrségi szolgálatra alkalmasabbak mint a zánzibáriak; itt tehát jobb hasznukat vehetjük mint útközben.

A *Stanley* gőzös e hó 22-én indult el Jambujából a Stanley-Pool felé. Ha baleset nem éri, julius 2-án Léopoldville-ben kell lennie. Két nap alatt a J. R. Troup úr őrizete alatt hátrahagyott holminkból 500 tehercsomag felrakható rá. Troup úr is felszáll és fölteszem, hogy a hajó 4-én ismét útra kél fölfelé és 9-én Boloboba érkezik. Tüzifa itt már készletben levén, a Ward és Bonny urak vezérlete alatt álló 125 ember, akik most Boloboban vannak, föl fog a hajóra szállani és a gőzös folytathatja útját. Julius 19-én Bangalában lesz és ugyanazon hó 31-én ide érkezik. Természetes, hogy mivel ebben a hónapban a vizállás alacsonyabb, ez egy pár nappal késleltetheti a megérkezést; mivel azonban a kapitányában nagyon bizom, a hajót még augusztus 10-ke előtt biztosan várhatja.*

Holminknak és embereinknek meg nem érkezése kényszerít arra, hogy önt ez állomás vezérévé kinevezzem. Mivel azonban számítok, hogy emberekben** nem sokára nagyon meg fogunk erősödni és így az ön serege jóval fölül fogja az előcsapatot mulni, melynek Emin pasa fölszabadítása czéljából minden körülmények között előre kell sietnie: remélem, hogy ön, a *Stanley* augusztusi végleges visszatérte után a Stanley-Poolhoz, legfölebb még egy pár napig lesz csak kénytelen várakozni.

Időközben, míg embereink és holmink megérkezésére vár, e megerősített tábor fölötti őrködésében éberséget és óvatosságot kell tanusítania. Bár a tábor kedvező fekvésü és már a természet is erőssé tette, ha a vezér a fegyelmet meglazulni engedi és nem tanusit erőt és energiát: valamely derék ellenségnek az elfoglalása könnyen sikerülhet. Ezért is biztos vagyok benne, hogy jó választást tettem, midőn távollétünk alatt itteni érdekeink őrizetére önt szemeltem ki.

Az önre bizott érdekek ez expedicziót nézve kiváló fontosságúak. Az emberek, akik esetleg az ön vezérlete alá kerülnek, többet tesznek ki mint az expedicziónak egy harmadát. Az áruk, a melyeket ide felhoznak, az a pénz, a melyre szükségünk lesz, midőn a tavakon túl fekvő vidékeken keresztül megyünk; azonkivül nagy tömege a lövő

---

* A *Stanley* augusztus 17-én érkezett Jambujába; nehány nappal az késleltette, hogy egy kiálló hegyes fatörzsnek ment neki.

** Tippu-Tib 600 teherhordójával.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

és élelmi szereknek fog itt felhalmozódni, amelyek ránk nézve hasonló fontosságúak. Ez embereknek és árúknak elveszte bennünket is tönkre fogna tenni és ez esetben az előre menő haderő, visszatérte alkalmával, segítséget volna kénytelen sürgetni. Mindezen körülményeket meglatolva, remélem, nem fog fáradságot kimélni, hogy táborában a rendet és fegyelmet fentartsa, védő eszközeit teljesekké tegye és olyan állapotba helyezze, hogy semmiféle ellenség, még a legbátrabb se, tehessen ellenök semmit sem. Ez utóbbi czélból ajánlanám önnek, készíttessen 6 láb széles és 3 láb mély árkot, amely a természetes ároktól, hol a forrás van, a mellvéd körül húzódnék. Ha a keleti és nyugati kapu közelében olyan földhányásokat készíttetne, mint a minő a tábor déli oldalán van, a tábor erős voltát fokozná. Mert meg kell jegyeznem, hogy nem egyedül a benszülöttek kivánják majd önt megtámadni, hanem az arabok és követőik is, egy vagy más okból, czivakodásba bocsátkozhatnak önnel és táborát megtámadhatják.

Innen mi, a mennyire csak lehet, egyenesen keleti vagy a mágnestájoló szerint keletdélkeleti irányban fogunk haladni. Némely menetünk talán nem fog a czélba vett iránynak pontosan megfelelni. Ennek daczára útunk végczélja az Albert-tó délnyugati szöglete, illetőleg Kavalli vagy annak szomszédsága. Ha ide megérkeztünk, a közelben erős tábort épitünk, azután vizre bocsátjuk csolnakunkat és Unyoroba, Kibero felé fogunk evezni, hogy Signor Casatitól, ha még ott van, megkérdezzük, mit tud Emin pasáról. Ha ez utóbbi még életben és a tó szomszédságában van, érintkezésbe lépünk vele; további magatartásunk attól fog függeni, hogy mit tudunk meg Emin pasa szándékairól. Föltehető, hogy vele, mielőtt magunkat elszánnók a táborba visszatérni ugyanazon az úton, amelyen jöttünk, két hétnél több időt nem töltünk el.

Törekedni fogunk, útunk mentén azon irányban, amelyben haladtunk a fáknak megjelölésével és fiatal fácskák levágásával, elegendő nyomokat hagyni. Kiválóképen mindig azon leszünk, hogy kelet felé vezető ösvényeken mehessünk. Minden keresztponton, hol az útak szelik egymást, ásni fogunk és nehány hüvelyknyi mély lyukat csinálunk oda, ahová nem kell mennie; azonkivül, ha lehet, a fákat is megjelöljük.

Ha Tippu-Tib igérete szerint az összes meglett embereket, azaz 600-at (kik teherhordásra alkalmasak) el fogja küldeni és a *Stanley* szerencsésen megjön mind a 125 emberrel, kiket Boloboban hagytunk: megtörténhetik, hogy ön eléggé erősnek érzi magát és csapatait azonnal a *Stanley* hozta és a Jambujában hagyott összes árukkal megindítja azon az úton, amelyet mi követtünk. Ez esetben, ami nagyon kivánatos volna, szigorúan a mi útunkat kövesse és ekkor, az bizonyos, rövid

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

idő mulva biztosan találkozunk. Nincs kétség abban, hogy bomáinkat érintetlenül és állva fogja találni; igyekezzék tehát meneteit úgy megtenni, hogy ezeket útközben fölhasználhassa. Jobb útmutatókat, mint ezeket a bomákat, menet közben nem csinálhatunk. Ha két napi útjában egyet sem lát, biztos lehet benne, hogy nem követi a mi nyomunkat.

Megtörténhetik az is, hogy Tippu-Tib, bár küld nehány embert, de nem eleget arra, hogy holminkat saját erejével tovább vitesse. Ez esetben, természetesen, szabad akaratára van bízva, minő árukat hagyjon hátra, hogy mégis útra kelhessen. E czélból árújegyzékét gondosan vizsgálja át.

1. A legfontosabbak a lövőszerek, különösen a melyek a használatra már készek.

2. Ezután sorakoznak a gyöngyök, sárgaréz-drótok, kauri-kagylók és a kelmék.

3. Magánpodgyász.

4. Puskapor és kapszlik.

5. Európai élelmi szerek.

6. A sárgaréz-rudacskák, minőket a Kongónál használnak.

7. Élelmi szerek (rizs, bab, borsó, köles, kétszersült).

Ezért is a kötelek, zsákok és a szerszámok, mint az ásók (baltát vagy vágókést soha se dobjon el) után azt kell megfigyelnie, hány zsák élelmi szert képes emberei közt fölosztani, hogy még az útazásra képesek legyenek — vajjon a sárgaréz-rudacskákkal telt ládák felét el lehet-e még vinni és nem-e jobb őket ott hagyni. És ha ennek daczára sem volna képes megindulni, akkor talán jobb lesz naponként kétszer hat angol mértföldet megtenni, ha egyátalában jobbnak találja megindulni és a mi megérkezésünket be nem várni, sem mint annyi mindenféle dolgot eldobni.

Midőn a *Stanley* végleg elhagyja Jambuját, ne mulaszsza el William Mackinnon úrnak a Gray, Dawes és társa czég nevére, London, Austin Friars, 13, értesítést küldeni arról, hogy az én távollétem alatt, vagyis miután kelet felé megindultam, a táborban mi történt; vajjon hallott-e általában rólam valamit vagy vár-e tőlem hirt, továbbá irja meg mindazt, amit akar. Elküldi továbbá Mackinnon úrnak ezen utasítások másolatát is, hogy az Emin-bizottság maga is alkothasson magának arról itéletet, vajjon ön helyesen cselekedett-e vagy helyesen szándékozik-e eljárni.

Jelenlegi helyőrsége 80 puskásból és 40—50 számfölötti emberből fog állani. A *Stanley* nehány hét mulva Troup, Ward és Bonny urak vezérlete alatt önnek még 50 puskát és 75 számfeletti embert fog hozni.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Jelenleg J. S. Jameson urat rendelem melléje. Troup, Ward és Bonny önnek alárendeltjei lesznek. A védelem körüli rendes munkálatoknál, a táborban és menet közben csak egy a vezér és ez ön; azonban, ha bárminő életbe vágó lépésre akarná magát elszánni, hallgassa meg, kérem, Jameson úr szavát is. És ha Troup és Ward urak is itt vannak már, részesítse őket, kérem, bizalmában és engedje meg, hogy véleményöket szabadon nyilváníthassák.

Azt hiszem, igen világosan irtam mindarról, amit szükségesnek tartottam megemlíteni. A benszülöttekkel, ajánlom, bánjon úgy, mint ők bánnak önnel. Türje el, hogy a szomszéd helységekbe békében térjenek vissza. És ha bárminő módon, mérséklettel, sárgaréz-rudacskákból álló kisebb ajándékokkal stb. a barátságos érintkezést siettetni tudja, javaslom, tegye meg. Ne mulaszszon el semmi alkalmat, a melyben megtudhat valamit a benszülöttekről, a közelben levő különböző helységek fekvéséről stb. stb.

Ezek után maradok tisztelettel kész szolgája

Henry M. Stanley,
az expediczió vezére.

Az őrnagy félre vonult, hogy ez utasítást elolvassa és azután megkérte Jamesont, hogy másolja le nehányszor.

Két óra körül az őrnagy visszatért hozzám, beszélgetésbe akarván velem bocsátkozni. Azt mondta Tippu-Tibet illetőleg kivánna velem szóba állani.

„Az arabról szeretnék még valamit tudni, uram. Mialatt én, néhány nap előtt, a Stanley-vizeséseknél fel voltam tartóztatva, Stairs hadnagynak nehány meglehetősen erélyes utasítást tetszett adni. Meglep engem, hogy ön végtelen gyanúval viseltetik Tippu-Tib iránt és ha ez így van, valóban nem birom belátni, miért van nekünk az ilyen emberrel egyátalában dolgunk.“

„Jól van, uram, készségesen bocsátkozom beszélgetésbe önnel, akár az arab, akár bárminő más dolog jőjjön is szóba“ válaszolám neki.

„Három nappal előbb, sem mint az ön gőzösét a folyón fölfelé evezve, megpillantották, be kell vallanom,

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

ön miatt nagyon aggódtam. Ön egy gőzösön vezérkedett, a mely másoké és a melyet mi bizonyos idő letelte után visszaadni magunkat köteleztük. Kisérete 40 szudáni katonából állott. A hajó jól fölszerelve és tökéletesen rendben volt. Mi tudtuk, mennyi idő alatt teheti meg útját, föltéve, hogy semmi baleset sem éri; mert hiszen utasításai világosan és határozottan szóltak, hogy a Stanley-vizeséseket azonnal hagyja el, mihelyt a tehén, melyet Ngalyema barátunk igért, a fedélzeten van; ha pedig ez egy óra alatt vissza nem jő, azonnal evezzen le a folyón. Föltéve, hogy baleset nem érte és hogy ön a parancsnak engedelmeskedett, 16-án este vagy legkésőbb 17-én önnek itt kellett volna lennie. És ön csak 22-én délután 5 órakor érkezett meg.

„Itt nincs se távirónk se postánk. Mivel hirt nem hallhattunk, aggódni kezdtem ön miatt és lelkemben kétségek merültek föl. Midőn pedig nap nap mellett elmult, kétségeim valóságos félelemmé váltak, hogy önnel valami megmagyarázhatatlan dolog történt. Talán valami fatörzsbe ütődött vagy megfeneklett, miként a *Stanley* és a *Royal* és majdnem valamennyi gőzös; talán éjjel a benszülöttek rohanták meg, miként Bungánál Deane kapitányt az *A. I. A.*-ban; talán szudáni emberei ütöttek pártot, a mivel már Lukunguban fenyegetőztek vagy talán lelőtték önt, miként egy szudáni ezred magában Szudánban egyszer minden fehér tisztjét lelőtte; vagy erőszakkal tartották vissza, mert Tippu-Tibet erre a vizeséseknél ezek a fiatal tüzes arabok rábeszélni igyekeztek; vagy talán czivódásba keveredett, miként Stairs és Jephson a Stanley-Pool alatt, ezekkel a fiatal legényekkel, a két Szálimmal. Ha mindez nem, hát mi történt? Föltehettem-e én, föltehetett-e bárki valami egyebet?

„De kényszerülve valék —“

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

„Hagyjuk ezt, őrnagy úr, ne beszéljünk erről. Ne akarja magát védelmezni. Hiszen nem azért említettem meg ezeket a dolgokat, hogy önt vádoljam, hanem hogy kérdésére feleljek. Minden jó, a mi jól végződik.“

„És most térjünk át Tippu-Tibre. Nekem semmi dolgom sincs Tippu-Tibbel, csak szükségből, az ön és a magam érdekében is. Tippu-Tib e területet a magáénak vallja. Mi rajta vagyunk mint barátai. Föltéve, hogy vele nem egyezkedtünk meg, vajjon mennyi ideig hagyott volna itt az Albert-tavi útunk előkészítésének megtétele czéljából vagy mennyi ideig maradhatott volna ön itt, mielőtt e kérdésére meg kellett volna felelnie, miért van az ő birtokán? Itt hagyhatnám-e önt, tudva, hogy ez emberek mire képesek — egyedül? Nyolczvan puskással valószinüleg 3000, de talán 5000 ellen? Meg vagyok lepetve, őrnagy úr, hogy ön, aki a Stanley-vizeséseket és az arabokat száz számra látta, hogyan tehette föl e kérdést?“

„Ön Zánzibárból elkisérte Tippu-Tibet és közel száz kisérőjét. Ön látta azt a gyermekes gyönyörüséget, amit nekik fegyvereink, a winchesterek és az értékes duplapuskák okoztak! Ön ismeri Deane küzdelmének történetét a Stanley vizeséseknél! Ön tudja, hogy Tippu-Tib boszúvágyó, hogy tüzes vérü unokaöcscsei a harczot a békénél jobban szeretik. Ön tudja, hogy a Kongó-államot háborúval akarta megtámadni és hogy nekem e szabadító munkám teljesítése végett birtoka egy részén át kell vonulnom. Hogyan is kérdezhet ön — aki őrnagyi rangra emelkedett — ilyeneket vagy hogyan kételkedhetik oly tények okában és miért-jében, amelyek világosak mint a napfény?“

„Szállító hajónk, a *Madura*, a zánzibári kikötőben van. E kerület tulajdonosa, mert ő annak nevezi magát, boszúra vágyván és a boszúérzettől eltelvén, lövőszereket

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

gyűjtött a Kongón levő minden fehér ember ellen. Okos dolog lett volna-e részemről ezt az embert ebben az állapotban hagyni? Hogy ő az állam ellen háborúra készült, személyemet nem érintette, hanem hogy e szándéka megvolt, a mikor nekem humánus küldetésemben az ő területén és annak szomszédságában át kellett vonulnom, igen nagy jelentőségű. Ezért is én épen úgy voltam a béke összetákolásában a Kongó állammal és Lipót királylyal érdekelve mint maga Ő Felsége, sőt még jobban."

Én fölteszem, ön legközelebb azt fogja kérdezni, mit érdekli ez az ön személyét? Nem mondta ön nekem mindig és ujból, mennyire vágyakozik, hogy minket elkisérhessen és hogy ön ezerszerte jobban szeretne velünk menni mint itt várakozni? És irásbeli utasításai szerint nem-e magából folyó dolog, hogy, ha Tippu-Tib 600 teherhordójával nem jelennék meg, önnek inkább kettős vagy hármas útakat kelljen megtennie sem mint Jambujában maradnia?"

„Nézze e papiroson a czeruza-jegyzeteket — nem, ön megtarthatja, ha akarja. Ezekből láthatja, mit tehet egyedül saját embereivel és mit tehet, föltéve, hogy Tippu-Tib irásbeli szerződését csakugyan betartja."

„Utasításaimat most különösen ama heves felelete miatt okoltam meg, melyet nekem Boloboban adott: «Istenemre! a mint csapataim együtt vannak, egy napig sem maradok Jambujában!»

„Nézzen ide! Az irás ezt mondja: — «Megtörténhetik, hogy Tippu-Tib küld nehány embert, de nem eleget; ez esetben, tudja, rendelkezzék szabadon; oszsza szét a 7. sz. élelmi szereket, a rizst, babot, borsót, kölest, kétszersültet.» Nézzen körül, hány zsák élelmi szert adhat embereinek — ők csakhamar meg fogják azt enni, arról jót állok."

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

„A folytatása igy hangzik — «Ha még sem indulhatna meg, akkor legjobb lesz naponként kétszer megtenni a hat angol mértföldnyi útat —» azaz hat mértföldnyire előre menni és azután visszatérni, a hátrahagyott terheket fölvenni és ujra előre indulni. Igy cselekedtem én a Kongónál, midőn 68 emberemmel 2000 tehercsomó és 5 óriási szekér elszállítása, szekérút épités, hidak épitése stb. czéljából 52 mértföldnyi úton 33-szor mentem ide-oda. A kezében levő czeruzajegyzetekből kiolvashatja, hogy ily módon hat hónap alatt hány mértföldnyi útat tehet meg.“

„Azonben ez az, ami a Tippu-Tibbel kötött szerződésemben önt személyesen is érdekli. Ha Tippu-Tib hűségesen teljesíti a szerződésben foglalt kötelességét, egy-két nappal Wardnak, Troupnak, Bonnynak és embereinek megérkezte után a *Stanley*-vel, Jambuját ön elhagyta és bennünket utolér vagy nehány nappal visszatértünk után az Albert-tótól, találkoznunk kell.

„Nos, személyét illetőleg mit kiván inkább: táborról táborra, kétszer vagy talán háromszor, hol hátra, hol előre menni vagy pedig Tippu-Tibbel és 600 emberével, akik az ön 200 emberének segíteni fognak, az Albert-Nyánza felé gyors léptekkel az erdőn áthatolni nyomunkban?“

„Oh abban nincs kétség. Nagyon természetes, hogy inkább szeretnék egyenesen előrehaladni és oda törekedni, hogy önt mielőbb utolérjem.“

„Jól van, kezdi-e már érteni, miért voltam én Tippu-Tib iránt előzékeny, jóindulatú és bőkezű? Miért vittem el ingyen őtet és kisérőit Zánzibárból a Stanley-vizesésekig? Miért osztottam meg vele kecskefiaimat és bárányaimat?“

„Teljesen értem.“

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

„Még nem teljesen, őrnagy úr, tartok tőle; különben nem kételkedett volna bennem. Még egy másik komoly okom is van.“

„Föltéve, például, hogy Tippu-Tibet nem hoztam volna ide, hogy az arabok a Deane-ügy miatt nem haragudnának a fehér emberre vagy hogy félnének önt megtámadni. Csak barátságot kellene ön iránt szinlelniök, kecskéket és élelmi szereket eladniok és azután a zánzibáriaknak megmondaniok, hogy hat vagy hét napi járásra van bővében rizs, hal és olaj — és nehány nap alatt embereinek három negyedrészét szökésre birták volna, mialatt ön egész ártatlanul várna a boloboi csapatjára; amint ez megérkeznék és hirét venné társai szökésének a vizesésekhez vagy az egész tömeg egyszerre vagy kettesével és hármasával, hatosával és tizesével követné a példát addig, míg vállalata teljesen megfeneklenék. Nem-e ezen szökésektől való félelem volt az egyik oka annak, hogy a Kongó-útat választottam? Tippu-Tibet barátommá tevén és lekötelezvén, a tömeges szökések lehetőségének elejét vettem.

„Tartsa jól emlékezetében, kedves őrnagyom, ezeket az okokat. De egyébként, ha nem nagyon óvatos, csapatai még most is tönkre mehetnek. Legyen elnéző és bánjon türelmesen népével, mert ez emberek szeszélyesek, akár valami fiatal csikó. És mégis ezekkel vagy ezekhez hasonlókkal mentem én keresztül Afrikán — a Kongó mentét követve a tengerig — és alapítottam meg a Kongó államot.“

„Igaz, de mit gondol, meg fogja-e Tippu-Tib tartani a szerződést és elhozza-e a 600 emberét?“ kérdé az őrnagy.

„Önnek ezt épen olyan jól kell tudnia mint nekem. Mit mondott önnek, mielőtt elhagyta?“

„Miként önnek Bangalában, úgy nekem is azt mondta,

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

hogy kilencz nap alatt itt lesz. Insallah!“ válaszolá az őrnagy, utánozván az arabot.

„Ha Tippu-Tib kilencz nap mulva itt lesz, ez akkorra csoda volna, aminőt én még nem láttam.“

„Miért?“ kérdé az őrnagy, félig bámuló szemekkel pillantván rám.

„Mert 600 teherhordót összehozni, nagy dolog. Nem lesz ő itt 15, de talán 20 nap alatt sem. Óvatosan kell ez emberrel bánnunk. Ő nem európai — aki megtanulhatta volna, hogy igéretét szigorúan meg kell tartania. Insallah! azt mondta? Holnap — Insallah annyit jelent mint következő nap — vagy öt vagy tiz nap mulva. De hiszen árt az önnek, ha nem jön, csak husz nap mulva? A *Stanley* augusztus 10-ke vagy talán közepe előtt nem lesz itt; addig van még körülbelül hat hét — 42 nap. Van tehát ideje bőven. Miért volna önnek szüksége, hogy a gőzösre várakozván, táborában 600 olyan emberre felügyeljen, akik semmit sem tesznek? A tétlen emberek rosszra szoktak vetemedni. Nem; várjon ön türelmesen, míg a *Stanley* megérkezik; ha ezalatt az arab el nem jönne, egyáltalán nem fog jönni.“

„Persze, ha egyáltalán nem jő, kemény munkánk lesz, ha nap nap mellett 500 vagy 600 tehercsomót 200 teherhordóval kell ide-oda, előre hátra vitetnem!“

„Kétségtelen, kedves őrnagy, feladatunk semmiképen sem lesz könnyü. Azonban mit kiván inkább; itt várni, míg mi visszajövünk az Alberttől vagy apránként előre menni — mindennap egy kicsit előbbre — és munkájával elfoglalva lenni?“

„Oh Istenem! Én azt hiszem, hónapokig itt maradni pokoli dolog és a legrosszabb kilátás volna!“

„Teljesen így gondolkozom én is; ezért csináltam tehát az ön számára e számitásokat. Biztosítom őrnagy

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

úr, ha meg volnék győződve, hogy az útat az Albert-tóhoz megtalálja; szivesen végezném az ön dolgát és önt az előcsapat vezérévé tenném, mint sem hogy ön miatt aggódjam.“

„Azonban mit gondol, Stanley úr, mondja meg, mennyi idő fog eltelni, míg mi ujra találkozhatunk?“

„A jó isten jobban tudja. Senki sem tudja azt megmondani, mi van előttünk vagy meddig terjed befelé az erdő. Vannak-e benne útak vagy minő fajtájuak ott a benszülöttek: emberevők-e, javíthatatlan vadak, törpék-e vagy gorillák? A leghalványabb fogalmam sincs róla. Vajha volna; szép összeget adnék érte, ha csak ennyit tudhatnék meg. A kezében levő papiroson a számítások, a melyekkel megállapítom, hogy meddig fog tartani, míg az Albert-Nyánzához érek, a következő tényeken alapszanak: 1874 és 1875-ben 620 angol mértföldet 103 nap alatt tettem meg. A távolság innen az Albert-Nyánzához egyenes vonalban körülbelül 330 földrajzi mértföld. No már most, 1874—75-ben Bagamojotól az Ituruban fekvő Vinyatáig a 330 földrajzi mértföldet 64 nap alatt, az Uhimba-tótól Udsidsi-ig pedig a 330 mértföldet 54 nap alatt tettem meg. Az igaz, ezek a vidékek nyilt vidékek voltak, hol elég tűrhetőek az útak, holott az itteni vidék teljesen ismeretlen. Vajjon mind csupa erdő-e? — akkor borzasztó munkánk lesz. Meddig terjed befelé az erdő? Száz — kétszáz — háromszáz mértföldnyire-e? Erre nincs felelet. Tegyük fel az Albertig az útat megtehetjük három hónap alatt és hogy ott két hétig leszek feltartva és hogy a visszautazásra megint kell három hónap. Ez esetben, ha Tippu-Tib nincs önnél, önnel útközben, felém közeledőben október vagy november második felében fogok találkozni. Különben mindez a papiroson föl van jegyezve.

„Azonban ez nem lényeges. A dolognak meg kell

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

történnie. Mi előre megyünk és ön részére az erdőben a fákat megjelöljük és útunkban nyomokat hagyunk. Hasznunkra fordítunk, amit csak lehet — minden keletnek vezető ösvényt követni fogok és át meg átfurakodom, míg a síkságra vagy a pusztákra kiérek. És a hol mi megyünk, ott ön is mehet. Ha pedig nem mehet, hallani fog rólunk. Meg van most elégedve?"

„Tökéletesen" válaszolá az őrnagy „Minden itt van" és e közben homlokára mutatott — „ez a papiros, meg a levél lesznek az emlékeztetők. Van azonban még egy dolog, amiről önnel beszélgetni szeretnék; arra vonatkozik, amit nekem Londonban mondott."

„Ah valóban. Micsoda sajátságos dolgot mondhattam?" kérdezém.

„Igen" — és itt egy kis fenakadás volt — „emlékezik-e arra, midőn — úr, az indiai hivatal egyik tisztviselője bemutatott? Az ekkor mondott szavai sajátságosan idegenszerűen hangzottak, mintha valaki óvta volna tőlem."

„Kedves Barttelot, szavamat adom, hogy, amint legalább emlékezem, a Barttelot nevet nem hallottam előbb, csak akkor midőn önt említették. Azonban ön érdekel engem. Vajjon micsoda sajátszerü dolgot mondhattam, a mi emlékezetében olyan erősen megmaradt? Jól emlékezem az akkori körülményekre!"

„A tény az", mondá „hogy ön mondott valamit az „önmérséklés"-ről, ami eszembe juttatta ama szavakat, melyeket — tábornok mondott, megtámadván engemet azért, mert a szudáni hadjárat alatt a sivatagban egy pártütő szomálit megbűntettem. Egészen egyedül voltam a szomálikkal, mikor ellenem fordultak; mivel pedig más módon őket rendbe szedni már nem birtam, oda ugrottam a kolomposhoz és pisztolyommal lelőttem; a szomálik abban a pillanatban megjuhászodtak mint valami

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

bárányok. Azt hittem, hogy — tábornok, ki nem valami nagy jóakaróm, ez ügyről önnek említést tett."

„Igazán mondom, e történetről ezelőtt semmit sem hallottam. De nem is értem — tábornok hogyan figyelmeztethetett volna, hiszen nem tudhatta, hogy ön az expediczió tagjául akar szegődni. Az ön arcza volt az, ami ajkamra adta az „önmérséklés" szót. Barátja úgy mutatta be mint kiváló, bátor és vitéz katonatisztet; erre azt válaszoltam, ezeket a tulajdonságokat a brit tisztek mindegyikében föltalálhatni; azonban jobb szeretnék más tulajdonságról hallani, a mely az afrikai sajátlagos szolgálatban amazokkal fölér — és ez a tulajdonság az önmérséklés. Remélem, most már meg fog bocsátani, ha megmondom, hogy arczáról rendkivüli elszántságot és valami olyast olvastam le, ami harczvágyó természetére vall. Nos, a harczvágyó ember, bár vannak idők, ön tudja, mikor rendkivül hasznavehető, az ilyen expediczióban mint ez — amely izgató légkörben munkálkodik — még sem tesz olyan szolgálatokat mint az az ember, aki nem csak tudja, mikor és hogyan kell harczolnia, hanem azt is tudja, hogyan kell magát türtőztetnie. Ezer ok van itt, amelyek fölizgatják és tiszttársaival, saját embereivel, a benszülöttekkel és sokszor önnön magával is összetűzésre késztetik. Itt mindig rossz az ennivaló; sokszor egyátalán nincs; a legjobb esetben is nyomorult az életmód, izgató szerek hiányzanak, a fáradság és munka szakadatlan; a kényelmetlenség igen nagy, az izmok bágyadtak; az elgyöngülés ájuldozássá fokozódik és mindezeket felülmulják a borzasztóan fájdalmas lázak, amelyek az embert arra bírják, hogy megátkozza még azt a napot is, amelyen Afrikára gondolt. A harczvágyó és veszekedésre hajló ember természetesen rossz kedvü és míg ösztöneit le nem küzdi, hajlamait mérsékelni meg nem tanulta: életének minden perczében vére forr és szivének minden dobbanásánál akadályokba ütközik. Hogy

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

az ilyen ember képes legyen az önmérséklésre és minden keserü érzésének kemény elnyomására, kötelességére és állására kell gondolnia és evvel szenvedélyeinek kielégítése ellen küzdenie. Oh ez a tulajdonság, míg egy részről a bátorságot nem csökkenti, sok természetes erőt kimél meg; egyébként én önnek nem akarok predikációt tartani; ön úgy is tudja, hogy mit akarok."

„És most végezetül — még egy szót Tippu-Tibról. Látja ön ott a Maximot tátongó öblével. Én Tippu-Tibet majdnem olybá veszem mint ezt. Az ágyú kitünő védő fegyver. Egész golyózáport képes kiszórni; azonban meg is rekedhet, szerkezete rozsda miatt vagy jó olaj hiányában megromolhat. Ez esetben csak remingtonainkra, winchestereinkre és ismétlő puskáinkra támaszkodhatunk. Ha Tippu-Tib támogatni akar bennünket — igen értékes segítség lesz — tervünk hajótörést nem szenvedhet; feladatunkat csodálatosan jól fogjuk megoldani. Ha azonban támogatni nem akar, saját embereinkkel kell megtennünk, amit csak birunk és a jó akarat számos tévedést igazíthat helyre."

„Emlékezzék vissza, hogy 1876-ban Tippu-Tib megszegte az egyezséget, amit velem kötött és engem magamra hagyván visszatért Nyángvébe. És én a magam 130 emberével, gúnyos nevetése daczára, útat törtem le a Kongón. Ön azt mondja találkozott Lámuban Dr. Lenz-czel, az osztrák utazóval, aki nem birt eljutni Emin pasához. Miért nem sikerült Lenz terve? Ő egyedül Tippu-Tibre támaszkodott; magán tartalék ereje nem volt, amit ekkor igénybe vehetett volna. Önnek a szolgákon és közreműködő társain kivül 200 teherhordója és 50 katonája van. A Kongó melléki munkálataim alkalmával megigérték, hogy nagy csomó benszülött fog segíteni. Csak kevesen jöttek és ezek is csakhamar megszöktek; azonban volt 68 emberből álló megbízható

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

HARCZ AVISZIBBA LAKÓIVAL.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár, 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz. sz.: EGF/68-1/2020.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

tartalékom — ezek voltak azok az emberek, akik a Kongó-államot megcsinálták. Emlékezhetik még levelemre a *Times*-ban, ahol ezeket mondtam: Nekünk nincs szükségünk Tippu-Tibre azért, hogy Emin pasát megtaláljuk. Nekünk szükségünk van rá, hogy lövőszereket vigyen és elefántcsontot hozzon vissza, melylyel expedicziónk költségeit részben fedezhessük. Minek nézem én Tippu-Tibet, annak utolsó próbakövéül tekintse a Stairsnek adott irásbeli rendeletemet, amely szerint neki az árulás legkisebb jelének láttára az arab telepét össze kellett volna lövetnie. Már pedig önnek tudnia kell, hogy a megbízható barátot nem szokás harczra hívni.

„És most kedves őrnagyom, legyen eszén. Tudom, hogy nagyon szomorú, mert nem jöhet velünk az előcsapatban. Ön azt hiszi, elveszt vele egy pár *Kudosz*-t. Szó sincs róla. Már Dávid király óta, a podgyász mellett maradók épen olyan tiszteletben részesülnek, mint a háborúba menők. Egyébként én nem is szeretem ezt a szót „Kudosz“. A hév, amit az teremt, olyan mint a pezsgő-limonádés palaczk puffantása; jó arra, hogy valaki a V. C. vagy az Albert-rendjelet megszerezze, de Afrikában már egy hónap alatt kiforrta magát. Csak nedves rakéta az, őrnagyom. Gondoljon inkább Tennyson e soraira:

Van ez angol sziget történetében bizonyíték elég
Hogy leginkább a kötelesség útján érhető el hir s dicsőség.

Kezet rá őrnagyom. A mi jelszavunk: „Egyenest előre“, az öné „Türelem és önmérséklés“. De most megyek téázni. A sok beszédtől a torkom egészen kiszáradt.“

25-én a tábor körül a mellvédek készen voltak és a sáncz is befejezéséhez közeledett. Barttelot ügyelt föl a munkára az egyik oldalon; Jephson, egy ingujjban, a másikon. Nelson osztotta ki az európai élelmi szereket,

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

mindenkinek egészen egyforma adagokat juttatván; a doktorunk vígan, mosolyogva és buzgón, mintha csak valami orvosi műtétet végezne, kaput állított össze; az ácsmesterséget oly módon gyakorolta, hogy ez este naplómba a következőket irtam: „A világon ő egyike, kétségtelenül, a legderekabb embereknek". Jameson szorgalmasan másolta az irásbeli utasításokat. Stairs heves epelázban feküdt.

Egyik szudáni katonánk ártatlannak tetetvén magát mint a bárány, aki a róka oduja előtt legelget, valamelyik benszülött helység közelében a lopás bűnébe esett; a benszülöttek dárdát döftek a hasába. Ez már a második szerencsétlen eset, amit a lopásvágy okozott. A folytatása el nem marad. Szudánit állítunk ki őrül; barátja hozzája jő, vált vele egy pár szót és tovább megy, képzeletben sem sejtvén a legkisebb veszélyt sem. Ha agyon nem ütik rögtön, testén tátongó mély sebbel és arczán a halál előjeleivel fog visszatérni. A zánzibárit a favágás vagy a maniokgyűjtés munkájára fogjuk; egyszerre csak abba hagyja a dolgát, engedelmet kér, hogy egy perczre el kell mennie — üres koponyájában valami gondolat villant meg és annak behatása alatt tova siet, hogy kevéssel utóbb bejelentsék mint hiányzót.

26-án az előhad tisztjei számára memorandumot készítettem; ime itt a másolata:

Holnapután, 1887. január 28-án szándékunk útnak indulni.

A távolság, melyet meg kell tennünk, föltéve, hogy útunk a rendesnél nem kanyargósabb, légvonalban 330 földrajzi mértföld vagyis körülbelül 550 angol mértföld.

Ha naponként átlag tiz mértföldet teszünk meg, két hónap alatt az Albertnél lehetünk.

1871-ben, midőn Livingstone-t fölkerestem, 54 nap alatt 360 angol mértföldet azaz átlag naponként $6^1/_2$ mértföldet tettem meg.

1874-ben, az Afrikán keresztül menő expediczióm alkalmával, Bagamojotól Vinyátáig 64 nap alatt 360 angol mértföldet, azaz naponként $5^3/_4$ mértföldet tettünk meg.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

1874—75-ben ugyanezen expedicziő Bagamojoból a 720 mértföldnyi távolságban fekvő Victória-tóhoz 103 nap alatt érkezett meg = naponként 7 mértföld.

1876-ban ugyanez az expedicziő az Uhimba tótól Udsidsiig azaz 360 mértföldnyi távolságra 59 nap alatt jutott el = naponként $6^1/_{10}$ mértföld.

Ezért is, ha elmegyünk Kavalliba azaz megtesszük az 550 mértföldnyi távolságot naponként átlag 6 mértföldnyi menetsebességgel: az Albert tavát körülbelül szeptember utolsó napján fogjuk elérni.

A beutazandó terület nagyobb részének minőségéről, fogalmat nyújt mostani tartózkodási helyünk környékére vetett egy tekintetet. Bokros és erdős vidék lesz az, a melyben az ott élő benszülöttek különböző telepeit a tőlük kitaposott, többé-kevésbbé kanyargós ösvények kötik össze.

Néhol ezeket más utak keresztezni fogják, a melyek az északnak és délnek fekvő helységekbe vezetnek el.

A benszülöttek pajzsokkal, dárdákkal és késekkel, ijjakkal és nyilakkal lesznek fölfegyverkezve.

Mivel ezen vidékeken gyorsan akarunk átjutni, a benszülötteket nagyobbára meglepéssel fogjuk megbénitani. Mivel arra idejök nem lesz, nem fognak szövetkezhetni és nagyobb erőt sem tudnak ellenünk kifejteni. Bárminő ellenségeskedésekkel találkozzunk, az a hirtelen támadó indulatoknak és természetesen első sorban a haragnak lesz kifolyása. A tiszteknek ezért is mindig készen kell lenniök az ilyen hirtelen támadások visszaverésére; folyton ügyelniök kell, hogy winchestereik töltve és teherhordóik a közelben legyenek. Az oldalfegyvereket minden körülmények közt viselni kell.

A menet rendje a következő lesz:

A riadó szokás szerint hajnalban fog megszólalni.

Először megfújja az 1. csapathoz beosztott szudáni trombitás.

Másodszor megfújja a 2. sz., Stairs kapitány alatt álló csapatnak kürtöse.

Harmadszor a 3. sz., Nelson kapitány alatt álló csapat trombitása.

Negyedszer megadja a riadót a 4. sz., Jephson kapitány alatt álló csapat dobosa.

A tisztek kora reggel kávét és kétszersültet kapnak; tartoznak azonban ügyelni arra, hogy ugyanekkor embereik is szerezhessenek erőt a napi munkájukhoz.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Reggel 6 órakor a napi utat megkezdjük; elől, mint előhad, az én vezérletem alatt 50 emberből álló, puskákkal, vágókésekkel és fejszékkel ellátott útcsináló csapat fog menni.

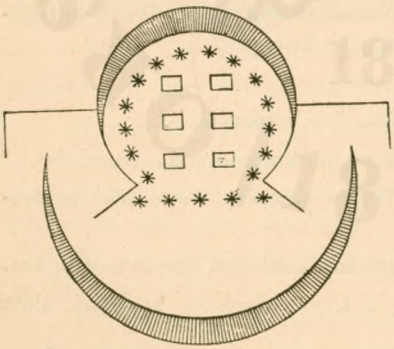
Ezt 15 perczczel később követi a középhad; a középhadat az a tiszt vezérli, aki soros; a vezérlő tiszt mindig a csapatok élén haladjon, levén az ő kötelessége különösen ügyelni arra, hogy emberei a fákon tett vonásokkal vagy bármi más módon a tőlünk megjelölt útat kövessék.

A középhadban lesznek az összes teherhordók, a betegek és mindazon egészséges emberek, akik nincsenek beosztva az utócsapatba. A három csapat legnagyobbja a középhad lesz. Közvetlenül mögötte, mindenre ügyelve halad az a tiszt, akit a sor ér, hogy a középhad végén a rendet fentartsa.

Az utóhad 30 emberből fog állani; ezt egy tiszt vezérli, akit egy-egy napra kiválasztunk, hogy az egész sereget a hátulról jövő támadások ellen megvédje. Az utóhadba osztott emberek saját magán holmijokon kivül egyéb terhet nem visznek. Az expedicziónak egyetlen egy tagjának sem szabad megengedni, hogy az utóhad mögött elmaradjon. A kullogókat minden oldalról előre kell hajtani, mert az az ember, akit magunk mögött hagynánk, visszahozhatatlanul elvész.

A középhad élén, közvetlenül a vezérlő tiszt mögött viszik a főhadi szállás sátrait és a magánpodgyászt. Ez a vezérlő tiszt folyton ügyeljen a trombitajelekre, hogy azokat az utóhaddal tudathassa; készen kell lennie arra is, hogy az előhad jelzéseit a mögötte menőkkel tudassa.

Az előhad a követett útat meg fogja jelölni, az akadályul szolgáló kúszó növényeket el fogja távolítani és az éjjeli tanyához megérkezvén, a boma vagyis az ágakból álló sövény felállításához azonnal hozzá fog fogni. A mint az egyes csapatok ugyanoda megérkeznek, e fontos védelmi munka bevégzésénél azoknak is azonnal segédkezet kell nyujtaniok. Semmiféle tanyát sem szabad készen levőnek tekinteni addig, amíg az ágakból vagy fákból álló sövénykerités el nem készült. Akik evvel a munkával elfoglalva nincsenek, azok fogják a sátrakat felállítani.

ERDEI TANYÁINK TERVRAJZA.

A bomának köralakúnak és két kapuval ellátottnak kell lennie, melyeket legalább öt yardnyira a sövénykerités jól eltakar.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

A tábor átmérője körülbelül 250 láb legyen. Sátrak és podgyász a középen állíttassanak föl; a kunyhók a körülbelül 200 láb átmérőjű belső kör körül sorakozzanak.

A föntebbiek csak olyan körülményekre vonatkoznak, midőn a karaván valamely veszedelmes vidéken vonul keresztül, hol más bajtól is kell tartani mint a vadak rögtönzött támadásaitól.

A beutazott föld különböző viszonyairól, természetesen, az előhad fog meggyőződést szerezni. Ha elől komoly akadályokba ütköznénk és ezek veszedelmesebb alakot találnának ölteni mint a minők a puszta, hirtelen vagy muló támadások, a középhadhoz követeket küldünk, megüzenvén, hogy amaz akadályok milyen természetüek.

Élelmi szerek könnyebb beszerzése végett, a hol csak lehet, a benszülöttek helységeiben fogunk tanyát ütni, melyek elhagyatvák; az ilyen helységeket azonban rögtön védelmi állapotba kell helyezni. A tiszteknek mindig szem előtt kell tartaniok, hogy fekete katonáik: a szudániak, szomáliak és a zánzibáriak egyaránt gondatlanok és közönyösek és hogy ezért a környéken könnyen a legfejetlenebb módon elszóródnak. Biztosíthatok mindenkit arról, hogy ily módon több emberélet veszett már el mint a nyilt csatákban. Ezért is, azt tartom, minden tiszt embereinek életét kezében tartja és az, aki energiájában nem gyengül és a rendet szigorúan fentartja, a mig csak éjjelre minden készen és rendben nincs, ez expediczió tartama alatt a leghasznavehetőbb segédem lesz. Megérkezvén a czélba vett éjjeli tanyára, ha az valami helység, a tiszt emberei számára legelőször a lakásokat fogja kiválasztani és pedig azokat, a melyek legalkalmasabbak, tekintettel a már előtte lefoglaltakra és az utána jövő csapattól vagy csapatoktól lefoglalandókra; ez megtörténvén, a maga körén kivül eső tárgyakat le fogja rombolni és a fadarabokat meg egyéb a környéken talált anyagokat felhasználja arra, hogy velök tanyáit a tüzzel vagy dárdákkal intézendő támadások ellen megvédje. Az előcsapat saját dolgával a végzendő munka idejére és miként jére nézve ujjmutatást fog adni; a tiszt ne mulaszsza el magának bizonyságot szerezni, hogy ez ujjmutatás milyen irányt jelöl ki; minden csekély részletre nézve pedig utasítást ne várjon. A tiszt tekintse magát csapatja atyjának és cselekedjék mindig úgy, miként bölcs vezetőhöz illik.

Minden ilyen helységtanyán Stairs hadnagy fog ügyelni arra, hogy a legkönnyebben hozzáférhető pontokon éjjeli őrök állíttassanak ki, e czélra mindegyik csapat annyi embert adván, a mennyi csak szükséges.

Az első héten nem próbálunk meg hosszabb útat megtenni, hogy magunk és embereink is lassan megszokjuk a járást; ha azonban útunk

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

egy negyed részén már túl vagyunk, meneteinket tetemesen meg fogjuk hosszabítani és már most fölteszem, hogy útunk második felében csodálatos sebességgel fogunk előbbre jutni.

További utasításokat a szükség szerint fogok adni.

Jambuja, 1887. julius 26-án.

(Aláírva:) Henry M. Stanley.
az expediczió vezére.

E fejezetet, az utolsó este naplómba irt följegyzéseim idézésével végzem.

Jambuja, junius 27-én. — Embereim a más napot pihenő napul kérték; mert ennek megadását elhalasztottam akkorra, mikor a gőzösöket elküldtük és a tábort a helyőrség védelme czéljából már kellőleg megerősítettük volt. Számos egyéb dolgot is el kellett még végeznünk. A csapatok is ujból voltak szervezendők, mivel Bolobo elhagyása óta sok ember betegedett meg; a gyengéket kiselejteztük; mert az útra kiválasztott négy csapatnak a lehető legtökéletesebb állapotban kellett lennie. Az útvágó eszközöket is meg kellett számlálnunk. A száz vágókésből csak huszonhat, a száz fejszéből huszonkettő, a száz baltából hatvanegy és a száz ásóból csak hatvanhét maradt meg. A többit mind ellopták és vagy a benszülötteknek eladták vagy eldobták. Nehéz munka az ilyen gondatlan népre kellőkép felügyelni.

Háromszáz nyolczvankilencz ember fog holnap — Isten segedelmével — a teljesen ismeretlen világnak neki indulni. Egy benszülött megnevezte egy pár törzsnek vagy törzs-osztálynak nevét, de ezek erejéről és helyzetéről nem tudott semmit sem.

Tegnap a jambujai törzsfejedelmek egyikével vérrokonságba léptünk. Mivel az állomás vezére az őrnagy volt, ő vetette magát bátran alá a vele járó szertartásnak, a mi különösen undorító volt. A kifolyó vérre egy csipetnyi, piszkos sót szórtak; ezt kellett fölnyalniok. A

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

törzsfejedelem elvégezte a dolgát, mintha öröme telnék benne. Az őrnagy fölnézett, meglátta maga körül barátjai czínikus arczait és elrémült.

„A béke kedveért!“

„Csak azért“ válaszolá az őrnagy és föláldozta izlését.

Ezek az erdei benszülöttek előttem mindeddig valami nagy tiszteletre szert tenni nem tudtak. Gyávák és romlottak is. Gyakrabban hazudnak mint bármely más sík vidéki lakó. Semmiféle állításuknak vagy vallomásuknak hitelt nem adok. Mindazáltal hiszem, hogy ha jobban megismerkednek velünk, megváltoznak. Ez a törzsfő az őrnagytól bőkezű ajándékot kapott, amit egy két hetes kis csibével és egy tollas nádkalappal viszonzott. A kecskét és a tiz tyúkot, miket több izben megigért volt, még mindig nem láttuk. Pedig egy szudáni katona vére elfolyt és mi nem boszultuk meg. Mi vagy annyira lelki szegények vagyunk vagy olyan közönyösséggel fogadjuk egy ember elvesztét, hogy az erős katonát, aki legalább húsz ilyen benszülöttel fölér, boszúlatlanul megölni hagyjuk. De nem csak ezt hagyjuk, hanem még mi kérjük őket, jőjjenek hozzánk és látogassanak meg, mert vannak halaik és kecskéik, tyúkjaik és tojásaik és más egyéb eladni valójuk, amit mi megakarnánk venni. Ez talán még egy pár hétig így marad.

Éjjel esik, holnapi menetünk nagyon, nagyon kényelmetlen lesz. Stairs olyan beteg, hogy mozdulni sem bir, és mégis minden áron velünk akar jönni. Talán meggondolatlanul cselekszünk, midőn egy embert, ilyen állapotban magunkkal viszünk; ámbár ha halál volna a vége, az a vadonban is olyan könnyü mint a táborban. Dr. Parke rendkivül megzavarta a nyugalmamat avval a mondásával, hogy a baj bélgyuladás. Én inkább azt hiszem, hogy epeláz. Függő ágyba fogjuk őt tenni és bizunk a kedvező eredményben.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Az előhad állani fog:

Az 1. sz. csapatból	113	emberből, ill. gyermekből,	99 puskával
A 2. „ „	90	„ „ „	85 „
A 3. „ „	90	„ „ „	87 „
A 4. „ „	90	„ „ „	86 „
Tisztek: én magam	1	„	—
„ Stairs	1	„	—
„ Nelson	1	„	—
„ Jephson	1	„	—
„ Parke	1	„	—
Európai szolga	1	„	—
	389	emberből	357 puskával

A jambujai helyőrséget teszik:

Szudániak	44	ember	44 puska
Zánzibáriak	71	„	38 „
Barttelot szolgái	3	„	—
Jameson „	2	„	—
Szováhik	5	„	—
Betegek	2	„	—
Barttelot maga	1	„	3
Jameson	1	„	2
	129	ember	87 puska

A boloboi csapatban, amely a jambujai helyőrséghez fog csatlakozni, vannak:

Zánzibáriak	128	ember és gyermek	52 puska
John Rose Troup	1	„	—
Herbert Ward	1	„	—
William Bonny	1	„	—
	131	ember	52
Az előhad áll:	389	emberből	357 puskával
A jambujai helyőrség	129	„	87 „
Boloboban, Kinsasszában stb. van	131	„	52 „
	649	emberből	496 puskával
Zánzibártól Jambujáig elvesztettünk	57	embert	28 puskát
Az összes szám tehát	706	ember	524 puska.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

HETEDIK FEJEZET.

A PANGA-VIZESÉSEKHEZ.

Egy afrikai út. — Utazásunk módja az erdőben. — Jamesonnek és az őrnagynak „Isten hozzád"-ot mondunk. — 160 nap az erdőben. — A jambujai sellők. — A jankondei benszülöttek támadása. — Pihenő Bahunga mellett. — Utunk leirása. — A megmérgezett faczövekek. — Hat babali foglyunkká lesz. — Dr. Parke és a méhek. — Zivatar az erdőben. — Jephson az aczélcsolnakot összerakja. — Bukanda helység. — A helységek szemétdombjai. — Aruvimi melléki tájkép. — A bakutik és bakokák helységei. — A Gvengvere-sellők. — A Bakula fiú. — A mi „Kávénk szeletekkel". — A Bandangi szomszédságában fekvő szigetek. — A baburu törpék. — A folyó ismeretlen útja. — A szomálik. — A cserekereskedés Marirriben és Mupében. — Az Aruvimi Mupé mellett. — A babé-k erkölcsei, szokásai és ruházata. — Jephson két kalandja. — A darázs-sellők. — A bvamburik törzsfejedelme. — Táborunk Mi-jui-ben. — Baleset a kánuval. — Egy elhagyott helység. — Megérkezés a Panga-vizesésekhez. — A vizesések leirása.

Az afrikai út rendesen valami gyalogösvény, a melyet a száraz évszakban a rajta járás rendkivül simává és keménynyé tesz, mintha csak aszfalt volna. Az ilyen út csak tizenkét hüvelyk széles, mert a benszülöttek rendesen egyesével, egyik a másik után utaznak. Ha az ilyen ösvény régi, tekergős és sekély vizmosáshoz hasonlít, mert ennek közepét gyakrabban járták mint a széleit — az esővíz végigzuhogott rajta és egy kissé kimosta, az oldalait humusz és por feltöltötte, a számos utasnak lábai az ágakat és köveket félre taszították és a port félre-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

nyomták. Az egyenes út mértföldenként átlag egy harmaddal rövidebb lenne mint az, melyet a benszülöttek utazásaikkal csináltak és használnak. Ilyenféle ösvényre számítottunk, midőn a jambujai körülsánczolt tábor kapuján kivonultunk, mert négy előbbi afrikai expediczióm alatt mindig sikerült több száz angol mértföldnyire ilyen ösvényt követnem. Jambuja a helységek egész sorából állott. Lakóinak bizonyára voltak keleten, valamint délen vagy nyugaton is szomszédaik. De miért is ne?

MENET AZ ERDŐBEN.

Megindultunk a kapun keresztül, egyesével, csapat csapat után. Mindegyiknek meg volt a zászlaja, trombitása vagy dobosa, meg voltak a számfölötti emberei; ötven válogatott ember pedig mint előhad indult meg, hogy kezelje a vágókést és fejszét, hogy kivágja a fiatal fákat, egy-egy fa héjából egy tenyérnyi szélességet kimetszszen és így útat jelöljön, eltávolítsa a leveleket és ketté hasítsa a rotangot, eltávolítsa az alkalmatlankodó ágakat, melyek a több száz, teherrel megrakott embernek szabad

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

útját korlátoznák, megdöntsön fákat és hidakként keresztül fektesse a folyammedreken, a napi munka bevégeztével pedig csináljon zeribákat vagyis sövénybomákat és védje körülrakott ágakkal a kunyhókból álló tanyákat. Az előhad feladata volt útat keresni; ha pedig ez nem sikerült, neki kellett a vadonban valami ritkást kiválasztania és rajta keresztül haladéktalanul alagútat vágnia, mert rendkivül fárasztó és nehéz, teherrel a fejen, a forró légkörben állani. Ha a vadonban ritkás sem volt található, útat kellett törnünk, ha még oly lehetetlennek látszott is; az előcsapat embereinek a kés és fejsze kezelésében fürgéknek kellett lenniök, különben a mögöttük levő teherhordók ominozus morajt hallattak volna. Ügyeseknek és értelmeseknek is kell lenniök az ilyen erdész-munkában; a tapasztalatlan ifjúnak vagy „goi-goi"-nak, mint mi nevezzük, le kell tennie a vágó kését és fölvennie a zsákot vagy a ládát. Háromszáz fáradt legény nem enged magával tréfát úzni; azonkivül bátorságot is kell tanusítaniok, és fürgéknek lenniök a támadás visszaverésében — a nyilak mérgesek s a dárdák halált hozók — szemeik is gyorsan forogjanak, hogy a homályos és árnyékos helyeken átláthassanak, élénk érzetök legyen a dolgok felismeréseben és ne jőjjenek zavarba, ha hirtelen cselekedniök kell. Az esetlenek és goi-goik hasznavehetetlenek; fiataloknak, hajlékonyaknak és fürgéknek kell lenniök — a 300 ember mögöttem nem tekint a korra és az elhizottságra — különben piszkolódással halmoznák el és gúnyolódásokkal fojtanák meg őket. Tuczatszámra hangzanának fel e kiáltások: „Miben áll ezen emberek érdeme? Csak abban, hogy gyomruk van? Nem, a fából való derekukban — el vele — a feje keményebb, semhogy vezető lehessen. Hisz világos, hogy kapásnak használták. Mit akar a kontinensen a földmíves? Hisz látjátok, hogy csak banyána-rabszolga! Nem, a konzul felszabadított rabszolgája! Dehogy! hittérítő-gyerek". Éles nyelvök

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

kardként hatol át az ostobaság pánczélán és az éles vágó kések ugyancsak férfias kezelésben részesülnek, a fényes és éles fejszék megvillanak és hirtelen levágják a kisebb fákat vagy egy-egy darab fakérget, a bozótok eltávolítvák, a vadon nyitva tátong és szorosan a nyomukban nyomul elő a mértföldnyi hosszú karaván.

Ez a rendje és módja az utazásnak és én megállottam nézvén a hosszú vonalat, míg az utóhadnak utolsó embere is elhagyta a tábort; ekkor az őrnagy, Jameson és a helyőrség bujt elő, hogy még egy utolsó „Isten hozzád"-ot mondjon.

„Most, kedves őrnagyom, megkezdjük a munkát. Mindent elérünk vagy semmit. Tartsa meg igéretét és nehány hónap mulva találkozunk."

„Esküszöm a jóságos égre! Menten nyomában leszek. Csak egyszer a boloboi legények érkezzenek meg és engem útamban semmi sem tartóztat fel többé!"

„Jól van tehát, az én Istenem áldja meg — ne tartson semmitől — Jameson, jó öregem, ugyanezt kivánom önnek is."

Nelson kapitány, aki mindezt hallotta, a maga részéről szintén oda jött, hogy részt vegyen a kézszorításban; én azután előre siettem a menet élére, a kapitány pedig az utócsapat vezérletét vette át.

A sereg a helységek, illetőleg amaz út végén megállott, melyet Nelson előtte való nap kivágatni megkezdett.

„Merre visz az út, kalauz?" kérdém a seregnek alkalmasint legbüszkébb emberét — mert a sor elején menni, rendkivül lélekemelő feladat. A kalauz görög öltözetben volt, fején görög sisakkal à la Achilles.

„Ez nap fölkelte felé visz" volt a válasza.

„Hány óra kell, mig a legközelebbi helységbe érünk?"

„A jó Isten tudja" volt a felelete.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

„Nem ismersz innen túl egy helységet vagy országot sem?“

„Nem én; hát hogy is ismerhetnék?“ kérdezé.

Ennyit tett ki az, amit köztünk a legbölcsebb tudott.

„Jól van hát, induljunk meg Isten nevében és legyen velünk az Isten mindig.

„Maradj azon az ösvényen, mely a viz mellett visz addig, míg valami útra bukkanunk.“

A KIRANGOZI VAGYIS VEZETŐ KALAUZ.

„Bizmillah!“ kiálták az útcsinálók, a nubiai trombitások megfujták az „indulj“-t és a sereg élén járók a jambujai tisztás szélső határán, a sűrű bozótban csakhamar rá eltűntek.

Ez junius 28-án történt, deczember 5-ig, 160 napig jártunk az erdőben, bokrok közt és vadonban anélkül, hogy valaha is láttunk volna akkora gyepes helyet mint egy kunyhó szobájának padlózata. Egyik mértföldet a

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

másik után tettük meg, végtelen mértföldjeit az erdőnek, mely fáinak korához képest, a növekvés különböző stádiumaiban volt és különböző magasságra nőtt; az alant lévő cserjés sűrűsége sem volt egyforma, változott az aszerint, amint az erdő óriásai sötétebb vagy kevésbbé sötét árnyékot vetettek. A menet leirására az erdőn keresztül és a vele járó sajátszerű események elbeszélésére a következő nehány fejezetet szántam, mivelhogy e vidék teljesen ismeretlen és mióta a vizek eltűntek, a tengerekbe összegyűlekeztek és a föld szárazzá vált, most nyilt meg először a czivilizált ember szemei és ismerete előtt. Türelmet kérvén az olvasótól, megigérem, hogy lehetőleg kevéssé leszek unalmas, ámbár Urunk ez 1890-ik esztendejének tavaszán nincs kézirat, sem vázlat, nincs nyomtatott könyv, sem röpirat, mely a félelmetességek ezen vidékéről szólna, más mint ez az én könyvem.

Oly hőmérsékletben, midőn a hőmérő az árnyékban is 86 F. fokot mutat, haladtunk tova az ösvényen, melyen vajmi ritkán jártak és mely az erdő sötét mélyében kanyargott tova. Menetünk lassú volt, mert majdnem minden perczben megakasztotta a sűrűség. A vágó kések és fejszék, kezelve az ötven embertől, állandóan működtek; a kúszó növényeket irgalmatlanul vagdalták; az egyik száz yardja az útnak épen olyan könnyü volt mint a másik nehéz.

Délben elláttunk túl az Aruvimi könyökén, melyet Jambujából is megpillanthat az ember; fölöttünk valami négy angol mértföldnyire másik sellő tűnt föl ragyogó vizeivel, amint hengeredő hullámaiban a napfény meg-megtörött; a jambujai vizesések ekkor valamivel lejebb voltak láthatók. Közvetlenül a felső vizesések alatt, a folyót jó nagy raja a kánuknak lepte el. Nagy volt köztük természetesen ama riadó következtében, melylyel a jambujaiak szomszédaikat nyugalmukból kizavarták, a moz-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

gás és izgatottság. Délután 4 órakor észrevettük, hogy az a földnyelv, melyet a vizesések mellett láttunk, szigetekből áll. E szigeteket most nagy számú asszonyai és gyermekei foglalták el Jankondé-nak, melyet még nem is láttunk volt. Valami 100 kánu, benszülött fegyveresekkel sűrűn megrakva, sorakozott a folyón és gúnyolódva, csúfolódva és kihivólag viselkedve követte a seregnek mozdulatait, amint az a fák árnyékában el-eltűnt és ismét megjelent.

A sereg vezetői ekkor egyszerre csak valami húsz láb széles és háromszáz yard hosszú út elejére értek, melyről a fák és bokrok teljesen ki voltak vágva; az út végén ott állott Jankonde helység valami háromszáz lakója hadonázva, kiabálva és a kifeszített íjjakat kézben tartva. Afrikai összes tapasztalataim között ilyenféle dologra még nem emlékeztem. Az úttörők megállottak, okoskodtak és ilyenféle észrevételeket tettek: „Mit jelentsen ez? A pogányok széles útat vágtak ki részünkre az erdőben falujokig; ők pedig ott állanak az út másik végén harczra készen! Kutya van a kertben, fiuk, jól vigyázzatok!“

A kivágott bokrokkal és fákkal, bizonyos távolságra, a benszülöttek az út mindkét oldalát elzárták és elsánczolták. Azonban ötven pár éles szem, nézegetvén jobbra, balra, föl és le, csakhamar észrevette, hogy ez a vadonon keresztül vezető út tele van hat hüvelyk hosszú, mindkét végökön élesre faragott czövekekkel, melyek felényi hosszúságukra a földbe szúrvák és zöld levelekkel szabálytalanul betakarvák; első perczben nem is gondoltunk egyebet, mint hogy ez elszórt levelek a bokrok kivágása alkalmával maradtak a földön.

Tizenkét-tizenkét embert, keresztben, az úton két sorjában felállítottam; azután az első sornak meghagytam, hogy húzogassa ki a czövekeket, a másiknak pedig, hogy

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

fedezze fegyvereivel a munkásokat és amint az első nyilakat repülni látja, tüzeljen. Egy tuczat kémet pedig kiküldtem, hogy keressen magának útat a falúig az erdőn keresztül. Alig jutottunk mi a széles úton valami húsz yardnyival előbbre, midőn a falúból egy pár füstfelhő tört elő és egy kis nyílzápor repült felénk, de nem ért el, előttünk esvén a földre. Sortüzzel válaszoltunk erre; a czövekeket hamarosan kiránczigáltuk, és gyorsan a falu felé nyomultunk; el is értük a helységet éppen akkor, midőn a kémek az erdőből kirohantak; mivel pedig az úttörők is mind követtek bennünket, a tüzelés elég élénk volt; ennek födözete alatt az egész karaván az égő falún keresztül a keleti végében levő helységig hatolt, a hová a tűz még el nem harapódzott.

A folyó mentén a tüzelés több halált okozott. A nagy lárma elég volt elrémitésére az olyan ellenségnek, mely, miként a vadak általában, hajlandó a nagy hang elrémítő hatásában bízni; azonban szerencsétlenségre, a lárma a mily ijesztő, annyira kárt okozó is volt. Tartok tőle, hogy a bolond kihivást nagyon sokan életökkel fizették meg. A baj okozói kétségkivül a jambujaiak voltak, akik a legcsodálatosabb hireket terjeszthették, hogy rábirják szomszédjaikat a közel négyszáz puskásból álló seregnek föltartóztatására.

Már majdnem esti 9 óra volt, mikor az utócsapat a táborba megérkezett. Éjjelen át a vadak szokásos taktikájukat követték, hogy félelmet és zavart okozzanak; asszegájokat és erősen megmérgezett nyilakat függőlegesen dobtak a táborba, hirtelen lármát csaptak, kiabáltak, ordítoztak, fenyegetőztek és egyszerre több helyen megfujták kürtjeiket, mintha általános támadásra készülnének. Ez erdei szatirok ravaszságát nem ismerő idegennek meg kellene bocsátani, ha azt gondolná, hogy csak a napnak kell kisütnie és nekünk mindnyájunknak

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

végünk. E fogások némelyikét már előbbi időkből ismertem; mindazáltal e tiszta pogányok ravaszságából még lehetett valamit tanulnom. Táborunk köré őröket állítottunk, csak azon parancsot adván nekik: „Egy hangot se! de szemeiteket tartsátok annál jobban nyitva!“

Reggel tudtomra adták, hogy embereim egyike csaknem pórul járt; amint fölébredt, egy-egy dárdát találtak a földbe fúródva, amelyek gyékényét és takaróját mindkét oldalán átszúrták, gyengén odatűzvén őt az ágyhoz. Két ember könnyü nyílsebet kapott.

Más nap reggel útat keresvén, valami tiz perczig bolyongtunk, míg végre találtunk egyet, a mely nagy, négyszögletü, mértföldekre kiterjedő maniokföldön vezetett át; Bahunga nevü kis helységnél, Jankondétól délkelet felé négy mértföldnyire, szivesen megpihentünk, mivel nem volt czélunk, jó nagy útat a folyón tevén meg, mindjárt elindulásunk után nagyon sietni, hanem inkább szép lassan elő akartuk készíteni embereinket az előttünk elterülő hosszú útra.

30-án, olyan ösvényre bukkantunk, a mely tizennégy helységet kötött össze; e helységek egy sorban terültek el, mindegyikök külön állott, mindegyiknek meg voltak a maga mezői, melyeken buja maniok- vagy mint némelyek nevezik kasszave-termés állott. Bizonyos nyomokból itélve azonban észre kellett vennünk, hogy itt nehány hónap előtt valami szerencsétlenség történt. A helységek, a melyeken átkeltünk, nagyobbára ujonnan épültek abban az ismeretes hegyes, kúpszerü — koppantóféle — vagy még gyakrabban, a négyszögletü csúcsos typusban; az előbbi helységek megszenesedett czölöpjei és romjai elárulták a korábbi lakóházak fekvését. Itt-ott a fákon útjelzéseket láttunk és ezekből tudtuk, hogy itt alkalmasint arabok vagy manyuemák — valószinüleg Tippu-Tib testvére — tettek volt látogatást.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Más nap hasonló falusoron, szám szerint tizenkét helységen mentünk keresztül, melyeket közös, jól kitaposott ösvény kötött össze. Bizonyos távolságban az őserdő részei különitették el a helységeket; az ösvény mentén nagyobb állatok megfogása czéljából csapó-vermek voltak ásva vagy török állottak, a melyekkel nyulakat, mókusokat, patkányokat vagy kisebb majmokat foghattak meg. Minden helység mellett a földben bőven voltak ama czövekek; mindeddig azonban egyikünk sem sérült meg tőlük.

Ezen a napon az erdei utazás egy másik komoly kellemetlenségével ismerkedtünk meg. Minden ötven yardnyira egy akkora fa, hogy átmérője mellig ért, keresztben hevert az úton, még pedig olyan sok helyen, hogy, a szamarakat is át kellvén rajtok segítenünk, az útazás határozottan terhessé vált. Húsz vagy huszonöt ilyen fatörzsön kellett átmásznia a több száz embernek, akik pedig nem mindnyájan voltak egyformán jártasak az utazás ezen uj módjában; mivel pedig ilyeténképen fel is tartattunk, az emberek ezen igazán komoly akadályok miatt már panaszkodni kezdtek. A sok helység fő bejáratai sűrűn meg voltak rakva ama mérges faczövekekkel, amelyek a csizmás fehér emberek kivételével mindenkit arra kényszerítettek, hogy óvatosan járjon. De az európaiaknak is vigyázniok kellett, mert ha a czövek egy kicsit oldalt dűlt, könnyen áthatolhatott a legvastagabb csizmabőrön is és végének szálkái mélyen befúródhattak a lábba, ami aztán olyan borzasztó fájdalmakat okozott, hogy ennek kikerülése végett érdemes volt egy kis óvatosságot tanusítanunk.

Délután 3 órakor néhány, vizi liliomokkal körülnőtt tócsa mellett, távol a helységtől, hol a házak közt átmenvén három emberünk megsebesült, — tanyát ütöttünk.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

E nap reggelén, nap fölkelte előtt három órával, táborunkat kiabálás, hangos és folytonos kürtölés riasztotta fel. A lárma csakhamar elhallgatott, két embernek hangját azonban oly tisztán és világosan lehetett tovább is hallani, hogy magammal együtt többen tekintetünkkel áthatolni a sűrű sötétségen és meglátni igyekeztünk az éjféli szónokokat.

Az első szóló azt kérdezé: „Hé! idegenek hová mentek?“

A visszhang felelt rá: „Hová mentek?“

A szóló: Ez ország nem fogad tárt karokkal.

A visszhang: Nem fogad tárt karokkal.

A szóló: Minden ember ellenetek fog állani.

A visszhang: Ellenetek fog állani.

A szóló: És benneteket biztosan megöl.

A visszhang: Biztosan megöl.

A szóló: Ah — ah — ah — ah — ah — aah.

A visszhang: Ah — ah — aah.

A szóló: Ooh — ooh — ooh — ooh — ooooh.

A visszhang: Ooh — ooh — oooooh.

Ez a visszhang azután igazi visszhang volt, a humor olyan érzékével, — hogy szavai következtében hirtelen, elijesztő, együttes nevetés keletkezett, a mely a szólót és a visszhangját sietős elmenekülésre kényszerítette.

A tócsához vezető útat nem emberek, hanem elefántok csinálták; ez egy kicsit nyugtalanított; mivel pedig abban is biztos voltam, hogy embereim csak erre a napra látták el magukat élelmi szerekkel, 2-án napfölkeltekor 200 embert visszaküldtem a faluba, hogy mindegyik hozzon egy tehercsomóra való maniokot. A mód, amint ezek az emberek dolgukat végezték, lelkemben azt a gondolatot keltette föl, hogy csak nagyon kis vagy

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

semmi okoskodó képességök sincs és hogy ily módon a táborban levő 389 embernek a fele sem kerül majd ki Afrikából. Most még tele vannak élettel és élénkséggel — puskáik tökéletesek, fölszereléseik ujak és mindegyikök kerek tiz töltésnek van birtokában. Ha maguk fentartására csak egy kis gondot fordítanak és egy kis okosságot tanusítanak, nem volna ok, miért ne térhetnének majdan mindnyájan épen és jó egészségben haza; azonban olyan nyersek, olyan ostobák, olyan oktalanok ezek az emberek, hogy a rendeleteket és utasitásokat figyelembe se veszik, legfölebb, mikor valaki tettleg felügyel rájok; hogy pedig ezt folytonosan gyakoroltathassam, legalább száz olyan értelmes és buzgó angol tisztre lenne szükségem mint az a négy, aki táboromban van. Egyelőre persze a körülöttem levő feketék holmi csekélységek miatt fognak el-elpusztulni, amit egy kis okossággal könnyen kikerülhetnének, de mindaddig, a míg valami borzasztó szerencsétlenség nem éri, nem leszek képes őket meggyőzni arról, hogy bűn az életet bolondjában föláldozni.

Nehány kémet kiküldtem, hogy nézzék meg, mely irányban vezet tovább az út, a melyen jöttünk; körülbelül egy időben érkeztek vissza az élelemgyűjtők és a kémek, ez utóbbiak hozván magukkal hat benszülöttet, kiket az erdőben fogtak. A benszülöttek a babali nevű törzsnek voltak tagjai, bőrszínük világos csokoládé-szín volt; épen akkor fogták meg őket, midőn a vadállatok ellen tőröket állítottak föl.

A mikor tőlük egyet-mást kérdeztünk a vidékről, melyhez ez út elvezet, ezt felelték: „Nekünk csak egy szivünk van, ne legyen nektek kettő;“ a mi annyit jelentett, ha bántani akarjuk őket, ne beszéljünk velök barátságosan; miként minden benszülött, ők is erősen állították, hogy emberhúst nem esznek; de meg van az emberhús evés szokása a babanda, babeli meg babukva

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

törzseknél, akik Jankonde fölött, az Aruvimi partján laknak.

Kevéssel a beszélgetés után a benszülöttekkel, Dr. Parke, nézegetvén a körülötte röpkedő méheket, egyik tiszttársához fordulva, ezt a megjegyzést teszi: „én nem hiszem, hogy ezek a méhek szúrni tudjanak," abban a perczben azonban az egyik gonoszlelkü méh az orvos nyakára szállt és őt gúnyos megjegyzéseért megbüntetendő, fulánkját belé döfte. Parke rögtön hozzám jött és mint jó tréfát a dolgot nekem is elbeszélte, erre egy másik méh szállt rá és majdnem ugyanazon a helyen másodszor is megsebesítette, kicsikarván belőle a következő fájdalmas felkiáltást: „Istenemre! borzasztó fájdalmasak a szúrásaik." „Helyes", válaszolám neki „az elmét a tapasztalatnál semmi sem élesíti jobban."

Miután a maniokot embereink között szétosztottuk és keményen meghagytuk, hogy a gyökereket, mielőtt megennék, háromszor, mindig friss vizben megfőzzék: délután 1 órakor útnak indultunk és már 4 órakor ujra tanyát ütöttünk.

Más nap letértünk az ösvényről és a tájoló irány mutatása szerint kezdtünk magunknak útat vágni a toronymagasságú erdőn és az alant növő, összefonódott cserjésen keresztül. Ez alkalommal a vezető után a harmadik helyet magam foglaltam el, hogy irányt szabhassak. Czélom levén, bár lassú, de szakadatlan menetben haladni előre, utasítottam az útcsinálókat, hogy mindegyikök, a mint megy, válasszon ki egy útba eső gyökeret vagy akadályul szolgáló ágat, vágjon neki és menjen tovább — az első kettő pedig ne tegyen egyebet mint hogy az utánunk jövő csapatok kedveért, legalább minden tiz yardnyi távolságban, csináljon jó nagy és széles jelet a fákra; mivel pedig az utóhad talán csak két hónap mulva fogja nyomunkat követni, nagyon is kivánatos, hogy ezek

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

a jelek a fák héjában legalább is arasznyi szélességüek legyenek.

Mivel az úttalan vadonban mint elsők jártunk, nagyon természetes, hogy nagyon lassan jutottunk előre, némely helyeken egy óra alatt alig tettünk meg 400 yardot, másutt, nyiltabb helyeken, hol az alant növő cserjés nem volt olyan sűrű, ugyanazon idő alatt megtettünk egy fél, háromnegyed, sőt egy mértföldet is — ilyformán tehát reggeli $^1/_2$7-től 11-ig, midőn villásreggeliztünk és megpihentünk, azután délután $^1/_2$1-től 3-ig vagy 4-ig, hat-hét óra alatt, egy-egy nap, körülbelül öt angol mértföldnyivel jutottunk tovább. A közönséges afrikai útakon, minők más vidékeken vannak, ugyanannyi idő alatt 14—18 mértföldet tehettünk volna meg. Ezért is feladatunkká tettük, útunkat a helységek felé irányitani; nem csak azért, hogy ennivalóra tegyünk szert, hanem azért is, hogy hasznunkra fordítsuk a benszülöttek útait. Később látni fogjuk, mit értünk el vele.

Ezen a napon még délután 4 órakor sem ütöttünk tábort, mert útunk csupa patakon, iszapon, és vastag, habos, zöld békenyállal takart mocsárokon vezetett át, melyekbe térdig elsülyedtünk és a hol az utálatos iszapból fölszálló bűz nagyon fojtó volt. Alig bontakoztunk ki a lassú folyású patakokkal és sekély, hosszú, folyó-alakú tócsákkal átszeldelt lápos vidékből: az erdő hirtelen elsötétült annyira, hogy a tájolót alig tudtam olvasni; a távoli moraj, a mely hangos sivítássá növekedett, az ágak rázkódása és zörgése, a hatalmas faóriások recsegése zivatar közeledtét jelezte. Mivel körülöttünk a talaj cseppet sem volt csalogató, siettünk a növekvő sötétségben előre és csak akkor fogtunk hozzá a tábor-ütéshez, mikor az eső már hullani kezdett. A nyomorult, alacsony bokrok közt a sátrakat hamar felütöttük; ezalatt a vágókések irtottak és a balták csengtek, a tábor részére tisztást

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

készitvén. Az eső hideg volt és erősen zuhogott; és minden csepp, akkora mint egy dollár, midőn az emberek pamutkelméből készült ruháira esett, megborzongatta őket. Az ég fölöttünk erősen dörgött, a czikkázó villámok a sötétségben élénk fényt szórtak és mig az elcsigázott, éhes karaván egyesével megérkezett, kilencz volt az óra. Az eső olyan erősen zuhogott, hogy tüzeket sem gyujthattunk; reggeli három óráig ültünk összezsúfolva, nagy rendetlenségben a hideg, nedves, áztató párákban és permetező esőben. Ekkor végre meggyujtottuk az örömtüzeket és a több tuczat, lángoló piramis körül az emberek leültek, hogy fölmelegedve vidám hangulatba jussanak, keserü maniokgyökereiket megpirítsák és gyomruk maró fájdalmát enyhítsék.

4-én északkeleti irányban folytattuk útunkat; elindulásunk után egy órával, hallottuk a benszülötteket, amint jó messze khórusban énekeltek. Kémeket küldtünk előre, megtudandók, mit jelentsen az ének. Valamivel később már puskatüzelést hallottunk, ami látszólag felénk közeledett. A legközelebb álló csapat fölött tehát szemlét tartottam, halomra rakattam az árukat és az embereket szórt sorokba állitottam. Ekkor követek érkeztek és jelentették, hogy a kémek kiértek a folyóhoz és midőn ott nézegettek, egy kánu közeledett feléjök, benne az emberek kifeszitett ijjakkal és feltüzött nyilakkal állván; a mint a lélekvesztő közelebb jött, a benszülöttek egyszerre a kémekre ellőtték nyilaikat, a mi ezeket tüzelésre kényszeritette. Folytattuk tehát útunkat és reggeli 8 órakor mi is kiértünk a folyóhoz, a hol épen akkor tűnt el a túlsó part egy hajlásánál egész sora a benszülöttek kánuinak; az egyikben, a melyet a parthoz kötve ott hagytak, egy kecske volt.

Észrevevén, hogy a folyó csendes, nincsenek rajta sellők és különben is embereimet a körülményekhez

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

mérten a munkától kimélni akarván, aczélcsónakunk darabjait a partra hozattam és Jephson úr, akinek csapatja az *Advance* felügyeletével meg volt bízva, elkezdte azokat összerakni. Egy óra alatt a negyvennégy tehercsomót, melyekbe a hajó darabolva volt, összeillesztettük, az illető helyeikre megerősítettük és az egészet vizre bocsátottuk. Mivel a csolnak maga negyvennégy tehercsomót tett ki, rajta pedig ötven fért el, és azonkivül helyet talált rajta még tiz beteg: kilenczvennyolcz embert szabadíthattunk föl a teherhordás fáradalmaitól és a még mindig nagyon beteg Stairs hadnagy czipelésétől. Jephson urat embereivel a túlsó partra küldtem és a kecskét magunk számára biztosíttattam.

Miután az *Advance* a vizen volt, seregünknek a part mentén kellett útját folytatnia, nem csak hogy a csolnakot védelmezze, hanem azért is, hogy képes legyen a folyót a munka csökkentésére fölhasználni. Mivel a rendes élelmi szerekkel nem rendelkeztünk; mivel a meglevőkben a változatosság hiányzott és a tápláló tartalom is csekély volt; mivel útunk befejezésével sietnünk és azért hosszú útakat kellett megtennünk, ami kimerültséget okozott: lassanként a legbátrabbak energiája is elgyengülőben volt. Kellő kiméletben kell tehát az embereket részesítenem és minden eszközt megragadnom, hogy munkájukat megkönnyíthessem. Ezért is, a csolnak a sereggel lépést tartván, a folyó mentén fölfelé csak délután 3 óráig mentünk és azután tanyát ütöttünk.

5-én, miként az előbbi napokon, a csolnak és a sereg előre haladt és megtett hetedfél mértföldet. A folyó mindenütt 500—800 yard széles volt. A parton valamicskével több a tisztás mint a beljebb fekvő részeken, ámbár itt is gyakran lehetetlen volt előbbre jutni, mielőtt az áthatolhatatlan sűrűben alagútat nem vágtunk, igy magunknak útat nem törtünk a fejünk felett, ágakból és

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

kúszónövényekből, nádból és sásból álló sűrűn összenőtt hálószerű boltív alatt. 2 óra 3 perczkor Bukanda helységbe érkeztünk. Út ide nem vezetett bennünket, egyszerüen a sűrűből és egy fiatalos erdőből bukkantunk ki a tisztásra. A tisztás közepén, a viz mellett állott a helység. Ez a körülmény gondolkozóba ejtett és azt juttatta eszembe, hogy mivel a szárazon útak nem találhatók, az emberek pedig, legalább tudtommal, a léghajózás módját még nem ismerik, a benszülötteknek a közlekedést a vizen kell fentartaniok.

Volt okunk a helység fölfedezésének megörülni, mert 2-ka óta a karaván csak azokból a maniokgumókból élt, a melyeket az nap az emberek magukkal vittek. Ha egy nappal később jutunk ki valami tisztásra, éheznünk kellett volna.

Mikorra a csolnak megérkezett, beesteledett; sellőkön kellett áteveznie, azonkivül valami tizenegy kánuból álló kis hajórajjal egy kis kalandja is volt; ez tartóztatta föl. A kaland következtében a kánukat a benszülöttek elhagyták; a csolnak vezetője tehát őket egy szigeten parthoz köttette. Egyikökről azt mondták, hogy nagy terjedelmü kivájt fatörzs, a melybe közel annyi fér mint a csolnakba. Mivel a benszülöttek a folyón közlekednek egymással, bölcsen fogunk eljárni, ha ugyanezt teszszük; ezzel kiméljük embereinket, vitetjük betegeinket és azonkivül élelmi szerekből egy kis tartalékot is. Annál inkább meg kellett ezt tennünk, mert csak előtte való nap jutottunk, egy kis hiján, nagy szükségbe és mert mi ezen ismeretlen vidéken teljesen idegenek voltunk, a kiknek a sötétségben kellett folytonosan tapogatóznunk. A csolnakot tehát külön emberekkel visszaküldtük, hogy a kánut foglalják le és evezzenek vele a tanyánkhoz.

Bukandát, bizonyos, lakói jóval megérkeztünk előtt elhagyták — a kúpalakú kunyhókból álló helységgel

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

szabadon rendelkezhettünk — szintúgy a maniokföldekkel. Ez a szokás is olyan volt, melyhez hasonlót egyebütt Afrikában nem láttam. Másutt is megszöktek a benszülöttek asszonyai, a férfiak azonban dárdáikkal és paizsaikkal ott maradtak, tulajdonjogukat így beigazolván. Itt még a tyúkok is megszöktek. Ethnologiai tanulmányokra ez a vidék, kétségtelen, nem volt alkalmas.

6-án délben, ujra el levén látva ennivalóval, Bukandából megindultunk; két órával később lakatlan helyen tábort ütöttünk. A délelőttöt a puskák megtisztitásának és kijavitásának szenteltük, soknak rugója el levén törve.

Sok dolgot figyeltünk meg már ekkoráig. Igy megfigyeltük, hogy a reggelek nedvesek és ködösek — hogy mi ennek következtében fáztunk és nem mutattunk jó kedvet; továbbá, bizonyos erkölcsi bátorságot kellett kifejtenünk, midőn a tábort elhagytuk, hogy kimenjünk a hideg, nyirkos levegőbe, hogy belemászszunk az iszapba és sárba, hogy csípőig a vizben a patakon átgázoljunk; hangulatunk a szomorú félhomályban a fény és nap melegének hiánya miatt nagyon nyomott volt; nyomott hangulatot támasztottak a komor fellegek és a lassú folyású szürke folyó is, amelyben a szomorú nappali fény visszatükröződött. E hideg reggeleken a hőmérő csak hetven-hetvenkét Fahrenheit-fokot mutatott — mi azonban, kedvetlenségünkben, husz fokkal kevesebbre becsültük.

A kis helységek szemétdombjai nagyok és a part szélén állanak; sárnak, az utczákról és kunyhókból kikerülő söpredéknek, maniok- és gyakran banyánahéjaknak keverékéből állanak, melyekhez még nagy csomó osztrigahéj járul. Ha nem volna sok más elbeszélni valóm, ezen keverékek alapján a benszülöttek erkölcseiről, szokásairól és életmódjáról érdekes fejezetet irhatnék. Miként

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Owen képes volt nehány csontból a letűnt korok kipusztult mammuthjának alakját rekonstruálni, én is megalkothatnám ezen szemétdombokból egy-egy törzsnek történelmét. Számos rovarfajnak képviselői gyönyörködtek itt a bűzös kigőzölgésekben. Nagy seregei a hangyáknak jártak ki és be, szabályos sorokban, szabályosabbakban mint a minőket a benszülöttek formálni tudtak volna; a dombok fölött a legyek miriadszámra donogtak a gyönyörűség hangján; pompás szinekben ragyogó lepkék, melyek Jameson lelkét gyönyörrel töltötték volna el, örvendezve röpkedtek ide s tova; mindezeknek takarójául pedig valóságos molyfelhő szolgált.

A bakuti-k helységeibe, hét órai lassú menet után, folytonos irtás közben, 7-én érkeztünk meg. E napon a csolnakban foglaltam helyet és alkalmam volt megfigyelni, hogy a partok mindkét oldalon 6—10 láb magasak; számos elpusztult falunak nyomait is láttam, melyek könnyen felismerhetők voltak, daczára a fiatal erdő bujaságának, mely őket eltakarta és a helyet elfoglalta, hol egykoron helységek állottak és szántóföldek meg legelők voltak; húsz év előtt vagy háborúk vagy ragadós betegségek a lakosokat onnan elűzték és mivel az Aruvimiben mindeddig csak egy krokodilust és csak egy vizi lovat láttunk, biztos jelnek vettem arra nézve, hogy e vidéken a legelőnek kevésnek kell lennie.

Midőn a folyón lassan fölfelé eveztünk és amidőn a vágó kések és balták csapásait hallottam, melyekkel embereim maguknak a bozótok, a sűrű bokrok és az erdőn keresztül útat törtek, miközben alig jutottak egy yarddal előbbre: sajnáltam, miként előbb soha, hogy a tizenöt czethalász bárkát illetőleg nem ragaszkodtam saját tervem megvalósitásához. Embereimet mennyi fáradságtól és magamat mennyi aggodalomtól kiméltem volna meg.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

9-én, megint hét órai fáradozás és menés után a bakoká-k helységeibe érkeztünk. Embereimen a kimerültség és elcsigázottság láthatóvá kezdett válni. Sokjuknak lábát a czövekek megsebesítették; a sebek elmérgesedésök miatt a figyelmet magukra vonták; és többen a végtagokban érezhető sajátságos fájdalmakról panaszkodtak. Stairs, bár lassan, lábbadozott.

Sok elhagyatott tisztáson mentünk át, melyek az expedicziót hetekig elláthatták volna maniokkal, a minek most nem volt gazdája. Kétségtelen, hogy a törzsek elvándorlását a gyilkos visszavonás okozta. A bakoká-k helységei mind czölöpökkel erősítvék meg; a bejáró kapuk pedig rendkivül alacsonyak.

Más nap négy helységen vonultunk át, melyeket mind sűrű czölöpkeritések védelmeztek; 10-én végre elérkeztünk a Gengvere sellőköz. Ezek mellett hét nagy helység terült el, melyek a sellők alatt kezdődnek és túl rajtuk is elnyulnak. Az összes lakosság alkalmasint a túlsó partra vagy a folyó közepén levő szigetekre menekült, elczipelvén magával minden elvihető tárgyat, kivéve a gyakran található romjait a durva cserépedényeknek, székeknek, padoknak és más ott hagyott maradékoknak. A mellvédek jó állapotban, és a kunyhók érintetlenek voltak. Az egyik nagyobb helységben 210 kúpalakú kunyhót és két négyszögletü félszert láttunk, a melyek nyilvános gyűlések szinhelyéül és kovácsműhelyekül szolgáltak. Ez a falú a partnak valami hatvan láb magas, meredek részén állott, a honnan a legsűrűbb és legzöldebb növényzetből álló, sűrű és magas falak közé zárt, sötétszürke ezüstszínü folyóra gyönyörű kilátás nyilt.

Stairs hadnagy hosszan tartó epelázából már-már felgyógyulóban volt; többi társaim a legjobb egészségnek örvendtek, bár tisztán növényekből táplálkoztak, még

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

pedig manioklevelekből és porrá zuzott zöldségből, melyekből kis pástétomokat csináltak. E napon azonban szövő madár-pecsenyénk is volt, melylyel a doktor látott el, sörétes puskájával megszerezvén egyet azon sok ezer közül, melyek a helység fáin fészkeltek.

11-én csak egy mértfölddel mentünk tovább, hogy alkalmat adjunk a seregnek pihenésre és a csolnakosoknak csolnakjuk felvitelére a sellőkön keresztül. Más nap hat földrajzi mértföldet tettünk meg, a folyó itt egyenesen keleti irányban folyt, a mely irányt mi is követtünk. Több kisebb sellőn minden baj nélkül átkeltünk. Midőn Gvengvere mögöttünk eltűnt, vettük észre mint sietnek a jobb partról és a szigetekről haza a lakosok, akik házaikat a mi kényelmünkre, rövid időre elhagyták. Én ezt a berendezést igen üdvösnek találtam. Általa hosszas beszélgetésektől, a béke fentartására czélzó, esetleg sikertelen erőlködésektől és fárasztó alkudozásoktól szabadultunk meg. Nekik pedig csak egy éjjelök volt elrontva; persze, ha sok karaván vonulna át falujokon oly békésen mint mi, a természetes kiváncsiság idővel rábírná őket, hogy előbujjanak és megismerkedjenek az idegenekkel.

Embereink a földeken és a helységek körül enni valót bőven találtak. A megművelt terület nagy volt; a banyánák a czölöpkeritések körül díszlettek; levesnek való zöldséget kisebb területeken, közvetlen a falvak mellett találni lehetett; elszíni való dohány szintén volt elég; csemegéül szolgált a tök és egy kis kukoricza; húseledelben azonban, sajnos, mindannyian szükséget szenvedtünk.

Vizi madarat keveset vehettünk észre, csak egy pár példányát láttuk a buvároknak, a halászó csermölyöknek és a királyi sasoknak. Valahol jó messze, egy pár ibisz kiabált; papagálycsapatok hiába igyekeztek fütyülésükkel

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

és rikácsolásukkal az úttalan vadont nyomasztó csendjétől mogfosztani, lappantyúk és szövő madarak különféle lármájukkal szintén támogatták őket, a bogarak, legyek és molyok száma pedig véghetetlen volt.

12-én, mint rendesen hat és fél órakor útnak indultunk, a karaván a csolnakot és a benne ülőket megelőzte. Bár óránként csak másfél mértföldnyi útat tettünk meg, a küzködő karavánt utólértük és az első útcsinálókat is megelőztük. Délelőtt 10 órakor találkoztunk egy Bakula nevü, körülbelül tizenöt éves fiúval, aki egy szál kánuval ereszkedett le a vizen. Fürgén ugrott át a mi csolnakunkba és itt ügyesen kezelte az evezőjét. Egy órával később a folyó egyik hosszú görbületének legalacsonyabb pontját kerültük meg, ahol számos nagy helység állott. Az önkénytes fiú, aki, Isten tudja honnan, segítségünkre közénk cseppent, az alsó falút Bandanginak, az utána következőt Ndumbának és a hosszú falusort fent, a banálya törzs lakóhelyeinek nevezte. Mindezek azonban üresen állottak. Villásreggelizés czéljából Bandanginál pihenőt tartottunk; délután 2 órakor pedig útunkat megint folytattuk.

Egy órai evezés után feljutottunk a felső falúba, ahol tanyát ütöttünk. A csolnakban utazók száma e nap negyvenet tett ki; de midőn partra szállottunk, a tágas csendes faluban egészen elvesztünk. Magam tizenhárom falut számláltam össze — ezek egyike 180 házból állott. Fóltéve, hogy ezen folyamkanyarulatnál 1300 ház van és minden házban csak négy személy lakik, az összes lakosság száma 5200-at tesz ki.

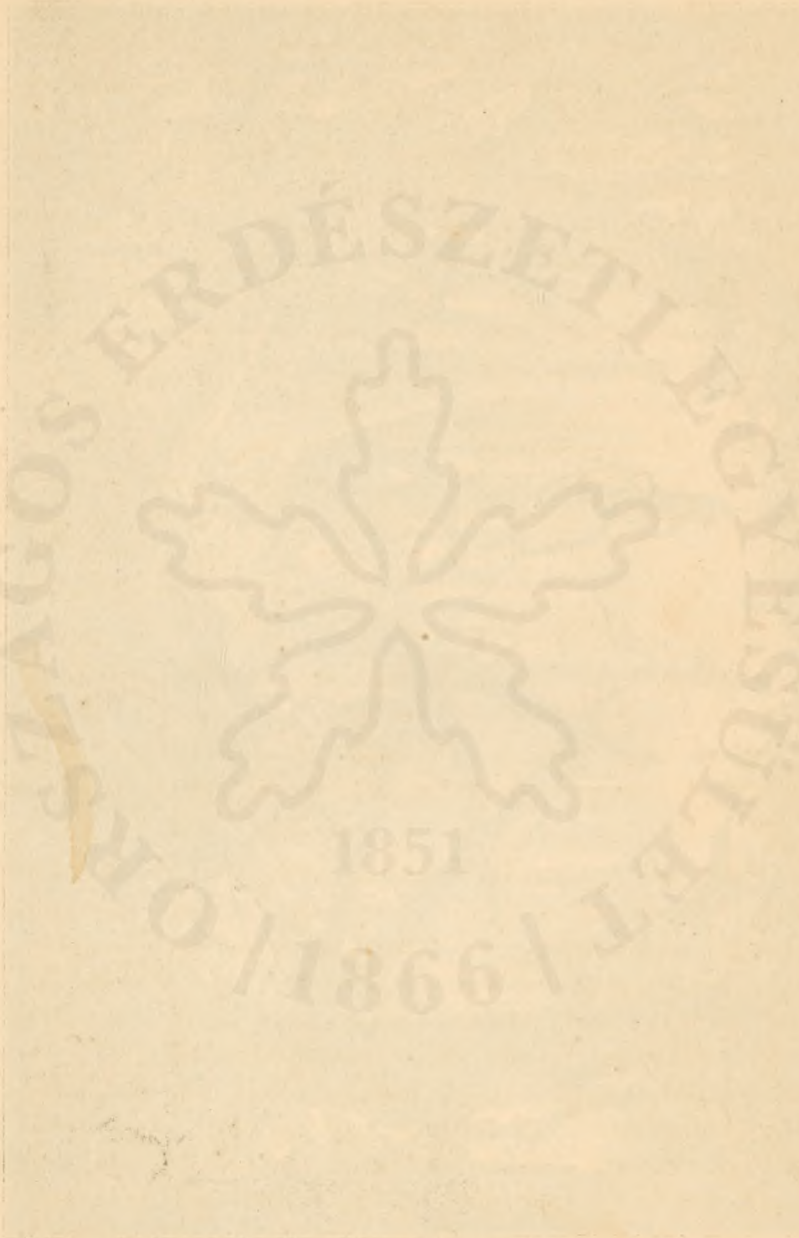
Hatodfél órakor megérkezett a seregünk előcsapatja és rögtön utána borzasztó zivatar tört ki, oly heves mennydörgés és villámlás kiséretében, a mely egyedül lehetett képes e nedves vidéknek felgyülemlett gőzökkel telt levegőjét megtisztítani — mely a napot állandóan

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

VESZÉLYES ÚT AZ ŐSERDŐBEN.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár, 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz. sz.: EGF/68-1/2020.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

mint valami sűrű fátyol, takarta el szemeink elől. Emiatt a villamosságnak exploziv ereje rémítő volt. Fölöttünk és körülöttünk mindenfelé, a vastag, buta, párákkal telt felhőket, süketítő dörgések kiséretében, vakító fénysugarak világították meg és szaggatták szét. Semmi egyéb, csak a konczentrált villamosság borzasztó ereje volt képes e páráktól nehéz légkört megtisztítani, a föld lakóinak az ég szinét megmutatni és a napsugarak üdítő hatását érezteti. Négy teljes órán át kellett a borzasztó dörgéseket hallgatnunk, mialatt a folyton zuhogó eső megszabadította pára terhétől ama tömegeket, melyek már napok óta fejünk fölött függöttek. A folyón utazók és az előcsapat a felső falúban szállásolta el magát, az utóhad és a 4. sz. csapat Bandangit, illetőleg a félhold alakú helység végét szállotta meg; hallottunk is perczenként egy-egy lövést, melyekkel jelenlétére figyelmeztetett; mig mi hiába válaszoltunk, természetesen gazdálkodásból, hosszú elefántcsont kürtjeink hangjával.

Az ily nagy számú lakosságnak voltak természetesen kizárólagos maniokföldjei, banyána-, czukornád- és pizáng ültetvényei, zöldség- és kukoricza kertjei; mivel pedig e sűrű záporeső a földet is nagyon föláztatta, pihenőt rendeltem.

Kilencz órakor az utócsapat megérkeztét tudtunkra adta Nelson szava, midőn „szeletek és kávé"-ból álló ebédjét megrendelte — szeleteink kasszave-lepényből, egy pörkölt banyánából vagy efféléből és egy tál zöldségből állottak, melyekhez tea vagy kávé járult. Kecske- vagy csirkehús egyszerüen megszerezhetetlen volt. De szárnyashoz vagy másféle vadhúshoz sem tudtunk jutni. Mindeddig csak két krokodilust és egy nilusi lovat birtunk fölfedezni, de sem elefántot, sem bivalyt, sem antilopét, sem vaddisznót nem, bár nyomaikat sokszor láttuk. De hogyan is történhetett volna másképen az útcsinálók

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

ujjongása és kiabálása, a fejszecsapások, ágtörések és a fahéj letépésének lármája közt, meg a karaván okozta morajban? Az útközben folytatott örökös csevegés, mesélés, czivódás, nevetés és ingerkedés közben az teljesen lehetetetlen volt. A járás pedig az alant növő cserjésben nehéz kés, balta vagy ilyen vágó eszköz nélkül, melylyel az ember az összebonyolódott kuszónövényeket szétvágja, nem volt lehetséges; és ha állott is valami állat a bozót tulsó oldalán, csak egy pár lábnyi távolságban is, hiába lett volna minden igyekezet arra, hogy az áthatolhatatlan sűrű növényzeten keresztül az ember meglássa.

A pihenőt felhasználtam, hogy a Bandangi mellett fekvő szigeteket megvizsgáljam. Az egyik szigeten hosszú, osztrigahéj-halmokat fedeztünk föl; ezek egyike hatvan láb hosszú, tiz láb széles és négy láb magas volt; elképzelhetjük, mekkora kagyló lakomák lehettek azok, melyeket a benszülöttek összejöveteleik alkalmával rendeztek és hogy mennyi idő telhetett el azóta, hogy az első kagylót elfogyasztották. Visszatértemkor, a folyamgörbület közepén, egy földomlás mellett osztriga-héj réteget láttam, mely három lábnyira az alluvium alá volt temetve.

Bakula, a benszülött fiú tudtunkra adta, hogy bent a szárazföldön, észak felé bakuruk laknak, akik a folyammelléki törzsektől nagyon különböznek, hogy a folyó mentén fölfelé, egy havi járásnyira hosszú szakállú törpék élnek, akik körülbelül két láb magasak; hogy ő egyszer Pangáig utazott, hol a viz oly magasról esik le mint a legmagasabb fa, hogy a balparti lakosok a folyót Lui-nak hívják, a jobb parti baburuk azonban Luháli néven ismerik. Bakula kivételesen ravasz gyerek, valóságos kánnibál volt, a kinek egy tál emberhús nagy gyönyörűséget szerzett volna. Tökéletes színész is volt ő kelme, aki a vele született ravaszsággal védte magát, készségesen alkalmazkodván mindenhez, ami, az ő hite szerint, a kö-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

rülötte levő idegeneknek tetszhetett. Ha a benszülött törzsek mind magukává teszik e fiú politikáját, útunk ez uj vidékeken keresztül oly kellemes lett volna, amint csak kívánhattuk. Nem kételkedem, hogy a benszülöttek kivétel nélkül rendelkeztek a ravaszság mindazon nemeivel, melyeket Bakulában megcsodáltunk, azonban nem volt meg a bátorságuk megtenni, a minek végrehajtására őt egy véletlen eset képessé tette.

A banyalák törzsfejedelmének, Bambinak helységéből a Bungangeta falvak felé mind a vizen mind a szárazon, 15-én indultunk meg. A reggel szomorú, komor és nyirkos volt; sötét, nehéz felhők takarták el az égboltozatot. A mint e borús, ködös reggelen a barna folyó csendesen mozgó vizét és a fák meg bokrok hosszú, szakadatlan sorát nézegettem, az a gondolatom támadt, hogy itt a természet várakozni látszik a czivilizáczió rég óhajtott riadójára — az alkalmas időre, midőn föl fog ébredni, hogy megtegye kötelességét mint a föld egyéb részei. Ezt a várakozó állapotot a hajnalt megelőző csendhez hasonlítottam, midőn még a rovarok és az állati élet pihen és nem tölti be lármájával a levegőt, midőn a nappal még nem keltette föl a vadon milliónyi, perczig tartó szenvedélyeit; ahhoz az órához, midőn az idő is szundikálni és bóbiskolni látszik, és legbensőbb gondolataink is úgy tűnnek föl mintha zajongnának és szivünk dobogása mintha lármát csapna. Midőn pedig a fiatal nap a keletet szürkére és fehérre festi, a világ felüti szemeit. A láthatatlan élet mozogni és zsibongni kezd; az egész föld mintha álmából ébredne föl. Az erdő-világ azonban ennek daczára csendes marad; a természet várja a napját és a folyó nem ébred életre; a természeten, Rip Van Winkle-lel ellentétben, daczára az alvással töltött mérhetetlen hosszú korszakoknak, az öregedést nem vehetni észre; öreg, hihetetlenül öreg és mégis ártatlan álomba elmerülten szűz marad.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Mily óriási területeket foglal el itt a gazdagon termő föld és az ember rá sem hederít! Bár a folyó partjai népesek, de azért emberi munka csak kevéssé zavarja a nyugalmát — a part szélén egyes kis részek föl vannak ásva, a sötét erdő belsejében itt-ott láthatni egy-egy krater nagyságú, korlátolt maniokföldet, néhol pedig kis kunyhók képezte keskeny szalagot, hol a vadak a szűk területen összezsúfolvák.

A csolnakban mulatságaim egyike volt a folyó ismeretlen útját vázolni — mert hisz a benszülöttektől, kik az embernek közeledtekor, miként a patkányok oduikba elbujtak, erre nézve semmi információt sem kaphattam. Meddig szabadott útam irányától eltérnem? A folyón menvén, megsegíthettem a betegeseket és támogathattam az erőseket. A holminkat a csolnakba rakhattam és ugyanott vihettem azokat, akik elgyöngültek. Maniokot és banyánákat szintén szállíthattam rajta. Azonban, ha a folyónak nagy a hajlása, ha útunk irányától eltérve, északnak negyven vagy ötven földrajzi mértföldnyire felkanyarodik, érdemes-e rajta maradnom? idővesztegetésünkkel fölér-e a teherhordók munkájának megkönnyitéséből folyó előny és az élelmi szerek bősége, melyeket a parton biztosan találhatni? Midőn a betegek számát följegyeztem és láttam népem elcsigázottságát, éreztem, hogy ha a folyó az é. sz. 2°-ig nyúlna is föl, mégis sokkal jobb rajta maradni mint az erdő belsejébe behatolni.

A felhős reggelen a hőmérsék 75°, a viz felszine pedig 77° volt. Mily üditő a folyó levegőjét színi, miután egész éjjel az erdő tisztátalan gőzeit leheltük volt be.

16-án egy csolnakunk és öt kánunk volt; ezek hetvennégy embert és 120 tehercsomót vittek; mivel pedig az *Advance* részeit sem kellett czipeltetni, embereink fele minden másod nap, a teherhordástól felváltva mentve

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

maradt; nem kellett magukkal semmi terhet sem vinniök. Délkeletről jövő, tekintélyes mellékfolyó torkolata mellett haladtunk el; egy mértföldnyire fölötte tanyát ütöttünk. Délután a hőmérséklet 94°-ra emelkedett és ennek következtében a szokásos mennydörgések és villámok czikkázása után zuhogni kezdett az eső és más nap, 17-én, déli 1 óráig folytonosan szakadt. Érdekes lett volna megmérni, hány hüvelyknyi vizoszlop esett le e tizenkilencz órán át tartó esőzés alatt. Embereink közül csak kevesen pihenhettek; az eső elállta után mindenki takaróit meg ruháit csavargatta; el is telt egy pár óra, mig szokásos elevenségöket visszanyerték. A benszülötteknek a mi közellétünk miatt szintén nyomasztó hangulatban kellett lenniök, ámbár, ha tudták volna, milyen kincsek birtokában vagyunk, áruinkért kecskéiktől és tyúkjaiktól szivesen megváltak volna.

Délután 3 órakor, csapataink Alsó-Marivi teleppel szemben tábort ütöttek. A benszülöttek verték óriási fadobjaikat, melyeknek riadója tiz angol mértföldnyi távolságra volt hallható; azonkivül oly szokatlan tüdőerővel orditoztak, hogy kiabálásuk egy mértföldnyire elhallatszott. Minden más zajnak hiánya hangjuknak különös erőt kölcsönöz.

A szomálik, akik oly országban mint Maszai vagy száraz országban, minő a Szudán, kitünő és dolgos szolgák, nedves vidékeken teljesen hasznavehetetlenek. Öten közülök nem akartak Jambujában maradni és makacsúl ragaszkodtak ama kivánságukhoz, hogy engem elkisérhessenek. Midőn útunkul a folyót választottuk, őket az evezőknél alkalmaztam, vagyis inkább alkalmaztam volna, ha képesek lettek volna az evezővel vagy rúddal bánni, de erejökből azonnal kifogytak és inkább puszta útasokká váltak. Két órai vizi út, pedig fáradalmaknak nem voltak kitéve, annyira kimeritette őket, hogy a parton nem

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

birtak maguknak eső és viz ellen kunyhót épiteni; mivel pedig tolvajtermészetüek is voltak, a zánzibáriak sem bocsátották a maguk viskói közelébe. Az eredménye ennek az a baj volt, hogy naponként látnunk kellett, miként adnak nekik egy-egy ételadagot, mert inkább önkényt éhen vesztek volna, sem hogy a fejök fölött lóggó banyánákat levágják.

Az Alsó-Marivivel szemközt levő helyről, 18-án, ahhoz a helyhöz mentünk, amely a Felső-Marivi alatt tiz mértföldnyire van. A kánuknak az út megtételére csak 4 óra 15 percz kellett; a szárazföldi csapatok azonban egész nap nem voltak láthatók.

19-én a csolnakban és kánuban utazók, rendeletemre, a Felső-Marivi vizeséseitől fölfelé, egy darabon útat vágtak. $2^1/_2$ óra alatt meg voltak vele. Tanyánkhoz azután 45 percz alatt visszatértünk. Fölfelé menet olyan lépésben haladtunk mint a karaván; az erdőben tehát egy rendes napi menettel hat mértföldet tehettünk volna meg. Visszatérvén a tanyánkra, csapatokká alakultunk és a magunk csinálta út végéig mentünk; a csolnakot és a kánukat az emberek minden baj nélkül föltolták a sellőkön keresztül; délután pedig az egyik csapat a tanyánk fölött másfél mértföldnyire fekvő helységben eledelt keresett, még pedig kedvező eredménynyel. 20-án az előcsapat útnak indult és a helységet megszállotta.

Két órával megérkeztünk után nehány mariri-i benszülött egy csolnakban hozzánk közeledett és megszóllított. Nevünkben Bakula, a benszülött fiú válaszolt; röviddel később képesek voltunk venni egy pár tyúkot és a délután folyama alatt még hármat hozzá. Ez volt az első vásár, amit az Aruvimi mellett megköthettünk. Mariri nagy telep, hol bőven van banyána, mig a mi helységünk mellett nem volt. Két emberünk, az 1. sz. Charlie és Muza bin Dsuma e napon eltűnt. Pedig mindeddig

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

huszonhárom nap alatt egyetlen egy emberünket sem vesztettük el.

Mindeddig baleset nem ért; a jó szerencse azonban, a mely mostanig velünk tartott, e naptól fogva kezdett elhagyni. Mi azt hittük, hogy ez embereket a benszülöttek foglyokul ejtették és vigyázatlan magukviselete beszédem tárgyát is tette, melyet más nap reggel embereinkhez intéztem, midőn fölöttük szemlét tartottam. Csak tizenhárom hónappal később tudtuk meg, hogy ez emberek szökevényekké lettek, hogy sikerült Jambujába eljutniok és hogy ők találták fel a háborúkról és szerencsétlenségekről szóló meséket, a melyeket a jambujai tisztek az Emin-bizottságnak megirtak és a melyek azután annyi aggodalmat okoztak. Ha hittem volna annak lehetőségében, hogy két követ ezt az útat megtegye, bizonyára magam is felhasználtam volna az alkalmat, útunkról térképet és hiteles tudósitást küldtem volna Barttelot őrnagynak, aki, mint biztosra vettük, egy hónappal később táborát elhagyandó volt. A Felső-Maririvel szemben fekvő helységből Déli-Mupé-ba, nagy telepre jutottunk, a mely több ültetvényekkel környékezett helységből állott. Mupé törzsfejedelmei: Mbádu, Alimba és Mángrudi.

22-én Parke orvos volt a napos tiszt; vele, elég bajára, megesett, hogy a folyó mellékét eltévesztette és az erdőn keresztül téves irányban haladt tova. Végre egy ösvényre jutott, hol a kémek egy asszonyt és egy nagy szemü, barna bőrü gyermeket találtak. Az asszony megmutatta a folyóhoz vezető útat, amire szabadon bocsátották. Az ő befolyásának köszönhettük, hogy a jobb parton lakó, észak-mupé-iek velünk alkudozásba bocsátkoztak; ennek folytán egy tuczat tyúkot és két tojást vehettünk tőlük.

A folyam medre e helyen tiszta, apró szemcsés, kemény, téglaszinü homokkő-szikla. Ez az oka, hogy a kis

© OEE Wagner Károly-Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

sellők, bár elég gyakoriak, a hajózás elé csak csekély akadályokat gördítenek. A partok, némely helytt, negyven lábnyira emelkedtek a viz fölé; láthatók voltak tehát a szikla durva formáju rétegei, a melyek egyes helyeken faragott kőnek töredező romjaihoz hasonlítanak.

A béke jele e folyó melléki benszülötteknél, amint látszik, abban áll, hogy kezökkel fejökre vizet öntenek. Midőn uj jövevények közeledtek tanyánk felé, igy kiáltoztak: „Minket az éhség gyötör, nekünk nincs enni valónk, de fentebb a folyó mentén fogsz találni bőven, oh, monomopoté! (tenger fia).“ „Mi élelmi szer hiányában szenvedünk és nincs annyi erőnk, hogy tovább menjünk, ha csak ti nem adtok valami enni valót“ válaszolók nekik. Erre vastag kukoriczacsöveket, banyánákat és czukornádat dobtak nekünk. Ez volt a bevezetés a kereskedéshez; ennél ezek a látszólag romlatlan benszülöttek annyi furfangot tanusítottak és olyan követelők voltak mint akármelyik Kongó-melléki vijánzi. Mupé benszülötteit babé-k-nek hívják.

Csekélységekért, mint üres szardinia-skatulyákért; sűritett gyümölcslé- meg tej-szelenczékért, azután töltéstartókért könnyen lehetett czukornádat, kukoriczát és dohányt kapni. Egy pamutzsebkendőért vehettünk egy tyúkot; kecskéket is mutattak, de el nem cserélték, mondván, hogy azokat csak a törzsfejedelmek adhatják el. A benszülöttek semmiféle speczialitásra különösen nem vágyódtak, csak kelmékre — rikító vörös zsebkendőkre. Egy pár kaurikagylót is láttunk náluk; egyik kánu fenekén pedig láttuk egy gyalogos tiszt kardjának kilencz hüvelyk hosszú darabját. Nagyon szerettük volna hallani e kardnak történetét, mióta Birminghamet elhagyta és tulajdonosainak névsorát. De hosszabb beszélgetésbe a benszülöttekkel nem bocátkozhattunk; mivel nyelvökön beszélni nem tudtunk, ők meg mindjárt fel voltak izgatva,

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

egyebet sem tehettünk, mint hogy őket megfigyeljük és velök a békéről meg az élelmi szerekről nehány szót váltsunk. A kardpenge ama darabja bizonyitékul szolgálhatott, hogy belebb lakó szomszédjaik a szudániakkal is érintkeznek.

Ezen, meg a Felső-Kongó felső részein lakó benszülöttek között sem szokásokban, sem erkölcsökben, sem cziczomáik tekintetében nagy különbség nem volt. Hajdíszeiket hársból készítették és vörös papagájtollakkal ékesítették; vagy majombőr sapkákat viseltek szürke vagy sötétszinü prémmel, az állat farkát hátul lelóggatván. A nyak-, boka- és karpereczeik csiszolt vasból, ritkán vörösrézből valók voltak, sárga rézből soha sem.

KORONAFORMA FEJDISZ.

Szép evezőket készítettek, kifaragván őket hegyes levél-alakra. „Szennene“ volt a béke jelszava, miként Manyuemában, Ureggában és Uzongorában, a Stanley-vizesések fölött. E benszülöttek bőre inkább okkerszinű mint fekete. Ha az ember a túlsó parton egy csoport ilyen embert látott, testök színe és a kikötő hely vöröses agyag-földje között kevés különbséget talált. Nagy része van ebben a berzsenfa-pornak, melyet olajjal összekevernek és a testöket vele bekenik. Mivel azonban a napfény ellen védvék ez is jelentékenyen hozzájárul, hogy világosabb szinűek. Bakula, a benszülött

EVEZŐ A FELSŐ-ARUVIMI- VAGY UTIRI MELLŐL.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

fiú, például, meg volt fosztva a berzsenfából készült univerzális szépítő szertől és mégis világosabb szinű volt mint átlag a zánzibáriak.

24-én Jephson vezette az előcsapatot és az ő vezetése mellett hét és fél földrajzi mértföldnyi, bámulatosan hosszú útat tettünk meg — ámbár a seregnek tizenhét folyón és patakon kellett átgázolnia. E napokban Jephson csodálatos energiát fejtett ki. Sok dologban teljes hasonmásom volt, persze azon korombeli hasonmásom, mikor magam is fiatalabb voltam, mikor az évek és a lázak százai forró véremet még nem hűtötték volt le. Jephson olyan magas, olyan termetű és súlyu mint én; még a temperamentuma is olyan mint az enyém; vérmes, bizakodó és kemény munkát szerető. Egyszerüen fáradhatatlan; legyen az iszapos tócsa vagy sáros patak, minden habozás nélkül neki megy, érjen az iszap térdig, mellényeig, nyakáig vagy a feje fölé, az mindegy. Ha czivilizált emberek közt lakik, szibarita, piperkőcz és rátartós, itt Afrikában igazi utazó és munkás, akit a maga érdekében kell fékeznem és tanácscsal ellátnom. No és a többi fiatal ember, Stairs, Nelson és Parke nagyobbára szintén olyanok. Stairs katonatiszt, éber, értelmes, fölfogja a jeladást, a rövid értesitést, egy eszmét erősen megragad és azt végrehajtja, de tökéletesen. Nelson a régi római időkből való centurio; tenni tud, mert előljárójának akarata; nem vár, hogy megkérdezze: miért; ő csak annyit tud: ez szükséges és nagy energiája, ereje, elszántsága, tiszta és jó esze rendelkezésemre állanak; csak egy szavamba kerül és ő tesz, szenved vagy meghal, és Parke a nemes, derék lelkü ember, oly gyöngéd és odaadó, oly türelmes, oly szelid modorú és álhatatos természetü, hogy mindig, midőn szenvedéseink és kínlódásaink légkörében megjelenik, lelkünknek vigasztalást kölcsönöz és ad. Soha ily tulajdonságokkal négy ember Afrikába

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

nem nyomult be. Soha vezetőnek annyira oka, hálát adni az egeknek, nem volt mint nekem.

E napon Jephsonnel két kalandos eset történt meg. A mint a maga szokásos őszinte, biztató modorában, lebegő járásával az útcsinálóknak munkájukban parancsokat osztogatott — és nem törődve ruhájával, a bozótok közt útat tört, egyszerre szem elől eltűnt, belepottyanván egy elefántverembe! Mintha csak valami jó kedvű, pajkos fiatal elefánt, áttörvén a bozótokon, a fiatal fák letörése és széttépdelése közben, higgadtabb mamájának szeme láttára, hirtelen eltűnt volna. Jephson azonban intelligens lény volt, rögtöni segítség sem hiányzott és igy kihúztuk a nélkül, hogy baja esett volna. Ez eset inkább csak mulatságul szolgált, melyet a tanyánkon részletesen megbeszéltek és a mely sok nevetésre adott okot.

Később Jephson az útcsinálók élén haladt sietve előre, hogy a követendő útat megjelölje; egyszerre csak szemtől-szembe áll vele egy magas benszülött, aki dárdát tartott a kezében. Első perczben mindketten meg voltak hökkenve és mozdulatlanul néztek egymásra; azonban Jephsonben volt meg a Berzerker-düh. Fegyvertelenül, a mint volt, rávetette magát a benszülöttre; ez hirtelen kikapta magát a körmei közől, és rohant nyakra-főre egy patak meredek partján lefelé mint valami oroszlán elől; Jephson mindenütt a nyomában. Az agyagos föld azonban nedves és síkos volt; lábával megcsúszott és az *Advance* derék kapitánya egész hosszában a lejtőn, fejjel le- és lábbal fölfelé elterült; eközben olyan erős lökést kapott, hogy a patak széléig meg sem állott. A mint fölszedelőzködött, első dolga volt az erdők lakóját szemeivel fölkeresni, aki ekkor már a túlsó parton sietett fölfelé, vad pillantásokat vetvén arra a hirtelen sápadt arczú jelenségre, mely őt megzavarta, midőn elmélázva azon gondolkozott, hogy kiállított tőrében milyen vadat fog ő majd találni.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Az e napi tanyánk ős idők óta az elefántoknak kedvelt gyülekező helye lehetett; közelében volt egy hegyfoknak, a melynél a folyó erős forgókat csinálván, rohant tova. Fölfelé messzire, széles, csendes folyó volt látható; lefelé szigetsorok osztották azt szét keskeny szalagokká.

25-én Nelson vezette a hadat; Jephsont megkértem hogy segítsen a hosszú, keskeny, értékes tárgyakkal megrakott kánuk vezetése körül és hogy kormányozza nehányát az ügyetlen „lusta legény"-eknek, akikből csapatom állott. A csolnakkal én mentem előre, a veszedelmes, forgó helyek fölött kikötöttem és egy manilla kötelet dobattam a kánuba, a melybe annak evezői belekapaszkodtak és igy lélekvesztőjüket a csöndes vizbe felhuzták. Ezután az erős áramlat ellen keményen evezvén, délelőtt 11 órakor a karaván előhadát a Rendinél, széles, piszkos barna pataknál utolértük, a mely az erdő sötét mélyéből nagy lassan folyt kifelé. Egy órára az emberek átkeltek volt a patakon; a sereg tehát folytatta útját, mig mi a folyamon megindultunk, hogy megint küzködjünk a veszedelmes hullámokkal és zátonyokkal, melyeket a következő inczidensből most Darázs-sellőknek hívnak.

Ezek a sellők valami két mértföldnyire húzódnak el. Fölöttük helységek vannak, melyek, miként egy alábbi fejezetben elmondom, szomorú kimenetelü küzdelem szinhelyévé váltak, most azonban e telepekre eljutni nagyon vágyódtunk, hogy födél alá és élelmi szerekhez juthassunk.

Első küzdelmeinket a sellők ellen siker kisérte. Az áramlat gyors folyású, itt-ott magas hullámokká törik és veszélyes. Az első félórában fáradozásaink ennek daczára eredményesek voltak. A küzdelem csak most kezdődött, az emberek egyik oldalon az evezőkkel dolgoztak, a másikon a lelógó bozótokba kapaszkodtak, ketten a csolnakot rudakkal tolták és ketten a csolnak elején kinyújtott hajócsáklyákkal készen állottak,

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

hogy belevágjanak a fiatal fákba és igy biztos támaszt szerezzenek. A kormányrúd az én kezemben volt. Sziklás szigetek közt, keskeny, rohanó vizü ágban lassan, de folytonosan haladtunk előre, mig egy zátonyhoz értünk, hol a viz a sziklás mederben rohant tova, melynek yardnyi nagyságú kőtuskói kilátszottak. Mi ezt választottuk útunkul, mert benne felfordulás esetére kevesebb volt a vizbe fuladás veszélye. Nemes lelkesedéssel, elkészülve izgató eseményekre, neki mentünk. Buzgó kezek nyultak az ágak felé, hogy beléjök kapaszkodjanak, de az első odakapásnál, a legkritikusabb perczben, dühös és álnok serege a darazsaknak rohant ránk, ellepte arczainkat, kezeinket és testünk minden sérthető részét és szúrt, mérgesen mint megannyi fúria. Az égő fájdalmaktól felbőszülten és neki dühödve, küzdve e gonosz ellenséggel, zátonyok, sziklák és veszedelmes hullámok meg sebes forgók közt, kézzel-lábbal dolgoztunk és nehány percz alatt a veszedelmes hely fölött száz yardnyira voltunk. Ekkor belekapaszkodva a fákba, megállottunk, hogy kipihenjünk, egymással szenvedéseinket közöljük és nézeteinket, meg véleményünket elmondjuk a bogarak, méhek, szitári és közönséges darazsak csipéseiről.

Egyikünk keserves mosolylyal ezt kérdezte szolgámtól: „Azt hiszed, nemde ezt mondtad nehány napja, hogy a darazsak e barna papirfészkében méz van? Nos, mit gondolsz most a mézről? Nem gondolod, hogy az valami nagyon is keserü fajta?“ E szavakat általános nevetés követte. Visszatért a jó kedvünk, hozzá fogtunk a munkánkhoz és egy óra alatt elértünk a helységbe, a melyet szárazföldi csapatunk már elfoglalt. A nyomunkban haladó kánuk népsége, látván küzdelmünket a darazsakkal, átmenekült a folyón és a jobb parton evezett fölfelé. A szudániak és szomálik azonban, jobban bizván Allah-ban, bátran haladtak nyomunkban; össze is szurkálták őket a darazsak rettenetesen; vigasztalódtak azonban azzal,

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

hogy a zánzibáriakat kinevethették, a kiknek vezetője Uledi, a „Sötét földrészen át“ czimü könyvemből ismert Uledi volt.

„Ah“ mondám Uledinek „nem szép, amit ma tettél — megszöktél a darazsak elől.“

„Oh, uram“ válaszolá „a tiszta férfiasság eltűnik ám ilyen helyzetben. A darazsak veszedelmesebbek mint a legvadabb ember.“

DARÁZSFÉSZKEK.

A balparti benszülött telepet Bandejá-nak hívják; a vele szemközt fekvő a bvamburik helységeiből áll. Bvamburitól északra, egy napi járásnyira, az ababue és mabodé-törzsek laknak; ezek nem építik kunyhóikat olyan meredek kúpalakban mint a parton lakó törzsek. A mabodék házai, mint mondják, négy szögletüek és csúcsfedelesek, a házfalak tisztára mázolvák, a homlokfal hosszában pedig agyag verandák vannak.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

26-án megállapodtunk, hogy megpihenjünk és uj erőt merítsünk. A kiket a darazsak megszúrtak, különösen pedig a csolnak vezetője, lázban szenvedtek. Más nap meglátogatott bennünket a bvamburik törzsfejedelme, hozván ajándékul egy négy hetes csibécskét; ezt azonban nem fogadtuk el, mert rablóknak éreztük volna magunkat, ha ilyen ismeretes szegény embertől ilyen ajándékot elfogadunk. Cziczomája két kicsiny, laposra faragott és megcsiszolt elefántcsontból állott, melyek a nyakát körülövező, fűből készült zsinórról lógtak le. Haját hosszú szőrü majombőr ékesítette. Egymást barátságos és testvéri érzelmeinkről biztosítván, mi megindultunk és 28-án, Mukupivel szemben, nyolcz helységből álló telepen tanyát ütöttünk.

Két makacs foglyunk idegenszerü, sajátságos dolgokat beszélt egy nagy „No-uma“ nevü tóról, a mely valahol, a Panga nevü hely szomszédságában fekszik. Elmondták róla, hogy több napig tart, mig az ember körüljárhatja, közepén van egy nagy sziget, melyet a kigyók annyira veszélyeztetnek, hogy a benszülöttek félnek még a közelébe is menni; belőle folyik ki a Nepoko, mely a Nouellébe szakad, miként az Aruvimit itt nevezik. Több napi menet után fölismertük, hogy az egész tó-história mese és hogy a Nepoko nem az Aruvimi balpartján folyik.

29-én, tanyánk Mi-juivel szemben egy sor helység volt, a mely a jobb parton, banyána lugasok közt épült. Kevéssel utóbb ismeretséget kötöttünk ezzel a törzszsel; mert csakhamar észrevettük, hogy e törzsnél meg van a hajlandóság a társulás iránt. Bizonyosan jó hirünket is hallották volt. A cserekereskedés igen kellemetes módon indult meg. Embereinknek voltak kaurikagylóik, gyöngyeik és sárgaréz-rudacskáik, azonkivül más apróságaik is, a miket enni valóért becserélhettek. Amint a gyalogcsapatok megérkeztek, az árak a nagyobb ke-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

resletnek megfelelőleg azonnal felszöktek. A benszülöttek azt is hiresztelték, hogy a Mi-juival szemben levő tanyánk és Panga közt nincs egyetlen egy telep sem, hogy tehát kilencz napig kell majd szakadatlanul az erdőben utaznunk.

Más nap reggel, a fizető eszközökből minden egyes embernek ujabb adagok osztatván ki, a cserekereskedést ujra megkezdtük, mert szándékunk volt több napra való élelmi szert bevásárolni. Csodálkozva láttuk azonban, hogy ekkor egy-egy huszonnyolcz hüvelyk hosszú és táviró-drót vastagságú sárga-réz rudacskáért már csak három kukoriczacsövet kaptunk. Bangalában, az én időmben, ilyen rudacskáért egy ember öt napra való élelmi szert vehetett magának és itt a vadonban volt egy telep, a melyen ugyanannyiért csak három csövet lehetett kapni! Egy tyúkért négy sárgaréz rudacskát kértek. A kaurikat el sem fogadták; a gyöngyöket visszautasították. Az embereim éhesek voltak mint a farkas; hiszen kilátásuk volt, hogy kilencz napig a vadonban fognak járni. Lefelé a legközelebbi hely a darázssellők voltak. Alkudozni kezdtünk a benszülöttekkel, de azok nem tágítottak. Embereim ekkor patrontáskáikat kezdték eladogatni, két banyánáért adván egyet. Azon is rajta kaptuk őket, hogy lövőszereiket tereferélték el; egy töltést becseréltek egy kukoriczacsőért, egy bádog evőcsészét pedig kettőért. Azután sorra jöttek a vágókések és a fejszék és igy a végromlás szemünkbe vigyorgott. A benszülötteket tehát elűzettem; egy óriási zánzibári pedig Mugvie-nek (a törzsfejedelemnek) egyik főrabszolgáját a csolnakból kiemelte és közénk hozta; erre azután megüzentem a benszülötteknek, hogy ha nem hajlandók az élelmi szereket oly tisztességes árban eladni mint első nap, a foglyot magammal viszem, mi átkelünk a vizen és magunk segitünk magunkon.

Miután egész délután hiába vártunk, hogy ujra hozzanak eladásra élelmi szereket, 31-én hajnalban két

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

teljes csapattal csolnakba ültem, bevonultam Mi-juibe és szétküldtem az élelemszerzőket. Délután 3 órakor volt a tanyánkon elég ennivaló, akár tiz napra.

Augusztus 1-én, délután, az előcsapat tanyáját Manbangával szemben ütötte fel. A folyamon utazó csapatot baj érte. Gondatlan szudániak a csolnakkal felfordultak; az egyik zánzibári kormányos pedig, nem engedelmeskedvén a rendeleteknek, kánuját azon fák alá hajtotta, melyeknek ágai a parttól ötven lábnyira kiállottak; a gyors áramlat ott a csolnakját egy viz alatti ághoz hajtotta és feldűtötte; ily módon értékes holmikat vesztettünk el — többi között finom üveggyöngyöket, melyeknek egy-egy füzére négy shillinget ért. Hat puskánk szintén elúszott.

Jambuja elhagyása óta, 36 nap lefolyása után, augusztus 2-án fordult elő az előcsapatnál az első halálaset; tekintve a fáradalmakat és nélkülözéseket, melyeknek alá voltunk vetve, ez rendkivül kedvező egészségi állapotra mutatott. Ha a másik parton valami pizáng-ültetvényt tudtunk volna fölfedezni, bizonyára megállapodtunk és több napig megpihentünk volna. Négy vagy öt napi nyugalom, valami virágzó telepen, nagyon jótékony hatású lehetett volna, de ilyen telepet nem tudtunk találni, folytatnunk kellett tehát útunkat és sietnünk, mig valahol egyet fölfedezhetünk.

Nagy helységen mentünk keresztül, melyet lakói, a mi megérkeztünk előtt valószinüleg már hat hónappal, elhagytak; mivel pedig ütött a tanyaverés órája, készületeket tettünk, hogy estére majd kényelmesen elrendezkedünk. Mikor embereim épen a sátrakat állítgatták fel, figyelmemet több izgatott csoport kiabálásai vonták magukra; a hely szinére sietvén, tudtomra adták, hogy az egyik kunyhóban holttetemre bukkantak, melyet a penész már majdnem egészen ellepett. Rögtön ezután

© OÉE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

jött megint a jelentés, hogy találtak egy másodikat és azután egy harmadikat is. Ez elég volt; sietve megint felpakkoltunk és kiindultunk a halottak városából, nehogy mi is megkapjuk azt a sajátszerü betegséget, a mely a falu elhagyatását okozta.

Egyik szegény szamarunk, a fák és bozótok országában nem találván elég eledelt, lefeküdt és kiadta páráját. Egy másik is elgyengültnek látszott; és kereste a füvet, melyet a végtelen erdő nem termett.

Az e napi tanyánkkal szemben a Ngulának, egy északi mellékfolyónak torkolata volt. Az Aruvimi közelében valami ötven yard szélesnek látszott.

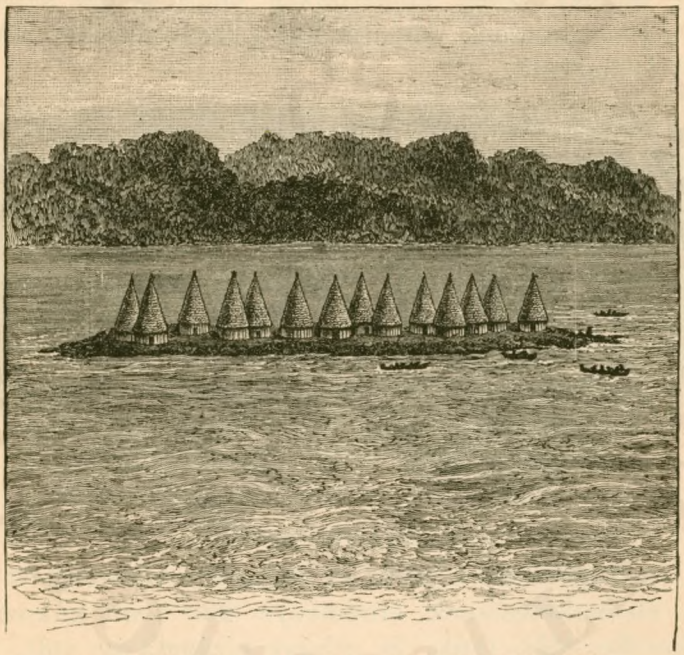
3-án, amint a folyón fölfelé eveztünk, két domb lett láthatóvá, amelyek egyike K. D. K.-nek, a másik D. K.-nek K. $^1/_2$ K. felé feküdt. Tanyánkat a folyam egy oly görbületének végén ütöttük föl, a melynek közepén két sziget állott. Meglátogatván az egyiket, rajta két kecskét találtunk; ezeknek úgy megörültünk, hogy jóval az est beállta az egyiket a tisztek számára, a másikat pedig azért öltük le, hogy a betegeknek levest főzhessünk. Valami száz darabból álló nyáj soknak életét mentette volna meg, a kik gyors elsenyvedésnek indultak.

Más nap a Panga vagyis Nepanga vizesésekhez érkeztünk, a melyekről Bakulától, a benszülött fiútól, már oly sokat hallottunk volt.

A zuhatag teljes harmincz láb magas, ámbár első pillantásra, a viz tulajdonképeni esése fölött látható hosszú lejtő miatt, kétszer akkorának tartaná az ember. Az egész vonal a zuhatag lábától addig, míg a csolnakokat vinnünk kellett, egy mértföldnél hosszabb. A hajózásnak ez volt az első komoly akadálya, amelylyel találkoztunk. A viz négy külön ágban szakad alá; ezek legszélesbike 200 yardnyi. Az ágakat egymástól gnájszból álló sziklaszigetek választják el, melyek a benszülötteknek menedékül

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

szolgálnak; ez utóbbiak, ha nem zavarják, a vizesések alatt 600 yardnyira, Nepanga nevü nagy szigeten laknak, a mely egy angol mértföld hosszú és 300 yard széles. Nepangán három falu van és ezekben valami 250 kúpalakú kunyhó. A folyó mindkét partján, a viztől valamivel távolabb, több telep található. A benszülöttek rendes eledeléül a banyának szolgálnak, de vannak ott maniok földek is.

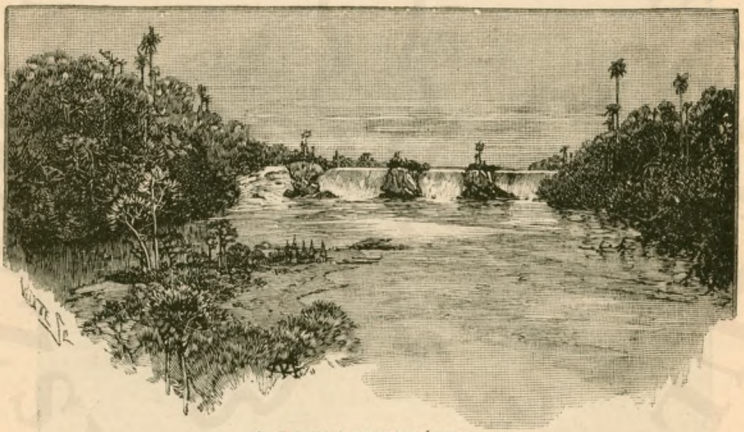

AZ ERŐD-SZIGET A PANGA-VIZESÉSEK KÖZELÉBEN.

Egy szerencsétlen zánzibári, mintha csak fogadást tett volna, hogy romlásunkat nagy mértékben elő fogja segíteni, a mint Nepanga felé közeledett, csolnakjával felfordult; ily módon elvesztettünk két láda Maxim-töltést, öt láda kaurikagylót, három láda fehér, egy láda tarka gyöngyöt, egy láda finom vörösréz drótot, patrontáskákat és hét puskát.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Minden elvadult ezen a vidéken. Alig pillantott meg bennünket egy magános vizi-ló, már is üldözőbe vett és alig hogy útol nem ért. Keményen is bűnhődött érte és valószinüleg halálos sebet kapott. Nepanga szigetén a tyúkok sem engedték magukat megfogni, az élelemkeresők elől a sűrűbe szöktek; a kecskék nyakasak, verekedő természetüek és rendkivül vadak voltak. Összesen tizenkettőt fogtunk meg, ami reményt keltett bennünk, hogy nehány beteg emberünket talán mégis képesek leszünk megmenteni. Varsákkal meg kosárhálókkal nehány halat is fogtunk.

A PANGA-VIZESÉSEK.

A szigeteken, a jobb- és balparton végrehajtott egy napi élelemkeresésnek eredménye 250 font kukoricza, 18 kecske, több tyúk, és nehány pizángfa-ág volt, ami 383 ember közt oszlott meg. Több falút, meg telepet kutattunk föl, de, amint látszik, maguknak a benszülötteknek sincs elég enni valójuk. Azt mondták róluk, hogy egy bizonyos engveddé nevü törzszsel háborúskodnak és ezért nem müvelik meg földjeiket; inkább esznek banyánaszárakat, gombákat, gyökereket, zöldségféléket, halakat, csigákat és hernyókat; táplálkozásuk e sajátságos módját azután avval teszik változatosabbá, hogy agyon-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

ütött ellenségeik húsát falják fel. Semmiféle jel sem mutatott arra, e vidéken, hogy kivánatos volna ott maradnunk. Megkezdtük tehát a csolnakoknak átczipelését a vizesések fölé. Stairs csapatát kirendeltük, hogy a kánuk részére útat csináljon, és rakjon rajta keresztbe ágakat. Vad zene és ének kiséretében a 3. és 4. csapat a kánukat és az 1. csapat az oldalt fektetett czethalászcsolnakot végig czipelte a szárazon; 6-án este, kemény és fáradságos napi munka végeztével tanyánkat a nagy Panga-vizesések fölött ütöttük föl.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

NYOLCZADIK FEJEZET.

A PANGA-VIZESÉSEKTŐL UGARROVVÁIG.

Ujabb baleset a sellők közt. — Utiri helység. — Aviszibba-telep. — Vizsgálat gyilkossági ügyben Aviszibba mellett. — A benszülöttek meglepnek. — Stairs hadnagy megsebesül. — Elűzzük az ellenséget. — A mérgezett nyilak. — A zánzibáriak közönyössége. — Jephson karaván ját nem találjuk. — Sebesültjeink. — Örökös eső. — Khalfan, Szádi és mások halála. — A karaván megérkezése. — A Mábengu sellők. — Embereim fölött szemlét tartok. — A Nepoko folyó. — Binza észrevételei. — Élelmi szereink. — A lövő-szerek gondatlan elhasználása. — Fele úton az Albert-tóhoz. — Ugarrovva nehány emberével találkozunk. — Bujdosók. — Tanyánk a Viziló-öbölnél és az Avakubi-sellőknél. — A Navabi-i feldúlt telep. — Elefántok Memberrinél. — Ujabb szökések. — Ugarrovva, az arab vezér. — Tudósításai. — Látogatásom az arab telepen. — A törpék törzsének első példánya. — Rendezkedések Ugarrovvával.

Ez utóbbi tanyánkról a folyam közepén valami két mértföldnyire tisztán láttunk egy szigetet, amely vizi üteghez és alacsonyan fekvő, látszólag a folyó vizével egy színvonalba eső faluhoz hasonlított. 7-én közelebbről megvizsgáltuk — pedig épen nem volt könnyü dolog, mert az erős áramlat a folyó veszélyesen sima medrén gyorsan rohant le Panga felé — és azt találtuk, hogy az eredetileg lapos sziklatömeg, mely a vizből csak nehány hüvelyknyire áll ki és a melynek felületén az egyenetlenségeket a balpartról hozott földdel kitöltötték. A sziget hossza 200, szélessége pedig körülbelül kilenczven láb; egy halászatból élő osztálya valamelyik törzsnek

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

rajta menedéket keresett, 60 kúpalakú házat épitett és az egészet az erdőből szedett meg a megfeneklett kánukból kitördelt könnyü fapalánkkal bekerítette. Ez időben a viz a sziget legalantabb fekvő részénél csak hat hüvelykkel volt alacsonyabb.

Ezen a napon a Panga-zuhatag meg a Nedzsambi-sellők közt, útközben egy másik komoly szerencsétlenség ért. Az egyik ostoba, gondatlan csolnakvezető kánujával

UTIRI FALU.

a háborgó vizbe, az ágak közé evezett, azokba belekeveredett és fölfordult. A tizenegy puska közül kilenczet ki birtunk halászni, két puskaporos láda azonban elveszett. Ezek a zánzibáriak a sellők között oly gondatlanok és lusták, hogy gyorsan öregedni éreztem magamat az aggodalom miatt, melyet megfigyelésök közben éreztem. Hogy az emberi természet mennyire hajlandó a makacsságra, naponként elég alkalmam volt tapasztalni. Veszteségeim, zavaraim, aggodalmaim egyedül ama gondatlan közö-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

nyösségnek voltak tulajdoníthatók, amelylyel népem utasításaim iránt viselkedett. Ha a szárazon mentek, behatoltak az erdőbe és egyszerüen eltűntek vagy a benszülöttek leszúrták őket vagy nyilaikkal lelőtték. Ily módon mostanig nyolcz embert és tizenhét puskát vesztettem már el.

8-án a karaván a kánukat a Nedzsambi-sellők mellett fölvitte és nehány mértföldnyire Utiri alatt tábort ütött. Más nap elértünk a falvakba, hol már egész más épitésmódot találtunk. A házak itt mind alacsonyak és csúcsos fedelűek és mindegyikét erős, magas czölöpkerités környékezte, melyet hat láb hosszúra, kilencz hüvelyk szélesre és négy hüvelyk vastagra hasogatott rubiacea-fatörzsekből készitettek. A két sorban álló házak közt valami húsz láb széles utcza vezet el. A mint őket nézegettem, arra a meggyőződésre jutottam, hogy nagyon könnyen védelmezhetők, még a puskák ellen is. Ha ezen helységek valamelyikében, mindegyik udvarban egy-egy tuczat, mérges nyilakkal fölfegyverzett, elszánt ember állást foglal, az ellenségnek sok veszteséget és nagy bajt okozhat.

10-én pihenőt tartottunk és háromfelé élelemszerzőket küldöttünk ki, de kevés eredménynyel, mert csak két napra való eledelt tudtak beszerezni. Egyik emberünk, Khalfánnak hívták, légző csövén fanyillal sebet kapott. A mód, hogy miként jutott e megsebesüléshez, mutatja azt a tökéletes indifferentizmust, a melylyel ezek az emberek az utasításokat fogadják. Mialatt Khalfán a feje fölött lógó batátákat vizsgálgatta, húsz lépésnyire tőle, egy benszülött állott, aki mérges nyilával torkon lőtte. A nyilseb csak akkora volt mint egy tűszúrás és Dr. Parke gondot fordított rá, nehány nappal később mégis szomorú véget okozott.

11-én a csolnakosok egész nap, öt angol mértföld hosszú vonalon, küzködtek a vad sellőkkel, a melyeket

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

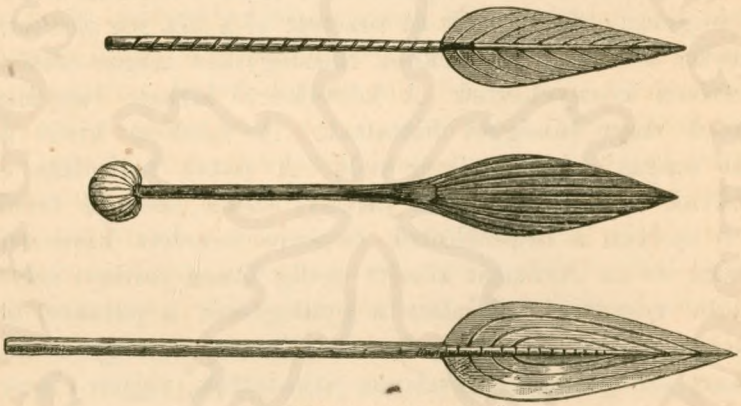
a folyammederben levő számos zátony és sziklás szigetke okozott; ezalatt a szárazföldi csapatok a folyam mentén, kanyargós, de meglehetősen jó úton haladtak előre egész Engveddéig, a hol 12-én hozzájuk csatlakoztunk. Mivel rendes útunkban a sellők föltartóztattak, az élelemszerzőket eledelkeresés végett megint kiküldtük; sikerült is nekik három napra való banyánákat beszerezniök. 13-án megindultunk Aviszibba vagy Aveisiba, öt nagy helységből álló telep felé, melyeknek ketteje a Ruku patak felső oldalán állott.

A folyón utazók foglaltuk el először a Ruku fölötti helységeket. Szép, nyilt út vezetett el a két sor alacsony kunyhó között, a melyeknek mindegyikét magas czölöpkerítések környékeztek. A köröskörül látható banyánaligetek nagy bőséggel biztattak. A falukon kivül az erdő magas, sűrű és öreg volt. A patak torkolata és a falvak vége között száz yardnyi széles, őserdő terült el, a melyen a benszülöttek ösvénye vezetett keresztül. A falu és az Aruvimi között pedig ötven yardnyi széles erdőöv vonult el. Mialatt a gyalogosok a patakon átkelőben voltak, a csolnakosok először a nagy csomó udvart szorgosan és gondosan átkutattak, vajjon nincsenek-e bennök vadak elrejtőzve, azután pedig előretartott puskáikkal kimentek a falvakból és kikeresték a banyána ligeteket is.

Midőn a sereg a patakon átkelt volt, emberölés ügyében kellett vizsgálatot tartanom; mert 12-én, Engveddében, a tanyán kivül egy puskagolyó egy zánzibárit leterített; föl kellett tehát tennem, hogy a szegényt a seregnek valamelyik boszúálló és verekedő természetü alávaló tagja lőtte le. Időközben megbíztam volt két vezetőt, vegyen maga mellé negyven kémet, keljen át ujra a patakon és kutassa ki, vajjon ettől délnyugati irányban nincs-e mód, más nap, élelmi szerek gyűjtésére.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

A kis törvényszékem alig kezdte meg a vizsgálatot, egy tanú elmondván bizonyitékait, midőn szokatlanul erős puskatüzelés ütötte meg füleinket. Stairs hadnagy ötven embert hirtelen összeszedett és kettőzött gyorsasággal a folyó felé sietett. Abban a meggyőződésben, hogy ötven hátultöltő teljesen elég lesz az ügy elintézésére, mi a nyomozást folytattuk; mivel azonban egyik sortűz a másik után hangzott el, közbe pedig a kémek puskái is folytonosan ropogtak: a doktor, Nelson és magam is egy pár emberrel a hely szinére siettünk. Az első, akit megpillantottam, Stairs hadnagy volt; ingét széttépte;

AVISZIBBAI LAPOS EVEZŐ.

bal mellén, a sziv tájékáról, egy nyilsebből pedig vére folyt. Itt már hallottam, amint körülöttem a levelek csattogtak valami rájuk eső dologtól; meg is pillantottam nehány nyilveszszőt, a melyek mellettem repültek el. Miután szegény barátunkat Parke gondjaira biztuk volt, informácziót kerestem. Láttam is magam körül egy csomó embert, akik valami fa- vagy bokor mögé bujva, a patak túlsó oldalán álló egyik gyanús bozótra a legbolondabb módon lődöztek. Bizonyosan valami makacs vadak rejtőztek mögötte, de egyet sem birtam meglátni. Észrevettem azt is, hogy a patak van közöttünk. A csolnak

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

épen a patakon átkelőben volt, így mondták el a történteket, midőn a túlsó oldalról hirtelen egy csoport benszülött előrohant és nyilaival a benne ülőkre lőtt; ezek a támadástól meglepetve, a nyilveszszők elől a csolnak fenekére lefeküdtek és kezeiket evezőkül használván a kikötő helyre visszamentek. Ide megérkezvén, felkapták puskáikat és elkezdtek gyorsan tüzelni. Abban a perczben Stairs hadnagy is oda rohant közéjök és rálőtt az ellenségre, a melynél bátrabb fajtájut mindeddig nem láttak. Kevéssel utóbb a hadnagy mellébe egy nyil repült, a melyet visszavonulása közben kihúzott; rajta kivül még öt ember sebesült meg. Alig hogy ezekről a részletekről értesültem, megpillantottam, ekkor először egy barna árnyékot a földön, két bokor között, amint tovább csúszott; abban a perczben oda lőttem, a mire sajátságos, kisérteties jajgatás hangzott föl. Két perczczel később a nyilak hullása a levelek közt megszünt. Miután a part mentére a legjobb lövőkből erős őrséget rendeltünk, meghagyván neki, hogy a patak túlsó oldalán végbemenő minden mozgalmat megfigyeljen: többi embereinkkel visszavonultunk.

Este nehány emberem, akik az erdőbe kémlelni mentek, hét kecskéből álló nyájjal tért vissza. Ezek fölfedezték a gázlót és hirtelen sortüzet adtak egy kis csoport benszülöttre, akik vagy az ellenség segítségére mentek vagy tőle jöttek.

14-én hajnalban két csapatunkat a patak túlsó oldalára átküldtünk, hogy űzze el az ellenséget, mely nekünk annyi kárt okozott; egy másik csapat pedig, Nelson kapitány vezérlete alatt, az erdő belsejébe indult. Nehány perczczel később sortűz hangja ütötte meg füleinket; ezt egy másik követte és utána a puskalövések szakadatlanul hallhatók voltak annak jeléül, hogy az ellenség elszánt természetü. Az 1. sz. csoportban nehány kitünő

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

lövő volt, azonban a sűrű bozót közt alig lehetett nagy kárt tenni a ravasz ellenségben, aki tudta, hogy rendkivül veszedelmes fegyverek birtokában van, a bozótokon átható golyóknak gyilkoló erejét pedig nem ismerte. Valami 300 töltést kilőttek, azután csend lett. A puskalövések közül csak négy okozott halált; a mi embereink közül a kopálszinü anyaggal frissen bekent nyilaktól szintén négyen kaptak sebet. Az egyik hullát elém hozták, hogy megvizsgáljam; a fején hosszú hajból egy csomó volt, melyet valami vaskoronaféle fogott össze; nyakát vasgolyócskákból és néhány majomfogból készült füzér ékesítette; fogai ki voltak hegyesítve. A testnek megkülönböztető jelét, amint látszik, a mellen és hason, két sor vékony sebhely tette. A körülmetélésnek semmi nyoma sem látszott. A kikötő helyre később egy másik hullát is hoztak; ennek nyakláncza emberfogakból állott; fejét elől laposra vert fényes korona-féle diszitette; ugyanezen érczből több csiszolt kar- és lábperecze is volt; balkarját az íjj hurja ellen kecskebőrbe takart, vastag, selyemhez hasonló pamutpárna védelmezte.

AVISZIBBAIAK FEJDISZE.

Miután a benszülötteket a szomszédságból minden irányban elűztük, embereim eledelkeresésre indultak; sikerült is nekik Aviszibbában annyi banyánát összeszedniök, hogy minden embernek nyolczvan darab — azaz négy napi adag jutott.

Stairs hadnagy sebének átmérője, a sziv alatt egy és egy negyed hüvelyknyire, egy ötöd hüvelyk volt; a

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

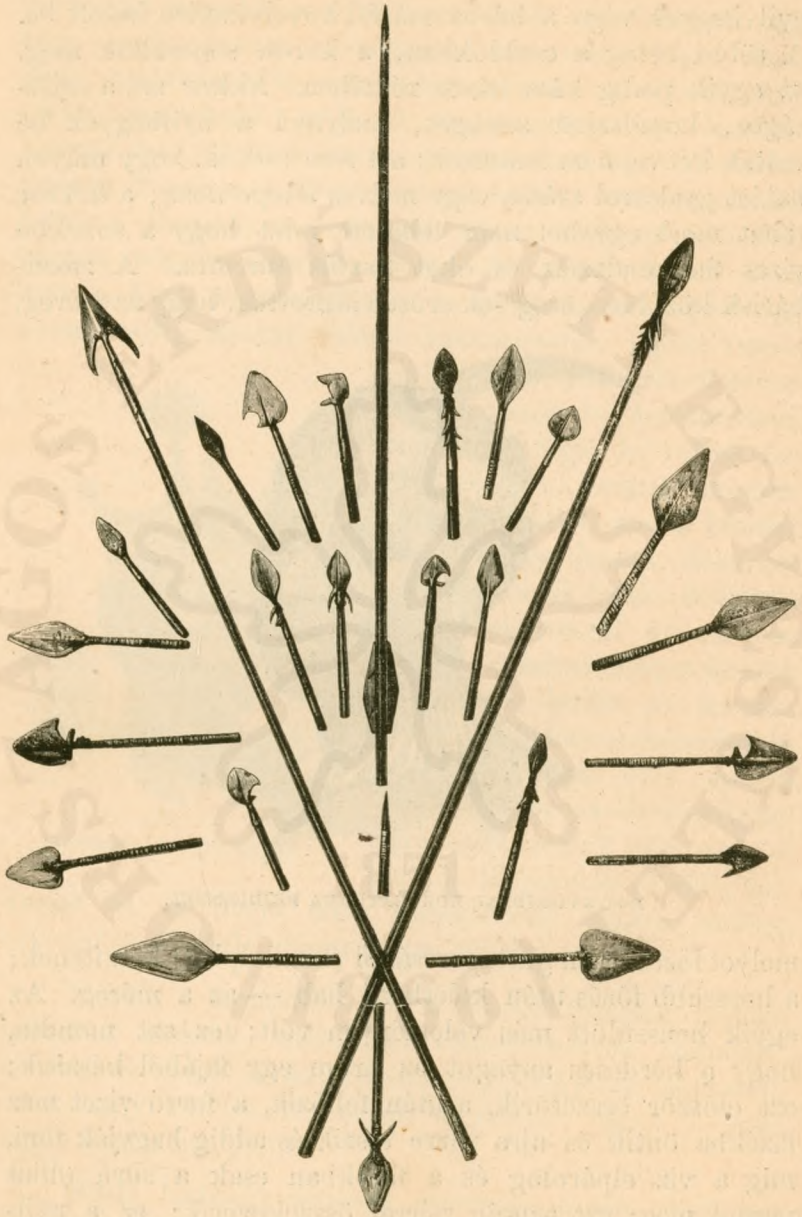
nyil hegyes vége a húsba másfél hüvelyknyire hatolt be. A többi beteg a csuklókban, a karon sebesültek meg, az egyik pedig háta húsos részében. Ekkor azt a sajátságos, kopálszinü anyagot, melylyel a nyilhegyek be voltak kenve, nem ismertük; azt sem tudtuk, hogy milyen hatást gyakorol száraz vagy nedves állapotában; a doktor tehát most egyebet nem tehetett mint hogy a sebekbe vizet fecskendezett és őket tisztán tartotta. A zánzibáriak közől az „öreg"-ek erősen állították, hogy az méreg,

EGY AVISZIBBAI, KORONAFORMA FEJDISZSZEL.

melyet főzés útján guttapercsából (Landolphia) készítenek; a hosszabb főzés után keletkező hab — az a méreg. Az egyik benszülött más véleményen volt; ez azt mondta, hogy a kérdéses anyagot az arum egy fajából készítik; ezt először összetörik, azután felfőzik, a forró vizet más fazékba öntik és ujra tüzre teszik és addig hagyják főni, mig a viz elpárolog és a fazékban csak a sűrű oldat marad meg; ezt azután zsirral összekeverik; ez a nyilhegyeken látható anyag, a melynek átható szaga van;

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

AVISZIBBAI NYILAK.

(Fénykép után.

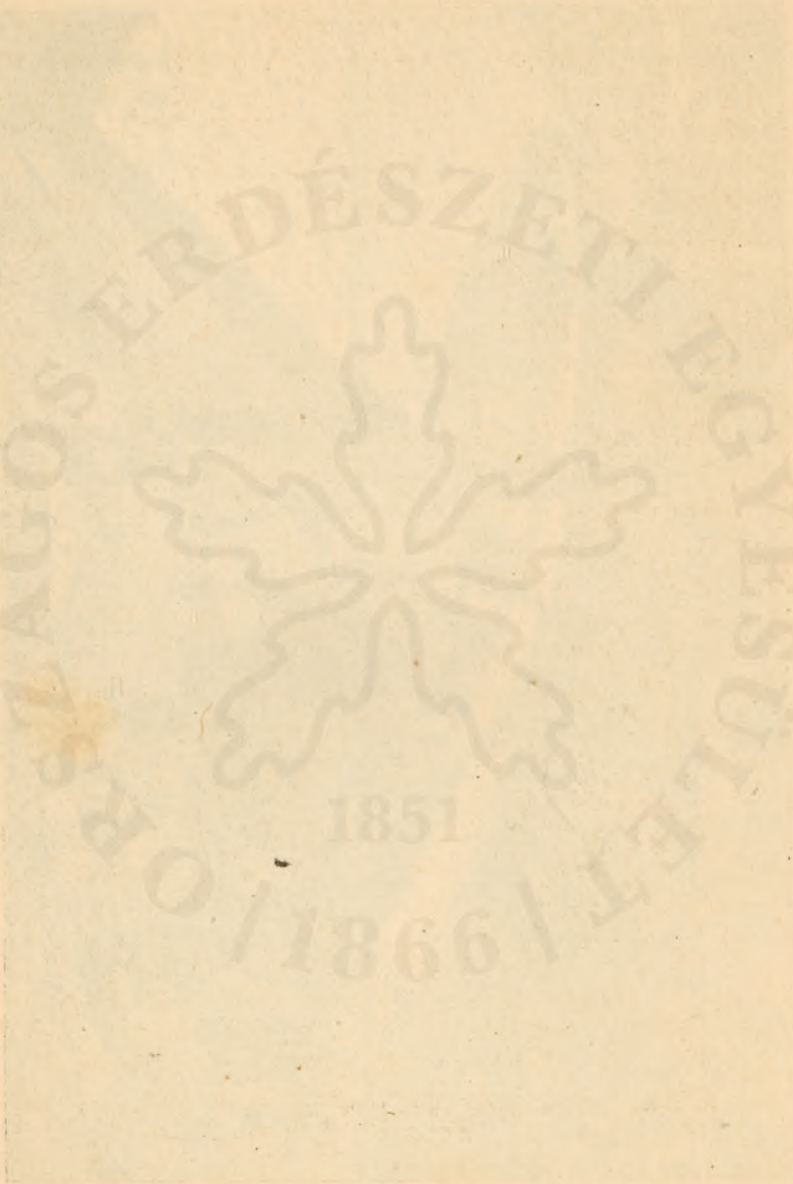
© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

AZ IJUNGU-I TÁBORBAN: FEGYVERRE!

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

asa foetida-ra emlékeztet. Az emberek azt is mondták, hogy hatása halálos, mert az elefántot és a nagy vadakat is megöli. Mindezen beszédek nagyon aggasztottak; be kell azonban vallanom, hogy tudatlanságunk e tekintetben végtelen nagy volt. Csak csodálkozással nézhettük embereink karján a kis pontokat, kifejezvén abbeli véleményünket, hogy ilyen kis sebek nem lehetnek halálosak; Stairs barátunk és kilencz sebesültünk érdekében reméltük, hogy azok a beszédek mind túlzások.

A nyilvesszők barna fából készültek, nagyon vékonyak, huszonnégy hüvelyk hosszúak; hegyeiket a kunyhó tüzek fölött, a meleg levegőben, lassú száritás által keményítik meg; alsó végöket meghasítják és e hasadékba egy levelet szorítanak, mely a vessző röptét igazgatja; felső végök olyan hegyes, akár egy tű; ez alatt fél hüvelyknyire csavaralakú, körülbelül két hüvelyk hosszú bevágódások vannak. A nyilhegyeket a kész ragadós anyagba teszik és vele bekenik; azután csomókba kötözik, széles levelekkel betakarják és úgy teszik a tegezbe. Egy másik ilyen anyag koromfekete volt; friss állapotában leginkább kátrányhoz hasonlított, csakhogy a szaga volt nagyon kellemetlen. Egy-egy tegezben közel száz nyilvessző lehetett. Midőn észrevettük, hogy ezen, zöld levelekbe takart nyilvesszőket milyen vigyázva veszik kézbe, sebesültjeink iránt táplált aggodalmaink nem enyhültek.

Az íjjak kemény, nehezen hajlítható barna fából csinálvák és valami három láb hosszúak; húrul széles, gondosan megsimított rotang-szalag szolgál. Hogy erejöket kipróbáljam, kisérletet tettem ezekkel a fanyilakkal és hat lábnyi távolságból egy üres pléhszelencze mindkét oldalát keresztül lőttem. 200 yardnyira tőlem egy magas fa állott; teljes erővel meghúztam az íjjat és a nyil a legmagasabb ágon túl, a fa csúcsa fölött repült el. Ekkor

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

már derengett előttünk, hogy ezek a fanyilak nem oly megvetendő dolgok mint képzeltük. Abból, a mit láttunk, azt következtettük, hogy ennek a kis íjjnak van akkora rugalmassága, a melylyel kis távolságból a vékony nyilakat az emberi testen áthajtja. 120 lépésről rányilaztam egy madárra és csak egy hüvelyk hiányzott, hogy el nem találtam.

Augusztus 15-én, délben a szárazföldi csapatok, Jephsonnek, a napos tisztnek vezérlete alatt megindultak Aviszibba megerősített helységeiből. Fölöttünk, nem nagy távolságban, miként egy benszülöttől tudtuk, három kisebb zuhatag volt; ezért Jephsont utasítottam, kövesse a folyam mentét; délután fél három körül pedig, az első alkalmas helyen, a mit talál, telepedjék le; én magam a vizi csapattal, a mely ekkor a csolnakkal és tizennégy kánuval rendelkezett, itt akartam maradni, mig Nelson kapitány a telepet az utócsapattal is elhagyja; mivel pedig a kánuk gyorsabban jutnak előre mint a szárazföldi karaván, ez utóbbit alkalmasint utolérem és egy órai evezés után, az első alkalmas helyen, a melyet találhatok, tanyát ütök; ez esetben Jephsonnek előre kellett volna mennie, mig bennünket megtalál. Ez utasításokat az útcsinálók vezéreinek is elmondtam.

Már előbb kellett volna megmondanom, miért nem indultunk el előbb, hanem csak délben; e késedelmünk oka az volt, mert a reggeli szemlénknél észrevettük, hogy öt emberünk hiányzik, akik csak 10 órakor tértek meg. Ez az örökös, engedelem nélküli kószálás azonban rendkivül elkeserített és e miatt kemény leczkét is kaptak tőlem, ami különben a betanitás első napjaiban ezeknél az ostobáknál nem volt ritka dolog.

A zánzibáriak a veszélyekkel szemben igazán meglepő és folytonos közönyösséget tanusítottak, még pedig nem bátorságból vagy mert félelmet nem ismertek, hanem

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

azért, mert teljesen képtelenek voltak gondolni arra, hogy bajuk eshetik és mert ostobaságukban nem tudták felfogni, hogy ez miként érhetné épen őket. Az állatokat a veszélyekre ösztönük folytonosan figyelmezteti; ezeknek az embereknek azonban, amint látszik, nem volt sem ösztönük, sem eszök, nem volt semmi értelmi képességök sem emlékező tehetségök. Fejök az üresség tól csak ugy kong. Hiába intettük és figyelmeztettük őket, hogy óvják magukat az elrejtőző ellenség ellen, hiába fenyegetőztünk még oly kemény büntetésekkel, nem használt; nem tudták sehogy sem megtartani az eszökben, hogy okosaknak, óvatosaknak és ébereknek kell lenniök, hogy elkerülhessék az úton a földbe vert czövekeket, a banyánák szárai mögött ólálkodó emberevőket, a bokor alatt vagy fatörzs mögött elrejtőzködő ravasz ellenséget és a sülyesztő vermeket a fenekükön felállított hegyes karóikkal. Mikor azután a veszélylyel szemben állottak, mindig készületlenek voltak. Egy hirtelen nyilzápor elől gyalázatos orditozással menekültek, míg vagy veszélyen túl vagy valami védett helyen voltak; ha pedig a nyilakat elszánt előrenyomulás követi, ellenállani a végtelen ijedtség miatt képtelenek lettek volna. Ha egy benszülött velök szemben váratlanul rettenthetetlenséget mutatott, ők készségesen meghajoltak bátorsága előtt. Utközben ellopózkodtak az erdő sűrűjébe, hogy az utócsapatot kikerüljék; de ha valami merészebb vadember fölemelt dárdával hirtelen eléjök állott, rémülettől rikácsolva szaladtak odább. Egyesével vagy kettesével a helységek közt messze elbarangoltak, mert szivöknek a zsákmányszerzés kedves volt; ha azonban a vad tulajdonosokkal találkoznak, képesek lettek volna inkább a földre dobni halált szóró puskájukat, sem mint élni vele. A banyánaberkek közt nagyszerü egykedvüséggel bolyongtak, de amint egy nyilvessző sziszegését meghallották, erőtlenül rogytak össze és sorsukra bizták magukat. Az úton

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

bámulatos önbizalommal maradoztak el, kinyujtván az utasok sorát három angol mértföldnyi hosszaságra is; a benszülöttek láttára azonban a gyáva félelmen kivül minden érzésük eltünt. A táborban levő 370 ember közül legalább 250-re illett ez a leirás, ezek puskájuknak nem vették több hasznát mint valami vastag, nehéz fütykösnek; egy pár kukoriczacsőért könnyen meg is váltak tőle, ha pedig lett volna merszök, könnyü sétabottal is szivesen elcserélik.

Előtte való nap a zánzibári vezetők, barátjaik ösztönzésére, testületileg megjelentek előttem és megkértek, küldjem el őket élelemszerzésre tisztek nélkül, mert a tisztek, mint mondák, azzal az örökös parancscsal bántják őket: „sorakozz!“ és „sorakozz!“ „De hiszen“ igy beszéltek „ki is tudna banyánákat gyűjteni, ha folytonosan őrzik és parancsolják: sorakozz, sorakozz?“

„Teljes igazatok van“ válaszolám nekik „a dolog igy lehetetlen. Ám lássuk, mit tudtok ti végezni a magatok erejéből. A banyána ültetvények innen csak egy negyed órányira vannak. Egy óra mulva mindnyájatokat visszavárlak.“

Jellemöket a föntebbi leirásból ismervén, senki sem fog csodálkozni azon, hogy ez emberek elmenvén mellőlem egytől-egyig elfelejtették igéretöket és szokásuk szerint megint kóborogtak. Egy juhnyáj vagy disznócsorda jobban nem szóródott volna szét. Tizennégy órai távollét után a 200 élelemkereső ötnek kivételével visszatért. Ez az öt, ma délelőtt 10 óráig, az Isten tudja, hol járt.

Oh, ezek az első napok! Rosszabbak is voltak még jövendők; de végre, megtisztulva a szenvedésekben és okulva borzasztó tapasztalataikon, ezekből az emberekből rómaiak váltak!

De térjünk vissza Jephsonre. Miután láttuk, hogy

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

az Aviszibba-telep üres és senki sem maradt benne — óránként másfél csomónyi sebességgel megindultunk a folyón fölfelé; mivel pedig háromnegyed háromkor tanyának alkalmas helyet födöztünk föl, megállottunk, hogy az éjjelt ott töltsük. Jephsonre hiába vártunk; a csapatunk puskalövésekkel adott jelt; nehányan kieveztünk a folyóba és messzelátóval nézegettünk fölfelé is, lefelé is, vajjon nem pillanthatnók-e meg az erdő fölött jelét a tábori tűznek, a füstöt, mely csendes időben a fákat ködlepelként betakarja; de mindennek semmi nyoma; nem volt hallható sem puskalövés, sem trombitaharsogás sem pedig bárminő emberi hang. A karaván, már erre a gondolatra jöttünk, bizonyosan valami jó útat talált és azon fölment a katarakták fölé.

16-án a vizi-csapat keményen evezett fölfelé a folyón, elhagyta a Mábengu helységeket, eljutott egy mély, de keskeny patakhoz, a mely dél felől szakad a Nevába, miként itt az Aruvimit hívják; és egy óra mulva aggodalommal nézvén a folyón fölfelé a Mábengu-sellőkhöz érkezett. A jobb parton, szemben azon helylyel, amelyet tanyánkul választottunk, nagy telep volt — Itirinek hívták. Mivel azonban a hiányzó csapatoknak semmi nyomára sem találtunk, a csolnakosokat fölküldtem a patakon, hogy nézegessenek, talán rábukkanhatnak a sereg átgázolásának nyomaira. Miután ezek nehány angol mértföldnyire föleveztek, a kivánt eredmény nélkül visszatértek; ekkor visszaküldtem őket Aviszibbától fél órányira; éjfélkor a csolnak avval a jelentéssel tért vissza, hogy a hiányzóknak semmi nyomát sem sikerült megtalálnia.

17-én a csolnakosokat „Three O'Clock"-kal (Szát Tato-val), a vadászszal és hat kémmel, 15-ki tanyánk helyére küldtem, meghagyván a vadásznak és a hat kémjének, hogy az ösvényen, melyet ott láttunk, menjenek

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

befelé — mindaddig, mig a csapatok nyomaira nem bukkannak; ha ezt megtalálták, kövessék, érjék utol a hiányzókat és térjenek velök vissza a folyóhoz. A csolnak visszaérkeztekor, annak vezetője tudatta velem, hogy a nyomokat valami 7 angol mértföldnyire (3 órai menettávolságban) megtalálták. Ebből azt következtettem, hogy Jephson a seregét a helyett, hogy a folyó irányának megfelelőleg észak-keletnek és kelet-észak-keletnek vezette volna, délnek vitte; következtettem továbbá, hogy Szát Táto utol fogja őket érni és más nap visszajő.

Folyammelléki tanyámon helyzetem ez volt. Kánusaim és csolnakosaim voltak összesen harminczkilenczen, a betegek huszonnyolczan, európaiak hárman és fiúk ugyanannyian; az európaiak egyike (Stairs hadnagy) veszélyes sebben feküdt és az orvos állandó gondozására szorult. Az egyik emberem Aviszibbánál diszentériában elhalt. Volt a tanyánkon egy haldokló hülye is, a ki nehány nap előtt vált hülyévé. Huszonkilenczen diszentériában, mellhártyagyuladásban, gyógyíthatatlan elerőtlenedésben szenvedtek; a sebesültek pedig nyolczan voltak. Ezek egyikét, Khalfánt, a légző csövének sebe csaknem megfojtotta; egy másik, Szádinak hívták, aki karján kapott sebet, veszedelmesen betegnek látszott; karja egészen megdagadt és neki nagy fájdalmakat okozott. A harminczkilencz hasznavehető emberem közül három külön csoportot három különböző irányban elküldöttem, hogy a hiányzó csapatokról hirt szerezni igyekezzenek, mert tartottam tőle, hogy ők, a folyót jó messze fönt fölkeresendők, a folyam valami nagy hajlásának átmérője mentén egyenesen vágnak keresztül, mig mi itt a hajlás másik végében mozdulni sem vagyunk képesek. Itiri népe, a folyó túlsó oldalán, észrevevén, hogy mi milyen csendesen viselkedünk, a mint látszik, támadásra készült; és csak két mértfölddel alantabb, a mi oldalunkon volt a nagy Mabengu-telep, a melynek lakói minden perczben

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

megjelenhettek volna mellettünk; a harminczkilencz emberből álló kis haderőnk pedig ezalatt különböző irányban elszórva a hiányzó 300-at kereste. Azonban a költő azt mondja, hogy

„Férfihoz nem illő elveszíteni a reményt,
Kövesd hát halálig, bármily veszélyek között,
Mindenkor a legméltóbb férfiak példáját."

Naplómból idézem az augusztus 18-ki följegyzéseimet.

A hülye ma éjszaka elhunyt. Szenvedései véget értek; ma eltemettük.

Szeretném tudni, hogy Tennyson, aki ama szép sorokat irta, ha köztünk volna, mit gondolna állapotunkról. Nehány nap előtt vezére voltam 370 embernek, bővelkedtem árukban, lövőszerekben, orvosságokban és a mi szerény kényelmem volt, megelégedtem vele; ma tettleg csak tizennyolcz emberem maradt, akik még képesek egy napi útat megtenni; a többi eltűnt. Örülnék, ha tudnám, hogy hová.

Ha 389 válogatott ember, aminők mi voltunk, midőn Jambuját elhagytuk, nem képes az Albert-tóhoz eljutni, miként törhet magának útat 250 kisérőjével Barttelot őrnagy e végtelen erdőségben. Mi Jambuja elhagyása óta, negyvennégy napon át, átlag 8 órát mentünk. Ha óránként két angol mértföldet teszünk meg, ma már a tó partján kellene lennünk; azonban a helyett, hogy ott volnánk, útunknak épen egy harmadát tettük meg. A költő azt mondja „reményed el ne veszítsd", mert ha ezt teszed, az annyit jelent, hogy lefekszel és meghalsz, megmentésedre semmit sem teszel és lemondasz minden reményről.

Sebesültjeink nem egyhamar fognak kigyógyulni. Daganatuk növekszik, sebeik nagyon kínosak; mostanig még élnek mind, de kötelességeik teljesítésére egészen képtelenek.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

E hónapban az ötödik eső reggel 8 órakor kezdődött. Nem ért-e már elég csapás ez örökös eső nélkül is? Az ember már kisértetbe jő azt hinni, hogy itt a világ vége. Mintha „az ég csatornái“ nyiltak volna meg és a természet feloszlófélben volna. Az eső szakad, hogy a cseppek csodálatosan sűrű esése fent mindent láthatatlanná tesz. Hisz elképzelhető az állapotunk, ha meggondoljuk, mennyi ez erdőben a megszámlálhatatlan levelek mennyisége, hogy minden levélről minden perczben tiz vagy husz csepp esik le, hogy a szakadó eső az átázott talajról gőzalakjában, szürke felhőként száll fel és hogy a levegő telve van úszó vizcsöppekkel és szállongó levéltöredékekkel! És képzeljük még el, hogy e szörnyü esőben az orkán le-lehajlítja a fákat, hogy fulasztó záport szór reánk, hogy rázza a megszámlálhatatlan ágakat és sivítva oly erővel ront keresztül a tisztásokon, mintha a súlya alatt nyögő fákat tövestül ki akarná csavarni. Az erdő zúgása és morgása nem nagyon biztató; a hatalmas fák recsegése és zuhanása az emberben a biztonság érzetét nem nagyon emeli, de már az valóságos rémület, midőn a menny megdördül és iszonyú hangját az erdő zúgai és kanyargós ösvényei visszhangoztatják; a fényes villám pedig kajánul csapkodja ide-oda czikkázó sugárit és fényvesszőit és azután kábító és süketítő csattanásaival fejünk fölött tör elő; betegeinkre és sebesültjeinkre nézve nagy jótétemény lett volna, ha ezen hangoktól megkimélve maradhatnak. Nincs az az európai csata, amely annyi változatosságot nyujtana, mint ez a zivatar. Pedig egész nap szakadatlanul tartott. A napnak most már körülbelül a tizedik órája van. Alig hiszem, hogy a földünk jótevőjének fénye már valaha is feltűnjék, legalább igy olvasom az emberi arczokról, a melyekből végtelen nyomor rí ki. Tulajdonosaik a rémülettől, fájdalomtól, betegségtől, éhség-, eső- és mennydörgéstől, barátaik elveszte és a közös nyomor miatt már egészen kábul-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

taknak látszanak. Mindegyikök kékes gőzökbe burkolva és saját néma félelmével foglalkozva látható, amint összeguborodott banyánalevelekből összetákolt fészer vagy valami benszülöttnek paizsa, pamutfedél vagy szalmagyékény alá vagy cserép- és rézfazekat, sőt nyerget, sátor-vászon- vagy ágytakarókat viselvén fején. A szegény szamaraink lelóggó füleikkel, kifordított szemeikkel, és meggörbített hátukkal, a fogoly tyúkok lelóggó tarajukkal a legnagyobb szomorúság képét nyujtják. Hej! a világ fénye már teljesen letűnt. Mikor fogja szépségét visszanyerni, mikor fogják gyermekei büszke maguktartását ujra követni, az áradó tavak és növekvő folyók mikor térnek vissza medrökbe és a nap mikor lép ki a chaoszból, hogy vigasztalja ismét a világot — nem tudom. Saját nyomorúságom érzete annyira kimerített, hogy hosszú álom és vele az áldott feledés karjaiba merültem.

Augusztus 19-én. — A szárazföldi karaván ról még semmi hir. A kémek visszatértek a nélkül, hogy a hiányzók legkisebb nyomát látták volna. Sebesültjeink közül kettő nagyon rosszul van. Fájdalmaik borzasztóknak látszanak.

Augusztus 20-án. — A karaván ról megint semmi hir. A fiatal Szádi, akit 14-én reggel mérgezett nyillal megsebesítettek, farkas-görcsökben szenved; állapota nagyon veszélyes. Ezért is a baj okozóját növényi méregnek tartom. Khalfán nyaka és hátgerincze megdermedt. Mindkettőnek bőre alá morfiumot föcskendettem, de az adagok, bár duplák azaz fél granosak voltak, a mint látszik, fájdalmukat nem igen enyhitették. Stairs állapota olyan mint tegnapelőtt; sem jobbra, sem rosszabbra nem fordult. A seb okoz ugyan kínokat, de bajtársuknak azért van étvágya és aludni is tud. Tartok attól a hatástól, amelyet rá gyakorol az, ha megtudja, minek néznek eléje a többi betegek.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Különös, hogy a 300 ember és a 3 tiszt közül egyiknek sincs elég esze annak felismerésére, hogy az útat eltévesztették és hogy a helyes út feltalálása czéljából legjobb volna Aviszibbába visszatérniök és uj próbát tenniök.

Augusztus 21-én. — Szegény Khalfán, akinek légző csövét f. hó 10-én sebesítették meg és a fiatal Szádi, aki 14-én reggel kapta a sebét: ez éjjel, elviselhetetlen agonia után meghaltak — az egyik reggeli 4 órakor, Szádi éjfél körül. Khalfán sebét mérgezett nyil okozta; azonban a mérget, használat előtt már pár nappal kenték a nyilra. A szegény naponként gyöngébb és gyöngébb lett, mert a fájdalomtól nem tudott enni. Sebe nem látszott veszedelmesnek; kivülről egészen beheggedt, gyuladás jelei pedig nem mutatkoztak; szegény azonban azon panaszkodott, hogy nem tud nyelni. Folyékony eledelből élt, melyet lisztté őrölt banyánákból csináltunk. 8-ad napra nyaka már megdermedt és összehúzódott; beszélni már nem, csak valamit mormogni tudott; feje előre hajlott; hasa beesett; arczán a fájdalom és félelem vonásai szinte megmerevedtek. Tegnapelőtt gyönge görcsei voltak. Ekkor félgránt föcskendtem a bőre alá, a mi egy órára könyebbülést szerzett neki, mivel azonban a betegek kezeléséhez morfiummal nem voltam szokva, nem mertem nagyobb adagokat alkalmazni. Szádi a jobb karján, a könyök és a kézcsukló között volt megpontozva — sebe ugyanis olyan volt, mintha vastag gombostűvel megszúrták volna. A sebet egyik pajtása kiszívta; azután meleg vizzel kiföcskendezték és bekötötték, ennek daczára azonban már negyed nap reggel oly erős görcsök lepték meg, hogy állapota reménytelenné vált, mert hát teljesen képtelenek vagyunk őt borzasztó görcseitől megszabadítani. Morfium befecskendezések egy kissé álmossá tették; de görcsei azért meg nem szüntek és Szádi is megsebesülésének 111-ik órájában meghalt. Hajlandó

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

vagyok hinni, hogy a nyilat közvetlen a 14-ki csata előtti éjjelen kenték be.

Délelőtt egy harmadik emberünk halt el diszentériában; ez a tanyánkon már a negyedik haláleset.

Délután 5 órakor a karaván megérkezett. Szenvedései bánkódás és aggodalom miatt nagyok voltak. A szárazföldi seregben is három haláleset fordult elő. Máruf, vállon találva, 19-én éjjel, 24 órával Szádi előtt halt meg. Ennek oka alkalmasint az volt, hogy az utazás a méreg hatását gyorsította. Egyik, Ali nevü emberünket vaskampos nyillal lőtték meg; ez a nyil áthatolván a máján, az ember belső elvérzésben pusztult el. Egy másik ismét, közvetlenül ama borzasztó eső után, amely bennünket 18-án ért, diszentériának vált áldozatává. Van azonkivül még több, a kikben az élet már csak pislog. A seregben ez alkalommal is kettő kapott nyilsebet. A sebek nagyon gyuladtak; üszögös anyag foly ki belőlük.

Stairs hadnagy még mindig vidám, és lábbadozónak látszik, daczára azon hatásnak, amelyet ezen több rendbeli halálesetek idegeire gyakorolhattak. Megérkezvén az orvos, nagy megkönnyebülést éreztem; mert a kínt nézni ki nem állhatom és a beteg ember nyögéseiben gyönyörködni nem tudok. Szükségleteiknek kielégítésében csak addig találok örömet, amíg tudom, hogy kigyógyíthatók.

Most a tanyámon 373 emberem van, ezek közül azonban 60 inkább a kórházba való, sem hogy a vándor életmódot velünk tovább folytassa; de a vad vidékeken még ezeknek a szegény elgyengülteknek sem tudunk sem nyugalmat sem élelmet biztosítani.

Ha ez a fárasztó munka még nehány napig eltart, midőn a betegekre ügyelnem, a farkas-görcsöktől elpusztuló emberek haldoklását látnom, elfojtott jajgatásaikat hallanom kellett, midőn az emberek közt az általános levert-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

séget és csüggedtséget észrevettem, melyet éhség és rokonaiknak meg pajtásaiknak kimagyarázhatatlan elmaradásából származó szomorú aggodalom okozott, — továbbá ha a kilátás, hogy 300 emberemet elveszthetem, meg nem szünik: gonosz befolyást gyakorolt volna reám. Szinte éreztem mint közeledik felém álnok módon a kétségbeesés. Eledelünk főtt vagy sült banyánák vagy batáták voltak; mert a többi élelmi szereinket félretettük az esetre, ha netalán a közel jövőben valami végső szükségbe jutnánk. Életemben, azt hiszem, legkedvesebb szenvedélyem volt az, hogy vállalataim sikerhez vezessenek; az utóbbi nehány nap azonban lelkemet kétséggel kezdé eltölteni, vajjon a jelen esetben is elérem-e kivánt sikert.

Milyen érzelmek tölték el a tisztek lelkét, még nem hallottam; az emberek azonban őszintén bevallották, hogy úgy érezték magukat, mintha a pokolból menekültek volna meg.

A következő levélke épen most jutott a kezembe:

1887. augusztus.

Kedves Uram!

„Tegnapelőtt délután 3 órakor Szát Táto elért bennünket, magával hozván önnek rendeletét, hogy kövessük őtet. Azonnal visszamentünk a folyón (azon patakon, melyet a csolnakosok átkutattak) és reméljük, hogy még ez éjjel önhöz érkezünk. Teljesen átértem, milyen nagyok lehettek aggodalmai és mélyen sajnálom, hogy okozójuk voltam."

Tiszteletem nyilvánitása mellett maradok
stb. stb. stb.
A. M. Jephson.

22-én tanyánkat a legföntebb fekvő Mabengu sellő lábánál ütöttük föl és más nap a sellőkön túl voltunk.

Itt fölhasználtam az alkalmat és szemlét tartottam embereim fölött. Az alábbi kimutatás elég világosan szól:

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

	Száma			
	az egészséges eknek:	a betegeknek:	az elhaltaknak:	a terhes hordóknak:
Az 1. sz. csapatban	80	6	4	43
A 2. sz. „ Stairs vezérlete alatt	69	14	5	50
A 3. sz. „ Nelson „ „	67	16	4	72
A 4. sz. „ Jephson „ „	63	21	3	72
Európaiak	6			
Fiúk	12			
Szudániak	10			
Szomálik	6			
Szakács	2			
Szamár hajcsár	1			
Betegek	57			
	373			
Halottak	16			
	389			

A szárazföldi csapatoknak vándorlás közben szerzett tapasztalatai megerősíteni látszottak saját véleményemet, azt, hogy a benszülöttek az Aruvimit sellőkkel megrakott ezen részében kevésbbé használják mint alább. A folyótól távolabb nagy telepeket fedeztünk föl; a kémek az erdőt több, jól kitaposott úton szelhették át, a melyek a folyótól belebb fekvő vidékekre vezettek. A folyó partjai nem is voltak már népesek; a telepek itt már rendesen egy kicsit bejebb épültek és a part mentén észrevehető ösvény vezetett, a mely a mi munkánkat is lényegesen megkönnyítette. Ezt a dolgot már Utiri elhagyása után észrevettem. 24-én egy pár mértfölddel tovább jutottunk és egy gazdag banyána-berek közelében, az Avugadu sellők alatt tanyát ütöttünk; más nap azután eljutottunk a sellők fölé és az erdő egy kisebb, halászok lakta tisztásán magunknak kényelmes tábort készítettünk. 26-án a szárazföldi sereg jó darab útat tett meg; nekünk is hosszú vonalon csendes vizen lehetett előre haladnunk, mégis erősen kellett eveznünk, hogy a szárazföldiekkel lépést tarthassunk; végre mind a két rész a Nepoko

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

torkolatával szemben, az Avedseli-törzs egyik legnagyobb helységében összetalálkozott.

A Nepoko, a melyről Dr. Junker, aki jóval fölebb átkelt rajta, adott először hirt, palás sziklákból álló zátonyokról, egész sorát alkotván a zuhatagoknak, 40 lábnyi magasságból szakad az Aruvimibe, melyet itt Itirinek hívnak. A torkolata körülbelül 300 yard széles, a zuhatag fölött azonban valami 250 yardnyira összeszorul. A benszülöttek a zátonyba jó darabon czölöpöket vertek be; ezekhez kötik nagy, csőalakú kosaraikat, hogy bennök

A NEPOKO FOLYAM VIZESÉSEI.

a víztől besodort halakat megfogják. A Nepoko vize csokoládé-szinű, az Itirié thea és tejszinű.

Ha tudtam volna, hogy egy hét mulva arabokkal és kétségbeesett bandáikkal, a manyuemákkal találkozom, kétségkivül oda törekszem, hogy az ő hatásuk alatt álló vidék és az én útam között legyen mindig legalább olyan távolság mint egy szélességi fok. De még így is, Binzának (egy monbuttu-fiúnak, aki Dr. Junker tulajdona volt) észrevételei következtében azt a tervet forgattam eszemben, hogy az útamat megváltoztatom. Binza

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

ugyanis azt javasolta, hogy jobb lesz, ha belebb fekvő vidékeken utazunk keresztül, hol „tisztességes emberek“ laknak és nem maradunk ezekben az irtóztató országokban, ahol népek leskelődnek reánk, kik az ember nevét sem érdemlik meg, melylyel őket illetik; azt is mondta Binza, hogy a momvu törzsek bizonyára szivesen fognak bennünket fogadni, akik a magunk részéről megtudjuk mutatni, hogy a vendégszeretetet megbecsüljük. Binza a momvu törzsek leirásában nagyon csalogató szinekkel festett. Ámde az avedzseli törzsek közt sok és sokféle enni való volt; azt reméltem tehát, hogy a vidék képe minden tekintetben meg fog változni. Mert valahányszor a benszülöttek kunyhóinak épitésmódjában változást láttunk, mindannyiszor tapasztaltuk, hogy életmódjuk is jobbá vált. A Panga-vizesések alatt a benszülöttek főképen maniokból és azon különféle kenyerekből puddingokból, lepényekből és kásákból éltek, a melyeket e gumókból maguknak csináltak. Nem szabad persze elfelejtenünk, hogy a tapiokát is maniokból vagyis kaszszavéból csinálják. A Panga-vizesések fölött azonban a maniokföldeket fokonként banyána-berkek váltották föl; a banyána pedig az expedicziónak jobb táplálékot szolgáltat mint a maniok; mivel pedig ezek a berkek mindig nagyobb kiterjedésüekké váltak, reméltük, hogy jobb napok várnak ránk. Voltak azonkivül e vidéken kukoricza-, jámsz-, maniok- és kolokássziaföldek, meg a pipázók részére kisebb dohányültetvények, végre nagy örömünkre nagyobb számmal tyúkok is. Pihenőt tartattam tehát, hogy elcsigázott embereink uj erőre tehessenek szert.

A zánzibáriakat és szudániakat nagyon is menthető vágyódásuk húseledel után gondatlanokká tette. Alig hogy egy tyúkot megpillantottak, megeredt az általános hajsza; egy pár könnyelmü legény pedig puskával lőtt a csibékre; igy nem egy töltés ment kárba, a miért is

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

gyakran méltó büntetéseket mértünk rájok. A parancs elég világosan szólott, hogy a lövőszereket pazarolni nem szabad; e parancs megszegőit pedig igen energikus módon igyekeztünk kifürkészni, de mikor engedelmeskedett a parancsoknak a zánzibári ember valaha is, ha nem volt ura szemei előtt? A mai napon ez a gondatlan lövöldözés a nehéz munkát végző, derék uttörő-csapat egyik tagjának megsebesülését eredményezte. Egy winchester-golyó a lábába hatolt, a csontot összezúzta és az amputálást föltétlenül szükségessé tette. Parke orvos igen ügyesen és gyorsan végezte a műtétet és mivel a jó doktor mindig igen határozottan lépett föl, valahányszor valamely „esete“ nagyobb gondot kivánt — a szerencsétlen* fiatal embert nyolcz másiknak kellett a csolnakba be- és kiemelni; nehogy pedig érzékeny sebe kárt szenvedjen, fekvő helyül egy kánunak a legnagyobb része neki jutott és szükség szerint ő kapta a legjobb eledelekből az oroszlánrészt, szolgák is voltak mellette, akik ápolják — szóval, annyi jó dologban és oly készséges kiszolgálatban részesült, hogy én gyakran megirigyeltem és azt gondoltam magamban, ha még egy krajczárt is adnának, a helyzetemet fölcserélném az övével.

A lövést, természetesen másik szigorú leczke követte; mire mindannyian hangosan esküdöztek, hogy ezentúl föltétlen engedelmességet fognak tanusítani; természetesen igéretöket még az nap elfelejtették. Sokat kellene ez ismételt szószegésekről mondanom. Ezek az elmét nagy gondtól és a felelősség minden érzetétől megszabadítják; semmi teher sem nehezedik rá, a minek következménye,

* Igazán olyan szerencsétlen volt? Ugarrovvának, tizenhárom havi ellátásáért élelmezési díjat fizettem; azután pedig a Stanley-vizesésekhez, onnan, a Kongón le a tengerhez és hajón Madeirába és a Fokföld felé Zánzibárba küldöttem, a hová, mint helyesen mondták, „kövéren mint a vaj“ érkezett meg.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

hogy az arczról vidám és jó kedv tükröződik vissza. De miért is kötné le magát folytonosan az ember, állat lévén, ilyen dolgokkal, melyek erkölcsi lényhez valók, akit minden haszontalan szóért, amit hirtelen kiejtett, felelőssé lehet tenni?

28-án, a vizi csapat, állván az *Advance* aczélcsónakból és tizenhat kánuból, fölevezett a folyón és Avedzseli fölött öt mértföldnyire tanyát ütött. A szárazföldi sereget messze magunk mögött hagytuk, mert egy sor patakon és folyón kellett átvergődnie, azonkivül aggasztóan sűrű bozótba keveredett bele; csak más nap délután érkezett el hozzánk; itt azonban ujra meghagytam neki, hogy menjen két órányival fölebb, a hová mi is követtük.

30-án, magas vizesés lábához érkeztünk; itt helymegfigyeléseket tettem és bizonyságot szereztem magamnak, hogy az Albert-tóhoz fele úton vagyunk, mivel Kavalli a 30° 30′, Jambuja pedig 25° 3½′ alatt fekszik. A mi tanyánk ezen a napon körülbelül a 27° 47′ alatt volt.

Légvonalban még 163 földrajzi mértföldet kellett megtennünk; de ezt 64 nap alatt, miként útunk nyugati felét, semmi esetre sem tehetjük meg. Embereink testileg elgyengültek, erkölcsileg elbátortalanodtak; a daganatok úgy keletkeznek mintha ragadósak volnának; a vérszegénység pedig aláásta népem életerejét. Megmondtam embereimnek, hogy útunk felén túl vagyunk; szavaimra a nem hivés morajával feleltek; azt kérdezték: „Honnan tudja ezt a mester? Ez az eszköz mutatja meg neki az útat? Megmondja ez neki azt is, melyik az igazi út? Miért nem mondja meg nekünk is, hogy lássunk és higyjünk? Nem ismerik-e a benszülöttek jobban a maguk hazáját? Közülök pedig melyik látott füvet? Nem-e mondják ők, hogy az egész földet fák és sűrű bozótok fedik? Bah! — a mester úgy beszél velünk,

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

mintha gyerekek volnánk, akik még nem tudunk gondolkozni.“

Augusztus 31-ének, e baljóslatú napnak hajnala olyan volt mint a többié. A napot sűrű ködfelhők takarták; végre 9 óra felé halványan, határozatlan körvonalakban, mint fény nélküli világító tányér előbujt. Ezalatt mi gyakran ismétlődő, kemény munkánkat végeztük, erdőn és bozóton keresztül széles útat vágtunk, hogy az alant álló 60 ember a szét nem szedett csolnakot rajta fölczipelhesse; a kis hajóraj pedig küzködött a sebes folyású vizben az áramlattal, a folyó meredek medrén tolván fölfelé lélekvesztőit.

Az erdőn átvezető út egy óra alatt készen volt; felső végén ideiglenesen tanyát ütöttünk. A kánuk egyenként érkeztek oda. A csolnakot czipelő útcsinálók felügyeletét a doktorra bíztam; ez azonban csakhamar avval a jelentéssel tért vissza, hogy a csolnakot a vizből nem bírják kiemelni. Visszamentem magam, hogy a munkálatot személyesen vezessem. Sikerült is már a csolnakkal a fele útat megtennem, midőn európai szolgám vad ugrások közben felém rohant, futása közben kiáltozván: „Uram! oh uram! Emin pasa itt van!“

„Emin pasa!“

„Igen uram. Én láttam őt egy kánuban. Vörös, a mienkhez hasonló zászlaja, (az egyiptomi) a kormányrúdnál van feltűzve. Igazán, úgy van uram!“

E szavak hallatára természetesen siettünk előre; a csolnakot ott hagytuk, mintha tüzes vasból volna. Versenyfutásra keltünk; a vezető és emberei az első helyért küzdöttek. A tanyán is mindenkit izgatott állapotban találtunk. Ez izgatottságot, miként rögtön megtudtuk, kilencz manyuema okozta, akik Uledi Balyuz nevü, a benszülöttek előtt Ugarrovva néven ismeretes embernek szolgálatában állottak; Ugarrovva, mondák, fölebb valami

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

nyolcz napi járásnyira a folyam mentén telepedett meg és több száz fegyveres embernek parancsol.

Az arabok tehát ily messzire benyomultak a Felső-Aruvimi mentén és én már avval a hiú reménynyel kecsegtettem magamat, hogy a rablókról sokáig nem fogok hallani semmit sem! Azt is megtudtam, hogy ötvenen Ugarrovva parancsára hat mértfölddel fölebb tanyát ütöttek, czéljuk levén a folyó irányát kikémlelni és tudomást szerezni, vajjon nem lehetne-e az ismeretlen folyó mentén, melynek partjaink letelepedtek, a Stanley-vizesésekhez útat találniok.

Mi megadtuk a kivánt információt, mire azt felelték, hogy visszatérnek tanyájukra és más napra, barátságos fogadtatásunk czéljából, megteszik az előkészületeket. A zánzibáriak e hireknek nagyon megörültek; hogy miért, mindjárt meglátjuk.

Az első szökevény egy bizonyos Dsuma volt, aki ez éjjel fél mázsa kétszersülttel tanyánkról eltűnt.

Szeptember 1-én kora reggel túl voltunk a sellőkön, és a karaván mellett evezvén, csakhamar azon helységhez jutottunk, a hol állítólag a manyuemák tanyáztak. A falu bejáratánál egy fiú gyermek hulláját pillantottuk meg, amely a szó szoros értelmében darabokra volt vagdalva, a czölöpkeritésen belül pedig egy nő holtteste hevert, a melyet dárdadöfésekkel öltek meg. A manyuemáknak csak hült helyét láttuk. Az a gyanú ébredt föl ekkor lelkemben, hogy találkozásunk alkalmával embereink némelyike az ő örömüket lehűtötte, azt mondván, hogy barátságos érzelmeink alkalmasint meg fognak változni, ha köztük a rabszolgákat meglátjuk. Félelmök e miatt arra birta őket, hogy tanyájukat azonnal elhagyják. Társaságuk hiányát némelyek mindamellett annyira fájlalták, hogy öt zánzibári, magával vivén öt tehercsomagot, még

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

pedig négyet, melyben lövőszerek és egyet, melyben só volt, eltűnt.

Mi folytattuk útunkat; a sellők egy uj sorozatának aljában ütöttünk ezután tanyát.

Más nap Szát Táto a sellőket megvizsgálta; jelentése róluk biztató volt, mert ama hitének adott kifejezést, hogy rajtuk minden nagyobb nehézség nélkül átjuthatunk. Ez a jelentés a csolnakosokat arra ösztönözte, hogy ujra próbát tegyenek. Mialatt ők veszélyes munkájukkal foglalkoztak, a hiányzó emberekről hírt szerzendő, egy kis kereső csapatot küldtem ki; ezek egy emberrel, töltéseket tartalmazó egy ládával és három puskával tértek vissza. A kereső csapat az erdőben a szökevényeket megtalálta, a mint a nyitott láda körül ültek és a töltéseket maguk közt kiosztották. Körül akarván őket keriteni, felriasztotta és igy ezek három puskának és a ládának hétrahagyásával megszöktek.

Szeptember 3-án megint öten szöktek meg, magukkal vivén egy ládát remington-, egyet winchester-töltésekkel, egyet európai élelmi szerekkel és egy tehercsomót finom arab ruhákkal, összesen 50 font sterling értékben. Ugyanaz nap egy másikat is rajta kaptunk, amint az élelmi szerekkel telt ládák egyikét fölnyitotta és abból egy szelencze szágot, egy szelencze Liebig-féle húskivonatot, meg egy szelencze vaj- és tej-extraktot félretett volt. Egy pár nap alatt ilyetén módon tiz ember tünt el. Ha a dolog ebben a mértékben tovább foly, hatvan nap alatt az expedicziónak vége. Tanácsot tartottam a vezetőkkel, de tájékozást nyerni az iránt nem tudtam, hogy a végső eszközök minő hatásuak lehetnének. Világos volt azonban, még a legostobábbak előtt is, hogy a nagyban való szökések és lopások megakadályozása végett csakhamar a végső eszközökhöz kellend nyúlnunk. Hisz Jambuja elhagyása óta negyvennyolcz puskát és tizenöt, maxim-,

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

winchester- és remington-töltéseket tartalmazó ládát veszitettünk el.

Más nap megint négy emberünk szökött meg, egyet pedig épen akkor csiptünk meg, mikor ugyanezt akarta cselekedni. Embereim fölött tehát szemlét tartottam; hatvan olyan embert találtam, akik a szökés gyanújában állottak, mert a vezetők egyike sem akart hűségükért kezességet vállalni; mind a hatvanat avval tettük ártalmatlanokká, hogy puskáikról a főrugókat leszedtük, eltettük és elzártuk. A demoralizáczió, mióta a manyuemákkal találkoztunk, gyorsan és nagy mértékben lábra kapott. Ez emberek kezében semmi sem volt biztonságban. A ládákat feltörték, a ruhákat ellopták, a gyöngyöket elcsenték, a szelenczékből egy csomó töltést kiszedtek és vagy eldobták vagy útközben tartalékul eldugták.

Szeptember 5-én a Vizi-ló-öbölnél ütöttünk tanyát; azért neveztük el igy ezt a helyet, mert a folyó szép és széles volt, és mert benne nagy nyáj vizi-lovat láttunk. Pihenőnkül egy elhagyatott tisztás szolgált, a mely ezen kétéltüek tanyájává vált; pompás pázsittal takart kis helyecskék egy perczig abban a hitben ringattak, hogy a nyilt és sík vidék talán még sincs már messze. Az élelemkeresők a folyó mindkét partján, a belebb fekvő vidékeket meglátogatván, négy kecskével, egy pár banyánával és egy csomó sült patkánynyal, főtt bogárral meg csigával tértek vissza. 6-án, a Bafaido teleppel szemben egy zuhataghoz érkeztünk, a hol nagy mennyiségü banyánáknak jutottunk birtokába. Más nap kánuinkat sziklás fensíkra czipeltük föl, amelynek kiálló széléről a folyó 10 láb mélységbe zuhant alá.

A Bafaido-zuhatagtól az Avakubi-sellőkig a kanyargós folyó mentén haladtunk; ezeknek közelében, a kikötő mellett ütöttünk tanyát. Innen egy ösvény vezetett a

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

belebb eső vidékekre, a hová az éhes népünk azonnal özönleni kezdett. Mialatt a vidéket élelemkeresés céljából átkutatták, egy asszonyra meg egy gyermekre bukkantak, akit hozzám hoztak, hogy kikérdezzük. Azonban a legügyesebb tolmács sem tudott vele boldogulni. Az érthetetlen dadogásból senki egy szót sem értett.

Más nap megint találtunk egy csomó sellőt. Már ekkor észrevettük, hogy ezen a vidéken az olajpálma mindenfelé díszlik.

A BAFAIDO-ZUHATAG.

Minden helység mellett halomszámra láttunk pálmadiókat. Sőt néhány ujonnan ültetett pálmafát is fedeztünk föl, ami azt mutatta, hogy ez emberek az utódaikról is gondoskodnak némileg. Itt jelentették nekem, hogy Achmed, a szomáli, — aki Jambuja elhagyásakor minden áron velünk akart utazni és a kit, mióta Jankonde fölött a folyóhoz értünk, csolnakban kellett szállítanunk, —

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

haldokló félben van. Azt mondták, hogy a baja melanozis. Bármi lett légyen a betegsége, annyi bizonyos, hogy sajátszerüen megsoványodott, valóságos csontvázzá lett, a melyet csak vékony bőre takart.

Tanyánkat elhagyván, megkerültünk egy hegyfokot, átkeltünk a folyónak egy pár kisebb kanyarulatán és egy óra mulva közelébe jutottunk ama helynek, hol a palás közetekből álló partok által keskenyre szorított folyó borzasztó erővel rohant lefelé. Ezen, közvetlen előttünk elterülő látvány mögött, egymást követő vonalakban rohantak alá a forgó, zúgó hullámok, lezuhanásuk közben habokká törvén; fölöttük 30 láb magas zuhatag és e fölött ismét a meredek mederben vad sellők voltak láthatók; az egész, ködbe borított víztömeg zúgva rohant le mi felénk. Ez a látvány, tekintettel csapataink állapotára, nagyon megijesztett. A kánuinkban 120 tehercsomó és vagy ötven-hatvan beteg elgyengült emberünk volt. Ezeket az erdőben elhagyni, őket sorsukra bízni, lehetetlen volt; fölczipelni a terheket és úgy menni tovább, hasonlóképen annak látszott; a kánukat és a csolnakot a nyugtalan vizek ilyen hosszú vonala mentén fölvinni szintén olyan feladatnak tűnt föl, a mit erőink legnagyobb megfeszítésével sem leszünk képesek megoldani.

Hajóinkat az esések és sellők alatt hagyván, az expedicziót szárazon a nyugtalan vizek fölé, az Itiri (Aruvimi) hajlása közelében fekvő, Navabi nevü lerombolt telephez vezettem és ott tábort ütöttem. A betegek a karaván után kullogtak, a gyöngéket, akik képtelenek voltak ezt az útat gyalog megtenni, a tanyáig elvitettem. A tisztek ezután kiszemelték a csapatokból kellő számban az embereket, akik a bozóton keresztül útat csináljanak és a kánukat elhozzák. Ez a munka egész nap eltartott; ezalatt az 1. sz. csapat közelben és távolban élelmet keresett, de sajnos nem egészen kielégítő eredménynyel.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Navabi azelőtt a jó létnek örvendő benszülött-telepek nevezetes példánya lehetett. Voltak olajpálma- és banyánaberkei, nagy dohány- és kukoriczaültetvényei; a pálmák közül kikucskáló kunyhók idylli látványt nyújthattak, legalább igy itéltünk kettőből, melyek állva hagyattak és a melyekből halvány fogalmat alkothattunk magunknak, hogy milyen lehetett a trópikus éghajlat alatt a kedves és látszólagos boldogság. Egyebütt minden el volt pusztítva. Egyes csapatok, a mi kombinácziónk

VADÁSZAT ELEFÁNTRA AZ ITURI MELLETT.

szerint Ugarrovva csapatai, a telepet fölégették, számos pálmafát ledöntöttek, a banyána-ültetvényeket elpusztitották és a földet a védelmezők csontjaival teleszórták. Navabi-i uj tanyánkon öt gyermekkoponyát találtunk.

12-én, midőn ujra útnak indultunk, öt embert öntudatlan állapotban, haldokolva ott kellett hagynunk. Ezek egyike volt Achmed, a szomáli, akit már Jambuja óta vinnünk kellett.

Navabiból Memberri-kikötőjéig mentünk, amely hely,

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

kétségtelenül, gyakran szolgált az elefántok tanyájául. Közülök egyet nem messze, a jobb part közelében megpillantottunk, a mint a folyóban kényelmesen fürdött. A húseledelre éhezők ösztönöztek, hogy vadász-szerencsémet tegyem próbára. Ez expediczióm alkalmával az 577-es káliberü expressz-puskával voltam ellátva, amelyet az indiai vadászkedvelők annyira dicsérnek. A nehéz 8-asok pedig Barttelot őrnagynál és Jamesonnél maradtak volt. Sikerült, nehány yardnyi távolságból, hat golyót az állatba röpítenünk, azonban egyebet nem értünk el, mint hogy velök szükségtelenül megsebesítettük.

Memberriben szemlét tartottunk; összehasonlítva az előbbi lajstromokkal, csapataink száma kitett:

augusztus 23-án	373-at
szeptember 12-én	343-at

14 megszökött, 16 meghalt; teherhordók voltak 235-en, tehercsomó: 227; beteg: 58.

Ezen elég ékesen szóló adatokhoz járul még, hogy az expediczió minden tagja éhséget szenvedett és hogy minél tovább jutottunk előre, az örökösen jelentkező táplálék-hiány megszüntetésére az eszközök annál inkább fogytak, mert a bakuszu és bazongora rabszolgák, Ugarrovva manyuema-kapitányainak vezérlete alatt az ültetvényeket elpusztitották és a lakosságot vagy az erdő ismeretlen buvóhelyeire űzték vagy kiirtották.

Más nap eljutottunk az Amiri-vizesésekhez. Előtte való nap Szádinak, az egyik vezetőnek szemrehányásokat tettem, mert egyik emberének, Makupeté-nek megengedte, hogy egy hiányzónak bejelentett, töltést tartalmazó láda megkeresése végett a megtett úton visszamenjen; emiatt Szádi, elég oktalanul, Makupeté üldözésére indult. Ekkor azután egy másik teherhordó, Uledi Manga, a kemény munka és a bús kilátásaink miatt kedvét veszitvén, egy másik töltést-tartalmazó ládával szintén megszökött,

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

A zánzibári hat szamár közül, melyekkel Jambujából megindultunk, mostanig csak három maradt meg. A háromnak egyike, valószinüleg megszállva amaz előérzettől, hogy a karaván az elpusztulásnak van szánva, fejébe vette: jobb lesz visszatérnie, még mielőtt késő volna; tehát megszökött. Hogy hová ment, senki sem tudta. Az erdőben valami szökevényt, szamarat vagy valami elveszett dolgot keresni teljesen haszontalan dolog. Miként a hullámok, melyeket a hajó orra szétválaszt, annak faránál egyesülnek: úgy az erdő is mindent, a mi belejut, sötét árnyékával, soha többé meg nem találomra, eltakar és semmit vissza nem ad.

15-én egy régi, magányos halász-kunyhónál ütöttük föl tanyánkat. A folyó megtevén óriási kanyarulatát észak és kelet felé, itt délkeletnek fordult; a déli szélesség 1° 58′ alól 1° 24′ alá jutottunk.

Mivel az utóbbi napokban már szokásossá vált, hogy naponként egy töltést tartalmazó láda veszendőbe menjen és mivel e rablás elfojtására már minden eszközt megpróbáltunk volt: úgy segítettünk magunkon, hogy nyolcznyolcz ládát összekötöztünk, mindegyik csomót egy-egy vezető gondjára bíztuk, őket tevén elvesztökért felelősekké. Ez, úgy reméltük, meg fogja szüntetni azt a kifogást, hogy az emberek mindenféle ürügyek alatt az erdőben eltűntek.

Szeptember 16-án, midőn épen déli pihenőnket tartottuk és villás-reggeliztünk, a folyó mellől, fölebbről több erős puskalövés hallatszott. Szát Tátot küldtem ki a dolog kipuhatolására; és egy fél órával később eldördült a három lövés annak jeléül, hogy eljárása sikerhez vezetett; röviddel utóbb meg is jelent a mieink mellett három, vörös zászlókkal diszitett kánu, a melyekben fehér ruhákba öltözött emberek ültek. Ők — mondák — azért jöttek, hogy engem fejedelmöknek, Ugarrovvának

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

nevében üdvözöljenek a ki esti tanyámon meg fog látogatni. Kölcsönös bókolások után, lövöldözés és vidám dalok éneklése közben, a folyón fölfelé ismét visszatértek.

A szokásos időben megkezdtük délutáni menetünket és délután 4 órakor épen Ugarrovva állomása alatt tábort ütöttünk. Ugyanakkor dobok pergése, számos puskalövés és a kánuknak egész kis raja jelezte az arab vezér közeledtét. Az énekeseken és asszonyokon kivül, akiknek mindegyikén látszott a jó táplálkozás: valami 50 erős, edzett legény kisérte.

A fejedelem, akit azelőtt Uledi Bályuz-ként (vagyis a konzul Uledi-je) ismertek, magát Ugarrovvának — a „Lualaba“ zánzibári neve — vagy a mint a benszülöttek mondják, „Ruaravvá-nak nevezte. 1860 és 1863-ki időközben mint sátoros fiú Speke és Grant kapitányok kiséretében volt; de Unyoroban vagy ott hagyták vagy maga szökött meg. Ajándékul két kövér kecskét, valami 40 font válogatott rizskását, nehány érett banyánát és tyúkokat ajánlott föl.

Mikor megkérdeztem, hogy lehet-e kilátásom állomása szomszédságában embereim számára elegendő enni valót szereznem, bevallotta, az én nagy szomorúságomra, hogy emberei a maguk fejetlen módján mindent elpusztítottak; nem is lehetett őket ebben megakadályozni, mert dühösek voltak a „pogányok“-ra, akik számos elefántcsont-kereső honfitársaikon véres boszút vettek és ellenök nagy kihágásokat tettek.

Midőn megkérdeztem, hogy micsoda országban vagyunk, azt mondta: Bundában, melynek lakói a babundák; az északi parton, az ő szomszédságában lakó vadak neve pedig: bapai vagy bavaija.

Azt is elmondta, hogy az ő zsákmány-kereső kóbor csapatja egy alkalommal kelet felé egy havi járásnyira

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

jutott és ott egy magas dombról (Kasszololo?) messze keletre elnyúló, füves térségre jutott.

További tudósításai voltak, hogy 600 emberből álló karavánja Kibongé-nél (a Léopold-folyó fölött) hagyta el a Lualabát és kilencz hónap alatt északkeleti irányban 370 földrajzi mértföldnyi útat tett meg; ez az út örökösen erdőn vezetett keresztül, hol annyi füvet nem lehetett látni, amennyi a tenyerébe elfér; hogy az Ituriig, miként az Aruvimit itt hivják, egyetlen egy folyón, a Lindin kellett csak átkelnie, hogy — arab kereskedők állítása szerint — a Lulu (Lovva)-folyó Ozo nevü kis tóból ered, hol az elefántcsont nagy mennyiségben található.

Föntebb négy napi járásra, az Aruvimi balparti mellékfolyójának, a Lendának közelében Ugarrovvának volt még egy másik, 100 puskástól védett állomása. Emberei táboruk körül rizst ültettek; ez ültetvény terméséből meg hagymáikból nekünk is hoztak; de a telepek közelében minden puszta volt, mert a vezér nem tartotta politikus dolognak megengedni, hogy a „gyilkos pogányok“ közelében lakhassanak, különben az ő és népe élete nem volna biztonságban. A bakuszu és bazangora emberei közül már vagy 200-at, azonkívül nem egy derék manyuema vezérét is elvesztette. Egy alkalommal 40-en tűntek el; közülök még hirmondóként sem tért vissza senki sem. Volt állomásán egy arab vendége is, aki karavánját az utolsó emberig elvesztette.

Észrevettem rajta, hogy kész volna nehány emberét a tóhoz küldeni; azonkivül nem látszott nehézségekbe ütközni, hogy beteg embereimet, később meghatározandó kárpótlásért, nála elhelyezhessem.

17-én valamivel odább mentünk, hogy tanyánkat Ugarrovva állomásával szemben üthessük föl.

Délután csolnakomban áteveztem az arab telepére,

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

ahol vendégszerető fogadásban részesültem. Ide megérkezvén, láttam, hogy az állomás nagy telep, melyet körös-körül magas czölöpkerítésekkel gondosan megvédtek és a czölöpökhöz, ernyőkként az esetleges nyilzápor ellen, rövid deszkákat kötöztek. Középen, homlokzatával a folyó felé fordulva, állott a vezérnek tágas, magas és kényelmes háza, melynek falai lövő-résekkel voltak ellátva. Téglákból készült magas, komor falai valami erődhöz tették hasonlóvá. A mint a folyosón átmentem, a mely Ugarrovva magánlakását a középületektől elválasztja, különböző épületektől környékezett és szolgáktól ellepett 60 □ láb területü nagy udvart pillantottam meg. Az egésznek; a benne uralkodó nagy sürgés-forgással, a számos szolgával, a különböző külsejü kisérettel, a termek tágasságával és gazdagságával, valami nagy-úriféle képe volt. Az egész hely, bizonyos, bevehetetlen; és ha általában elég bátran védik, egy egész dandárra volna szüksége annak, aki a rabszolgakereskedőnek ezt a külső erődjét el akarná foglalni.

Itt megtudtam, hogy a folyó több napi járásra kelet felől foly; hogy az Ihuru jóval fölebb északról szakad az Ituriba és hogy a Lendán kivül van még egy másik, Ibina nevü mellékfolyó, a mely dél felől torkol.

Még fölebb valahol — némelyek azt mondták úgy nagyjából tiz napi, mások meg, hogy húsz napi járásra — egy másik arab ember telepedett meg, akit Kilonga-Longá-nak hivtak, ámbár igazi neve ennek is Uledi volt.

Az Ugarrovva telepén láttam a törpék törzsének első példányát, akik, mint mondják, az Ituritól északra, a Ngaijutól keletre sűrűen laknak. A harminczhárom hüvelyk magas törpe teljesen kifejlődött, körülbelül tizenhét éves, fényes és sima, lágy bőrü fiatal nő volt. Alakja teljesen megfelelt valami szines, miniatur-hölgy alakjának; kiben nem hiányzik bizonyos kellem; arcza

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

pedig nagyon is megnyerő. Bőrszine olyan volt mint a kvadronoké vagy mint a sárgás elefántcsonté. Szemei, bár pompásak, de ilyen kis testhez képest túlságosan nagyok, mert majdnem akkorák voltak mint a fiatal gazelláké, azonkivül kerekek, kiállók és rendkivül ragyogók. Bár teljesen meztelen, a kis kisasszony el volt magával telve, mintha megszokta volna, hogy bámulják; ha nézték, csakugyan öröme telt benne. A hölgyet a Ngaiju forrásai közelében fedezték föl.

Ugarrovva, miután megmutatta összes kincseit, beleértve a nagy halmaz elefántcsontot is, melyet összegyűjtenie sikerült, elkisért a csolnakomhoz, azután pedig egy nagy teknővel pompás, főtt rizst és egy óriási tálban vegyes tyúkpecsenyét adott; ez utóbbi ételnek magam ugyan nem vagyok valami nagy barátja, de táborunk lakói hálásan fogadták.

Kikötőhelyünk élénk képet mutatott. A banyánákkal, batátákkal, czukornáddal, rizszsel, maniokliszttel és tyúkokkal kufárkodók hangosan kinálták áruikat és a kelmékkel meg üveggyöngyökkel gyorsan becserélték. Ez az az életmód, melyet a zánzibáriak, valamint majdnem minden benszülött, rendkivül szeret; boldogságuk érzetének oly hangokban adtak kifejezést, minőket már vajmi régen nem hallottunk volt.

Kora reggel kiküldtem egy kánut, hogy szedje fel a hátul kullogókat, akik talán nem voltak képesek a tanyánkig eljutni; délután 3 órakor öt beteget hoztak ide, akik magukat sorsukra bízták volt; röviddel később szemlét tartottam. A menni képes emberek száma a következő volt:

	a legénység száma:	a vezetők száma:
1. sz. csapatban	69	4
2. „ „	57	4
3. „ „	60	4
4. „ „	61	4
	247	16

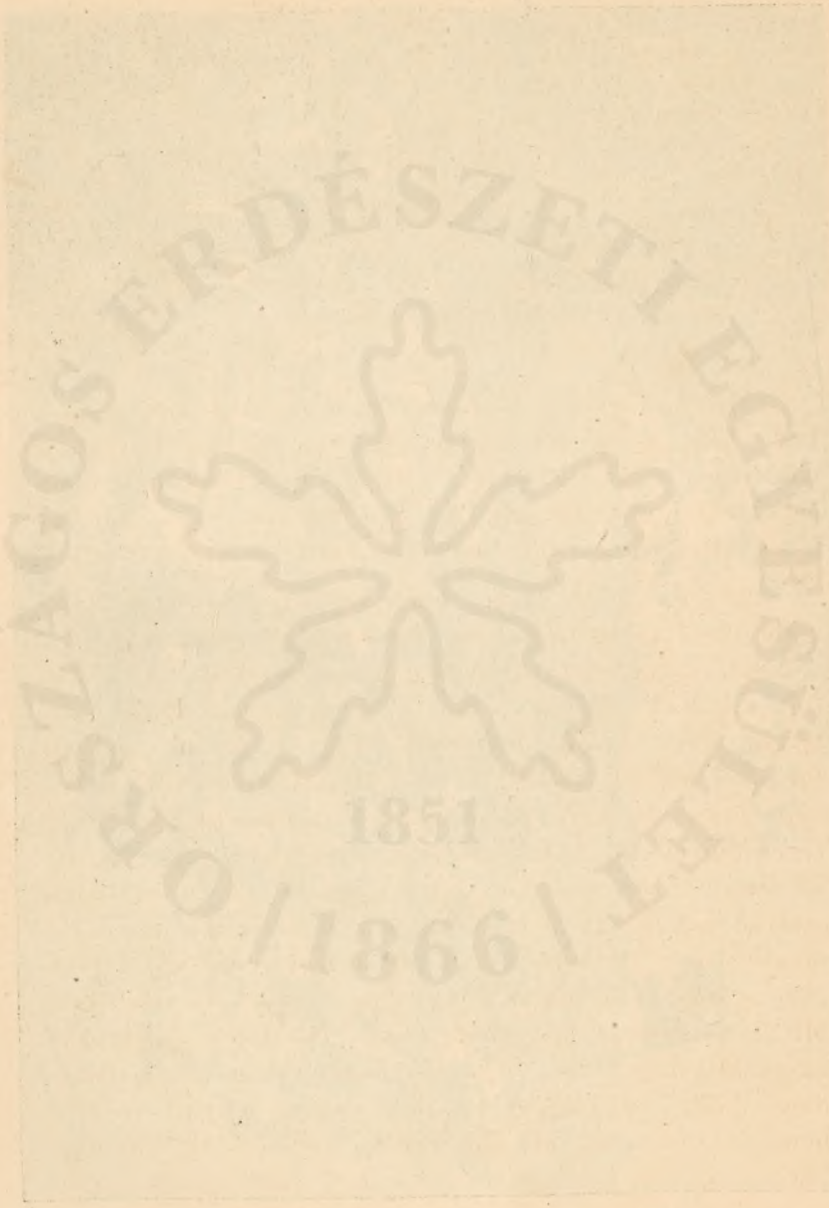
© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

KIÉRKEZÉS AZ ŐSERDŐBŐL.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

	a legénység száma:	a vezetők száma:
Áthozatal:	247	16
Szakács	3	—
Fiú	9	—
Európai	6	—
Szudáni	6	—
	271	16
Beteg	56	
	327	
Jambujából elindult	389	
Veszteség szökések és elhalálozás következtében	62	

Miután Ugarrovvával megegyeztem, hogy betegeimet, havonként és személyenként öt dollár fejében, Barttelotnak vagy a rendeletemmel ellátott bárki másnak megérkeztéig mindennel ellátja: a csolnakot és a kánukat fölszereltettem és a betegeket az arab telepre vitettem.

A szives olvasó még emlékezni fog, hogy Ugarrovva embereivel augusztus 31-én, Avedzselitől egy napi járásra, a Nepoko torkolatával szemben találkoztunk. Az emberek a helyett, hogy útjokat a folyó mentén lefelé folytatták volna, azon hiszemben, hogy a tőlünk szerzett hirekkel küldetésöknek eleget tettek, Ugarrovvához visszatértek. Az arab vezér ugyanis puskaport akart szerezni, mivel ebbeli készlete már fogyófélben volt. Barttelot őrnagy, ezt mondók a manyuemáknak, e robbantó szerből két és egy negyed tonnával rendelkezik és a folyó mentén erre jövőfélben van, de mivel igen sok a podgyásza, még több hónap fog eltelni, mielőtt ide érkeznék. Mivel magam is szerettem volna Barttelot őrnagynak magamról hirt adni, Ugarrovvával abban állapodtunk meg, hogy ha emberei a déli vagyis balpart mentén lemennek és levelemet kézbesítik, adok nekik utalványt háromszáz font puskaporra. Az arab ajánlatomat nagyon megköszönte és megigérte, hogy egy hónap mulva negy-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

ven emberét a kivánt irányban elküldi. (Igéretét megtartotta és október 20—25-ke között őket elküldötte. Ezeknek sikerült a Darázs-sellőkig, Jambujától 165 mértföldnyire eljutniok; innen azonban veszteségeik és a benszülöttek elszánt ellenállása miatt vissza kellett térniök.)

Zánzibári szökevényeink épen úgy csalatkoztak mint mi. Azon hitben, hogy Ugarrovva emberei valamely belebb fekvő úton nyugat felé tovább mentek, ők is nyugat felé siettek el, hozzájok akarván csatlakozni; később azonban megtudtuk, hogy kelet felé, mesterökhöz tértek vissza. Az egyezség, amit Ugarrovvával kötöttem és a kijelentés, amit ő maga mindnyájunk előtt tett, elégséges lesz, arról meg voltam győződve, hogy a további szökéseknek útját vágja.

Mivel a folyami út a maga számtalan sellőivel, meglehetősen elcsigázottá tett, Ugarrovvának kijelentettem, hogy szándékom útamat a szárazon folytatni; az arab azonban egészen komolyan lebeszélt erről, mondván, hogy a betegek hátrahagyatása után nagyon jól tenném, ha embereimet a nagy terhek vitelétől fölmenteném; azután értesülései szerint ő úgy tudja, hogy a folyó fölfelé hosszabb úton hajózható mint lefelé.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

KILENCZEDIK FEJEZET.

UGARROVVÁTÓL KILONGA-LONGÁIG.

Ugarrovva visszaküldi szökevényeinket. — Elrettentő példát szolgáltatunk. — Az „expresz"-puskák. — Beszélgetésem Rashiddal. — A Lenda-folyó. — Vad sellők. — Élelemhiány. — Kilonga-Longa néhány embere. — Az Ihuru és Ituri összefolyása. — Az expedició állapota és tagjainak száma. — Nelson kapitány betegsége. — Futárokat küldünk fel Kilonga-Longához. — A betegek tanyája. — Randy és a gyöngytyúk. — Élelemhiány. — Az erdei baraczk okozta betegség. — Csodálatos étlapok. — Ujabb szökések. — Aszmani vizbe ful. — Állapotunk rövid leirása. — Uledi javaslata. — Umari kúszása. — Szamaramat lelőjjük, hogy legyen enni valónk. — A manyuemák útját követjük és elérünk falujokba.

Expedicziónk megint válogatott emberekből állott. Az utócsapatot és a betegeimet fenyegető veszély miatt nem kellett aggódnom. Ugarrovva állomásának elhagyásakor 180 tehercsomót a csolnakban és a kánukban helyeztünk el, negyvenhetet pedig, minden negyedik napon, a csapatoknak kellett felváltva vinniök. 19-én, midőn útnak indultunk, az arabok egy pár órára elkisértek, hogy további kalandjainkhoz szerencsét kivánjanak.

Alig gyültünk egybe a tanyánkon valamennyien, és alig állott be hirtelen az esti szürkület, midőn Ugarrovva állomása felől kánu jött hozzánk, három megkötözött zánzibárit hozván fogolyként magával. Kérdezősködvén ennek oka felől, csodálkozva hallottam, hogy ez emberek szökevények, kiket Ugarrovva, amint állo-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

mására értek, elfogatott. Puskáikkal együtt szöktek ők meg, töltéstartóik pedig tanuskodtak arról, hogy útközben a töltéslopásnak is módját ejtették. Ugarrovvának eljárásáért köszönetül egy revolvert és 200 töltést küldtem. A foglyokat éjszakára biztonságba helyeztük; mielőtt azonban lenyugodtam volna, gondosan megfontoltam, mily módon lehetne ez emberekkel legjobban elbánni. Ha nem nyúlok a legszigorúbb eszközökhöz, rövid idő mulva kényszerülve leszek visszavonulni és a sok veszteség emberéletben, meg a keserű szenvedések, melyeket idáig elviselnünk kellett, mind hiába való dolog leendett.

Reggel minden egyes ember szemle alá került, azután alkalmas szavakba foglalt beszédet intéztem hozzájuk, a melyet valamennyien helyeseltek; mindnyájan megegyeztek abban, hogy kötelességünket a legjobb igyekezettel teljesiteni törekedtünk, hogy mindannyian sokat szenvedtünk, de a legénység ez alkalommal mintha semmi erkölcsi érzéke sem volna, rabszolgákhoz méltó magaviseletet tanusított. Készségesen megengedték azt is, hogy az esetre, ha a benszülöttek puskáinkat, ami „lelkünket“ ellopni megpróbálnák, mi őket joggal lelőhetnők és hogy a legények, kiket munkájukért megfizetünk, megvédelmezünk és a kikkel, mint minden egyessel, jól bánunk, ha éjjel torkunkat elmetszeni megkisértenék, szintén megérdemelnék a halált.

„Jól van tehát“ mondám „ezek sem tettek jobbat, ezek is elvették a puskáinkat és védelmi eszközeinkkel ezek is megszöktek. Ti azt mondjátok, hogy a benszülötteket, ha előhaladástokban vagy visszavonulástokban útatokat akarnák állani, lelőnétek. Nem-e ugyanezt tették-e ezek a szökevények is? Mert ha nem marad puskátok, nem marad lövő szeretek, mehettek-e előre vagy hátra?“

„Nem“ — volt a válaszuk.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

„Igazatok van, ti magatok ítéltétek őket halálra. Egyikök ma, másikuk holnap és a harmadik holnapután meg fog halni és innen túl minden tolvaj és szökevény, aki társai életét veszélyezteti, halállal fog lakolni.“

A bűnösöket ezután kihallgattam, hogy kicsodák, micsodák. Az egyik azt felelte, hogy ő Fardsalla-bill Alinak, az 1. sz. csapat egyik vezetőjének rabszolgája; a másik egy zánzibári banyánnak és a harmadik egy unyanyembei mesterembernek volt a rabszolgája.

A vádlottak ezután sorsot húztak; a ki három papirszelet közül a legrövidebbet húzza, annak kellett először meghalnia. A sors Fardsalla rabszolgáját érte, aki ekkor maga is jelen volt. A kötelet egy vastag ágra akasztották. Negyven ember az egyik végét parancsszóra megfogta, míg mások a hurkot akasztották a fogoly nyakába.

„Van még valami mondani valód, mielőtt a parancs elhangzanék?“

Tagadólag intett a fejével. A jelet megadtam és az embert felhúzták. Még rángatózott, midőn az expediczió, hátrahagyván az utócsapatot és a csolnakosokat, a tábort egyesével elhagyta. Kötelünket rotánggal cseréltük föl, a hullát a fára kötözték, és tizenöt percz alatt tanyánk ismét üres volt.

Ezen a napon jó nagy útat tettünk meg. A folyam mentén ösvény vezetett, a minek a karaván nagy hasznát vette. Utközben kerestünk és találtunk is, de csak tiz csomó banyánát. A Lenda és Ituri összefolyásától egy órányira tábort ütöttünk.

A túlsó oldalon ismét egy hatalmas agyarast láttunk a folyóban fürdeni. Nelson kapitány, a ki az enyémhez hasonló dupla puskát vitt magával, enmagam, meg Szát Táto, a vadász, áteveztünk a folyón, azután a csolnakban

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

leusztunk valami tizenöt yardnyira az elefánttól. Egyszerre három golyót röpítettünk belé, a következő perczben ismét kettőt; de az állat ennyi ólommal is, a mit fontos testrészeibe lőttünk, elmenekült. Ez idő óta e puskáink iránt minden bizalmunkat elvesztettük. Az expediczió egész tartama alatt ezekkel az expresz-ekkel egyetlen vadat sem ejtettünk zsákmányul. Nelson kapitány az övét valamivel később egy kis ételért eladta Kilonga-Longának; én pedig két évvel később az enyémet Antarinek, Ankori királyának ajándékba adtam. A 8. vagy 10. számu Reilly-puskával mindig sikeres lövéseket tettem; akiket az ilyen dolgok érdekelnek, fordítsák hasznukra tapasztalatainkat.

Más nap virradatkor, midőn a szürke fény a tanyánk árnyékot adó fedelén áthatolt, az egyik fiút elküldtem, hogy hívja hozzám Rashidot, a fő vezetőt.

„No Rashid, jó öregem, most a másik bűnöst kell majd kivégeztetnünk. Itt az ideje, hogy megtegyük az előkészületeket. Mit mondasz hozzá?“

„Jól van az így, mert hát mit tehetünk egyebet mint kivégezni azokat, a kik minket akarnak megölni? Ha mi rámutatunk valami veremre, melynek fenekén hegyes karók és mérgezett czövekek vannak és megmondjuk embereinknek, hogy óvakodjanak tőle; ők azonban az intő szózat elől elzárják füleiket és beleugranak, minket szemrehányás nem érhet. Ám a felelősség egyedül rajtuk nyugszik.“

„Mindezek daczára az eljárásunk nagyon kemény. Rashid bin Omar! ez az erdő az emberek szivét ólommá alakítja és az éhség fejökből az ész utolsó cseppjét is kiszedte; semmi egyébre nem gondolnak, mint üres beleikre és korgó gyomrukra. Hallottam én már, hogy anyák éhségtől gyötörve még saját gyermekeiket is

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

megették. Miért csodálkozzunk hát mi, hogy a szolga megszökik urától, aki nem tud neki enni adni?“

„Ez igaz és világos mint a napfény. De ha már meg kell halnunk, haljunk meg mind egyszerre. Van itt elég jó ember, a ki érted életét feláldozza, amikor csak kívánod. Vannak mások — a rabszolgák rabszolgái — akik semmit sem tudnak, semmire sem gondolnak és mivel megszöknének avval is, a mire a saját életünk biztonsága czéljából szükségünk van, hagyd őket elpusztulni és elkorhadni. Tudják ők mindannyian, hogy te, aki keresztény vagy, mindezen fáradalmakat elviseled, csakhogy megszabadítsd az izlam fiait, a kik innen túl, valami nagy tó közelében, nagy bajban vannak.“

„De föltéve, Rashid, hogy mi ezeknek a szökéseknek és saját vesztünk közelebb hozatalának valami más módon is útját tudnók vágni, mint úgy, hogy őket lógni hagyjuk, míg meghalnak; mit mondanál hozzá?“

„Azt mondom én uram, hogy minden eszköz jó, de, kétségtelenül, a legjobb az, a mely őket életben hagyja, hogy tettöket megbánhassák.“

„Jól van tehát, a mint a kávémat megittam, a szemle-tartásra a jelet megadatom. Időközben csinálj rotangból egy hosszú kötelet és akaszd fel arra az erős ágra. Köss jó hurkot is erre az uj, mélység-mérő kötélre. Tartsd a foglyot készen, állíts őröket melléje és amikor a trombita hangját hallod, súgd meg a többi vezetőknek a következő szavakat: „Jertek velem, kérjünk tőle kegyelmet és meg fogja adni.“ Én rád fogok nézni és kérdezni fogom, hogy van talán valami mondani valód; ez legyen a jeladás. Hogy tetszik ez neked?“

„Legyen úgy, mint mondod, uram. Az emberek majd válaszolni fognak neked.“

„Fél órával később a szemle-tartásra a jelet megadattam; a csapatok négy szögbe állottak, közbe vevén

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

a foglyot. A hosszú rotangkötél ott lóggott, végzetes hurkot képezvén a végében; mint valami óriási kigyó húzódott el a földön. Rövid beszédem után az egyik ember előlépett és a hurkot a fogoly nyakára akasztotta; egy csapat ki volt rendelve, hogy a bűnöst fölhúzza."

„És most, legényem, van-e még valami mondani valód, mielőtt elküldenénk társadhoz, a ki tegnap meghalt?"

Az ember néma maradt és alig látszott tudni, hogy hozzá szólok. Végig néztem a vezetőkön. „Van-e nektek valami mondani valótok, mielőtt még a parancsszó elhangzanék?"

Ekkor Rashid megböködte könyökével vezető-társait, a mire előre rohantak, lábaimhoz borultak, és elnézésért könyörögtek, kemény szavakban szidván a tolvajokat és gyilkosokat, de egyszersmind hozzá tevén, hogy ha még ez egyszer kegyelmet gyakorolok, a jövőben magukviselete jobb lesz.

E jelenet alatt érdemes volt a zánzibáriak arcát nézni. Hogy kidülledtek szemeik, hogy összeszorultak ajkaik! arczban elhalványodtak, és mintha mindnyájukat ugyanaz a villamos áram hatotta volna át, ugyanazon mozgásokat tették!

„Elég gyermekeim! vegyétek embereteket, élete a tietek. Hanem vigyázzatok. A ki még ezentúl is puskát lop, arra csak egy büntetés vár és ez a felakasztatás."

Oly hevesen törtek ki ekkor népem érzelmei, hogy magam is elcsodálkoztam — mig némely arczról igazi nagy könnyek gördültek le, a többieknek az erős fölindulástól kitágult szemeikben szintén csillogtak. Sapkák és turbánok fölrepültek a levegőbe. A puskák forogtak és mindenki jobb karját feltartotta, midőn a kiáltás fölhangzott: „Míg a fehér sapka el nincs temetve, senki

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

sem fogja elhagyni! Halál reá, aki Bula Matadi mellől megszökik! Mutasd az utat a Nyánzához! Vezess most bennünket — most követünk!"

Soha az érzelmek ily megható nyilatkozatának tanuja még nem voltam — kivéve talán Spanyolországban, hol a republikánusok, meghallgatván a heves beszédet, melyben őket a „Libertad, Igualdad és Fraternidad"-ba vetett uj hitök hű megtartására buzditották — viharos érzelemnyilvánitásokban törtek ki.

A fogoly is könnyekben tört ki és miután nyakáról a hurkot levették, letérdelt és fogadást tett, hogy kész lábaim előtt meghalni. Kezet szoritottam vele, mondván: „Az Isten akarata, annak adj hálát!"

Vigan harsant meg a trombita és egyszerre megszólalt minden hang: „Isten segitségével! Isten segitségével!" A naposok elfoglalták helyöket, felkapták az arra a napra kiosztott nehéz terhöket és megindultak olyan vigan, mintha valami ünnepre mennének. Még a tisztek is mosolylyal fejezték ki helyeslésöket. A Kongó erdeiben még soha oly nagy számú örvendező sziv nem volt mint ezen a napon.

A gyalog csapatok valamint a csolnakosok egy óra alatt, majdnem ugyanazon időben a Lenda folyónál voltak. A folyó látszólag mély és mintegy száz yard széles volt. A torkolatánál a nyugati parton egy kis helység állott; pizángberkeit azonban már régen megfosztották gyümölcseitől. A mint a folyón átkeltünk, embereimnek megengedtem, hogy a vidéket élelemszerzés czéljából átkutassák; némelyek az északi, mások a déli parton végezték e dolgot; azonban jóval az éj beállta előtt mindannyian visszatértek, nem lévén képesek találni egy morzsányi harapni valót sem.

22-én, míg szokás szerint mind a vizen mind a szárazon útunkat folytattuk, azon gondolkoztam, hogy nem

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

régen, csak 18-án ötvenhat beteget biztam az arab gondjaira; és más most, midőn szemlét tartottam, följegyeztem, hogy már megint valami ötvenen vannak, akik elgyöngülésük miatt útjokat folytatni nem képesek. A legerősebbek és legokosabbak is összerogytak ez örökös sovány táplálék miatt. Átjutni ezen pusztaságokon, melyeket az elefántvadászok elnéptelenítettek, egyszerüen lehetetlennek látszott; azonban Umenibe érkezvén szerencsénk volt; találtunk egy egész napra való élelmet, a mi lelkünket uj reménységgel töltötte el.

Más nap egyik emberünk, „Abdallah a púpos“ volt a neve, megszökött. Nekünk a folyón több sellő okozott bajt és több sebes folyású részen a terheket kellett kiszednünk, a kánukat pedig kiemelnünk; végre pedig megpillantottunk egy negyven láb magas vizesést, a melynek fölötte és alatta hosszú sellők voltak.

Az ember azt hitte volna, hogy e helyen az Ituri már jelentéktelen folyócska lesz, de midőn megpillantottuk azt a nagy mennyiségü vizet, a mely ezen széles harmadik zuhatagon lerohant, fölismertük, hogy még mindig hatalmas folyó.

24-ét eltöltöttük élelemkereséssel, úttöréssel a sellők fölé és a csolnak részeinek szétszedésével, elszállításuk czéljából. Az útcsinálók összehoztak egy kis mennyiségü pizanggyümölcsöt, a három másik csapat semmit. Az akadályok e zuhatagnál vöröses, palás sziklákból állottak.

Más nap a harmadik zuhataghoz érkeztünk és egy régi arab tanyán megállapodtunk. Ezen a napon uj élelmi szert szerezni nem voltunk képesek.

Más nap a sellők ujabb sorozatához érkeztünk és miután a terhek többszöri ki- és berakásával a csolnakokba, fáradalmak és aggodalom között, melyek ezen veszedelmes sellőkön való felevezés alkalmával bennünket

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

eltöltöttek, igen nehéz napi munkát vittünk volt véghez, Avatikoval szemben tanyát ütöttünk.

Mennyire vettük hasznát a csolnaknak és kánuknak, elképzelhető abból az egy tényből, hogy a 227 tehercsomó elszállítása végett háromszor kellett oda és vissza mennünk. Kellett is minden egészséges embernek egészen az éj beálltáig dolgoznia. Az embereket az éhség annyira elerőtlenítette, hogy a seregnek több mint egy harmada csak mászni tudott. Magamnak sem jutott több, reggeltől estig, mint két banyána. De néhány zánzibári legényünk két teljes napig nem talált semmit sem, a mit megehetett volna; ez a körülmény azután képes volt a legjobbak erejét is fölemészteni. Az 1. sz. csapat egy élelemkereső része átkelt a folyón az Avatiko-telephez és ott talált egy pár fiatal gyümölcsöt; eközben egy asszonyt fogott el, aki azt mondta, hogy tud ő olyan helyet és el is vezethet oda, ahol akkora banyánák vannak mint a karunk.

Szeptember 27-én pihenőt tartottunk. Ezalatt elküldtem Stairs hadnagyot a folyó mentén fölfelé, hogy kémlelje ki az útat; 180 ember pedig, női foglyunk vezérlete alatt, átkelt a vizen, hogy élelmi szereket keressen. Az előbbi azzal tért vissza, hogy falut nem talált; részletesen elbeszélte azután, milyen izgalmas találkozása volt az elefántokkal, a melyből csak alig tudott elmenekülni.

A zánzibáriak annyi banyánával tértek vissza, a mennyiből minden embernek 60—80 jutott. Ha az emberek tanácsunkat követik és az ennivalóval takarékoskodnak, kevesebbet kellett volna szenvedniök; azonban étvágyuk, szokás szerint, mérsékelhető nem volt. A mennyiség, amit ekkor részrehajlás nélkül kiosztottunk, elég lehetett volna hat vagy nyolcz napra, de többen, bízván, hogy az Isten buzgó kérésükre még több enni valót is fog adni, egész éjszaka ültek és ettek.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

30-án a szárazföldi csapatok meg a csolnakosok a villásreggeli idejekor össze találkoztak. Ezen a napon enmagam és tisztjeim ünnepet ültünk. Stairs ugyanis egy veremben, élő antilopét, én pedig egy kis patak torkolatánál a benszülöttek hársháló iban egy csomó fris halat fedeztem föl. Délután a folyam partjának olyan részén tanyáztunk, amelyen jeleit láttuk annak, hogy a benszülöttek azt valami átkelő közelében kikötő helyül használták. Alig hogy itt letelepedtünk, három lövés riasztott föl. Ezekből a manyuemák jelenlétére következtettünk és csakugyan mindjárt rá valami tizenkét jól megtermett ember sétált be a táborunkba. Kilonga-Longa kiséretéhez tartoztak, aki Ugarrovvának a pusztitás mesterségében, amire e két vezér magát szánta, versenytársa volt.

A manyuemák tudtunkra adták, hogy Kilonga-Longa telepe csak öt napi járó földre van; mivel pedig a vidék lakatlan, szükséges lesz, hogy magunkat banyánákkal ellássuk, a melyeket a folyó túlsó partján elegendő mennyiségben találhatunk; ők mondták azt is, hogy köztünk és a füves térségek között még egy hónapi út van. Tanácsolták továbbá, hogy maradjunk még két napig állomásunkon és gyűjtsünk enni valót; ebbe szivesen beleegyeztünk, mert valamiféle tápláló szernek fölfedezése ránk nézve parancsoló szükség volt.

Az első nap az élelemkeresés sikertelen volt; más nap azután kora hajnalban, Stairs hadnagy és Parke orvos vezérlete alatt egy erős csapat átment a folyó északi partjára. Délután az élelemkeresők annyi banyánával tértek vissza, hogy minden embernek negyven darab jutott. A legvállalkozóbbak közül nehányan többet is szereztek maguknak, persze a végső szükség egy kicsit lelkiismeretlenekké tette őket és ezért sikerült egy kis tartalékot félre is tenniök.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Október 3-án, alig hagytuk el reggel a tanyánkat, a folyónak tószerü kiszelesedéséhez érkeztünk, a melyet a viz fölé 250—600 lábnyira kiemelkedő dombok környékeztek; e résznek végéhez jutván vettük észre, hogy a folyó medre fölebb kanyargós, árokszerüleg keskeny és nagyon gyors folyású. A látvány, magas dombok képezvén a partokat, valami kisebbszerü Kongó-kányonra emlékeztetett. Valami előérzet azt súgta nekem, hogy innen túl alkalmasint még nagyobb akadályokra fogunk bukkanni, mint bármikor azelőtt. Ennek daczára még valami három mértfölddel fölebb mentünk, azonban az előrehaladás akadályai oly számosakká váltak, hogy a karaván táborát nem voltunk képesek elérni.

4-én, valami másfél mértfölddel jutottunk tovább, azután átszállitottuk az expedicziót az északi partra, mivel a manyuemák azt mondták, hogy az ipoto-i telep azon az oldalon van. A manyuemák eltűntek és velök három szökevényünk. Két emberünk pedig diszentériában halt meg. Utunkban egy pár baleset ért, amelyből alig tudtunk kimenekülni; az egyik kánu kétszer elmerült, az aczélcsónakot csakhogy el nem veszitettük; mivel pedig többször erősen odaütődött, chronometereink járása, a mi mindeddig pontos volt, megromlott. Ezen a napon a folyót elhagytam volna, de a vadon, a borzasztó, elhagyatott, néptelen vadon, meg embereimnek testi elcsigázottsága és gyöngesége nem engedték meg. Reméltem és ismét reméltem, hogy talán mégis elérhetünk valami olyan helyre, ahol élelmi szereket kaphatunk és a hol megpihenhetünk; ámbár valószinűtlennek látszott, hogy ezt előbb elérjük sem mint Kilonga-Longa telepét.

Más nap borzasztóan vad vizekben evezvén, délelőtt 10 órakor, keletről északkelet felé vonuló erős görbülethez értünk, a mely körvonalainak hasonlatosságánál fogva kis mértékben olyannak tűnt föl mint Nszona

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Mamba az alsó-Kongónál. Kilépvén a partra, mielőtt a görbület mentén még messzebre eljutottam volna, egy lávaszerü sziklán megállottam és első pillantásra észrevettem, hogy innen túl a folyón kánukkal nem járhatni. A halmok nagyobb magasságra, legalább 600 lábnyira emelkedtek, a folyó huszonöt yardnyi szélességre szorult össze; álláspontom fölött körülbelül száz yardnyira az Ihuru vadul és dühösen rohanó vizei egy völgytorokból szakadtak ki; az Ituri pedig a katarakták egész sorozatán rohant végig; miután pedig az én helyem mellett mindketten egyesültek, őrült módon, a legnagyobb erővel és gyorsasággal iramodtak tova, lármás bömbölésökkel eltöltvén a környékező, komor erdőkkel takart magaslatokat.

Követeket küldöttem a folyó túlsó partjára, hogy a Stairs vezérlete alatt álló karaván hívják vissza; visszajövén a sereg, ujra átkelt a déli partra.

Október 6-án, reggel, ideszámítva a fehéreket és feketéket, csapataink összes száma kitett 271-et. Azóta kettő meghalt diszentériában, egy végelgyengülésben, egy pedig az akasztófán. Maradt tehát összesen 267. Ezek közül ötvenketten csontvázakká asztak; ezeknek ugyanis keléseik támadtak és ezért nem voltak képesek maguknak enni valót keresni; a mi adagok pedig köztük szétosztattak, nem lévén képesek takarékoskodni, nem voltak elégségesek arra, hogy belőlük a teljes élelemhiány napjaiban is táplálkozzanak. Ezen, emberekben szenvedett veszteségeim következtében, csak 211 legényem maradt, akik menni tudtak; közülök negyven nem volt teherhordó; mivel pedig tehercsomóim száma 227-et tett ki, nagyon természetes, hogy ha a terheket vitetni akartam, valami nyolczvan tehercsomóval volt több mint a mennyit vitethettem. Az utolsó két héten Nelson kapitánynak is támadt vagy tizenkét kis kelése, a melyek lassanként

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

elmérgesedtek. Azon a napon tehát, amelyben a folyónak vad állapota lehetetlenné tette, hogy útunkat rajta folytassuk, ő és ötvenkét legényem teljesen alkalmatlan és képtelen volt a tovább utazásra.

Nehéz feladat megoldása várt ekkor reám. Nelson kapitány pajtásunk volt, kötelességünk volt tehát megmentésére legjobb erőnkkel törekedni. Az ötvenkét fekete emberrel szemben, ünnepiesen elvállalt kötelezettségeinknél fogva, ugyanazt kellett tennünk; és bár sötétek voltak körülöttünk minden tekintetben a kilátások, annyira elcsigázva még sem voltunk, hogy megmenthetésök iránt élénk reményt ne tápláltunk volna. Mivel a manyuemák azt mondták, hogy telepök csak öt napi járásra van, két napi útat pedig már megtettünk, valószinü volt, hogy a falú vagy telep már csak három napi járásra van tőlünk. Nelson kapitány azt javasolta, hogy küldjünk föl nehány értelmes futárt; ezek képesek lesznek jóval a sereg előtt Kilonga-Longához érni. Mivel a javaslatnak ellent mondani nem lehetett és mivel a vezetők voltak, természetesen, a legértelmesebbek és legképesebbek, közülök az elsőt másik öt emberrel előre küldtem, utasitásul adván nekik, hogy a balpart mentén menjenek, mig valami kikötőhöz nem érnek; itt módot kell találniok, hogy az Iturin valamiképen átkelhessenek, azután a telepet fölkeresniök és azonnal élelmi szereket szerezniök.

A tisztek is meg embereim is, mielőtt útnak indultak, kérdezték tőlem, vajjon hiszek-e abban a dologban, hogy fölebb arabok laknak. Igen, meg vagyok győződve róla — válaszolám — azonban az is lehetséges, hogy a manyuemák, bennünket megörvendeztetni, bátorítani és aggodalmainkat eloszlatni akarván, a távolságot kisebbre becsülték.

Miután a szerencsétlen bénákat abbeli szándékunkról értesítettük, hogy nem akarván valamennyien meghalni,

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

előre fogunk menni, mig élelmi szereket nem találunk és amint találtunk, nekik segítséget fogunk küldeni: az ötvenkét embert, a nyolczvanegy tehercsomót és a tiz kánut Nelson kapitány gondjára bíztam, kérvén őt, legyen bizalommal; azután pedig a terheket és a csolnakot vállainkra emeltük és útnak indultunk.

Komorabb helyet, mint ezt a homokos terrasszt, tanyahelyül nem választhattunk volna; sziklák környékezték minden oldalról; ama sötét erdők, amelyek a part szélétől 600 láb magasra emelkedtek, keskeny szegélylyé szorították össze; a csavargó és zúgó folyó, meg a bömbölésben egymással versengő két zuhatag pedig szakadatlan lármával töltötte be. A képzelem elborzad e béna emberek szerencsétlen helyzetére gondolván, akik arra voltak kárhoztatva, hogy tétlenek maradjanak, hogy az engesztelhetetlenül dühösen zúgó vizeknek rémes hangját, meg a folyónak egyhangú, örökös locsogását folytonosan hallgassák, hogy az ugráló, fel-felszökő és összefonódásukkal alakjukat változtató hullámokat nézzék, amint az uralomért egymással örökösen küzdenek és a mint őket a rohanó áram működni meg nem szünő ereje fehér habtöredékekké alakítja és messze elszórja, és végre hogy bámulják a fölöttük és körülöttük elterjedő, sötét, irgalmatlan erdőségeket, amint komor zöld szinökben mozdulatlanul állanak és gyászolják a letűnt korokat, a letűnt időket és letűnt nemzedékeket. Képzeljük el ezeken kivül az éjt a maga kézzel fogható sötétségében, az erdős halmok koromfekete árnyékait, a rohanó folyó örökös zúgását, a zuhatagok szakadatlan bömbölését, az idegesség és félelem okozta határozatlan körvonalú alakokat, a magányosság és elhagyatástól tartó, folyton rágódó érzelem szülte nyomorúságot és akkor érteni fogjuk némileg e szegény emberek igazi helyzetét.

És milyen volt a mi állapotunk? mi másztunk fölfelé az erdős lejtőkön a fák borította fensík teteje felé,

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

mentünk és mentünk, — hogy hová, nem tudtuk, és hogy meddig, el sem mertük gondolni — és kerestük az enni valót ama kettős felelősség érzetében, amely reánk nehezedett ezen derék és hű kisérőinkért, akik velünk jöttek és azon nem kevésbbé derék és hű emberekért, akiket ott hagytunk magunk mögött, ama borzasztó kányon fenekén!

Amint e szegény, elgyengült, fölfelé kapaszkodó embereket néztem, azt hittem, hogy még csak egy pár óra teljék el és végzetünk be fog teljesedni. Egy vagy talán két nap még, és az élet elszállandott belőlük. Hogy keresték szemeikkel a vad erdőkben a phrynium vörös bogyóit és az amomumnak savanykás, vérpiros és hosszúkás gyümölcseit! Hogyan rohantak, ha az erdőben valami izetlen babot megpillantottak és mint meresztették ki szemeiket, hogy annak legnagyobb kincsét, valami gombát megkaphassanak! Szóval, e kegyetlen nyomorúságunkban semmit sem vetettünk meg, csak a fát és a leveleket. Átkeltünk több elhagyott tisztáson; némelyek a banyána száraiból vágtak le darabokat és azután vad füvet kerestek, hogy belőlük levest főzhessenek; a vad babérfa gyümölcse vagy a fenesszi vagy más nagyobb gyümölcsök kullogásunk közben, ránk nézve érdekes és kedves dolgok voltak.

„Vissza már nem térhettünk, ezen
Helyünkön nem maradhattunk; elmenni máshová:
Egyik bajunkat másikkal cseréltük volna fel;
Minden következő nap azért derült fel csak,
Hogy gyengítse erőinket.“

Október 6-án, reggeli fél hét órakor olyan lépésben, mintha valami gyászmenetben vennénk részt, mentünk keresztül ezen az úttalan vidéken, fölfelé az erdős fensíkra. Utközben szedtünk gombákat és a matonga vad gyümölcseit; hét órai menet után pedig felütöttük éjjeli tanyánkat. Délelőtt 11 órakor a szokásos órában villás-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

reggelizés czéljából pihenőt tartottunk. Mindegyik tiszt banyánáival gazdálkodott. Két darab volt a legtöbb, a mit a magam részére meg tudtam takarítani. Társaim, táplálkozásukat illetőleg, hasonlóan rideg pontosságot és takarékosságot tanusítottak; az ebéd záradéka egy csésze czukor nélküli tea volt. Ezalatt, miként máskor, ma is együtt ültünk, beszélgettünk közvetlen kilátásainkról és annak valószinüségéről, vajjon futáraink valami telephez

RANDY MEGFOGJA A GYÖNGYTYUKOT.

már ma eljutottak vagy csak holnap fognak eljutni és vajjon mennyi időbe fog kerülni, mig hozzánk visszaérkeznek; ekkor egyszerre azt kérdezték tőlem, jutottam-e valaha is afrikai tapasztalataim közben ilyen keserü helyzetbe mint most.

„Nem; ilyen rosszba bizonyára még nem“ válaszolám. Szenvedni, szenvedtünk máskor is, de ennyi sokat nem. Az a kilencz nap, melyet Ituruba menet eltöltöttünk, nyomorult volt. Bumbiréből menekülvén, bizonyos, hogy

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

sokat éheztünk és állapotunk akkor is, midőn a Kongó irányát kifürkészendők, rajta leusztunk, szánandó volt; de mégis volt valamink, legalább is bőven reményünk. A csodák korszaka letünt, azt mondják, de miért tünt volna le? Mózes Horeb sziklájából szomjas izraelitái számára vizet fakasztott. Nekünk van vizünk elég, még marad is. Éliást a Cherith pataknál hollók táplálták, de holló ebben az egész erdőben nincs egyetlen egy sem. Krisztusnak angyalok állottak szolgálatára. Kíváncsi vagyok, vajjon fognak-e nekünk is szolgálni?"

Ekkor füleinket olyan hang ütötte meg, mintha a levegőben valami nagy madár repült volna. A kis Randy, a borzebem, pedig az egyik lábát fölemelte és vizsga szemekkel nézett egy bizonyos irányba; mi is arra fordultunk, hogy lássuk, mi fog történni; abban a perczben a madár Randy szájába esett, a ki a zsákmánynak utána kapott és olyan erősen tartotta mintha vasfogó lett volna.

„Ime fiúk" mondám „az istenek csakugyan irgalmasak irántunk. A csodák korszaka még nem tünt le" és társaim gyönyörűséget eláruló meglepetéssel nézték a madarat, a szép kövér gyöngytyúkot. Kevéssel utóbb a gyöngytyúkot fölosztottuk; Randy, aki elfogta, a maga törvényes részét szintén megkapta; a kis kutya mintha tudta volna, hogy mindnyájunk szemében becse emelkedett; mi pedig, sajátságos érzelmek közt, elköltöttük zsákmányunkat.

Más nap, hogy a csolnakhordókat nehéz munkájuktól fölmentsem, Jephsont megkértem, illeszsze ismét össze a részeit; két órával megindulásunk után olyan helyre érkeztünk, amelylyel szemben egy benépesitett sziget volt. Az előcsapat kémei megragadtak egy kánut és egyenesen neki eveztek a szigetnek, hogy ugyanazon szilaj módon mint Orlando, az éhesek részére húst szerezzenek.

„Mit akartok ti szilaj emberek?"

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

„Nekünk hús kell! kétszázan botorkálunk ezekben az erdőkben, akik annyira elgyöngültünk, hogy már csak tántorgunk.“

A benszülöttek nem tettek több kérdést, hanem szép szerével ott hagyván élelmi szerekből álló kincseiket, elillantak. Magunk részére két font kukoriczát és fél font babot kaptunk belőlük. Az élelemszerzők összesen valami huszonöt font kukoriczát találtak, amit a legénység közt kiosztottunk.

Délután Jephsontól, a ki csolnakkal mögöttünk maradt, egy levélkét kaptam: „Ha a faluban valami enni valót talál, az Istenre kérem, küldjön belőle nekünk is.“

Válaszul visszaüzentem Jephsonnak, keresse föl azt a megsebesült elefántot, a melyre én rá lőttem és a mely a közelében levő szigetre menekült; aggodalmas levelére pedig egy kis maroknyi kukoricza küldésével feleltem.

Október 9-én 100 ember önkénytesen jelentkezett, hogy a folyón átmegy, és az északi parton, a belebb fekvő vidékekre azzal az elhatározott szándékkal hatol be, hogy előbb onnan vissza nem tér, mig valami eledelt nem talál. Én magam a csolnakosokkal a folyón fölfelé eveztem; Stairs pedig a folyam mentén lefelé ment és egy kis ösvényen a belebb fekvő vidékeket kereste föl, reménykedvén, hogy az valami helységhez vezet; azok, akiknek nem volt kedvök nagyobb útat bejárniok, dél felé vad gyümölcsöket és erdei babot keresendők, az erdőben kalandoztak. Ez utóbbi termék, barna bőrszerü hüvelybe takarva körülbelül négyszer akkora volt, mint a közönséges kerti bab. Eleinte ezeket a babokat egyszerüen kivettük a hüvelyökből, megfőztük és azután megettük, de igy gyomorbajt kaptunk tőlük. Később láttuk egy öreg asszonytól, a kit a szigeten elfogtunk, hogy miként kell velök bánni; az öreg asszony ugyanis kivette őket a hüvelyökből, gondosan meghámozta és

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

végre megreszelte, miként mi a muszkátdiót szoktuk. A bablisztből azután az elfogójának kis pástétomokat csinált; az asszony ura egész lelkesedésben tört ki, mondván, hogy így milyen jók. Sietett is ekkor mindenki babot gyűjteni, a mi elég bőven volt található. Elcsábíttatva másoktól, én is megkóstoltam egy ilyen, bablisztből készült lepényt, a mivel megkináltak és azt találtam, hogy az éhséget nagyon csillapítja és hogy olyanforma ize van mintha makkból készült volna. Valóban, az ize erősen emlékeztetett a makkra. A gombákból különböző fajokat találtunk; voltak igazi, jó szarvasgombák, de voltak kevésbbé ártatlan természetűek is; annyi azonban bizonyos, hogy az istenek megóvják azokat a szerencsétlen teremtményeket, akik arra vannak kárhoztatva, hogy ilyen dolgokból éljenek. Embereink összeszedték a hernyókat, a fákról a csigákat, a bogaraket és a fehér hangyákat — ezekből telt ki a húseledelök. A mabengu (nux vomica) meg a fenesszi vagyis egy faja a vad babér gyümölcsének csemegéül szolgált.

Más nap, a túlsó parton élelmet kereső legények egy része visszatért, nem hozván magával semmit sem. Ezek az északi partokon ép úgy nem találtak semmit, mint mi nem a déli parton; ennek daczára „Inshallah!“ így szóltak „majd megmutatjuk mi, találunk mi enni valót, ha holnap nem, hát azután.“

Reggel megettem az utolsó szem kukoriczámat és az utolsó adag kemény eledelt, a mit kaphattam; délben a gyomrom borzasztó kinjait szintén le kellett valamivel csillapítanom. Ezért is nehány banyánalevelet, a mit Wadi Khámisz, az egyik vezető hozott, finomra törettem és megfőzettem. Ez a leves nem volt rossz, de a gyomrom a teljes üresség miatt még mindig fájt. Ekkor az egyik zánzibári a tisztes büszkeségtől ragyogó arczczal megállott előttem és átadott egy tuczat, alakra és szinre

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

nézve az őszi baraczkhoz hasonló gyümölcsöt, a melyeknek rendkivül kellemes gyümölcsillatuk volt. A zánzibári erősen bizonyitotta, hogy jók; elmondta, hogy a többiek is ettek belőlük; a legszebbeket azonban részemre és a tisztek részére kiválasztották. Hozott ez ember azonkivül erdei bab-lisztből csinált pástétomot, a mi, úgy ránézve, valami szép sajthoz nagyon kasonlított. Többszörösen megköszöntem ezen uj fajtájú ebédet és miután megettem, a jóllakottság kellemes érzete fogott el. Egy óra mulva azonban olyan émelygésem támadt, hogy kénytelen voltam lefeküdni. A halántékaimat úgy éreztem mintha vaspántok közé volnának szorítva; szemeim sajátságosan pislogtak és a Norie Epitome-ja betűit nagyító üveggel sem voltam képes olvasni. A szolgám, ifjui hevében abból, a mit neki a kellemes illatú baraczkszerű gyümölcsből adtam, jól bereggelizett és ennek következtében kínjai is nagyobbak voltak. Ha a vadul hullámzó tengeren valami kis kagylószerű csolnakban jár, kinézése bágyadtabb és elcsigázottabb nem lehetett volna, mint a minőt nála ezek az erdei baraczkok okoztak.

Harminczhat órai távollét után épen nap lenyugtakor jelentek meg az 1. sz. csapat élelemkeresői, hozván magukkal elegendő banyánát arra, hogy az európaiakat a kétségbeeséstől és éhhaláltól megszabadítsák; a legénység azonban fejenként csak két darabot kapott, a mi négy unczia kemény eledelnek felelt meg; ezzel kellett gyomrukat kielégíteniök, holott annak legalább nyolcz fontra lett volna e czélból szüksége.

A tisztek: Stairs, Jephson és Parke egész délután pompás étlapok összeállításával foglalkoztak, a melyekben ilyenténféle dolgok szerepeltek, mint:

Filet de bœuf en Chartreuse.
Petites bouchées aux huîtres de Ostende.
Bécassines rôties à la Londres.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

A másik angol-szász hajlamait mutatta ki a táplálóbb eledelek iránt, aminők:

Sonka és tojások, még pedig sok,
Roast-beef és burgonya, korlátlan mennyiségben,
Végül egy jó nehéz plum pudding.

Az élelemkeresők közül kettő hiányzott, de nem várhattunk reájok. Megváltunk az éhhalál e tanyájától és tizenegy angol mértföldnyi távolságra fölebb mentünk.

A 3. sz. csapat egyik teherhordója a töltéseket tartalmazó ládáját egy mély mellékfolyóba ejtette és elvesztette. Kadzseli winchester-töltésekkel tele ládát ellopott és vele megszökött. Szálim ellopta azt a ládát, a melyben Emin pasának uj csizmái és nekem két pár czizmám volt és elillant. Wadi Adam Parke orvos összes fölszerelésével eltűnt. Szvádi, az 1. sz. csapat tagja, az úton hagyván ládáját, ismeretlen vidékekre távozott. A bika-nyakú Uchungu remington-töltésekkel telt ládájával követte példáját.

Október 12-én keletdéli irányban ötödfél mértföldet jártunk meg. A csolnak és csolnakosok messze lent maradtak, mert a sellőkkel kellett küzködniök. Át akartunk ekkor a folyón evezni, hogy az északi parton próbáljunk szerencsét. Kerestünk hát valami kánut, láttunk is egyet a túlsó parton, de a folyó 400 yard széles, a folyása pedig még a legjobb úszóknak is, gyöngeségök jelen állapotát tekintve, nagyon sebes volt.

Egy pár kém ugyanekkor fölfedezett egy kánut, a mely állomásunktól egy kicsit fölebb, ott, a hol a folyó csak negyven yard széles, egy szigethez volt megkötve. Három ember az áthozatalára önkényt vállalkozott; köztük volt Wadi Aszman, az útcsinálók egyike, komoly, megbizható ember, aki tapasztalatokat Afrika több országában szerzett már magának. Húsz dollár volt

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

a siker jutalma. Aszmanban hiányzott Uledinek, az *Advance* kormányosának bátorsága, valamint merész elszántsága, de ennek daczára okos és igen hasznavehető ember volt.

A három legény az átkelésre egy keskeny sellőt választott, hogy itt-ott a kiálló sziklákon megpihenhessen. Este ketten visszatértek és avval a hirrel szomorítottak el, hogy Aszman megpróbálta winchesterével a hátán átuszni, de a sebes áram forgóba sodorta és a vizbe fult.

Szerencsétlenek voltunk ekkor minden tekintetben; vezetőink még nem tértek vissza és már aggódni kezdtünk miattuk; erős legényeink megszökdöstek. Puskáink száma rohamosan fogyott. Lövő készletünket lopták. Feruzi, jó és megbízható ember, Uledi után a legjobb, akár mint matróz, akár mint katona, akár mint teherhordó, haldokolt azon sebében, melyet fején egy benszülött a késével ejtett.

Más nap megint pihenőt tartottunk. Készültünk átkelni a folyó túlsó partjára, de hat vezetőnk miatt, kiknek egyike Rashid bin Omar, a „nép atyja“, — embereink igy hivták, — nagy volt az aggodalmunk. Csakis fegyvereikkel, holmijokkal és elegendő töltéssel fölszerelve, ezek az emberek az alatt a hét alatt, a mely Nelson tanyájának elhagyása óta eltelt, száz mértföldnél nagyobb útat járhattak be. Ha ők, ekkora útat tevén meg, nem tudták a manyuemák telepét megtalálni, mi vár reánk, az éhes és kétségbeesett emberekből álló karaván-ra, akik terhekkel megrakva egy hét óta egyebet nem ettek mint két banyánát, bogyókat, vadgyümölcsöt és gombákat? Embereink ettől az örökös éhezéstől már csakugyan nagyon kezdtek szenvedni. A mult napon hárman haltak meg.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Este felé megjelent Jephson a csolnakkal, hozván magával egy kis kukoriczát, a melyből minden európainak tizenkét csészével jutott. Evvel az európaiak halála megint elhalasztódott.

Más nap, 15-én a tanyánk körül megcsináltuk a fákra a jeleket, szénnel nagy nyilakat rajzoltunk, hogy a vezetők, ha visszatérnek, útunk irányát lássák, azután pedig a folyó északi partjára átkeltünk és egy dombláncz túlsó oldalán tanyát ütöttünk. Mindjárt utána Feruzi Ali sebében meghalt.

Embereink kétségbeejtően elgyengültek; ezért nem vehettem a lelkemre, hogy a csolnakot, tovább szállítása végett, szétszedessem; pedig tudtam, hogy ha az egész világ kincsét tárják föl előttük, ezért nagyobb erőfeszítéseket nem fognak tenni, mintha én nekik egy szót szólok. Állapotunkat tehát őszintén feltártam előttük, ezeket mondván:

„Látjátok, fiaim, helyzetünk röviden szólva a következő: Jambujaból 389-en indultunk meg, vivén magunkkal 237 tehercsomót. Volt köztünk 80 külön teherhordó; ezeknek feladata volt helyettesíteni azokat, akik elgyengültek vagy megbetegedtek. 56 emberünket Ugarrovva telepén, 52-őt pedig Nelson kapitánynál hagytunk. 271-nek kellett volna tehát maradnia; ehelyett, beleértve a távollevő vezetőket is, ma csak 200-an vagyunk. Hetvenegy emberünk tehát vagy elhalt vagy megöletett vagy megszökött. Köztetek is azonban csak 150 van olyan, aki valamit vihet és ezért ezt a csolnakot tovább nem szállíhatjuk. Én a mondó vagyok, süllyeszszük el ezt a csolnakot itt a parton és még mielőtt a vadonban elpusztulnánk, siessünk tovább, hogy magunknak és azoknak, akik Nelson kapitánynál maradtak és kik csodálkozni fognak rajta, hogy mi lett belőlünk, enni valót

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

kapjunk. Ti viszitek a csolnakot, nem mi. Mondjátok hát ti meg, mi történjék vele?“

A tisztek is meg a legényak is tettek javaslatokat, de Uledi, a „Sötét földrészen keresztül“ czimű munkám Uledije — az örökké hű Uledi volt az, aki egyenesen szólván a dologhoz, a feladatot megoldotta. „Uram, az én tanácsom a következő: Te a karavánnal elmégy és fölkeresed a manyuemákat, én és népem e sellőknél fogunk dolgozni, evezünk vagy toljuk vagy húzzuk a csolnakot, a mint tudjuk. Ha két napi munka után a manyuemák nyomaira nem találok, egy pár embert utánad küldök, hogy veled összeköttetésemet helyreállítsam. Tégedet el nem téveszthetünk. Hisz a vak is követheti azt az útat, a melyet a karaván tör.“

Mindnyájan a legjobbnak ezt a javaslatot találták és ezért elhatároztuk, hogy úgy fogjuk dolgainkat elrendezni, miként Uledi vázolta.

Délelőtt 10 órakor váltunk el és röviddel utóbb megszereztem első tapasztalataimat arról, hogy miként utazik az ember az Aruvimi-völgy magasabb dombvidékén. Karavánomat az úttalan erdőben észak felé vezettem; csak is mikor valami nyomot vagy vadcsapást akartam hasznunkra fordítani, tértem el egy kissé északkelet felé. Az alacsony bozót sűrű volt, csak lassan mehettünk tehát előre; phrynium-bogyókat, az amomum gyümölcsét, fenesszi-t és nux vomica-t, azonkivül erdei nagy babszemeket és mindenféle gombát nagy mennyiségben találhattunk; mindenki szedett is belőlük bőven. Évek során leszokván a hegymászásról, szivünk hevesen dobogott, a mint a meredek, erdős lejtőkön fölfelé másztunk és vágtuk, kaszaboltuk az útunkban álló kúszó növényeket, bozótokat és ágakat.

Oh szomorú, végtelenül szomorú látvány volt, a mint az a sok ember a végtelen erdőségben küzködve

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

nyomult előre, vakon követvén egy fehér embert, akinek czélját senki sem ismerte és a kiről a legtöbben azt hitték, hogy ő maga sem tudja. Mindannyiunkat már az éhség valóságos pokoli kínjai gyötörtek. Mily kimondhatatlan borzalmak vártak még ránk, senki sem láthatta előre! De hiszen sebaj, a halál előbb-utóbb úgy is mindnyájunkat elragad! Ezért is nyomultunk előbbre és előbbre, törtünk útat a bozótban, tapostuk le a növényeket, és kanyarogtunk a hegység északkeletről északnyugat felé czikk-czakk vonalban elhúzódó kiágazásainak gerinczein; végre egy tiszta vizű folyó mellett, üstalakú völgybe ereszkedtünk le és megettük ami kis kukoriczánk és bogyóink voltak.

Déli pihenőnk alatt egyik emberünk, Umári, valami harmincz lábnyi magasságban, egy fa tetején meglátott egy pompás, érett fenesszi-t, és megpróbálta hozzá fölmászni; amint azonban már a kellő magasságban volt, vagy az ág törött le vagy az ereje fogyott el, elég azon, fejjel lefelé két pajtására zuhant, a kik lent a gyümölcsöt meg akarták kapni. A dologban az volt a különös, hogy egyikök sem kapott nagyobb sérülést. Umári csipőjében egy kissé béna volt; azoknak egyike pedig, akikre lezuhant, mellfájdalmakról panaszkodott.

Miután az arum, az amomum és a bozót alkotta nyomasztó vadonban rémítően elkinlódtunk volt, negyedfél órakor sötét, amfiteatrumszerű völgybe érkeztünk; ennek fenekén egy tanya állott, amelyet a benszülöttek épen akkor hagytak el, még pedig akkora sebességgel, hogy összes kincseiket ott hagyták. Az bizonyos, hogy a legnagyobb szükség óráiban valamely jótékony istenség rólunk mindig gondoskodott. Két véka kukoricza és egy véka bab várt ezen a tanyán reánk.

Szegény zánzibári szamaromon is mutatkoztak már a végelgyöngülés jelei. Junius 28-ka óta arumon és

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

amomumon kivül egyebet nem kapott, ez pedig nem volt a jeles zánzibári szamárnak való eledel; hogy tehát nyomorúságának véget vessek, lelőttem. Mivel a vad és éhes alja a népnek a fegyelem felbontásával fenyegetőzött, az állat húsát olyan gondosan osztottuk föl, mintha csak a legfinomabb vadhús volna. Mikor ez a legnagyobb részrehajlatlansággal megtörtént volt, a bőre miatt keletkezett egy kis verekedés; az éhesek a csontjait is fölszedték és összezúzták, patáit órákon át főzték; a hűséges állatomból egyéb nem maradt mint az elfolyt vére és a szőre; egy csapat hiéna nagyobb pusztítást benne nem vihetett volna véghez. Az éhség az embereim amaz alkotó részét, mely őket az állatok fölé emelte, annyira elgyöngítette, hogy már igazi kétlábú húsevőkké váltak és már-már oly vadakká lettek, miként a vért szomjazó bestiák.

16-án egymás után négy, mély hegyszakadékon mentünk keresztül, melyekben a phrynium gyönyörűen díszlett. A fákon sűrűn lehetett látni a már-már érett fenesszi-t, a melynek hossza egy láb, átmérője nyolcz hüvelyk volt. Némelyike e gyümölcsöknek az ananászhoz hasonlít; annyi azonban bizonyos, hogy egészséges eledel. Embereink még a rothadtakat is megették. A hol nem volt fenesszi, ott az erdei bab-fa tenyészett és szórta le barátságosan a földre a termését. A természet maga is már bavallani látszott, hogy a vándorok elég kínt és bút szenvedtek. A legbelebb fekvő vadon is a gyönge, sokat szenvedők iránt fokozódó gyöngédséget tanusított. A phrynium ide adta legszebb vörös bogyóit, az amomum ellátott a legfinomabb és legérettebb skárlát-szinű gyümölcseivel, a fenesszi a legtökéletesebb állapotában kinálkozott, az erdei babok hosszabbak és vastagabbak, az erdős völgyek folyói tiszta és hideg vizüek voltak; ellenség sehol sem mutatkozott, semmitől sem kellett tartanunk csak az éhségtől; a természet pedig ismeretlen

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

kincseit teljesen föltárta előttünk, eltakart jó illatú, kellemes árnyékával és édes, gyöngéd hangon kimondhatatlan dolgokat sugdozott füleinkbe.

A déli pihenő alatt embereink a jövőnk eshetőségein vitatkoztak. Ünnepies fejbólintások közben mondák: „Tudjátok, hogy ez meg ez az ember meghalt? hogy egy másik elveszett! egy harmadik alkalmasint ma délután adja ki lelkét! a többiek pedig holnap fognak elpusztulni!“ A trombita hangja mindnyáját talpra állította, mentek megint, küzködtek és nyomultak előre a czél felé.

Fél órával később az útcsinálók az amomumok közöl kijutván, egy ösvényre bukkantak. És ime! ott láttuk minden fán azt a sajátságos „jelzés“-t, a mit a manyuemák szoktak csinálni; oly fölfedezés volt ez, a mit sorainkban az elsőtől az utolsóig mindenki ismételt és mindenki kitörő örömkiáltásokkal üdvözölt.

„Merre menjünk?“ kérdék az örvendező útcsinálók.

„Természetes, hogy jobbra tarts“ válaszolám és ekkor én voltam az, aki legjobban örvendtem és leginkább vágyakoztam azon telep után, ahol ennek a borzasztóan kinos időnek véget vethetünk és Nelsonnak, meg fekete kisérőinek nyomorúságát megkurtíthatjuk.

„Ha Isten is úgy akarja“ mondák embereim „holnap vagy holnapután lesz már enni valónk“ — ami annyit jelentett, hogy ha már 336 órán át ezt a kielégíthetetlen éhséget elviselték, várnak az eledelre, ha az Isten is úgy akarja, még harminczhat vagy hatvan órát is.

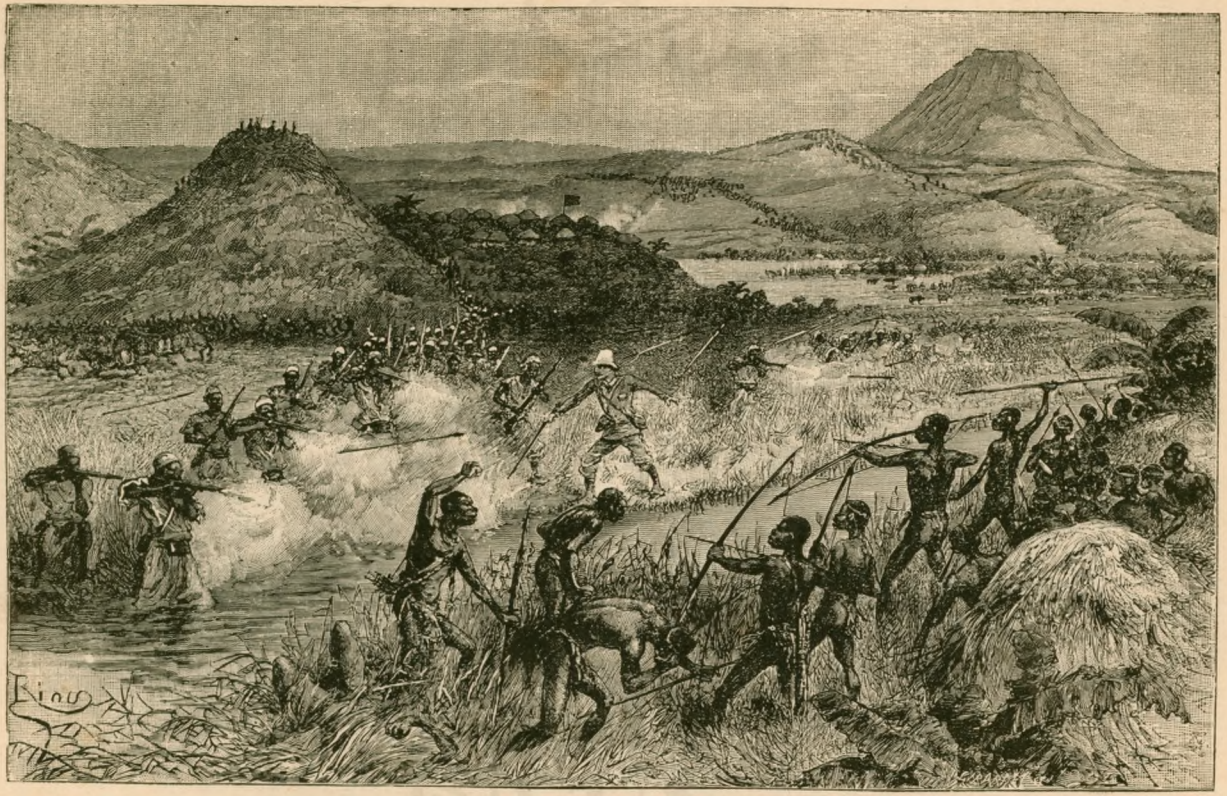
Mindannyian elijesztően soványak voltunk; még mi fehérek nem annyira mint a feketék. Mi gondoltunk a jövőre és reménykedtünk, ámbár valahányszor embereinken végig néztünk, mindig erős lehangoltság vett rajtunk erőt. Sajnáltuk, hogy kisérőink nem helyeztek belénk nagyobb bizalmat. A kétségbeesés éhséggel pá-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

rosulva sokakat megölt. Sokan szabadon kimondták véleményöket, kijelentvén egymás előtt, hogy mi magunk sem tudjuk, hová megyünk. És ezek nem is nagyon csalatkoztak, mert ki tudhatja, hogy más nap ez erdők ismeretlen vadonjaiban mi vár rá. De, mondák, ez már az ő végzetök, hogy minket kövessenek és követték végzetöket. Rosszul ment dolguk és sokat szenvedtek szegények. Nehéz dolog az utazni, mikor az ember üres gyomra miatt elgyengül; de még nehezebb, ha azonkivül hatvan fontnyi terhet is kell czipelnie. Ötvennél többen még meglehetős állapotban voltak, de 150-en igazi csontvázakká asztak, melyet csak hamuszinű bőrük födött; ezek elcsigázottak és kimerültek; szemeikben, testükön és mozdulataikon a nyomorúságuk mély nyomokat hagyott. Alig voltak képesek többet tenni, mint kullogni, jajgatni, sirni és sóhajtozni. Egyetlen kutyám, „Randy“ hej be elgyengült! Hetek óta már húst nem látott — kivéve, midőn velem a szamaram húsában osztozott. Pattogatott kukoricza és bab nem volt borzebnek való eledel; a fenesszi-t, mabengu-t és más efféle fanyar gyümölcsöket pedig megvetette és így mindig fogyott, míg végre már oly soványnyá vált mint valami mozlim páriája. Stairs soha sem szedett rá. Jephson, a kinek itt-ott sikerült élelemből álló kincseket fölfedeznie, mindig megtörhetetlen bátorságot tanusitott és Parke örökké munkás, türelmes, kedves és szelid volt. Míg itt az erdőben éltünk, mély nagyon mély bepillantást nyerhettem az emberi természetbe, megismerkedhettem annak minden türelmességével és erényeivel.

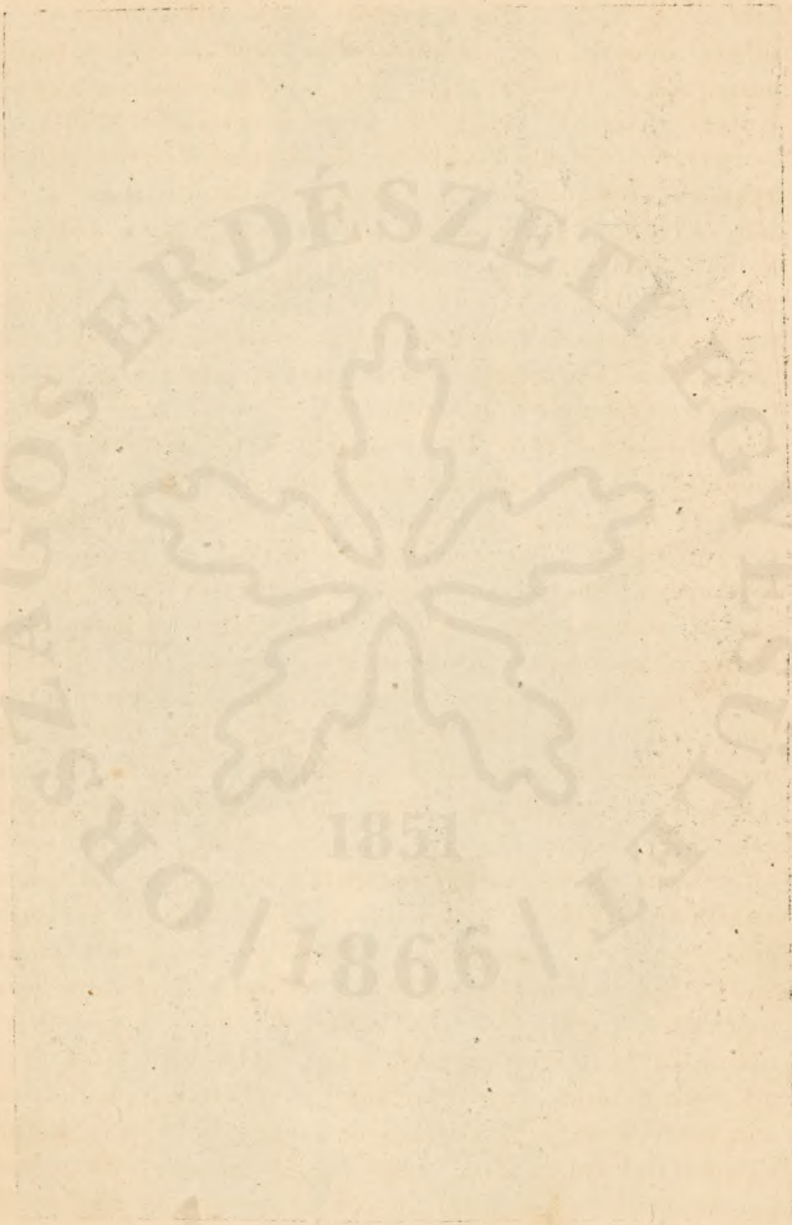
A manyuemák útján könnyen juthattunk tovább. Néhol az útaknak egész hálózatára találtunk; de a főirány fel levén fedezve, nem került nagy nehézségbe a helyes úton maradnunk. A látszat azt bizonyitotta, hogy sokan járják; és minél tovább haladtunk, annál bizonyosabbak voltunk benne, hogy népes telep felé közele-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

ELSŐ ÉRINTKEZÉSEINK MAZAMBONI NÉPÉVEL.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz. sz.: EGF/68-1/2020.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

dünk; mert az ujabban csinált ösvények mindig számosabbak lettek, a bozót jobban össze volt tördelve, a pihenő helyek, meg a főútról félrevezető ösvények pedig szaporodtak. Itt-ott a fák ágai is meg voltak csonkítva. Kötélül használt venyigék sűrűn hevertek a földön; a benszülött teherhordók pedig derekaljaikat a sietségben gyakran elejthették. A reggel legnagyobb része avval telt el, hogy egy csomó lassú folyású, iszapos patakon kellett átkelnünk, a melyek széles, iszap födte mocsarakat alkottak. Az egyik ilyen átkelésnél csapatainkat darazsak támadták meg és egyik emberünket ugy össze szurkálták, hogy heves lázba esett; mivel pedig különben is nagyon el volt gyengülve, kevés a remény a fellábbadásához. Délkeleti irányban hét mértföldnyi útat megtevén, 17-én délután tanyát ütöttünk.

Az éj beálltával szakadó eső és csípős hideg kíséretében olyan vihar keletkezett, mintha az egész erdőt gyökerestül kitépni és messze nyugatra elrepíteni akarná. Ennek daczára az éhségtől való félelem másnap már korán reggel talpra állított és mi megindultunk. Valami másfél óra mulva nagy kiterjedésü tisztásnak szélére jutottunk; a köd azonban olyan sűrű volt, hogy 200 lábnyi, távolságban már semmit sem láttunk. Megállapodtunk tehát, és tanakodtunk, hogy mily irányban folytassuk útunkat; ekkor egyszerre olyan nyelven, melyet egyikünk sem értett, csengő énekhang ütötte meg füleinket, azonkivül vidám hivogatást és a mint látszott humoros ingerkedést is hallottunk. Mivel ez nem volt olyan vidék, hol a benszülöttek jó és vidám kedvet tanusítani merhettek volna, azt következtettük, hogy az énekelés másoktól nem származhatik, mint olyanoktól, akik tudják, hogy nincs mitől tartaniok. Hirtelen elsütöttem winchesteremet. A keményen megtöltött muszkéták válasza tudtunkra adta, hogy végre itt vagyunk a manyuemáknál, kiket már oly régen kerestünk; alig szünt

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

meg echoik hangjának utolsó rezgése, karavánunk folytonos, hosszan tartó hurráh-zással adott örömének kifejezést.

A tisztásnak lejtőjén egy kis völgybe szállottunk le és már ekkor a túlsó lejtőn mindenfelé hosszú sorát láttuk a férfiaknak és asszonyoknak, akik előjöttek, hogy barátságos hangon üdvözöljenek. Néztünk jobbra balra és láttunk kukoriczával, rizszsel, édes batátákkal és

KILONGA-LONGA ÁLLOMÁSA.

babbal bevetett dús szántóföldeket. Az arab üdvözlés jól ismert hangjai és a barátságos, vendégszerető meghivások fogadtak bennünket; kevéssel utóbb pedig kezet szoritottunk a vidám, szálas legényekkel, akik, amint látszott, a vadonban ép úgy örültek az életnek, mintha saját hazájukban volnának. Üdvözölni főkép a manyuemák üdvözöltek, ámbár a nem kevésbbé vaskos, perkusszios puskákkal és karabinusokkal fölfegyverkezett

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

rabszolgák uraik érzelmeiben és barátságot eláruló nyilatkozataikban szintén szivből osztoztak.

A férfiaknak és fiatal legényeknek egész csapata buja szántóföldeken keresztül a tisztás lejtőjén fölvezetett. Vezetőink végtelen jó kedvűek voltak, hiszen örültek az uj jövevényeknek és a kilátásba helyezett ünnepnapnak. Megérkezvén a helységbe mély árnyékot vető verandába vezettek és leültettek; alig foglaltam helyet, azonnal egy sereg kérdésre és üdvözletre kellett felelnem. Karavánunkat külön e czélra kirendelt emberek szállásaikra vezették; alig hogy ez megtörtént, az egek urához számos hálaimát rebegtünk, hogy bennünket az Ipototól, az ő településétől a Baszopo-Kataraktáig, tehát 197 mértföldnyi távolságra elhúzódó borzasztó pusztaságból oly csodálatosan kimentett, e hálaimánkat végleg elcsigázott karavánunk minden tagja szivből visszhangoztatta.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

TIZEDIK FEJEZET.

IPOTOBAN, A MANYUEMÁK TÁRSASÁGÁBAN.

Az elefántcsontvadászok Ipotoban. — Eljárásuk módja. — A manyuema vezetők és rablóhadjárataik. — Miként lehetne az óriási pusztításoknak elejét venni. — A keresztes hadjárat, amit Lavigerie kardinális hirdet. — Zánzibári vezetőink. — Aggodalmunk Nelson kapitányért és társaiért. — Embereink fegyvereiket élelmi szerekért cserélik be. — Puskalopások. — Visszaadatásukat követelem. — Uledi a hiányzó vezetőkről hoz hirt. — A szerződés, a melyet Nelson megsegítése czéljából a manyuema vezetőkkel kötöttünk. — Jephson jelentése útjáról. — Nelson kapitány és Parke orvos jelentései. — Izmailivel vérrokonságot kötök. — Ipotot elhagyjuk.

Az elefántcsont-vadászok ezen községe a Lualaba mellől, azon helyről, hol a Lovva- és a Léopold-folyó beletorkolnak, Ipotoba előttünk öt hónappal érkezett meg. Utjok idáig hét és fél hónapig tartott; az egész vándorlásuk alatt a manyuemák nem láttak füvet sem erdőtlen vidéket, de még nem is hallottak róla. A Lindi mellett, Kinnenában egy hónapig pihentek és ott vezérök Kilonga-Longa részére állomásházat is épitettek; alig érkezett azonban közéjök serege zömével a vezér, 200 puskást és 200 teherhordó rabszolgát északkeleti irányban megint tovább küldött, hogy keressenek jó messze tőle, egy másik virágzó telepet; innen azután csapatokba oszolva ki-kirohanhatnak, hogy pusztítsanak, gyujtogassanak és a benszülötteket rabszolgákká tevén, őket elefántcsontért becseréljék. Az a gondtalanság, amely a

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

könnyelmü embereket meglepni szokta, ha egyszer-kétszer sikerrel járnak el, meg a folytonos harczok e nyolczadfél hónap alatt számukat kilenczvenre olvasztotta le. A Lenda folyóhoz érkezvén hirét vették, hogy a közelben Ugarrovvának is van telepe. Eloldalogtak tehát az ő rabló területének határairól és ugyane czélra átkelvén a Lendán, maguknak is kerestek egyet, sikerült is a mostani településtől, Ipototól valamivel odább délnek, az Ituri déli partjához érniök.

Mivel a benszülöttek a jobb partra átsegíteni nem akarták, ledöntöttek egy magas fát, tűzzel meg fejszével kivájták és meglehetősen nagy kánuvá alakították; rajta azután az északi partra, Ipotoba eveztek. E naptól fogva megkezdték rendkivül vérengző és mindent elpusztító pályafutásukat, a melyhez Tippu-Tib vagy Tagamojo működését hasonlítani sem lehet. A Lenda és Ihuru folyóig minden telepet földig leégettek; romboló dühök a pizangberkeket sem kimélte; a folyó mentén található minden kánut darabokra tördeltek; a legelrejtettebb búvóhelyekre, ahová valami kis ösvény vezetett, behatoltak egyetlen egy szenvedélytől vezérelve, hogy, a menynyire erejök és kegyetlenségök csak engedte, minél több férfit leöljenek és minél több asszonyt meg gyermeket pedig foglyokká tegyenek. Mily messze jutottak ez emberek északnak vagy kelet felé — nem tudjuk; az egyik azt mondja, hogy kilencz, a másik hogy tizenöt napi járásra; de annyi bizonyos, hogy a hová eljutottak, ott mindenütt olyan gazdálkodást vittek véghez mint aminőnek hatását, a Lenda folyó és Ipoto között, mi magunk is láttuk; átalakították az erdőségeket rémitő pusztasággá, alig hagyván meg az óriási területen csak egy nyomorult viskót is.

A mi pizángot vagy banyánát, a mi maniok- vagy kukoriczaföldet e rablók meghagytak, azt az elefántok,

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

csimpánzok és egyéb majmok korhadó és rothadó sárrá taposták és zúzták; az ültetvények helyén, gyorsan mint a gomba, a piszokban otthonos nagy levelü növények: bogáncs, nád és bozót nőttek, miket a benszülöttek a letűnt időkben késsel, baltával és kapákkal kiirtottak volt. Ez a bozót minden évben nagyobb és bujább lesz; nincs is már sok időre szükség és az előbbi lakóhelyek meg a régebbi munkás élet nyomai teljesen el fognak tűnni.

A távolság Ipotoból Lendáig a mi útunk mentén 105 angol mértföld. Föltéve, hogy a manyuemák rombolásaikat kelet felé, meg észak meg dél felé is ugyanily messze kiterjesztették, kijön valami 44000 □ mértföld. A föntebb elmondottakból tudjuk, hogy mit tett Ugarrovva és hogy erős akaratával mit cselekszik még most is; tudjuk azonkivül, mit végeznek a Lumami körül a Stanley-vizesések mellett lakó arabok, minő ördögi munkát végez a Lulu forrása, az Ozo-tó körül Mumi Muhala és Bvana Mohamed; ha pedig ismerjük működésök középpontját, csak egy tájoló segítségével nagy köröket kell meghúznunk és 40—50000 □ mértföldnyi területeket kihasítanunk és akkor tudni fogjuk, hogy az egész Felső-Kongó melléki erdőségnek körülbelül háromnegyed részét egy pár elszánt ember egymás között felosztotta, egyedül abból a czélból, hogy ott nehány száz banditájának segítségével raboljon és gyilkoljon és ily módon nehány száz elefánt-agyar birtokosává lehessen.

Ipotoba érkeztünk alkalmával a manyuema vezérek derék, szálas legények, névszerint Izmaili, Khámizi és Szangarameni, voltak; fővezéröknek Kilonga-Longának, úgy a legénységért mint a rájok bizott feladatok megoldásáért felelősséggel tartoztak. Ipotoból fölváltva a maga saját kerületét mindegyikök bejárta. Igy például mint külön járás Ipoto és Ibviri közt, meg az Ituritól keletre fekvő minden út, Izmailire volt bizva; Khámizi kerülete

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

az Ihuru mentén és az Ibviritől keletre terült el; Szangaremeni pedig ura volt minden földnek, ami keletnek és nyugatnak az Ibina és Ihuru, az Ituri mellékfolyói közt feküdt. Harczosaik száma 150; ezek közül azonban csak valami 90-nek van puskája. Kilonga-Longa még mindig Kinnenában volt; három hónapnál előbb nem is várták Ipotoba.

A három vezérnek harczosai bakuszuk, baleggák és bazongorák, fiatal emberek, akiket a manyuemák ez erdős vidékeken épen oly módon képeztek ki rablókká, miként 1876-ban a manyuema fiatalságot az arabok és a keleti parton lakó vászuáheliek. A Felső-Kongónál a rablók rendkívüli elszaporodásában az arabok ama politikájának gyümölcsét láthatjuk, a melynél fogva a felnőtt népséget leölni és a gyermekeket életben hagyni szokták. A lányokat az arab, szuáheli és manyuema háremekbe osztják be, a fiúkat pedig fegyverhordáshoz szoktatják és a velök való bánásban begyakorolják. Ha felnőttek és elég erősek, a hárem szolgálói közül asszonyokat kapnak és azután a véres munkában társakul fogadtatnak. A haszon túlnyomó része a nagy vállalkozóké, aminő Tippu-Tib vagy Szaid bin Abed, a kisebb részt a vezérek és a maradékot a banditák kapják. Máskor ismét az osztozkodás úgy történik, hogy a nagy, 35 fontnál súlyosabb agyarak a vállalkozók tulajdonába, a 20 és 35 font közöttiek a vezérekébe, a töredékek, a darabok és a fiatal elefántok agyarai pedig azéba mennek át, aki szerencsés volt őket megtalálni. Ezért is a karaván nak minden tagja igyekszik tenni annyit, amennyit csak bir. A vállalkozó, aki a Kongó vagyis Lualábánál lakik és a rizs, meg pilafevés és a hárem élvezeteiben gyönyörködik, karaván ját jól fölfegyverzi és emberekkel is kellőképen ellátja; a vezérek a kapzsiságtól és zsákmányszerzés vágyától elragadtatva vadakká és szigorúakka lesznek; a banditák pedig a telepeket,

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

irgalmatlanul megrohanják, hogy a gyermekekből, nyájakból, apró majorságból és elefántcsontból, a mi marad, minél nagyobb részt kaphassanak.

Mindezt ez emberek természetesen nem tehetnék, ha nem volna puskaporuk. Településükről egy mértföldnyi távolságra sem mernének ez esetben elmenni sem arabok, sem társaik. Több mint valószinü, hogy az esetre, ha a puskapor bevitelét Afrikába megakadályoznák, az arabok Afrika belsejéből valamennyien és sietve a tengerpart felé vándorolnának; mert a benszülött törzsfejedelmek hasonlíthatatlanul erősebbek lennének mint bárminő szövetsége a dárdákkal fölfegyverzett araboknak. Micsoda eshetőségekre támaszkodhatnék Tippu-Tib, Abed bin Szálim, Ugarrovva és Kilonga-Longa a bazongorákkal és bakuszukkal szemben? Vagy miként állhatnának ellen Udsidsi arabjai a vadsidsiknek és varundiknak, vagy miként élhetnének meg az unyanyembeiek Unyamvezi nyilasai és dárdásai közt?

Az afrikai benszülöttek tömeges kiirtása ellen csak egy orvosszer van. Angol-, Német-, Francziaországnak, Portugalliának, Dél- és Kelet-Afrikának, meg a Kongó-államnak formális szövetséget kell kötnie oly czélból, hogy a kontinens bármely részébe puskaport bevitetni csakis ügynökei, katonái és alkalmazottjai, és más senki számára se enged, vagy pedig minden darab elefántcsontot, a mi Afrikából kerül, elfoglal; mert ma napság nincs többé egyetlen egy oly darab sem, a melyet birtokosa törvényes úton szerzett volna meg. Minden agyar, minden darab és minden töredék, ami arab kereskedő kezébe jut, vérbe volt mártva, vérrel volt megfertőztetve. Minden font belőle egy ember, asszony vagy gyermek életébe került, minden öt fontos darabért egy kunyhónak kellett elhamvadnia, minden agyar megszerzésekor egy helység dőlt romba, húsz agyar összegyűjtése

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

pedig egy egész kerületnek, összes népségének, helységeinek és ültetvényeinek megsemmisülésével járt. Egyszerűen hihetetlen, hogy a tizenkilenczedik századnak, mint mondják, annyi haladás megteremtőjének utolsó éveiben azért, mert az elefántcsont ékszerek meg billiárd golyók készitésére szükséges, Afrika gazdag belsejének elpusztulnia és annyi embernek, néptörzsnek és nemzetnek teljesen kiirtatnia kell. De hát mindezek után az elefántcsontnak ily vérengző módon való beszerzése kit is tesz gazdaggá? Csak nehány tuczat arab és néger korcsot, akiknek, ha igazság szerinti bánásmódban részesülnének, a legkeményebb rabszolgaságban kellene kalóz életök hátralevő részét tölteniök.

Midőn ezen borzasztó fölfedezések után a czivilizált világba visszatértem, hallottam, hogy Lavigerie kardinális keresztes hadjáratot hirdetett és hogy Európában fokozódik a kedv a régi keresztes háborúk mintája szerint az araboknak és kisérőiknek, közép-afrikai erősségeikben, fegyveres megtámadására. Olyan ez a terv is, mint a minőt várni lehetett azoktól, akik Gordont megtapsolták, midőn fehér botjával és hat kisérőjével a szudáni helyőrségek fölmentésére megindult, holott akkor ugyanazt a legügyesebb angol tábornok vezérlete alatt álló 14000 honfitársa lehetetlennek tartotta. Mi dicsekszünk vele, hogy praktikus és okos emberek vagyunk, de azért még most is, ha akad itt-ott valami ábrándozó — hívják bár Gladstone-nek, Gordonnak, Lavigerienek vagy bármi másnak — és elkezd beszélni, a Don Quichoteizmus szelleme egész országokat megszáll. Az utolsó dolog, amit ezzel a szerencsétlen tervvel kapcsolatban hallottam, az volt, hogy 100 svéd ember, kiknek mindegyike 25 font sterlinggel járult a vállalathoz, csapattá alakulván Kelet-Afrika partjaira hajózni, onnan a Tanganyikához előrenyomulni és azután az arab rabszolgákat állítólag kiirtani, tulajdonképen pedig öngyilkosságot elkövetni készül.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

E dolog azonban e fejezetnek nem tárgya. Mi pedig azon ponton állottunk, hol a manyuemák erkölcseivel még jobban meg kellett ismerkednünk és őket tökéletesebben megértenünk mint valaha is vártuk volna.

Mindeddig egy szót, egy hangot sem hallottunk vezetőinkről, akiket Nelson csapatjainak megsegélyezése czéljából futárokul előre küldöttünk volt; mivel pedig azt lehetségesnek alig tartottuk, hogy az éhséggel küzködő karaván Nelson kapitány tanyája és az Ipoto közt az útat előbb tehette volna meg mint hat erős és értelmes ember: félni kezdtünk tőle, hogy a zánzibári törzsfőket is elveszett embereink közé kell majd számítanunk. Nyomaikat a deczember 14. és 15-ki átkelő helyünkig határozottan fölismerhettük. Valószinűnek látszott tehát, hogy a gondatlan emberek innen a folyó mentén fölfelé tovább mentek, mig nem valami ismeretlen helység benszülöttei megtámadták és vagy megölték vagy foglyukká tették. Ezenkivül elménket az aggodalom is folyton foglalkoztatta, amit Nelson kapitány és társainak sorsa iránt tápláltunk. Elhagyatásuk óta már tizenhárom nap telt el. Ez idő alatt helyzetök a mienknél nem volt rosszabb. Az erdő környékezte őket is, miként minket. Csakhogy ők nem vittek tehercsomagokat, miként mi. A legerősebb embereik kereshettek enni valót, vagy kánuikon átkelhettek oda, a hol mi deczember 3-án élelmi szereket csakugyan találtunk, hiszen gyalog egy nap alatt, csolnakon egy óra alatt oda eljuthattak. A tanyájok fölött emelkedő halmok gerinczei, miként egyéb helyek, bogyókban és gombákban bővelkedtek. Ennek daczára miattuk folyton aggódtam és első kötelességemnek tartottam, hogy mentő csapatot fogadjak fel, amely Nelson kapitány tanyájára élelmi szereket vigyen. A manyuemák megigérték, hogy más nap ebben az ügyben intézkedni fognak.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Mi a magunk részéről Ipotoba érkeztünk után kaptunk három kecskét és tizenkét véka kukoriczát; midőn ez utóbbit szétosztottuk, mindegyiknek jutott hat cső. Ebből kétszer ebédelhettünk; ebéd után, miként magam, úgy mások is számosan magukat felfrissülve és megerősödve érezhették.

Ipotoi pihenőnk első napjaiban a fáradság érzete erősen elfogott. A természet vagy ad jó gyomrot eledel nélkül, vagy ad ünnepet és elveszi étvágyunkat. Előtte való, meg ezen a napon rizsből, pilafból és sült kecskehúsból kitünően falatoztunk, de azután jöttek a különböző bajok. Rágó szerveink elfelejtették mesterségöket, emésztő szerveink megvetették a nyalánkságot és tettették magukat, mintha zavarba jutottak volna. Komolyan szólva, falánkságunk következményeit kellett elviselnünk; kukoricza-kása és dara, pattogatott kukoricza, bab és hús kemény ételek, a melyeknek megemésztéséhez gyomorsav kell; ez pedig, oly sokáig éhezvén, bennünk a nagy követelésekhez mérten, elegendő mértékben nem volt meg.

A manyuemáknak volt kukoriczával bevetett földjük valami 300—400 acre, rizszsel beültetett földjük öt acre, babbal elültetett szintén több acre. Termett azonkivül czukornádjuk is bőven. Kecskéjök volt valami 100, amelyeket a benszülöttektől loptak. Magtáraikban roppant nagy mennyiségü kukoricza volt fölhalmozva, amelyet az Ihuru közeléből, egy pár helységből loptak össze, de még nem morzsoltak le. Banyána-ültetvényeik is bő szüretet igértek. Annyi bizonyos, hogy e telepen minden egyes ember kitünő helyzetben volt.

Csak az igazságnak teszek eleget, ha beismerem, hogy az első napokban feltünően kedves fogadtatásban részesültünk; harmad nap azonban már bizonyos elidegenedés támadt közöttünk. A manyuemák szivessége

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

valószinüleg abból a hitből eredt, hogy a mi csomagjainkban olyan áruk vannak, amelyekre ők áhitoztak; szerencsétlenségünkre azonban első minőségü gyöngyeink, a melyeken összes kukoriczakészletöket megvehettük volna, az egyik csolnak felfordulásakor, a Panga-vizesések közelében elvesztek; az aranynyal beszőtt arab bumuszokat pedig, Ugarrovva állomása alatt a szökevények ellopták. Csalatkozván várakozásukban, mert a finom gyöngyökből és kelmékből a várt mennyiséget meg nem kaphatták, embereinket egész rendszeresen elkezdték arra csábítgatni, hogy mindenöket, amijök volt, eladják; el is adták ezek ingeiket, sapkáikat, felöltőiket, mellényeiket, késeiket, meg öveiket; mivel pedig mindezen dolgok személyes tulajdonaik voltak, nem szólhattunk ellene semmit sem. Azonban szerencsés birtokosait ezen tárgyaknak, mások, kevésbbé szerencsések is látták, amint a különféle izletes eledelekből bőven falatoznak; ez volt azután a szer, amely bennök irigységet keltett és végre lopásra csábította. A gondatlan és pazar emberek eladták lövő szereiket, fölszereléseiket, vágó késeiket, töltő vesszőiket és végre remington-puskáikat is. Igy azután, miután az éhhalálnak borzasztó veszélyeiből, meg azon különböző bántalmaktól, melyeket a mindenféle vadtörzsek reánk mérhettek volna, megmenekültünk, az a veszedelem fenyegetett közelről, hogy az arabok rabszolgáinak rabszolgáivá leszünk.

Daczára az ez irányban tett sürgős kérelmeinknek, napjára egy-egy emberünk részére több mint két kukoricza-csőt kapni nem tudtunk. Már igéretet tettem, hogy mindenért, amit most kapunk, utócsapatunk megérkeztekor a háromszoros árt fogom megfizetni, de ezek az emberek többre becsülnek ma egy verebet, mint holnap egy tyúkot. Be is ismerték, hogy ők kételkednek abban, vannak-e nekünk kelméink; sőt inkább azt hiszik, mi csak azért jártunk be ilyen hosszú útat, hogy őket

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

megtámadjuk. Ennek ellenében mi azt állítottuk, hogy mindaz, amire kilencz napi pihenőnk alatt szükségünk van, napjára csak hat cső kukoricza. Három puskánk erre eltűnt. A vezetők erősen állították, hogy nem tudnak az eltűnés módjáról semmit. Kényszerülve voltunk tehát jól meggondolni ezt a dolgot; mert ha igaz, hogy ők bennünk ellenséges szándékot sejtenek, a legegészségesebb és legravaszabb politika, melyet követhettek, az volt, hogy fegyvereinket titokban megvegyék és bennünket, valamennyiünket lefegyverezzenek; ekkor azután olyan föltételeket diktálhatnak, minőket akarnak.

21-én megint hat puskánk volt eladva. Ily módon az expediczió rövid idő alatt hajótörést szenvedne; mert itt az erdő közepében, ahol tőle keletre ellenséges sereg áll, nyugatra pedig az ellenségtől függő nagy számú emberek tanyáznak: egy fegyvertelen csapat veszve van a menekülés minden reménye nélkül. Sem előre nem mehet, sem vissza nem vonulhat és nem marad más választása mint vagy teljesen aláveti magát annak a vezérnek, aki urává kiván lenni vagy meghal. Ezért is föltettem magamban, hogy az ilyen sorsra jutás ellen keményen síkra szállok és annak vagy rögtön nézek a szemébe, vagy gyors cselekvéssel elhárítom.

Szemlét tartottam tehát és az öt embert, akiknek puskája eltűnt, huszonöt korbácsütésre és megkötöztetésre ítéltem. Miután az emberek nagy lármát csaptak és kiabáltak, egyikök épen, mikor a büntetés végrehajtása megkezdődött, a sorból kilépett és engedelmet kért a szólásra.

„Ez az ember ártatlan, uram.“ „Puskája a kunyhómban van; mult éjjel vettem el Dzsumától (a szakácsok egyikétől), Forkáli fiától, amint egy manyuemához eladás végett el akarta vinni. Valószinü, hogy ettől az embertől Dzsuma lopta el. Tudtommal ezek az emberek vala-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

mennyien erősen állítják, hogy puskáikat, mig ők aludtak, mások ellopták. Talán, miként ez esetben, a többiekben is igaz, amit mondanak.“ Ezalatt Dzsuma megszökött, de később a kukoricza-földeken elbujva megtalálták. Dzsuma bevallotta, hogy két puskát ellopott, őket a feladójához vitte és később kukoriczáért vagy egy kecskéért el akarta adni; de a lopást csak árulója ösztönzésére vitte véghez. Igaza lehetett a szakácsnak ebben is, mert alig volt köztük egy is, aki ilyen eljárásra teljesen képes ne lett volna; azonban az egész elbeszélés egy kicsit sántikált és én nem tartottam valószinűnek; ezért nem is fogadtam el zsinórmértékül. Előjött azonban egy másik is, és Dzsumában puskájának tolvaját fölismerte — mivel pedig állítását és vallomását be is bizonyította — a foglyot rögtöni halálra itéltem, amit, felakasztatván őtet, az itélet szerint végre is hajtattam.

Be volt most már minden kétségen felül bizonyítva, hogy puskáinkat a manyuemák vették meg, darabját nehány cső kukoriczáért; a vezérökhöz küldöttem tehát, formálisan felszólítván őtet, hogy azonnal adja ki a fegyvereket, különben a következményekért ők a felelősek. Első perczben mintha haragra gyuladtak volna. A zánzibáriakat falujokból a tisztásra kergették; minden jel arra mutatott, hogy a dolog harczra kerül vagy hogy, ami nagyon valószinü, az expediczió feloszlásához közeledik. Mivel embereink rendkivül demoralizálódtak és a kiállott fáradalmak következtében teljesen elbátortalanodtak és mivel készek voltak kukoriczáért önönmagukat is áruba bocsátani — kevés volt a kilátásunk, hogy győzelmet vívhassunk ki. Tele gyomrú ember szokott csak bátor lenni. Ugyanekkor minden esetre az élettel is le kellett számolnunk; mert ha a fenforgó körülmények közt tétlenek is maradunk, a dolog vége mégis csak az lett volna, hogy az ügyet véglegesen fegyverrel kell eldöntenünk. Hiszen tizenegy puskánkkal együtt 3000

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

töltésünket is eladták. Más választásom tehát nem marad, mint a puskákat illető követelésemhez szigorúan ragaszkodnom; ezért is követelésemet megujítottam avval a fenyegetéssel, ha nem teljesítik, más eszközökhöz fogok nyúlni — ezeknek egyikét a manyuemák láthatták, csak a fán lógó hullára kellett nézniök; mert ha képesek vagyunk ily végletegig menni: kivégezni saját embereink egyikét, bizonyosra vehették, hogy elszántuk magunkat teljesen bosszút venni azokon is, akik halálát valójában okozták, tárt karokkal fogadván a lopott tulajdont.

Miután az arabok falujokban egy óra hosszat lármáztak, öt puskát hoztak el hozzám és csodálkozásomra még azokat is megmutatták, akik őket eladták volt. Ha nem lett volna impolitikus eljárás mindjárt kezdetben a dolgot élére állítani: a puskák egyikét sem lett volna szabad elfogadnom addig, mig valamennyit vissza nem adják és ha ötven ember segítségére biztosan számíthatok, harczra is szántam volna el magamat; azonban épen ekkor lépegetett tanyánk felé Uledi, az *Advance* hűséges kormányosa, hirül hozván, hogy a csolnak Ipoto kikötő helyére szerencsésen megérkezett és hogy a hiányzó hat vezetőt kiéhezett és elcsigázott állapotban négy mértföldnyire a teleptől megtalálta. Érzelmeimet ez a körülmény egészen átalakította. A hála, hogy elveszettnek tartott embereim megkerültek, Uledi látása — az a tudat, hogy mindezek után, az emberi természet romlottsága daczára, egy pár megbízható emberem mégis van, egy ideig szótlanná tett.

Ezután Uledinek az esetet elmondtam; ő vállalkozott a feladatra, hogy a manyuemákat ellenséges érzelmeikből kivetkőzteti; azután pedig rábeszélt, hogy hagyjam a dolgot; ami megtörtént, hát megtörtént; hiszen a mi komor napjaink is véget értek már és boldogabbak, biztos benne, várnak reánk.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

„Mert, kedves mesterem“ mondá „az bizonyos, hogy a leghosszabb éj után is földerül a nappal és a sötétség után miért ne élvezzük mi is a napfényt? Visszagondolok azokra a hosszú éjjelekre és komor napokra, a melyeket átszenvedtünk, midőn Afrikán együtt áthatoltunk, és most térjen a béke vissza szivedbe. Adja a jó Isten, hogy bajainkat csakhamar elfeledjük.“

A bűnösöket az éjjelre megkötöztettem. Uledi pedig a maga bátor őszinte modorával a manyuema vezérek barátságát csakhamar megnyerte; amire nekem kukoriczából álló ajándékot hoztak, bocsánatot kértek és kaptak is. A kukoriczát embereim közt szétosztottam és a zivataros napot, a mely mindnyájunkat a végromlás szélére juttatott, sokkal megelégedettebben végeztük be, semhogy ominozus kezdete után remélhettük volna.

Vezetőink, kiket közeledésünkről Ipotoba hirt vinni előre küldtünk volt, hosszú vándorlás után vasárnap, 23-án érkeztek meg. Kétségtelenül eredménytelen kutatást vittek véghez, mert bennünket azon helyen, melynek keresésére kiküldettek, már régi lakosokként láttak viszont. Mivel tizenhét napig abból táplálkoztak, amit nekik a lakatlan vadon nyújtott, soványan, halványan és elgyengülten érkeztek meg, czéljuk elhibázását is nagyon restelték. A délkeletről jövő Ibina-folyót ott érték el, a honnan a torkolatához, hol az Ituriba szakad, két nap alatt lehet eljutni; követték ezután e mellék folyó folyását a torkolatáig; ott egy kánut találtak, áteveztek a jobb partra és ott az éhségtől csaknem elvesztek. Szerencsére Uledi még idejében fölfedezte őket és tudtukra adta, hogy merre van Ipoto; ők azután, a mint birtak, elvánszorogtak a tanyánkra.

Az éj beállta előtt Szangarameni, a harmadik vezér is megérkezett, hozván magával tizenöt szép elefántagyarat. Szangarameni elmondta, hogy húsz napi járó

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

földre hatolt el és ott egy magas dombról sík, egészen fűvel borított földet látott.

Abból az élelemből, mit ma kaptam, embereimnek fejenként két cső kukoricza jutott; azonkivül egy pár kosárral a Nelson csapatja részére is eltehettem. A dolgok folyása mindennek daczára nem volt sima. A mentő csapat kiküldését sürgető kérelmeimre kedvező választ kapni nem tudtam. Embereim egyikét, mert földeiken, kukoriczalopáson rajta kapták, a manyuemák dárdáikkal agyon szúrták. Az egyiket mi akasztottuk fel, huszat megkorbácsoltunk, mert lövőszereket loptak és egy másikra a manyuemák vertek 200-at, mert lopni akart. Ha csak ezek az én embereim ez időben okosan tudtak volna gondolkozni, másképen és sokkal gyorsabban rendezhettem volna el dolgaimat!

Beszéltem is a lelkökre és egész komolyan intettem őket, hogy „maradjanak állhatatosak és jó kedvüek"; két úton-módon is elrendezhetünk mindent; de tartok attól, hogy a manyuemák szemetjét többre becsülik mint a bért és munkát, amit én nekik adok. A manyuemák már bebizonyították, hogy tőlük mit várhatnak; mi pedig legrosszabb napjainkon már túl vagyunk; a mi tenni valónk még van, abból áll, hogy a manyuemák pusztításainak alávetett területről mielőbb kijussunk; akkor azután valamennyien úgy megerősödünk mint ezek maguk. Ámde! e kétségbeesett nyomorultaknak beszélni épen annyit tett, mintha szavaimat az erdő fáihoz intéztem volna.

A manyuemák háromszor is megigérték volt, hogy a mai napon nyolczvan embert mentő-csapatként Nelson tanyájára küldenek; azonban Szangarameni megérkezése, némi félreértések és egyéb apróságok az egyezkedéseinket megint megzavarták.

24-én a folyó túlsó partjáról lövések hallatszottak;

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

azon ürügy alatt tehát, hogy ezek Kilonga-Longa megérkeztét jelentik, a mentő karaván az elindulásban megint megakadályozták.

Más nap azok, akik lövöldöztek volt, a tanyára érkeztek; ekkor kiderült, hogy ezek a manyuema-legények, akiket mi október 2-án láttunk. A tizenöt közül, akik megindultak, egyikök egy nyilsebben meghalt. Huszonnégy napon át keresték az útat; mivel egyéb terhök élelmi szereiken kivül nem volt, ezekkel pedig gazdálkodtak, tizenöt napig belőlük megéltek; az utolsó kilencz nap azonban enni valóul nekik is csak gomba meg vad gyümölcs jutott.

Ez este sikerült szerződést kötnöm és mind a három vezért rábírnom, hogy a következőkben megegyezzenek:

„Nelson kapitány megmentésére harmincz embert küldenek, akik az ő és emberei számára magukkal 400 cső kukoriczát visznek."

„Nelson kapitányt, Parke orvost és mindazokat a betegeket, akik a mezőkön nem képesek dolgozni, az Albert-tótol való visszatértünkig élelmi szerekkel ellátják."

„Ipototól Ibviriig pedig vezetőt adnak mellém; mindezekért, az utócsapat megérkeztekor, másfél málha kelmét fizetek."

Ezt a szerződést Rashid arab, én meg angol nyelven megszerkeztettem, három ember pedig tanúként aláírta.

Személyes tulajdonomat tevő nehány fényűzési tárgy árán sikerült Jephson és Nelson kapitány részére 250 cső kukoriczát, 250 pisztolytöltésen még többet vennem, egy úti készletből való, elefántcsont rámáju tükörért pedig két tele kosárral szereznem; három üvegecske rózsa-esszenciáért kaptam azután még három tyúkot; volt tehát a mentő- és megmentett csapat számára valami 1000 cső kukoriczám.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

26-án Mounteney Jephson úr, negyven zánzibári és harmincz manyuema rabszolga Nelson tanyája felé megindult. Helyesebben nem cselekedhetem, mint hogy az útról magának Jephsonnek jelentését idézem.

Ipoto, arab telep.
1887. november 4-én.

Kedves Uram!

„Október 26-án délben útnak indultam, megérkeztem a folyóhoz és még ugyanaz nap délután, a vezérletem alatt álló 30 manyuemával és 40 zánzibárival a folyón átkeltem és mindjárt tanyát ütöttem. Más nap korán reggel tovább mentünk és délben elérkeztünk azon tanyahelyre, a honnan, az arab telep keresésére irányuló vándorlásaink közben, éhségtől elcsigázott állapotban, a folyón átkeltünk; a jelek és nyilak, melyeket a vezetőknek átkelésünk helyét megmutatandók, rajzoltunk, még egészen frissek voltak. Ugyanaz este még egy másik régi tanyánkra érkeztünk. Más nap majdnem akkora útat tettünk meg mint jövet három nap alatt. Az a hely, ahol Ali Feruzi halálos sebét kapta és ahol mi éhezés és aggodalom közben három olyan nyomorult napot töltöttünk volt, most is, midőn rajta átvonultunk, nagyon szomorú képet nyujtott. Ezen a napon három emberünk csontváza mellett haladtunk el, a kik össze rogytak és tisztára éhhalált haltak; ezek borzasztó emlékei ama nyomorúságnak, amelyen mi csak nem régen átestünk.

29-én, a mint virradt, megindultam, el lévén határozva, hogy még ugyanazon a napon Nelsont elérem és a kérdést eldöntöm, vajjon életben van-e még a kapitány vagy nincs. Egyetlen egy embertől kisérve, társaimat csakhamar jóval megelőztem. A mint Nelson tanyája felé közeledtem, társunk sorsát megtudandó, lázas izgatottság fogott el és siettem előre folyókon és pata-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

kokon, halmokon és mocsarakon keresztül, a melyeken éhező embereink a csolnak részeivel csak nagy lassan tudtak átvánszorogni. Ma rajtuk mindannyian gyorsan átjutottunk; az út mellett heverő csontvázak pedig ujra bizonyságot szolgáltattak, hogy e vidéken a menet milyen nagy fáradságunkba került. A mint a dombon lefelé, Nelson tanyájához siettem, egy hangot sem hallottam egyebet mint egy közeli kunyhóban két haldoklónak nyögéseit; az egész hely az elhagyatottság és kétségbeesés szomorú képét nyujtotta! Gyorsan megkerültem a sátrat és ott találtam Nelsont ülve; kezet szoritottunk és azután, szegény barátunk! félrefordult, sóhajtott és valamit suttogott, hogy rendkivül elgyöngült.

„Nelson külsejében nagyon megváltozott, elcsigázódott és elsoványodott, szemei és szája körül mély ránczok képződtek. Elmondta nekem, hogy aggódása, midőn nap, nap mellett elmult és segítség még sem érkezett, rendkivüli módon erőt vett rajta; végre is megyőződésévé vált, hogy valami történt velünk és mi kényszerültünk őt sorsára bízni. Életét kiváltképen gyümölcsökből és gombákból tengette, melyeket neki a nála levő két fiú naponként hozott. Az ötvenkét emberből, kiket ön mellette hagyott, csak öt maradt meg és ezek közül is kettő haldokolt. A többi mind vagy megszökött vagy meghalt.“

„A halál és szökések okozta veszteségekről ő maga tesz önnek jelentést. Az eledelt, amit neki küldött és a mit én az úton gondosan megóvtam, átadtam neki; egy kis levest és az egyik csirkét azonnal megfőzette magának; ez volt az első tápláló eledel, amit sok nap óta élvezett. Miután egy pár órát vele eltöltöttem, embereim is megérkeztek, mindannyian sátra köré gyültek és szerencsés megmenekülése alkalmából üdvözölték.“

„Ön még emlékezni fog, hogy Nelson lába már több nappal, sem hogy őt elhegytuk, nagyon rosszul volt;

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

nem is igen hagyte el a sátrát az egész idő alatt, amit itt töltött. Egy időben az egyik lábán tiz kelése volt; azonban mostanig nagyobbára kigyógyult belőlük és hiszi, hogy lassan képes lesz velünk együtt utazni. 30-án megindultunk visszafelé. A terheket a mannyuemák és zánzibáriak közt nagyobbára szétosztottam; tizenhárom töltésekkel tele ládát és hét más tehercsomagot azonban ott kellett hagynom; ezeket elásattam; Parke később megtalálhatja."

Nelson, habár estélig minden nap nagyon kimerült, jobban birta a járást mint hittem volna. Visszatérőben, a folyón valamivel lejebb keltünk át és útunkat a jobb parton folytattuk; az ön régi útját az arab telep elérése előtt egy nappal értük el. Itt ismét több csontváz mellett haladtunk el; egyik helyen, 200 yardnyi távolságban három feküdt a földön."

„Ötöd napra, azaz november 3-án az arab telephez jutottunk és Nelson megmentése bevégzett ténynyé vált. A gyalogolás daczára a kapitány csodálatosan összeszedte magát, de éjjel még mindig nem tud aludni, nagyon nervozus és igen izgatott; a pihenő az arab telepen, hiszem, egészen lábra fogja állítani. Annyi bizonyos, hogy a milyen állapotban ő volt, élelemkereső vándorlásainkban bennünket nem követhetett és útközben elpusztult volna."

Ezek után maradok stb. stb.

(Aláirva:) A. J. Mounteney Jephson.

Az alábbiakban közlöm Nelson kapitány és Parke orvos jelentéseit:

Ipoto, arab falú.
1887. november 6-án.

Kedves Uram!

„Jephson úr a teherhordó emberekkel és az eledellel a mit ön nekem küldött, tanyámra október 29-én

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

érkezett meg. Ezer köszönet az ennivalóért; nagy szükség volt rá. Jephson el fogja mondani, minő állapotban talált engemet és a nehány, még élő emberemet."

„Ön október 6-án hagyott el; 9-én reggel egy kánut partra vonattam és rajta Umárit és tizenhárom legerősebb emberemet, akiket még találhattam (mindannyian nagyon rosszul voltak) a folyó túlsó partjára küldtem, hogy élelmi szereket keressenek. 8-án Asszani (az 1. sz. csapatból) hozzám jött, mondván, hogy a seregből betegen visszatért. Ugyanaz nap Uledi fitestvére is a tanyára érkezett, állítván, hogy ő, míg azon táborunk közelében, hol a manyuemákkal találkoztunk, banyánákat keresett, eltévesztette az útat. 10-én tudomására jutottam, hogy Dzsuma, Stairs vezetőinek egyike, az éjjel tiz társával megszökött, egy kánut ellopott és a folyón leevezett. 11-én összeszámitottam embereimet és nem találtam többet tizenhétnél (első nap pedig ötvenketten voltak); a többiek vagy a karavánnak mentek utána vagy a folyón leeveztek. 14-én egy emberem meghalt. Umári csak néhány banyánával tért vissza, a melyek körülbelül két napra voltak elégségesek, ennek daczára megörültem nekik, mert mindeddig zöldségen és gombákon kivül egyéb enni valóm nem volt. 15-én egy másik ember halt meg; ugyanezen a napon jutottam nyomára, hogy (az 1. sz.) Szádi éjjel nehány társával a tanyánkra jött, a kánut (a melyben Umári a folyón visszajött) ellopta és a vizen leevezett. 17-én Umári 21 emberrel élelmi szerek keresésére indult; 19-én egy ember, 22-én kettő, 23-án egy, 29-én két ember halt meg; ez utóbbi napon érkezett hozzám Jephson; 30-án egy emberem halt meg; mi pedig ide megindultunk. Umári ekkorra még nem tért vissza; ha azonban még életben van, erről meg vagyok győződve, ő is el fog ide jönni; de hogy hány embert hoz majd magával, azt meg nem mondhatom; talán öten vagy hatan el fognak vele jönni. Annak a

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

nehány banyánának kivételével, amelyeket Umáritól kaptam, az egész idő alatt kizárólag zöldségből, gombákból és nehány mábengu-ból éltem. A bal lábszáramon és lábamon tiz kelésem volt; ezért is magam enni való keresésére képtelen valék; csakis a mellettem levő két fiú, a kis Baruk, kisérőim egyike, és Abdallah, akit Stairs hagyott nálam, tartottak életben. Midőn Jephson megérkezett, nagyon el voltam már gyengülve. Most azonban egy kissé jobban érzem magamat. Ide, ebbe a helységbe november 3-án érkeztünk meg; megérkezésünk napján Izmáili vezér egy kis durva lisztet meg két kis szárított halat hozott, a mi mindössze alig volt elég egy ebédre."

„Tegnapelőtt, mivel már két nap óta semmit sem kaptam, enni valóért küldtem; hosszas veszekedések után végre a vezér egy kis lisztet küldött. Most ruháim árából élek; Izmailitől alig kapunk valamicskét is. Ma Dr. Parke és én, Hamisz Pári-val mint tolmácscsal a vezérhez mentünk és beszéltünk vele ez ügyben. Ő azonban azt mondja, hogy ön az *én* kosztomra vonatkozólag *vele semmiféle egyezséget sem kötött*, ő engemet és a doktort tisztán nagylelkűségből táplálja, de már azt nem teszi, hogy a fiúkat, számra nézve hármat (kevesebbel pedig már nem érhetjük be), mivel ezekről ön neki egy szót sem szólott, élelemmel szintén ellássa."

Ezek után maradok kiváló tisztelettel

stb. stb.

R. H. Nelson.

Ipoto, arab tanya.
1887. november 6-án.

Kedves Stanley Ur!

„Nelson kapitány és Jephson úr f. hó 3-án, egy pár zánzibári és manyuema pedig előtte való napon érkezett

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

ide. A Nelson tanyáján maradt embereink közül csak öten jöttek meg: a többiek, a kik, a mentő csapat megérkeztekor még életben voltak, a tanyától távol élelem kereséssel voltak elfoglalva. Nagyon valószinü, hogy nehányan közülök is el fognak ide találni; ha ez bekövetkezik, rábírom Izmailit, adjon nekik enni való fejében munkát a földeken. Nelson rendkívül megváltozva, ingadozó léptekkel érkezett meg tanyánkra; a gyalogolás után igazi romnak látszott; tagjai összezsugorodtak és megsoványodtak; az egész ember fele akkora mint volt. Orvosi szereimmel, a mit csak tehettem, megtettem, de hogy egészsége egészen helyreálljon, főképen tápláló eledelre volna szüksége; ámde, — nehezemre esik kimondanom — eddigi tapasztalataim és a beszélgetés, amit ma Izmailivel folytattam, azt látszanak bizonyítani, hogy bizony itt sovány kenyéren kell majd élnünk. Mióta ön eltávozott, a vezérektől kaptam ugyan egy kis lisztet meg egy kis kukoriczát, de rendesen csak akkor, midőn érte már többször küldtem volt. Szerencsés véletlen következtében kaptam egy kecskét, a melynek nagyobb részét az itt levő betegek közt kiosztottam, mert Izmaili H. Pari által megüzente, hogy enni valót csak azok kapnak, akik a földeken dolgoznak; pedig vannak többen, akik erre nem képesek; ezért is a többieknek nagylelküségében bizakodnak, akik egy-egy napi munkáért öt cső kukoriczát kapnak. Mind én, mind Nelson Izmailitől csak nagy bajjal tudunk a magunk részére enni valót szerezni; inasainkat táplálni pedig a vezér egyátalában nem akarja; ámde nekünk, bár az enyéimet már csak egyre szállítottam le, vizhordás, főzés stb. stb. czéljából rájok okvetetlenül szükségünk van.

Nelson és én ma voltunk Izmailinél (Hamisz Pari volt a tolmács), és beszéltünk vele, ő azonban a következőképen felelt: ön a vezéreknek azt mondta, hogy nem

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

sokára egy nagy mzungu* (Nelson) fog hozzájok jönni, a ki az élelmezésére vonatkozólag majd maga fog velök egyezséget kötni, továbbá hogy én is csak az ő (Izmaili) nagylelkűségéből élek, mert én rám vonatkozólag sem történt semmiféle egyezség sem. Én emlékeztettem őtet arra a beszélgetésre, amit ön vele az este, mikor magához lehivatott és arany óráját nekem átadta, a sátrában folytatott; azt is megmondtam neki, hogy ön igenis kötött a vézerekkel irásbeli egyezséget, amely szerint a vezéreknek Nelsont is meg engemet is *élelmi szerekkel el kell látniok.* Hozzátettük azután még, hogy kecskéket meg tyúkokat egyikünk sem vár tőle, adja egyszerűen azt, amije van. Mivel az irásbeli szerződést nem láttam, tovább vele nem vitatkozhattam; azt kértem hát tőle, adja elő az okiratot; evvel bebizonyíthatom, hogy nekem van igazam; az okiratot, válaszolá Izmaili, nem mutathatja meg, mivel Hamisz, az egyik vezér, aki két hónapnál előbb haza nem jön, magával vitte. Kijelentései daczára, később Izmaili egy kis kukoriczát mégis küldött. A dolgok ilyetén állása ránk nézve nagyon kellemetlen, hiszen nekünk még soká kell itt maradnunk. Nelson ruhaneműjéből már sokat eladott és én magam is, csakhogy elég enni valót szerezhessek, kénytelen valék csekély tartalékomból (holmim ugyanis útközben elveszett) ujabban egyet-mást áruba bocsátani."

„A mig csak itt maradunk, igyekezni fogunk mindent lehetően jól elrendezni; áldozatokat is fogunk hozni, hogy az arabokkal jó barátságban maradjunk, mert ez rendkívüli fontosságú. Őszintén kivánom és remélem, hogy önnek sikerüljön az expedicziót minden tekintetben a kivánt sikerhez vezetni és hogy nekünk mindnyájunknak csakhamar legyen alkalmunk Emin pasával

---

* A fehér ember neve Afrikában. A ford.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

találkoznunk és őt megszabadulása alkalmából üdvözölnünk."

Fogadja részemről legjobb kívánságaimat

stb. stb.

(Aláírva:) F. H. Parke,
katonaorvos.

Ipoto, arab falu.
1887. november 10-én.

Kedves Uram!

„Sajnálattal kell tudomására hoznom, hogy már kunyhónk kirablására is több izben tettek kisérletet és szerencsétlenségre, tegnap este, ebéd ideje alatt sikerült is valami tolvajnak Parke sátrából egy töltésekkel tele ládát ellopnia; mi több, a kunyhónkat már fel is akarták gyújtani; azonban mivel épen nem igen tudtam aludni, szerencsésen sikerült abbeli tervök megvalósítását meghiusítanom. Izmaili vezérrel ezekről a tolvajlásokról már beszéltünk: ő azonban avval felelt, hogy lopni csak a zánzibáriak loptak, az ő népe nem; ámde ha a töltéseknek nem volnának vevői, tolvajai sem akadnának. Valójában, helyzetünk nagyon szerencsétlen; mióta Jephson elment, Izmaili nekünk összesen negyven kis kukoriczacsövet adott; ennyiből állott ez a borzasztó nagy mennyiségű élelmi szer, amit rendelkezésünkre bocsátott; ebből megélni természetesen képtelenség és ezért zöldséget szedünk, hogy a rendelkezésünkre álló táplálékot valamivel kiegészítsük."

„Uledi tegnap este jött meg és holnap útját folytatja; vele küldöm e levelet."

„Önt, Stairst és Jephsont a legszivesebben üdvözölve maradok kiváló tisztelettel stb. stb.

(Aláírva:) R. H. Nelson."

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

„U. i. Épen mikor e levelemet bevégeztem, a vezér megint küldött egy kis lisztet; ezt persze csak azért tette, hogy Uledi, aki a levélre várakozik, majdan önnek elmondhassa, mily bővében (!) vagyunk mi az eledelnek.“

H. M. Stanley esqu. urnak
az E. P. expediczió vezérének.“

26-án este Izmaili a kunyhómban meglátogatott, kijelentvén, hogy engem rendkivül megszeretett; ezért is nagyon óhajtaná, ha magamat vele együtt alávetném azon szertartásnak, amelylyel vérrokonságot szoktak kötni. Mivel pedig épen ekkor Nelson kapitányt, Parke orvost és valami harmincz betegemet az ő és vezértársai gondjára bízni készültem, kivánságát készségesen teljesitettem; ámbár rabszolgával testvéri viszonyba lépni némileg méltóságomon aluli volt; de hiszen Izmaili a banditák e vérengző csoportjában hatalmas; méltóságomból tehát kivetkőztem és a szertartásnak magamat alávetettem. Ezután számára egy csomó erős posztót öt guinea-értékben, selyem zsebkendőket, nehány yardra való karmaszinszinü finom posztót és egy pár értékes apróságot előszedtem, neki átadtam és vele másik irásbeli egyezséget is kötöttem, amely szerint az arab vezér kötelezte magát, hogy tiszteimet jó ellátásban részesíti és hogy vezetőket bocsát rendelkezésemre, akik tizenöt napi járó földre azaz odáig elkisérjenek, ahol, miként mondá, országa véget ér; végre pedig Parke orvos jelenlétében, szótartásának zálogául egy aranyórát és lánczot adtam át neki, amely Londonban magában 49 font sterlingbe került.

Más nap, miután Parke orvosnak lelkére kötöttem, hogy Nelson barátjának és huszonkilencz emberünknek jól viselje gondját, megfogyott népemmel Ipotot elhagytam, hogy a vadonban otthonos éhséggel megint egyszer síkra szálljak.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

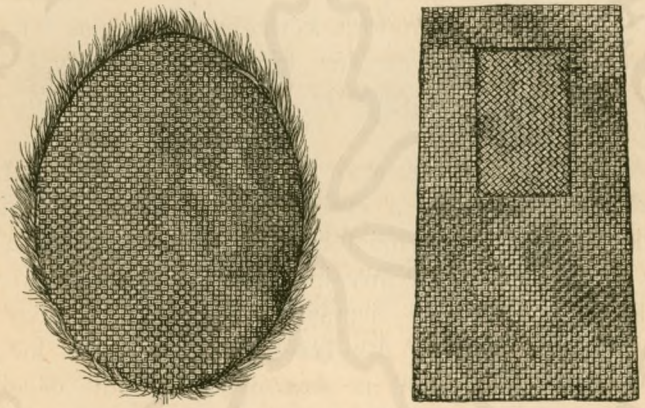
AZ ERDŐN KERESZTÜL A MAZAMBONI HEGYCSÚCSIG.

A balesszék országában. — A balesszék házai és tisztásai. — Bukiri benszülöttei. — A törpék első falúja. — Meneteink hosszabbak lesznek. — Az út Mambungun túl. — Pihenőnk Keleti- és Nyugati-Indekarunél. — Egy kis viszály „Three O'clock" és Khámisz között. — Ibviribe érkezünk. — Khámisz és az „aljas zánzibáriak". — Az ibviri-i tisztás. — Élelmi szerek bősége. — Embereim állapota és ujabban minő fáradalmakon estek át. — Khámisz és csapatja a szomszédos vidéket fölkutatja. — És egy kecskenyájjal visszatér. — Khámisz Boriot foglyává teszi, de mi ismét szabadon bocsátjuk. — Jephson Nelson kapitány megmentése után visszatér. — Khámisz és a manyuemák hazamennek. — Az Ipotoban lakó Kilonga-Longának és társainak terhére irt számla. — Szimba öngyilkossága. — Miként gondolkozott róla Száli. — Stairs hadnagy kémszemléje. — Szemle és ujjászervezés Ibviriben. — Embereim megjavult állapota. — Borio helysége. — Balessze-i erkölcsök. — Keleti-Indenduru. — Az erdő szélére érünk. — Pizgah-hegy. — Ijugu-helység. — Végre föltünik az Isten szabad ege! A gyönyörü gyepes-vidék. — Találkozásunk egy öreg bábával. — Indeszura és termékei. — Dzsuma fogságba jut. — Ismét az Ituri folyó. — Halmos síkságra jutunk. — És nehány helységben élelmet szerzünk. — A kunyhó-épités módja. — A babuszesszék kerülete. — Mbiri-i foglyaink. — A benszülöttek megtámadják tanyánkat. — Az Ituri folyása. — Mbunyuma benszülöttei. — Élelmünk Ibviri elhagyása óta. — Mazamboni-csúcs. — A Keleti-Ituri. — Ültetvények bősége. — A benszülöttek támadása. — Tanyánk a Nzera Kum gerinczén. — „Légy erős és bátor". — Barátságos érintkezés a benszülöttekkel. — Kényszerítve vagyunk őket szétkergetni. — Békét kötünk velök. — A bandusszumák fegyverei.

Két óra alatt Jumba és más nap, négy és egy negyed óra alatt Buszindibe érkeztünk.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Eljutottunk tehát a balesszék országába. A házépités módja itt sajátságos volt. A sajátságos benne az, hogy a falvak egyetlen egy utczából állanak, amelyet 200, 300 vagy 400 láb hosszúságban, mindkét oldalon, alacsony fa- vagyis inkább palánk-épitmény szegélyez. Első látásra az ember azt hinné, hogy az ilyen falú egyetlen egy hosszú, ferde fedelű házból készült, amelyet épen a tető csúcsában ketté fürészelték és azután mindegyik házfelet 20 vagy 30 lábbal hátra toltak, belső oldalát bedeszkázták, a deszkázatba pedig alacsony ka-

BAELESSZEI PAIZSOK.

pukat vágtak, hogy az egymástól elkülönített lakásoknak külön bejáratokat készítsenek. A rubiaceák könnyü fája az ilyen házak épitéséhez igen jó anyagul szolgál. Egy alkalmas formáju, 1 láb 18 hüvelyk vagy 2 láb átmérőjü fát levágnak és rövid, 4—6 láb hosszú darabokra metszik; ezeket a darabokat nehéz ékekkel könnyen felhasogatják, a hasábokat csinos kis kádár bárdjaikkal meglehetősen egyenletes felületü, sima és négyszögletü czölöpökké alakítják; amelyek egy vagy egy és egy negyed hüvelyknyi vastagságúak. A belső rész deszkázata vagy a fedél részére vékonyabbakat és kes-

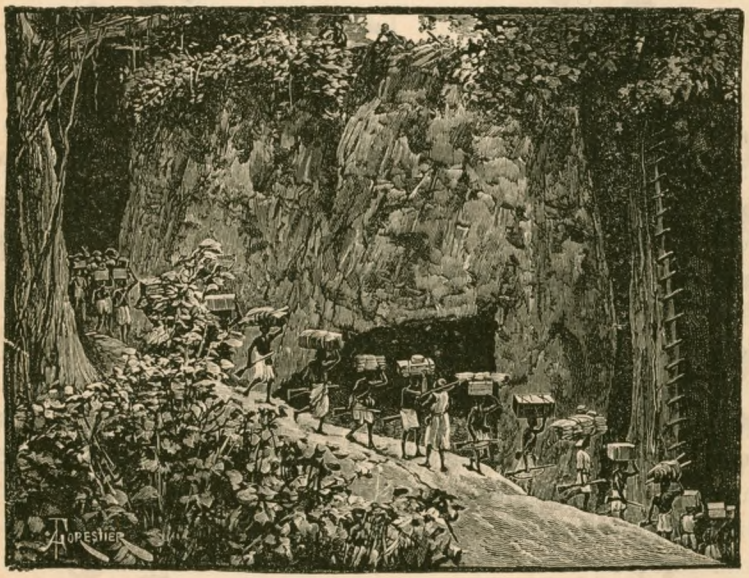
© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

kenyebbeket csinálnak. Ha már elegendő számú czölöp és deszka van készen, a belső deszkázatot az oszlopokhoz kötik, amivel az egésznek gyakran olyan csinos külsőt adnak, hogy egy ácslegény fűrészszel, szegekkel és kalapácscsal alig tudná szebben megcsinálni; az oszlopok külső oldalához a vastagabb czölöpöket és szélesebb deszkákat kötik, a belső és külső deszkázat közti üres tért azután phryniummal vagy banyána-levelekkel töltik meg. Az utczára néző fal valami 9 láb magas, a hátsó, az erdő vagy a tisztásra néző pedig 4 vagy $4^1/_2$ láb magas lehet; a ház mélysége pedig 7—10 láb. Mindent összevéve ezzel az épitésmóddal kényelmes és erős lakásokat állíthatni elő, a melyek tűz kitörése alkalmával veszélyesek lehetnek, de csekély erővel is könnyen védelmezhetők.

A másik sajátság, amit a balesszéknél találhatni, az ő tisztásaik állapota, a melyek néha igen nagy kiterjedésüek; átmérőjük jó másfél mértföld hosszú; felületöket pedig az őserdő maradványai, romjai és fatörzsei takarják. Valójában, a balesszei tisztásokat egyébhez jobban nem hasonlíthatom mint a főhelységet környékező hatalmas fatorlaszhoz, a melyen az utazónak át kell vergődnie. Amint az ember az erdő árnyékából kilép, az első lépéseket, talán 100-at, esetleg valami hatalmas fatörzsön kell megtennie, azután útját a derékszögben kiálló nagy ágon folytatnia; ekkor megint a földön tehet egy pár lépést, midőn egyszerre egy hatalmas, ledőlt fatörzs előtt áll, amely valami 3 láb átmérőjű; ezen átmászik és már megint egy másik erdőóriásnak szétterpeszkedő ágaival áll szemben, a melyek közt kúsznia, másznia és kanyarognia kell, mig az egyik ágon végre megállhat és az ágról a törzsre juthat; itt „fél jobb“-ot csinál és a folytonosan vastagodó fatörzsön tovább megy. Ekkor egyszerre egy másikra kell felkúsznia, amely az előbbire keresztbe feküdt; miután ezen „fél bal“-t csinált, megy

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

az ember rajta tovább, mig a földtől már valami 20 lábnyi magasságban van. Mikor pedig az ágak között ebbe a szédítő magasságba feljutott, óvatosnak és a nervozitástól mentnek kell lennie. Aggodalmas és figyelmes egyensúlyozgatás és próbálgatás után az embernek sikerül az egyik ágon megállnia — végre pedig a meredek lejtőn útját nagy óvatosan folytatnia, mig végre a földtől már csak 6 lábnyira van; ekkor egy folytonosan véko-

A NAGY SZIKLA INDE-TONGA MELLETT.

nyodó ágra kell ugrania és azon tovább mennie, mig a 20 láb magasságot ujra elérte; útját azután az óriási fa törzsén, majd megint a földön folytatja, és igy cselekszik a forró égető napon, a tisztás tikkasztó, gőzös légkörében órákon keresztül, mig testéről az izzadság a szó szoros értelmében csurog. Ezen rettenetes tornagyakorlatok alatt, három ízben alig-alig kerültem ki az agyonzúzódást. Az egyik emberem leesett és szörnyet halt;

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

többen pedig borzasztó sebeket kaptak. Pedig mezitelen lábbal még könnyebb ilyen helyeken járni, mint csizmában, különösen kora reggel, mielőtt a harmat fölszáradt volna vagy eső után vagy mikor az előcsapat a fákat csúszós agyaggal már bekente; ilyenkor egyszer egy óra alatt hatszor elestem. A helység a tisztás közepén áll. Gyakran üdvözöltük egymást, mikor a tanyaütés ideje felé ilyen tisztáshoz érkeztünk, de azután gyakran még másfél órába került, mig a helységhez eljutottunk. Sajátságos látványt nyújt az, midőn a nehéz terhekkel megrakott karaván egy ily erdő-romon és fatörzsekkel ellepett tisztáson végig vándorol; folyók, mocsarak, patakok, árkok sokszor húsz-huszonöt lábnyi mélységben vannak a vékonyuló síkos ágak alatt, amelyek fölöttük mint hidak nyulnak el. Egy pár ember leforduló ban van, mások ingadoznak, egyik vagy másik már lezuhant, némelyek husz lábnyi magasságban lépdegélnek és ismét mások a földön a fatörzsek alatt csúszkálnak. Többen az ágak képezte útvesztőben bolyongnak, harminczan vagy még többen is egyetlen egy egyenes, gyenge ágon mennek előre, nehányan pedig mint megannyi őrök egy másik ágon állanak, nem tudván, hogy merre vegyék útjokat. Mindez azonban még keményebb és veszedelmesebb munkává vált, midőn buvóhelyeikről, száz felől is, a benszülöttek halált hozó nyilaikat felénk röpítették, a mi, hála az égnek! nem volt nagyon gyakori. Az efajta munkánál nagyon is óvatosan jártunk el és ezért gyakran nem is történhetett az meg; mindamellett ritkán hagyhattuk el ezen rémítő tisztások egyikét is anélkül, hogy néhány emberünk lábán a czövekektől sebet nem kapott vagy meg nem bénult volna.

29-én hat óra alatt kilencz mértföldet tevén meg, Bukiri vagy Mijulusz nevü helységbe értünk.

Egy pár benszülött, kiket a manyuemák kínzásokkal és folytonos üldözéssel arra bírtak, hogy nekik meg-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

hódoljanak, „Bodo! Bodo! Ulenda! Ulenda!“ kiáltásokkal üdvözöltek; üdvözletöket olyan kézmozdulatokkal kísérték, mintha azt akarták volna tudtunkra adni: „El innen! El innen!“

A törzsfejedelem neve Mváni volt. A benszülöttek sok csiszolt vasékszert, gyűrűket, öveket és lábpereczeket viselnek és amint látszott, a karagveiek és uhhaiak módjára, a nád rostjaiból készült láb- és az ugyanazon anyagból készült karpereczek iránt előszeretettel viselkednek. Termesztenek kukoriczát, babot, pizángot, banyánát, dohányt, ültetnek édes batátát, jámszgyökereket, dinyét és tököt. Kecskéik finom fajtájuak és jó nagyok. Tyúkoknak is bővében vannak, de a friss tojások gyérek.

Ezen helységek némelyike közt nagyobbára van egy nagy, kupolás kunyhó, unyoroi szokás szerint, kettős bejárattal.

Más nap pihenőt tartottunk; ezalatt a manyuema vezetők különös gondot fordítottak arra, hogy embereinket meggyőzzék, mennyire megvetendők. A benszülöttekkel való kereskedést nekik megengedni nem akarták, mert féltek, hogy valami olyan árú mehetne veszendőbe, amit ők maguk szeretnének megkapni; továbbá, ha pizánggyümölcs szedése végett a tisztásra akartak menni, őket hangosan szidalmazták. Miként nekik már megmondtam volt, a manyuemák kegyéből semmivel sem kaptak többet azért, mert a fehér embert elhagyták és mert a mi biztatásainkat, hogy férfias és hű magaviseletet tanusítsanak, semmibe sem vették. Egy szó vagy csak egy kihívó tekintet és már a velünk levő hat manyuema rabszolga legényei a nádvesszővel éles csapásokat mértek meztelen testökre. Mily borzasztó szavakban esküdtek embereink bosszút mindazon méltatlanságokért, melyeket ekkor el kellett szenvedniök!

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

31-én keltünk át a törpék első helységén és még ugyanaz nap több kiüritett településön is átjutottunk. Öt és egy negyed óra alatt kilencz mértföldnyi útat tettünk meg és estére az erdőben a törpék egy falujában tanyát ütöttünk.

A lopásoknak még mindig nem volt vége. Megvizsgálván a töltéstartókat azt találtam, hogy háromban már összesen csak egy töltés van. A töltések természetesen elvesztek! Hilallah, egy tizenhatéves fiú, az én töltéstartómmal és a benne levő harmincz töltéssel megszökött és visszatért Ipotoba. Egy másik emberünk pedig, aki az úton az egyik táskámat vitte, eltűnt, hetvenöt winchester-töltést vivén magával.

Más nap nagy kiterjedésü tisztásra és Mambengu vagyis Nebassze terjedelmes telepére érkeztünk.

Khámisz, a vezetők feje, Ipotot 31-én hagyta el és hét emberével együtt Izmailival, manyuema testvéremmel kötött egyezség értelmében, ebben a faluban hozzánk csatlakozott.

Az ösvény, amelyet követtünk, lehetségessé tette, hogy meneteink átlagos gyorsaságát fokozzuk. A folyam partján, szakadatlan, hét, nyolcz, kilencz, — sőt tiz óráig — tartó munkálkodás daczára is csak 3—7 mértföldnyi útat tudtunk megtenni. Most azonban képesek voltunk óránként $1^1/_2$, $1^3/_4$ sőt 2 mértföldet is bejárni; járásunkban azonban még ekkor is föltartóztattak a fagyökerek, fatörzsek, a felfutó- és kúszó-növények, convolvulusok, a czövekek és a nagy számú folyók, meg a zöld habbal takart kanálisok. Száz yardnyi útat alig tehettünk meg, hogy az útcsinálók meg ne állítottak volna.

Este felé az égen minden nap felhők tornyosultak, és a menny rémesen dörgő hangjait a visszhangzó erdőkben hallatá; a villámok hol ide, hol oda lecsaptak, naponként egy fának koronáját le-letörvén vagy egy-egy

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

hatalmas erdei patriárkát tetőtől talpig ketté hasitván vagy valamely hatalmas királyát az erdőnek megsemmisítvén; az eső ilyenkor fullasztó özönnel szakadt, a mi bennünket vérszegény és anemikus állapotunkban megmegborzongatott és erősen lehangolt. Meneteink közben azonban a gondviselés irántunk kegyes volt; a nap sütött, szelid fényének sugarait az erdő fáinak koronáján millió számra szórta keresztül; ez lelkünket felvidította, az erdő csarnokait és folyosóit előttünk istenileg szépeknek tüntette föl, a vékony, kecses fatörzseket szürke márvány-pillérekké és a hármat meg esőcseppeket mind megannyi ragyogó gyémántokká alakította; a láthatatlan madarakat rábirta, hogy eleven, változatos énekeiket hallassák; a papagáj csapatokat föllelkesítette, hogy örvendezve kiabáljanak és fütyülgessenek; a majmok egész seregeit fölébresztette, hogy legvadabb ugrándozásaikat vigyék véghez; ez alatt néha-néha a legtávolabbi búvóhelyekről egy-egy mély basszhang hallatszik, jelezvén, hogy egy szoko-vagyis csimpánz-család valamely vad sportjának örül.

Mambungutól keletre utazásunk kínok, félelmek és aggodalmak közt folyt le. Sehol oly sora a tisztásoknak nem volt, mint Mambangu és a szomszédságában fekvő Ndzsalisz-telep környékén. A fák itt a legmagasabbak közül valók voltak; fatörzset pedig a benszülöttek annyit döntöttek le, mintha egész hajóhadat akartak volna belőlük felépiteni; mindezek a képzelhető legnagyobb rendetlenségben hevertek a földön, fa fa fölött, törzs törzs fölött, ágakból alakult halmok hasonló halmok fölött; és az erdő ezen vad romjai között bőven, igen bőven tenyésztek banyánák, pizángfák, vadszőllő, élősdiek, borostyánszerű növények, pálmák, kalamuszok, convulvulusok stb. a melyeken keresztül szegény karavánunknak bujdosnia, küzködnie és izzadnia kellett; ezen akadályokban és zürzavarban, vagy azok között vagy

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

azok fölött, amelyek mindennemű leirással daczolnak, mászott, csúszott és kapaszkodott.

Átkelvén az erdőben a törpék öt elhagyatott helységén, november 14-én, Mambungun túl, $13^3/_4$ mértföldnyire, Ndugubisa-telepre érkeztünk. Ezen a napon csaknem mosolyra fakadtam — mert elképzeltem, hogy ama boldogabb napok, a melyeket Uledi megjósolt volt, már derülni kezdenek. Hiszen a karaván nak minden tagja enni valóul egy cső kukoriczát és 15 darab pizánggyümölcsöt kapott.

Tizenöt pizánggyümölcs és egy kukoricza-cső fejedelmi adag két cső kukoriczához, vagy egy marokra való bogyóhoz vagy egy tuczat gombához képest. Arra azonban még ez a nagyobb adag sem volt elégséges, — ámbár embereink természetöknél fogva könnyelmüek és vidámak, — hogy őket jó kedvűekké tegye.

„De azért ne busuljatok, fiaim“, mondám nekik, midőn az éhes teremtéseknek a takarékos ebédet szétosztottam „a reggel már dereng; még egy hét és bajaitoknak vége lesz.“

Szóbeli feleletet nem kaptam, csak gyenge mosoly villant meg az éhség nyomait viselő arczokon. Tisztjeink ezeket a különböző nélkülözéseket olyan jó kedvvel tűrték, mint Caesar mondja Antoniusról, mintha csak erre születtek volna. Az erdő fás babszemeit és savanyú fanyar vad gyümölcseit, meg sajátságos gombáit olyan megelégedett mosolylyal költötték el, mintha valami szibarita ünnepen lettek volna. Pedig egyikök ezért a szegényes kiváltságért, hogy velünk utazhatott, 1000 font sterlinget fizetett, és ezenkivül pedig még a durva afrikai életre nem valónak, túlságosan előkelőnek akarták nyilvánítani. Ők voltak feketéink szemében az élő, követendő példák és közülök valószinűleg nem egyet csak a különböző szerencsétlen csapások következtében meg-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

viselt tisztjeinknek nyilt, reménynyel teljes tekintete birt rá, hogy léteért küzdjön.

Másnap az Ihuru és Ituri közti vizválasztón keltünk át, és lebocsátkoztunk balra vagyis az Ihuru felé folyó vizek hideg hullámaiba. Jobbra-balra erdőkkel takart kúpalakú meg hegygerinczet alkotó halmok állottak; kilencz és három negyed órai menet után, éjjelre Nyugat-Indekarunál, 600 lábnyi magas hegy lábánál fekvő falunál ütöttünk tanyát. Egy másik rövid menet után olyan helységbe érkeztünk, amely magas hegy lejtőjén, fele úton épült és Kelet-Indekárunak nevezhető; az aneroid-barometer szerint ekkor a tenger fölött 4097 lábnyi magasságban voltunk. Ebből a helységből nyertük az első kilátást a környékre. Mindeddig félhomályban, a tiszta napfény felszine alatt 30 fonálnyira* mint afféle nagy kétlábúak mászkáltunk, és a körülöttünk millió számra álló óriási oszlopokhoz és hatalmas pillérszerű fatörzsekhez képest kicsinységünket beismerni kénytelenek voltunk: most végre egy erdőtől ment hegy gerinczén állottunk és a lábainknál elterülő levélerdőre lenézhettünk. Az ember szinte hajlandó volt elhinni, hogy a levélkoronák alkotta hullámos sikságon járhatna, oly tömör és szakadatlan volt, elterjedvén addig, hová a szem ellátott, hol a tisztán láthatóság végző határán kedves, halvány kék szinben elveszett — körösközül, mindenfelé, messze, nagyon messze, ismeretlen távolságba nyult el a változatos zöld szinű, bársonyszerű felületű erdő, a melyben nem ritkán a virágzó fák vörös foltokat és a levelek barna-vörös koronogokat formáltak. Mennyire megirigyeltem ekkor nyugodt, könnyű röptéért a kányákat és a fehér nyakú sasokat, amint a nyugodt légkörben akadálytalanul és feltartóztathatlanul, kecsesen ide

* A fonál mértéket különösen a tengerészek használják. Egy fonál = 2 méter. A ford.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

s tova szálltak! Ah! miért nem rendelkezünk mi is a kánya könnyű szárnyaival, hogy elmenekülhetnénk ezen javithatatlanul gonosz manyuemák elől és magunknak velök szemben nyugalmat szerezhetnénk! Kinek a kivánsága volt ez? Valóban, azt hiszem, mi mindnyájan többé-kevésbbé tápláltuk.

7-én, midőn a hegyen pihenőt tartottunk, a manyuemák a falut egyedül a maguk részére vették birtokba, a mi embereinket pedig, mintha nem lettek volna méltók ő nemességeik közelében tartózkodni, a bozótok közé szorították: Szát Táto (Three O'Clock), a vadász és Khámisz, a manyuema vezetők feje közt egy kis összekocczanás volt. A szavak hangosságából itélve azt lehetett volna hinni, hogy egyszerre csak veszedelmes irányba fog terelődni. Khámisz ellenfelét pofon vágta. Mindketten derék szál legények voltak, azonban Szát Táto két hüvelykkel magasabb és jó katona volt, aki Madagaszkárban is, meg Bargas szultán alatt is mint őrmester szolgált, de a kit, mivel szokásává tette magát minden napnak már a harmadik órájában leszopni, „három óra", gúnynévre keresztelték és elbocsátották. Egyébként azonban igen derék, megbízható, engedelmes és kemény legény volt, aki azonkivül a lövésben soha sem hibázott. Részesült volna csak Szát Táto huszonöt fontnyi eledel jótéteményeiben, bizonyára képes lett volna bármily alkalommal Khámiszt mosolyogva megragadni és térdére fektetvén derekát ketté törni, akár egy dárdanyelet. Szát Tátot szoros felügyeletem alatt tartottam, mert, miként ujra meg kell említenem, arra a meggyőződésre jutottam, hogy embereim nagyon is elbátortalanodtak. Szát Táto egy másodperczig mérgesen nézett Khámiszra, azután mutató ujját fölemelvén igy szólt hozzá: „Jól van, de szeretném látni, hogy te ezt a pofonvágást valamivel később, mikor bennem már egy kis táplálék van, mikor a gyomromat már valamennyire megtöltöttem, megint

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

ismételnéd. Üss pofon még egyszer; üss csak, el birom viselni."

Előre lépvén Khámisz vállára tettem a kezemet és igy szóltam: „Khámisz, ne tedd ezt még egyszer. Én még tiszteimnek sem engedem meg, hogy embereimet ily módon üssék."

A rossz kedv növekvőben volt és a manyuemák, bár ők maguk alig képzelték, kegyetlen magukviseletével a zánzibáriak bátorságának helyreállításában segítségemre voltak. Olyan jelek mutatkoztak, amelyek szerint mindezek után a kereszténység lesznek a nyertesek. Az a kölcsönös odaadás, amely a mozlim hitet követő társak közt nyilvánult és a melynek oltárán embereink a mi életünket, szabad rendelkezési jogunkat és a saját szabadságukat is feláldozni készek lettek volna, a manyuemák kegyetlensége, gonoszsága és kapzsisága következtében lehült. Minden, amit ilyen körülmények közt tehettünk, abban állott, hogy várjunk, békésen tűrjünk és a cselekvésre készen legyünk.

Nagy lelki megkönnyebbülésünkre Khámisz egyszerre csak kijelentette, hogy Nyugat-Indekáru Izmaili mestere területének végső határán van.

Ennek daczára nem szabadultunk meg tőle, csak mikor Ibviribe érkeztünk.

November 8-án, egy jóval ritkásabb erdőrészben, ahol annak belsejébe messzebb elláthattunk, tizenegy mértföldnyi útat tettünk meg. Az út itt jóval jobb volt; be is tudtunk rajta óránként két mértföldet járni. A kövecses és agyagos föld az esővizet fölszívta és a járás rajta kellemesebb lett. A kúszó növények már nem voltak olyan szörnyü bőségben, csak itt-ott kellett egy-egy ágat elvágnunk. Némely helyen kolosszális nagyságú gránittuskók látszottak, ami ujság volt és a tájék

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

erdejének romantikus, festői színt kölcsönzött, homályosan czigányokra, banditákra és törpékre emlékeztetvén.

November 9-én, kilencz és fél mértföldnyi út megtétele után a törpék egy tanyájára érkeztünk. Délig köd födte a tájékot. Útunk utolsó szakaszában nyolcz folyón és a törpék olyan helységein mentünk keresztül, amelyeket csak nem régen hagytak el. Khámisz, a vezető és kisérői, meg az útcsinálók közül valami féltuczat Ibviribe előre ment, amely falú innen csak másfél mértföldnyire volt; más nap mi is hozzájuk csatlakoztunk. Itt volt egyike a leggazdagabb és legszebb tisztásoknak, a melyeket Jambuja elhagyása óta láttunk; ámbár, ha az expediczió nyolcz hónappal előbb indul útjára, hasonló virágzó állapotban egész csomót talált volna. Az itteni tisztás három mértföld átmérőjű volt, a benszülöttek termékeiben bővelkedett, mert a manyuemák még nem látogatták volt meg. Majdnem minden banyána-ágról óriási gyümölcscsomók lógtak, a melyek ötven—százegyven darabból állottak. Némelyike e gyümölcsöknek huszonkét hüvelyk hosszú, két és fél hüvelyk átmérőjű, közel nyolcz hüvelyk kerületü és akkora volt, hogy belőle a vadász, Szát Táto, számára is kitelt a rég óhajtott teljes ebéd. Az érett gyümölcsök illata a levegőt egészen betöltötte; amint a fatuskókon másztunk és a fatörzseken útunkat nagy óvatosan kerestük, örömmel eltelt népem gyakran megszólított, hogy nézzem csak a szemeik előtt lógó és csalogató, érett gyümölcs-csomókat.

Mielőtt a telepre értünk, Murábo, az egyik zánzibári vezető fülembe súgta, hogy Ibviri öt helységből áll és mindegyik helység kunyhója több mint negyed résznyire kukoriczával van tele; azonban Khámisz és manyuemái az először érkezők jogánál fogva azt mind a maguk részére akarják megtartani és a maguk kunyhóiban halmozzák föl.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Belépvén a helység egy utczájába, találkoztam Khámiszszal, aki a szokásos módon megint az „aljas zánzibáriak“ gonoszságáról kezdett panaszkodni. Lenézvén a földre, egész sorát pillantottam meg a kukoriczaszemeknek, ami Murábo állítását csak megerősítette. Mivel pedig Khámisz azt javasolta, hogy az expediczió foglalja el a helység nyugati felét, ő és tizenöt manyuemája majd a keleti felében fog megtelepedni: javaslatának ellenmondani bátorkodtam és pedig abból az okból, mert mestere területét elhagytuk; mi tehát a keletre fekvő földet mind a magunk részére igényeljük; a jövőben a magunk teendőit illetőleg minden javaslattételtől őtet fölmentjük és ezentúl nem fogjuk megengedni, hogy beleegyezésünk nélkül egy szem kukoricza, pizánggyümölcs, banyána vagy bármi más terméke a benszülötteknek a vidékről elvitessék. Megmondtam továbbá Khámisznak, hogy e földön nincs nép, amely a megszégyenitéseket, sértéseket és sérelmeket, a melyekkel ő és emberei a zánzibáriakat illették, panasz nélkül elviselte volna; a jövőben meg is fogom nekik engedni, hogy a sértéseket torolják meg, amint csak tudják. Khámisz mindebbe nagy alázatosan beleegyezett.

Holminknak felhalmozása és embereinknek elszállásolása után első dolgunk volt embereinknek fejenként tizenöt cső kukoriczát adni és a jövőben való élelmezésünkre nézve a benszülöttekkel egyezséget kötni.

Egy óra alatt az egyezség meg volt kötve; eszerint az ibviri-i tisztásnak keleti felén a termékek nekünk jutottak; egy bizonyos folyótól nyugatra fekvő rész pedig a benszülötteknek maradt. Khámiszt, a manyuemát, ebbe az egyezségbe szintén belevontuk. Borio, a balesszék e kerületének fő törzsfejedelme, viszonzásul egy csomag sárgaréz-drótból álló ajándékért nekem öt tyúkkal és egy kecskével kedveskedett.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Ez a nap nagy nap volt. Augusztus 31-ke óta az expediczió egyetlen tagja sem örvendhetett olyan ebédnek, amelytől teljesen jól lakhatott volna; most azonban kapott annyi érett és zöld banyánát, pizángot, batátát, zöldséget, jámszgyökeret, babot, czukornádat, kukoriczát és dinnyét, hogyha valamennyi elefántgyomorra tesz is szert, hamarább mint tiz nap alatt, az élelmi szereket megenni nem birja. Étvágyukat, miután annyi ideig koplaltak és éheztek, most végre teljesen kielégíthették.

Mivel kényszerülve voltunk Jephsonre és valami hatvan zánzibári emberre — a mentő és csolnakos csapat negyven tagjára és az ipotoi lábbadozókra — várni: nehány nap mulva e bőség jó hatása láthatóvá leendett. Ez végre egyike volt tehát azoknak a telepeknek, amelyeket erőink helyreállítása czéljából oly gondosan kerestünk. Embereink azonban ekkor még sovány mezteleségökben irtóztatóan csunya látványt nyujtottak. Meztelenek voltak, mert Ugarrovvában és Ipotoban élelmi szerekért ruháikból kivetkőztek; testükön hús nem volt; a hetvenhárom napi éhezéstől és tizenhárom napi teljes élelemhiánytól csontvázzá asztak össze; erővel is csak nagyon kevéssel rendelkeztek és minden tekintetben csunyák voltak; bőrüknek eredeti olajos bronz-szine piszkos fekete és hamuszürke keverékszinné alakult; nyugtalanul forgó szemeik beteg voltukat, vérök megromlását és májuk megkeményedését árulta el; testök szép alakja és izmaik kecses finom körvonalai — hejh! mind eltűntek. Inkább valami csontházhoz hasonlítottak mint oly férfiak csoportjához, kiknek folytonosan harczi fölszereléseket kellett czipelniök.

Khámisz, a manyuema vezető, más nap reggel, az Ibviritől keletre vezető út fölkeresésére ajálkozott, mert, mondá nekem, Boriotól, a törzsfejedelemtől hallotta, hogy nem nagy távolságban fűvel benőtt térségek terülnek el.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Azt hiszem, igy szólt, Borio egy pár benszülöttnek és valami harmincz puskával fölfegyverzett zánzibárinak kiséretében érdekes dolgokat tudnánk fölfedezni. Magamhoz hivattam tehát Boriot és ő is megerősítette, a mennyire persze szavait meg tudtuk érteni, amaz állitást, hogy csakis jó két napi járásnyira — azaz negyven angol mértföldnyire — egy Mándé nevű hely van, a honnan a fűvel benőtt vidéket láthatni; marhanyájak pedig ott vizet inni az Ituri folyóhoz oly nagy számban jönnek, hogy tőlük a folyó szinte „megárad“. Mindez lelkem forró vágyával megegyezett, a mely szerint mielőbb meg akartam tudni, milyen messze van az erdőtlen vidék; mivel pedig Borio vezetőket adni szintén késznek nyilatkozott, embereimet felszólitottam, ki vállalkozik önkénytesen az útra. Meglepetésemre huszonnyolczan léptek elő, akik, mintha az utóbbi nehány hónapban mindig dúsan lakmároztak volna, uj kalandokra vágytak és törtek. Khámisz és csapatja kevéssel azután elutazott.

Daczára, hogy embereimnek szigorúan meghagytam, ne nyúljanak semmihez, a mi az Ibviri benszülötteinek fentartott területen van, az egyik zsákmánykereső azt mégis meglátogatta és tizenkilencz tyúkot ellopott; kettőt már a más világra küldött, tizenhetet pedig lefejezett volt, midőn titkos rendőreim épen, mikor lakótársával azon tanakodott, hogy a tollakkal mit csináljon, őt is meg zsákmányát is megcsipték. Csak a tollakkal volt a tolvaj megakadva, a hús és a csontok gondot neki nem okoztak. Közvetlen mellette két ember egy egész kecskét, a feje kivételével, egy ültére megevett. Ezen tények a zánzibári gyomor ürtartalmának illusztrálására elég adatot szolgáltatnak.

Ibviri benszülöttei igen szépen viselték magukat és engem kiséretem hálátlansága miatt bizonyos szégyenérzet fogott el. A törzsfejedelem és családja velünk élt

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

és üdvözletét naponként valami hatszor is elmondta: „Bodo, Bodo, ulenda, ulenda“. Azonban embereink az utóbbi harmadfél hónap alatt végtelen nyomorúságot szenvedtek, és ezért el kellett rá készülve lennünk, hogy az első alkalommal, amint lehet, valami kihágást el fognak követni. Én a világon embercsoportot nem ismerek, amely ily éhkorszakot oly nyugodtan, oly rezignáczióval élt volna át, midőn sehol egy szem, sem egy harapás emberi táplálék található nem volt, midőn az egyesek minden tanyán társaikat elhalni vagy útközben halva összerogyni látták, végre midőn tapasztalták, hogy a kevésbbé türelmesek, az éhségtől őrülten a vadon mélységeibe rohannak és őket ott hagyják, ám boldoguljanak a háborús szerekkel és a podgyászszal amint tudnak. A folytonos éhségtől és a vad kétségbeeséstől ösztönöztetvén és a bizalmat tisztjeik iránt elvesztvén, nem csodáltam volna, ha remingtonjaikat felkapják, egy sortüzeléssel fehér vezéreiket leölik, felfalják és igy egy percz alatt nyakukról a hatalom és tekintély birtokosait lerázzák, akik, miként hitték, őket csak a biztos elpusztulás elé vezetik.

Mig egyrészt a benszülötteket, akik tulajdonukat épen akkor vesztették el, amikor legkevésbbé érdemelték meg, sajnáltam, másrészt nem lehetett elfelejtenem azt az örökös bőjtölést sem, amelyet a Baszopo-sellők és Ibviri közt elterülő elpusztított vidéken és erdei vadonban, amelynek szélén épen most valánk, el kellett viselnünk; nem lehetett elfelejtenem embereim békés engedelmességét és a lopások meg kisebb fogások daczára, szakadatlan hűségét, az irántunk tanusított jó indulatát, midőn éhinséget szenvedő állapotunkban a tőlük feltalált vad gyümölcsök legszebbjeit és legjobbjait nekünk ajánlották föl; nem felejthettem el végre azt a bátor és nemes reménynyel teljes magukviseletét sem, amelyet a szerencsétlenségek borzasztó napjaiban nagyjában mindig tanu-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

sítottak; mindezen erényeik mostani hibáik mentségeül szolgáltak feltétlenül és a legjobb, amit tehettünk az volt, hogy megvárjuk, mig a jóllakás és megfontolás az engedelmesség és jó rend helyreállításában bennünket megsegitenek. Az Ihuru és Ituri torkolata, meg Ipoto közt fekvő, éhséggel fenyegető pusztaság vidékein minden egy-két mértföldet társaik holttestei jelölnek; azok ott, a néma sötétségben rothadnak és korhadnak és csakis az életben maradottak hűsége tette lehetővé, hogy azok, — akik a szeptemberben, októberben és november első felében elviselt borzasztó megpróbáltatásokról értelmes bizonyságot tenni tudnak, — a komor és szomorú részletek elbeszélése czéljából életben maradtak.

Minél többet tapasztaltam és az emberi természettel minél jobban megismerkedtem, annál inkább meggyőződtem, hogy az embernek jelentékenyebb része tisztán állati. Ha jól és rendesen táplálkozik, olyan lény, amelyet mindenféle erőmegfeszitésre rábeszélni vagy kényszeríteni lehet, szeretet és félelem ekkor könnyen igazgatja, semmiféle munkától sem vonakodik, legyen az még oly kemény; de ha félig agyonéhezett, a „cave canem“ jelszóra ügyelni kell, mert nincs az az éhes oroszlán, amely a nyers húsdarab mellett nálánál vadabb és támadásra készebb volna. A szigorú fegyelem, a teherhordás minden nap, a vég nélküli menés előttük teljesen ismeretlen vidéken, embereinket, ha gyomruk jól megtömve és emésztő szerveik számára élelmi szerekről bőven gondoskodva volt, soha el nem keserítette; azonban, ha az éhség gyötörte, még a felakasztatás veszélye is a legnagyobb gonosztettek iránt táplált hajlamaikat csak rövid időre mérsékelte. Ibviri benszülöttei, az élelmi szerekben bővelkedvén, tisztán a jó táplálkozás miatt szelidek és nyájasak; de az erdő nomádjai, miként nekem mondák, vadak mint a fenevadak és harczolnak, míg tegzeik ki nem ürülnek.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

12-én hirét vettem, hogy Khámisz, a manyuema, aki, miként hittem, nagy gyönyörűségemre, az előttünk fekvő vidéket kikutatni és a benszülöttek segítségével uj barátokat szerezni, előre ment: e hivatását makacs gonoszságánál fogva nem teljesíthette; a manyuema-vezető nagyon csalatkozott; Kelet-Ibviri lakói megtámadták és két emberét megölték. Megüzentem tehát neki, hogy térjen vissza.

Ibviri balhái olyan tűrhetetlenekké váltak, hogy magamnak nyugalmat szerzendő, sátramat a nyilt utczán üttettem föl.

November 13-án, midőn falusi tanyánkban szemlét tartottam, és embereim állapotát megvizsgáltam, a szorgalmas evés látványa egészen meglepett. Majdnem minden ember vagy avval foglalkozott, hogy a kukoriczát lisztté törje, vagy avval, hogy a száraz banyánákat lisztté morzsolja vagy avval, hogy, magának a szeptemberi, októberi és novemberi kényszerbőjtért kárpótlást szerzendő, éles fogaival a száját megtöltő eledelt rágcsálja.

Khámisz 14-én egy kecskenyájjal tért vissza, amelyet valahol talált. Közénk jövén, elég kegyes volt és tizenhatot nekünk átengedett. Ez bennünk gyanút ébresztett, hogy tervének tulajdonképeni czélja nem a kutatás, hanem az volt, hogy a mi segítségünkkel mesterének, Izmailinek hódításait keletre tovább terjeszsze és Ibviri benszülötteit is olyan szegénységre juttassa mint a minőben például Ipoto szomszédsága nyomorgott. De bár Khámisznak elég ereje volt, hogy ez utóbbi dolgot megvalósítsa, a buta embernek kapzsisága őt a benszülöttek mérges nyilaival szemben olyan gondatlanná tette, hogy három emberét elvesztette. Ugy látszik, amint a kérdéses kecskenyájat megpillantotta, a fölfedezésekre irányuló terveit elfelejtette, és manyuemáit felbiztatta, hogy azt rabolják el, a mi embereinket pedig magánál tartotta.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Ez utóbbiak tehát ezen taktika következtében sértetlenül tértek vissza, és e gyalázatos tettben részök sem volt. Amint azután Khámisz, szomorkodván három derék társának elvesztén, falunkba visszatért, váratlanul Borioval, Kelet-Ibviri törzsfejedelmével találkozott és őt szó nélkül elfogatta. Mielőtt Khámisz megérkeztéről engem értesített, kiadta a parancsot, hogy legyilkolt embereinek megboszulására a törzsfejedelmet fojtsák meg. Véletlenül hirt vevén erről, Khámiszhoz őrséget küldtem, hogy Boriot szabaditsák ki, ha kell, erőszakkal is; a törzsfeje-

BODO-ERŐD.

delmet azután egy kunyhóba vitettem, hol semmi baja sem történhetett; végül megmondtam neki, maradjon ott egészen nyugodtan, míg Khámisz elutazik.

Pihenő napjaink tartama alatt bőven lakmároztunk; mert annyi élelmi szert találtunk, a mennyivel hat hónapig bátran elmaradhattunk volna anélkül, hogy szükségtől kellett volna tartanunk. Élveztünk érett banyánákat a melyekből kecsketejjel puddingot csináltunk; ettünk lepényeket, pástétomot, kenyeret, édes batátát, maniokot, jámszgyökeret, zöldségeket, tyúk- és kecske-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

húst in infinitum. Ezen a napon, ebédre a következő volt a menu-nk:

Kecskehús-leves.
Sült kecskeczomb, édes sült batátákkal.
Főtt édes-maniok.
Pirított banyának.
Édes lepény érett banyánákból.
Pizáng-szeletek.
Kecsketej.

A magunk és kiséretünk külsejében a változás lassanként meglátszott. Annyi bizonyos, hogy a zaj a tanyán nagyobb lett és néha-néha hallottam, amint egyik-másik emberem énekelni is próbált; mivel azonban a hangjában még hiány volt, máskorra halasztotta.

16-án, délután 3 órakor Jephson, Nelson megmentését fényesen véghez vivén, közénk érkezett. Miként Jephson jelentést tevő leveléből kitűnik, sikerült neki, Nelson kapitányt szorult helyzetéből kimentenie és hét nap alatt megtevén száz mértföldnyi útat, vele együtt Ipotoba szerencsésen visszatérnie. Nelson leveléből itélve, a kapitány borzasztó helyzetéből ugyan kimenekült, de az ipotoi bőség közepette, amint látszik, hasonló kétségbeesett helyzetbe jutott.

Más nap Khámisz és manyuemái búcsúvétel nélkül megindultak hazafelé. Ipotoba tisztjeimnek levelet, Khámisznak pedig Indekaruba elefántcsontot, meg ruhakelméből álló ajándékot küldtem, a honnan a manyuemák talán saját honfitársaiktól segítséget kaphattak. Soha önmagammal annyira elégületlen nem voltam, mint akkor, midőn ezekkel az emberekkel olyan nyájasan bánni és elmenetelöket megengedni kényszerültem anélkül, hogy magamnak a csekély elégtételt megszerezni, nekik véleményemet a manyuemákról általában és az ipotoi csordáról különösen megmondani, képes lettem volna. Min-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

den ponton vereséget szenvedtem; kényszerítettek, hogy velök nagylelkűen bánjak és végre ravasz módon azt a kötelezettséget is rám sózták, hogy lopott elefántcsontjukat tovább szállítsam.

Mindennek daczára irántuk némi hálát érzek azért, hogy helyzetemet jobban ki nem zsákmányolták. Nelson kapitány, Dr. Parke és valami harmincz emberem hatalmukban levén, tőlem ezer engedményt csikarhattak volna ki, amit azonban szerencsémre nem tettek meg. Most már reméltem, hogy az isteni igazságszolgáltatás e próbaidő eltelte után alkalmasnak fogja találni az időpontot, midőn engem függetlenebb állásba juttathat. Ha a doktor és Nelson és beteg embereink felgyógyultak és tanyánkon lesznek, ha a 116 tehercsomó és az Ipotoban hagyott csolnakom többé nem lesz ott, akkor és csakis akkor leszek képes őket számadásra felhívni és annak végleges, feltétlen kiegyenlítésére szoritani. Követeléseim jegyzék alakjában világosan és tisztán vannak megirva:

Kilonga-Longa és társainak Ipotoban.
Stanleytől, tisztjeitől és az Emin-expedicziótól embereitől
1887. november 17-én.
Számla:

	Tartoznak
A Lenda-folyó és Ibviri közt 67 embernek éhhalálát okozták; mivel a folyón 271 emberrel keltünk át; most pedig azokkal együtt, akiket még ide várunk csak 175-en vagyunk, ideszámítva még Nelson kapitányt és Dr. Parke-ot is — a veszteségünk emberekben:	67
Az Ipotoban levő 27 emberrel, akik gyengék az útra és akik közül többen nem fognak kigyógyulni.	
Mufta Maringával, akit dárdadöfésekkel megöltek .	1
Egy emberünk halálra korbácsolásáért	1

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

200 korbácsütésért, melyet Amira, egy zánzibárira mértek.
A kisérletért, hogy Nelson kapitányt és Dr. Parke-ot agyonéheztetni akarták.
Két töltéssel tele ládának elrablására való ösztönzésért.
Harmincz lopott remington-puska elfogadásáért.
A zánzibáriaknak különböző módon való nyomorgatásáért.
A kényszerért, amelylyel Szarbokot rabszolga-munkára szorították.
A Nelson kapitánynyal és Dr. Parke-kal szemben elkövetett különböző sérelmekért.
44000 □ mértföldnyi terület elpusztitásáért.
Sok ezer benszülöttnek legyilkolásáért.
Sok száz asszonynak és gyermeknek rabszolgává tételéért.
1887. május és október hónapok közti időközben 200 elefántagyarnak ellopásáért.
Számos gyilkosságért, rablásért, bűnért és pusztitásért, amit elkövettek, elkövetnek és el fognak követni.
Zánzibáriak haláláért, számszerint 69-ért
Megszámlálhatatlan gonosz tettért!

17-én délután, volt megint egyszer alkalmunk tapasztalni, hogy összeköttetésünk a manyuemákkal milyen bajokat vont maga után. Egész Ibviri és a szomszédos kerületek ellenünk fegyvert fogtak. Ellenségeskedéseiknek első nyilvánúlása abban állott, hogy egy bizonyos Szimba nevű emberünket, midőn a tanyánk közelében, vizet méritendő, a folyóhoz ment, nyillal hason lőtték. Sebének végzetes természetét aggodalmas arczunkról leolvasván a szegény ember, „burjáni testvérei"-ért kiáltott; később pedig kunyhójába ment, remingtonját megtöltötte és joviális, nem csunya arczát a lövéssel eltorzitotta és meghalt.

A zánzibáriak gondolatai az öngyilkosságról sajátságosak voltak; legtalálóbb kifejezést nekik Száli, a sátoros fiú adott.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

„Gondoljátok csak, Szimba! a szegény ördög, akinek a világon semmije sem volt, semmije és senkije, amit vagy akit szerethetett volna, sem neve, sem hazája, sem tulajdona, sem becsülete nem volt és mégis öngyilkosságot követett el! Ha még valami gazdag arab lett volna, vagy valami hindu kereskedő, vagy a katonák kapitánya vagy valami kerület kormányzója vagy valami fehér ember, a kit szerencsétlenség ért vagy aki a becstelenség vagy szégyen áldozatává lett, igen, akkor az öngyilkosság okát még érteném; de ez a Szimba, aki csak szolga, Unyanyembéből számüzött ember, akinek sehol a föld kerekségén, itt a tanyánkon levő nehány szegény asztaltársán kivül, más barátja nem volt, neki megy és magát főbe lövi mint valami gazdag ember! El vele! dobjátok a vadonba, hadd rothadjon el! Mi joga van neki arra, hogy koporsót kapjon és tisztességes temetésben részesüljön?“ Igy gondolkoztak róla azok az emberek, akik azelőtt pajtásai voltak — habár nem is adtak gondolataiknak oly erővel teljes szavakban kifejezést mint az illetőnek elkapatottságán szörnyen indignálódó kis Szádi.

E napon, kora reggel Stairs hadnagyot harminczhat fegyveres emberrel, vezetőül Boriot és egy fiatal manyuema önkénytest adván melléje, kelet felé, kémszemlére küldtem ki, mert hiszen még nehány napig több lábbadozónak megérkeztére kellett várnunk, akik az Ipotoban elszenvedett kegyetlenségeket megunván, inkább megakartak útközben halni, semhogy a manyuema rabszolgák között a borzasztó elnyomatást tovább is tűrjék.

19-én megérkezett Uledi, az *Advance* kormányosa az evezőkkel, jelentvén, hogy tizenöt lábbadozó erre felé útban van. Éjjel ezek is a tanyánkra érkeztek.

21-én a kémszemlélő csapat Stairs hadnagy vezérlete alatt, Borio kiséretében visszaérkezett; a fűvel boritott

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

térségekről hirt szerezni nem tudtak, annyit azonban jelentettek, hogy egy türhetően jó út állandóan kelet felé visz; ez olyan biztató hir volt, amelynél jobbat nem várhattunk.

23-án, ibviri-i tartózkodásunk utolsó napján, szemlét tartottam és csapatainkat ujra szerveztem; az eredmény a következő volt:

Az 1. sz. csapat, Jephson vezérlete alatt, állott	80	emberből
A 2. „ „ Stairs „ „ „	76	„
Szudániak voltak	5-en	
Szakácsok	3-an	
Inas gyerekek	6-an	
Európaiak	4-en	
Manyuema vezető	1	
Összesen:	175-en	

Ipotoban Nelson kapitányt és Dr. Parke-ot beleszámítva huszannyolczan maradtak; Ugarrovvánál pedig, hogy uj erőre tegyenek szert, ötvenhatot hagytunk. Azonkivül még valószinüen valami tizen, akik Nelson éhinséges tanyáján maradtak, Umarival, a vezetővel vissza fognak hozzánk térni; igy tehát az elsőcsapat tagjainak száma 268 volt; ennyien maradtak a 389 ember közül életben, akik 139 nap előtt Jambuját elhagyták; veszteségeink e szerint 111 embert tett ki. E számitásunkban azonban erősen csalódtunk, mert Ugarrovvánál levő betegeink közül többen meghaltak, ipoto-i betegeink állapota pedig siralmas volt.

Ibviribe érkezésünk óta embereink nagyobb része naponként egy fonttal lett nehezebb. Nehányan határozottan meghíztak; szemeik ragyogni kezdettek és bőrük fényes lett mint a megolajozott bronz. Az utóbbi három estén már énekelni is merészkedtek; amint kukoriczájukat morzsolták, dudolgattak; vacsorájuk után pedig, a

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

hold feljöttekor, danolgattak. A jó kedvü nevetés is gyakran fel-felhangzott. E nap délutánján két fiatal legény ökölversenyre kelt, közbe-közbe egymásnak számos kemény csapást osztogattak; az érdeklődő hallgatóságnak pedig a „fonó mesék“ hallgatására bőven nyilt alkalma. Mozgalmas lett hirtelen az élet megint. Embereim mélabús gondolatai nem irányultak többé a csontvázakra és a halálra, messze fekvő szigethazájukban hagyott távoli barátjaikat többé nem emlegették; ehelyett szép reményekkel eltelve a jövőről, a már nem nagy távolságban levő füves térségekről, azoknak halmos szavannáiról, zöld rétjeiről és bőven található, kövér szarvasmarháiról beszélgettek; azután pedig gyönyörrel merengtek el a juhok tele tölgyén, tömör púpjain és kövér farkain, a kölessel és szezámmal telt magtárakon, a zoggával, pombével és más, kedves izgató italokkal telt fazekakon és képzeletökben már tisztán látták a tó kikötőjét, hol a fehér ember gőzösei horgonyoznak.

Most már mindnyájan kivánták, hogy induljunk útnak; a pihenőt már megunták. Voltak ugyan még talán valami huszan, akiknek két heti pihenőre szükségök lett volna; mivel azonban mindannyian már lábbadoztak, föltéve, hogy elég élelmi szert találunk, a teher nélküli utazás nem fog nagyon nehezökre esni.

November 24-ének, tiszta, derült napnak hajnalán a szudáni trombitás oly vidám hangon fujta meg az indulót, hogy mindenkinél készséges feleletre talált. Az emberek „készen, igen készen, uram!“-jaikat oly módon hangoztatták, amely engem előbbi expediczióimra emlékeztetett; a mostani alatt soha ilyen jó kedv nem mutatkozott. A tiszteknek nem kellett kétségbe esniök a vonakodók és akaratosak késedelme miatt; nem volt a tanyán egyetlen egy sem, aki hátra maradt volna. Mindenkinek arczán az örvendetes remény tükröződött vissza.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

A kilátások okozta vidám kedv lépteiket siettette. Az útat két napi járó földre a kémszemlélő-csapat ismerte; miként Kaleb és Józsua, a roppant nagy számú, lelógó pizángcsomókról, a melyeknek érett gyümölcsei a levegőt pompás illattal töltik be, a batátákkal beültetett kertekről, a hullámzó kukoricza-vetésekről stb. nem győztek eleget beszélni. Ezért is, most először, nem kellett a miatt aggódnunk, hogy ezt a tehercsomagot vagy azt a ládát ki fogja vinni; most nem kellett a teherhordókat keresnünk, nem kellett veszekednünk, fenyegetőznünk, mert az emberek az árurakáshoz a szó szoros értelmében szaladtak, a tehercsomagokért birkóztak és örömükben nevettek; a tisztek pedig, a történtek fölött teljes megelégedésöket fejezvén ki, elismerően mosolyogtak.

Egyesével, mint a világ legboldogabb emberei, hagytuk el a helységet. A gonosz manyuemák mögöttünk voltak; előttünk pedig képzeletünkben a pázsitos földnek élénk képe, azután pedig a nagy tó tűnt föl, amelynek partján bennünket a háladatos pasa és nem kevésbbé háladatos serege fog üdvözölni.

Háromnegyed óra alatt Borio helységébe érkeztünk (a törzsfejedelem előtte való nap bocsáttatott szabadon); a helység 33 láb széles, jól rendezett utczából áll, melyet 400 yardnyi hosszúságban négy alacsony épülettömeg szegélyez. A kapuk számából következtettük, hogy Borio tulajdonképeni községében ötvenkét család lakik. A törzsfejedelem háza négy láb széles, hat láb hosszú és két hüvelyk vastag nagy széldeszkáról volt fölismerhető; kapuját dőlt négyszögalakban vágták ki.

A széles ereszek magassága 10 láb, a házak szélessége szintén 10 láb volt. Elől az ereszek a falból 30 hüvelyknyire, hátul pedig 2 lábnyira állottak ki. A falun kivül, egyenletes, magas talajon a szántóföldek, kertek és ültetvények diszlettek, melyeket köröskörül az érin-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

tetlen, sötét, barátságtalan és veszélylyel fenyegető erdő környékezett. Borio falva valamennyi közt, amelyeket az Aruvimi völgyében láttunk, a legcsinosabb és legkénye lmesebb volt. Nyugati végétől valami száz yardnyira állandó folyású, tiszta patak hömpölygette hullámait, a melyekben a harcsaféle halak nagy számmal uszkáltak.

Rövid pihenő után útunkat folytattuk és bementünk az erdőbe. Négy mértföldnyire Borio falván túl egy mocsáron mentünk keresztül, amely a pompás raphia-pálmák tenyészetére nagyon alkalmas; azután pedig villás-reggeliztünk. Délután kisérletképen megpróbáltam lépéseimet megszámítani; 200 yardnyi területet megmértem, hogy lépéseim hosszát megtudjam és azt találtam, hogy az erdőn keresztül, meglehetősen jó ösvényen, átlag óránként 4800 26 hüvelyk hosszú lépést tettem, a mi 3470 yardnak felel meg. 3 órakor a törpék egy nagy falujában ütöttünk tanyát; innen a szomszédos helységekbe négy különböző út vezetett. A falu kétségtelenül kedvelt hely volt, mert piaczát jól kitaposták és játékok, összejövetek és gyülések számára alkalmas helylyé tették. Tanyánk körül a bozót még teljesen érintetlen maradt.

25-én, $8^1/_4$ mértföldnek bejárása után Indemváníba érkeztünk. Utunk az Ituri és Ihuru közti vizválasztó mellett vezetett el. A helység tojásdad alakú, a házak épitésmódja olyan mint Borio falvában. A telepet gazdag pizángültetvények környékezik, és a kukoricza, dohány, bab és paradicsomalma is bővében vannak. A tisztáson, a fatörzsek félelmetes zűrzavarán keresztülmenvén, egyik emberünk megbotlott, leesett és nyakát szegte.

26-án Indemváníból rendkivül nedves vidéken keresztül Nyugat-Indenduruba mentünk. Majdnem minden mértföld után egy-egy folyón kellett átkelnünk; nedves, csepegő moh takarta tetőtől-talpig a fatörzseket; még a csalitokat és kúszó növényeket is az födte.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Az e napi útunknak nevezetessége egy széles út volt, amelyet 3 mértföldnyi hosszúságban az alant növő bozótokban vágtak ki és tisztítottak meg; az út a törpék egy nagy helységébe vezetett, amelyet azonban ujabban kiürítettek. Benne kilenczvenkét kunyhót találtunk, a miből következtettük, hogy ugyanannyi vagy körülbelül annyi család lakja. Az egyik kunyhó a többinél mutatósabb, alkalmasint a törzsfejedelem lakóhelye. Mostanig az erdei törpéknek már valami húsz helységét láttuk, de törpét, az Ugarrovvánál talált, csinos, kis nőn — a miniature Hebén kivül, egyet sem.

Stairs hadnagy Ibviriből kiinduló kémszemléje alkalmából Nyugat-Indenduruban megfordult és a helységet épségben hagyta, de a benszülöttek épen azért, mert ő megszállotta volt, elutazása után fölégették. Azt is észrevettük különben, hogy a balesszék egy és ugyanazon földnek termékeiből kétszer csak nagy ritkán esznek; a pizángberkeket, ha gyümölcseiket leszedték, egészen elhagyják és másokat ültetnek; a kukoriczaföldet, ha megkapálták, beültették és learatták, ott hagyják, hadd lepje el a gaz. Ugy látszik, hogy banyánákat minden évben ültetnek és szántóföldek szerzése végett az erdőt is minden évben irtják; ebből magyarázható ki azon óriási tisztások keletkezése, amelyeken mi keresztül mentünk és annak a sok ezer fának kivágása, amelyek a talajt mint óriási romok fedik. A banyána vagy pizáng ültetése czéljából a benszülöttek a bozótokat egyszerűen levágják, a fiatal gumókat sekély lyukakba teszik és ezekbe annyi földet tömnek, hogy a gumót állva megtartsa; azután vágják ki csak az erdőt, a fákat ott hagyván heverni, ahová estek. Hat hónap alatt a pizáng-gumó az árnyékban, gyökerek és erdő-romok közt csodálatos gyorsan kihajt és 8 láb magas fává nő; egy év mulva pedig gyümölcsöt is terem. A kukoriczának vagyis török buzának napfény kell. A benszülöttek 10, 15 sőt 20 láb

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

magas állványokat is épitenek és a fákat a törzsükön felül levágják. A törzsököket szintén eltávolítják és vagy deszkákká hasogatják, vagy kunyhóik belső és külső falai számára feldolgozzák vagy kivájják és a banyánabor készitéséhez való teknőkké alakítják. Az ágakat a tisztássá irtott hely köré rakják; el nem égetik, mert a földet soványnyá tennék; a talaj ugyanis gazdag humuszban és tűz esetén az agyagos részeig kiégne.

Tekintve, hogy mily nagy munkába kerül, mig az őserdő egy része ki van irtva, az ember hajlandó volna a balesszéket bolondoknak tartani, hogy olyan csekély okért, mert az idegenek egy éjjelre megszállották, falujokat felégetik; ez is azonban csak egyik példája annak, hogy e nép milyen rossz-indulatú és makacs. Borio faluját, például, egy évnél hamarabb aligha volnának képesek ujra fölépíteni. A falvak közül, amelyeket láttunk a legnagyobbnak is alig volt 600-nál több lakója; ezért bármennyire csodálkozzunk is előitéleteiken, nem tagadhatjuk meg tőlük másrészt elismerésünket azon nagy munkásságukért és végtelen türelmökért, amelylyel oly fényes eredményeket tudtak elérni, mint látni alkalmunk volt.

Kelet-Indenduru is rendkivül jól épült helység és igen-igen tiszta, bár a házak belsejében a különböző férgek csakúgy hemzsegtek. Az utcza azonban, a házak magasságához képest igen szűk és ha benne éjjel véletlenül tűz ütne ki, a lakosság fele ott éghetne. A kunyhók magasabbak voltak mint Borio falujában és mivel az épületek hossza egy pár száz yardnyi és a helységnek csak egy főkijárata van, még pedig keleti végében, a tűzveszély oly nagy volt, hogy mi a falut csak több rendbeli elővigyázati rendszabályok megtétele után szállottuk meg, igy akarván a látszólag tökéletes veremben a bekövetkezhető szerencsétlenségnek elejét venni.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Sötét faju, mezei babot véka számra gyűjtöttünk; embereink azonkivül a czukornád levének élvezetében nagy mértékben gyönyörködtek.

Ekkor már a déli szélesség 1^0 $22^1/_2'$ alatt és a vízválasztótól délre voltunk, mert a folyók mind az Ituri felé folytak.

28-án Kelet-Indenduruban megpihentünk; innen három különböző irányban kémszemlélő csapatokat küldtünk ki, hogy a telepből kivezető útak irányáról nagyjából tudomást szerezzünk. Volt részünk elég soká abban, midőn magunknak kellett az erdőben útat törnünk; mivel pedig most egyet találtunk, amelynek oly jó hasznát vettük, sehogy se akartuk azt az unalmas munkát megint megkezdeni, a melylyel a bozótban és a lent növő csalitban való utazás jár.

Jephson csapatja D. D. K.-nek és végre D.-nek ment, délben azután visszatért, hogy eljárásáról jelentést tegyen, Ez az út nem volt nekünk való. Rashid csapatja megindult azon, amely É. K. É.-nak és végre északnak, két kis helységen vezetett keresztül, ott azután két ágra oszlott, az egyiknek dél, a másiknak északkelet felé levén folytatása. Ez utóbbinak mentén folytatván kutatásait, Rashid a benszülöttek egy tanyájára érkezett. Itt egy kis csetepaté fejlődött ki; a benszülöttek elmenekültek; a győzelemnek díja kilencz kövér kecske volt, amelyek közül a mi táborunkba csak öt jutott el. Ez az út sem felelt meg czélunknak.

A harmadik útkereső csapatot kitünő kém vezette, aki egy keletnek vezető útat csakugyan talált. Elhatároztuk, hogy ezt fogjuk követni.

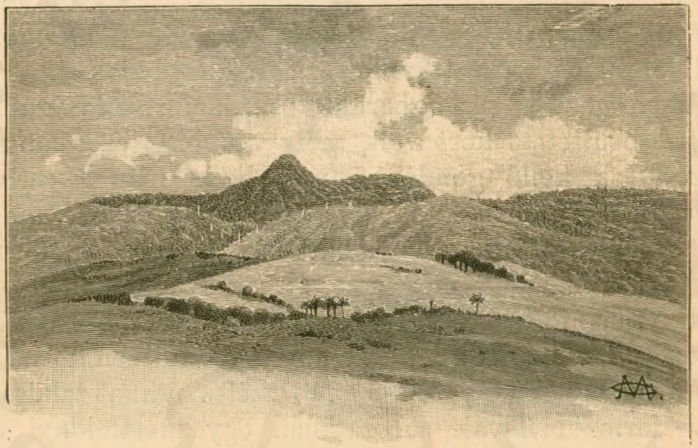
29-én Indendurut elhagytuk és délére Indepesszuba érkeztünk; délután, öt óra alatt tiz mértföldet tevén meg, a mi rendkivül gyors utazás volt, egy észak felé vezető ösvényen a baburuk telepéhez jutottunk.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Más nap meglehetősen jó úton indultunk meg; másfél óra mulva nagy kiterjedésü, körülbelül 240 acre-nyi felületü tisztásra bukkantunk. A fák még nem rég voltak levágva. Ez jelezte, hogy vagy valami hatalmas törzs érkezett ide vagy pedig nagyobb számú régibb telepesek előbbi lakóhelyeiket elhagyták és ujakat kerestek fel, hogy maguknak nagyobb kényelmet biztosítsanak. Egy fogoly vaburu-asszony átvezetett a nagy kiterjedésü torlaszok közepén, amelyeknek látása is elrémített. Egy óra alatt, nehány lábszársérülés és sok rettegés után túl voltunk rajta; az út ezután egy hosszan elnyúló dombnak szelid lejtőjén vezetett fölfelé. Mindkét oldalról a völgyekben gazdag pizángberkek és számos zöldséggel és tökkel beültetett kert volt, mely utóbbiak azonban nem részesültek kellő gondozásban. Midőn már a csúcstól csak félórányira voltunk, oly magasságra értünk, amelyről, miként hittük, csakhamar lesz akkora kilátásunk, a minőt mindeddig még nem élveztünk; örömmel siettünk tehát fölfelé és csakhamar a faluk egész sorához érkeztünk, amelyek a lejtőn épültek. Mindezen helységek közt, jól kitaposott, 40—60 láb széles útakat találtunk; ilyen formáju falvak sorozatában egy mértföldnyi útat könnyen és csakhamar megtehettünk. Már több különálló, alacsony, hosszú és szép épületsor között haladtunk volt el, midőn egyszerre észreveszem, hogy az előcsapat vezetője siet a lejtőn lefelé én hozzám. Mellém érkezvén, felszólít, hogy nézzek csak napkelet felé; arra fordulván, szemeim kellemes látványban gyönyörködhettek, felváltva rétek és erdő, sík felületü legelők, füvel borított halmok és völgyek, sziklás magaslatok és szeliden gömbölyödő csúcsok, igazi „hazája a halmoknak és völgyeknek, melyet az ég esője öntöz“ terült el előttünk. Hogy e nyilt vidék esőben nem szűkölködik, azt bizonyították a folyamok mentét követő fasorok és a facsoportok, melyeknek koronái alig nyultak föl a szelid lejtőjü partok fölé.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

A nagy erdőnek, melybe oly sokáig el voltunk temetve és a melynek határait láttuk, északkelet felé még megszakítatlan folytatása volt; azonban tőle keletre egész más vidék terült el, itt fűvel borított rétek, síkságok és dombok voltak láthatók gazdagon tarkítva berkektől, csalitoktól és keskeny fasoroktól; ez a vidék a látóhatárt elzáró hegylánczokig nyult, a melyeknek lábánál, jól tudtam, elérjük azt a czélunkat, amely felé már hónapok óta törekedtünk.

A PIZGAH-HEGY KELETRŐL NÉZVE.

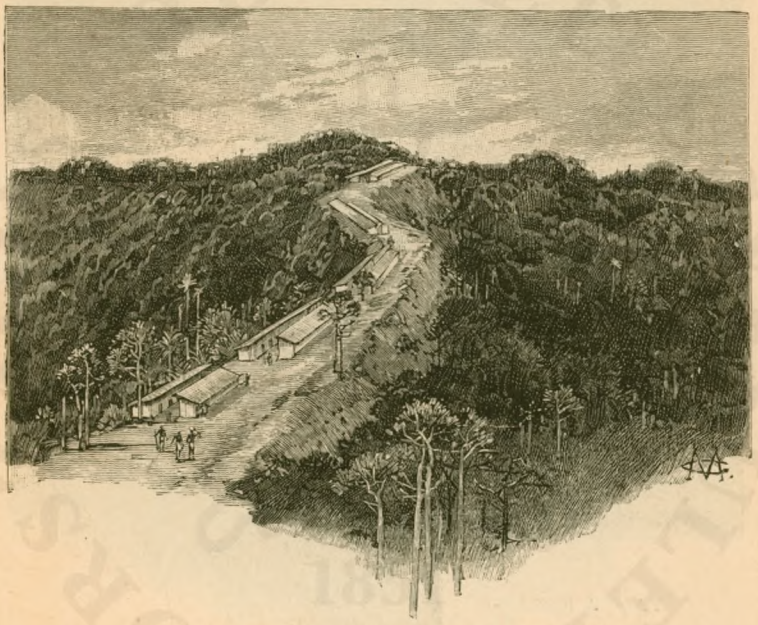
Élveztük tehát a rég megigért kilátást, kiértünk végre a sötétségből miként már régen óhajtottuk! Ezért is az erdős gerincz csúcsát, amelynek egyik kiágazásán mi is állottunk és a mely tőlünk keletre, két mértföldnyire, a tenger szine fölé 4600 láb magasságra emelkedett, Pizgah-hegynek kereszteltem, mert, miután 156 napot az őserdő félhomályában töltöttünk volt, róla nyilt Ekvátoriának oly rég várt legelőire először kilátásunk.

Az emberek bámuló szemekkel sietve másztak föl a lejtőn, mintha kérdeni akarták volna még mielőtt gon-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

dolataikat szavakban kifejezték: „Igaz-e? Nem hazugság? Lehetséges-e, hogy közel vagyunk a pokoli erdő végéhez?“ Ledobván terheiket és csodálkozó, örömmel teljes meglepetéssel nézvén maguk elé, nehány percz alatt meggyőződtek annak igaz voltáról.

„Igen, barátim, igaz. Isten kegyelméből fogságunk és szolgaságunk végéhez közel vagyunk!“ Vágyakozva

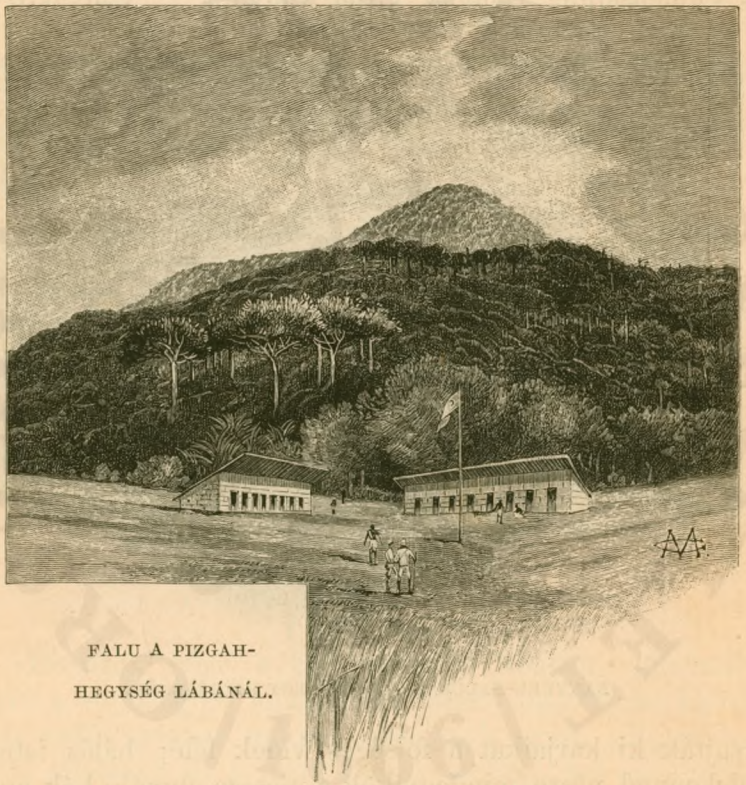

BAKVURU-FALUK A PIZGAH-HEGY KIÉRÉSÉNÉL.

nyujták ki karjaikat a fölséges vidék felé; hálás isteni félelemmel nézte mindegyikök a messze elnyúló kék eget és miután mintegy megbűvölve megbámulták volt, mély sóhajjal tértek magukhoz; midőn pedig megint megfordultak, ott nyult el nyugat felé a végtelenségbe a sötét erdő, ők pedig ökleikkel fenyegették, kézmozdulataikkal utálatot és gyűlöletet fejezvén ki. A hirtelen izgatottságtól mintegy lázba esvén, vádolták kegyetlenségeért,

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

amelyet irántuk és társaik iránt tanusított, a pokolhoz hasonlították és szemrehányást tettek neki, hogy társaik közől százakat ölt meg; a gombák és fás-babok vadonjának gúnyolták; a nagy erdő azonban, amely mint valami kontinens, mint lusta nagy bestia terült el, melynek óriási prémjét vékony ködlepel takarja, nem felelt egy

FALU A PIZGAH-HEGYSÉG LÁBÁNÁL.

szót sem és mint mindig végtelenül komor, kegyetlen és irgalmatlan maradt.

Délkeletről délnek 6—7000 láb magas hegyláncz nyult el. Egy fogoly asszony délkelet felé mutatott, mondván, oda kell nekünk mennünk, ott van a nagy viz, amely „felkapván a homokot és hajtván azt maga előtt,

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

dörgő lármával, szakadatlanul csapkodja a partot;“ mivel azonban ekkor a déli szélesség 1° 22′ alatt, azaz ugyanazon szélességi kör alatt voltunk mint végczélunk, Kavalli: jobbnak tartottam, egyenesen keleti irányban, czélunk felé törni.

A TÖRPÉK KIRÁLYNŐJE.

Az öreg Borio, Ibviri törzsfejedelme az Ituri folyását ábrázolván kezével D. K.-ről É. Ny. felé egy félkört csinált és igy szólt: a folyó egy magas hegynek vagy hegyláncznak lábánál ered. A Pizgah-tól délkelet felé síkságot nem láthatunk, csak mély, erdős völgyet és ha szemünk nem csal, az erdő felhúzódik a hegyláncz csúcsáig. Ha az ember öt hónapig szakadatlanul erdőben

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

járt, megelégelte; ezért is változtatni akarja helyzetét, ha nem is ér el vele egyebet mint hogy fáradalmai más fajtájuak lesznek. Ez volt a másik ok, a miért a „nagy viz"-hez vezető útra vonatkozólag minden tanácsot elvetettem.

A bakvuruk falujában, ahol most tanyát ütni készültünk, vastag bivalybőrből készült, ujjatlan mellényeket találtunk, amelyeket embereink mint alkalmas védő eszközöket a fűvel borított vidék néptörzseinek nyilai ellen, maguknak biztosítottak.

Deczember 1-én megint lementünk oda, a honnan jöttünk volt, azután pedig egy keletnek vezető ösvényen útunkat folytattuk. Kevéssel utóbb egy másik hegy-ágra kapaszkodtunk föl, amely a Pizgah-csúcs alatt fekvő terrasszra vezetett, itt az aneroid-barometerről olyan magasságot olvastunk le, aminőre mindeddig még nem jutottunk volt. Folytattuk azután útunkat azon az ösvényen, amely egy másik, közepes magasságú hegy-ágra vezetett. Utközben több jól látható és jól kitaposott útakon mentünk át; a mi ösvényünk azonban fontosságban mindig nyerni látszott, mig végre délelőtt 11 óra 15 perczkor Ijugu nevű nagy falúba érkeztünk, amelyet, természetesen, elhagyatva találtunk, mert az erdő benszülöttei az uj jövevényekről nagyon gyorsan kapnak hirt. A falu utczája negyven láb széles volt.

A Pizgah-hegy lába és Ijugu között az erdőben nagy volt a szárazság; feltűnt ez a változás annál inkább, mert Indenduru és Ibviri között rendkivül nagy nedvességet éreztünk és láttunk. A földön heverő falevelek már egy kicsit kiszáradtaknak látszottak és lábaink alatt ropogtak; az út pedig, bár az őserdő árnyékában vezetett, hasonlított némileg valami falu poros utczájához.

Déli pihenőnk után még két óráig mentünk és azután egy kis helységhez érkeztünk, amely három kúpalakú

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

kunyhóból állott; ennek közelében tanyát ütöttünk. Ámbár tiz mértföldet jártunk be, a környezetünkből itélve a nyilt vidéktől még száz mértföldnyire is lehettünk volna; mert az, szokás szerint, magas, sűrű, igazi trópikus éghajlatról tanuskodó erdőből, sötét, árnyékos és magas fákból állott, amelyeket kúszó- és kapaszkodó növények fűztek egymáshoz és a melyeknek árnyékában sűrű bozót diszelgett. Találtunk azonban az egyik kunyhóban egy sajátságos nyilat, amely az eddig látottaktól nagyon különbözött. Hosszúsága huszonnyolcz hüvelyk volt, három hüvelyk hosszú vége pedig dárdavéghez hasonlított. A nyele könnyü vöröses nádból készült, szép és finom rovátkákkal volt díszitve; irányadóul pedig nem szolgált, mint az előbbieknél, valami levél, sem fekete kelmedarab, hanem egy háromszögletü vékony kecskebőrdarabka. Az erdei néptörzsnek egy, húsz hüvelyk hosszú nyilakkal telt tegezére is bukkantunk itt; ebben a nyilhegyek mind különbözők voltak és csakis hegyeik gyilkos élességében és kampósságában egyeztek meg egymással.

IJUGU TÖRZSFEJEDELME.

Deczember 2-án, mindjárt tanyánk elhagyása után, a benszülöttek ösvényét eltévesztettük és számos, összevissza kuszált bivaly meg elefántcsapás között kellett útunkat keresnünk. Az egyik ostoba legény, aki elkóborolt volt, azt mondta nekünk, hogy ő a mult éjjel kiért a síkságra és hogy most is könnyen el tudna

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

oda vezetni. Bizván szavaiban, az ösvénytől eltávoztunk és, miként régibb időkben, az erdőn keresztül kanyargós, csavargós úton haladtunk tovább. Miután északkeleti irányban közel három óra hosszat mentünk, egy falura bukkantunk, melyben a kúpalakú kunyhók fűvel voltak fedve. Nagy fölfedezés volt ez, örömkiáltásokkal is üdvözöltük mindnyájan. Az egyik legény a szó szoros értelmében oda rohant a fűhöz és forrón megcsókolta. A fűvel borított földnek két jellemző tulajdonsága állott előttünk; az egyik a kúpalakú kunyhó, a másik a fűfedél. A faluban déli pihenőt tartottunk; egy pár fiatal ember felhasználta ezt az alkalmat és kutatni kezdett; mielőtt a pihenő idő letelt, hoztak is egy csomó zöld füvet, amelyet oly odaadó lelkesedéssel üdvözöltek, miként egykoron Noe és családja az olajággal visszatérő, szelid galambot üdvözölhette. Ámde jelentésök nem volt kedvező; az út, mondák, amelyet követtek, mocsárhoz vezet; mivel pedig a mocsár teherrel megrakott karaván ra nézve borzalom, délután déldélkeleti irányban indultunk meg és harmadfél óra alatt Indeszurába, egy másik helységbe, illetőleg kerületbe érkeztünk, amely több, fűvel fedett kunyhó képezte telepből állott. Itt tanyát ütöttünk.

Alkalom nyilván az egyik háznak fedelét kijavitani, egyik emberünk fölmászott rá és amint onnan közönyösen körülnéz, veszszük észre, hogy tenyerét szeme fölé tartja és szörnyen bámul. Azután pedig kis vártatra hangosan elkiáltja magát, hogy az egész falu hallhatta: „Én látom a pázsitos földet. Ah! hiszen ide egészen közel van!“

„No“ válaszola az egyik gúnyolódva „nem látod talán a tavat és a gőzöst meg a pasát is, akit keresünk?“

A legtöbben azonban, e szók hallatára, mozgásba jöttek és három ember a vad macska gyorsaságával mászott fel a fedélzetre, mások a fákra kúsztak föl, sőt

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

az egyik merész fiatal ember olyanra kapaszkodott föl, amelyre legfölebb egy majomnak sikerült volna feljutnia és csakhamar egész khórus szólalt meg: „De biz igaz az, Isten igazsága, hogy a nyilt vidék itt van közelünkben és mi nem tudtuk! Hiszen, nincs messzebb mint egy nyillövésnyire! Ah! ha elérjük, Isten veled sötétség és vakság!“

Midőn egyik legényünk a közelben levő folyóhoz vizért ment, egy öreg asszony lépett ki hirtelen a bozótból; a legény eldobta a vizesfazekat és megkapta az asszonyt. Ez erős és szinte az őrültségig makacs levén, mint nemének többi tagjai, szabadsága érdekében kemény ellenállást fejtett ki. Egy Salisbury grófnő nem lehetett volna makacsabb; azonban legényünk erősebb és izmosabb volt és magával hozta őt a tanyánkra. Kedveskedésekkel, hizelgésekkel megszelidítettük és miután egy hosszú pipát is készségesen megtöltöttünk neki, megtudtuk tőle, hogy Indeszurában vagyunk, hogy ennek népét Ványa-Szurának hivják és hogy a falusiak szomjukat az Ituri vizével oltják. „Az Ituri vizével?“ „Igen, avval, hisz a folyó itt van közvetlen közelben,“ megtudtuk továbbá tőle, hogy tőlünk kelet felé több napi járó földre egy széles nagy folyó van, szélesebb az Iturinál, amelyen olyan széles (10 láb) kánuk járnak mint egy ház, elfér rajtuk akár hat (sic!) ember is; hogy észak felé egy pár napi járásra a banzanza nevü hatalmas néptörzs lakik, ettől keletre pedig a bakandi-k vannak; mindkét néptörzs igen bátor és harczias, gazdag marhákban, káurikban és sárga réz-drótban és számos nagy nyájakban.

Az öreg foglyunkat, aki saját személyének felcziczomázását illetőleg sajátságos izlést árult el, amennyiben felső ajkának közepében mentegomb nagyságú fakorongot hordott, ekkor ismét makacssági roham lepte meg és mindnyájunkra haragos megvető pillantásokat vetett,

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

kivéve egy szégyenlős csupasz képű fiút, akibe, amint látszott belebolondult; de a bolondos fiú az öreg kor rútságát varázserőnek tartotta és a vén asszony elől megszökött.

Inde-szura — és mint később fölismertük, az erdő szélén fekvő valamenyi helység — termékeinek változatosságáról és kitűnő minőségéről volt nevezetes. Majdnem minden kunyhóban 20—50 font jó dohánynyal telt nagy kosarakat találtunk; igazán annyi ilyen levél volt itt, hogy belőle a tanyánkon minden dohányzónak 5—10

PIPÁK.

font jutott. Az öreg asszony „tábá"-nak, az ibviri-ek „tabo"-nak hitták. A tökéletlen szárítás miatt nincs ugyan jó illata, de azért rendkivül jól szíható. Ha ebből valaki egy nap alatt ötven pipával elszína, idegei nem éreznék meg úgy, mint egy pipára valót abból, amit cavendish-nek hivnak. Volt a levelek közt itt-ott nehány sötétbarna szinű, melyeket salétromos vizzel gyengén megfecskendeztek; ezeknek a hatása egészen más volt. Két tisztünk őket jobbaknak találván, belőlük egy-egy pipára valót elszítt, de szörnyen rosszul lett. Ha az ember a leveleket kiválogatja, a dohány nagyon gyenge és ártatlan, amit már az ennek a vidéknek sajátos, fél-pintes

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

öblü pipák is elárulnak. A pázsitos vidékek közelében, minden kerületben a dohányt bőven termesztik, mert rajta a síkság pásztoraitól húst vesznek.

E vidéken a ricinusz-cserjét is nagy mennyiségben termesztik. Ha az ember belőle ricinusz-olajat orvosságul akar kapni, a magvakat megpörköli és famozsárban összetöri; mi magunk is meglehetős sokat préseltünk ki és nagyon hatásosnak találtuk. Azonkivül csináltunk jó csomó olajat, hogy vele puskáinkat, meg a gépezetöket, embereink pedig, hogy a testöket bekenjék; oly műtét volt ez, amely külsejöknek a frissesség, a tisztaság és izmosság látszatát kölcsönözte.

Észrevevén, hogy négy kémünk sajátszerü módon hiányzik, Rashid bin Omart húsz emberrel fölkeresésökre küldtem. Rashid megtalálta és más nap reggel el is hozta őket; nagy meglepetésemre, a négy hiányzó, a javíthatatlan Dzsuma Vaziritől vezetve, maga előtt húsz szép kecskéből álló nyájat hajtott, amelyet a vezér-kém csellel keritett volt kézre. Dzsumát már sokszor fel akartam a többinek jó léteért áldozni, de a hunczfut mindannyiszor olyan ártatlan, alázatosan kegyelemért könyörgő pofával jelent meg, hogy nem tudtam neki ellenállani. A legény arcza szép abissziniai tipust mutatott, de természetes szépségét a vonásaiból kirívó képmutatás megrontotta. A mhumá-nak, maszai-nak, mtaturu-nak vagy gallá-nak kell a húseledel, még talán jobban mint az angol embernek. Neki az a hitágazata, hogy minden alkalommal, amint lehet, húst kell enni, különben az élet semmit sem ér. Ezért hát Dzsumát most is csak megint megszidtam és magamat avval vigasztaltam, hogy kémszerepe úgy sem tarthat már soká és hogy majd fog ő még bizonyosan olyan benszülöttekre bukkani, akiknek van annyi erejök és bátorságuk mint neki.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Ezen a napon megint egyszer hiába indultam el, mert alig hagytuk el a falut egy pár yardnyira, negyven yard széles folyó, mely óránként harmadfél mértföldnyi sebességgel folyt, útunkat állotta. Az öreg aszszony Iturinak hítta. Csodálkoztam rajta, hogy az a folyó, amely Ipoto és Ibviri közt még 400 yard széles, itt annyira keskeny medrű lehessen. Vissza kellett tehát Inde-szurába egy napi pihenőre térnünk; alig érkeztünk meg, Stairs hadnagyot és Jephson urat tegnapelőtti útunkon visszaküldtem, hogy az Iturin alkalmas gázlót keressenek.

Délután 4 órakor mind a két tiszt visszaérkezett és jelentette, hogy másfél mértföldnyire fölebb alkalmas gázlót találtak, sőt a pázsitos földre is eljutottak, minek bizonyságául hoztak is magukkal egy csomó fiatal, szép zöld füvet. Időközben Uledi és csapatja, Inde-szurához még közelebb fekvő gázlót talált, amelyben a viz derékig ért.

Este, a föld kerekségén boldogabb emberek nem voltak mint azok, kik az inde-szurai tanyán örvendeztek. Reggelre búcsut venni készültek az erdőtől. A zöld pázsitos vidék, amelyről sötét óráinkban, midőn az éhinség napjaiban, testileg elcsigázva és az éhségtől kimerülve, mélyen aludtunk, annyit álmodtunk, most közvetlen közelünkben volt. Embereink fazekaiban bőven volt izletes hús; volt ebédre sült és főtt tyúk, kukoriczadara, pizáng-lisztből és érett banyánákból készült kása. Nem csoda tehát, hogy most végtelen boldogságban úsztak és hogy tiznek vagy tizenkettőnek kivételével nagyobb volt a vidámságuk mint akkor, midőn a legszebb reményekkel eltelve Zánzibár kikötőjében útnak indulván, hajóra szállottak.

Deczember 4-én Inde-szurát elhagytuk és a gázló felé megindultunk. A gázló ötven yard széles és benne

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

a viz derékig ért. Két aneroid-barometer 3050 láb magasságot mutatott a tenger szine fölött — 1850 lábbal többet mint kikötő helyünkön Jambujánál és 2000-rel többet mint a Kongón a Stanley-Poolnál.

Az Iturin túl, annak bal partján, magas fákból álló keskeny erdőövbe jutottunk; itt bevártuk, mig a karaván a folyón átkelt, azután pedig Mounteney Jephson vezetése mellett valami 600 yardnyira útunkat széles elefánt csapásban folytattuk, mig végre őszinte örömünkre egy halmos síkságra, az angolországihoz hasonló zöld pázsitra érkeztünk, hol a zavartalan édes napfényt, a melegítő, pompás napsugarakat élvezhettük és végtelen örömünkre tiszta levegőt szívhattunk. A magam érzelmeiből másokéra következtetve, midőn megerősödött lábizmokkal a fiatal puha pázsit felületére léptünk, magunkat ugy éreztük, mintha a kort és egész rakás évet magunkról leráztuk volna. Egészen szokatlanul gyors lépésekkel mentünk előre, végre pedig képtelenek levén felindulásunkat legyőzni, az egész karaván futásnak eredt. Mindegyikünk szive megtágult és gyermekes örömmel telt el. A kék eget fejünk felett még soha oly terjedelmesnek, magasnak, tisztának, derültnek nem láttuk mint ebben a perczben. Belenéztünk mi a napba is, nem riadva vissza ragyogó fényétől. A fiatal, a réginek leégetése óta csak egy hónapos fű, csendes, szelid szellőtől lengetve, ide-oda inogott, mintha szép zöld szinének kedves árnyalatait akarná mutogatni. A madarak, amelyek oly sokáig idegenkedtek tőlünk, az átlátszó levegőben repkedtek és csicseregtek; antilopek és boselaphusok egy-egy fűvel takart halmon állván bámultak és csodálkoztak, ugrottak egyet és meglepetésöknek, melynél a mienk sem volt kisebb, horkantásaikkal adtak kifejezést; a bivalyok zavarba jövén a tolakodók miatt, kik csendes hazájukba behatoltak, fölnéztek, fölkapták otromba tagjaikat és tova nyargaltak, ahol magukat nagyobb biztonban

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

ságban érezték. Valami száz □ mértföldnyi területü, pompás sík vidék terült el előttünk — látszólag elhagyatva —; mert hiszen még nem voltunk képesek benne a szép részleteket fölismerni. A fényes zöld szinü pázsitos föld, szelid hullámok alakját öltve, mértföldekre elnyult; itt-ott a völgyeket betöltő, árnyékos fák keskeny, kigyózó vonalakat irtak le; a szelid lejtőjü dombok, sötét berkektől koronázva, amelyeket itt-ott egy-egy hatalmas fa ékesített, a síkságból tuczat számra emelkedtek ki, szélesen elterjedő sík felületü legelők és szeliden lejtősödő rétek uralták őket; messze kelet felé pedig egy pár komor szinü hegyláncz emelkedett, amelyek mögött, meg voltunk róla győződve, a kék Albert mély medrében alussza álmait. A karaván, mig a lélekzete el nem állott és ez megállásra nem kényszerítette, folytatta futását — mert hiszen ez is olyan gyönyörüség volt, amelyet már régen nélkülözött.

Végre egy magasabban kiemelkedő dombon megállapodtunk, hogy gyönyörködjünk szépségeiben egy oly jelenetnek, amelyhez hasonlót mi nem ismertünk, és a mely már hónapok óta gondolataink és álmaink tárgya volt; „örvendeztünk, tekintettel ama napokra, amelyekben nyomorban sínylődtünk és ama korszakra, amelyben a bajok ránk nehezedtek.“ Mindegyik arcz a vidék szépségétől eltelt és a sziv titkos örömét visszatükröztette. Az emberek arczvonásai legforróbb vágyaik teljesedésétől sugároztak. A bizalmatlanság és komorság örökre száműzve valának. Olyan férfiaknak éreztük magunkat, akik fogságból és börtönből ki- és lánczaiktól megszabadultunk, akik a rothadást és nedvességet, épséggel és tisztasággal, a sötétséget és komorságot isteni világossággal és egészséges levegővel cseréltük föl. Szemeink követték az elrejtett ösvényt, eltévedeztek a pázsitos kisebb-nagyobb halmocskákon, minden berek-szigeten és a körülötte levő pázsiton, az erdő-határ szabálytalanul

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

kanyargó vonalán, amely mögött a sötét gyászos vadon állott és amely majd előrenyult, majd ismét hátrább vonult, egy helytt az öblös kánu-alakját öltvén magára, másutt hegyfokszerű kiszögellést formálván. Az elme oly gyorsan mint a látományok egymást követik, ragadott meg minden legkisebb részletet, hogy azt évek, számos évek multán is megtartsa. Mulják el bár hosszú sora az éveknek, ha még élek, mihelyt a legkisebb czélzás történik ezen boldog órára, midőn minden lélek az örömtől reszketett és minden ajakról a Mindenható dicsőítése önkénytelenül elhangzott, képes leszek az egész környéket pontosan és híven lefesteni.

Miután az előttünk fekvő ismeretlen vidék körvonalait avval a praktikus czélzattal, hogy útat találjak, hol nincs folyó sem mocsár, vizsgálgattam volt, az expedicziót északészakkeletnek valami négy mértföldnyi távolságban levő sziklás csúcs felé vezettem, hogy azután ama dombláncz alján folytassam útamat, amely e csúcstól délkeleti irányban húzódott. Azt hittem, hogy itt, a felföldön minden nagyobb akadály nélkül mehetünk kelet felé.

A sziklás csúcsot el is értük, amely a tőlünk jobbra fekvő völgynél valami 300 lábbal volt magasabb; itt észrevettük, hogy az alig látható ösvény a benszülöttek járt, északkeletnek húzódó útjává alakult; mi azonban a sziklás csúcsot nem akarván szem elől téveszteni, a füves térségen torony irányában haladtunk tovább; ezt a fiatal, rövid fűben minden nehézség nélkül megtehettük. Azonban dél felé a mult évadbeli, le nem égetett fű, sűrű növésű, összekúszált erős száraival könnyű járásunknak véget vetett; ennek daczára félegyig meg nem állottunk; miután egy óra hosszat komoly akadályokkal küzködtünk volt, egy kristály tiszta folyó partján, pihenés végett megállapodtunk.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Délután a túlsó, fűvel takart lejtőn törtünk előre; másfél órai gyors menet után pedig két, délkeletnek folyó patak egyesülésénél tanyát ütöttünk. Megszabadulván terheiktől, egy pár fáradhatatlan legény megindult, hogy azokban a helységekben, melyeket útunk alatt jó messze láttunk volt, élelmet keressen. Hirtelen megérkezvén a benszülöttek közé jó csomó tyúkkal, czukornáddal és érett banyána-ággal láthatták el magukat. Hoztak ők azonkivül nehány példányt ezen ismeretlen vidék fegyvereiből is: több hosszú íjjat és hosszúkás nyilveszszőt, továbbá nehéz, négyszögletes paizsokat, amelyek kettősen keresztbe rakott, kemény szijjakból úgy készültek, hogy ezeket hárssal erősen összekötözték és valami gummiszerű anyaggal bekenték. Ezek a paizsok igen ügyes kézre vallottak; a nyilak és dárdák rajtuk nem hatolhattak át. A paizsokon kívül a benszülöttek bivalybőrmellényeket is hordtak, amelyek alkalmasak voltak őket a pisztoly golyók ellen is megvédelmezni.

Útunk a sziklás hegycsúcsig az erdő szélével majdnem egyközűen haladt; egy fél vagy legfölebb másfél mértföldnyi távolságban maradtunk mindig tőle. Miként a tenger vagy a tó partjai öblöket alkotnak, olyan alakokat láttunk az erdő szélén is.

Az Iturinak iránya, amelyen mi átkeltünk és amelyet Nyugat-Iturinak kell neveznünk, keletdélkeleti volt. Az én becslésem szerint a folyónak forrása északészaknyugati irányban 25 mértföldnyire lehetett attól a helytől, ahol mi rajta átgázoltunk.

Más nap, rövid fűvel benőtt lejtőn mentünk fölfelé; a domb csúcsán megállottunk, és a csapatainkat szerbe vettük az esetre, ha hirtelen valami túlnyomó haderőre bukkannánk, mert hiszen mi semmit sem tudtunk e földről, lakóiról és ezeknek szokásairól, akik közé oly hirtelen ide cseppentünk. Tovább menvén, útunkul kes-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

keny ösvényt választottunk, amely a gerincz mentén keletdéli irányban vezetett tovább; de ez az ösvény egyszerre véget ért. Mivel azonban felföldön jártunk és minden irányban több mértföldnyire elláttunk, magunk választhattunk magunknek útat. Északkelet felé megpillantottunk egy falut; feléje irányítottuk lépteinket, hogy ott valami ösvényt keressünk, mert a sűrűn összetömörödött nádban és a tizenöt láb magas fűben, a mibe néha-néha belebotlottunk, a járás olyan nehéz volt mint az erdőben, az alant növő bozótban. A nagyon buja és igen magas fű útunkat állotta és a gyors menésben megakadályozott. Eleinte bozótos árkokon haladtunk át, amelyeknek mocsaras talajában oroszlán- és leopárdnyomok voltak láthatók, végre akáczfák képezte sűrűségbe jutottunk, ami nagyon is kellemetlen volt; az utóbbiból közvetlenül Mbiri kölesmezőire értünk ki. Nehány perczczel később a benszülöttek jövetelünket észrevették; ösztönszerűen futni kezdtek; eközben is, a parthusok módjára, hosszú nyilveszszőikkel lövöldöztek ránk. Kémeink minden akadályon áttörtek és egy fiatal asszonyt meg egy tizenkét éves fiút foglyokul ejtettek, hogy ezek a mi tudatlanságunkat némi felvilágosításokkal megvilágitsák. Mivel az ezen vidéken divatozó szójárások egyikét sem ismertük tökéletesen, hosszú beszélgetést velök nem folytathattunk; azonban egy pár főnév, támogatva integetésektől, tudtunkra adta, hogy Mbiri kerületben vagyunk, hogy a keletnek menő főút a babuszesszé-k országába vezet és hogy azon túl Abunguma van, a mit mi természetesen a legnagyobb egykedvűséggel hallgattunk. Mert az üres főnek és buta észnek az ilyen nevek mit használhatnak? Hiszen még Shakespeare-ről, sem Miltonról, de még ő Felsége, a királynéról sem hallottak semmit sem!

„Hallott-e valamelyitek valamit a Muta vagy Luta Nzigéről?“

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Tagadó fejbólintás.

„Hát Unyororól?“

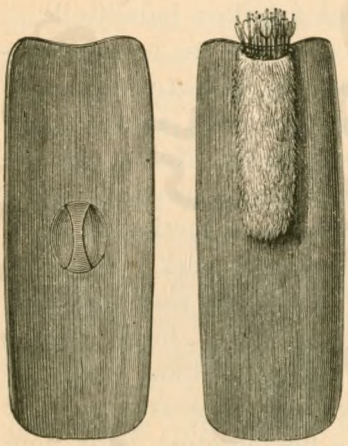
„Unyororól? Igen. Unyoro jó messze arra felé van,“ a miközben kelet felé mutattak.

„Hát valami nagy vizről, Unyoro közelében?“

„Az Ituri-t gondolod, ugy-e?“

„Nem, még nagyobbat, még sokkal nagyobbat mint az Ituri — olyan nagyot mint ez az egész síkság.“

A helyett hogy egytagú szavakban feleltek volna, amelyeket talán könnyen megérthetnénk, a szerencsétlen asszony és fiú, minden áron bő értesítést kivánván adni, a maga nyelvén folyékonyan kezdett beszélni; ily módon magukat érthetetlenekké tették és bennünket is annyira megakasztottak, hogy hallgatnunk és tűrnünk kellett. Legalább meg fogják mutatni, gondolók magunkban, a babuszesszékhez vezető útat.

BABUSZESSZE PAIZSOK.

A kunyhók épitésmódja olyan mint egész Kelet- és Közép-Afrikában. Ez a legelterjedtebb architektura. A kúpalakú fedél az épületnek két harmadát teszi, egy harmad a falaknak jut. A banyána berkek közt, minden tizenkét yardnyira elszórtan találni efajta kunyhókat. Az egyiktől a másikhoz ösvény vezet; az ösvények az idegent könnyen zavarba ejtik és ezért helybeli vezető nélkül okvetetlenül eltéved. Mindegyik kunyhócsoport mellett melléképületek állanak; ezekben főznek, ezekben tanácskoznak, itt halmozzák fel a tüzelő anyagot és itt végzik el kisebb házi munkáikat; azonkivül köralakú szalmafödelű, szalmából készült magtárak is láthatók, amelyeket,

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

hogy a férgek és nedvesség ellen védelmet nyujtsanak, a föld felszine fölé körülbelül egy lábnyira állítanak föl.

Embereink érett pizánggyümölcsöket és érett banyánákat, amelyekből a benszülöttek marvának nevezett részegítő italt készítenek, nagy mennyiségben találtak. Még a nyájunk is megszaporodott egy pár kecskével és valami egy tuczatra való tyúkkal. A többi dolgokat szokás szerint érintetlenül hagytuk és útunkat folytattuk.

Az ösvény jól ki volt taposva. Kereskedők és utazók keménynyé és simává alakitották. Délkeletkelet felé füvel takart dombokon és völgyeken vezetett föl és le. Dél felé, szép fák árnyékában megpihentünk; egészen közelünkben zuhogó vizesés lármáját hallotuk; az Ituriét, mint mondák. Ez egészen zavarba ejtett; mert nem tudtuk megérteni hogy az Ituri, amelyen előtte való nap átgázoltunk és a melynek völgyét szándékosan kerültük és épen ezért tőle eltávoztunk, miként csaphat ekkora lármát, ily magasságban zuhanván le meredek hegyszakadékokról és terrasszokról.

Délután, látszólag a folyótól nem nagy távolságban, útunkat folytattuk és másfél órai menet után a babuszesszék népes kerületébe érkeztünk. A banyána ültetvények igen nagy kiterjedésüek; engem Ugandára emlékeztettek; sötét árnyékukban nagy számmal voltak a kunyhók. Az ültetvények szélein köles- és szezámföldek, édes batátával beültetett kertek terültek el; köröskörül minden jel arra mutatott, hogy a vidék sűrű népességű és jól művelt.

Mielőtt a banyánák árnyéka alá vonultunk volna, sorainkat ujra rendeztük és útunkat tömöttebb rendekben folytattuk. Winchesterekkel fölfegyverzett erős csapat alkotta az előhadat; az utócsapat Stairs vezérlete alatt hasonló számú emberekből állott, akik remington-puskákkal voltak ellátva. De, bár embereinknek erősen a lel-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

kökre kötöttük, hogy a rendet meg ne bontsák; alig jutott át szerencsésen az előcsapat egy veszedelmesebb helyen, a középhad máris kiküldött zsákmányszerzés végett, mint rendesen, a kunyhókba és magtárakba egy tuczat fosztogatót, hogy tyúkokat, banyánákat, kecskéket, czukornádat és más, meglehetősen hasznavehetetlen apróságokat szerezzenek. Az ültetvények között nagy számmal voltak a benszülöttek elrejtőzve, akik az előcsapatot bántatlanul átbocsátották, mert soraik zártak voltak; a kóbor fosztogatók azonban megadták nekik a várt alkalmat. Nehány jól irányított nyil süvöltött át a levegőn; az egyik átszurta egyik emberünk karját és oldalába furódott, a másik az illető oldalbordájáról lecsúszván, ennek tulajdonosát emlékeztette bolond magaviseletére. A mieink sortüze a benszülötteket buvóhelyeikből elűzte ugyen, de kárt senkiben sem tett.

A telep keleti végében tanyát ütöttünk. Itt csak két nagy kupfedelű kunyhó és egy pár melléképület állott; ezek közé épitettük fel hirtelen éjjelre a mi kunyhóinkat és banyánalevelekkel épen csak annyira fedtük be, hogy az eső és harmat ellen nyujtsanak védelmet.

Szürkületkor foglyainkat megint előhívattam és egy fél óráig faggattam, hogy világos feleletet kapjak arra a kérdésre, merre juthatnánk el kelet felé egy nagy viztömeghez vagy egy nagy folyóhoz. Az egyik csapat vezetője, aki a kérdezősködésben támogatott, azt a kérdést intézte hozzájuk, tudják-e melyik a nagyobb Nyánza, az unyoroi-e vagy az ugandai.

„Nyánza!“ kiáltá a benszülött fiú — „Nyánza? Igen a Nyánza erre van“ (és keletre mutatott) „és erre (északkelet felé) terjed ki nagy messzeségre;“ mikor pedig azt kérdeztük tőle hány „alvás“ van a babuszesszéktől odáig, jobb kezének három ujját feltartotta és azt felelte: „három“.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Ekkorra besötétedett; egyszerre hirtelen jajkiáltás riasztott föl, amelyet sajátságos kisérteties és bizonyos tekintetben diadalt eláruló lárma követett; azután pedig csend állott be és mi fejünk fölött, a banyána levelek közt, hallottuk a nyilak sivítását.

„Oltsátok el a tüzeket! Ne zavarodjatok meg! Hol vannak az őrök? Miért nincsenek állomásaikon?“ valának azon szavak, melyeket először kiejtettünk.

A benszülöttek épen abban az időben azaz vacsorakor lopózkodtak hozzánk, midőn a tanyánkat legkevésbbé őrizték, mert az őröknek rendkívüli alkalmakat kivéve, megengedtük, hogy éjjeli őrségük elfoglalása előtt még megvacsorálhassanak. Meg is győződtünk azonnal, hogy egy nyil egy bizonyos, Szálim nevű embernek négy hüvelyknyire a lábszárába furódott, egy másik a tűz előtt heverő, sült kecskeczombba hatolt, több más pedig a banyána szárakat lyukasztotta át. Szálim egy kis rábeszélés után a nyil szárát a sebből annyira kihúzta, hogy a kampós vége láthatóvá vált; ekkor én egy csiptető segitségével, egy rántással azt is kihuztam. A sebre eucalyptint raktunk és a beteget szállására küldtük.

Fél órával később, a mikor az őrök már helyeiken voltak, a benszülöttek tanyánk másik része ellen intéztek támadást; de a puskalövések gyorsan megfeleltek nekik, amit futó lépések zaja és zörgése követett. Messziről azután még két puskalövést és halálkiáltást hallottunk, a miből megtudtuk, hogy javíthatatlan fosztogatóink közül egy pár megint a tanyán kívül kóborolt.

A mi haderőnk valójában elég gyönge volt, nem ugyan számra nézve, hanem a védelem czéljából szükséges erőt és a lövőszer vitelét tekintve; a koborlók pedig örökös aggodalomra adtak okot. Az intés és rábeszélés nem használt; csakis a teljes szigorúság volt képes őket korlátozni és mégis, az erdő borzalmai még

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

mindig oly frissen éltek emlékezetemben, hogy hiányzott bennem az erkölcsi bátorság a fegyelem csavarját rájok erősebben alkalmazni; de másrészt, ha a szelid bánásmódot tovább is fentartom, saját fejetlen ostobaságukkal sokkal keményebb büntetést vonnak magukra, mint a minővel őket bármelyikünk is sujtani akarta volna.

Éjjel szakadt az eső; ez volt az oka, hogy más nap reggel nyolcz óra előtt tanyánkról nem mozdultunk. Ezt az időt arra használtam föl, hogy a szemben álló benszülöttek jelleméről valami okosat kitudakoljak, de a foglyok nyelvét valamennyien oly kevessé értettük, hogy alig tudtunk meg valamit. Az asszony abbeli törekvésében, hogy magát minél jobban megértesse, a földre az Ituri folyását ábrázoló vázlatot csinált. Ez a vázlat az afrikai geografia olyan sajátszerű tényét mutatta, amilyent az ember csak elképzelhetett. A folyó eszerint a vizválasztón, az Albert-tóval egyközűen, meredek lejtőn fölfelé folyna a gerinczig, innen azután hirtelen megfordulva a Nyánzába ömlenék! Meglepetve attól, amit mondott, az asszonyt, midőn a tanyáról a sík vidékre kiindultunk, magam mellé vettem. Az egyik domb tetejéről csakugyan mutatta az Iturit, hogy félmértfölddel alattunk, keletnek folyik. A folyó látható szakasza keletdéli irányt követett.

Nehezen megfejthető volt ez a rejtély. Ezelőtt két nappal, az északi szélesség 1° 24′ alatt az Ituri jobb partjáról a bal partra keltünk át; most pedig az északi szélesség 1° 28′ alatt állottunk. Ámde az Ituri, ahol most láttuk, keletdéli és keletdéldéli irányban folyt. Kavalli felé pedig az utnak, nagyon természetesen, délkeleti irányban kellett vezetnie.

Nem akartam a magam gondolatait többé evvel a problemával összekuszálni, sem megérteni nem törekedtem, amit az asszony gondolt, hogy a folyó, amelyet mi a

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Kongótól fölfelé 600 mértföldnyi távolságra követtünk, a Nyánzába folyjon. A kérdés egyedül úgy volna megfejthető, ha felteszszük, hogy két Ituri van; az egyik a Kongóba ömlik, a másik pedig a Nilus medenczéje felé folyik; azonban ő is meg a bátyja is makacsul ragaszkodtak abbali állításukhoz, hogy csak egy Ituri van.

Utunkat egy ösvényen folytattuk, amely mély völgybe vezetett le. Egyszerre csak a folyó partjára értünk és a fentemlített kérdés meg volt oldva. A folyó a fő Ituri volt ugyan, de délnyugatnak folyt! Sokan járunk igy; a dolgot csak akkor tanuljuk megismerni, mikor látjuk.

A folyó partján találtunk egy otromba, idomtalan kánut; mivel pedig Szát Táto a kánukkal kitünően tudott bánni, őt biztam meg, hogy 20 dollár fejében vigye át a karaván t a vizen. A folyó 125 yard széles, közepes mélysége körülbelül hét láb, sebessége pedig két csomó volt. A zuhatagot is láttuk benne, amelynek halk moraját már Mbiri közelében hallottuk.

Abunguma benszülöttei a balparton körülbelül egy mértföldnyiről, egy domb csúcsáról nézték, hogy mi mit művelünk; arczuk nagy bizalmat árult el, mintha mondani akarták volna: „Jól van ez barátim. Csak jertek át erre a partra; itt majd velünk gyűlik meg a bajotok.“ Az olyan sík vidéken semmi sem történhetik anélkül, hogy „az egész világ meg ne tudja.“ Az abungumák bátran fenyegetőztek dárdáikkal; a babuszesszék a jobb parton minden emelkedettebb helyet megszállottak. Egyszer-kétszer már úgy látszott, hogy férfiasságunk erős mértékben fog próbára tétetni. Vigasztalásul szolgált azonban, hogy a benszülöttek tevékenységét és éberségét látván, a pázsitos talajon, hol a fű a tanyánk körül csak három hüvelyk magas, meglepetés nem érhet.

Amióta Ibviribe érkeztünk — afrikai viszonyokhoz

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

képest — fényüző módon táplálkoztunk. Hús- és tejeledelünk volt mindennap. Azonkivül eledelünkül szolgáltak: tyúkok, zöld és száraz bab, czukornád, édes batáta, jámszgyökér, kolokasszia, paradicsomalma, dinnye, pizáng és banyána. Embereinkre ez csodálatos hatást gyakorolt. Férfiakká lettek minden tekintetben, akik mind testileg mind bátorságukat illetőleg messze felülmulták azokat a sovány nyomorult ficzkókat, akiket az ipotoi arab rabszolgák korbácsütésekkel és dárdadöfésekkel büntettek anélkül, hogy egyébre mint szelid szavakba foglalt tiltakozásra találtak volna. A fehér embereken is meglátszott a jótékony hatás. Szikárak voltunk ugyan de sem soványak sem kiaszottak; egy kis bor a gyógyulást teljessé tette volna.

Más nap reggel, egy szelid lejtőjű, fűvel benőtt lejtőn fölmenvén, egy óra alatt az ezen vidéket annyira jellemző hosszú buczkák egyikének tetejére értünk. Innen köröskörül messze elláthattunk, ami ránk nézve különösen fontos volt. Az irány, amelyet czélba vettünk, délkeleti volt, mivel egy fűvel borított hegyláncz végén látható, kúpalakú magas hegycsúcshoz akartunk eljutni, amelyet, miként később megtudtuk, Mazamboni-hegynek hivtak. A buczka csúcsáról hideg és tiszta vizektől öntözött, gyönyörű völgybe szálltunk le. A vizek mellett a benszülötteknek nehány lakóház-csoportja állott, amelyek körül a földeken éretlen szorghumot, édes batátát és czukornádat stb. lehetett látni. A lakóházak azonban mind elhagyatottak voltak; tulajdonosaik pedig minden magasabb domb tetejéről bennünket néztek. Végre egy üres marha-zeriba mellett haladtunk el; ezt embereink hangos örömkiáltásokkal üdvözölték, mondván: „Hej! a mesternek mégis igaza van; minden szava beteljesül. Először a füves térségekre fogunk jutni, azután szarvasmarhákhoz, amelyeket majd bátor férfiak védelmeznek, azután dombokhoz, azután a Nyánzához és végre a fehér

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

emberhez. A füves térségeket már láttuk, itt vannak most a szarvasmarhák, ottan túl a hegyek, és a bátor emberek és ha az Isten is úgy akarja, a Nyánzát és a fehér embert is meg fogjuk még látni."

FÜGGŐ-HID A KELETI ITURIN.

Útunkban később egy másik völgybe érkeztünk, amelyben szintén egy folyó folyt és zúgott. Balról tőlünk szakadozott sziklák sora húzódott, amelyek magas, különálló csúcsokban végződtek; ezek mindegyikének tetején akár egy tuczat ember kényelmesen elférhetett. A magas sziklatömegeket alacsonyabb sziklák sora kötötte össze, egyenletesebb, kopár gerinczet alkotván.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Némely helyen az út ezen magaslatok lábánál a csúcsokhoz olyan közel vezetett el, hogy róluk kövekkel könnyen megdobálhattak volna. És ámbár a benszülöttek támadására el voltunk készülve, azok, sajátságos, egészen nyugodtak maradtak. Az ösvény, amelyen haladtunk egy függő hidhoz vezetett, amely a harmadik „Ituri"-t, vagy amint félreértés kikerülése czéljából nevezni kellene, a Keleti-Iturit hidalta át. Ez utóbbi folyó harmincz yard széles, mély és sebes volt, mint valami sellő. A rajta át vezető hid olyan törékeny csinálmány, hogy egyszerre csak egy ember mehetett rajta keresztül; egy személynek két perczre volt szüksége, mig a kilenczven láb hosszú íven átjuthatott; az egész karaván csak délután 6 előtt volt a túlsó parton. Mivel az átkelésnek nagyon kedvezőtlen helyen kellett megtörténnie, a puskások egész nap őrt állottak.

Délután egy szép fekete tehenet és borját láttuk, amint a fentebb említett sziklasor egyik szakadékából kijöttek; abban a perczben felhangzott a zajos lárma: „Marha, marha — ah! marha, hogy vagy? ifju korunk óta nem láttunk már!" Az abungumák marháikat bizonyosan a sziklás magaslatok közé rejtették el; ezek a példányok azonban valószinűleg makacskodtak.

8-án elhagyván Kelet-Ituri festői völgyét, könnyen járható lejtőn fel egy magaslat tetejére jutottunk, a honnan Kelet-Ituri kanyargós, szűk völgyét láttuk és megfigyelhettük, hogy vize keletdélkeleti irányból jő. Kevéssel utóbb inkább síksághoz hasonló vidék terült el előttünk, amely dél felé több mértföldnyire elnyult, észak felől azon sziklás gerincz és völgy határolta, amelyet mi épen ekkor elhagytunk; a keleti látóhatáron pedig ott volt a Mazamboni-hegység, amelynek északi, magas csúcsáról fölismerhető vége volt útunknak czélja.

Fél tizig, ehhez a hegyláncchoz több mértfölddel jutottunk közelebb; ekkor, midőn épen egy északnak

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

folyó kis pataktól öntözött völgybe le akartunk szállani, csodálkozással vettük észre, hogy az egész közbeeső terület egészen a hegyekig csupa, szakadatlan ültetvény, ami mutatta, hogy hatalmas nép lakja. Itt, gondolám magamban, „megindul a háború. Az abungumák telepeiket bizonyára azért hagyták el, hogy a nagy számú néptörzshöz csatlakozzanak és bennünket illő fogadtatásban részesítsenek.“ Népesebb telepeket nem láttunk, mióta a Kongó mellett fekvő Bangalából elmentünk. Amint a nagy számú erőnek kifejlődését és a gazdagság meg biztonság jeleit láttam, az a gyanú ébredt föl lelkemben, hogy ezek is tagjai ama törzsek szövetkezetének, akik Ekvátoria szegény, aggódó kormányzóját körülzárva tartják.

Nehogy a benszülötteket támadásra kihívjam, továbbá, hogy a javíthatatlan fosztogatókat gonosztettek elkövetésében megakadályozzam: karavánomat délkeletnek vezető ösvényre vezettem, igy akarván a kerület szélén tovább jutni. Az ültetvények között képesek voltunk olyan úton menni, ahol az ellenség fedezetet nem találhatott. Féltizenkettőkor a kerületnek keleti határához érkeztünk; itt déli pihenőnk és üdülés végett egy fa árnyékában, melynek ágait a Nyánza felől jövő erős hideg szél rázogatta, megállapodtunk.

Délután 1 órakor tovább indulván, neki mentünk a banyána ültetvények kellő közepének; útközben a nagy szorgalmon, amelynek nyomait mindenütt láttuk és a megművelt helyek tisztaságán ugyancsak csodálkoztunk. Midőn nehány nyitott kapún bementünk, észrevettük, hogy a kúpalakú lakóházak nagyok és belül nádféle fűből készült falaktól részekre vannak osztva. Mindegyik falu olyan tisztára volt seperve, mintha vendégek fogadására különösen készültek volna. Mindegyik banyána-ág sűrűn meg volt rakva gyümölcsökkel; a batáta-földek nagyok,

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

a kölesföldek pedig több száz acre-nál is messzebb elnyúltak mindenfelé; az ujabban készült magtárak pedig bizonyságul szolgáltak, hogy a lakosság gazdag termésre vár.

Végre kijutottunk a szántóföldekről anélkül, hogy valami alkalmatlanságra találtunk volna. A benszülötteket, azt hittük, vagy valaki hatalmunk túlzott nagyitásával megfélemlítette vagy pedig mi hoztuk zavarba avval, hogy útunk meg a berkek között széles nyilt szegélyt hagytunk; és bár az útunk közelében levő magaslatokat a benszülöttek nagy számmal ellepték, nagy meglepetésünkre ellenállásra sehol sem találtunk.

A széles és jól kitaposott ösvény, amely a hegyekhez vezetett, hová mi most erősen közeledtünk, egy csaknem sík, három mértföld széles, virágzó pázsitban gazdag, majdnem egészen egyenes sikságot közepén két részre osztott. Balra tőlünk nem messze a Keleti-Ituri folyt, jobbra pedig egy másik népes telep állott.

Délután 3 órakor a hegység lábához érkeztünk. Számos helyen, a legmagasabb pontokat kunyhócsomók koronázták. A benszülöttek istállói az előttünk fekvő hegyek ránczaiban voltak. Az ellenség nagy csoportokban gyülekezett a legközelebb fekvő hegycsúcsra, midőn pedig hozzájuk elég közelre jutottunk, erős és érczes hangon sértő szavakkal illetett. A hozzánk legközelebb fekvő hegyeknek közepes magasságát 800 lábra becsültük; mivel pedig lejtőik különösen meredekek voltak, azt következtettük, hogy mi tőlük még 800—1000 yard távolságban vagyunk.

Örömünkre és könnyebbségünkre az út nem vezetett fel a meredek lejtőkre, hanem megkerülte őket és keletnek ugyanabba az irányba fordult, amely nekünk, kik most az ész. szélesség 1° 25′ 30″ alatt voltunk, legjobban kedvezett. Amint a hegyláncz egyik szögletét megkerültük, szemeink előtt egy, 1—2 mértföld széles

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

völgy nyilt meg, amelyet sarlóra érett, pompás szerecsenköles takart. Jobbra tőlünk közvetlen fölöttünk emelkedett a Mazamboni-láncz északi oldala; balra tőlünk a gabonával sűrűn eltakart talaj a Keleti-Ituri egyik sebes folyású ága felé fokozatosan lejtősödött; ezen túl pedig ismét a széles, patkóalakú, füvel takart hegygerinczig emelkedett szeliden, amelyet lakóházak sűrűn takartak és amely a kölestől és kukoriczától zöldelt és banyána berkekben gazdag volt. Egy futó pillantás a környezetünkre meggyőzött, hogy az itteni lakosság is jólétnek örvend.

Amint ezen, gabonában gazdag völgybe beléptünk, fejünk fölött fenyegető hadi lárma harsant fel és arra birt, hogy fölnézzünk. A csapatok eddigre felszaporodtak és valószinüleg voltak valami 300-an a harczosok, akik paizsokkal, dárdákkal és nyilakkal fölfegyverkezve meg-megvillanó fegyvereiket rázták, paizsaikkal és dárdáikkal hadonáztak és ránk valami ismeretlen nyelven dühösen kiabáltak. Mozdulataikban mindig kormányozhatatlanabbakká válván, leszállani készültek; majd megváltoztatván szándékukat, a csúcsra visszatértek és lépést tartva velünk mentek — mi a hegység lába mentén, ők a kinyuló magaslatok gerinczén; eközben ugattak és ordítoztak, kiabáltak és fenyegetőztek, a mivel, a mi véleményünk szerint, egy részt gyűlöletüknek adtak kifejezést, másrészt a völgyben levő társaikat bátorították.

A gabonaföldek első sorozatából kijutván, a völgyben levő benszülöttek harczi lármája ütötte meg füleinket, ebből megértettük, hogy ők a magaslatokon levő társaiktól figyelmeztetve és vezéreltetve kedvező helyeken fognak állást foglalni. Ekkor közeledett már a délutánnak 4-ik órája, azon idő, midőn tanyát ütnünk és éjjelre a túlnyomó számú ellenség között készületeinket megtennünk kellett. Szerencsére, közvetlen közelében voltunk a meredek lejtőjű Nzera-Kum nevű hegycsúcsnak

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

és kiágazásának, amelynek lapos teteje a völgy felülete fölött mintegy száz lábnyira emelkedett ki. Ugy állott a Nzera-Kum a völgyben mint valami sziget, amely a folyótól 500, a Mazamboni láncz lábától pedig 200 yardnyi távolságban volt. A Nzera-Kum csúcsáról elláthattunk keletre és nyugatra végig a magas láncz északi oldalán és a patkó alakú gerinczvonalon túl az Ituri ágáig. Ötven puskás az ilyen fekvésű tanyát akár ezer benszülött ellen is könnyen megvédhette. Mi siettünk föl a magaslatra, a harczosok pedig, mintha szándékunkat kitalálták volna, jöttek a lejtőkön lefelé; a folyampartról pedig egy lármás fegyveres csapat rohant felénk. Az előcsapat nehány előőrse egy pár lövést tett ugyan, hogy az előtért az ellenségtől megtisztítsa, de egyébként minden baj nélkül elértük a szigethegyet és fölmásztunk rá. Az emberek a terheket azonnal ledobták; egy pár csatározó, rendeletem szerint, a karaván két oldalára felállott, hogy az utócsapatot támogassa; többen a hegy csúcsán a zeriba építéséhez fogtak; harmincz ember pedig kivonult a folyóhoz, hogy vizet hozzon. Félóra alatt a karaván a hegyen biztonságban, a zeriba pedig nagyobbára készen volt; vizet is adhattunk a szomjasoknak; ekkor végre volt egy pár perczünk, hogy magunkat kifujjuk és uralkodó magaslatunkról megfigyeljük, mi van a környezetünkben. A mit madártávolságból láttunk, legkevésbbé sem volt bátorító. Valami ötven helység állott a völgyben elszórva; minden irányban ültetvény ültetvény mögött, szántóföld szántóföld mögött, és helység helység mögött tárult föl szemeink előtt. Mi volt a hegyek közt, azt persze nem tudhattuk. A lejtőkön látható és hangosan kiabáló csapatok száma ekkor már 800-nál több volt. A lármás ordítozások a levegőt egészen betölteni látszottak.

A hegyi lakók, amint látszott, készek voltak a dolog rögtöni eldöntését megpróbálni. Minket a 13 mértföld-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

nyi út kifárasztott; a forró nap és nehéz terhek az emberek testi erejét meggyöngitették. A legjobbak közül mindamellett többeket kiszemeltem és ellene küldöttem a hegyi lakóknak; ezalatt mi állottunk és néztük, hogy ellenfeleink milyen eljárást fognak követni. Az előőrök közül négyen mentek elől. Ugyanannyi hegyi lakó, nem vonakodva az összeütközéstől, bátran kiugrott a sorból, hogy velök összetűzzön. Mintegy ösztönszerüen érezték ezek a vadak, hogy négy emberünk bátorsága nem a legnagyobb fokú. Mintegy 100 yardnyira közeledtek feléjök és megfeszítették íjjaikat a puskák ellen. A mi embereink elsütötték fegyvereiket, de kárt senkiben sem tettek; a hegyi lakók nyomultak előre, ujjaikat az íjj hurján tartván. A mi négy emberünk futni kezdett, amire tanyánkon valami százan, látván a jelenetet, hangosan szidalmazták őket. Ez ránk nézve rossz kezdet volt; a benszülöttek magukra nézve kedvező jelnek tekintették és diadalmaskodva ordítoztak. A puskások, hogy ezt az örömtüzet lelohaszszák, fedezetet kerestek és elkezdték a benszülötteket komolyan háborgatni. Nehányan a Nzera-Kum hegynek széléről, a szemben, 400 yardnyi távolságban levő hegyoldalon álló hegyi lakók közt tettek kárt, mások lemásztak a folyó felé a völgybe és ott szereztek nekünk diadalt; ismét mások megkerülvén a Nzera-Kum alját ott dolgoztak a mi javunkra. Szát Táto, a vadász, tulajdonosától elhajtott egy tehenet és igy tizenegy hónapi bőjt után megint ehettünk marhahúst. Beköszöntvén az éjjel, a benszülöttek és idegenek saját lakásaikba visszavonultak, mindkét fél avval a tudattal, hogy más nap megint kemény nap lesz.

Mielőtt ágyamba lefeküdtem volna, szokás szerint, megint a szentirás olvasásához fogtam. Már egyszer végig olvastam volt az egészet és ekkor a második olvasásnál Mózes ötödik könyvében azon nevezetes vershez jutottam, amelyben Mózes Józsuát a következő szép

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

szavakkal bátorítja: „Légy erős és bízzál; ne félj és ne ijedj meg tőlük; mert a te Urad Istened az, aki jár te veled. Ő nem ejt el és nem hagy el téged.“

Az olvasást folytattam, a fejezet végére érvén a könyvet becsaptam és Mózesről egyszerre Mazamboni jutott eszembe. Vajjon a kimerültségem volt-e oka, vagy valami kezdődő láz, vagy más betegség intő előjele vagy talán a gyűlöletes érzés árnyéka, amelyet négy gyáva emberem ellen tápláltam vagy végre a bizalmatlanság határozatlan érzete semmirekellő embereim iránt, hogy valamely kritikus pillanatban megszöknek? — nem tudom. Kétségtelenül olyan néppel állottunk itt szemközt, amely az erdő benszülötteitől nagyon különbözött. A sík vidéken embereim olyan próbát még nem állottak ki mint ma; amit pedig ekkor én és tiszteink láttunk, nem volt valami nagyon bátorító. Annyi bizonyos, hogy amint emlékezem, elmémet soha azelőtt, a veszély oly erős érzete nem foglalkoztatta, mint most, midőn a gyáva teherhordókból álló ily csekély haderővel kellett a füves térségek lakóival szembe szállanom. Ugy éreztem, hogy most jobban felismertem és jobban megértettem azt, ami ránk vár. Vajjon az volt-e ennek oka, mert a vidéket és lakóit jobban áttekinthettem vagy mert az emberi hangok ereje, amelyek még mindig fülemben csengeni látszottak, nagyon is meghatott — nem tudom. De úgy éreztem, hogy egy hang szól hozzám: „Légy erős és bízzál; ne félj és ne ijedj meg tőlük.“ Szinte megesküdtem volna, hogy e hangot hallottam. Szóvitába bocsátkoztam vele. Miért akarsz engem arra kényszeríteni, hogy küldetésemet cserben hagyjam? Nem tehetném ugy se, még ha akarnám se. Visszavonulásom sokkal végzetesebb volna mint előnyomulásom; biztatásod tehát szükségtelen. A hang ennek daczára visszafelelt: „Légy erős és bízzál. Menj bátran előre, mert én e népet és

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

e földet neked adom. Nem ejtelek el és nem hagylak el téged; ne félj és ne ijedj meg tőlük."

Azonban, — és ezt egészen őszintén mondom — hozzá kell tennem, hogy ámbár, mielőtt elaludtam volna, soha alkalmasabbnak magamat a háborúra nem éreztem, eszembe jutott az is, hogy mindkét fél tulajdonképen bolond, midőn egymással, az én felfogásom szerint szükségtelenül, harczba akar keveredni. Mi e földnek és népének még nevét sem ismerjük, ők pedig hasonlóképen nem tudják, hogy mi kik vagyunk, hogy mi a czélunk és mik cselekvésünk indító okai. Megcsináltam magamnak még más nap reggelre a tervemet, az őröknek lelkére beszéltem, hogy jól vigyázzanak és álmomban csakhamar elfelejtettem ezt a Mazambonit — a hegyek és síkságok urát.

Deczember 9-ke pihenő nap volt. Reggel tüskebokrokból készült sövénykeritésünket kiegészítettük, a töltéseket szétosztottuk és puskáinkat még egyszer megvizsgáltuk. Kilencz órára a kora reggeli hűvösség a forrón tűző nap melege elől eltűnt; a benszülöttek pedig nagy számban gyülekezni kezdtek. Hadi kürtök bűvös hangja, minőt 1875-ben már Uszogában és Ugandában hallottam, gyülekezésre hítt; minden hegycsúcson pedig húsznál több dob pergett. A kiabálások és ordítozások, mint a rohanó ár, zúgtak a hegyről a völgybe és viszont, mert mi teljesen körül voltunk véve. Délelőtt 11 órakor nehány benszülött leereszkedett a lejtőn és annyira közel jött, hogy Fetteh, egy unyoroi ember szavaikat megérthette; kemény szidalmakat szórtak ekkor reánk, mire Fetteh megfelelt, mig végre egész szóháború keletkezett. Megtudván, hogy egyik emberünk az ellenség beszédét érti, mérges nyelvét a béke érdekében való működésre tereltem, aminek barátságosabb beszéd volt az eredménye.

„Mi a magunk részéről" mondók „csakis védelmünk

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

érdekében küzdünk. Mialatt mi békében átvonulunk országtokon, ti megtámadtok bennünket. Nem volna-e jobb, ha egymással szóba állanánk és igyekeznénk egymást megérteni és csak akkor, ha ez nem sikerülne, bocsátkoznánk háborúba."

„Igaz, ezek okos szavak", válaszolá ellenségeink egyike. „Mondjátok hát meg, kik vagytok. Honnan jöttök és hová mentek?"

„Mi zánzibáriak, a tenger mellől valók vagyunk; vezérünk egy fehér ember. Az unyoroi Nyánzához megyünk."

„Ha fehér ember van veletek, mutassátok meg és akkor hinni fogunk nektek."

Stairs hadnagy gyorsan kilépett a zeribából és Fetteh bemutatta a benszülötteknek.

„No és most mondjátok meg ti is" igy szólt Fetteh „micsoda föld ez? Ki a törzsfejedelmetek? És mennyire van ide a Nyánza?"

„Ezt a földet Undusszumának hivják; fejedelmünk Mazamboni. Mi vazambonik vagyunk. A Ruveru (Nyánza) keletre két napi járó földre van. Öt nap alatt ti is ott lehettek. Hozzája csak egy út vezet, melyet eltévesztenetek nem lehet."

Ez volt a barátságos közlekedésnek kezdete. Az idegenkedés meg volt törve. Megtudtuk ezután, hogy Undusszumában két törzsfejedelem van, akiknek egyike hajlandó volna békét kötni és ha mi is úgy akarjuk, baráti ajándékért hasonlóval fizetni. Örömmel egyeztünk meg ebben és egy pár óra eltelt anélkül, hogy egy ellenséges kiáltás elhangzott vagy egy puskalövés hallatszott volna; csakis a folyampart maradt lármás, ahol a lakosok makacskodtak és más egyébről mint háborús ajánlatokról hallani sem akartak.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Délután Mazambonitól követség érkezett, mondván, hogy a fejedelem szeretné pénzünk faját és minőségét látni. Küldtünk tehát neki két yard skarlátszinü egyenruha-kelmét és egy tuczat sárgaréz-drótot; mire azt az igéretet kaptuk, hogy más nap kora reggel a fejedelem maga fog bennünket meglátogatni és velem együtt a vérrokonság-kötés szertartásának magát alávetni.

Más nap, zavartalan éjszaka után, felfrissülve éreztük magunkat, és szivesen elmerültünk abba a gondolatba, hogy egy pár óra mulva tanyánk talán már barátságos érzelmü benszülöttekkel fog megtelni. Mert hiszen fölkértek, hogy addig el ne menjünk, mig Mazamboni ajándékainkat nem viszonozza. Ennek megfelelendők magunkat még egy napi pihenőre szántuk el. A reggel zord és hűvös volt; hiszen a tenger szine fölött 4235 lábnyira voltunk. Köd boritotta a magas hegyek csúcsait és az eső is szemteleni kezdett; ez volt oka, az hittük, hogy barátaink csak később jönnek; azonban a reggel harmadik órájában a köd elvonult és az egész hegyláncz körvonalai a halvány kék égen tisztán voltak láthatók. Stairs hadnagy, Jephson úr és én a hegység nyugati végében állottunk és élveztük a gyönyörü kilátást, bámultuk a szép vidéket és találgattuk, hogy mikor lesz e szép ország czivilizált gyarmatosok lakóhelye. Stairs úgy vélekedett, hogy e vidék Uj-Zelandhoz hasonlít és hogy ő nem vonakodnék itt állattenyésztést üzni; sőt annyira ment, hogy e czélból a helyet is megjelölte és a legalkalmasabb pontot is kitűzte. „Erre a kis dombra épiteném a házamat“ — „Shebang“-nak keresztelte; talán ez a villa uj-zeelandi neve — „Ott tartanám szarvasmarháimatt; a juhok a mögötte levő hegylejtőn legelhetnének és —“

Időközben azonban a benszülöttek hosszú sorokban a hegység ágait elfoglalták és közösen egy középpont

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

felé — a mi álláspontunktól légvonalban ezer yardnyira fekvő lapos hegynek vége felé — törekedtek; ugyanekkor egy igazi népszónoknak tiszta, csengő hangja ütötte meg füleinket. A hang azon emberé volt, aki nehány társával lejött a lejtőn, mig nem a völgytől már csak valami 300 lábnyira volt. Itt valami tiz perczig beszélt és Fetteh, akit odaküldtünk, hogy majdan nekünk is elmondja, amit hallott, hallgatózott. Fetteh visszatérvén tudtunkra adta, hogy a szónok a király nevében a népet békére intette; azonban alig fejezte be ez ember a beszédét, sajátszerü, a völgyben és minden hegycsúcson válaszként hangos, rémes, durva lárma keletkezett, és e vad érzelmek kitörését a lejtők visszhangoztatták.

A mi véleményünk szerint ez az erőszakos ordítozás békét aligha, inkább háborút jelenthetett; magunknak tehát e dologról meggyőződést szerzendők, Fetteht leküldtem a völgybe, hogy kérdezze meg magát a szónokot. A benszülöttek feleletei minden kétséget eloszlattak. A két szó — kanvana „béke“ és kurvana „háború“ teljesen rokon hangzású, és ez okozta Fetteh tévedését.

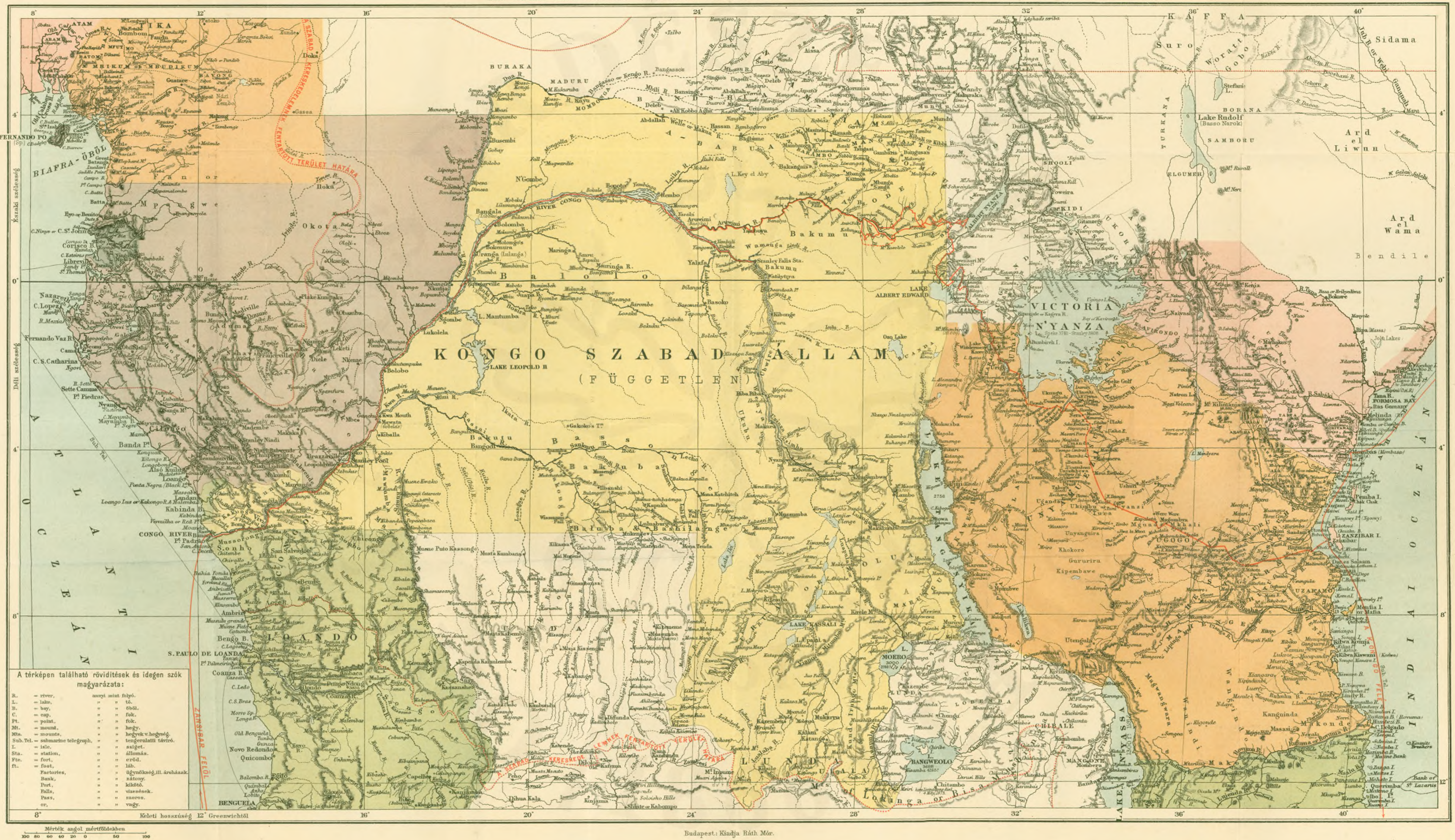
„Nekünk a barátságtokra nincs szükségünk“ kiáltozák „azért jövünk le, hogy pásztoraink botjaival titeket tanyátokról rövid úton kikergessünk.“ Az egyik áruló ficzkó pedig alacsony bokrok fedezete alatt közelünkbe mászott, hogy nekünk érzékeny veszteséget okozzon — és tolmácsunk csakugyan alig hogy el tudott menekülni. Fetteh fölszedte a nyilakat, elhozta őket hozzánk és értesített a történtekről.

Nem maradt tehát más választásunk; példás büntetést kellett ellenfeleinkre mérnünk; készek is voltunk azonnal a legnagyobb energiával a végrehajtáshoz, ha a barátságos ajánlatok fel nem tartóztattak volna.

A csapatok fölött szemlét tartottam; azután pedig Stairs hadnagy ötven puskását az Ituri ág túlsó partján

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

AZ EMIN-EXPEDICZIO AFRIKÁN KERESZTÜL VEZETŐ ÚTJÁNAK TÉRKÉPE.

Budapest: Kiadja Ráth Mór.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

levő makacs és harczias legények ellen kivezette. Jephson vezérlete alatt harmincz fegyveresből álló csapatot küldtem ki, hogy a tőlünk balra levő hegylejtőkön küzdjön; Uledinek pedig húsz válogatott emberével jobb felé kellett támadást intéznie. Rasid végre rendeletet kapott, hogy tiz emberrel a Nzera Kum tetején maradjon és ezt a helyet a meglepetések ellen megvédje. Jephsont és Uledit, midőn a részökre kijelölt helyekre mennek, a

BAVIRA FALU; MI EURÓPAIAK SZABÓSKODUNK STB.

hegyi lakók addig nem fogják látni, mig azt 200 yardnyira meg nem közelítik, mert az előbombok csúcsai a kilátást elzárják, azonkivül pedig Stairs csapatja is messzebbre levén a völgyben, figyelmöket le fogja kötni.

Nehány perczczel később Stairs csapatja már kemény küzdelmet vívott. A benszülöttek egy pár perczig hideg, elszánt ellenállást tanusítottak és nyilaikat záporként repitették embereinkre; de a hadnagy, észrevevén,

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

hogy ez az elszántság az ellenség abból a tudatából ered, mert közte és a mi csapatunk közt tekintélyes folyó van, biztatta embereit, keljenek át a folyón. Katonái engedelmeskedtek és azután dühös tüzelés közben a túlsó partra másztak fel, a minek következtében a makacs és zavargó legényeknek fészke, akik oly hangosan követelték a háborút, nehány másodpercz alatt fel volt dúlva. Helységöket Stairs rohammal bevette és őket a banyána ültetvényekből kiűzte. A benszülöttek ordítozva futottak a sík vidékre és messze észak felé elmenekültek. Stairs hadnagy ezután összeszedte embereit, felgyújtotta a falút és más telep megtámadására indult; csapatjának ropogó sortüzelései árulták el, hogy még ezután is talált ellenállásra.

Ezalatt Uledi és válogatott emberei egy ösvényt fedeztek föl, amely egy hegyág mentén fölfelé vezetett; ezt követte Uledi; midőn pedig 500 láb magasra jutott, a völgyben levő társaik megfigyelésével és biztatásával foglalkozó ellenséges tömeget jobbról megtámadta. A winchesterek igen szépen működtek. Ugyanekkor Jephson csapatja a baloldali hegytorokból tört elő; mindketten a benszülöttek idegeire olyan vészes hatást gyakoroltak, hogy ezek lélekszakadva rohantak a lejtőkön fölfelé, Uledi és emberei nyomukban maradtak.

Mr. Jephson látván, hogy az ellenség minden ponton megfutamodott, keletnek fordult és két mértföldnyire előrenyomult, útközben a lakosságot mindenütt elűzvén. Délután 1 órakor minden emberünk megint a tanyán volt; egyetlen egy kapott sebet és ez is csak könnyűt. Mindegyikök csodálatosan bátran harczolt; még a négy gyáva is kitüntette magát, kiket különös figyelmünkre méltattunk.

Délután 2 órakor, midőn a benszülöttek a völgyben megint összegyülekeztek, az előbbi csapatokat még egyszer ellenök küldöttem. Stairs megint átvezette embereit

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

az Ituri ágán, a megszalasztottakat messze észak felé elkergette, azután körben erős fordulatot tett, hogy Jephsonhoz csatlakozzék, aki kelet felé folytatta volt útját. Uledi kémei a hegyláncz legmagasabb csúcsaira küldettek; midőn azonban azokon a lakóházak végtelen nagy számát észrevették, az előnyomulással, igen helyesen, fölhagytak.

A küzdelem késő délutánig tartott, mert a benszülöttek folytonos mozgalomban voltak, egyszer támadtak, azután megfutottak. Estére mind eltűntek és a tanyánk körül elterülő csend napi munkánk hatását eléggé bizonyította. A benszülöttek vagy a hegyeken voltak vagy messze elmentek kelet vagy észak felé. A völgyben körülöttünk egyetlen egy kunyhót sem hagytunk meg, hogy éjjel ellenségeinknek fedezetül ne szolgálhasson. A leczke, azt éreztük, még nem ért véget. Hiszen ezen az úton még egyszer vissza kellett térnünk. A dolgok természetes menete szerint, ha még több ilyen fajta néptörzsre találunk mint ez, sok emberünket kell majd elvesztenünk; ha pedig lelkökben legkisebb kétséget hagyunk azon képességünk iránt, hogy mi magunkat meg tudjuk védeni, a mai napi munkánkat még többször kellendett ismételnünk. Ezért is sokkal könyörületesebb dolog volt az ügyet teljesen elrendezni, mintsem magunk mögött hagyni egy oly törzset, amelyet szemtelenségeért még kellőképen meg nem fenyítettünk. A benszülöttek alkalmasint azt képzelték, hogy tüske ösvényünkön kivül harczolni nem tudunk, és hogy ők a hegyeikben teljesen biztonságban vannak; az előbbit látszik támogatni az a nagyhangú beszédjök, hogy minket botokkal fognak elkergetni. Ki kellett őket abból a hitből gyógyítanunk, hogy bennünket mindenféle módon bánthatnak.

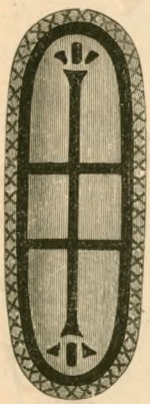
Egy tehén, amelyet tulajdonosa elhagyott, az egyik

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

közeli faluban elégett; ily módon másodszor is kaptunk korlátolt mennyiségben marhahúst.

11-én kora reggel az eső megint esett, amiért is délelőtt 10 óráig tanyánkat nem hagyhattuk el. Ekkor nehány benszülött megjelent a hegyeken, hogy ellenséges érzületének kifejezést adjon; Stairs, Jephson és Uledi három kis csapatban a hegyekre vezették embereiket és ezen erődök ellen eredményes hadjáratot viseltek. Egy kis kecskenyájat is szereztek, melyet azután embereink között szétosztottunk; a mai napon szerzett tapasztalataikból a benszülöttek beláthatták, hogy az ellenünk viselt háborúból nyereséget nem húzhatnak.

PAIZS A SIKSÁG SZÉLÉRŐL.

Egy időben úgy látszott, hogy ez a nap kibéküléssel fog végződni; mert, miután minden emberünk megint a tanyánkra ért volt, fölöttünk egy magas halmon megjelent egy benszülött és hirül adta a következőket: engem Mazamboni küldött, aki azt üzeni, hogy ajándékaitokat megkapta, de igérete szerint benneteket nem látogathatott meg, mert ebben a fiatalság lármája, amely minden áron háborút akart, megakadályozta. Most azonban, miután közülök sokan megölettek, ő kész sarczot fizetni és a jövőben igazi barátotokká lenni.

A mi válaszunk ez volt: mi készek vagyunk veletek békére és barátságra lépni; mivel azonban bennünket kigúnyoltatok, békeajándékainkat elfogadtátok, azután pedig megvetőleg asszonyoknak csúfoltatok: a békét most marhákkal vagy kecskékkel kell megvásárolnotok; ha füvet tartotok kezetekben, bátran eljöhettek hozzánk, nem lesz mitől tartanotok.

Meg kell még említenem, hogy midőn ellenségeink harczra készen, a hegyek lejtőiről leszálltak, minden

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

kisebb csapatot egy-egy nagy kutya kisért, amely karcsú növésü, de bátor és támadásra nagyon is kész volt.

A vazambonik fegyverekül hatodfél láb hosszú íjjakat és hosszú éles dárdákon kivül huszonnyolcz hüvelyk hosszú nyilakat használtak. Paizsaik hosszúak, de nagyobbára keskenyek; voltak azonban köztük olyanok is mint az ugandaiak. A nyilak kegyetlen kampókkal vannak ellátva, dárdáik pedig hasonlítanak a karagvei, uhhai, urundii és ihandsiroi dárdákhoz.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

MEGÉRKEZÉSÜNK AZ ALBERT-TÓHOZ ÉS VISSZATÉRÉSÜNK IBVIRIBE.

A benszülöttek tovább is nyugtalanítanak. — Helységeiket fölégetjük. — Gavira helysége. — A benszülötteket föltartóztatjuk. — Az Unyoroi fensík láthatóvá lesz. — A benszülöttek éjjeli támadása. — Katonza helysége. — Alkudozás a benszülöttekkel. — A pasáról nem kapunk hirt. — Töltéskészletünk. — Helyzetünket fontolóra vesszük. — Stairs hadnagy beszél Kazenya-sziget lakóival. — Egyetlen egy útunk marad, amelyet helyzetünkben még követhetünk. — A benszülöttek ujabb támadása. — A tó partjának képe. — Fölmászunk egy hegyre. — Gazdag gabonakészletet fedezünk föl. — A gazdag undusszumai völgy. — Visszautazásunk Ibviribe. — Bodo erőd építése.

Deczember 12-én hajnalban, nem zavartatva senkitől, midőn egy hangot sem lehetett hallani, a tanyánkat elhagytuk; 9 óráig úgy látszott, mintha az egész völgyben egyetlen élő lény sem volna. Utunk keletdéli irányban, hegyszakadékokba és szűk völgyekbe vezetett, amelyeknek fenekén a hegyláncból és hegytorkokból jövő mellékfolyók bozótos, csalitos és nádas helyeken folytak keresztül. Gazdag ültetvényekkel környékezett helységeket nagyobb számban láttunk, de bántatlanul hagytuk, mert reméltük, hogy e vad nép majd csak belátja, hogy ha nem bántanak, végtelenül jámbor emberek tudunk lenni. Kilencz órakor azonban a reggeli hűvösség eltűnvén, az Undusszuma-hegyláncz előtt különálló dombsor tetején lévő nagy helységcsoportban megszólalt a harczi lárma.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

A benszülöttek észrevevén, hogy mi látszólag nekik oda se nézve folytatjuk útunkat, bátran előrenyomultak és jobb szárnyunkat meg utócsapatunkat körülszállingózták.

Délelőtt 11 órakor már két csapatja a benszülötteknek makacsul követte nyomainkat. Az egyik kelet felől jött, a másik a völgynek ama helységeiből került ki, amelyeket bántatlanul és érintetlenül hagytunk.

Ezen csapatok délig nagy számú, dühös tömeggé növekedtek, amelynek egyes tagjai a következő ordítozásban törtek ki: „Majd megmutatjuk mi még az éj beállta előtt, hogy férfiak vagyunk és hogy közületek a mai napot egy sem éli túl.“

A fentemlített időben, a pihenés következtében felfrissülve, megindultunk egy füves vadonon keresztül. Itt sehol helységeket nem láttunk; a tömeg azonban e helyre is követett, néha-néha meg-megtámadott és harsány kiáltozásaival meg fenyegetőzéseivel untatott. Egy ügyes czéllövőnk tehát kilépett a sorból és 400 yardnyi távolságból kettejöket megsebesítette. Ez egy időre elnémította őket, mert egészen el voltak merülve csodálatába annak, hogy micsoda hajító eszköz lehet az, amely még ekkora távolságból is sebet ejthet. Csakhamar azonban számuk megint felszaporodott és bátorságuk megint növekedett. Az utócsapat abban a perczben lövöldözni kezdett és pedig hihetőleg eredményesen; annyi mindenesetre bizonyos, hogy az ellenség féket kapott.

Végre, negyedfélkor megpillantottuk a bavirák helységeit, — törzsfejedelmüket Gavirának hívták — amelyek nyilt síkságon, ama mély és meredek falú hegyszakadék mindkét partján épültek, amelyet a Keleti-Ituri egyik tekintélyes mellékfolyója vájt az agyagos földbe. Mi, akik elől mentünk, a keleti parton állapodtunk meg, mert észrevettük, hogy a benszülöttek — persze későn arra, hogy valamit elérjenek — rohantak lefelé, bennünket

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

az átkelésben meggátolandók. A terheket az emberek hirtelen ledobálták; a mire közülök több csatározót kiküldtem, hogy menjenek vissza a folyón és támogassák az utócsapatot; heves kis csetepaté keletkezett, amelynek a vége az volt, hogy a benszülöttek vad futásban visszavonultak. Hogy a négy órai üldözésért őket megbüntessük, visszatértünk, mindkét parton a házakat, egyet sem véve ki, felgyújtottuk, azután ujra sorakoztunk és siettünk föl egy meredek, 200 láb (a síkság fölött) magas fensíkra, hogy a benszülötteket megtámadjuk, akik ott összegyülekeztek, hogy útunkat állják. Jóval előbb azonban, sem mint a csúcsra fölérhettünk volna, elhagyták helyöket; egész békességben szállhattuk meg tehát az ott levő helységet. Későre járván az idő, tanyát ütöttünk; első dolgunk volt, lakóhelyeinket éjjeli támadás ellen biztosítani.

Figyelemre méltó volt az, hogy mindaddig, míg a helységeket föl nem égettük, a benszülöttek dühe folytonosan növekedni látszott, amint azonban a lángokat látták, amelyek házaikat fölemésztik, dühük megszünt; ebből következtettük, hogy a tűz idegeikre nevezetesen megnyugtató hatással van.

Gavira helysége, melyben az éjjelt töltöttük, a tenger szine fölött 4657 lábnyira van. Az útazásra a nap nagyon kellemes volt; a délkeleti szél a levegőt egészen jól lehűtötte. E nélkül, a nagy hőségtől nagyon sokat szenvedtünk volna. Midőn a nap lenyugodott, az időjárás nagyon hidegre fordult; éjfélkor a hőmérséklet 60° volt. Kilencz mértföldnyi útat tettünk meg és majdnem mindannyian panaszkodtunk a fáradtság miatt, amelyet az utazás és a folytonos izgatottság okozott.

13-án, valamivel napfölkelte után keleti irányban útnak indultunk, oly szándékkal, hogy egy bizonyos távolságra eljussunk, még mielőtt a benszülöttek a hideg és

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

zord reggelen előbujni merészeltek volna. A legelőkön az alacsony füvet sűrűn födték a harmatcsöppek, olyan nedves is volt, mintha eső esett volna. Az utócsapat még éjjeli erődítéseinket szétrombolta, hogy a benszülöttek készítésök módját meg ne tanulják, azután pedig utánunk sietett és csakhamar el is ért; zárt sorokban hagytuk hát el megint e kerületet, készek levén uj kalandokra. A reggel harmadik órájáig békés csendben utazhattunk. Gyönyörködtünk a kilátásban; volt időnk magunknak a Keleti-Ituritól északra fekvő nagy síkság formáczióját megjegyeznünk, a látóhatár északi részén emelkedő kúpalakú dombok nagy számát megbámulnunk, és megfigyelnünk, hogy a kúpalakú halmok sora kelet és nyugat felé miként egyesül egy tömör és szakadatlan tömeggé, hogy tőlünk délre a vidék felülete nagy földhullámokból áll, amelyeknek völgyeiben külön-külön folyók folynak, és hogy valami öt mértföldnyi távolságban a hegyláncz Undusszumától kelet felé a baleggák országáig nyúlik, melyeknek hegycsúcsait olyan jól ismertük; Baleggában a hegység öblökhöz hasonló görbe vonalakat ir le, amelyekben számos telep mellett a marha édes füvet és tiszta vizet talál, a kölesföldeknek való nedvesség pedig szintén bővében van, végre ismét egyenes vonalban húzódik tovább, északnak kanyarodik és tőlünk keletre ér véget. Utközben azt is észrevettem, hogy azon irányban, amelyben utaztunk, nehány óra alatt egy nyereg tetejére fogunk jutni, amely az északi és déli láncz közt fekszik és őket mintegy összeköti. Utunk czéljául ekkor egyelőre azt a helységcsoportot tűztük ki, amelyet a látóhatáron ama nyereg tetején láthattunk; onnan azután, gondolám, meghatározhatjuk, merre folytassuk útunkat.

9 órakor azonban a benszülöttek megint mozogni kezdtek és szemlélődtek. Ekkor már a messze elterjedő vidéken nem volt olyan tárgy, amelyet gőzök vagy köd borítottak volna. Hosszú, kigyóvonalban haladó csapa-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

tainkat tehát azonnal meglátták és harczi kiáltásokkal fogadták, még pedig a tüdő oly hatalmas erejéről tanuskodó kiáltásokkal, hogy a vad dühtől és gyülölettől ragyogó szemeknek százai fordultak azonnal felénk. A helységeken, egyiken a másik után mentünk keresztül és egyikhez sem nyultunk; de ez, miként előtte való nap már tapasztaltuk, nem szolgált javunkra, ezt, szomszédaik elbeszélései daczára, inkább kislelkűségünknek tulajdonították. Éreztük minden erünkben, hogy gyáváknak tartanak. Ösvényünktől 300 yardnyira ötven főnyi benszülött csapat állott, megfigyelvén magunkviseletét. Látták, hogy településön átkelünk, gondosan kimélvén minden tulajdonukat, és hogy csak előre nézünk, egyedül a magunk úti dolgaival foglalkozván. Ez azonban az ő szemökben távolról sem szolgált bizonyítékául annak, hogy van bennünk még egy kis erény; mert csapatainkat hátul körülvették és parancsoló hangon, nagy lármával felszólították honfitársaikat, hogy gyülekezzenek össze és kerítsenek be bennünket — oly felszólítás volt ez, amelynek honfitársaik, amint látszott, nagyon is készségesen engedelmeskedtek. Amint a támadásra magukat számban elég erőseknek érezték, neki rohantak az utócsapatnak, a mire a puskák azonnal jó eredménynyel megadták a feleletet.

Minden félórában a maga völgyének fenekén folyó patakra akadtunk, amelyeknek mindkét partján széles nádasok nyúltak el; ezen körülmény miatt nagy óvatossággal kellett eljárnunk, hogy a tolakodó benszülötteket magunktól távol tarthassuk.

A látóhatáron levő, már említettem helységcsoport, amely az északról és délről egymás felé tartó hegységek egyesülése pontján állott, amint mi kelet felé folytonosan siettünk, mindig jobban és jobban láthatóvá vált és én kezdtem előre érezni, hogy mi, mielőtt még egy óra

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

eltelnék, látni fogjuk az Albert-Nyánzát. Azonban, mintha előttünk valami nagy kincs lett volna, vagy mintha Emin és hadai ugyanolyan helyzetbe jutottak volna, amilyenben Gordon Khártumban, utolsó óráiban volt és mintha ők lettek volna az ostromló hadsereg: a benszülöttek mindig merészebbekké váltak, mindig határozottabban léptek föl, számban gyarapodtak, a hadi lárma minden magaslaton szákadatlanul szólott, kisebb csoportok is tömegekké nőttek és végre meggyőződtünk, hogy ellenségeink végső erőfeszítésre szánták el magukat. Körülnéztünk ekkor és vettük észre, hogy minden hegy és domb fekete a rajtuk nyüzsgő embertömegtől, a széles, halmos síkságon pedig alakoknak husszú sorát láttuk, amelyek mint hangyaseregek közeledtek felénk.

Délelőtt 11 órakor közelében voltunk az utolsó hegygerincznek, amely célunktól, az említett nyeregtől még elválasztott; ekkor észrevettünk egy előrenyomuló kis csapatot, amely, ha a megkezdett útján tovább megy, a gerinczen eredő folyónak túlsó partján elénk került volna. A támadásnak, biztos voltam benne, a folyó forrása fölötti dombon kellett megtörténnie. Az előcsapat valami száz yardnyira volt ettől a helytől; midőn pedig a dombnak egészen közelébe jutott, kiadtam a rendeletet, forduljon egyenesen jobbra, halmozza fel a csúcson az árukat, és azután álljon zárt sorokba.

Midőn a domb-csúcs közelében voltunk, a sűrűn özönlő benszülött hadseregnek eleje a túlsó oldalon, a domb lábához ért; abban a perczben mindkét fél egyszerre egymásra rohant; a winchestereink gyors tüzelését egyátalában nem birták elviselni, mert bármily nagy volt is az egyesült erővel folytatott kiabálásuk hatalma, a winchesterek lármája elnémította és megzavarta őket; a golyózápor éles fütyülése pedig a legbátrabbakat is megriasztotta. Az előcsapat a lejtők mentén feléjök rohant

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

és nehány perczczel később a benszülöttek hátat fordítottak és gyorsan elfutottak mint valami antilopék. Embereink körülbelül egy mértföldnyire üldözték őket, de az adott jelre visszatértek; oly pontosan engedelmeskedtek, mint a katonák a hadi szemlénél; ez nekem még jobban tetszett, mint a vidézség, amelyet tanusitottak volt. Az ilyen félig fegyelmezett embereknél valójában az a legnagyobb veszedelem, hogy nagyon is hajlandók az üldözést folytatni, tekintet nélkül arra, nincs-e az ellenségnek a hirtelen megfutamodással valami titkos terve. Gyakran megszokott az történni, hogy a visszavonulás, miként az ugandaiak gyakran megtették, csak ravaszságból történik. Ez alkalommal negyven ember 500-at üldözött, mialatt jobbra tőlünk egy dombról legalább 1500-an nézték, mi történik a csatamezőn és tőlünk balra hasonló számú ember állott.

Sorainkat ujra rendeztük és zárt sorokban, miként azelőtt, folytattuk útunkat; fél egykor végre oly helyen, hol meglehetősen nagy körben nem voltak lármázó és kiabáló benszülöttek, üdülés végett megállapodtunk. Déli pihenőnk lehetővé tette rájok nézve, hogy erejöket ismét összeszedjék, és ámbár a délelőtti események egy kicsit kijózanították, még mindig impozáns tömegekben fenyegettek a balegga, bavira és vabiasszi törzsek.

Egy órai pihenő után a menetünk ujra megindult. Utunkul rendkívül jól kitaposott ösvény szolgált; hogy ezt megbecsültük, kitűnt a karaván gyors és rugalmas lépteiből. Egy negyed óra alatt fent voltunk a nyereg tetején, jobban mondva a fensíkon, aminek az most bizonyult; rajta túl, valami huszonöt mértföldnyire egy a felhőkbe nyúló és rendkívül magasnak látszó fensíknak sötétkék egyenes körvonalai tűntek föl. Embereim ennek láttára a kellemetlen meglepetés morajját hallatták. Én azonban Unyorot ismertem föl benne és tudtam, hogy

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

köztünk és ama nagy, kék szinben feltűnő fensík között óriási és mély völgy van, és hogy e völgynek feneke az Albert-tó. Ezért is nem láttunk magunk előtt sem dombot, sem hegygerinczet sem egyéb magaslatot, csak azt a távoli, óriásilag nagy, kék tömeget; az északi és déli lánczok keleti lejtői meredeken ereszkedtek le, mintha valami szakadékba vagy rendkívül mély völgybe vezetnének le. Népem, látván a távolban az Unyoro-i fensíkot, bosszús hangon kiáltott fel: „Masallah! hiszen ez a Nyánza mindig messzebb és messzebb megy el tőlünk“; én azonban biztattam: „Tartsátok csak nyitva a szemeiteket fiúk! egy pár percz mulva látni fogjátok a Nyánzát“; ezt az észrevételemet is, miként más bátoritó megjegyzéseimet hitetlen morajjal fogadták.

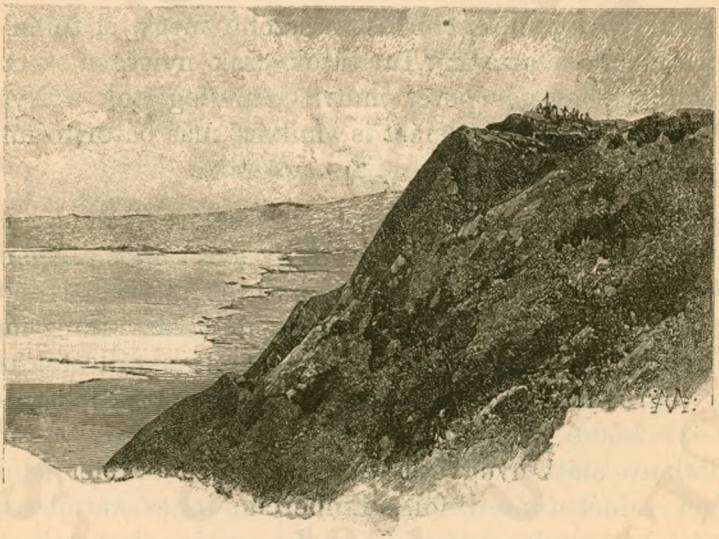
Azonban minden lépésnél, amit előre tettünk, láthattuk, hogy szokatlanul mély völgy felé vagyis a Nyánza felé közeledünk, mert az unyoroi fensík előttünk mindig magasabbra és magasabbra emelkedett, az útunk melletti lejtők mindig mélyebbre és mélyebbre szállottak alá, míg végre minden szem fennakadt egy szürke felhőn — mi ez? köd-e vagy más valami? — Nem, ez a sűrű ködtakaró alatt nyugvó Nyánza, mert északkelet felől a tenger szinét tűnteti föl. Embereim teljes két perczig némán bámultak a tóra és csak azután ismerték be, hogy az, amit látnak, csakugyan víz; érzelmeik ekkor lelkesült örömkiáltásokban törtek ki.

Egy pár perczig még folytattuk útunkat, végre a fensík egyik lejtőjének szélén megállottunk és egy kis helység közelében meglehetősen exponált helyen rövid időre megpihentünk, hogy helymeghatározásokat tegyek, az aneroid-barometert leolvassam és egy kicsit tájékozódjam, hogy merre fordítsuk lépteinket.

Ámbár embereim lármáztak, tánczoltak és körülöttem tolongtak, hogy üdvözöljenek, mert „a helyet olyan

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

pontosan eltaláltam", mégis hideg borzongatás fogott el, meggondolván, mily kevés a kilátás ilyen országban, mint ez, arra, hogy az ember alkalmas kánut találjon, amelylyel az Albert hullámzó vizein járhatna. Messzelátómmal aggodalmasan vizsgálgattam a tó távoli partjait, de nem tudtam rajta meglátni egy kánut; nézegettem a hosszan elnyúló lejtőt és a nagy kiterjedésű síkságot, de nem tudtam rajta fölfedezni egyetlen egy fát sem, amely

AZ ALBERT-NYÁNZA DÉLI VÉGE.

alkalmas volna kánu-készítésre és mialatt minden ember ajkán e kegyeletes szózat lebegett: „Istennek légyen hála!" lelkemet az a gondolat fogta el, hogy mindezek után erőszakolt meneteink, folytonos háborúskodásunk és annyi emberi életnek föláldozása mind hiába való volt.

Ámde megtörténhetik talán, hogy sárgaréz-dróton vagy vörös kelmék árán vehetünk valami kánut. Nagyon, de nagyon kemény dolog lett volna, ha hosszú útunk idáig teljesen eredménytelen véget ért volna.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

A kép, amely szemeim előtt föltárult, nagyon különbözött attól, amit vártam. Én már körülhajóztam a Victória-Nyánzát és a Tanganyikát, láttam a Muta Nzigét ehhez hasonló fensíkról és kánukat lehetett mindegyik tó partján kapni; a Victória és Tanganyika partján egy kis keresés után nem is lett volna nehéz elég nagy fát találni, amelyből az ember kánut vájhat ki. Itt azonban valami húsz mértföldnyire nem láttam egyebet kopár hegyoldalaknál, amelyeket nagy sziklák boritottak és meredek hegyszakadékok meg vízfolyások szaggattak meg, olyan vízfolyások, amelyeknek partjait nyomorult bozótok keskeny öve szegélyezett, közöttük pedig meredek lejtőjű, éles szegélyű hosszú hegyágak nyultak el, melyeket szikla- vagy agyag-törmelék vagy magas zöld fű takart. Ezen hosszú lejtő és a tó között valami öt vagy hat mértföld széles és körülbelül húsz mértföld hosszú síkság volt, amely abból a magasságból nézve, a hol mi állottunk, igen szép látványt nyujtott. Jól befásított parknak tűnt föl; azonban a fái nagyon is szélesre terjesztették ki ágaikat és ezért nem lehetett olyan törzsük, amilyent én kerestem. Én inkább akáczfáknak, tüskésbokroknak és csalitnak néztem őket, amelyek a mi czéljainkra teljesen hasznavehetetlenek.

Aneroid-barometereink 5000 láb magasságot mutattak. A sziget, amely a Mason-féle térképen Kavalli közelében látható, tájolónk szerint K. D. K. irányban, ami állomásunktól körülbelül hét mértföldnyire volt. Mason ezredesnek az Albert-Nyánzát ábrázoló térképét magam elé tevén, összehasonlítottam azzal, amit 2500 lábnyira alattunk messze és nagyszerűen elterülni láttam: és ennek alapján bizonyságot kell tennem a fölvételnek nevezetes pontosságáról. Amint én észrevettem, csak egy pár kisebb sziget, meg a tónak déli végében levő két vagy három keskeny öblöcske, — melyek a tó határát alkotó sajátságosan mély síkságba nyúlnak, — hiányzik róla.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Sir Samuel Baker leirásán, melyben az Albert-Nyánza délnyugat felé való kiterjedéséről szól, sokszor csodálkoztam, talán többször, amióta Mason ezredes a maga homályos, brüszk módján a „határtalanság"-ot korlátok közé szorította; ámde daczára a borzasztó „megcsonkitás"-nak, melyet fölfedezése szenvedett, most is rokonszenvezek a fölfedezővel. Mert a kép, ami előttünk elterült, valamennyiünkre még akkor sem lehetett volna nagyobb hatással, ha a tó akár Khártumig terjed. Akár korlátok közé szorítva, akár nem, a tó és hegység első tekintetre igen szép, sőt igazán elragadó képet nyújt. A tónak még a végében is terjedelmes a szélessége; amint azonban szemünkkel hegyes partjainak vonalait követjük, szélessége még jobban növekszik, sekély végének ezüstszine az óczeán sötétkék azurjába játszik át; látszólag folytonosan növekedvén a szélessége az óriási hegykoszorú és a halvány ég közti határvonal elvész és a tó-horizont északkeleti végében határozatlan kék színné olvad össze, amelyben az elkülönítő vonalat hiába keressük.

A hely, ahol megfigyeléseinket tettük, az é. szél. 1° 23′ 00″ alatt volt. A tó keleti vége, a tájoló szerint, délkelet felé nyúlik, nyugati vége pedig délkelet és délkeletdél felé. E két vég között öt öböl terül el, amelyek egyike két mértfölddel nyúlt el tovább délnek, mint bármely másik.

Az Unyoroi-fensík felülete, ameddig csak elláttunk, majdnem mindenütt egyforma; végső pontját széles hegyhát zárta el szemeink elől, amely a nyugati lánczból nyulik ki. A tó déli vége és a vele szemben levő magaslatok között — kelet felől az Unyoroi-fensíktól, és nyugat felől e másik fensíktól határolva — alacsony síkság terül el, amelyet régen, és nem az ujabb időkben a tó vize takarhatott; ez a síkság most kiszáradt, kemény

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

föld, amelyet száraz fű takar és amely dél felé szeliden emelkedvén, a végében, miként a közvetlenül alattunk levő terrassz, száraz bokrokat, akáczfákat és töviseket terem.

Valami húsz percznyi pihenés után, elkezdtünk ismét leereszkedni a hegység lejtőjén. Mielőtt a Stairs hadnagy vezérlete alatt álló utócsapat megállapodásunk helyét elhagyta, a benszülöttek, annyian, mint mi valánk, közelünkbe gyülekeztek és mielőtt az előcsapat 500 lépést megtett volna, az utócsapatot oly módon nyugtalanították, hogy annak azonnal erősen kellett tüzelnie. Mi alulról láthattuk a benszülötteket, amint mindkét oldalon, csatározók módjára elszóródtak, a rettenetesen meredek és fárasztó úton hosszú vonalba sorakoztak és az utócsapatot nyomban követték.

Mialatt nyilaikkal lövöldöztek és kiszemelt áldozataikhoz mindig jobban közeledtek, mindig ezt kiáltották: „Ku-la-la heh lelo?“ — „Hol fogtok ti ma éjjel aludni? Nem tudjátok, hogy körül vagytok véve? Oda jutottatok most, a hová miak artuk.“

Embereink egy perczig sem késtek a felelettel: „Akárhol aludjunk, ti nem mertek majd közelünkbe jönni; ha pedig mi oda jutottunk, ahová ti akartátok, miért nem jöttök mindjárt ide?“

Bár a tüzelés elég élénk volt, kárt csak keveset tett; a talaj nem volt alkalmas a jó lövésekre; bár a csata mindkét részről élénk és heves volt, a mi embereink közül csak egyetlen egy kapott egy nyilsebet. Ha nincsenek vinni való terheink és nem vagyunk fáradtak, ezen átkozott emberek közül kevés maradt volna életben, hogy ujra felmászhasson a hegyekre.

A leszállásunk még három óra hosszat tartott; ez idő alatt minden negyed órában meg kellett állapodnunk, hogy visszaűzzük a benszülötteket, akik körülbelül negyvenen, egészen le a síkságig követtek bennünket.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Fél mértföldnyire a hegység lábától egy kissé sós vizü folyón keltünk át, amely magának 50 láb mély, meredek, néhol függőleges falú medret ásott ki. Ezen függőleges falak egyikének szélén ütöttük föl köralakú tanyánkat, hol az az egyik oldalán teljesen megtámadhatatlan volt; a másik oldalát azután tövisbokrokkal és a közelben levő elhagyatott helység házainak részeivel nagy gyorsan megerősítettük. Észrevevén, hogy a merész benszülöttek lejöttek a síkságra és tudván, hogy szándékuk éjjel ellenünk támadást intézni, a tanyánktól bizonyos távolságra, a fűbe jól elrejtőző nagyobb számú őröket állítottunk ki. Egy órával a sötétség beállta után a benszülöttek csakugyan megkezdték a támadást, de rendkívül meg voltak lepetve, amidőn, különböző pontokon megpróbálván a rohamot, a félkör egyik végétől a másikig sortüzeléssel fogadtattak.

A zavarral teljes nap igy végződött; a nyugalmat, amelyet ezután élveztünk, jól kiérdemeltük volt.

A tanyahely elérése után azonnal megnéztük aneroid-barometerünket és azt találtuk, hogy a fensík szélén föntebb levő megfigyelő helyünkről 2250 láb mélységbe jutottunk le.

14-én a fensík alját elhagytuk és útunkat a síkságon folytattuk, amely 5 mértföldnyi távolságra szeliden lejtősödött a tó széléig. Amint igy mentünk, közelről vizsgálgattuk, nincs-e az akáczfákból álló keskeny erdőben olyan fa, amely csak némileg is alkalmas volna kánunak; azonban a síkságon más fa nem volt mint akácz, bozót, tamarind és csalit — bizonyítékául annak, hogy a talaj, bár elég gazdag a kemény fák termelésére, maró anyagokkal, mint salétrommal, alkaliummal és sókkal annyira meg volt telítve, hogy forró éghajlati növényzet rajta nem keletkezhetett. Biztunk azonban még mindig abban, hogy sikerül a benszülötteket valami kánu eladására

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

rábirni vagy amit még valószinűbbnek tartottunk, hogy Emin pasa kérésemnek megfelelőleg a tó déli végét meglátogatta volt és fogadtatásunkra a benszülötteknél a kellő lépéseket megtette. Ha pedig mindez nem történhetnék meg, feljogosítva leendettünk a végső esetben arra, hogy ideiglenesen egy kánut kölcsön vegyünk.

Nem messze útunktól, fél mértföldnyire a tótól hallottuk, amint a benszülöttek a bokrok közt tüzelő anyagot vágtak. Erre megállapodtunk és csendben maradtunk, mialatt a tolmács barátságos üdvözletére választ várt. Tiz perczig meg sem mozdultunk, várván, hogy a személy, aki mint később kiderült, asszony volt, feleletet adni kegyeskedjék. Ekkor, és Afrikában most először hallottam oly durva és obszczén szidalmakat, aminők kiejtésére legfölebb ama bizonyos billingsgate-i halászasszony lett volna képes. Le is kellett csakhamar mondanunk ama törekvésünkről, hogy ezt a nőietlen huszárasszonyt kibékítsük.

Kiküldtük most nehány ember kiséretében tolmácsunkat a tó partján álló helységbe, amely Katonza, vagy mint néha nevezték Kajja Nkondo nevü törzsfejedelemnek volt birtoka; a tolmácsot utasítottuk, igyekezzék bármi módon a lakosság bizalmát megnyerni és szavak vagy fenyegetőzések elől meg ne hátráljon; egyedül az ellenséges támadás lehet visszavonulásának mentő oka. Mi időközben lassan követjük őket és a telep közelében várunk, mig nem hívni fognak.

A falusiak, amint később észrevettük, közeledésünkről és közellétünkről semmit sem tudtak. Első gondolatuk, amint embereinket megpillantották az volt, hogy meneküljenek; de amidőn észrevették, hogy őket nem üldözik, egy nyillövésnyire, inkább kiváncsiságból mint jóindulatból, egy termeszdombon megállapodtak. Itten azután látták, hogy embereink előzékenyek, udvariasak

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

és teljesen ártatlanok, megengedték tehát a karaván-nak a közelebb jövetelt; amint pedig észrevették, hogy fehér ember is van benne, ők is közelebb jöttek, eközben folytonosan biztosítottuk őket barátságos érzelmeinkről. Valami negyven benszülött végre annyira felbátorodott és annyira közel jött, hogy velünk könnyen szóba állhatott; ekkor mindkét részről megkezdődtek a szónoklások; az egyik fél az életére, a gégéje szeretetére és a kék égre esküdözött, hogy kárt okozni nem akar, gonosz tetten fejét nem töri — csakis barátságot és jó indulatot keres és e czélból ajándékokat is kész adni; a másik fél pedig erősen állította, hogy, bár habozása félreérthető és talán a félelem kifolyásának tekinthető, ő már összeütközött — gyakran összeütközött — egy vara-szura nevű néppel, amelynek olyan népetölő puskái voltak mint nekünk. Talán mi is vara-szurák vagy barátjaik vagyunk, mert puskáink vannak; amint őket erről biztosítjuk, azonnal készek velünk síkra szállani.

„Vara-szurák! Vara-szurák! Micsoda emberek ezek? Ezelőtt még soha sem hallottunk róla semmit sem. Honnan valók?“ stb. stb. igy folyt e beszélgetés a forró napon három óra hosszat. Nyájaskodásainknak és legmegnyerőbb mosolygásainknak, amint eleinte látszott, meg volt a hatása; hirtelen azonban a feketék megint visszanyerték rossz kedvöket és az unyoroi durva, rikácsoló nyelven, amely borzasztóan sérti a fület, megint kifejezést adtak gyanujoknak. Végre is kisérleteink teljesen hajótörést szenvedtek. Öntudatlanul gyanújokat avval keltettük föl, hogy Unyororól és Kabba-Regáról, aki, mint később megtudtuk, halálos ellenségök volt, nagyon is nyájasan beszéltünk. Barátságunkat visszautasították, vérrokonságot velünk kötni nem akartak és ajándékaink sem kellettek nekik. Vizet, mondák, még adnak inni, a tó mentén az útat is megmutatják, de semmi egyebet nem tesznek.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

„Ti egy fehér embert kerestek, azt mondjátok. Egyről mi is hallottunk, aki Kabba Regánál van (Casati). Sok, sok évvel ezelőtt, füstölő-csolnakon észak felől jött ide egy fehér ember (Mason bey), de ez visszament; ez pedig még akkor történt, mikor mi gyermekek voltunk. Azóta idegen csolnak a mi vizeinken nem járt. Hallottunk mi még egy idegen népről, amely Buszvában (Mszua) lakik, de ez messze van innen. Ezért is a ti útotok a tó mentén észak felé visz. A rossz emberek mind onnan jönnek. Jó emberekről még nem hallottunk, hogy az Ituri felől jöttek volna. A vara-szurák jönnek néha onnan.“

Kegyeskedtek ez emberek a tó mentén az útat megmutatni, de azután a síkságon félreállottak és nem barátságtalan hangon felszólítottak, hogy vigyázzunk magunkra szolgálataikért azonban valamit elfogadni semmi áron sem akartak. Elcsodálkozva ezen, egészen sajátságos magaviseleten és nem levén egyetlen törvényes okunk sem, hogy velök viszálykodásba keveredjünk, elmélázva, nagyon szerencsétlen érzelmektől eltelve folytattuk útunkat.

Amint azon tünődtem, hogy a remény, amely bennünket mindeddig lelkesített, oly hirtelen sajátszerű véget ért, eszembe jutott, hogy soha utazónak e vad Afrikában oly elijesztő kilátása még nem volt, mint amilyen most előttünk hirtelen feltárult. 1887. január 21-ke, azaz azon nap óta, mikor Angliát elhagytuk, egészen a mai napig, azaz deczember 14-ig soha egyikünknek sem jutott eszébe, hogy tulajdonképeni célunknál oly csalódást szenvedjünk mint a milyen most ért. Csak egy dolog volt, ami vigasztalhatott, az, hogy minden bizonytalanság megszünt. Mindeddig reméltük, hogy a pasáról itt hirt fogunk hallani; mert hiszen, úgy képzeltük, egy ilyen kis tó mellett, mint aminő az Albert, amelyen két nap

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

alatt végig lehet hajózni, egy tartomány kormányzóját csak ismerni fogják, aki két gőzössel, kisegítő csolnakokkal és kánukkal meg több ezer emberrel rendelkezik. Mivel pedig róla semmit sem tudtak, föl kellett tennünk, hogy Vádeláit vagy nem hagyta el vagy nem birta elhagyni vagy pedig jövetelünkről nem kapott hirt.* Midőn végső elgyengülésünk miatt aczélcsónakunkat Ipotoban hagyni kényszerültünk, három dolog közül legalább egynek teljesedését reméltük: vagy a pasa, jövetelünkről értesülvén, a benszülötteket megérkezésünkre elő fogja készíteni vagy mi magunk képesek leszünk egy kánut venni vagy legalább is magunknak egyet csinálhatunk. A pasa a tó déli végéhez soha sem jutott el; kánu nem volt kapható, fát pedig szintén nem lehetett találni, amely kánukészítésre alkalmas lett volna.

Mióta a pázsitos térségekre érkeztünk, öt ládára való töltést használtunk el; maradt még a Nelson kapitány és Parke orvos őrizete alatt hátrahagyottakon kivül negyvenhét ládával. Vádelái a vizen csak négy, szárazon azonban huszonöt napi járó földre van. Ha szárazon megyünk oda, föltéve, hogy itt is olyan törzsekkel találkozunk mint délen, Vádeláig harczaink közben elhasználunk még huszonöt ládát. Emin pasához érkezvén nem maradt volna meg több mint huszonkettő. Ha azután nála csak tizenkettőt hagyunk, arra az útra, amelyen harminczczal eltüzeltünk, nem maradna magunknak tiznél több. Tiz ládával mi ép oly kevéssé érhettük be, mint Emin tizenkettővel. Ezen gondolatokat tápláltam helyzetünkről, midőn az Albert-tó mentén észak felé haladtunk.

* 1887. novemberben Emin pasa barátjának Dr. Felkinnek a következőket írta: „Minden rendben van; vezéreimmel és népemmel a legjobb egyetértésben élek; nem sokára megindulok az Albert-tó partjára, Kibiro felé. Stanley keresésére kémcsapatot küldtem ki, amely azonban hírt róla még nem hozhatott. Stanleyt (1887) decz. 15-re várom.“ Mi 14-én érkeztünk meg.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Azon reményben, hogy Kazenya szigetén, ahová most fordultunk, talán képes leszek egy kánut szerezni, nem akartam egyebet tenni mint egy pár napot az ilyen lélekvesztő keresésére fordítani, és csakis az esetre, ha ez sem sikerülne, akartam a kérdést társaimmal őszintén közölni és megvitatni.

Déli pihenőnk alkalmával, Katonza falújától északra nehány mértföldnyire, hangzott fel először a visszavonulásra a jeladás. Tisztjeim mindketten meglepettek és elkomorodtak.

„Ah uraim“ mondám nekik „ne nézzenek igy rám. Csak saját aggodalmaimat növelik. Ám nézzünk inkább a tényeknek bátran a szemébe. Ha Kazenya nem adhat nekünk kánut, vissza kell fordulnunk; ezen nem segíthetünk. A mai és a holnapi napot még keresésre fogjuk fordítani, de ha még tovább is bolyongunk ezen a puszta síkságon, ujra az éhinséggel állunk szemben. Ezen tó melléki fanyar terrasszon nincs sehol megművelt föld; nem is találunk ilyent közelebb mint a fensíkon. Reményünket főkép Emin pasába helyeztük. Mert azt hittük, hogy ő képes lesz a maga gőzöseivel a tó végét kis időre fölkeresni és a benszülötteknek megmondani, hogy barátokat vár, akik nyugat felől jönnek hozzá. Mi történt vele vagy miért nem tudott ide eljutni, mi nem tudhatjuk. De Katonza falu lakói azt mondták, hogy amióta Mason bej hajói itt jártak, gőzöst ők nem láttak. Azt hallották, hogy Casati Unyoroban van. Csónak nélkül egy hónapig kell még útaznunk, mig őt elérjük.“

„A visszavonuláson kivül egyetlen egy útat ismerek, amelyet még követhetünk; azt tudniillik, hogy a tó partján valami helységet elfoglalunk, megerősített tábort építünk és azután bevárjuk a történendőket — azaz azt, hogy ideérkezésünk hire eljut Unyoroba, Vádeláiba vagy Kabba Regához és Casati, Emin vagy Unyoro királya kiváncsi

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

lesz és embereket küld ide megtudni, hogy mi kik vagyunk. De figyelembe veendő az élelmezés kérdése is. Ezek a tó melléki lakosok a földet nem művelik; ők halakat fognak és sót főznek, amit azután gabonáért a fensík lakosainak eladnak. Élelemszerzés céljából nekünk naponként fel- és le kellene másznunk ezen a borzasztó hegylejtőn. Egy hétig körülbelül a fensík lakói minden élelemkereső csapatunknak ellene állanának, de végre ezt is abba hagynák, valamely messze fekvő vidékre kivándorolnának és egyedül a puszta földet hagynák birtokunkban. Meg kell engedniök, hogy ez rendkivül oktalan és bolond terv lenne."

„Ha a csolnakunk itt volna vagy bármi módon kánut szerezni tudnánk, helyzetünk a következőképen alakulna: — A csolnakot vizre bocsátanók, rá húsz embert és egy tisztet felszállatnánk, őket tiz, tizenkét napi élelmi szerrel ellátnók, nekik „szerencsés útat" kivánnánk és azután visszamehetnénk a fensíkra, annak szélén magunknak egy jó helyet kiszemelnénk, tanyánkat bevehetetlenné tennők, észak, dél és nyugat felé, a gabonában és marhákban bővelkedő vidéken élelmet eleget kereshetnénk és végre őröket állítanánk ki, akik a tavat figyelemmel kisérnék és a tűzzel vagy füsttel adott jelre ügyelnének. A kiküldött csolnakosok visszatértekor száz puskás leszállhatna a tó partjára, hogy megtudja, vajjon Emin pasa életben van-e és vajjon nem utazott-e el Ukedin és Uszogán át Zánzibárba. Ez utóbbi valószinü is, mert az utolsó hirek, amiket a külügyi hivataltól kaptam, azt bizonyítják, hogy épen abban az időben azon törte a fejét, elszánja-e magát e lépésre. Most azonban, mikor sem kánunk sem csolnakunk nincs, érzem, hogy, ámbár vizen csak négy napi járásra vagyunk Vádeláitól, valami kibúvó keresésével csak a drága időt pazarolnók el; mert a józan ész azt követeli, hogy menjünk vissza az erdőhöz, keressünk egy olyanféle alkalmas helyet, mint

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Ibviri, hagyjuk ott málháink fölöslegét, betegeinket és az Ugarrovvában meg Ipotoban hagyott lábbadozóinkat és a csolnakkal meg egy pár tuczat töltéssel tele ládával térjünk megint ide vissza. Mivel Emin ily kimagyarázhatatlan módon távol maradt és mivel róla semmi hirt sem hallottunk, oktalanul cselekednénk, ha erőnket a nagyon is sok lövő szer czipelésével elfecsérelnők, midőn föltehető, hogy a pasa tartományát talán már el is hagyta.“

Délután a part mellett folytattuk útunkat Kazenya-szigetig, amely a tanyánktól körülbelül egy mértföldnyire és a tájoló szerint 127° alatt, a fensík szélén levő megfigyelő állomáshoz képest a 289° alatt volt.

Ide érkezvén töviskeritést csináltunk és korán tanyát ütöttünk. A délutánt nagyobbára avval töltöttük, hogy helyzetünket azon ujabb körülmény tekintetbe vételével, amelynél fogva Katonza és hívei barátságunkat végleg elutasították, behatóbban megbeszéljük.

Deczember 15-én, reggel, Stairs hadnagyot negyven emberrel elküldtem, hogy beszéljen Kazenya-sziget lakóival, amely a partoktól körülbelül 800 yardnyira feküdt. Mivel e tó vize nagyon sekély, a kánu a két halászemberrel, akiket Stairs hivása előcsalt, a parthoz egy pár száz yardnál közelebb nem jöhetett. Az iszap mérhetetlenül mély volt, ezért senki sem mert rálépni. A viz szélén egy ambács-erdő tenyészik, amely keskeny szegélyként a tó déli vége körül elhúzódik; messziről az ember a halászczövekek hosszú sorának vagy magas czölöpkeritésnek tartaná. A halászok, mivel olyan távolságban voltak, hol szavukat a partról alig lehetett megérteni, a tó egy másik pontját jelölték ki, ahol, mondák, közelebb mehetnek a parthoz és ahol ők kikötni is szoktak. A reggel avval telt el, hogy Stairs hadnagyra vártunk, akinek az iszappal és mocsárral gyült meg a

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

baja. Délután Jephsont negyven emberrel a benszülöttektől megjelölt kikötőhelyre, alacsony, a tetején fákkal benőtt meredek partrészhez küldöttem, ahol azonban a viz mindenféle praktikus czélra elég mély volt. A hivogatásra egy halász és felesége előjött, egy jó nyillövésnyire a parttól megállott és embereinkkel szóba állani kegyeskedett, a következőket mondván —

„Igen, emlékszünk, régen járt itt egy füstölő csolnak. Benne egy fehér ember (Mason ezredes) ült, aki velünk igen barátságosan beszélt. Számunkra egy vizi-lovat is lőtt és ide adta, hogy együk meg. Csontjai még most is ott hevernek, ahol ti álltok, ha körülnéztek, magatok is láthatjátok. Nagy kánuk ezen a tavon sehol sincsenek, mert ami legnagyobbat csak találni lehet, azon is csak egy-két ember járhat biztosan, több azonban nem. Mi kánuinkat halakért és sóért a túlsó oldalon a vanyoroktól veszszük. Vigyük talán valamely leveleteket Unyoroba? Nem (és eközben nevettek). Nem, mi ilyen dologra nem is gondolunk; ez csak valami törzsfejedelemnek, meg nagy embernek való; mi pedig szegények vagyunk és a rabszolgáknál nem jobbak. Kánut akartok venni? Az ilyen kis kánun mint ez, nem mehettek sehová; ez csak halászatra való az ilyen sekély vizekben mint aminő itt van. Milyen úton jöttetek ide? Ituri felől? Oh! ebből látjuk, hogy rosz emberek vagytok. Ki is hallott volna jó emberekről, akik onnan jönnek? Ha nem volnátok rosz emberek, hoztatok volna magatokkal egy nagy csolnakot mint a másik fehér férfiú és mint ő, lőttetek volna vizi-lovakat. Menjetek dolgotokra — ott van az útatok; azonban amint mentek, olyan rossz embereket fogtok találni mint magatok vagytok, akiknek foglalatossága az emberölés. Enni való sem a tó mellett sem az egész síkságon sehol sincs. Az efféle halászoknak, mint mi vagyunk, nincs szükségök ásókra. Nézzetek körül akárhová, szántóföldet sehol sem fogtok

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

találni. Vissza kell nektek térni a hegyekhez, ahol számotokra van élelem; itt nincs semmi. A mi foglalatosságunk a sófőzés és a halfogás; amit igy szerzünk, fölviszszük oda és gabonáért meg babért becseréljük. Ez a sziget Kazenya, Kavallié; a legközelebbi helyet Nyamszasszinek hívják. Menjetek. Miért nem mentek és miért nem próbáltok másutt szerencsét? Az első fehér ember ezen vidéken, csolnakjában egy éjjelt töltött el, más nap reggel tovább ment a maga útján és azóta sem őtet sem mást nem láttunk."

Menjetek! Amit ki nem kerülhettünk, bekövetkezett, hogy beteljesedjék a törvény, amely szerint semmit, amiért küzdeni érdemes, szenvedések és türelem nélkül el ne érhessünk. Tekintsünk bárhová, előttünk minden út el van zárva, kivévén azt, amelyen harczolnunk, ölnünk, rombolnunk, pusztítanunk és magunknak is pusztulnunk kell. Unyoro számára nincs pénzünk és Kabba Rega számára nincsenek alkalmas áruink. Ha Vádéláiba megyünk, csak elpazaroljuk hiába lövőkészletünket; ennek hiánya pedig visszatérésünkben akadályoz meg és olyan tehetetlenségre kárhoztat, mint a minőben, mint mondják, Emin pasa leledzik. Ha a tavat nézzük, tudatára jutunk annak, hogy két lábúak vagyunk, akiknek valami úszni tudó dologra volna szükségünk, ami a vizen átvigyen. Minden út, kivéve azt, amelyen jöttünk, előlünk elzárult és időközben élelmiszer-készletünk is elfogyott.

Az este tartott tanácsban elhatároztuk, hogy a részünkre még fenmaradt egyedüli józan útat fogjuk követni — azaz visszatérünk a tizennyolcz napi járásra levő Ibviribe; itt jól megerősített tábort építünk, egy erős csapatot Ipotoba küldünk, hogy hozza el táborunkba a csolnakot, az árúkat, a tiszteket és a lábbadozókat; azután pedig három vagy négy tisztnek vezérlete alatt ötven puskást ott hagyván, Ugarrovva telepére sietünk,

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

elküldjük az itteni lábbadozókat Ibviribe és folytatjuk útunkat, hogy az őrnagyot és az utócsapatot föltaláljuk, még mielőtt tönkre menne vagy ama vadonba eljutna, amelyből mi is alig tudtunk elmenekülni; midőn pedig mindnyájan együtt vagyunk, a csolnakkal megint ide jövünk, hogy teljesen eleget tegyünk küldetésünknek, midőn már nincsenek mögöttünk zavaró és gyöngítő aggodalmaink.

Más nap, deczember 16-án, heves esőzés a tanyánkon délelőtt 9 óráig fogva tartott. Az alacsony, kemény síkság csak lassan szívta fel a vizet és elindulásunk után az első órában némely helyen térdig kellett a vizben gázolnunk. Ezután szelid halmokkal beszórt síkságra jutottunk, amelyet csak három hüvelyk hosszú fű borított, és melyen bokorcsomók és nehány yardnyira egymástól alacsony fák állottak úgy, hogy az egész valami díszparkhoz volt hasonló. Midőn azon ösvényhez jutottunk, amely a kazenyai kikötő-helyről a hegynyeregig vezet s amelyen mi is lejöttünk, nem követtük, csak átkeltünk rajta és a tóparttal egyközűen, valami másfél mértföldnyire tőle folytattuk útunkat. Ekkor egyszerre egész sereg vad jelent meg előttünk; mivel pedig embereink az élelmi szerekből már nagyon kifogytak, meg akartunk tenni mindent, hogy húseledelt szerezhessünk. Kisebb akadályok leküzdése után magam egy hím kudut ejtettem zsákmányul, Szát Táto, a vadász, pedig egy antilope caama-t lőtt le. A kazenyai kikötőn túl két mértföldnyire megállapodtunk.

Megállapodásunknak czélja Katonza benszülötteinek rászedése volt, mert biztosra vettük, hogy követni fognak, megtudandók, vajjon elmentünk-e már; hiszen egészen természetes dolog volt, hogy féltek tőlünk vagy legalább is aggódtak miattunk, mert irányunkban olyan barátságtalanul viselkedtek. Szándékunk volt innen éjjel

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

visszamenni és a hegység lábáig vezető útat a hegynyeregig követni és még hajnal előtt a meredek és köves ösvényen a feljáratot megkezdeni, hogy, még mielőtt a fensík lakói fölébrednének, a csúcsra fölérhessünk; mert amennyire csak lehetséges volt, ki akartuk, így terhekkel megrakottan, az ottani elszánt népséggel a küzdelmet kerülni.

Délután 3 óra körül, midőn épen a vadhúst éhes népünk között kiosztottuk, nehány kiabáló hang hallatszott és a tanyánkra egy fél tuczat nyilvessző repült be. Alig van valami, ami ezen vadak vak ostobaságáról meg túlságos meggondolatlanságáról tisztább fogalmat nyujthatna, mint ez az eset, midőn tizen a vadonban a 170 emberből álló jól felszerelt csapatot megtámadták, amelynek bármelyik két tagja bárminő küzdelemben őket könnyen legyőzhetné. Természetes is, hogy amint kiabálásuk elhangzott és nyilaikat kilőtték, hirtelen megfordultak és futásnak eredtek. Valószinüleg tudták, hogy bizhatnak gyors lábaikban, mert üldözőiket hihetetlenül rövid idő alatt messze maguk mögött hagyták. A tiz vad, akik ekkor meglátogattak, ugyanaz a tiz ember volt, akik tegnapelőtt oly szörnyű gondosságot tanusítottak irántunk, hogy nem-e tévesztettük el az útunkat.

Azon kalandozásaim közben, a melyeket a kikötőhelytől távol, a tó-part mentén egész nap folytattam, nagy csomó legyilkolt vad csontjaira bukkantam. Az elefánttól és vizi-lótól kezdve le a kis erdei antilopeig lehetett abban mindenféle vadnak a csontja. Valószinü, hogy a kerület benszülöttei az állatokat körülvették és egy 300 yardnál nem hosszabb átmérőjü körben tüznek segítségével leöldösték.

Szát Táto, a vadász, egy bivalyt sebesített meg, de az üldözésétől teljesen felnőtt oroszlán elriasztotta, aki azt maga folytatta.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

A tó partja, amint északkelet felé tovább nyúlik, mindig szebb és szebb lesz. Közvetlenül a tó szélén több mint húsz, gyönyörű tanyának való helyet láttam fehér, tömör homokból álló lejtővel, amely fölött a hullámok szakadatlanul le- és felhömpölyögtek. Mögöttük a háttérben a legszebb zöld pázsittól körülvéve, szigetszerűen, zöld berkek és a közelben különböző fajú vadak nagy számban voltak láthatók; köröskörül minden irányban a szem sajátszerűen nagyszerű és szép látványban gyönyörködhetett.

Délután fél 6 órakor összegyülekeztünk, nagy csendben elrendezkedtünk és megindultunk a helység lába felé. Három betegünk is volt, akik közül kettő a nagy erdőben töltött nyomorult napjaink hatását még mindig nem heverte ki, a harmadik pedig heves lázban szenvedett, amit a mult éjjeli nagy esőben kapott meg.

Esti 9 órakor egy helységre bukkantunk, ami némileg zavarba ejtett; azonban a magas hegy, amely mint sötét felhő terült el fejünk fölött, megakadályozott abban, hogy visszatérjünk, amit anélkül megtettünk volna, olyan nagy volt a sötétség. Az alvó falún halotti csendben mentünk keresztül; egy ösvényen jutottunk ki belőle, amely lassan vadcsapássá alakult és csakhamar egészen elveszett. Szemeinket folytonosan a fölöttünk, a csillagos égig meredő sötét árnyékra irányozván, vándorlásainkat még egy óráig folytattuk, mig végre a kifáradt emberi természet, melyet az előcsapat kedvetlensége is elárult, megállapodást és pihenést követelt. A fűvön, ahol épen megállapodtunk, leheveredtünk és csakhamar minden bajainkat elfelejtvén, mély álomba merültünk.

Mély álmunkból, a harmattól megázva és csak kevés fölfrissülést érezve hajnalban fölébredtünk; amint a fensík óriási falára fölnéztünk, amely négy, 550—600 láb magas terrasszban emelkedett föl előttünk, láttuk, hogy a nyereg

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

lábától még mindig két mértföldnyire vagyunk. Ezért hát siettünk előre és a fölvezető út aljához csakhamar el is értünk. Az aneroid-barometerünk szerint a tenger felszine fölött 2400 láb magasságban levő tó felszine fölött 150 lábnyira voltunk, mig fölöttünk 2500 láb magasságban a nyereg vagyis az északi és déli láncz azon gerinczének behorpadt része állott, amelynek keleti vége épen fölöttünk volt.

Mig az expediczió teherhordói a tegnapelőtti vadászzsákmány utolsó húsdarabjaival éhségöket csillapították, harmincz válogatott embert a fensíkra felküldtem, hogy a feljárat felső részét szállják és tartsák meg addig, mig a teherrel megrakott karaván felczihelődik.

Fél órai pihenő után a „Bismillah“ többszöri buzgó kiejtése után a sziklás és az eső kimosta lejtőn megindultunk. A fárasztó éjjeli menet után, a harmat okozta hűvösség érzete, a szemetelő eső és a kora reggeli hideg miatt nem a legjobb állapotban voltunk arra, hogy 2500 lábnyi magasságra felkapaszkodjunk. És hogy helyzetünk még rosszabb legyen, kelet felől a nap teljes erővel hátunkra sütött, sugarai pedig a sziklákról arczunkba verődtek vissza. Az egyik betegünk deliriumában elhagyott bennünket; a másik, aki heves epelázban szenvedett, lemondott az életéről és a hely szinéről semmiképen sem akart elmozdulni. Midőn fele úton voltunk, lent a síkságon megpillantottuk Katonza tizenkét benszülöttjét, amint az expediczió nyomában sietnek előre, hogy eljussanak azokhoz, akik el találnának maradni. Valószinüleg rábukkantak betegeinkre és az a körülmény, hogy egy deliriumban levő, fegyvertelen ember dárdáiknak áldozatul esett, fölkeltette a vágyat bennök, hogy uj kisérletet tegyenek. Azonban Stairs hadnagy az utócsapat vezére; és nincs kétség benne, hogy ő, ha puskalövésnyire találnának hozzá közeledni, jó leczkét fog nekik adni.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

A másik terrassz tetején egy kis folyócskát találtunk; melynek hideg vize, midőn a kvarcz-sziklák és gnájsz tuskók csak úgy sütöttek, bennünket nagyon felfrissitett. Embereink borzasztóan szenvedtek; kitűnt ez abból is, hogy a lejtőn és a sziklalépcsőkön kis töredékcsapatokká bomolva kullogtak, meztelen testökről pedig az izzadság patakokban csurgott alá. Nagy jótétemény volt az, hogy czéllövőink a magaslat tetejét megszállva

BABUSZESSZEI MAGTÁR.

tartották, mert egy pár vakmerő dárdás a lihegő és szuszogó szenvedőket megtizedelhette volna.

A harmadik terrassz tetején rövid időre megállapodtunk és messze magunk alatt láttuk az utócsapatot, amely még az első terrassz csúcsára sem jutott; észrevettük azonkivül a tizenkét benszülöttet is, akik a mieinket mintegy 500 yardnyi távolból folyton követték és menetközben egymásután valami tárgyhoz lehajoltak; miként az utócsapat vezérétől megtudtam, ez a tárgy beteg emberünk volt; minden benszülött beledöfte dárdáját.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Látván a benszülöttek czélját, eltökéltem, hogy ellenséges magukviseletéért büntetést mérek rájok; azért hát Szát Tátot, a vadászt, és négy gyakorlott lövőt néhány nagy szikla mögé állítottam úgy, hogy ők lefelé láthattak, de alúlról láthatók nem voltak.

KAVALLI.

Két és háromnegyed óra alatt a fensík szélére értünk és az előcsapat mellé állottunk, amely az ellenség távoltartásával kitünő szolgálatokat tett; midőn az utócsapat is mellénk ért, a lesben álló emberek puskáinak erős ropogása ütötte meg füleinket, akik két társuk legyil-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

kolását megboszulták. Az ellenség egyike halva rogyott össze, egy másikat vérezve vittek el a hely színéről, a többi vérszopó gazember pedig megfutamodott.

Fent egy kis pihenőt tartottunk, hogy kifujjuk magunkat; ezalatt az előcsapatot a közeli helység kikutatásával biztam meg, amelyben, úgy látszik, a fensík meg a tó mellékének lakói árúikat szokták volt egymással kicserélni; alig hogy ez megtörtént, csapataink közt gazdag kincsek fölfedezésének örömhire terjedt el. Kéméink nagy mennyiségű gabona- és babkészletet találtak, amelyből öt napra minden embernek korlátlan nagyságú adagok jutottak.

Miután szigorúan meghagytam, hogy minden eshetőségnek és az emberi élet szükségtelen vesztegetésének kikerülése czéljából a menet zárt sorokban történjék; délután 1 órakor ujra útnak indultunk. A benszülöttek, akik pihenőnk tartama alatt nagy számmal gyülekeztek egybe, seregünk arczvonala elől eltávoztak és tőlünk jobbra, balra, meg mögöttünk foglaltak állást. Egy nagy csapatjuk a magas fűbe rejtőzött el, amelyen, föltevésök szerint, át kellett volna mennünk; azonban mi rövid fűvel benőtt széles térségre tértünk le. Rászedetvén ezen kanyarulatunk által, buvóhelyeiket elhagyták és más módon igyekeztek bosszús gyűlöletöknek eleget tenni.

Midőn ama magaslatnak közelében, amely egyik heves küzdelmünknek már tanúja volt, egy mély árkon kellett átkelnünk, seregünk czentruma és utócsapata a nádszerű fűben egy kissé zavarba jött és rajta három vagy négy megtört vonalban ment át; harmadik betegünk ekkor vagy szándékosan elmaradt mögöttünk vagy pedig gyöngesége érzetében a fűbe feküdt; annyi bizonyos, hogy ez árokból soha sem jutott ki. Az előcsapatban levők épen megállottunk, hogy seregünket ujra szervezzük, midőn hirtelen diadalmas kiáltások vihara szólalt meg

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

és mintegy 400 ujjongó benszülöttből álló csapat, vad dühétől elkábultan és az utócsapattal nem törődve, futó lépésekben sietett a lejtőkön lefelé. A diadalmas orditás bizonyára akkor keletkezett, midőn beteg emberünk sorsa meg volt pecsételve. Elvesztettük a harmadikat! A rohamot ellenségeink azon reményben intézték ellenünk, hogy sikerül talán még egy áldozatra szert tenniök. És, erre nézve, terhekkel megrakott és egyéb kötelességeivel is foglalkozó utócsapatunk csakugyan legtöbb reményt nyujtott. Azonban abban a pillanatban egy gyakorlott lövő az előcsapatból kilépett az ujjongó benszülöttek felé ment, akik orditozva rohantak az elcsigázott utócsapatra és az útvonaltól valami 300 yardnyira megállapodott. Az első golyó egyet leterített, a második pedig egy másiknak karját szétzúzta és oldalába fúródott. Egy perczre csend állott be; azután az előcsapat futó lépésekben az utócsapat segítségére sietett, és őt üldözőitől hirtelen megszabadította.

Ezen eset után egy órával, fájó lábakkal és jobban elcsigázva, mint bármikor, éjjelre egy lapos magaslaton tanyát ütöttünk, ahonnan gazdag síkságra nyilt kilátásunk.

Ma délután azon sajátos dolgon elmélkedtem, mi az oka annak, hogy a vadak, akik a haláltól annyira félnek, azt gyakran még is keresik. A legtöbb ember azt hitte volna, hogy a szenvedett veszteségek, amelyekkel a 10, 11, 12 és 13-ki erőlködéseik jártak, az ilyen embereket azon idegenek megtámadásától el fogják riasztani, akik önvédelemre olyan képeseknek bizonyultak. Egy időben már csaknem meg voltunk győződve, hogy puskáink tüze óvatosságra fogja őket birni, azt is gondoltuk, ha mi nyugodtan megyünk előre, hadi lármájukkal sem egyéb manövereikkel nem törődünk és legfölebb akkor teszünk valamit, midőn támadó szándékkal meg-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

rohannak: hogy ebből eléggé megismerkedhetnek magatartásunk szabályaival. Azonban ez már az ötödik nap volt, amelyen magunkat türtőztettük. Emberekben veszteséget már szenvedtünk; mivel pedig még nagy munka állott előttünk, nem igen engedhettük meg, hogy ezentúl, bár csak egyet is veszítsünk. Nekünk még kétszer kell az erdőn áthatolnunk, el kell mennünk Ipotoba, hogy onnan a csolnakunkat a Nyánzához vigyük, és a tó partjait, Eminről hirt szerzendők, Vádelái-ig — vagy ha szükséges, Duffle-ig is — átkutassuk; innen vissza kell térnünk, hogy Barttelotnak és az utócsapatnak, — amely, nincs kétség benne ekkoráig már, emberi erőt felülmuló erőlködéseiben kimerülvén, aggódva fogja a segítséget keresni — támogatást nyújtsunk; azután pedig megint át kell hatolnunk ezen pázsitos föld néptörzsei között, hogy minden perczben, hallatlan könnyelműségük és bátorságuk miatt ujabb, végzetes veszteségeknek legyünk kitéve. Eltökéltem tehát, hogy más nap megpróbálom, milyen hatással lesznek rájuk szélesebb körű hadiműveleteink; hiszen lehetséges, hogy egy kemény és fájdalmas leczke, meg marháik elveszte után gondolkozóba fognak esni és megfontolják, vajjon hajt-e a háború annyi hasznot, mint a béke.

Ez elhatározásom értelmében embereimet hajnal előtt felszólítottam, hogy jelentkezzenek önkénytesek. Nyolczvan ember lelkesülten vállalkozott tervem végrehajtására. Az utasítás, amit kaptak, rövid volt:

„Látjátok fiuk, ezek a benszülöttek mindig egyforma módon harczolnak; nekik éles szemeik és hosszú lábaik vannak. A mai napi munkában mi fehér emberek használhatetlenek vagyunk. Nekünk lábaink fájnak, el vagyunk csigázva és nem szaladhatunk messze ebben az országban. Azért is menjetek ma saját vezéreitek vezérlete alatt ellenök. Menjetek és üldözzétek ez embereket,

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

akik tagnap betegeinket megölték. Támadjátok meg egyenesen helységeiket, és szedjetek el tőlük minden tehenet, juhot és kecskét, amit csak találtok. Kunyhóik felgyújtásával ne töltsetek időt. Gyorsan kell mindig előre nyomulnotok és őket minden nádasból és minden dombról elűznötök. Hozzatok nehány foglyot is, hogy legyen saját népök közül egy pár emberem, kiket üzenetemmel hozzájok küldhessek."

Pihenőnket saját személyes ügyeink elintézésére használtuk föl. Czipőinknek és ruháinknak javításra volt szükségök; egy pár óráig foglalkoztunk suszter-, meg szabómesterséggel.

Délután ötkor önkénytes csapatunk visszatért, hozván magával egy tisztességes marhacsordát és több borjút. Hat bikát egyszerre leöltünk és csapatok szerint embereink közt kiosztottunk, akik az örömtől majdnem megőrültek.

„Ilyen a karaványélet" mondá Three O'clock, a vadász, „ezen a kontinensen. Egyik nap ünnepet tartunk, máskor pedig korog a hasunk. Nincs itt soha két egyforma nap. Embereink ma annyi húst esznek, hogy szinte belevakulnak és a jövő hónapban áldani fogják Istenöket, ha csak egy szem erdei babot is kapnak." Szát Táto, miként enmagam is, fölismerte, hogy Afrikában az élet a különböző szenvedések sorából áll, amelyet csak néha-néha szakít meg nehány rövid örömnap.

A hideg ezen a fensíkon nagyon érzékeny volt. Mióta e pázsitos földre megérkeztünk, az esteli zord, ködös idő nap lemente felé már kunyhóinkba kergetett; reggel pedig a korai nagy hidegtől fogaink vaczogtak, úgy fáztunk. E nap reggelén is a hőmérő 59° F.-ot mutatott. Embereink a manyuemák erőszakoskodásai és sanyargatásai következtében erősen meztelenek voltak, és szivesen fölvették a benszülöttek bőr- és az erdei

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

lakosok fakéregből készített ruháit. Miután ezen nyilt pázsitos vidéken a nagy hideggel magunk is megismerkedtünk, nem csodálkoztunk többé azon, hogy a lakosok nem igen akaróztak kilencz óra előtt kunyhóikból kijönni és mi is, ha dolgaink megengedték volna, csak okosan cselekszünk, ha példájokat követjük.

Deczember 19-én a halmos síkságon mentünk keresztül Mazamboni felé. Midőn Gavira faluja felé közeledtünk, egy benszülött-csoport ránk kiáltott, ezeket mondván: „Az ország most lábaitok előtt fekszik, meghódol nektek. Többé senki sem fogja útatokat állani; de kedves dolgot fognátok nekünk cselekedni, ha Undusszuma törzsfejedelmét, aki bennünket ide küldött, hogy titeket visszaszorítsunk, megölnétek."

Délben, midőn a Balegga-magaslatokkal szemben voltunk, észrevettük, hogy negyven-negyven emberből álló két csapat lépten nyomon követ bennünket. Végre ránk kiáltottak, kifejezvén abbeli kívánságukat, hogy szeretnének a „szemünkbe nézni". Ekkor megengedtük nekik, hogy fegyvertelenül közeledjenek hozzánk; mivel pedig ezt elfogadni nem akarták, keményen megparancsoltuk nekik, hordják el magukat, különben azt kellene sejtenünk, hogy rossz szándékaik vannak. Nagy alázatosan távoztak el ekkor.

Délután azon benszülöttek falvaihoz érkeztünk, akik 12-én bennünket olyan konokul üldöztek. Az emberek a magaslatokon voltak elszórva és ott dühösen kiabáltak. Az előcsapat előre sietett és azon szitkok áradata daczára, melyet a baleggák ránk szórtak, a halmokról mindenkit elűzött.

A szerzett tehenek közül nehány fejős volt. Kecskéink is adtak kávénk és teánk számára elég tejet, amit mi bizonyítékául tekintettünk annak, hogy Afrika szivében is szerezhet az ember magának némi kényelmet.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

20-án, útunk Undusszuma gazdag völgyében azon helységek között vezetett tovább, amelyeket mi 10-én és 11-én fölégettünk. A völgy azóta a népes és virágzó vidék képét öltötte magára, mert a kunyhók ujra fölépültek; de azért síri volt a csend, mert a lakosok mind fenn ültek a hegyeken, nézvén bennünket, amint lent a völgyben megyünk. Mivel pedig senki sem viselkedett kihívólag és senki sem bolygatott, zárt sorokban, néma csendben vonultunk keresztül. Vajjon, ha Mazamboni gyermekei egyik napi magunkviseletét a másikéval, a mostanit az előbbivel összehasonlítják, nem fogják-e elfogadni barátságunkat, amit nekik visszajövet felajánlanánk? Éreztük már ekkor, hogy legközelebb, midőn ez országba megint eljövünk, udvariasan, ha vendég szeretően nem fognak fogadni. Igy vonultunk át Mazamboni számos harczosának jelenlétében a régi állapotába visszahelyezett völgyön keresztül. A köles most az aratásra már megérett és a lakosságra, miután mi nyugat felé elvonultunk, ismét boldog idők várnak.

Más nap az abungumák országába jutottunk és miután a Keleti-Iturin átkeltünk, annak jobb partján tanyát ütöttünk.

22-ke pihenő nap volt — mind Stairs hadnagy mind enmagam hideglelősek voltunk és lábfájásban szenvedtünk; 23-án a fő Iturihoz jutottunk és ott azt találtuk, hogy a babuszesszék minden kánut eltakarítottak. Lefelé mentünk tehát a part mentén oda, ahol a folyóban több sziget volt. 24-én délután 2 óráig egy csinos és erős függő hidat csináltunk a balpart és a folyó közepén levő egyik szigetig, amelyen azonban egyszerre csak két ember mehetett keresztül. Uledi, az *Advance* kormányosa, és tizenhárom válogatott legény puskáikkal vállukon a szigetről a jobb partra úsztak; ott azután a tizennégy bátor férfiú le- és fölfelé átkutatta a partot, vaj-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

jon nem találhatna-e valahol egy kánut, de keresésök sikertelen maradt. Időközben borzasztó jégeső esett, akkora szemek mint a játékszerül szolgáló márványgolyók verték sátrainkat és embereink csaknem megfagytak és a hidegtől mindenki nyomorultul érezte magát. A hőmérsék 75° F.-ról hirtelen 52°-ra szállott alá. Egy negyed óra mulva a nap jégszemekkel fedett tanyánk fölött ismét kisütött.

Karácsony napjának reggelén mindjárt virradatkor Jephsont és Rashid vezetőt átküldtem a folyón, hogy csináljanak banyána fákból egy tutajt. Már délre járt az idő, amikorra elkészítették; időközben azonban a karaván átkelt a függő hidon a szigetre és mi azonnal hozzáfoghattunk a tutajon való átkeléshez, amelyen egyszerre négy ember és négy tehercsomag fért el. Egy óra alatt negyven ember és ugyanannyi tehercsomag jutott a tutajon a túlsó partra. Bátrabbakká válván, egyszerre hat embert és ugyanannyi tehercsomagot szállítottunk át és igy délután 4 órára a 2. sz. csapat szerencsésen túl volt a folyón. Ekkor az 1. sz. csapat visszament a balpartra és a marhákat hajtotta át a szigetre; miután pedig az utócsapat is túl volt a hidon, „Three O'clock" vágó késével neki ment a függő hidnak és egy pár csapással szétrombolta.

26-án délben az expediczió a fő Ituri jobb partján volt. Itt hat borjút leöltünk, hogy embereink karácsonyi pecsenyét kapjanak. Más nap egyik vezetőnk tüdőgyuladásban meghalt, amelyet meghüléstől kapott akkor, midőn a tó melléki síkságról izzadva a fensík szélére jutott és ott várt. 29-én Inde-szurába érkeztünk és innen folytattuk útunkat az Ijugu mellett fekvő, három kunyhóból álló kis helység felé. 1888. január 1-én Indetongánál tanyáztunk és más nap az erdőben egy óriási gránitszikla mellett haladtunk el, amelyet a benszülöttek gyilkos küzdelmeikben néha menedékhelyül használnak.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Január 6-án elhaladtunk Indé-mvani mellett és eljutottunk azon helyre, ahol Msarasa, a zánzibári, egy fatörzsről leesett és nyakát törte. Az erdők utczaseprői — a vörös hangyák — a fejbőrt lerágták és a koponyát ugy megtisztították, hogy egy nagy strucztojáshoz vált hasonlóvá. A test törzse még meg volt, de az alsó végtagokat szintén tisztára felfalták. Más nap bevonultunk Ibviribe és eljutottunk Borio falujába; azonban hej! szép reményeink, hogy a helységet kényelmes lakóhelyünkké alakíthatjuk, eltűntek, mert a benszülöttek saját szép lakóházaikat fölgyújtották. Szerencsénkre azonban elég óvatosak voltak, hogy a legszebb deszkákat kiválogassák és a bozótok közt fölhalmozzák. A nagy mennyiségű kukoriczakészletöket pedig a járhatatlan erdő búvó helyein ideiglenesen épitett kunyhókban rejtették el. Mi azonnal hozzá is fogtunk a deszkák és a kukoricza összeszedéséhez és mielőtt az éj beállott, megkezdtük a jövendő Bodo, a „békés erőd"-nek építését.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

TIZENHARMADIK FEJEZET.

AZ ÉLET BODO-ERŐDBEN.

Legközelebbi teendőink. — Bodo-erőd czölöpkerítése. — Stairs hadnagy utasításai. — Elutazása Kilonga-Longához. — Patkányok, moszkitók stb. zaklatásai. — Éjjeli nyugalmunkat a maki zavarja meg. — A vörös hangyák seregei. — A kigyók a trópikus Afrikában. — Az egyiptomi zászló feltűzése. — Parke orvos és Nelson kapitány megérkeznek Ipotoból. — Jelentésök a manyuemák közti tartózkodásukról. — Stairs hadnagy megérkezik az aczélcsolnakkal. — Elhatározzuk, hogy azonnal megindulunk a tóhoz. — Önkénytesek, akik készek Barttelot őrnagyhoz levelet elvinni. — Nelson és én megbetegszünk. — Uledi a törpék egy királynéját foglyul ejti. — Kukoriczaföldeink. — Milyen volt az élet Bodo-erődben. — Ujra megindulunk a Nyánzához.

Nyugat-Ibviribe érkezvén, midőn Bodo-erőd építéséhez fogtunk, épen úgy éreztem magamat mint a londoni Citybeli ember, aki munkaszünete után Schweizból vagy a tengerpartról haza érkezik és a távolléte alatt halomszámra felgyűlt üzleti leveleket látja maga előtt, amelyek gondos figyelmet és sürgős elintézést kivánnak. Azokat föl kell nyitnia, elolvasnia, szétosztania és elrendeznie; midőn pedig jelentőségükről gondolkozik, észreveszi, hogy fontos ügyekről szólanak és neki zavart okoznának, ha rendszeres és szorgalmas elintézést nem nyernének. A mi szüneti kirándulásunk az Albert-tóhoz vezető egyenes és fárasztó útunk volt, hogy megsegítsük a kormányzót, aki tele kiabálta a világot avval: „Segítsetek meg mielőbb, vagy elpusztulunk.“ Ez okból

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

biztam meg Barttelot-ot, hogy vezesse utánunk az utóhadat, ez okból szállásoltuk el betegeinket Ugarrovva és Kilonga-Longa állomásain, ezért ástuk el külön-holminkat Nelson éhinséges tanyája mellett a homokba, illetőleg halmoztuk föl Ipotoban, ezért szedtük szét csolnakunkat, az *Advance*-ot és rejtettük el a bozótban, ezért szállásoltuk el Nelsont és Parke orvost a manyuemáknál, szóval ezért tettünk félre vagy háritottunk el bármiképen mindent, ami menetünket megakaszthatta, feltartóztathatta vagy elodázhatta volna.

BODO-ERŐD.

Most azonban, midőn a kormányzó, aki gondolkozásunknak irányt adott és mindennapi tevékenységünket vezette, vagy haza utazott vagy bennünket a megsegités munkájában nem támogathatott vagy támogatni nem akart: mindazon dolgok, melyeket az ő kedveért elodáztunk, közvetlenül magukra vonták figyelmünket. Legközelebbi teendőinket tehát a következőkben állapítottam meg:

Nelsont és Parke-ot ki kell a manyuemák körmei közül szabadítanunk és a lábbadozókat, az *Advance* aczélcsolnakot, a Maxim-féle revolver-ágyut és az Ipotoban fölhalmozott 116 tehercsomagot el kell ide hoznunk.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Bodo-erőd fölépitendő és a helyőrség számára biztos lakóhelylyé teendő; az erdő a közelben kiirtandó; kukoricza, bab és dohány ültetendő, hogy az őrség biztonságban legyen, táplálkozhassék és kényelmet is élvezzen.

BODO-ERŐD TERVE. STAIRS HADNAGYTÓL.

A Bodo-erőd tervrajzában olvasható angol szavak jelentése:

Cultivation } = ültetvények
Plantations }
Creek = patak
Indian corn = kukoricza
Rice = rizs
Forest = erdő
Scrub = bozót
Bush = cserjés
Beans = bab
Gardens = kertek
Mens gardens = a legénység kertjei.
Scattered banana trees = elszórt banyána-fák
Small patch of forest = keskeny erdei ösvény
To Kavalli's 12 days = Kavalliba 12 napi járás
To Ipoto 7 days = Ipotoba 7 napi járás
Cleared road = irtással csinált út
Melons = dinnyék
Old clearings = régibb erdőirtás.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Barttelot őrnagygyal hirvivők útján érintkeznem kell vagy magamnak kell hozzá elmennem; a lábbadozók Ugarrovvához vezetendők.

Ha a csolnakot ellopták vagy szétrombolták, kánut kell készitenünk, amelylyel a Nyánzán járhassunk.

Ha Barttelottól az a hír érkezik, hogy megindult, gyorsan élelmi szerekkel és teherhordókkal kell segítségére sietnünk.

És mindenekelőtt, a legszükségesebb teendőnk volt mindenkinek erejét a czölöpkerités elkészítésére fordítanunk, hogy ezen belül az épitést könnyebben eszközölhessük és az emberek a munkánál ne legyenek kénytelenek puskájukat vállaikon hordani. Távollétünk alatt a benszülöttek Nyugat-Ibvirit fölégették; Borionak szép városa pedig füstölgő rom volt, midőn oda bevonultunk. Azonban a vadak a legszebb deszkákat házaikból előbb kiszedték és a falun kivül felhalmozták, kukoriczájukat pedig két száz yardnyira az áthatolhatatlan bozótban ideiglenes kunyhókban hirtelen elrejtették. Mindez most ránk nézve megbecsülhetetlen értéket képviselt.

Január 18-a körül Bodo-erőd czölöpkeritése készen volt. Valami száz ember a magas fatörzseket vágta le és hozta el azokhoz, akik az erőd kerületén kivül, keskeny árkot ástak és a czölöpöket szoros sorban egymás mellé a földbe verték. Ezekhez erős venyigékkel és rotangágakkal három sor keresztgerendát kötöztek; a czölöpökhöz a palánkot oly módon erősítették meg, hogy mialatt a helyőrség az éjjeli tüzeknél vigad, a gonosz törpék vagy dühös benszülöttek rá föl ne mászhassanak, mérgezett nyilaikkal a tömegbe ne lőhessenek és igy a vígságot szomorúsággá ne változtathassák. Az erőd három szögletén az őrök számára három 60—60 láb magas és hasonló módon megerősített torony épült, amelyekből a jövendő mezőkön, éjjel és nappal egyaránt,

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

minden mozgalom teljes biztonságban megfigyelhető legyen; hogy az őrség messzebb elláthasson, a czölöpkeritésen belül folyosót is építettünk. Mivel a fentemlített feladatok megoldásával talán hónapok fognak elmúlni és ez idő alatt a manyuemák talán az erőd megtámadása czéljából egyesülhetnek, ennek olyannak kellett lennie, hogy ne csak a nyilak, de a puskagolyók ellen is védelmet nyujtson.

A czölöpkerités elkészülvén, a tiszti lakások, árutárak, konyhák, magtárak és melléképületek építéséhez szükséges kemény oszlopfákat, gerendákat, szarufákat száz számra, indákat, léczeket és kúszó növényeket ezer számra, a házak befedése czéljából pedig phrynium leveleket garmada számra kellett összehordanunk; midőn pedig a munka ennyire nagyjában már elkészült, 18-án este Stairs hadnagyot magamhoz hivattam és neki külön utasításait átadtam, amelyek körülbelül a következőképen hangzottak:

„Ön holnap száz puskással elmegy Ipotoba, hogy megtudja, mi történt Nelsonnal, Parke-kal és beteg embereinkkel; ha őket életben találja, valamennyit ide elvezeti; azonkivül elhozza magával az *Advance*-ot és annyi holmit, amennyit lehet. Nelson és Parke legutóbbi levelei sok kellemetlen dologról adnak hirt. De ne csüggedjünk, várjuk a legjobbat. Minden eshetőségre van önnek száz embere, akik most olyan erősek és izmosak mint a manyuemák és az Albert-tóhoz vezető útunkban igazi férfiakká váltak; azonkivül tele vannak gyűlölettel a manyuemák ellen. Útjokban függetlenek is mindenkitől, mert élelmi szereiket magukkal viszik. Tehet ön velök, amit akar. Ha tehát Nelson és Parke egyéb ellenségeskedésről, mint általában a manyuemák fösvénységéről és alávalóságáról nem panaszkodnak, ne czivakodjon, ne vádoljon és ne tegyen szemrehányásokat, hanem egyszerűen vezesse el őket ide. Ha csolnakunk

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató; Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

ép és nem tettek benne kárt, ne tartson egy napnál hosszabb pihenőt, hanem rakassa azt az emberek vállaira és hozza el magával. Ellenben, ha az élők önnek bebizonyítanák, hogy a manyuemák erőszakosan vért ontottak és ennek akár egy fehér, akár egy fekete ember áldozatul esett vagy ha a csolnakot szétrombolták volna, tartson a még élő fehérekkel és feketékkel tanácsot, gondolja át jól terveit és azután történjék bármi, számoljon le velök teljesen és véglegesen. Ebből áll az egész, amit mondani akartam; azonban ne feledje el az Isten szent szerelméért, hogy minden nap, amelylyel az ide- és odautazásra szükséges, észszerűen kiszámított időn túl elmarad, amaz örökös aggódásra fog bennünket kárhoztatni, amely bárhová menjünk, ez expedicziő tartama alatt lépten-nyomon követ. Elég az, ha Barttelotért, a pasáért, Nelsonért és Parke-ért kell aggódnunk; többre csakugyan nincs szükségünk."

Három tehenet leöltünk és Stairs expedicziójának tagjai közt kiosztottuk; azonkivül minden legény 120 cső kukoriczát kapott; a vezér és két barátja számára pedig még kecskéket, tyúkokat és pizánggyümölcsöt is adtunk. 19-én a csapat Kilonga-Longa állomása felé megindult. A szemle alkalmával történt megállapítások szerint

Stairs csapata állott:	A helyőrség állott:
88 fegyveresből	60 fegyveresből
6 vezetőből	3 szakácsból
1 tisztből	4 inas fiúból
1 inas fiúból	3 fehér emberből
1 szakácsból	
1 manyuemából	
98	70

Stairs elutazása után hozzáfogtam a főhadiszállás bevakolásához és egy 300 bushel kukoricza befogadására akalmas magtár építéséhez. Jephson a tiszti lakások

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

padozatának kiegyengetésével foglalkozott. Az emberek egy része agyagot hordott össze, mások ezt gyúrták és kavarták. Némelyek fedeleztek és az állványszerű fedélszéken a phrynium nagy leveleit rakták egymásra, mások létrákat vagy a falak számára agyagsarat csináltak, és ismét mások a házak számára ajtókat és ablakokat faragtak, konyhákat építettek, vagy a kemény sárga agyagban, amely a humusz és a tisztás fekete földje alatt huszonegy hüvelyknyire volt, az árkot ásták, míg az tiz láb széles és öt láb mély volt. Mikor a házak készen voltak, fahamuból mészfélét csináltunk, ami azoknak tiszta, csinos külsőt kölcsönzött.

28-án a főhadi szállás annyira készen volt, hogy be lehetett hurczolkodnunk. Ekkor az erőd körül három acre-nyi területen az erdőt kiirtottuk, a bozótokat 200 yardnyi távolságban tisztára kivagdaltuk, a fatörzseket levágtuk, a könnyebbeket elhurczoltuk, a nehezebbeket rakásba raktuk és elégettük; más nap összegöngyöltük sátrainkat és házainkba vittük, amelyek, miként Jephson megjegyezte, „nagyon kényelmes lakás"-sal kínálkoztak. Első napokban bennök az ember érezte a nedvességet, azonban a faszénből rakott tűz, amely éjjel-nappal égett, a falakat csakhamar kiszárította.

Februárius 6-áig a tisztást megnagyobbítottuk; mikor azonban észrevettük, hogy a benszülöttek az erőd körül ólálkodnak, az ösvényeken a földbe mérgezett czövekeket szúrnak be, a banyánákat kivágják és általában rosszban törik a fejöket, a helyőrség felét két őrjáró csapatba osztottam, hogy az ültetvényeket és a közeli erdőt átkutassák. Kutatásaik közben ezen a napon az erődtől egy mértföldnyire a törpék több tanyájára akadtak, amelyekben pizánggyümölcsöket találtak felhalmozva. A törpéket alaposan elűzték, tanyáikat pedig feldulták.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Csak egy pár napig laktunk épületeinkben és már a patkányoknak, balháknak és kis, mikroszkopikus moszkitóknak egész seregei nyugtalanítottak. A patkányok kukoriczánkat pusztították, meg-megharapták lábainkat, vigan végig szaladtak arczunkon, és bujósdit játszottak paplanunk alatt. Ugy látszik, csodálatos ravaszságukkal fölismerték, hogy a benszülöttek Nyugat-Ibvirit föl fogják égetni; ezért a végzet elől még idejében elmenekültek és a mély bozótba meg a kukoricza földekre vándoroltak; homályos sejtelmök volt alkalmasint arról is, hogy ilyen szép hely sokáig lakatlanul nem maradhat. Mialatt az európaiak kényelmes házaikat a terjedelmes padlásokkal, és a nagy mennyiségű gabonával megtelt magtáraikat építették, ők vártak, míg minden készen van. Időközben azonban az idegen fehér emberek félkörben az erőd körül hosszú és mély árkot ástak, melynek falait az agyagban függőlegesekké tették; több patkánycsalád, midőn hirtelen és nagy sietve az épületeket birtokba akarta venni, az árokba lezuhant és egy szép reggel „Randy“, a borzeb, közéjök ugrott és a szerencsétlenek életének véget vetett. Nehány öreg bölcs patkány azonban a zánzibáriak lakásaiba szerencsésen bejutott és oly gyorsan elszaporodott, hogy míg tréfás, de durva játékaikhoz hozzá szoktunk, ránk nézve tűrhetetlen csapássá váltak.

Ugyanezen időben a meleg, száraz agyagpadlóban a balhák miriádszámra keltek ki. A szegény „Randy“ ezen gyötrő kinzók miatt egészen elsoványodott. A mi helyzetünk sem volt sokkal jobb. Midőn öltözködtünk, lábszáraink a balháktól egészen megfeketedtek. Hogy ettől a pestistől magszabaduljunk, a padlót mindig nedvesen tartottuk és naponként kétszer kisepertük.

A közönséges moszkitóhálók a tisztás moszkitói ellen védelmet nem nyujtottak. A kis nyilásokon oly

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

könnyedén eveztek keresztül mint a mily könnyen az egerek átbujnának az antilope-hálón; úgy tudtunk csak magunkon segíteni; hogy moszkitó-hálót pamut-muszlinból csináltunk; ez jónak bizonyult, de az alvók mögötte félig megfulladtak.

Szappanyunk persze már rég elfogyott; hogy legyen helyette valamink, riczinusz-olajból és lugból csináltunk lágy szappanfélét, amely, az igaz, nem volt kellemes illatú és árúba sem volt egyátalában bocsátható; később sikerült kemény anyagból labdaalakú tárgyat előállítanunk, amelynek meg volt minden tekintetben a kivánt hatása.

Jambuja és a sík vidék közt az egész úton, minden éjjel a maki durva hangja zavart föl bennünket. Az állat hangos, felriasztó kiáltással kezdte, amit csak nagyobb időközökben ismételt, később azonban lármája mindig hangosabb és élesebb lett; rikácsoló, panaszos, kellemetlen kiáltozásai gyorsabban ismétlődtek. Az éj sötétségében és csendjében e lárma egészen kisértetiesen hangzott. Csakhamar rá, valami 200 yard távolságból ugyanolyan hangon a párja adta meg a választ. Néha két vagy három maki-pár, ha a szokásos nyugalmunkat valami kis rosszullét megzavarta, az alvást lehetetlenné tette.

A tisztás felől időnként erődünket vörös hangyák egész seregei támadták meg; az árok útjokban őket föl nem tartóztatta. Hosszú, széles, megszakítatlan vonalban, mindkét oldalon katonáik által kisérve, megszámlálhatatlan mennyiségben ereszkedtek le ezek a rovarok az árok egyik oldalán, felmásztak a másik oldalon, felmentek a czölöpkeritésre vagy átbujtak a czölöpök között, átkeltek a czölöpkerités folyosóján és lementek az erőd piaczára; innen egyes csapatok a konyhák, mások pedig a főhadiszállás, és a tisztek ebédlője felé indult és jaj volt annak a szerencsétlen mezitelen lábnak, amely a miri-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

ádokra hágott. Ha testedet megverik csalánynyal, ha cayenne-borsót hintenek sebedre, melyről a bőr lehámlott vagy ha kipállott, viszkető testrészedet maró anyagban megfürösztöd, még mindig jobban jársz, mintha ezen harapós mérges állatok ezrei megtámadnak, az alsó végtagokra és a testre felmásznak, elássák magukat a hajadba, fényes, szarúnemű vágó szarvaikat befúrják a húsodba és minden marásukkal kínos hólyagokat fakasztanak. Közeledtükre minden élő lény megijed. Az emberek kiabálnak, kínjokban ordítanak, tánczolnak és görnyedeznek. Fejem fölött a száraz, összezsugorodott phrynium levelek közt általános zörgés támad, mintha a teremtményeknek nagy serege vándorútjára indulna. A patkányok és egerek, kigyók, bogarak és tücskök mozgásba jöttek. Függő ágyamból, gyertyavilágnál figyeltem meg a hangyákat, akik értünk boszút fognak állani, amint házam padlóján végig mentek, felmásztak a falakon, átkutattak a levélrétegek közt minden búvóhelyet, benyomultak minden szögletbe és repedésbe, minden egérlyukba és hasadékba; hallottam a kis vak egerek nyöszörgését és nyivákolását, patkányapák és anyák megrémült visitását és örömmel üdvözöltem őket mint valami Isten áldását; gondolatban biztattam őket, hogy folytassátok csak romboló munkátokat; azonban egy pár gonosz és fegyelmezetlen példány a fedélről egyszerre csak függőágyamra esik és áldójukat bosszúálló ellenségökké változtatja, aki dühében forró, izzó parázsért fog kiáltani és őket ezerszámra elevenen megsüti, mig nem a levegő az elperzselt és összekunkorodó hangyák bűzével betelik. Átok reájuk!

Midőn a kemény, sárga agyagban árkot ástunk, öt lábnyira a humusz alatt, a kemény tömör földben elégetett fát találtunk. Pedig 100, 150 és 200 éves fák állottak volt ezen helyen. A talaj sík és legalább látszólag érintetlen volt.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Nagyon meglepett engem a többi közt, hogy e trópikus Afrikában kigyóharapásoktól mentek maradtunk. A kontinens pedig, kezdve a typhlopstól az óriási kigyóig, mindenféle hüllőktől csakúgy hemzseg; és mégis 24000 angol mértföld hosszú vizi- és szárazföldi útunkon csak két emberünk kapott kigyóharapástól sebet, de ezeknek sem volt egyike sem halálos. Amint azonban az erdőt irtani, a földet megmüvelni és útakat csinálni kezdettünk, szemébe néztünk azon veszélynek, amelyet eddig kikerültünk volt. Mialatt a levágott fatörzseket elhurczoltuk, az alacsony növésü bozótokat kiirtottuk és a földet a megmüvelésre előkészitettük, különböző példányokra bukkantunk, amelyeknek némelyike feltünően szép volt. A bozótban összegöngyölödve hevertek a fiatal buzaszálhoz hasonló zöld szinü, karcsú Dryophis ahaetullá-k, amelyek embereink közé vetették magukat, midőn a kapával fészköket szét akarták rombolni. A fényes szinekben ragyogó fa-agamenek (dendrophilae) közül is több példányt találtunk. A tarka szindiszeivel pompás látványt nyujtó, felpuffadt viperák közül hármat öltünk meg; négy szarvas vipera kibujt odujából, hogy harapjon, de agyonütötték; a hosszú fogaikról ismeretes lycodontida-k egyik példányát odujából kiperzseltük; ezeken kivül számos kicsiny, vak, otromba fejü, ezüst szinü kigyót, amelyek a földi gilisztánál nem voltak nagyobbak, a földből ásóval hánytak ki. Teknős békákat gyakran lehetett találni és a görény nyomai sem voltak ritkák.

Míg kányákat, családjuk e legmerészebb tagját, az erdő majdnem minden tisztása felett lehetett lebegni látni, keselyűt egyetlen egyet sem láttunk addig, mig a füves térségekre ki nem jutottunk. Néha-néha nehány fehér nyakú sas is mutatkozott; annál nagyobb számban voltak azonban a papagájok. Ezek a madarak kora hajnaltól késő estig mindig és mindenütt adtak magukról életjelt.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Este felé, alkalmilag nehány gém is leszállott a fákra a tisztáson; röptükben a Nyánza felől, valószinüleg elfáradtak. A fekete ibisz és a billegények a vadonban állandó kisérőinkül szegődtek. A szövő madaraktól és fészkeiktől ellepett fák olyan jelenségek voltak, amelyeket minden erdei falú mellett láttunk. A szomszédságunkban és később ültetvényeinkben is, az erődtől legfölebb egy tuczat yardnyira, elefántcsordák meg-megjelentek. A bivaly- és vaddisznónyomok gyakoriak voltak; azonban mi ekkor nem éltünk a természettudományoknak. Egyikünknek sem volt ideje, de talán kedve is kevés arra, hogy bogarakat szedjen, pillangókat és madarakat fogjon. Nekünk az állat vagy a madár csak valami enni való volt, amihez minden törekvésünk daczára csak ritkán juthattunk. Mi csak azt vettük észre, ami úgy véletlenül került szemeink elé vagy útunkba. Nagyon is sok gondjaink levén, csak az érdekelt, ami velök összefüggésben állott. Ha egy benszülött vagy egy zánzibári megfogott egy fényes, hosszúcsápú bogarat, egy éjjeli vagy nappali lepkét, egy óriási szöcskét vagy elhozott hozzám valami madártojást, egy ritka virágot, például liliomfélét vagy orchideát, egy kigyót vagy teknősbékát: az eszem még akkor is, midőn az állatot vagy növényt néztem és dicsértem, saját külön dolgaimra volt irányozva. A családom sokkal nagyobb volt, semhogy apróságokkal foglalkozhattam volna; nem mult el egy óra, amelyben gondolataim Stairs hadnagyhoz, Ipotoba el ne röpültek, vagy képzeletemben Barttelot és Jameson képe fel nem tűnt, amint az emberi erőt fölülmúló, óriási munkájukkal foglalkozva az erdőben küzködnek vagy amelyben el nem méláztam azon titokszerűségen, amely a pasát környékezi vagy végre, amelyben ne gondoltam volna a gonosz törpékre és gyilkos balesszékre meg eljárásukra, azután ama kényszerűségre, hogy a jelen és a jövendő hónapok számára naponta kell élelmet és húst szereznünk.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Február 7-én a mérő ón zsinórjával az erőd kapuihoz a bejárókat kimértük és a helyőrség nagyobb része kelet és nyugat felé, a gyors útazás és könnyü védelem czéljából több napon át széles és egyenes útakat épített; hatalmas nagy fákat vágott ki és gördített félre, és az útakat minden bozóttól annyira megtisztitotta, hogy 200 yardnyira a rajta átszaladó egeret is meg lehetett látni; az erődtől nyugatra folyó vizen hidat vert, hogy az őrök az egyik ültetvényből a másikba éjjel és nappal egyaránt könnyen eljuthassanak. Elképzelhető, hogy e fényözön milyen hatással volt a ravasz benszülöttekre, akik jobb szerettek a sötét árnyékba elrejtőzni és a hatalmas fatörzsek mögé bujni, hogy lopva lessék a támadásra az alkalmat. Sehol az úton át nem mehettek, ezt érezték, anélkül, hogy az őrök puskáinak czéltáblájává ne legyenek vagy hogy nyomaik őket az őrjáratok előtt el ne árulják.

Más nap reggel felállítottuk az 50 láb magas zászlórudat és midőn az egyiptomi zászlót fölhúzták, megengedtem a szudániaknak, hogy huszonegy lövéssel üdvözöljék.

Alig volt vége ennek a rövid szertartásnak, a nyugatnak vezető út végében egy lövés dördült el, és az arra néző torony őre elkiáltotta magát: „Jönnek a mieink!“ tudtuk tehát, hogy megjött a karavánunk Ipotoból.

Parke orvos, pompás szinben, az első volt, aki megérkezett; Nelson azonban, akinek a lába fájt és csak egy órával később jutott el az erődbe, korán megvénült; arcza beesett és összeránczosodott, háta meggörbült és lábai gyöngék voltak mint egy nyolczvan éves aggastyáné.

Az alább közölt jelentés önmagának szószólója és eléggé igazolja, hogy e tiszteknek, mialatt a manyuemák helységében voltak, nagyobb elmebeli szilárdságra és

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

nagyobb erkölcsi bátorságra volt szükségök mint nekünk akkor, midőn a pázsitos térségeken rohamosan átkeltünk. Őket nem lelkesítették energiát kölcsönző motivumok, amelyek a szenvedések óráiban, — midőn a manyuemák, ezen borzasztó nép körében testileg megtörve, betegen, fárasztó életet éltek, — kitartásra bírták és felbátorították volna; ellenben nekünk uj erőt kölcsönzött a még ismeretlen vidék ujsága, a folytonosan magas fokra fölcsigázott izgatottság, az utazásra és harczokra irányuló szenvedély. Ők az élet legnagyobb szükségleteiben folytonosan hiányt szenvedtek, míg mi bőven lakmároztunk; de a legnehezebben elviselhető baj az volt, hogy mindazon szenvedéseket, amelyeket Izmaili, Khámisz és Szangarameni, a zánzibári Abed bin Szálim rabszolgájának, Kilonga-Longának rabszolgái rájok mértek, nyugodtan és békésen kellett elviselniök.

T. H. Parke-nek, a katonai orvosi testület tagjának, az Emin-expediczió orvosának jelentése.

Bodo-erőd, 1888. febr. 8-án.

Uram! — Van szerencsém ezen jelentést mint értesitést a lefolyt eseményekről önnek kézbesíteni. 1887. október 24-ről kelt rendelete értelmében, a manyuemák táborában maradtam, hogy az október 28-án, elutazásakor hátrahagyott betegek és terhek fölött felügyeletet gyakoroljak mindaddig, míg a mentő csapat megérkezik, ami 1888. január 25-én történt meg. Azon betegek közül, kiket ön a táborban hagyott, heten meggyógyultak annyira, hogy őket november 7-én Jephson kapitánynyal elküldhettem; az ekkép megmaradtak Nelson kapitány megérkeztekor, november 3-án számban két inas-fiúval és két felnőtt emberrel gyarapodtak; később hozzájok jött még Umari, a vezető, a maga kilencz emberével, akiket Kilonga-Longa állomása közelében az éhségtől félholtan feltaláltak és január 9-én a táborba hoztak;

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

így tehát összesen egy beteg tiszt és harminczkilencz beteg ember maradt a felügyeletem alatt; ezek közül Nelson kapitány és tizenhat ember a mentőcsapattal együtt elment, tizenkettő ez utóbbinak megérkezésekor élelem keresés czéljából távol volt és ezért a manyuema táborban maradt, tizenegy pedig meghalt. Ezen rendkivüli halandóság, kétségtelenül, meg fogja önt lepni; annál inkább, mert csak két esetet kivéve, a halált mindig az éhség okozta. Azon időtől kezdve, midőn ön a manyuema tábort elhagyta, januárius 26-ig azaz elutazásunk napjáig, a vezérek a tiszteknek és a legénységnek vagy semmi vagy csak nagyon kevés enni valót adtak; azok az emberek, akik jó nehéz munkára elég erősek voltak, néha fejenként tíz cső kukoriczát is kaptak, mivel azonban minden nap munkát nekik nem adtak, átlag, egy-egy napra ezeknek is csak három cső jutott; azok a betegek ellenben, akik dolgozni nem birtak — és ilyenek elég nagy számban voltak — a vezérektől semmi enni valót sem kaptak és ezért zöldségből kényszerültek élni. Ha figyelembe veszi ezen embereknek elcsigázott és elgyöngült állapotát, ami részben a nélkülözéseknek részben pedig betegségnek volt a kifolyása, könnyen meg fogja ön érteni, hogy a manyuema vezéreknek szivtelen bánásmódja elég volt arra, hogy még nagyobb halandóságot is okozzon.

Az emberek rosszul is voltak elszállásolva; mivel pedig saját ruháikat élelmi szerekért becserélték, összes ruházatuk valami fél yard olyan hárskelméből állott, amilyent a benszülöttek csináltak; a szegényeknek azonban nem csak az éhezés kínjait, de a manyuemák kegyetlen, brutális bánásmódját is el kellett viselniök; ezek azáltal, hogy nekik élelmi szereket nem adtak, először lopásra csábitották, azután pedig hátukat jól elveszszőzték és egyet közülök (Aszmani bin Hasszan-t) dárdáikkal agyon szúrtak.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Nelson kapitány nagyon elgyengült állapotban érkezett meg és ezért jó táplálékra és gondos ápolásra volt szüksége. Nelson, hogy a vezérek rokonszenvét megnyerje, meglátogatta őket és mintegy 75 font sterling értékű, szép ajándékokat osztott ki köztük; ennek daczára azok a tiszteknek és legénységnek továbbra is vagy semmi vagy csak nagyon kevés táplálékot adtak; a vezérek azt mondták, hogy ön Nelson kapitány élelmezését illetőleg velök egyezséget nem kötött és ha nekem küldenek is valami enni valót, ezt tisztán nagylelkűségből teszik, mert erre nézve sem köti őket semmi. Megkértem tehát, hogy mutassák meg azt az irásbeli szerződést, amelyet ön velök kötött; ezt megtették; mutattak azonkívül egy arabul irt oklevelet is, amelyet azonban elolvasni nem tudtam. Az önnel kötött szerződésből láttam, hogy a tiszteknek és legénységnek, kiket ön itt hagy, élelmi szereket adni tartoznának. Én hivatkoztam erre; meg is intettem őket, hogy teljesítsék kötelességöket, ennek daczára mindig kevesebb és kevesebb lett az enni való; végre pedig azon ürügy alatt, hogy nekik sincsenek élelmi szereik, a küldéssel egészen fölhagytak. Az ő nagylelküségök akkor érte el legnagyobb fokát, midőn Nelson, az inas gyerekek és az én élelmezésemre két vagy három csésze kukoriczalisztet küldöttek, hogy azután hat vagy hét napig, amikor megint jött egy kis ajándék, semmit se adjanak. Az utolsó két hét alatt a vezérek semmi, de semmi enni valót sem adtak. Mivel ingyen élelmet egyátalán nem kaphattunk, kénytelenek voltunk először saját ruháinkat és azután az expediczió tulajdonát tevő nyolcz puskát eladni, hogy magunkat és inasgyerekeinket táplálékkal elláthassuk. Én ismételten figyelmeztettem Izmailit (a vezért) arra a beszélgetésre, amelyet az ön sátrában az elutazása előtti estén önnel folytatott és amelylyel megigérte, hogy mindenre ügyelni és a tisztekről meg a táborban hagyott legénységről

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

gondoskodni fog. Ennek daczára az egyezségben kikötött táplálékkal senki sem rendelkezett, de ha eladásra került a sor, volt eledel mindig bőven; mert czéljokul tűzték ki ez emberek, hogy bennünket, fegyvereinknek és töltéseinknek élelmi szerekért való becserélésére fognak kényszeríteni. Ama tárgyaknak, amelyeket Jephson kapitány november 7-én őrizetemre bízott, teljes jegyzékét küldöm; ezen tárgyak a mentő csapat megérkeztekor mind megvoltak, csak a következők hiányzottak: két láda remington-töltés és egy puska, amelyet egy zánzibári (Szaraboko) ellopott és, amint én hiszem, a manyuema vezéreknek eladott.

A puskák, ládák stb. ellopására itt több kisérlet történt; november 7-én, éjjel a kunyhót, amelyben a holmink fel volt halmozva, avval a szándékkal gyújtották föl, hogy a tűz által zavart okozzanak és e zavarban egyszerre mindenünket elvigyék; tervök azonban meghiusult, mert Nelson kapitány, aki mindig ébren volt, a tűz fényét meglátta, és bennünket még idejében felláramázott, hogy a tűzet, még mielőtt a holminkba belekapaszkodhatott, eloltha ttuk. Az ön rendelkezései szerint később a sátrakat is felállíttattam; előbb ezt nem tehettem, mert nem volt hozzá segítségem. Mikor a sátrak állottak, a puskákat, a töltéseket, a ládákat stb. mind beléjök raktuk és az egyiket én a magam, a másikat pedig Nelson kapitány foglalta le a maga számára. Hogy e dolgok ellopását meggátoljuk, mindent megtettünk; ennek daczára magának Nelson kapitánynak a fehér takaróit elvitte egy tolvaj, aki hátulról lopózkodott a sátorba. Egy alkalommal zajt hallok a sátram ajtajánál; kiugorván hirtelen az ágyamból, kisiettem és valami tiz yardnyira egy töltéssel tele ládát pillantottam meg, amelyet a sátramból épen akkor vittek ki. A tolvaj a sötétben eltűnt.

Január ius 9-én a sátram mellett zörgést hallottam;

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

tolvajt sejtvén szép csendesen kimentem, a sátram mögé kerültem és ott „Kamaroni"-t, a zánzibárit rajta kaptam, amint egy puskát, az e czélra a sátorba vágott lyukon keresztül ki akart lopni. A manyuema táborban az élet egyátalában tűrhetetlen volt. Eltekintve az éhezéstől, az emberek, életmódjuk és környezetök is nagyon aljas volt; a fekális és a rothadó növényi anyagok miatt, amelyeket az ösvényeken és közvetlen házaik mellett felhalmozódni engedtek, a lakóhelyöket a betegségek igazi fészkévé tették. Nelson kapitány, betegsége miatt több mint két hétig volt kénytelen ágyában maradni; én pedig vérmérgezésbe estem és utána orbánczot kaptam, amiért öt hétig nekem is feküdnöm kellett. Betegségünk alatt a vezérek többször meglátogattak sátrainkban, mindig avval a czéllal, hogy valamit elkérjenek, amit ott megláttak. Kapzsiságuk határt nem ismert és szerződést csak azért kötöttek, hogy azt más nap megszegjék. Miután Kilonga-Longa és beleszámítva az asszonyokat, gyermekeket és szolgákat, valami 400 tagból álló kisérete megérkezett, az enni való csakugyan kevés lett és ezért a manyuemák élelemszerzés czéljából nagy csapatokat voltak kénytelenek szétküldeni. Tizenkét zánzibári, akik nincsenek itt, az élelemkeresésnél ezeket a csapatokat elkisérte és midőn én a mentőssereggel a tábort elhagytam, még nem tért volt vissza. Az éhinség, mikor én eltávoztam, akkora lett, hogy a benszülött rabszolgák egyik társukat, aki a táborból egy kis távolságra vizért ment, megragadták, darabokra vagdalták és fölfalták.

Befejezésül még megemlitem, hogy Nelson kapitány és én magam mindent megtettünk, hogy a manyuema vezérekkel és néppel jó viszonyban maradjunk; jó barátságban is váltunk meg egymástól.

T. H. Parke,
orvos.

H. H. Stanley Esqu.
az Emin-expediczió vezérének.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Az ellentét azon csunyán megviselt emberek közt, akik a szenvedések meleg ágyából, Ipotoból hozzánk érkeztek és azon szép sima megtelt emberek közt, akik az Albertnél jártak, nagy volt. Amazok húsa elfogyott, izmaik megsoványodtak, inaik összeasztak és megkülönböztetett, sajátos egyéniségök mintha teljesen megszünt volna, úgy hogy őket egymástól megkülönböztetni nem volt nagyon könnyű.

Februárius 12-én Stairs hadnagy és csapatja megérkezett, magával hozván teljes épségben a csolnaknak minden részét. Stairs huszonöt napig volt távol; utasitásainak pontos megtartásával és anélkül, hogy csak egy pontját is megsértette volna, teljesítette megbizatását.

Ugyanaz nap este a vezetők és köztünk a teendőink iránt érdekes megbeszélés folyt. Ennél kiderült, hogy a vezetőknek egyhangúlag azt akarják, hogy a csolnakot vizre bocsássuk és Eminről hirt szerezzünk. Magam is nagyon szerettem volna a pasáról valamit megtudni; ennek daczára, azt hiszem, csak nagyon kevés biztatás kellett volna, hogy a pasára vonatkozó hirek keresésével fölhagyjak és inkább Barttelot őrnagyról akarjak valamit megtudni; azonban a tisztek és a legénység egyhangúlag azt kivánták, hogy először azt kell eldöntenünk, mi történt Emin pasával. Végre kompromisszumra léptünk és elhatároztuk, hogy Barttelot őrnagyhoz hirvivőket küldünk, akik leveleinket, útunk térképét és mindazon észrevételeinket, amelyeknek hasznát veheti, neki megvigyék. Elhatároztuk továbbá, hogy Stairs hadnagy két napi pihenő után a hirvivőket Ugarrovváig elkiséri, a folyón épségben átszállítja; visszatérőben pedig ide kiséri azokat a lábbadozókat, akiket, mivel gyengék voltak az útra, szeptember 18-án ez állomáson elszállásoltunk volt; hogy pedig Stairs hadnagy is „osztozhassék a többiekkel a dicsőségben, és jelen lehessen Emin pasa megmentésénél“

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

reá márczius 25-ig várni fogunk. Időközben kukoricza- és bab-ültetvényeink megnagyobbitását folytatni fogjuk, hogy mig az erdőben foglalatoskodunk, élelmi szereinkben fogyatékot ne szenvedjünk.

A távolság Bodo-erőd és Ipoto közt hetvenkilencz mértföld*; oda és vissza tehát 158; Stairs hadnagy az egész útat huszonöt nap alatt, azaz hat és egy harmad napi átlagos sebességgel tette meg; azonban Ipotot hét nap alatt érte el, Jephsonnek és Uledinek ugyanannyi időre volt szüksége; azaz ők is naponként hét mértföldnél valamivel többet tettek meg. Mivel pedig Ugarrovva Ipoton túl 104, Bodo-erődtől pedig 183 mértföldnyire volt, Stairs a 366 mértföldnyi útat, amelyre megindulóban volt, a mi becslésünk szerint, napi tiz és háromnegyed mértföldnyi sebességgel, harmincznégy nap alatt fogná megtehetni. Ez, az igaz, nagyszerűen gyors utazás lett volna, különösen az erdőben; mivel azonban különböző körülmények ezt hosszabbra nyujthatnák ki, abban egyeztünk meg, hogy márczius 25-én a Nyánza felé megindulván, — mivel a csolnak szállítása miatt különben is csak rövid meneteket tehetünk, — csak lassan fogunk tovább utazni és igy Stairsnek alkalmat adunk, hogy utolérhessen.

Februárius 16-án reggel a szemlénél közhirré tettem, hogy húsz elsőrendű önkénytesre van szükségem, akik leveleimet Barttelot őrnagyhoz elvigyék; mindegyik, akinek sikerül hozzá eljutnia, 10 font sterlinget kap; mert, mondám, „az igaz, ti mindnyájan egyesült erővel azt kivántátok, hogy először a pasát kell megtalálnunk. Jól van. Azonban én az őrnagyért épen úgy aggódom mint a pasáért. Föl kell mindkettejöket találnunk. Nektek, akik még nem felejtettétek el, mit szenvedtünk mi, tud-

* Az egyik úton hetvenkilencz, a másikon nyolczvannégy mértföld.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

notok kell, hogy mit érezhetnek az őrnagy és barátai, a lakatlan erdőségek borzalmas vidékein, midőn fogalmuk sincs arról hová jutnak és mi vár rájok. Ti tudjátok, mily hálára lettünk volna mi kötelezve, ha bárki is figyelmeztet, hogy milyen éhinséget és nyomorúságot kellend elviselnünk. Ezért is minden önkénytesül jelentkezőnek olyannak kell lennie, akit valamenyőtök közül e nemes feladat megoldására legalkalmasabbnak találunk. Stairs úr, — mindnyájan ismeritek mint olyan férfiút, aki soha el nem lankad és soha nem mondja „elég!“, mikor még valami tenni való van — megmutatja nektek az útat Ugarrovváig, ellát elegendő eledellel és töltéssel és azután átszállít a folyón; ha tőle elváltatok, mindig a régi útunkon kell maradnotok; ezt el nem téveszthetitek mint olyan emberek, akik magas jutalomért küzdötök. E leveleknek el kell az őrnagy kezébe jutniok, hogy ő és testvéreitek nehéz helyzetökből kiszabaduljanak. Hol vannak hát azok az ötven dolláros emberek?“

Természetes, hogy a zánzibáriak ilyenkor könnyen lelkesednek és magát mindegyikök valóságos hősnek tartja. Több mint ötvenen léptek ki a sorok elé, fölszólítván mindenkit, tud-e valaki legkisebb kifogásolni valót is az ő férfiasságukon és bátorságukon; azonban társaik és tisztjeik kutató kritikájának és csúfolódó szemléjének magukat alá kell vetniök; bátorságuk, kitartásuk, tevékenységök, tehetségeik, erejök, elmebeli és testi épségök felől kemény kérdésekkel faggatják őket; végre azonban találkozik húsz, akik a vezért valamint a legénységet kielégitik; ezek megkapják jutalékukat és első sorban vétetnek föl azon érdemes emberek közé, akiket Zánzibárba érkeztök után fizetésökön kivül kiváló szolgálataikért, különböző összegekkel fogunk megjutalmazni. Stairs hadnagy ellátván magát a hosszú útra tyúkokkal, kecskékkel, kukoriczával és pizánglisztel, 9 órakor útnak indult.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

18-án, balkaromon, amely már négy napja erősen fájt, nagy makkalakú daganat támadt, amelyről orvosunk azt mondta, hogy tályog lesz.

A következőket naplómból irom ki:

Február 19-től március 13-ig. — Vasárnap, 19-én este olyan erős gyomorgyulladásom támadt, amelyet Dr. Parke subacut gastritis-nek keresztelt, hogy az első hétről, teljes hasznavehetetlenségemre és a nagy fájdalmakra, amelyeket a karomban és gyomromban éreztem, csakis homályosan emlékezem. Dr. Parke szükségleteimet rendkivül serényen elégítette ki, ápolni pedig oly gyöngéden ápolt mint valami nő. Egyszer életemben, mindenki körülöttem az én szolgálatomra állott és éjjel-nappal általános aggodalom tárgya voltam. Hű barátaim Parke és Jephson mellettem maradtak, virrasztottak és ápoltak. Szegény Nelson, aki maga is áldozata volt a rosszullétnek, lázaknak, a gyöngeségnek, kiütéseknek és daganatoknak, az éhinség táborában elviselt rettenetes szenvedések következményeinek, elgyöngültsége miatt ingadozó léptekkel néha-néha mégis meglátogatott, hogy részvétének kifejezést adjon. Délutánonként a doktor a vezetőknek is megengedte, hogy engem meglátogassanak és állapotomról személyes véleményöket és nézeteiket az aggódó zánzibáriaknak elmondhassák. Huszonhárom napig nagyobbára a morphium hatása alatt állottam és az időt öntudatlan állapotban töltöttem. Most azonban lassan-lassan magamhoz térek. Két nap előtt a tályogot, ami nagyon megnőtt, fölszúrták és ettől a fájdalomtól megszabadítottak. Betegségem alatt eledelem naponként tizenkét unczia, vizzel kevert tejből állott; hogy ezt kaphattam, a balegga tehénnek köszönhettem. Eledelem csekély volta miatt annyira elgyöngültem, hogy alig tudok mozdulni.

Betegségem tartama alatt két derék emberemnek, Szárminenek és Kamvaijának elvesztén kellett sajnálkoz-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

nom, akiket nyillövések öltek meg; ugyanekkor vezetőim egyike is több sebet kapott. E szerencsétlenség az Ihuru mellett, innen észak felé tizennégy földrajzi mértföld távolságban, egy őrjárat alkalmával történt. Uledi és csapatja fölfedezte, hogy a mi pizángültetvényeinket fosztogató törpék és nagyobb benszülöttek tanyái Alesszében és Nderiben, tőlünk kelet felé, tizennégy földrajzi mértföldre vannak.

Uledi a törpék egy királynéját, Indekáru törzsfejedelmének feleségét foglyul ejtette. Midőn az asszonyt elém vezették, hogy megnézzem, nyakán három csiszolt vasgyűrűt viselt, amelyeknek végei mint valami órarúgó voltak összegöngyölítve. A füleiről három vasgyűrű lógott le. A királynő bőre világos barnaszinű, arcza széles és kerek, szemei nagyok, ajkai keskenyek, de teltek. Magaviselete meglehetősen szerény, ámbár egész ruházata csak hárskelméből készült keskeny, hegyes czafatból áll. Magassága négy láb, négy hüvelyk; tizenkilencz vagy húsz éves lehet. Midőn karjait a világosság felé tartja, rajta fehéres barna pihe látható. Bőrének nincs meg az a selymes sima fogása mint a zánzibáriak bőrének; egészben véve azonban kedves kis teremtés.

Márczius 13-tól április 1-ig. — 25-ke körül már annyira voltam, hogy egy huzamban egy pár száz yardnyi útat is megtehettem. Karom azonban még mindig merev maradt és én magamat rendkivül gyöngének éreztem. Ismételt betegségi rohamaiból Nelson is kezdett fellábbadozni. Azalatt, míg lábbadozó voltam, minden délután egy magas fák képezte oszlopsor közepére vittek ki, amelyen keresztül útunk a Nyánza felé vezet; itt, egy karos székben, nem egy órát töltöttem el olvasással és bóbiskolással.

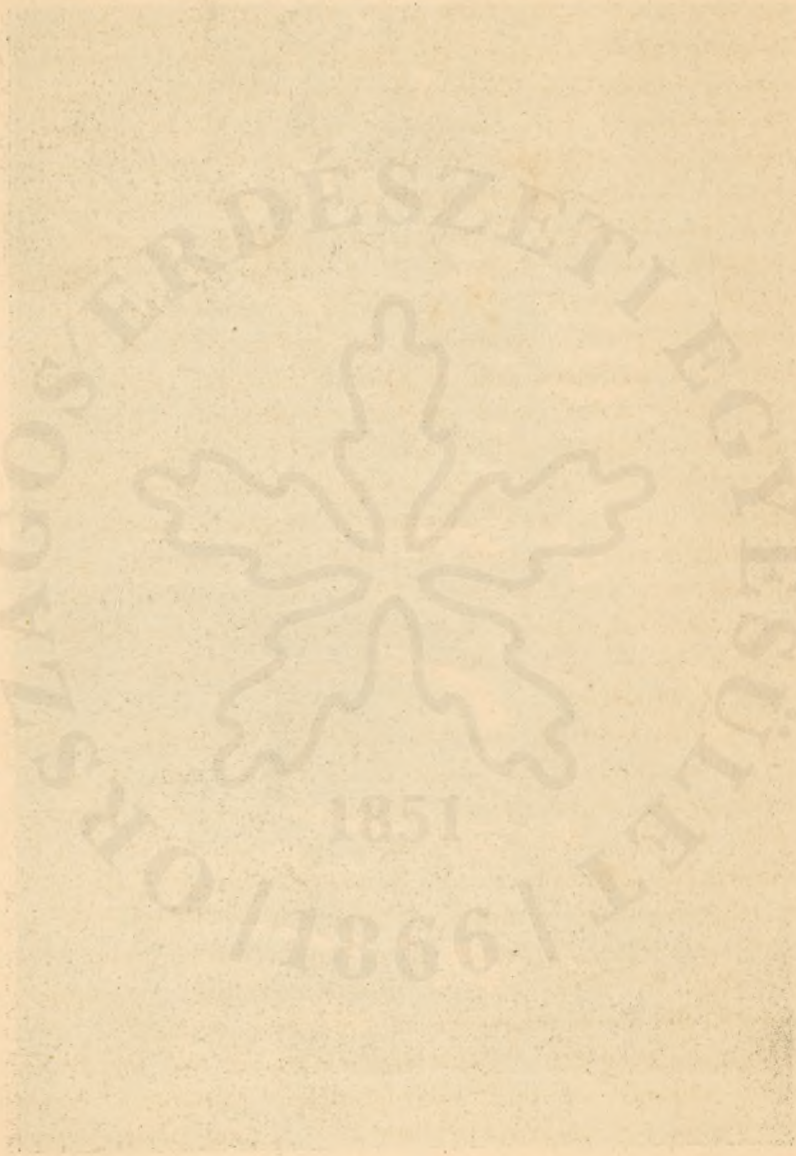
Valahányszor levélarkádjaim alá vezettek, naponként nagy gyönyörűségemre szolgált látni, mily gyorsan

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

TALÁLKOZÁSOM EMIN PASÁVAL ÉS CASATIVAL.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár, 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz. sz.: EGF/68-1/2020.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

növekedik földeinken a kukoricza és mennyi területet foglaltunk el már az erdőtől. A rendelkezésünkre álló megművelhető terület, miután a bozótoktól megtisztítottuk, felástuk és beültettük, nem soká maradt csupasz, barna felület. Egy bizonyos napon a fiatal kukoriczahajtásoktól zöld szint kapott, amelyek mintegy parancsszóra, ezer számra sarjadztak ki a földből. Tegnapelőtt még mosolyogtunk, látván a gyönge fehér száracskákat, amelyek a lassan fölemelkedő göröngy alatt mint valami rúgók, olyan görbék voltak; ma a göröngyök félre vannak lökve, a görbe száracskák fölegyenesedtek és a szűz növények gyöngéd zöld fejüket fölütötték. Igazi csoda volt, hogy a kukoricza naponként miként fejlődött és nőtt, és a szárak milyen gyorsan vastagodtak, leveleik nagyobbodtak és mindig sötétebb zöld szint öltöttek. Egymás mellett kellő sorban és rendben bujtak ki a földből; mintegy szerető ölelésben terjeszkedtek egymás mellett, míg végre az egész tömör, négyszögletű kukoriczaföldé vált, amelynek zúgása az elfáradt tenger távoli morajához hasonlít, midőn hullámait a kavicsos parton végig hömpölygeti.

Olyan zene ez, amelyet áhitattal hallgatok, mialatt orvos barátom közelemben ül és vigyáz rám, az őrök pedig az út végein némán állanak és őrködnek. Gyenge szellő kél az erdőben, végig fú a gabonaföldeinken és mindenfelé általános zörgés és mozgás támad és én ülök és nézem, amint a kalászok inognak és integetnek és egymást szépen és kedvesen, a számos hullámocska édes zenéjével üdvözlik, mig az álom megszáll, érzékeimet elszenderíti és enmagamat a képzelem országába visz. Midőn végre a nap nyugaton a látóhatár felé leszáll és szelid sugarait az alant növő cserjésre vizszintes irányban löveli, a jó doktorom lábra állít és támogatva elvezet az erődbe, a gabonaszárak pedig mintha tánczolnának, kedvesen hullámozva intenek Isten hozzád-ot.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

A buja meleg földben a kukoriczaszárak oly gyorsan nőttek, hogy csakhamar akkora magasságot értek el mint az erdő alacsonyabb fái. Néhány hét előtt a göröngyök közt még a sarjadzás nyomait kerestem; valamivel később a menekülő egeret még észre lehetett köztük venni; nehány nap előtt azonban a szálak már mellig értek és ma már fölfelé kell rájok néznem, öt láb hosszú botommal alig tudom rapirformáju leveleik felső végét elérni és köztük egész elefántcsorda észrevétlenül elrejtőzhetnék. A kukoricza már elvirágzott; a nagy csövek bő aratást igérvén, duzzadozva rejtőznek különféle tokjaikban, én pedig gyönyörrel nézem, elgondolván, hogy távollétem alatt nem kell a jövő miatt aggódnom.

El vagyok tökélve, hogy holnap a csolnakkal a Nyánza felé lassan megindulok. Hiszen ma már negyvenhét napja, hogy Stairs eltávozott. Ugyanakkor a húsz hirvivő is elindult — egyikök időközben visszatért — Barttelot őrnagyhoz. Stairs személyes kiséröi hatan voltak. Az erődben negyvenkilencz embert fogok hagyni; Nelsont is beleszámitva 126 emberem lesz, akik a csolnakot a Nyánzához el fogják kisérni. A 389 tagból álló előcsapatból, nem számítva a lábbadozókat, akiket esetleg Ugarrovvától el fognak hozni, összesen 201 ember maradt meg.

Tippu-Tib, az világos, nem tartotta meg a szavát és ezért az őrnagy több száz mértfölddel mögöttünk, kettős meneteket végez; a tizenkilencz hirvivő közeledik feléje és most valószinűleg Nepokoval szemben vannak; Stairs pedig még annyi, daganatokkal ellepett nyomorékot talált, hogy csak lassan mehet előre. 126 ember társaságában Emin pasa megsegitésére második kisérletet fogok tenni. A helyőrséget mindazok teszik, akik gyöngeségben, vérszegénységben szenvednek — ezek az éhinséges táborban Nelson szenvedő társai voltak — és

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

fájós lábúak és akik közül nehányan soha sem fognak felgyógyulni.

Az erőd körül végzett munkáink nagy terjedelműek. Nelson helye meg nem ostromolható. A kukoricza és bab a földeken jól tenyészik és ez utóbbiakból ma főzettem magamnak az első ebédet. A pizángberkek gyümölcsökben kimeríthetetleneknek látszanak.

Széles útaink az erődből minden irányban egy-egy félmértföldnyire vezetnek el. Tiz patrol minden reggel

BODO-ERŐD BELSEJÉBEN.

bejárja az ültetvényeket, hogy a rossz indulatú törpék a helyőrség élelmi készleteit össze ne rombolhassák és a benszülöttek a mezőkön munkálkodókat hirtelen meg ne támadhassák.

Parke orvos holnap reggel, a maga legsürgősebb kívánságára, velünk indul a Nyánzához. Ámbár az ő helye a betegek mellett, az erődben volna, de ez utóbbiak egyike sem szorul olyan gondos ápolásra, amelyben Nelson őket az inasai által ne részesíthetné, akiket be-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

tanítottunk rá, hogy miként kell a sebeket vizzel higított karbolsavval kimosni.

Embereink vasárnaponként olyan katonai mozdulatok rendezésével mulattak, amilyeneket Zánzibárban Matthews tábornoktól tanultak. Eközben olyan színészi tehetséget tanusítottak, hogy a tábornoknak a hangját és minden mozdulatát is hűségesen utánozták.

Az élet általában Bodo-erődben kellemes volt, csak Nelson kapitányra és én rám nézve nem. Igaz, hogy bosszankodtam is és barátaim hollétét meg sorsát illetőleg soha sem szabadultam meg az aggodalomtól. Igyekeztem tehát odahatni; hogy mielőbb útra keljünk és munkánk befejezése czéljából megint valamit tegyünk; azonban a körülmények, amelyeket nem ellenőrizhetünk, mindig ujabb akadályokat gördítenek törekvéseink elé. Ezért is minden szabad órámat arra igyekeztem fölhasználni, hogy minél korlátlanabb mennyiségben gyűjtsek élelmi szereket; mert biztatott a remény, hogy sorsunk még jobbra fordul, kedvezni fog nekünk és mielőtt mi a Nyánzától másodszor visszatérnénk, Barttelot, Jameson, Ward, Troup és Bonny barátainkat meg kis seregöket a Bodo-erődbe vezeti.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

TIZENNEGYEDIK FEJEZET.

MÁSODIK ÚTUNK AZ ALBERT-NYÁNZÁHOZ.

Bajunk van az aczélcsolnakkal. — Az erdei lakók ravaszsága. — Több törpe fogságba esik; ezek leirása. — Átkelünk az Ituri folyón. — Dr. Parke gyönyörűsége az erdő elhagyásakor. — A tanyák Besszé mellett. — Zánzibári élcz. — Ismét a Nzera-Kum-magaslaton foglalunk állást. — Közlekedés a benszülöttekkel. — „Malleju" vagyis „a szakállas"; az Eminről szóló első hirek. — Mazamboni törzsfejedelemnek és kiséretének látogatása. — Jephson baráti viszonyba lép Mazambonival. — Nesztor és Murábo kuruzslók. — A Kongó melléki néptörzsek. — Gavira törzsfejedelem látogatása. — Egy mhuma törzsfejedelem. — A bavira és vahuma faj. — A különböző afrikai arczok. — Barátságunk Mpingával. — Gavira és a tükör. — Az exponált Uzanza. — Megérkezünk Kavalliba. — A törzsfejedelem megmutatja „Malleju" levelét. — Emin levele. — Jephson és Parke az aczélcsónakot a tóra szállítják. — Azon levél másolata, amelyet Jephson által Eminnek küldtem. — A benszülöttek barátságos látogatásai.

1888. április 2-án, miután a szemetelő eső megszünt, délben, erődünkből kivonultunk avval a szándékkal, hogy a pasa fölkeresésére vagy legalább is az őt környékező titokszerűség földerítésére megint egy kisérletet teszünk. Csolnakunkat tizenkét részre osztva magunkkal vittük; mivel azonban annak orra és fara nagyon is széles volt, csakhamar fölismertük, hogy ha a fák közt át akarjuk vinni a fejszékkel és a vágókésekkel jó sok dolgunk lesz. A karaván, egyesével menve, ládáival, csomagjaival és holmijával nehézségekbe nem ütközött; a csolnak keskenyebb, két láb széles részei minden baj nélkül átjut-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

hattak, azonban az ekeformájú orr- és farrészek csakhamar két óriási fa között megszorultak; emiatt kénytelenek voltunk visszatérni és a bozót között nagy kerülőt csinálni; ezt is azonban úgy tehettük meg csak, hogy előbb útat vágtunk benne. Kiderült tehát mindjárt eleinte, hogy második nyánzai útunk az erdőben több napba fog kerülni.

Az előcsapat, amely az útat gondosan megvizsgálta és a törpéknek és benszülötteknek minden kanyargós útját és fogását teljesen kitanulta, ösvényünkön a földből számos, jól elrejtett czöveket szedett ki. Ezek némely helyen nagy számmal egy vagy több phrynium levél alá vagy egy fatörzs aljánál voltak beszúrva, hogy ha az útas rajta mint valami pallón átmenne, lábába egy kampós, sötétszinű méreggel bekent czövek jó mélyen behatoljon. Mi azonban nagyon is kitanultuk az afrikai erdei lakók ravasz fogásait; a benszülöttek pedig ujabb eszközök kitalálásában nem voltak olyan ügyesek, hogy uj rendszerű alkalmatlanságot és bosszantást okozhattak volna.

A legközelebbi megállapodó helyünk a törpéknek az átkelő helynél fekvő helysége volt; 4-én azután Indemváníba értünk. Más nap a törpék egy másik faluja felé indultunk meg; ennek közelében, egy pizáng berekben, Szát Tátonak és nehány barátjának, amint gyümölcsöket szedtek, több törpét sikerült megfognia. Négy asszonyból és egy fiúból állott a zsákmány; bennök kétféle tipust ismertem föl. Az egyik kicsiny, ravasz, mélyen és egymáshoz közel fekvő majomszemeivel határozottan ahhoz a fajhoz tartozott, amelyet akka-néven irtak le. A többi négynek nagy, kerek, kidülledő, teli szemei, széles kerek homlokuk és kerek arczuk, kis kezeik és kis lábaik, egy kissé előre álló állkapcsuk, jól formált, bár igen kis alakjok és téglaszinű bőrük volt. „Félig pörkölt kávé“, „csokoládé“, „kakao“ és „teljes kávé“, olyan kifejezések, amelyekkel szinöket

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

találóan meghatározni nem lehet; azonban a közönséges vörös agyagtégla, midőn még csak félig van kiégetve, legjobban hasonlít ezen kis néptörzs bőre színéhez. Szát Táto jelentése szerint valami húszan voltak, akik az indepujai benszülöttek pizángberkeiben a gyümölcsöt lopták, midőn e tulajdonosok, valószinűleg a mi jelenlétünktől okozott zaj miatt megijedve, tulajdonukat védelmezni nem merték. A majomszemű asszonynak szeme párja feltünő ravaszságot és gonoszságot árult el; előre álló ajka álláig lógott le; hasa kidülledt, mellkasa keskeny és lapos, vállai erősen lejtősödők, karjai hosszúak, lábai befelé görbültek, térden aluli részök pedig nagyon rövid volt; szóval az egész asszonynak külseje teljesen jellemezhetné azt a régen keresett összekötő kapcsot, amely a mostani emberiséget darwinisztikus elődjeihez fűzhetné; ez asszony kétségtelenül az emberi lények legalsó, elfajult és csaknem állati tipusának osztályába sorozható. A többi közt az egyikről, akin az anyaság nyomai tisztán láthatók voltak, senki sem hitte volna, hogy már tizenhét éves. Tagjai teljesen arányosak voltak; hiba abban fölfedezhető nem volt; bőre szine világos és egészséges voltára való, kerek és nagy szemei ragyogók; felső ajkán, miként a vambuttiknél, az ugarrovvai asszonynál és az indekarui törzsfejedelemnőnél, — azt a sajátságos bevágódást lehetett látni, amely annak felső vége felé éles szögalakban fölhajlik és ismét függőlegesen leereszkedik, nagyon hasonlítván egy tisztán föl- és lemenő vágáshoz? a bőr ehelyen összekunkorodik mintha valami összehuzta volna. Én azt hiszem, hogy ez épen úgy jellemzi a vambuttikat mint a mily jellemzőnek mondják a lelógó telt ajkat az osztrákra nézve. Az ajka szine halványpiros, kezei kicsinyek, ujjai finomak és hosszúak, de soványak és ránczosak voltak; lábainak hossza kitett két hüvelyket, magassága pedig négy láb, négy hüvelyket.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Ezen fiatal anyának tagjai olyan arányosak voltak, hogy az ember első látásra ki nem fejlődött nőnek tartotta volna, akinek alacsony volta korai nemi közlekedésnek vagy más esetleges körülménynek lehetett kifolyása; midőn azonban tizenöt és tizenhat éves zánzibári inasainkat és végre a földmivelő benszülöttek egyik asszonyát állítottuk melléje, mindenki világosan látta, hogy ezen apró teremtmények külön faj tagjai.

Három órányira ezen nagy mbutti helység mögött, szemetelő esőben Baria-Kunyába érkeztünk.

8-án Indepesszuban voltunk és két nappal később a Pizgah-hegy alján egy uj, kelet felé menő ösvényen haladtunk tovább, amely Mandé nevü kis falún keresztül az Ituri folyóhoz vezetett. A benszülöttek Mandéból és a Pizgah lejtőiről összes ingó vagyonukkal a folyó túlsó partjára menekültek és ott a balparton, abban a hitben, hogy elérhetetlenek, várakoztak a bekövetkezendő eseményekre. Midőn az erdőségből kijutottunk és a folyó jobb partját megpillantottuk, meglepett a harczosok világos barna tömege, amely a mögötte levő sötétzöld növényzettel oly éles ellentétben állott. Ha ez emberek szine a zánzibáriak színével megegyező, csoportjuk egészen fekete tömeget alkotott volna, azonban szinre nézve inkább a folyó okkerszerü agyagpartjaihoz hasonlítottak. Amint mi is a parthoz értünk, ellenségeink a 150 yard széles folyón egy pár nyilat röpítettek át; ezek közül egy pár előttünk esett el, egy pár pedig anélkül, hogy valakiben kárt tett volna, több yardnyira mellettünk repült el. Válaszul mi is tettünk egy pár lövést, amire általános futásnak eredtek. Másfél órával később a csolnak segítségével az egész karaván a túlsó parton volt. Az előcsapat ott a benszülötteknek egy tiz font nehéz, tiszta sóval telt csomagját szedte föl, amelyet azok futás közben ejtettek el. A só olyan füszer volt, amiben nagy szükséget szenvedtünk

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

és ezért e zsákmánynak mindannyian nagyon megörültünk. A folyó balpartján a tenger szine fölött 3000 lábnyira, a bakubák országában, a Felső-Kongó medencze egyik leggazdagabb tisztása, Kandekoré-tisztás közelében voltunk.

Az Ituritól megindulván, három és fél órai menet után az erdőből kiértünk és az átmenet az örökös félhomályból a ragyogó napfényre és a kék ég alá ismét meglepett; és mi mindannyian mosolyogtunk, látván a hatást, melyet az a mi szelid barátunknak és társunknak, azon Erinfiak egyikének idegeire gyakorolt, aki ezen vidékek füves térségeit első pillantotta meg. E nap Dr. Parke erdei életének 289-ik napja volt; midőn a szomorú árnyékból hirtelen kilépett és előtte a fénylő, ragyogó égboltozat határáig terjedő kilátás a zöld növényzettel takart földre megnyilt: ez oly hatással volt rá, hogy gyönyörtől reszketett. A champagne-iból egy hatalmas korty arczát sötétebb szinűvé nem tehette volna, mint ez a fölvidító kilátás, amely előtte most megnyilt.

Az úton, épen mielőtt a bozótból kiléptünk volna, olyan hely mellett mentünk el, ahol a földbe egy elefántvadász dárdája fúródott, és pedig olyan mélyre, hogy három ember sem birta kihúzni. Oly erő, úgy vélekedtünk, amely egy elefántot azonnal megölt volna.

Midőn délután, a füves térségen felütött első tanyánkon a Pizgah-hegy lerajzolásával foglalkoztam, észrevettem, hogy északnyugat felől egy felhő közeledik, amely sötét árnyékával az alatta elterülő erdőt egészen eltakarja, mig a halmos síkság a forró nap sugaraiban még mindig sütkérezik. Hirtelen azonban északkelet felől, a Mazamboni-láncz déli végéről egy másik felhő szállott föl és kiterjeszkedvén, a kék eget eltakarta; midőn az erdő felől közeledő felhővel egyesült, az eső is megeredt.

Besszé falú az Ituritól hét óra járásnyira, a tenger szine fölött 3200 lábnyira van. Ámbár még csak kora

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

délelőtt volt, midőn belé eljutottunk, tanyát ütöttünk, mert a bőség az érett banyánákban, kukoriczában, tyúkokban, czukornádban és banyána-borban nagyon csalogató volt; a keletnek fekvő falvak távolságát pedig nem ismertük. Mialatt magunknak a kunyhókat elkészítettük, a benszülöttekkel hirtelen heves csetepaté keletkezett. Fetteh, a sík vidékek néptörzsei közt az egyedüli tolmácsunk, gyomra fölött súlyos sebet kapott. A babesszék, mivel a magas fű arra alkalmas volt, különböző próbákhoz nyultak, hogy bennünket nyugtalaníthassanak; midőn azonban a fák közt, a benszülöttek őrállomásaira nehány jó lövőt felállítottunk, fölismerték, hogy átlátunk taktikájukon és ez elvette bátorságukat.

Uganda egyik szülöttjének közvetítésével az egyik benszülöttel beszélgetésbe bocsátkoztunk, aki egyéb észrevételei közt ezeket mondá: „Arról ugyan egészen meg vagyunk győződve, hogy ti, fekete emberek olyan teremtmények vagytok mint mi, de mit akarnak köztetek a fehér vezéreitek? Honnan jönnek ezek?“

„Oh“ válaszolák embereink, csodálatos ügyességet tanusítván a hazug beszédben „az ő bőrük szine minden hónapban változik; ha a hold megtelik, ők is olyan feketék lesznek mint mi. Tőlünk csak annyiban különböznek, hogy eredetileg felülről jöttek.“

„Ah, igaz, csakugyan úgy kell annak lenni“ válaszolá elcsodálkozva a benszülött és udvariasságból a meglepetéstől nyitva maradt száját kezével eltakarta.

Minél többet értettünk meg a benszülöttek beszédjéből, annál inkább meggyőződtünk az emberiség közös eredetének ugyanazonosságáról. Mert miként hallhatott volna ez a nép valaha is valami élczfélét. Már pedig magam tanúja voltam egy benszülött beszédjének egy zánzibárival, aki amabban ugyancsak emberére akadt.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

A zánzibári a beléje ütődő benszülött ellen türelmetlenül kifakadt, mondván:

„Olyan bolondot mint téged, bizonyosan nem látott még senki sem!“

A mire a benszülött jóakarólag mosolyogván, igy felelt:

„Ah! ez az én uram, aki a bölcseség tudományának egyedüli mestere.“

„Igen, te magad a tiszta rosszaság vagy.“

„Nem tagadhatom, mert minden jóság te benned van.“

A fehérek egy bizonyos osztályánál közönséges dolog, hogy ha valamelyiköket gazemberséggel vádolják, ez vádlóját viszonzásul derék embernek nevezi; meg kell azonban engednünk, hogy az afrikainak felelete nem kevésbbé volt udvarias.

Egy kissé keletre Besszétől, a benszülöttek ösvényét elvesztettük és toronyirányában kényszerültünk menni, egyenesen az Undusszuma-csúcsnak tartván, amely a lábáig elterjedő füves térség széles hullámain túl láthatóvá kezdett válni. A nap borzasztó forrón sütött és mivel nagyobbára magas fűben kellett mennünk, útunk nagyon kifárasztott. Délután egy erdős mélységhez érkeztünk; közelében átlátszó vizű, hideg folyócska folyt, amely a körülbelül öt mértföldnyire fekvő Undusszuma-láncz lejtői közt eredhetett.

14-én, hat órai menet után, megint a Nzera-Kum kiágazásán tanyáztunk és előttünk ugyanaz a vidék terült el, amely deczember 10 és 11-én tanuja volt harczainknak, melyeket a hatalomért Mazambonival és népeivel vívtunk. Eddigi tapasztalataink ez útunkban az előbbiektől nagyon különböztek. Most nem láttunk ugráló, ujjongó harczosokat és nem is hallottunk egyetlen fenyegetést vagy harczi kiáltást sem; mivel azonban itt egy napi pihenőt

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

akartunk tartani, szükséges volt tudnunk, hogy a benszülöttektől mit várhatunk; ezért tolmácsunkat elküldtük, hogy szólítsa meg a benszülötteket, akik a messze fekvő hegytetőkön ültek és onnan bennünket néztek. Több rendbeli, türelmes kisérlet után, délután 5 órakor rábirtuk őket, hogy a magaslatokról leszálljanak és közelebb jőjjenek; végre a tanyánkra is bevonultak. Ekkor azután a barátságot megkötni már könnyü volt. Itt egymással szembe nézhettünk és arczunkból, mint egy könyvből leolvashattuk, mit gondol az egyik a másikáról. Elmondtuk egymásnak nézeteinket; ezekből a benszülöttek meggyőződhettek, hogy mi mást nem akarunk mint szabadon, zavartalanul eljutni a tóhoz, hogy mi nem mint ellenségek jöttünk közéjök, hanem mint idegenek, akik éjjelre maguknak pihenőhelyet keresnek és más nap útjokat zavartalanul fogják folytatni. Ők ellenben előbbi magukviseletének mintegy mentségeül fölemlítették, hogy bennünket határozottan vara-szuráknak (Kabba-Rega katonáinak) tartottak, akik tartományukat időnként meglátogatják, elpusztítják és a szarvasmarhákat elhajtják.

Midőn mindkét részről meggyőződtünk, hogy köztünk a barátság fennállhat és hogy a régibb félreértések a helyreállított jó viszonyt a jövőben zavarni nem fogják, jelenlétünknek igazi titkát nekik elmondtuk, elmondtuk azt, hogy mi tulajdonképen egy fehér vezért akarunk fölkeresni, aki, mint hallottuk, évekkel ezelőtt valahol az unyoroi tó közelében élt. Nem hallottatok-e talán valamit erről az emberről?

Sietve megadták kérdésünkre a választ: „Valami két hónappal azután, hogy ti a Nyánzától visszajövet országunkon keresztül mentetek, egy fehér ember — „*Malleju*"-nak vagyis „Szakállas"-nak hívták — nagy, egészen vasból álló kánuban Katonzához érkezett.

„Jaj anyám! hogy tudott az a vizen úszni! a közepéből

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

pedig nagy, fekete fa állott ki, amely füstöt és szikrákat okádott; rajta sok, sok idegen nép, meg kecskék voltak, amelyek úgy szaladgáltak, mintha valami falú piaczán lettek volna és voltak rajta botokkal elzárt ládákban tyúkok és kakasok is; mi hallottuk, amint ezek oly vigan kukorékoltak, mintha a mi kölesünk közt volnának. *Malleju* mély, igen mély hangon kérdezősködött felőled — testvére felől? Hogy mit mondott neki Katonza, nem tudjuk, de *Malleju* a maga nagy vaskánujában megint elment, amely annyi füstöt és tüzet szórt a levegőbe, mintha égett volna. Nincs kétség benne, meg fogjátok őtet nemsokára találni; Mazamboni a futárjait el fogja a tóhoz küldeni és holnap estig Katonza *Malleju* testvérének megérkeztéről már értesülve lesz.“

Ezek voltak az első hirek, amelyeket Emin pasáról hallottunk; már pedig 1887. februárius havában Zánzibárból épen azért küldtem futárokat, hogy ezen hirek elterjedjenek és hogy a benszülöttek az idegenek betörésére az ismeretlen nyugati vidékek felől el legyenek készítve. Ha Emin, aki bennünket deczember 15-ére várt, csak annyi fáradságot vesz magának és állomásáról, Mszuából kilencz órányira elhajózik, ez emberekkel 14-én találkoztunk, és öt napi harcztól és négy havi időveszteségtől megkiméltettünk volna és én márczius 15-ke körül olyan időben érkezhettem volna Jambuja czölöpkeritése közé, midőn Barttelotot orgyilkosa ellen, és Jamesont végzetes láza ellen megvédhettem, Troupot azon kényszerűség alól, hogy mint rokkant haza menjen, Wardot azon teljesen haszontalan küldetés alól, a melyben St.-Paul de Loandában járt és Bonny urat azon nagy szomorúságok alól, amelyeket Banalyában átélt, — fölmenthettem volna.

Más nap nehéz napom volt. A beszélés kötelessége egészen rám hárult; és ezért kora reggeltől késő estig,

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

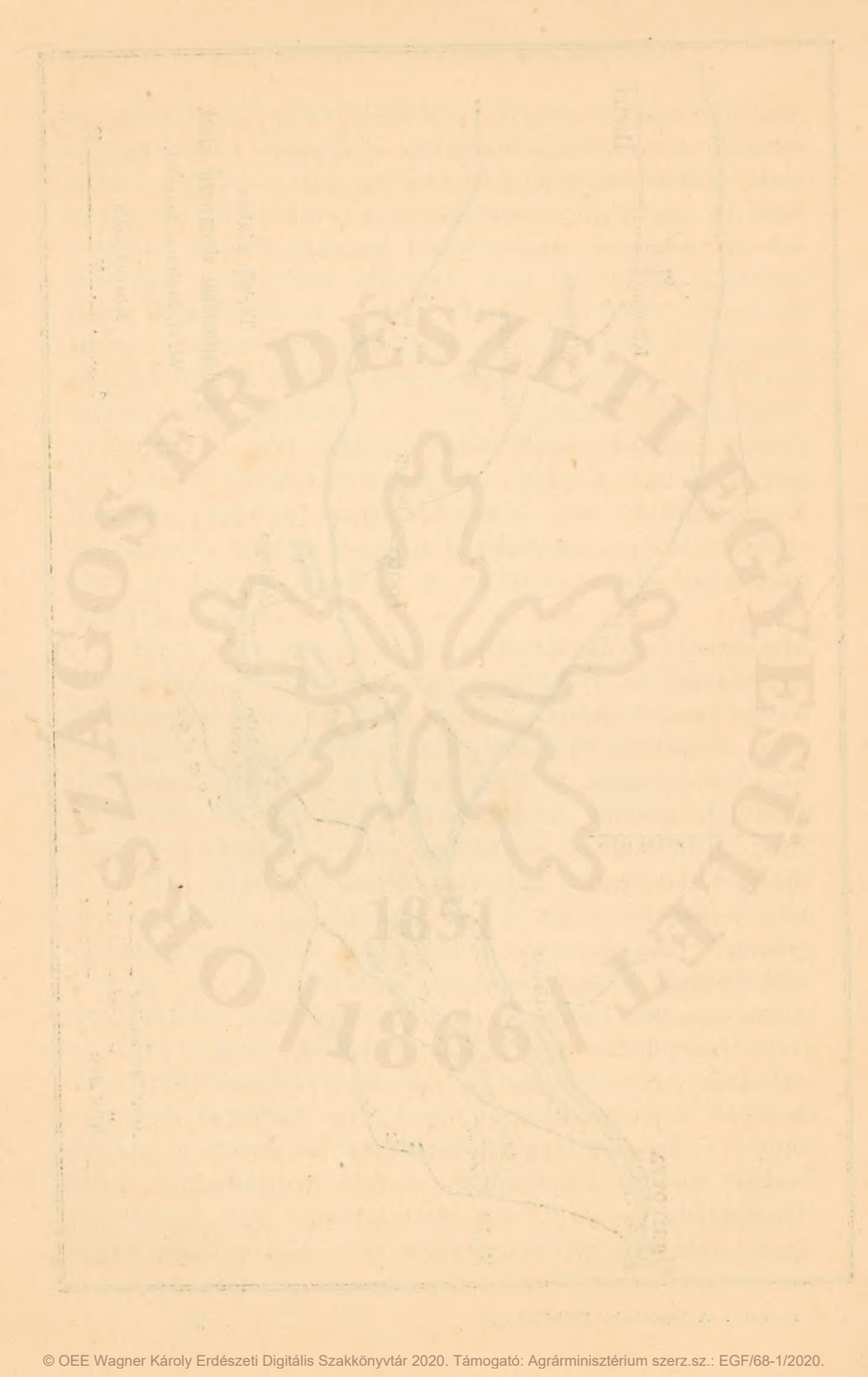
az egész napot a bavira földművelők és vahuma juhászok és csordások tömegétől, törzsfejedelmektől és rabszolgáktól, fejedelmektől, parasztoktól, harczosoktól és aszszonyoktól körülvéve karosszékemben töltöttem. Abból a szoros körből, amelyet Undusszuma oligarchái és demokratái körülöttem alkottak, nem lett volna politikus dolog kimozdulnom. Amit ettem meg ittam, azt az öt sorban álló nemesek és szolgák feje fölött kellett részemre átnyujtatni. A székem középen állott, három ernyőhordó váltotta föl egymást — a nap megtette útját keletről nyugatra; a déli órákban olyan forrón tűzött, miként azt csak a kiaszott sivatagokban ismerik, háromtól ötig hátamat pörkölte, majd hűvösebb lett, de mikorra a szürkületet követő hideg a körülöttem levő kört megtörte és feloszlatta, már az emberek közti testvériség mártirja voltam.

Kora reggel megjelent zeribánk előtt Mazamboni alattvalóiból alakult impozáns kiséretével. A legnagyobb tiszteletjelei közt vezették tanyánk közepére; a tisztek meghajolva üdvözölték; a zánzibáriak és szudániak, akik deczember havában őt és seregeit a magaslatokról lekergették, olyan ártatlan pofát vágtak, mintha soha húst még nem ettek volna és tiszteletére mosolyogtak mint a tavasz. Midőn a fenséges vendég kényelmére legjobb gyékényeinket egy gyenge kis fa alá teritettük, és az elefántcsont kürtök lágy hangon megszólaltak, Uganda, Uszoga és a Victória-tó szigettengerének Ramses-féle autokratáira emlékeztem vissza. Semmit sem hagytunk el, amit a sötét Afrikában valami ezer törzsfejedelemmel való érintkezéseimben szerzett tapasztalataim szerint szükségesnek tanultam arra, hogy a fekete arcz jó kedvűvé váljék, örömmel és megelégedettséggel elteljék és magát teljes biztonságban érezze. Mazamboni minden figyelmetességet úgy fogadott mint ami őt az isteni jogoknál fogva megilleti, de bennünket egy szóval, egy mosolylyal

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

sem üdvözölt. Siketnéma volt hát ez a fejedelem? Nem; csak röviden és halk hangon beszélt alvezéreivel; szolgái pedig szavait a bika hangján ismételték, mintha csak hallócső segítségével érthetném meg őket; hangjuk el is kábított annyira, mint a gyors kalapácsütések.

„Barátim" mondám nekik „az én fejem meghasad, ha így folytatjátok; különben is tudjátok, a bölcseség értékes. Miért kelljen a tömegnek az állampolitika titkait hallania?"

„Oh! ebben igazad van!" mondá a bölcsek egyike, akinek a tanács atyját megillető, fehér szakálla volt. Nestor halkabb hangon kezdett beszélni és fecsegő módon elmondta az ország történetét, leirta a hatást, amelyet deczemberben seregünk közeledte tett, a hirtelen tanácskozásokat, amelyeket tartottak, az elhamarkodott határozatokat, amelyeket hoztak; bevallotta, hogy midőn megtudták, hogy az idegenek közt fehér ember is van, sejteni kezdték, hogy az ellenséges magatartás folytásával hibát követnek el; azonban a fiatal harczosok nagyon is heveskedtek és a nép véneinek óvatos tanácsát elvetették; elmondta továbbá, hogy midőn bennünket a Nyánzától visszatérőben békességesen az erdő felé vonulni láttak, fölismerték, hogy vara-szurák, miként ők hitték, nem lehetünk, mert ezek saját tavuktól soha olyan gyorsan vissza nem tértek, hanem a Szemlikin átkelvén saját hazájukba mentek volna; midőn pedig *Malleju*-nak, a vas kánuban utazó fehér embernek, aki bennünket keres, hirét hallották: meggyőződtek, hogy mindannyian csalódtak volt." „Azonban hagyjátok" mondók mi „az idegenek a Kiviráról (erdőből) vissza fognak térni és mi velök a dolgot rendbe hozzuk. Ha keresik a barátságunkat, meg fogják kapni és Mazamboni vérét összekeveredni a vezérök vérével, látni fogjuk, és mi egy néppé olvadunk össze és ime! eljöttetek és bölcseink

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

álma megvalósult. Mazamboni, miként testvér testvér mellett, ül a fehér vezér oldalán; ám lássuk a vért keveredni és amíg országunkban vagytok, soha felhő közétek ne szálljon; ami a Mazambonié, legyen a tiétek is; harczosai, asszonyai, gyermekei, országa és minden, ami rajta van, a tietek. Helyes volt-e beszédem? oh harczosok szóljatok!

„Jól beszéltél és igaz, amit mondtál“ dörmögé a környezet.

„Legyen-e Mazamboni a „Bula Matari“ fia?“

„Legyen.“

„Legyen-e igaz béke köztünk és az idegenek között?“

„Igen“ kiáltá lelkesen az egész tömeg.

Ezután fiam, Jephson úr, aki ez áldozatra önként vállalkozott, a keresztbe rakott térdek fölött, jobbjával keresztben Mazamboninak jobbját fogta meg; a benszülött kuruzsló karját könnyen fölhasította, mig a kifolyó vér azt pirosra festette. A rituális titkok professzora ezután Mazamboni eréből is sötét piros vért fakasztott; és midőn az életnedv lefolyt és a térdekre cseppegett, a fehér szakállú bölcs hozzáfogott a varázsige elmondásához és míg a nép tátott szájjal hallgatta, ő maga pedig majd a hegycsúcscsal szemben levő láncz felé, majd a lent a völgyben fekvő patkó alakú magaslatsor felé, majd ismét a völgy keleti és nyugati része felé fordulva a varázstökben levő kavicsokat rázogatta, a Nzera-Kum csúcsán a következő rémes átkozódásokat vitte véghez:

„Átok reá, aki zálogul adott fogadását megszegi.“

„Átok reá, aki titkos gyűlöletet táplál.“

„Átok reá, aki barátjának hátat fordít.“

„Átok reá, aki háború idején megtagadja testvérét.“

„Átok reá, aki barátjának, kinek vére az övével egybefolyt, rossz tanácsot ád.“

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

„Tegye őt utálat tárgyává a rüh és veszítse el fejéről a haját a kosz miatt; a vipera lessen rá, a merre jár és az oroszlán állja el az útját; a leopárd járja körül éjjel a házát és ragadja el a feleségét, midőn a folyóból vizet merít; a kampós nyíl járja át a beleit és az éles dárdát vére fesse; erejét a betegség eméssze fel és napjait a nyavalya rövidítse meg; lábai a csata napján hagyják el és karjait a görcs dermeszsze meg" és így folytatta tovább, minden rosszat és minden rettegett bajt kívánván a fogadásszegőnek; ekkor a titkos ritus zánzibári professzora, akit eleinte az átkok sora, amelyeket Nestor oly gyors egymásutánban szórt, megzavart volt, felkapta varázstökhéját, rázta azt a magaslatok és a völgy felé fordulva, rázta azt rémes ünnepiességgel Mazamboni feje, sőt maga Nestor orra és a félelemmel eltelt egész kiséret előtt; és ferde ambiczióból dühösségben, lármázásban és hadonázásban még Nestoron is túltett; ezt utánozván szemeit vadul forgatta, szája pedig habzott; fölidézett minden nyavalyát, hogy zúduljon ez országra és termékeire, minden a népe meséiben ismeretes, átkos erőt, hogy Mazambonit örökké üldözze, a gonosz képzelem poklából minden sötét hatalmas szellemet, hogy őt ébren létében és álmában kínozza; végre professzorunk tekintete az ördögtől megszállotthoz oly hasonlóvá, hadonázásai oly fantasztikusakká, átkai oly túlzottakká váltak, hogy mindenki, benszülött és zánzibári egyaránt fékezhetetlen nevetésben tört ki, ami Murábot, a mi „kuruzsló"-nkat rögtön arra birta, hogy kijózanodjék és csodálatos módon rázván fejét szuáhéli nyelven a következőket mondja:

„Ah! mester, hogyan tetszik a magas szinművészet e módja?" ami leginkább Hamletre emlékeztetett, aki a nagy hangú frázisokkal telt beszédben még Laertesen is túltesz.

Mazambonit, bár Undusszumának kétségtelenül ő a

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

fő-törzsfejedelme, amint látszik, irásba nem foglalt alkotmány kormányozza. Legkiválóbb rokonai egyszersmind miniszterei, akik még az ő jelenlétében is vezetik a külés belügyeket; kormányügyekben tehát az ő szava ritkán hallható. Tárgyalásaink alatt nagyobbára némán ült és mindennel szemben tartózkodó — mondhatnám közönyös maradt. Ez a tiszta, hamisítatlan afrikai fejedelem tehát fölfedezte, — vajjon elmélkedés utján-e vagy hagyományos szokásból kiindulva, bajos volna megmondani, — hogy legczélszerűbb a kormányt megosztani. Ha ez az elv a szokásnak kifolyása, bizonyságául szolgál annak, hogy a Kongó-medencze több ezer néptörzse, az Albert-Nyánzától le az Atlanti-oczeánig egy közös törzstől, nemzettől vagy családtól származik. A hasonlatosság egyéb szokásaikban, arczvonásaikban és nyelvök gyökérszavaiban ennek igaz volta mellett szintén mellékes bizonyitékokul szolgál.

MAZAMBONI EGYIK HARCZOSA.

Fölismertük csakhamar, hogy a törzsfejedelmek, valamint az alsóbb nép tagjai czégéres koldusok és gondolkozásmódjukat is annyira kormányozza a fösvénység, hogy valami tettnek bőkezű voltát elismerni nem képesek. Bár a békét valamennyien nagyon is keresték, mégis látszólag csak azért fogadták el, hogy annak révén az idegenek ajándékaiból meggazdagodhassanak. Mazamboni,

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

egy egész napi hosszú munka után is csak arra volt birható, hogy egy tiz guineás takaró, egy sárga rézdrótcsomag és egy pár erdei elefántcsont kürtért viszontajándék fejében egy borjút meg öt kecskét adjon. Urumangva és Bvessza törzsfejedelmei, akiknek virágzó telepei deczember havában buja tenyészetökkel bennünket annyira megleptek, magukat szintén nagyon is bőkezűeknek tartották, midőn bennünket egy kecskével és két tyúkkal megajándékoztak.

A mai napi látogatóink közt volt Gavira, a keleti bavirák törzsfejedelme, aki, midőn a tótól visszatérőben voltunk, egy dombról hirdette, hogy országa lábainknál hever; megjelent köztünk a vahumák egy törzsfejedelme is, aki minden szégyenpir nélkül viselte azt a finom skarlátszinű kelmét, amelynek átadására bennünket a béke megvásárlása czéljából kárhoztatott. Ez ajándékért az oly soká elhúzódó viszontajándékkal soha meg nem kinált.

Tudatára jutottunk, hogy e vidékeken, egymással egyetértésben két, egymástól különböző és teljesen elütő emberfaj él; az egyiken indo-afrikai eredete világosan fölismerhető; ennek rendkivül finom vonásai, sasorra, karcsú nyaka, kis feje, előkelő és büszke magatartása van; ez régi, igen régi faj, amelynek dicső hagyományai és megmásíthatatlan szokásai vannak, amelyektől az eltérés senkinek sincs megengedve. Ámbár nagyobb részök dióbarna szinű, sőt sokan egészen sötétbarnák: a faj legtisztább képviselőinek bőrszine olyan mint a régi elefántcsonté; bőrük pedig olyan csodálatosan lágy fogású mint a legfinomabb atlasz. Ez emberek csakis állattenyésztéssel foglalkoznak és a kapások, a bavirák iránt, akiknek kizárólagos foglalkozásuk a földmivelés, előitéletes megvetéssel vannak eltelve. Nincs Angolországban olyan dölyfös herczegecske, aki a szegény emberre nagyobb megvetéssel

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

nézne mint a milyennel a vahuma a bavira iránt viselkedik. A bavirák országában még letelepednek, de falvaikban soha; a tejgazdaságuk termékeit a kapások gabonájáért és növényeiért becserélik ugyan, de leányaikat máshoz mint Mhuma szülöttjéhez nőül nem adják. Fiaiknak még lehetnek bavira asszonytól gyermekei, de ez engedékenységök végső határa. Ebben látom én a fiziognomiák különböző voltának igazi titkát és ebből magyarázom ki azt a sokféleséget, amely az arczok tipusát illetőleg náluk nyilatkozik.

Az igazi néger arczú emberek kasztja Nyugat-Afrika távoli vidékein van; ezzel ez a dölyfös, a magasabb kasthoz tartozó faj több század óta aligha érintkezhetett; itt vannak azonkivül az erdő primitiv törzsei, az akkák, vambuttik, vatvák és busmannok, akik között a vambuttik kétségtelenül a legszebbek; itt a zuluk, mafittik, vatuták, vahhák, varundik, és vanyaruandák, ezek félig ethiopiaiak; itt vannak továbbá maguk az ethiopiaiak, akik a vahumák vagy amint máskép, különböző néven nevezik, a vaimák, vacsverik, vavituk és vataturuk arisztokratikus családjait kivéve, már egy kicsit elkorcsosultak és akik két emberáradatot képviselnek, amelyek egyike Ethiopiából a délkeleti Gallák országán keresztül Unyoroba és a tavak magasan fekvő pázsitos térségeire vándorolnak, másika pedig egyenesen dél felé özönlik. Afrika magasabb rendű lakosságának e két ága között a Victória-tó fekszik.

Az egyik bavira törzsfejedelem azon nagy fokú megvetés miatt, amelyet a vahumák a bavirák iránt tanusítanak, nekem körülbelül a következő szavakkal panaszkodott: „Bennünket kapásoknak csúfolnak és gúnyolódva kinevetik azt a józan rendszerességet, amelylyel a barna földet megművelvén, egész életünkben tisztes munkával töltjük el időnket. Ők élelemkeresés közben ide-oda bolyongnak és nem ismerik az állandó lakóhelyek iránti

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

szeretetet; ott telepszenek le, ahol a legelők őket vonzzák és ha innen kizavarják, másutt ütik föl sátrukat."

De térjünk vissza elbeszélésemhez, mivel e tárgygyal másutt, külön fejezetben akarok foglalkozni. 16-án, a Mazambonitól kapott tizenkét vezetővel, Gavira és ötven harczosa kiséretében, követve utócsapatunk mögött uj barátaink hosszú sorától és támogatva több mint száz teherhordótól, Gavira országába, azon helység felé indultunk meg, amelyben deczember 12-én egy izgalmakkal teljes nap után, a kopár dombon pihenőt tartottunk. Seregünk most békés proczesszióhoz hasonlított, amelynek egy kis diadalmi szinezete is volt; mert minden helységből, amelyhez megérkeztünk, a harczosok kijöttek és barátságos örömkiáltásokkal üdvözöltek, Makukuruban pedig, amely falunak nevét már ismertük, az asszonyok lu-lu-lu mondással fogadtak. Uzanza ezen telepéről messze terjedő kilátásnak örvendettünk; kelet felé elláttunk az Albert-tó öble fölött kiemelkedő fensík gerinczéig, nyugat felé a hat napi járásnyira fekvő Pizgah-hegyig, észak felé Bemberri hegycsúcsáig; dél felé, egy mértföldnyire pedig Balegga magaslatai emelkedtek ki a síkságból.

A bavirák törzsfejedelme Gavira néven ismeretes — ez örökölt czime, igazi neve neki Mpinga. Gavira víg kis ember, bár fösvény; ha nincs az államtanácsban, fecsegő. Ő és törzse olyanforma barátságot kértek tőlünk mint a minőt Mazambonival kötöttünk; mi nagyon is hajlandók voltunk kívánságuknak eleget tenni, — de azon föltétel alatt, hogy az expedicziót, midőn országán átvonul, vendégszeretően fogadják. Mivel Mazamboninál egy napot töltöttünk, ugyane tiszteletben kellett Gavirát is részesítenünk; és mivel a falu a Nyánzától két rövid és egy hosszú menetnyire volt, e kívánságot teljesítettük.

Este hozzánk, a babiásszik törzsének tagjától, Mbiasszitól a széles szalag alakjában le a Nyánzáig el-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

terülő Kavalli kerületnek törzsfejedelmétől, két benszülött érkezett, és tudtomra adta, hogy fejedelmök birtokában fekete kelmébe burkolt kis csomag van, amely nekem szól és amelyet Mpigva, Nyamszasszi ura, — aki azt az előttük *Malleju* néven ismeretes fehér embertől kapta, — adott át neki.

Más nap a barátságos érzelmű emberek százai környékeztek, akik nem győztek bennünket eléggé bámulni. Ezért is nyugodtan leguggoltak és kényelmesen nézegették mozdulatainkat: az öregek a fiatalokat elküldték, hogy részünkre tűzelő fát gyűjtsenek és a tanyára édes batátákat, meg kölest hozzanak. Csekély kis ajándékokkal a zánzibáriak rávették őket, hogy kunyhóik építésénél készségesen szolgálatukra legyenek, vizet hozzanak, helyettök a tűzre rakjanak és a kölest lisztté őröljék; ezalatt a mi embereink megelégedetten üldögéltek a földön és őket egy barátságos fejbolintással, szelid mosolylyal, valami vasdarabkának, egy-két maroknyi gyöngynek, egy-két kaurinak vagy egy sárgaréz-karperecznek oda ajándékozásával, a kemény munka elvégzésére biztatták. Mindegyik legény kiválasztott magának egy forrón szerető és eszes testvért; és a benszülöttek, a főzés kivételével, a szoros barátság minden kiváltságában részesültek.

Délután Gavira törzsfejedelmet első minőségű, ragyogó, skarlátszinű ruhába öltöztettük és a táborban körülvezettük; a vezetők őtet a tisztelet minden jelével körülvevén, és jó indulatának hangos szavakban adózván, a különböző csapatokhoz is elvezették. Később tükröt mutattunk neki, amint ő és idősebb kiséröi rendkivül elcsodálkoztak és elrémültek. Saját arczuk visszatükrözését, annak nézték, hogy a földből ellenséges néptörzs közeledik feléjük, és futni kezdtek oda, ahol biztonságban lehetnek; azonban, midőn észrevették, hogy mi nem mozdulunk, ösztönszerűleg megállottak. Azután lábujjhegyen

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

visszatértek, és midőn a tükröt a ládában felfordítva meglátták, megállottak, mintha kérdezni akarták volna, a fekete arczok micsoda hirtelen látománya lehetett ez. Néma kérdésökre mintegy feleletül a tükröt nekik még egyszer felnyitottuk; mereven néztek belé és azután suttogni kezdtek. — „Nézd csak, ezek az arczok olyanok mint a mieink!“ Meg is mondtuk nekik, hogy amit látnak, az saját, különösen megnyerő ábrázatuknak visszatükröződése; e bókra Mpinga, büszkeségében erősen elpirult. Észrevevén, hogy a tükröt idegeik megbántása nélkül rájok bízhatjuk, kezökbe adtuk; mulatságos volt ekkor nézni, a személyes hiúság mily gyorsan növekedett; az öregebb kisérők a fejedelmök köré gyűltek és köréje csoportosultak és örömmel teltek el, látván, hogy a tükör mindegyik arcznak sajátságait mily hiven tükrözteti vissza. „Nézd csak ezt a sebhelyet — ez tökéletesen olyan mint az igazi! de ni! nézd csak a széles orrodat Mpinga; mennyire tökéletes ez! Ah! és nézd csak ezt a nagy tollat; igazán hullámzik! Jaj be nagyon, nagyon csodálatos! Vajjon miből csinálhatták ezt? Olyan mint a viz; de lágynak, semmiképen sem lágy; és a háta fekete. No! ugy-e ma láttunk valami olyat, amit apáink soha sem láttak; he?“

Uzanzát, a világ mind a négy tájéka felé nyilt Uzanzát még sokáig nem fogjuk elfelejteni. Amint a nap lenyugodott, a tó felől hideg szél kerekedett és bennünket keményen megreszkettetett, mert mi az erdő egyenlő hő mérsékletéhez voltunk szokva és ruhákban is nagy szükséget szenvedtünk. Tiszteink egyike vizmentes köpenyegével fegyverkezett föl, a másik magára szedte felső kabátját; de a szél keresztül hatolt a velőkig, és megmelegedni másutt nem is tudtunk mint a bavirák méhkasszerű kényelmes kunyhóiban, — a melyekbe azután vissza is huzódtunk.

A helyett, hogy a tó felé az első útunkat követtük

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

volna, északkeletnek, Kavalli falú felé fordultunk, ahol, mint mondák, a titokszerű csomag van. A fű, amelyet a nagyszámú marhanyájak rövidre lelegeltek, minden talpalatnyi földet eltakart és szép pázsithoz hasonlított, kivéve azon helyeken, ahol a százados eső kimosta kis kanyonok a földbe bemélyedtek.

Menet közben a mosolygó országon keresztül, a barátságos baviráktól hangosan és örömmel üdvözölve, nem mulaszthattuk el arra gondolni, hogy mindez menynyire különbözött azon napoktól, midőn a bavirák, babiásszik és baleggák lármás ezredein vonultunk keresztül, midőn mindenki szitkozódva és lármázva szomszédját arra ösztönözte, hogy bennünket megöljön, midőn a csillogó dárdák nagy tömege a nap fényében villogott és a yardnyi hosszú nyilvesszők a legvegőben felénk süvöltöttek; most azonban 157 bavira az előcsapat előtt és ugyanannyian az utócsapat mögött haladtak, 90 tehercsomó pedig az önkénytes teherhordók közt osztatott ki; mert ezek megtiszteszteltetésnek tartották, hogy szolgálatára állhattak azoknak, akiket nehány hónap előtt még olyan irgalmatlanul üldöztek.

Alig érkezett meg a nagy számú hadsereg Kavalli töviskerítésű zeribája elé, megjelent a törzsfejedelem, szép, fiatal, magas, karcsú mhuma, kinek szabályos arczvonásai és csodálatosan kimért modora volt, hogy megmutassa a helyet, ahol tanyánkat felüthetjük. Azoknak, akik magukat a falujában akarták elszállásolni, azt szivesen megengedte, midőn pedig a *Malleju* csomagjáról kérdezősködtünk, azt előhozta és amint nekem kézbesítette, kijelentette, hogy az egész országban csak a két fiatal ember tudott róla; végre pedig aggódva kérdezte, hogy nem-e cselekedett igen helyesen, midőn ezt a dolgot szépen titokban tartotta.

Az amerikai viaszkos vászon boritékot felbontván a következő levelet találtam:

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Kedves Uram!

Elterjedvén a hire annak, hogy a tó déli végén valahol egy fehér ember járt, a hir miben létének kitudakolása végett ide jöttem. A tó legvégében, ameddig a gőzösömmel csak eljuthattam, szintén megfordultam, de siker nélkül; mert a lakosság Kabba-Rega embereitől nagyon fél, törzsfejedelmeik pedig utasítva voltak, hogy mindent, amit tudnak, tartsanak titokban.

Ma azonban Nyamszasszi vidékéről, Mpigva törzsfejedelemtől egy ember jött el hozzám, aki elmondta, hogy a fentnevezett fejedelem egyik asszonya Undusszumában, szülőhelyén, önt látta, és hogy a fejedelme kész az én levelemet önnek kézbesíteni. Ezért tehát egyik szövetségesünket, Mogo törzsfejedelmet, követemmel együtt Mpigvához küldöm, megkérvén őt, hogy Mogot, ezt, meg egy arab nyelven irt levelemet vagy — Mogot magánál tartván — csakis ezt a levelemet küldje el önnek.

Ha e levelemet megkapta, sziveskedjék *megmaradni ott, ahol van* és azután vagy levélben vagy egyik embere által kivánságait velem tudatni. Mpigva törzsfejedelemhez könnyen eljuthatok; gőzösöm és csolnakjaim azután önt és embereit is el fogják ide hozni. Amint levelét megkapom vagy követe ide érkezik, Nyamszassziba azonnal elindulok; onnan azután további terveinkre nézve könnyen megegyezhetünk.

Óvakodjék Kabba-Rega embereitől! Országából Casati kapitányt is kiűzte!

Ezek után maradok

Tunguru (Albert-tó)* igaz híve
25./3. 88. Esti 8 órakor. (Aláirva:) Dr. Emin.

---

* Midőn Zánzibárba érkezésem után Emin pasának a Petermann-féle „Mittheilungen“ kiadójához intézett (Lásd a gothai Geographische Mittheilungen 4. számát) 1888. márczius 25-ről (tehát ugyanazon na-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

A levelet embereim számára lefordítottam; midőn hallották, lelkesedésökben szinte megbolondultak; Kavalli benszülöttei pedig észrevevén, hogy e boldogságnak az általuk oly nagy gonddal őrizett csomag az oka, ha nem is törtek ki oly zajos örömben, mégis nem kevésbbé voltak izgatottak.

Több törzsfejedelem ingyen küldött élelmi szereket; én pedig Mbiasszit biztam meg, hogy értesítse a környékbeli kerületeket, hogy minden törzstől és minden osztálytól örömmel fogadunk el egy kis jutalékot.

20-án Jephson urat és Parke orvost, melléjök adván 50 puskást és két kavalli-i benszülött vezetőt, megbiztam, hogy az *Advance* aczélcsolnakot szállítsák le az Albert-tóhoz. A vezetőktől megtudtam, hogy Mszua állomás, csolnakon, a nyugati part mentén csak két napi járatra van. Az Emin pasához intézett következő levelet Jephson urra bíztam:

1888. április 18-án.

Kedves Uram!

Mbiasszi, (a fensíkon levő) Kavalli törzsfejedelme a mindnyájunkat nagy örömmel eltöltő levelét tegnapelőtt kézbesítette nekem.

Zánzibárból futárok által Ugandába önnek egy hosszú levelet küldöttem volt, amelyben küldetésemről és czél-

---

pon, mint a föntebbi) keltezett levelét elolvastam, amely e jelentős szavakkal végződik: „Ha Stanley még késik, el vagyunk veszve“: sajátságos gondolataim támadtak, amelyeket az értelmes olvasó könnyen kitalálhat. Szerencsére azonban a pasa a saját titkát megőrizte addig, mig én Bagamojotól már jó messzire elmentem és őt személyesen meg nem kérdezhettem, hogy miért nem jött el 1887. deczember 14-én, azaz azon napon Kavalliba, amikorra bennünket oda várt és miért maradt e napon túl még harmadfél hónapig saját állomásain tétlenül és miért irt azután mégis két olyan levelet, mint a fentebbi és az, amelyet a Petermann-féle folyóirat közölt.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

jaimról értesítem. Föltévén, hogy azt nem kapta meg, tartalmának lényegét ismételni fogom. Ama levélben először arról értesítettem, hogy a londoni segély-bizottság utasításai értelmében önnek megszabadítása czéljából egy expedicziót vezetek. Az e czélból szükséges pénzösszegnek felét az egyiptomi kormány, felét pedig nehány angol barátja adta össze.

Értesítettem továbbá, hogy az egyiptomi kormány utasításai értelmében önt, amennyiben Afrikát el akarná hagyni, innen ki kell vezetnem, azonban ha Afrikát elhagyni nem akarná, azon lövőszerkészletet, amelyet ön számára hoztunk, itt kell hagynom; ez utóbbi esetben ön és emberei tekintsék magukat az egyiptomi szolgálatból elbocsátottaknak; elhatározásuk tudtul adása után az egyiptomi kormány zsoldjuk további fizetését szintén be fogja szüntetni. Ha azonban Afrikát hajlandó elhagyni, az ön, tisztjeinek és legénységének fizetése kijár addig, míg Egyiptomban partra nem szállíttatnak.

Értesítettem továbbá, hogy önt bejből pasává mozdították elő.

Értesítettem azonkivül, hogy Uganda ellenséges magatartása miatt és politikai okokból az ön elérése czéljából a Kongó-útat választottam és Kavallit tűztem ki útam végczéljául.

Mivel Kavalli benszülöttei önről semmit sem hallottak és csak Masonnak tiz év előtti látogatásáról tudnak, föl kellett tennem, hogy levelemet nem kapta meg.

Mi több rendbeli kétségbeesett küzdelem után deczember 14-én érkeztünk ide először. Kavalli közelében a tó partján két napot töltöttünk és amely benszülöttet csak elérni tudtunk, megkérdeztük, nem tud-e önről valamit, de mindannyiszor tagadó választ kaptunk. Mivel csolnakunkat magunk mögött egy havi járatra hagytuk, itt pedig sem becsületes vásár útján sem erőszakkal

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

csolnakhoz nem juthattunk, elhatároztuk, hogy visszamegyünk, megkeritjük csolnakunkat és úgy jövünk megint a Nyánzához. Ezt megtettük, időközben, innen tizenöt napi járatra, egy kis erődöt épitettünk, mindazon holminkat, amiket magunkkal nem vihettünk, benne hagytuk és csolnakunkkal másodszor is ide jöttünk, hogy önt megsegítsük. Ez alkalommal a legerőszakosabb benszülöttek is tárt karokkal fogadtak és útunkban száz számra elkisértek. Nyámszásszitól erődünkig most az út békés csapatoknak nyitva áll.

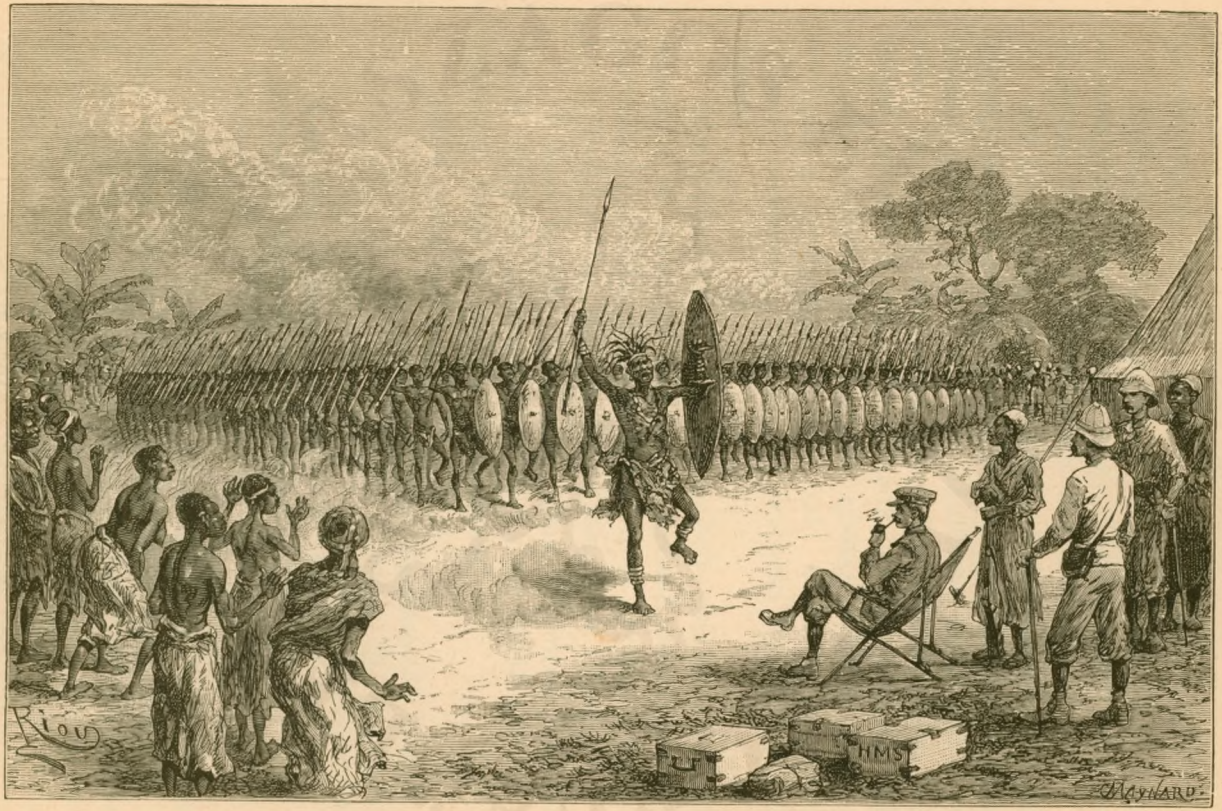
Most Nyámszássziban fogom bevárni a hirt, hogy mire kivánja magát elszánni. Mivel a Nyánza melléki síkságon embereimet élelemmel ellátni vagy nehézséggel jár, remélem, hogy erre nem soká kellend várnom. Oda fent a fensíkon az élelmi szerek és a marhanyájak bővében vannak, de itt lent, a Nyánzát környékező síkságon főképen csak halászok laknak.

Ha e levél előbb érkeznék kezeibe, semhogy helyét elhagyta, tanácsolnám önnek, hozzon magával gőzösén és csolnakjain annyi élelmet, amennyiből megélhetünk addig, míg az ön eltávozására várakozunk; 12000—15000 font gabona, köles, kukoricza, stb. elég lesz; annyit pedig, ha gőzösén valami elfér, könnyen ide szállíthat.

Ha Afrika elhagyására magát már elszánta, javasolnám, hozza el magával összes marháit és mindazon benszülötteket, akik útjában követni hajlandók. Nubár pasa abbeli reményének adott kifejezést, hogy a makkarakákat mind el fogja hozni és amennyire csak lehet, egyet sem fog itt hagyni; mert ő szolgálatában meg akarná őket tartani.

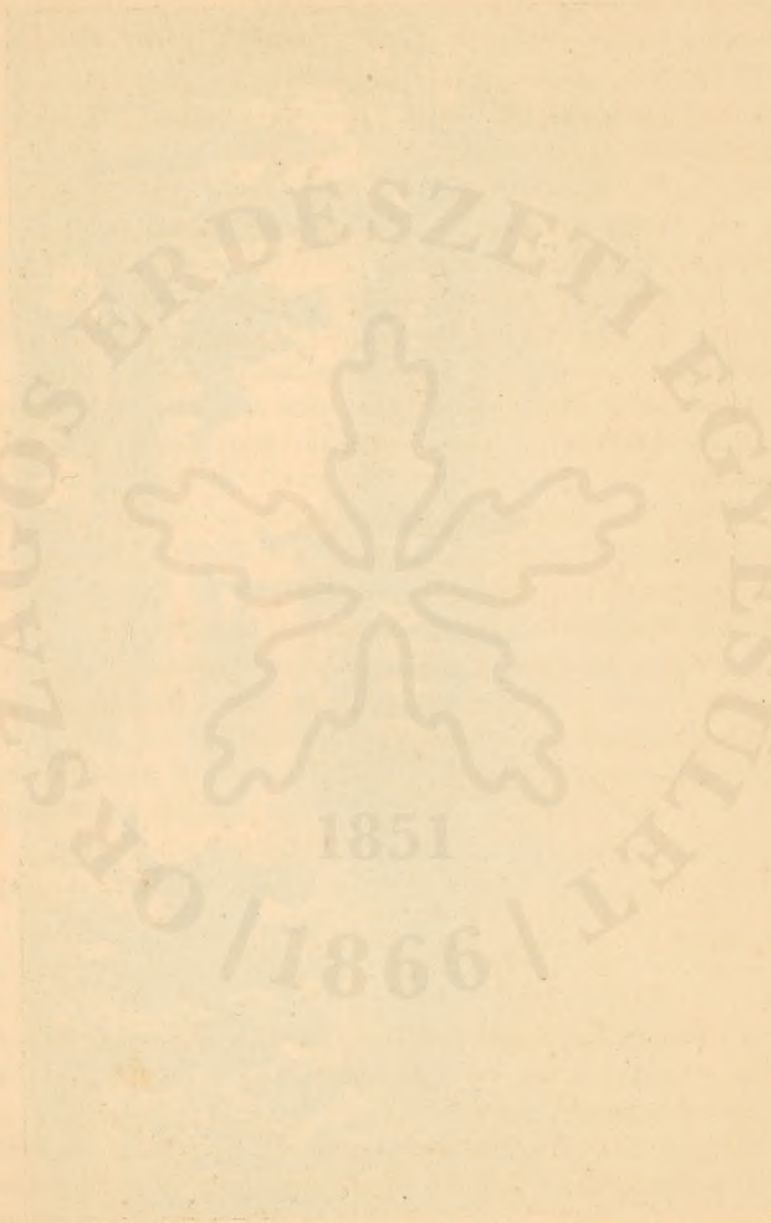
A hadügyminiszterium és Nubár pasa levelei, amelyek nálam vannak, az egyiptomi kormány szándékait teljes mértékben fel fogják ön előtt tárni és talán jobb is lesz, ne tegyen semmit, míg azokat nem látta. Én csak röviden

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

MAZAMBONI HARCZOSAINAK PHALANX-TÁNCZA.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár, 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz. sz.: EGF/68-1/2020.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

ismertetem meg a kormány szándékait, hogy gondolkodhassék rajtuk és képes legyen magát valamire eltökélni.

Hallom, számos a szarvasmarhája; ha gőzösében vagy csolnakjaiban három vagy négy fejős tehenet magával hozhatna, nagyon megörülnénk nekik.

Az ön részére számos levelet, több könyvet és térképet, Casati kapitány részére pedig egy csomagot hoztam. Csolnakommal nem mertem elküldeni, mert tartottam tőle, hogy megérkezésünknek a benszülöttek közt hire terjed, ön helyét elhagyja és azok önt meg nem találják. Különben abban sem vagyok egészen biztos, hogy a csolnakom csakugyan eléri-e önt; ezért is magamnál tartom mindaddig, míg azokat biztosan kezeihez juttathatom.

Mig Nyámszassziban megérkezésére várakozni fogunk, közelben és távolban mindenfelé kellend élelmi szereket keresnünk; bizhatik azonban benne, hogy igyekezni fogunk itt maradni addig, míg egymást meg nem látjuk.

Velem együtt mindazok, akik körültem vannak, önnek legjobb kivánataikat küldik és hálát adnak az Istennek, hogy jó egészségnek örvend.

Ezek után maradok

legalázatosabb szolgája
Henry M. Stanley,
a mentő-expedíczió vezére.

Emin Pasa ő exczellencziájának
az egyenlítői tartományok kormányzójának
stb. stb. stb.

Mialatt mi Kavalliban várakoztunk, a benszülöttek száz számra tettek nálunk barátságos látogatásokat; a a törzsfejedelmek és a nép vénei pedig meghódolásukat ajánlották föl. Az országuk, mondák, az enyém, és bármit parancsoljak, azonnal megteszik. Abból a készségből itélve, amelylyel az enni valót hozták, őszinteségökben

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

kételkednem nem lehetett; ámbár mindeddig szükség arra nem volt, hogy beszédjöket szó szerint vegyem. Addig, amíg az éhség nem fenyeget, semmi sem történhetett, ami a Mazambonival megkezdett békés viszonyt megzavarhatta volna. Amennyire módomban állott, minden törzsfejedelem kapott ruhakelme-, gyöngy-, kauri- és drótajándékot. Mbiasszi, egy faedényben, aminőt a mellékelt kép mutat, naponként küldött számomra egy kvart tejet.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

TIZENÖTÖDIK FEJEZET.

TALÁLKOZÁSUNK EMIN PASÁVAL.

Bundi-i tanyánk. — Mbiasszi, Kavalli törzsfejedelme. — A balegga magtárak. — Katonza és Komubi törzsfejedelmek bünbánatukat fejezik ki. — Badzva kányái. — Jephson levélkéje. — Emin, Casati és Jephson régi Kavallinál épült tanyánkra bevonulnak. — Emin pasa és Casati kapitány leirása. — A pasa szudáni emberei. — A mi zánzibáriaink. — A *Khedive*-gőzös. — Baker és a Kék-hegyek. — Miként irták le Emint dr. Junker és dr. Felkin. — Kabba Rega közel volta. — Emin és az Egyenlitői tartományok. — Dr. Junker jelentése Eminről. — Eminnel megbeszélem a jövőben teendő lépéseket. — Casati kapitány tervei. — Nszabe-i tanyánk és az ottani élelmi szereink. — Miként bánt Kabba Rega Casati kapitánynyal és Mohammed Birival. — Mabrukit egy bivaly megökleli. — Emin pasa és katonái. — Az Emminnek tett javaslataim és az ő válasza. — Emin helyzete. — Mohammed Achmet. — A Kongó-állam. — A külügyminisztérium táviratai.

25-én elhagytuk Kavallit és Bundiban, a tenger szine fölött 4900 láb magasságban tanyát ütöttünk. A helység még 400 lábbal magasabban, azon hegyláncz gerinczén fekszik, amely a Kongó-medenczét a Nilusétól elválasztja. Szakadékaiban nyugati oldalán erednek az első patakocskák, amelyek a Keleti-Ituriba folynak. A keskeny sziklás gerincz másik oldalán pedig már oly folyócskák fakadnak, amelyek az Albert-tóba ömlenek. Tanyánk a fensíknak egészen a szélén épült, ahonnan az Albert-tó déli végének nagy részét beláthattuk.

Mbiasszi, a kavalli-i nép törzsfejedelme, elkisért ide bennünket, hogy törzse nevében megadja vendégeinek a

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

kellő tiszteletet. Bundi népének is meghagyta, hogy sietve hozzanak tanyánkra bőségesen élelmi szereket; azonkivül követeket küldött a rettegett Komubihoz, a keleti baleggák törzsfejedelméhez, akit, mint látszik, Kabba Rega ezen makacs ellenségei „egyedüli generális"-uknak tartanak, azzal az üzenettel, hogy ne késlekedjék élelmi szerekkel ellátni egy embert, aki talán egykor rábirható, hogy Kabba Rega megbüntetésére segítséget nyujtson. Mbiasszi, kit népe a kerületéről közönségesen Kavallinak hitt, igazi diplomata volt.

26-án 2 és háromnegyed óra alatt megint lementünk a fensík lejtőjén — és annak lábánál, 2300 lábra bundi-i tanyánk alatt, a baleggák Badzva nevü helységében elszállásoltattunk. A baleggák onnan elmenekültek; de Kavalli, akinek az tulajdona volt, a falut elfoglalta és magtáraiból összes kiséretünk szükségeihez mérten annyi gabonát osztott szét, amennyiből mindenkinek öt napra való jutott.

Katonzától, attól a törzsfejedelemtől, aki deczember 14-én barátságunkat el nem fogadta, felajánlott ajándékainkat visszautasította, embereit 16-án kiküldte, hogy tanyánkon ránk nyilazzanak és aki két betegünket megölte, követek jöttek avval az üzenettel, hogy fejedelmök „halálig" szeretne engem látni. Hallotta volt ő kelme, hogy Mazamboni, Gavira, Kavalli és több mások az idegenekkel, akik népétől egy korty vizet alázatosan kértek, igen bizalmas lábon állanak, sietett tehát, miként a benjamita Simei, a hibáját megint helyreütni. Mielőtt még feleletemet nyélbe üthettem volna, leszállott a balegga magaslatokról a kemény Komubi, az „egyedüli generális", hozván magával egy fehér tehenet, többrendbeli kecskét, édes batáta csomókat és jó erős sörrel telt számos kancsókat. Komubi és az ő konok alattvalói voltak azok, akik deczember 13-án utóhadunkat oly

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

makacsul követték és ellenünk egy éjjeli támadást is intéztek. Most a fejedelem eljött, hogy nyiltan megbánja előbbi tettét és sajnálkozását fejezze ki afölött, hogy bennünket Kabba Rega zsiványainak tartott, végre, hogy országát és ha akarom, életét is felajálja nekem. Ezzel a bátor törzsfejedelemmel elég hamar megbarátkoztunk és miután vele hosszasabban beszélgettünk, egymástól elváltunk. Katonzának azt feleltük, hogy üzenetén még gondolkozni fogunk.

És most ismét naplóformában folytatom elbeszélésemet.

Aprilis 27-én. — Pihenő Badzvanál. A kányák e vidéken nagyon merészek. Észrevevén vakmerőségüket, avval mulattunk, hogy egy kunyhó fedelére húsdarabokat tettünk és melléjök, hogy elérhesse, egy embert állítottunk; a kányának mindannyiszor sikerült a húsdarabbal elmenekülnie; mert a madár ott evezgetett és keringőzött, míg észre nem vette, hogy a rá fordított figyelem meglazult; abban a perczben a húsra hirtelen lecsapott és mielőtt a kinyujtott kar megkaphatta volna, a kényen megragadott húsdarabbal tova szállt.

Vadászunk, „Three O'clock" kirándulást tett és egy pompás kudu-antilopéval tért vissza, amelyet ez alkalommal lőtt.

Aprilis 28-án. — Pihenő. Vadi Mabruki egy másik vadász „Three O'clock"-kal a vadászat terén versenyezni akarván, reggel elhagyta a tanyánkat; délután ő és társai három fiatal vörösbarna antilopéval tértek vissza.

Aprilis 29-én. — Reggeli 8 órakor, midőn a tóhoz elindulandók, épen tanyánkat el akartuk hagyni, egy benszülött vezető jelent meg, magával hozván Jephsonnek április 23-ról keltezett levélkéjét, amelyben e tisztem tudatja, hogy Mszuába, Emin állomására szerencsésen megérkezett és hogy Sukri aga, az állomás vezére, Emin

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

után követeket küldött, akik őt a tóhoz való megérkeztünkről értesítsék. A levél melléklete egy kosár hagyma — Sukri aga ajándéka — volt.

Délelőtt 9 órakor a tó felé megindultunk. Két órával később, a parttól körülbelül egy negyed mértföldnyire a deczember 16-ki megállapodásunk helyének közelében, a régi Kavalli mellett — melynek helyét a törzsfejedelem megmutatta — tanyát ütöttünk. Gabonából voltak öt napra való adagaink, húst pedig a mögöttünk levő síkságon szerezhettünk, amely különböző fajú nagyobb vadaktól csakúgy hemzsegett.

Délután fél 5 órakor sátram ajtajából a tó északkeleti horizonján egy fekete tárgyat pillantottam meg, amely ott láthatóvá vált. Eleinte a benszülöttek egy kánujának vagy talán a visszatérőben levő *Advance* aczélcsónaknak tartottam; azonban a kettős messzelátó sokkal nagyobb hajónak mutatta, mint a milyen a csolnak vagy egy kánu lehetett és abban a perczben a belőle fölszálló sötét füstfelhő elárulta, hogy amit látok, az gőzhajó. Egy órával később már egy pár csolnakot is megpillantottunk, melyeket a gőzös maga után vontatott; félhétkor pedig a gőzös a nyamszasszi-i kis kikötőben, a hasonnevü sziget partján horgonyt vetett. Embereink tuczat számra állottak a parton a tanya előtt, fegyvereiket elsütötték és integetéssel adtak jelt, azonban bár a szigettől csak két angol mértföldre voltunk, senki sem látszott bennünket észrevenni.

Ezért is buzgó követeket küldtem ki, hogy a part mentén tova siessenek és a hajó népét jelenlétünkről értesítsék; ezek azonban, szerencsétlenségre, oly túlbuzgók voltak, hogy amint jeladásul fegyvereiket elsütötték, a szudániak viszont rájuk tüzeltek, mert a vad alakokat, eléggé kimagyarázható okokból, Kabba Rega népének tartották. Baj azonban nem történt; a hajó népe csak-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

hamar fölismerte pajtásai hangját és a hajón köztudomássá vált, hogy a parton szaladgáló emberek jó barátok; a csolnakot tehát vizre bocsátották, hogy látogatóink a tanyánk közelében, partra evezhessenek. Nyolcz órakor ismételt üdvözlő lövések után, nagy örömkiáltozások közt, Casati kapitány, Jephson úr és egyik tisztjének kíséretében Emin pasa maga is bevonultak tanyánkra. Mindegyikkel kezet szorítottam és azután megkérdeztem, hogy melyikök Emin pasa? Egy inkább kicsiny, karcsú, pápaszemes alak vonta magára figyelmemet, tiszta angol nyelven a következőket mondván: „Ezer köszönettel tartozom önnek Stanley úr; valóban nem tudom, hogyan fejezzem ki hálámat ön iránt.“

„Ah! ön az kedves Emin pasa. Ne emlegesse a köszönetet, kérem, hanem menjünk be és üljünk le. Ide kinn olyan sötét van, hogy nem is láthatjuk egymást.“

A sátor ajtajánál leültünk; egy viaszgyertya vetett fényt az egész jelenetre. Én azt vártam, hogy kopott egyiptomi egyenruhába öltözött, magas, szikár katonás alakot fogok látni, ehelyett egy kis, sovány, alak állott előttem, fején kifogástalan fezzel, aki tiszta, jól kivasalt, jó szabású, hófehér, háromnyüstös pamutkelméből készült ruhában jelent meg. Magyaros jellegű arczát, amelynek a pápaszem egy kis olaszos vagy inkább spanyol külsőt kölcsönzött, sötét, szürkés szakál köritette. A betegeskedésnek vagy aggódásnak semmi nyoma sem volt rajta látható; külseje inkább jó egészségre és nyugodt, aggodalomtól ment lélekre vallott. Ellenben Casati kapitány, bár Eminnél fiatalabb, sovány, gondtól megviselt, aggódó és megvénült embernek látszott. Ő is tiszta pamutruhába volt öltözködve és kalap helyett egyiptomi fezt viselt.

A két óra nagyobb részét útunk rövid történetének, európai eseményeknek, az egyenlitői tartományok sorsá-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

nak és személyes ügyeknek el- és megbeszélésével töltöttük; végezetül pedig szerencsés találkozásunk örömére öt félliteres champagnei palaczkot — a Stanley-Pool mellett lakó Greshoff barátomnak ajándékát — fölnyitottunk és Emin pasának meg Casati kapitánynak tartós egészségére kellő módon kiüritettük.*

A kis csapatot ezután elkisértük a csolnakhoz, a melyen átkelt a gőzösre.

Aprilis 30-án. — Az expedicziò Nszabébe, szép, száraz, füvel boritott helyre ment, amely a tótól ötven yardnyira és Nyamszasszi szigetétől körülbelül három mértföldnyire van. Midőn a *Khedive* gőzös kikötőhelye mellett elhaladtunk, a pasa szudáni katonáinak egy csapatja, díszruhában, a parton állott és bennünket zeneszóval üdvözölt. A pasa egyenruhát viselt; katonásabbnak is nézett ki mint előtte való este.

A mi zánzibári embereink ezen katonás magatartású alakok mellett inkább valami koldúscsapathoz hasonlítottak mint katonákhoz és meztelenebbnek is látszottak mint valaha. De azért nem szégyenkeztem miattuk. Bár nyomorultaknak látszottak is, számtalan nehézségeken csak az ő segítségökkel diadalmaskodhattunk és bár a fegyvergyakorlatokhoz nem értettek és daliás állásban sem tudtak állani: ezen szudáni katonák legjobbjai is csak gyermekek voltak abban, amit egy mentőexpedicziónak végeznie kell. Miután e kis ünnepségnek vége volt, a pasának harminczegy láda remington-töltést átadtam és azután a gőzösre áteveztem, ahol reggelire szirupban sült köleslepényt és egy pohár friss tejet elfogyasztottam.

---

* A következő sorok olvasásánál mindig szem előtt tartandó, hogy a pasa harminczöt nap előtt a Petermann-féle Mittheilungen kiadójához levelet irt, amely a következő jelentős szavakkal végződött: „*Ha Stanley még késik, veszve vagyunk.*“

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

A pasa gőzöse a *Khedive* volt, amelyet 1869-ben a Samuda testvérek építettek; a hajó körülbelül kilenczven láb hosszú és hetven vagy nyolczvan láb széles, a vizbe öt lábnyira merül el. Ámbár már húsz éves, még mindig használható; csakhogy lassú a járása. Felső részei egészen jó karban vannak; de a viz alá merülő részei, mint mondák, nagyon foltozottak.

A pasán kivül a hajón volt még Casati, Vita Hasszán, egy tuniszi patikárius, nehány egyiptomi tisztviselő, egy egyiptomi hadnagy, valami negyven szudáni és a derék legénység. Néha, midőn szórakozottságom perczeiben, az ismerős hangokat hallottam, azt hittem, hogy Alexandriában vagy az Alsó-Kongón vagyok; azonban amint fölnéztem és szemeimmel a körülfekvő tájékon végig tekintettem, meggyőződtem, hogy az Albert-tavon álló gőzös födélzetén vagyok. Amint észak felé a parttól valami másfél mértföldnyire eleveztünk, jobbról láttuk az Unyoro-fensík magas tömegét, balról pedig egy hasonlóan hatalmas fensík falait, amelyen a föl- és levezető útat olyan jól ismertük. Egy pillantást vetvén a sötét kék szinű unyoroi hegytömegre, fölismertem az okot, hogy miért keresztelte el Baker a mi fensíkunk lejtőit Kék-hegyeknek; mert ha mi az unyoroi part mentén haladtunk, ami fensíkunknak a meleg gőzök hasonló szint kölcsönöztek volna. Midőn Nyamszasszi sziget mögöttünk elmaradt, egy vizes sziklafalat pillantottunk meg; ezt az a folyó nedvesíti, amelyen mi tegnapelőtt, lejövetelünk alkalmával átkeltünk; ezért is ez a szikla a napon úgy ragyog mint valami tükör és lezuhanó tiszta vízfalhoz hasonlít. Ezért nevezte el Baker, aki a keleti oldalról látta, Cascade-nak.

Dr. Junker és dr. Felkin, különösen a *Graphic* 1887. januáriusi számaiban közölt leirásaikkal, azt a várakozást keltették bennünk, hogy inas, szálas és valami hat láb

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

magas férfiúval fogunk találkozni; a valóságban azonban Emin nem nagyobb 5 láb 7 hüvelyknél. Emlékezem, hogy Dr. Junker szinte aggódott, nehogy a Kairóban barátja számára megrendelt nadrág a lábszárakban rövid legyen. Valami hat hüvelyknyit kellett belőle levágnunk, hogy ráillő legyen. Emin, miként maga mondta, negyvennyolcz éves. Külseje után az ember nem tartaná olyan idősnek; szakálla sötét, majdnem fekete szinű; mozgékonysága pedig akkora mint egy harmincz vagy harminczöt éves férfiúé.

A pasa azt mondja, hogy járt a monbuttuk országában, de miként Schweinfurth, Casati, Piaggia és Junker csillagászati helymeghatározásokat nem tett, és csakis a tájolóval való megfigyelésekre szorítkozott. A vidék meteorologiáját azonban, miként rendszeres gondolkodásmódja szerint várható is volt, nagyobb figyelemben részesítette.

Dél felé Nszábé mellett horgonyt vetettünk; én itt partra szállottam, hogy embereimet erősebb tábor elkészítésére ösztönözzem, amely a Kabba-Rega szomszédsága miatt méltán veszedelmesnek nevezhető országban, hosszabb tartózkodásra is alkalmas legyen. Kabba-Rega, aki Emin pasát is megfenyegette már háborúval, magát a maga 1500 puskásával elég erősnek tarthatta arra, hogy a mi erőnket próbára tegye; a vagandák pedig fosztogató kalandozásaik közben, közellétünknek hirét vehetnék és a várt zsákmánytól csalogatva, szintén meglátogathatnának.

Ez este Emin pasa is partra szállott és ekkor hosszasabban beszélgettem vele, de mindezek után végre sem voltam képes tőle kitudni, hogy mi a szándéka. Ekkor átadtam a neki szóló küldeményeket, a khedive „magas rendelet"-ét és Nubar pasa levelét.

Én abban a gondolatban éltem, hogy körülbelül két hétig fogok itt várakozni; azután együtt fölmegyünk a

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

fensíkra, Undusszumában magunknak alkalmas helyet kiválasztunk és miután meggyőződtem, hogy a biztonság és kényelem szempontjából minden megtörtént, őt ott hagyhatom és az utóhad megsegítésére megindulhatok. Ha azután mindannyian együtt vagyunk, egy pár nap mulva útra kelhetünk Zánzibár felé; a pasa eljárása módja azonban ominozus. Ha azt javaslom neki, hogy térjen vissza a tengerhez, az a szokása, hogy térdeit veregeti és oly módon mosolyog, mintha mondani akarná: „majd meglátjuk“. Különben természetes, hogy nehezen tud lemondani állásáról olyan országban, hol alkirályi teendőket végzett.

Miután előtte azon okokat, amelyek Egyiptomot rábirták, hogy az egyenlitői tartományairól lemondjon, hosszasabban kifejtettem, ezeket válaszolta: „Azt tisztán látom, hogy Egyiptom e tartományokat csak nehezen tarthatná meg, de a magam hazamenetelét illetőleg még nem vagyok magammal egészen tisztában. A khedive azt irja nekem, hogy ha Egyiptomba visszatérünk, a magam, tisztjeim és legénységem fizetését a kincstartó rendezni fogja, ha ellenben itt maradunk, azt saját felelősségünkre, saját rizikónkra kell megtennünk és Egyiptomtól további segitséget nem várhatunk. Nubar pasa hosszabb és hasonló tartalmú levelet ir. Én azonban ezt nem nevezem utasításnak; mert ők nem mondják, hogy állásomat elhagyjam, hanem e tekintetben nekem szabad kezet adnak.“

„Jól van, ha megengedi, mivel a khedive és Nubar pasa nincsenek maguk jelen, hogy kérdésére válaszolhassanak, a levelek tartalmát kiegészitem avval, amit biztosan tudok. Dr. Junker megérkezett Egyiptomba, és a világnak elmondta, hogy lövőszerek hiányában ön nagy szükségben van; azonban még rendelkezik annyival, ami — föltéve, hogy elszánt támadásnak nem lesz kitéve és

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

hosszabb ideig tartó ellenállásra nem kényszerítik — állomásának egy évi vagy talán tizennyolcz havi védelmére is elégséges; elmondta Dr. Junker továbbá, hogy ön az egyenlitői tartományokat mindeddig oly eredményesen megvédelmezte, hogy ön e védelmet legjobb tehetsége szerint folytatni fogja addig, amig kormányától az ellenkezőre rendeletet nem kap, hogy ön az országot és népét nagyon szereti; hogy az ország virágzó állapotban, — nyugodt és megelégedett — és mindannak birtokában van, ami e boldog állapot fentartására szükséges; hogy ön nem szivesen látná, ha minden munkája egyszerre megsemmisíttetnék; ellenkezőleg azt szeretné, ha Egyiptom e tartományokat megtartaná vagy ha ez ezt nem akarná, valamelyik európai hatalom, aki arra képes és hajlandó is, folytatná az ön munkáját. Mondja, kérem, helyes volt-e Dr. Junker jelentése?“

„Igen, helyes.“

„Jól van tehát; az első gondolat, ami az egyiptomi tisztviselők agyában, Dr. Junker jelentésének tudomásul vétele után, megfogamzott, az volt, hogy bárminő utasításokat is kapjon, az mit sem határoz, ön tartományait elhagyni nem lesz hajlandó; ezért mondja a khedive, hogy ha itt marad, azt saját felelősségére, saját rizikójára teszi és egyiptomi segitségre többé nem számíthat.“

„Mi, a saját utasításaink szerint, kötelesek vagyunk önnek bizonyos mennyiségű lövőszer készletet hozni és ha azt átvette, ezeket kell tudomására hoznunk: És most uram, ha hajlandó bennünket követni, készek vagyunk önt Afrikából kivezetni és ez útjában támogatni, és nekünk csak örömünkre fog szolgálni, ha társaságában útazhatunk; ha azonban nem hajlandó velünk jönni, küldetésünknek eleget tettünk.“

„Tegyük föl ez utóbbit, azaz azt, hogy ön Afrikában akar maradni. Jól van, ön még fiatal, csak negyven-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

nyolcz éves és testi szervezete is jó. Mondjuk, hogy magát még öt, tiz, tizenöt évig épen ilyen erősnek fogja érezni; azonban a kor gyöngeségei önt is meg fogják lepni és ereje aláhanyatlik. Ekkor a jövő kilátásait illetőleg lelkében kétség támad és magát talán hirtelen elszánja a visszavonulásra, mielőtt még későn volna. A tengerhez vezető útak valamelyikét — például a monbuttu-útat — fogja talán választani. Mondjuk, hogy eljut a Kongóhoz, a czivilizált világ közelébe, miből fogja népét fentartani, mikor pénzért vagy árukért kell az élelmi szereket vásárolnia? És feltéve, hogy elér a tengerhez, mit fog azután csinálni? Ki fogja önt népének hazaszállításában támogatni? Ön visszautasítja Egyiptom támogatását, amikor önnek azt felajálják és, hogy a khedive szavait idézzem, innen túl ön nem számíthat Egyiptom segítségére.“

„És ha ön itt marad, míg él, mi lesz tartományaiból halála után? Emberei ekkor az uralkodásért egymás ellen fognak támadni és mindent romba döntenek. Ezek komoly kérdések, amelyekre elhamarkodva nem lehet felelni. Ha tartományának olyan fekvése lenne, hogy az állomásának fentartására szükséges eszközökkel a tenger felől el volna látható, én egyike volnék az utolsóknak, akik a khedive ajánlatának elfogadását tanácsolnám; ellenkezőleg, az állomás fentartásának módjait illetőleg, javaslatokkal a legtevékenyebben támogatnám; azonban így, midőn a tavat minden oldalról hatalmas királyok és harczias népek környékezik, midőn nyugaton ez a rengeteg erdő terül el, északon pedig a mahdi vakbuzgó követői barangolnak, én az ön helyzetében egy perczig sem haboznék, hogy mit kelljen tennem.“

„Amit ön mond, az mind igaz“ válaszolá a pasa „de mikor olyan sok az asszony és gyermek, összesen vagyunk vagy 10000-en! Hogyan lehet ezeket innen ki-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

vinni? Nagyon is nagy számú teherhordóra lenne szükségünk.“

„Teherhordókra, miért?“

„Az asszonyok és gyermekek számára; ezeket csak nem akarja itt hagyni; ők maguk pedig ezt a nagy útat gyalog nem tehetik meg.“

„Az asszonyoknak gyalogolniok kell; azon gyermekeket pedig, akik maguk nem mehetnek, fölrakjuk a szamarakra; szamarai pedig, mint ön mondja, nagy számmal vannak. Az ön emberei az első hónapban nagy útakat nem tehetnek meg, de lassan-lassan hozzá fognak szokni. Az én asszonyaim második expediczióm alatt, átmentek Afrikán; az ön asszonyai, kis idő multán, ezt épen olyan jól meg fogják tenni.“

„Ámde útközben borzasztó sok élelmi szerre lesz szükségök.“

„Igaz, de önnek nagy számú szarvasmarhái vannak; egy pár száz, úgy hiszem. Ezek ellátnak bennünket hússal. Az országoknak, amelyeken átmegyünk, gabonát és növényi eledeleket kell szolgáltatniok. Ha pedig olyan vidékekre jutunk, ahol az enni valóért fizetni kell, megvannak rá az eszközeink; Mszalalában pedig másik árukészletünk van, amelylyel a tenger partra eljuthatunk“.

„Igaz, igaz. Ámde hagyjuk a dolgot holnapra, amidőn folytathatjuk.“

Május 1-én. Pihenő Nszabéban.

Délelőtt 11 órakor Emin pasa partra szállott; miután leültünk, csakhamar folytattuk a tegnap este megszakított beszédünket.

„Amit ön nekem tegnap este mondott“, kezdé meg a beszédet a pasa „arról győzött meg, hogy mégis legjobb lesz, ha mi Afrikából elmegyünk. Az egyiptomiak, azt tudom, e helyet nagyon szívesen itt hagyják; ők

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

az asszonyokon és gyermekeken kivül valami ötvenen vannak. Ezek iránt nincs kétségem és még ha én itt is maradok, örülnék, ha tőlük megszabadulnék, mert tekintélyemet aláássák és a visszavonulásra irányuló minden törekvéseimet meghiusítják. Amikor én tudattam velök, hogy Khártum elesett és Gordon pasát megölték, azt mondták a nubiaiaknak: ezt az egész mesét én főztem ki, ne higyjenek nekem, mert majd meglátják, egy pár nap mulva föl fognak evezni a folyón a gőzösök és őket kiszabadítják. A két zászlóaljból álló rendes katonaságra nézve azonban nagyok a kétségeim. Ezek itten oly szabad és boldog életet éltek, hogy aligha lesznek készek elmenni olyan országból, ahol oly fényűzésnek örvendhettek, aminőre Egyiptomban nem számíthatnak. Itt megházasodtak, azonkivül minden katonának megvan a maga háreme; a nem rendes csapatokból, kétség kivül, sokan el akarnak menni; ezek engem követni fognak. No most, föltéve, hogy a rendes csapatok nem akarnak elmenni, képzelheti, hogy az én helyzetem nem lesz valami könnyű. Helyesen cselekedném-e, ha őket sorsukra bíznám? Nem szolgáltatnám-e ki őket mind a végromlásnak? Fegyvereiket és lövőszereiket meg kellene hagynom; már pedig, ha én elmegyek, minden tekintélynek, minden fegyelemnek vége. A viszálykodás és pártoskodás azonnal felütné a fejét. A legnagyravágyóbbak erőszakkal is vezérekké akarnának lenni, a versengésből gyűlölet és kölcsönös öldöklés fejlődnék, ami valamenyiöket közös sorsra juttatná."

„Borzasztó a kép, amit ön itt vázolt, kedves pasa", mondám. „Mindamellett, én — aki meg vagyok szokva, hogy a parancsnak engedelmeskedjem, bármi történjék is másokkal, — egészen világosan látom, hogy önnek, mint a khedive hű tisztjének, mi a kötelessége."

„Mindaz, amit önnek az én hitem szerint tennie kell, a következő: olvassa ön föl csapatai előtt a khedive le-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

velét és hivja fel őket, hogy akik önnel el akarnak menni, álljanak az ön oldalára, akik pedig maradni akarnak, álljanak a másik oldalra; az előbbieket készítse elő a közvetlen indulásra, az utóbbiaknak pedig átadhatja azon puskákat és lövőszereket, amikre nincs szüksége. Ha azok, akik maradni akarnak, összes haderejének három negyedét vagy négy ötödét is teszik, az nem tartozik senkire, hogy mi lesz belőlük, mert hiszen ők saját szabad akaratukat követik; de másrészt az ő magatartásuk önt személyesen azon magatartás kötelezettsége alól, amelyet a khedive iránt tanusítandó kötelessége kiszab, szintén nem oldozza föl."

„Ez mind igaz" válaszolá a pasa „de tegyük föl, hogy az emberek engem körülvesznek és erőszakkal fogva tartanak?"

„A fegyelem azon állapotából itélve, amelyet emberei közt észrevettem, ezt nem tartom valószinűnek; azonban a maga embereit, természetesen, ön ismeri a legjobban."

„Jól van, én holnap a gőzöst a khedive levelével leküldöm és ön nagyon lekötelezne, ha egyik tisztjének megengedné, hogy elmenjen és Dufflé-ben a csapatoknak magát megmutassa. Ám szóljon ő maga az embereknek és mondja meg, hogy ő a kormány képviselőitől jő, akiket a khedive külön arra a czélra küldött ki, hogy őket hazavigyék és talán, ha őt látják és az ön szudáni embereivel is beszélnek, hajlandók lesznek velünk együtt elmenni. Ha népem megy, én is megyek, ha marad, én is maradok."

„Ámde föltéve, hogy ön maradásra szánja el magát, mi történik az egyiptomiakkal."

„Ah, akkor önt kérném meg, viselje gondjukat."

„Legyen szives és kérdezze meg most Casati kapitányt, hogy lesz-e útunkban hozzá szerencsénk, midőn a

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

tengerpart felé megyünk, mert én utasítva vagyok őtet tőlem telhetőleg támogatni?“

Casati kapitány válaszát Emin pasa tolmácsolta.

„Ha Emin kormányzó úr megy, én is megyek; ha itt marad, én is maradok.“

„No, kedves pasa, látom, hogy ha ön itt marad, nagy felelősséget vállal magára; mert Casati kapitány sorsát a magáétól teszi függővé.“

Nevetés; e szavaimat a tolmács Casatival tudatta, mire a vitéz kapitány azonnal a következő választ adta:

„Oh én Emin pasát a személyemre vonatkozó minden felelősségtől fölmentem, mivel mindenben saját akaratomat követem.“

„Szabadjon, kedves pasa, még javasolnom, hogy az esetre, ha itt marad, csinálja meg végrendeletét.“

„Végrendeletemet! Mi czélból?“

„Rendelkezzék fizetésével, ami mostanig már tekintélyes összegre rughat. Ha jól tudom, nyolcz szolgálati éve van? Vagy a pénz örökösévé talán Nubar pasát kívánja tenni?“

„Nubar pasa legyen szeretetem birtokosa. Ah! az egész esedékes összeg csak kétezer font körül lehet. Mi az egy olyan embernek, akit már útból el akarnak tenni? Én most negyvennyolcz éves vagyok és az egyik szemem egészen oda van. Ha elmegyek Egyiptomba, jó szóval fognak tartani és azután bókok közben szépen kiutasítanak. Egyebet én már nem tehetek, mint hogy végleges pihenőül Kairóban vagy Konstantinápolyban egy kis zugot válaszszak ki magamnak. Szép kilátás, az igaz!“

Délután Emin pasa megint meglátogatott sátramban és beszéd közben elmondta, hogy magát Afrika elhagyására már eltökélte — „ha népe is úgy akarja; ellenkező esetben velök együtt itt marad.“

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Megtudtam azonkivül, hogy az egyiptomiak összesen körülbelül hatvanöten vannak és nagyon is szivesen visszamennek hazájokba; továbbá hogy a rendes csapatok első zászlóalja valamivel több mint 650, a második pedig közel 800 emberből áll; végre hogy közülök körülbelül 750-nek van remington-puskája, a többi pedig perkusszios muszkétákkal van fölfegyverkezve.

Május 2-án. — A *Khedive* ma reggel észak felé megindult; először Mszua-állomásra és innen, a tizennégy és fél órányira fekvő Tunguruba megy; két nappal később Vádeláiba és harmad nap pedig Dufflé-be evez. A gőzös a pasa irásbeli parancsát viszi magával, hogy hatvan vagy hetven katona, egy őrnagy és annyi teherhordó jöjjön ide, amennyi csak található. Ezen útja valószinűleg két hétbe fog kerülni; időközben mi itt fogunk rá várakozni.

Már föntebb elfelejtettem megemlíteni, hogy a pasa kérelmemhez mérten egy pár ökröt és fejős tehenet, valami negyven juhot és kecskét, számos tyúkot és több ezer fontra való gabonát hozott magával, hogy az expedicziónak, mig a Nyánzánál marad, legyen miből élnie, mert Nszábe és környéke hiányában volt minden élelmi szernek, kivéve azt, amit vadászaton lehetett szerezni. Volt tehát kéznél, ha kissé vigyázunk, három hétre való élelmi szerünk.

Időközben a pasa, Casati kapitánynyal és körülbelül húsz katonával itt marad; tőlünk délre, valami 300 yardnyira tanyáznak. Ő is, emberei is kényelmesen el vannak szállásolva. Egy pár hétre tehát megvan minden kilátás a tökéletes és minden gondtól ment nyugalomra; azonkivül én és tisztjeim élvezni fogjuk a rendkivül szeretetre méltó és finom műveltségű pasa társaságát. Casati nem ért angolul; franczia beszédje pedig rosszabb mint az enyém és ezért vele nem beszélgethetek. Azonban a pasától megtudtam, hogy Casatinak Unyoroban

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

nehéz napjai voltak. A legutóbbi év deczember haváig csak tűrhetően folytak dolgai. Unyoroban lakván mint Emin pasa ágense, ő továbbitotta a pasa leveleit Ugandába és ő küldötte tovább azon levél-, könyv- és orvosság-csomagokat, amelyeket Mackay úr, a Church Missionary-Society ágense részére föntarthatott.

Egyszerre azonban Kabba Rega Uganda felől hirét vette expediczionknak, amely, a kósza hir szerint több ezer jól fölszerelt katonából áll, és a pasa haderejével egyesülni akar, hogy Unyoron és Ugandán keresztül, menjen, útközben minden földet elpusztítván; e hir vételével egy időben Kabba Rega kezeibe egy levélcsomag jutott, amely nekem és tisztjeimnek szólott és bizonyos mértékben a hir igaz voltát megerősíteni látszott. A király egyik tisztjét azonnal Casati házába küldötte; a vanyorok a kapitányt mindenéből kifosztották, azután szolgáival együtt egy fához kötözték és még személyét is a gyalázat minden nemével illették. Mohammed Biri, egy arab ember, aki Casati és Mackay úr közt a közlekedés főeszköze volt, mint mondák, a lehető leggonoszabb bánásmódban részesült — valószinűleg mint kémet és árulót kivégezték. Kabba Rega tisztviselői kevés idő mulva Casati kapitányt és személyes szolgáit Unyoroból kivezették és mikor velök a határon túl voltak, meztelen állapotban megint fákhoz kötözték. Ezeknek azonban valami módon sikerült kötelékeikből kiszabadulniok és a tó szomszédságába menekülniök, hol a szolgák egyike a parton egy kánut fedezett föl, arra fölszállt és a tó nyugati partjára, Tunguruba akart evezni, hogy Emin pasától segélyt kérjen. A pasa egyik gőzöse szembe jött a merész legénynyel; a hajókapitány hallván e hireket, miután tüzelő anyaggal hajóját ellátta, azonnal tova evezett, hogy a történtekről a pasát is értesítse. Nehány óra mulva a *Khedive* megint útban volt; ekkor maga a kormányzó vezérelte, egy csapat katonát vivén

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

magával. Miután a keleti partokon ott, ahová a szolga vezette, kutatgattak volt, Casati a partról maga kiáltott rá a gőzösre és egy pár perczczel később szerencsésen barátja karjai közt volt. A kormányzó több katonáját a partra küldte és visszatorlásul azon bántalmakért, amelyekben ágense részesült, Kiberot fölégette. Mivel Casatit meztelenül űzték ki a vadonba, nagyon természetesen, minden személyes tulajdonát, naplóit és emlékiratait és velök együtt a mi leveleinket is elvesztette.

A kapitány egy úti-jegyzetet kézbesített nekem, a melyből láttam, hogy a postások julius 27-én, épen egy hónappal később sem mint mi Jambuját elhagytuk, Zánzibárból megindultak; leveleink tehát a kellő időben, szeptember 11-én Mszalalába érkeztek és november 1-én a Church Missionary-Society ugandai állomásán voltak; Casati kapitány deczember 1-én tizenkét nappal előbb, semmint mi a Nyánza nyugati partjára érkeztünk, hat csomag levelet kapott kézhez. Mivel elbeszélése szerint 1888. február 13-án űzték el, postaküldeményünk elég soká hevert nála, alkalmasint, mivel nem volt módjában azt a pasának elküldenie.

Ma reggel „Three O'clock“ (Szát Táto), a vadász megindult, hogy tanyánk számára vadat lőjjön; nehány fiatal legény részt akarván a sportban venni, kiséretébe szegődött. Két bivaly a czélját soha el nem tévesztő vadász lövéseinek már áldozata volt, de a harmadik, amely csak a lábán sebesült meg, a maga ravasz ösztönét követvén, elrohant és futása közben egy kört irván le, egy pár ágas-bogas akáczfa közé rejtőzött, hogy ott ellenfeleit bevárja. Mabruki, Kasszim fia, azt hitte, hogy ő a bivaly vadászat módját már igen jól tudja, a megsebesült állat nyomában tehát annak fölkeresésére megindult. A lesben álló bivaly alig pillantotta meg ellenségét, rekedt hangon elordította magát, neki rohant és fellökte

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

a levegőbe, a miközben egyik szarva a szerencsétlen ember czombjába fúródott. Mikor pedig ez ismét a földön elterült, a bivaly elkezdte öklelni, átdöfte oldalát, karjait és fölhasította a testét, mig végre Szát Táto, meghallván a kiabálást, megszabadítására, alkalmasint már nagyon is későn, elősietett és fején találva az állatot, azt agyonlőtte. Egy fiatal ember a tanyánkra sietett, hogy a balesetet hirül adja. „Three O'clock" ujra tovább indult és négy pompás barnavörös antilopét ejtett el. Mialatt a borzasztóan megcsonkitott Mabrukit egy függő ágyban a tanyánkra hozták, egy erős csapat a három bivaly és a négy barna-vörös antilope maradványait czipelte el hozzánk; ezeket embereink közt élelmi szerként szét kellett osztani; embereink azonban, bár hússal és gabonával már torkig jóllaktak volt, — sajátságos — oly éktelen lármát csaptak és a maguk részét olyan hangosan követelték, mintha mindegyikök jól kiéhezett lett volna.

Április 30-án este erős szél kerekedett és majdnem egész éjszaka fujt; a pasa a *Khedive*-nek jelt adott, hogy bocsássa le mindkét horgonyát. Mivel a talajban a vasmacskák jól megfogózhattak, a gőzös a vihart baj nélkül állotta ki. Azóta is többször kemény szélrohamok kerekedtek, amelyeket éjjel-nappal szakadó eső követett.

Május 3-án. — Nszabei tanya.

Kavalli népei, miként jó alattvalókhoz illik, ma ide jöttek, hogy a tőlük távollevő fejedelmöket meglátogassák; hoztak magukkal tiz kosár batátát, amelyeket magunk és Emin pasa közt barátságosan megosztottunk.

A mai nap délutánján hosszabb beszélgetés közben Emin pasa a következőket mondta: „Én meg vagyok győződve, hogy népem Egyiptomba soha sem fog elmenni. Ámde Jephsonnak és a szudániaknak, kiket ön szives volt velem engedni, alkalmuk lesz maguknak is

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

látni és hallani. Nagyon ohajtanám én még azt is, ha ön valami kiáltványt vagy üzenetet küldene nekik, amelyet a katonáknak felolvasnának és amelyben ön elmondaná, hogy mik az utasításai és hogy szándékuk kinyilvánitását tőlük várja. Amint én őket ismerem, Egyiptomba soha sem fognak elmenni. Az egyiptomiak persze, azok készek lesznek rá, de ők kevesen vannak és bizonyára sem én sem más hasznukat nem veheti.“

Ez volt a leghatározottabb válasz, amit eddig még kaptam. Ilyenforma határozott nyilatkozatot vártam én, mielőtt további javaslatokat koczkáztatni akartam volna. Most, hogy a különböző feleknek tett igéreteimet beváltsam, két más javaslatot kell tennem, bár azok egymásnak némileg ellenmondanak. Az első kötelességem, természetesen, a khedivéhez fűz; és én örvendenék, ha a pasa engedékeny volna, miként engedelmes tiszthez illik, aki állását oly bátran megvédelmezte, mig parancsot nem kapott a visszatérésre. Ezen eljárásával bebizonyitaná, hogy a kormányzónak csakugyan olyan ideálja, amilyennek én magamnak őt levelei nyomán képzeletemben megalkottam. Ennek daczára csak határozottan nyilatkoznia kell és én kész vagyok őt minden tekintetben legjobb tehetségemhez mérten támogatni.

„Nagyon jól van“ mondám „és most kérem, kedves pasa, hallgassa meg másik két javaslatomat; ezeket önnek olyan felek részéről lesz szerencsém előterjeszteni, akik örömmel volnának készek szolgálataival élni. Hozzá adva ezekhez azt, ami a khedivétől származik, összesen három javaslatom van; ezeket — mert, amint látszik, ideje lesz bőven, — azért mondom el, hogy érdemök szerint megfontolja és közülök egyet szabadon válaszszon.“

„Engedje meg, hogy egyiköket ujra elmondjam. Az első javaslatom az, maradjon ön továbbra is engedelmes katona és kövessen engem Egyiptomba. Ön is, tisztjei

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

is, meg a legénysége is meg fogják kapni fizetésöket azon napig, amelyen megérkeznek. Vajjon fogja-e önt a kormány továbbra is tettleges szolgálatban alkalmazni, nem tudom; azonban hiszem, hogy igen. Az ön fajtájából való tisztek nagyon gyérek és Egyiptomnak olyan határai vannak, ahol az olyan szolgálatok, aminőket ön teljesíthet, igen értékesek. Ezen javaslatomra azonban feleletül ön azt mondja, hogy meggyőződése szerint emberei innen nem fognak elmenni és hogy ön az esetre, ha ily értelemben nyilatkoznak, itt marad velök."

„No, a második javaslatom, amit önnek teszek, Lipót, belga királytól származik. Ő bizott meg engem, adjam tudtára, hogy a Kongó-állam, az egyenlítői tartományok visszaesését a barbarizmusba megakadályozandó, kész azoknak kormányzását átvenni, ha megfelelő jövedelmet hajthatnának és évenként 10000 vagy 12000 sterling fontnál nagyobb költséget nem okoznának; továbbá, Ő Felsége Lipót király hajlandó önnek kielégitő díjazást adni — tábornoki rang mellett, mint kormányzónak 1500 fontot — azon hitben, hogy ezen alkalmaztatása saját hajlamaival megegyezik. Önnek ez esetben kötelessége volna a Kongó és Nilus között a közlekedést nyitva tartani és az egyenlítői tartormányokban a törvény-tiszteletet és a rendet fentartani."

„A harmadik javaslatom, ha ön meg van győződve, hogy népe a khedive ajánlatát az Egyiptomba való visszatérést illetőleg határozottan vissza fogja utasítani, a következő: kisérjen el azon katonáival, akik önhöz hívek, a Victória-Nyánza északkeleti szögletéhez és engedje meg, hogy a kelet-afrikai társaság nevében ott önnek alkalmazást adjak. Mi támogatni fogjuk az erőd épitésében olyan helyen, amely egy ilyen társaság törekvéseinek megfelel, rendelkezésére bocsátjuk csolnakunkat és mindazon dolgokat, amelyek czéljaira szükségesek, azután

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

a Maszai-földön keresztül haza sietünk, az ügyet a kelet-afrikai társaságnak eléje terjesztjük és kieszközöljük ezen ténynek szentesitését, valamint azt, hogy önnek Afrikában állandó alkalmazás jusson. Ki kell azonban jelentenem, hogy ez utóbbi propozicziő megtételére felhatalmazásom nincs, hogy az csakis az ön iránt táplált jó indulatomnak és ama komoly vágyamnak kifolyása, hogy önt és embereit megszabadítsam ama következményektől, amelyeket maga után vonna amaz elhatározásuk, hogy itt maradnak. Biztos vagyok azonban benne, hogy a társaság szives beleegyezését és támogatását kieszközlöm és hogy az készségesen el fogja ismerni értékét egy vagy két begyakorolt zászlóalj uj szerzeményének és egy olyan kormányzó szolgálatainak, aminő ön."

„Hallgasson meg kérem még egy-két perczig türelemmel, mig itteni helyzetét teljesen kimagyarázhatom. Az egyiptomi terjeszkedésnek rendszere az Albert-Nyánzáig hibás volt. Elméletben szépnek és természetesnek látszott. Mert mi természetesebb mint az, hogy valami kormány, amely egy folyó torkolatánál székel, hatalmát ki kivánja terjeszteni e folyó partjai mentén annak forrásáig és az olyan forrás vidékére is, amilyen forrása a Nilusnak van. Szerencsétlenségre azonban ez a kormány az egyiptomi volt, amely, bár czéljai tisztességesek, csak olyan tisztviselőkkel rendelkezett, akiknek erkölcsi minőségük igen alacsony fokon állott és szellemi látókörük nagyon korlátolt volt. Az igaz, hogy e vidékeken a főtisztviselő egy Baker, egy Gordon vagy egy Emin volt, de alárendelt tisztviselőkként mind csak egyiptomiak vagy törökök szolgáltak. Midőn önök állomásaikat szaporitották és ezeket nagyobbitották, saját befolyásukat gyöngitették. Míg hatalmi körük középpontjában még valami kormányféle lehetett, a külső részek valami török vagy egyiptomi tisztnek, egy kairói pasának, bejnek vagy effendinek befolyása alatt maradtak, akinek magaviselete

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

mindig szabados és szeszélyes volt. Az országokat katonai erővel foglalták el és szállották meg és azóta mindig erőszakkal tartották birtokukban. Egy elismert kormánynak, legyen az bár az egyiptomi, van törvényes és erkölcsi szabályokon alapuló joga hatalmát növelni és birtokait nagyobbítani. Ha akaratát hatásosan érvényesíti, annál jobb. A czivilizáczió abból hasznot húz és minden népnek jobb a dolga valami rendezett kormány vezetése mellett mint kormány nélkül. De tettleges kormányzás volt-e ez. Azt megengedem, hogy Ladóig és Gondokoroig a Fehér-Nilus kataraktái mellett még tűrhetőleg folytak a dolgok; mert a gőzösök Berberből Ladóig fölevezhettek és a főtisztviselő az itt fölállított alkormányzóságokat még ellenőrizhette; de midőn az egyiptomi kormány útak épitése és a közlekedő módok előkészitésének biztositása előtt, hatalmának kiterjesztését az óriási terjedelmű, úttalan, hozzáférhetetlen szélső Szudánra is jóváhagyta: ő maga idézte föl azt a katasztrófát, ami bekövetkezett. Midőn Mohammed Achmet a gyulékony anyagot, amit a nyúzó, alárendelt tisztviselők összegyűjtöttek, lángra lobbantotta, a lángok eloltására alkalmas eszközök 500000 □ mértföldnyi területen voltak elszórva. A főkormányzó megöletett; fővárosa elesett; egyik tartomány a másik után elveszett; elszigetelt és egymástól távol levő kormányzóik és őrségeik kapituláltak; és csakis ön, közülök az utolsó, menekült meg, és mentette meg embereit, visszavonulván Ladóból. Ezen egyiptomi szerzemények, amennyiben ugyanazon rendszer szerint terjesztetnének ki és őket megint csak a katonaság erejére támaszkodva kormányoznák, ha vissza is foglaltatnának, megint hasonló sorsra jutnának. Ha a katonai hatalommal eszközölt hóditás hatásos volna és az alkormányzóságok egymással szoros összefüggésben lennének, a kormány összeroskadásától nem kellene tartani; azonban Egyiptom ezt eredményesen soha sem eszközölhetné.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Sem pénzforrásai sem lakói nem arra valók. Ezeknek hiányában, az egyiptomi kormányhoz, csak is a kormányzott népek önérdeke csatolhatja ezen, egymástól oly messze fekvő területeket; ez pedig olyan tényező, amelyet azok, akik a kairói birodalom oly hirtelen növeléséért felelősek, amint látszik, soha figyelembe nem vettek. A népek ezen önérdekeit mikor ápolták vagy mikor dédelgették? A kapitányok katonáikkal bevonultak a benszülöttek valami területére, fölállítottak egy rudat és fölhúzták rá a félholdas vörös zászlót és azután sortűzet adatván, kijelentették, hogy az illető kerület köröskörül forma szerint Egyiptomba be van kebelezve. Kiáltványokat bocsátottak ki mindazoknak, akiket illet, hogy innen túl az elefántcsontkereskedés a kormány monopoliuma; ennek következtében ami ilyen kereskedők az országban voltak, keresetöktől elestek. Ha azután az ezen rendszabály következtében elveszett jövedelmeikért kárpótlást keresendők, ezen kereskedők a rabszolgákra fordították figyelmöket: egy másik kiáltvány a kereskedésnek ezen ágában megindított vállalataikat megint megsemmisítette. A benszülöttek nagy számban abból húztak hasznot, hogy a kereskedőknek elefántcsontot adtak el; mások a rabszolgák fogdozása és eladása körül voltak nagyon érdekelve; míg maguk a kereskedők tőkéjüket ezen vállalatokba fektetvén, azon vették magukat észre, hogy teljesen tönkre vannak téve; a pénz is, foglalkozás is oda volt. Sziveskedjék figyelembe venni, hogy én csak a politikáról szólok. Igy maradtak meg a Szudánban a fegyveres karaván̈ok százai és minden karaván̈ban 20—100 fegyveres. Midőn Mohammed Achmet a lázadás zászlóját kitűzte, némi haszonnal kecsegtethette ezen karaván̈vezetőket, akiket veszteségeik kétségbeesettekké tettek. Mit igérhettek ennek ellenében a kormány tisztviselői? Semmit. Mi természetesebb tehát, hogy a kormányzás nyomai, amely oly szigorú, önkényes

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

és oktalan volt, eltűntek mint polyva a szélben. Mert hiszen a kereskedőknek érdekében állott a kormánynak ellenszegülni és a dolgok olyatén állapotának visszaállítására törekedni, amely a mi szemünkben ugyan nagy erkölcstelenség, de őket haszonnal és mi több, az elnyomatás alól való felszabadulással kecsegtette."

„És most tessék nézni a Kongó-államot, amely sokkal gyorsabban terjeszkedett mint az egyiptomi hatalom Szudánban. Ott nem történt egy lövés sem, ott egyetlen benszülött vagy kereskedő sem részesült erőszakos elbánásban, ott vámot sehol sem szedtek, kivéve a tengeri kikötőben, hol a kereskedő kiviteli áruit rakja hajóra. A benszülött törzsfejedelmek önkényt ajánlották föl országaikat és egyesültek az aranycsillagos kék zászló alatt. Miért? Mert az idegenek, akik köztük megtelepedtek, sok hasznot hajthattak nekik. A benszülöttek először is védelmet nyerhettek hatalmasabb szomszédjaik ellen; minden ehető dolog, amit termelhettek és eladhattak, meghozta teljes értékét olyan kelmékben és egyéb szükséges dolgokban, amire rászorultak. Ami áruczikkeik voltak — elefántcsont, guttapercsa, pálmaolaj vagy pálmabogyók — szabadok maradtak és vám alá nem estek; ősi szokásaikba és házi dolgaikba pedig senki sem avatkozott. Az államot erőszak nélkül alapították és anélkül áll is az fenn; ha azonban a Kongó-állam más politikát kezd, és vám alá veti a kereskedelmi árúkat, ráteszi kezét az elefántcsontra és a kormány monopoliumának nyilvánitja, ha a benszülöttek házi intézményeikbe beleavatkozik, és zsarnoki módon megfosztja az európai kereskedőt a haszнától, mielőtt az a földjén szilárdul megtelepedett volna, és mielőtt az állam a maga állomásain elegendő fizikai erőt gyűjtött volna, hogy mindezt büntetlenül megtehesse: a Kongó-állam épen olyan szerencsétlenül és épen olyan hirtelenül fogna összeroskadni mint az egyiptomi hata-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

lom a Szudánban. A Stanley-vizesések állomásán történt szerencsétlenség példa arra, hogy mire lehetne számitani.

„Mindenki, aki ezen dolgok fölött gondolkozik, beláthatja, hogy Egyiptom ezen tartományait mindaddig, amig Egyiptomot egyiptomi tisztviselők kormányozzák, vissza nem foglalhatja. Egyiptom nem rendelkezik azon összegekkel, amelyek egy ily távol fekvő vidék hatásos elfoglalására és megtartására szükséges. E tartományok nagyon is messze vannak Vádi Halfától, területének jelenlegi, igazi határától. Ha Vádi Halfa és Berber vagy Khártum vagy Szuákim és Berber közt vasúti vonalat épittetne, Egyiptom területének végső déli határául Ladó lesz tekinthető. Ha azután Ladót Duffléval fogja vasúti vonal összekötni, az egyiptomi hatalom igazi határa e tó déli vége lesz, föltéve természetesen mindig, hogy elegendő katonai erő áll rendelkezésre a közlekedés e módjának szakadatlan föntartására. Mit gondol, mikorra fog ez mind végbemenni? Reméli, hogy megéri?“

„Más különben ki lehetne olyan Don Quichote-természetű, hogy vágyakozó pillantásokat vetne e tartományokra? A belgák királya? Igen ám, de az ő propoziciója egy feltételhez van kötve, és pedig ahhoz, hogy a tartományok megfelelő jövedelmet hajtsanak! Ön e tekintetben a legilletékesebb biró és legjobban megmondhatja 10000 vagy 12000 font sterling segély elégséges-e ezen tartományok kormányzásának fentartására. A jövedelemnek, bármennyit tegyen is ki a segélyösszeggel együtt, elégnek kellene lenni arra, hogy belőle innen Jambujáig azaz valami 650 mértföldnyi távolságban körülbelül husz állomást lehessen föntartani, hogy fedezni lehessen valami 1200 katonának, körülbelül ötven vagy hatvan tisztnek és egy főkormányzónak zsoldját, fölszereléseiknek, a védelem eszközeinek és oly szállító erőknek költségeit, amelyek

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

szükségesek arra, hogy a Kongó a legtávolabbi részekből is mindig elérhető legyen.“

„Ha a belgák királya nem, ki más vállalkoznék arra, hogy önt állásához és szükségleteihez illően támogassa és fentartsa? Van ugyan e világon elég jó szivű ember, akik elég fölösleges pénzerővel rendelkeznek, hogy egy expedicziót, mondjuk minden harmadik évben fölszereljenek. De ez csak ideiglenes kisegítő eszköz, inkább arra való, hogy megélhessen; kivánságainak azonban aligha felelne meg. Mi történjék tehát? Várom válaszát, kedves pasa, és ujra kérem, bocsásson meg, hogy olyan beszédes voltam.“

„Nagyon köszönöm, Stanley úr, köszönöm szivem mélyéből. Ha nem tudom kifejezni teljes mértékben hálámat, annak oka, mert nincsenek rá szavaim. De, biztositom róla, barátságát mélyen érzem és egész őszintén fogok válaszolni.“

„Az első javaslatára, amit nekem tett, már megadtam a feleletet.“

„A másodikra nézve azt akarom mondani, hogy kötelességeim első sorban Egyiptomhoz fűznek. Míg én itt vagyok, e tartományok Egyiptom tulajdonai és míg én itt maradok, azok is maradnak. Ha én elmegyek „senki földje“ lesznek. Én azonban ily módon nem hódolhatok meg és a vörös zászlót a kékkel föl nem cserélhetem. Az előbbinek szolgálatában harmincz évig állottam, az utóbbit soha sem láttam. Azonkivül meg szeretném önt is kérdezni, vajjon, legujabb tapasztalataiból itélve, gondolja, lehetséges-e a kérdéses közlekedést tisztességes költséggel fentartani?“

„Eleinte kétségtelenül nem. Tapasztalataink oly borzasztók voltak, hogy egykönnyen nem felejtjük el; fölteszem azonban, hogy midőn Jambujába az utócsapa-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

tunkért visszatérünk, kevesebbet fogunk szenvedni. Az úttörő szenved legtöbbet. Akik nyomunkban járnak, hasznukra fordítják, amit tőlünk tanultak.“

„Ez lehet, de két év legalább eltelik, mig valami hirt kaphatunk. Nem, minden köteles tisztelet mellett is, melylyel Ő Felsége, Lipót király iránt viselkedem, nem hiszem, hogy ez a javaslat el volna fogadható és azért térjünk át az utolsó javaslatra.“

„Azt nem hiszem, hogy embereim a Victória-Nyánzához követni vonakodnának; mert amint én tudom, csak Egyiptomba nem akarnak menni. Föltéve, hogy katonáim beleegyeznek, a tervet nagyon tisztelem. A nehézségeknek ez a legjobb és mindenesetre a legészszerűbb megoldása. Mert figyelembe kell venni, hogy e 8000 emberemnek háromnegyed része asszony, gyermek és fiatal rabszolga. Mit csinálna a kormány ilyen tömeggel? Kész volna-e azt élelmezni? Azután gondoljon csak arra a nehézségre, amibe ütköznék az utazás ilyen tehetetlen néptömeggel. Én nem vehetem magamra a felelősséget, amely járna ily nagy csomó gyenge lábú ember vezetésével, akik az úton elhalnának. Az út a Victóriához lehetséges, mert aránylag rövid. Igen, az bizonyos, hogy az utolsó javaslat a leginkább megfelelő.“

„A dolog azonban nem sürgős, mivel még az utócsapat megérkezését be kell várni. Forgassa a dolgot jól meg elméjében, mialatt én oda járok, hogy az őrnagyot elhozzam. Bizonyára van még egy pár hete, amely idő alatt a kérdést minden oldalról megvizsgálhatja.“

Ezután megmutattam a pasának a külügyi-hivatal nyomtatott jegyzékeit, amelyeket Lord Iddesleigh rendeletére kaptam meg. Ezek közt volt Sir John Kirkhez intézett levelének másolata, amelyben 1886-ban a tartományt Angolországnak ajálta föl, kijelentvén, hogy szerencsésnek fogná magát érezni, ha a tartományt a brit

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

kormánynak vagy bármely más hatalomnak átadhatná, amely vállalkoznék annak föntartására.

„Ah“ mondá a pasa „e levelet még sem kellett volna közzétenni; az egészen magánjellegű volt. Mit gondol az egyiptomi kormány magamviseletéről, hogy én ilyen tárgyról merészkedtem alkudozásokba bocsátkozni?“

„Én nem látok benne semmi rosszat“ válaszolám „az egyiptomi kormány kijelentette, hogy képtelen e

A «KHEDIVE» ÉS «NYÁNZA» GŐZÖSÖK AZ ALBERT-TAVON.

kormányt megtartani; az angol kormány szintén nem akarja, hogy dolga legyen vele és én nem is ismerek olyan társaságot vagy testületet, amely a fenforgó körülmények közt vállalkoznék, amint én hiszem, egy teljesen hasznavehetetlen birtoknak fentartására. Az én véleményem szerint mindaddig, amíg Ugandában és Unyoroban a törvényes rend behozva nincs, tartománya épen 500 mértfölddel van belebb e kontinensen mint kellene, hogy

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

valami értéke legyen; föltéve természetesen, hogy Lipót király propozicziót nem hajlandó elfogadni. Ha egyátalán nem akar a belgák királyának szolgálatába állani, de amellett el van tökélve Afrikában maradni, meg kell biznia abbeli igéretemben, hogy egy brit társaságot megnyerek arra, hogy önt és csapatait alkalmazásba vegye; e társaság mostanig már valószinűleg megalakult abból a czélból, hogy Kelet-Afrikában brit birtokokat alakítson.“

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

TIZENHATODIK FEJEZET.

A PASA TÁRSASÁGÁBAN (Folytatás).

A tartomány megerősített állomásai. — Viharok Nszabéban. — Fiatal krokodilusok fészke. — Ibrahim-tó. — A zánzibáriak zsákmányszerző hadjárata a balegga falvakban. — Dr. Parke a két hiányzó ember keresésére indul. — Megint a zánzibáriak. — Egy valódi tornado. — A pasa ajándékai. — Találkozásunk Emin tisztjeivel. — Emin marhanyájai. — A *Khedive* elindul Mszua állomásáról. — Mabruki és bére. — A pasa és a sextans használata. — A helybeli törzsfejedelmek elutazása. — A *Khedive* és *Nyánza* gőzösök megérkezése katonákkal. — Előkészületeket teszünk az utócsapat fölkeresésére. — Üzenetem a csapatoknak. — Utunk Badzvánál. — A zánzibáriak bucsútáncza. — A mádi teherhordók eltűnnek. — Első megpillantása a Ruvenzorinak. — Az Albert-tó előbbi körülhajózói. — Magas iker-hegycsúcs a Keleti-Ituri folyó mellett. — A segély Eminnek Kabba Rega ellen. — Emin pasa két levele. — Tudomásunkra jut, hogy Kadongo és Muziri törzsfejedelmek támadást akarnak ellenünk intézni. — Ujabb mádi teherhordók. — Kadongo tanyáját megtámadjuk. — Mazamboni és Gavira támogatásával Muziri tábora ellen indulunk, amelyet elhagyatva találunk. — Mazamboni harczosainak phalanx-táncza. — A zene az afrikai kontinensen. — Tanyánk a Nzera-Kum magaslaton. — Különböző törzsfejedelmek ajándékai. — Muziri törzsfejedelem békét kér.

Május 4-én. — Mszua, miként mondják, Nszábéi tanyánktól gőzösön 9 órányira van; innen Tunguruig 5 óra, Vádeláig pedig 18 óra a távolság. A többi megerősített állomások nevei: Fábbo a Nilustól keletre; Dufflé, ahol a hajózás véget ér; Horiju, Láboré, Muddzsi, Kirri, Bedden, Redzéf és három vagy négy kis állomás belebb, a Nilustól nyugatra.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Ma a pasa reménynyel teljesebb hangon beszélt az Albert-tó partjainak elhagyására vonatkozó kilátásokról; a Victória-tó melléki környéke még vonzóbbnak tűnt föl neki mint először. Mindamellett az egész dologban van valami, amit nem tudok kipuhatolni.

Május 6-án. — Pihenő Nszábénél.

Ma megint viharos napunk volt; a szél-vihar reggel 8 órakor kezdődött és északkelet felől fújt. Az előbbi szélviharok délkeletről jöttek és keletnek fordultak. A fensík falainak meredek lejtői, tőlünk keletre és nyugatra, a zivatar hirdetőivel: ködděl, gőzökkel és esőfelhőkkel voltak takarva. A Nyánza egész felületét hab, tajték és fehér hullámok borították, amelyek között, midőn a parthoz közeledtek, nagy hullámvölgyeket láttunk; ez utóbbiak minden kisebb hajót, ha a vihar meglepi, nagy veszélylyel fenyegetnek.

Május 7-én. — Pihenő Nszábénél.

Ma este ebédnél a pasa tudatta velem, hogy Casati a dél felé, Uzongorán át czélba vett útnak határozottan ellene nyilatkozott és azt javasolta a pasának, hogy menjenek a Monbuttuk országán keresztül a Kongó felé. Ebből azt következtetem, hogy a pasa Casatival a hazautazásról beszélt. A Victóriát illetőleg tehát megváltoztatta a szándékát?

Május 8-án. — Pihenő Nszábénél.

Minden nap van szélvihar és eső, meg dörgő menykőcsapások hallhatók, melyeket a czikkázó villámok gyönyörű, de rémes játékai előznek meg.

Fiatal krokodilusoknak, számszerint harminczhétnek fészkét fedeztük föl, amelyek épen most bujtak ki tojásaikból. Mellesleg, azoknak, akik még nem tudják, megemlítem, hogy a krokodilusnak az első lábán öt, és a hátulsó lábán csak négy karma van. Némelyek azt

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

állították, hogy a krokodilus, a falásnál felső állkapcsát emeli föl, holott a tény az, hogy ő is, miként a többi állat, az alsó állkapcsát ereszti le.

Május 9-én és 10-én. — Pihenő Nszábénél.

Május 11-én. — Élelmi készletünk fogyófélben van. Öt ember elindult, hogy valamit keressen és tegnapelőttig még nem tért vissza. Remélem, nem fogunk megint demoralizálódni.

Jephson úr epelázban szenved.

Az Ibrahim- vagyis Dsita Nzige-tó a pasa állitása szerint csak a Victória-Nilus kitágulása, amilyen van Vádelái alatt és az Albert-tónál, a Felső-Kongón és a minő a Stanley-Pool. Ezért is az Ibrahim-tóban sok a csatorna, amelyeket egymástól szigetsorok és homokpadok választanak el. Mind Gordon mind Emin pasa a jobb partján szárazon utaztak el mellette.

Esti 9 órakor rossz hireket kaptam. Négy embernek, akiket még 4 órakor a tó homokos partján játszani láttam, egyszerre eszébe jutott, hogy északészaknyugati irányban tőlünk, a fensík lábánál fekvő nehány baleggafalúba zsákmány szerzés végett betörjön. A benszülöttek őket bekeritették, kettőt, amint látszik, megöltek; kettő pedig, akik megmenekültek, súlyos sebekkel tértek vissza.

Május 12-én. — Pihenő Nszábénél.

Ma reggel Dr. Parke-ot negyvenöt puskással a két hiányzó emberünk fölkeresésére küldtem. Ezek egyike, miután egy éjjelt a vadonban töltött, reggel 9 órakor beállitott hozzánk. Hátán mély és súlyos seb volt, a melyet rajta egy utána dobott dárda ütött. Szerencsére ez nemesebb szervekbe nem hatolt be. A zánzibári azt beszéli nekem, hogy a falúban lisztért húst cserélt be; egyszerre maga előtt puskalövéseket hall, amire hirtelen nagy zürzavar támad. A benszülöttek az egyik

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

oldalra, ő a másikra szaladtak, azonban egyszerre csak azon vette észre magát, hogy üldözik; kapott is mindjárt a hátán dárdától egy sebet. Ugy kezelte most a dolgát, hogy üldözői elől megmeneküljön, míg végre a vizfolyás magas fűvében sikerült elrejtőznie, mialatt egy sereg benszülött mindenfelé kereste. Itt feküdt azután egész éjjel; midőn pedig a nap fölkelt, kidugta a fejét, körülnézett és senkit sem látván, eljött hozzánk a tanyára.

Hogy miként történtek ezen esetlegességek, avval soha sem jöttem egészen tisztába; vajjon a benszülöttek vagy a zánzibáriak voltak-e a támadók? Az utóbbiak a maguk elbeszélését az esetről rendkivül valószinüvé tudják tenni; de a hazugság mesterségében ez emberek oly gyakorlottak, hogy gyakran téves útra vezetnek. Ellenben ez esetben a valóságnak kitudakolása oly kevés reménynyel látszott kecsegtetni, hogy én e dologról, mondám nekik, a következőképen gondolkozom:

„Ti zánzibáriak, ameddig ti naponként öt font lisztet és ugyanannyi font húst kaptok, olyan lustákká váltok, hogy még a gőzösig sem mennétek el élelmi szerekért, amelyek a távolléte alatt kelleni fognak. A gőzös most már több napja elment, enni valóitok már-már elfogytak; hiszen az természetes, mert ki győzne nektek annyi húst adni, amennyit el birtok pusztítani; és most engedély nélkül elhagyjátok a tábort és elmentek lopni a baleggákhoz. Jó nagy csoportban indultatok meg, amint hallom, de sokan látván, hogy a falú meglehetősen tele van benszülöttekkel, okosabbak voltak mint a többiek és egy kis húson lisztet vettek; vakmerőbb társaitok azonban tovább mentek és elkezdtek tyúkokat lopni. A benszülöttek ezt rossz néven vették, nyilaikkal a tolvajokra lőttek, akik viszont puskáikból tüzeltek; ezt általános futás követte. Egyikötök elesett, én pedig elvesztettem egy puskát; hármatok megsebesült; ezek hosszabb

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

ideig nem lesznek munkára képesek. Ez a dologban a valóság és ezért nem is adok nektek orvosságot. Gyógyítsátok meg magatok a sebeiteket ha birjátok, és ti hárman, ha meggyógyultok, meg fogjátok nekem a puskát fizetni.

Május 13-án. — Pihenő Nszábében.

A doktor a hiányzó emberek kereséséből visszatért; egyebet nem végzett, mint hogy két kis helységet fölégetett és távol álló csapatokra egy párszor rálőtt. Sem a zánzibárinak hulláját, sem a winchestert megtalálni nem tudta. Emberünk elestének helyét jó csomó vér jelölte; valószinü azonban, hogy ellenségei közül ő is többeket megsebesített.

A mult éjjel valóságos orkán dühöngött. A délkelet-keleti és északkeleti látóhatáron koromfekete felhők tornyosultak; el is voltunk arra készülve, hogy az éjjel megázunk, de arra már nem, hogy a szél akkora kemény erővel fog ránk nehezedni, amely tanyánkat tönkre teszi és sátrainkat földönti. A zaj, amelylyel közeledett, hasonlított ahhoz, amit egy töltés beszakadása vagy az összezúzott viztartóból kiömlő viz szokott okozni. Az eső, ilyen hatalmas erőtől hajtatva, mindenüvé behatolt. Semmiféle elővigyázat, amire a Nyánza-melléki időjárás körül szerzett tapasztalataink megtanitottak, nem mentett meg az esőnek sűrű, behatoló hatalmától és annak finom cseppjeitől. Az orkán a kunyhók és sátrak alatt, a sátorfák mentén, a jól elzárt ablakokon, ventilátorokon és ajtókon keresztül behajtotta a vizet, mig csak ki nem öntött. A koromsötét éjszakában, süketítő dörgések közben a szél és viz ellen küzdeni oly sikertelen törekvés volt, hogy más menedékünk nem maradt, mint csendben és némán az egész bajt elviselni. Megvirradván, a nap nyugodt tófelületre, felhőfoszlányokkal takart égboltozatra, gőztömegbe burkolt fensík-csúcsokra, elpusztult tanyára,

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

feldöntött sátrakra és elázott bútorokra sütött. A hullámverődés zaja olyan borzasztó volt, hogy vágy támadt lelkünkben az egymás felé vetődő hullámokat és a tó viharos fölületét nappali világnál látni. Kivánatos, hogy az öreg *Khedive* biztos kikötőben töltötte legyen az éjjelt, különben bizonyosan megfeneklett.

Május 14-én. Pihenő Nszábénél.

A *Khedive* gőzös hozván magával köleskészletet és egy pár fejős tehenet, ma délután megérkezett. A pasa pedig mosolyogva állított be hozzánk, szivesen fogadott ajándékokat adván mindegyikünknek. Nekem viszonzásul egy pár czipőért, amit az utócsapat megérkezésekor fog kapni, egy pár erős csizmát adott; Jephsont egy inggel, egy alsó inggel és egy gatyával boldogította; Dr. Parke pedig, akinek holmija nagyobb részét egy szökevény zánzibári ellopta, egy kék zubbonyt, egy alsó inget és egy gatyát kapott. Mindegyikünknek jutott egy-egy fazék méz, egy pár banyána, narancs, görög dinnye, hagyma és só. Végül én magam kaptam egy fontra való „mézharmatos“ dohányt és egy palaczk füstölt húst.

Ezek az ajándékok, különösen a ruhák, amelyeket tisztjeink Emin pasától kaptak, mutatják, hogy nem volt ő olyan szükségben mint mi képzeltük és hogy nem volt szükséges az előcsapatnak oly nagy sebességgel előre sietnie.* Mi minden kényelmi czikkeinket és tartalékruháinkat Jambujában hagytuk és csak siettünk előre, hogy megmentsünk egy férfiút, aki, hitünk szerint, nemcsak a védelmi eszközök hiánya és ellenségei miatt van nagy szükségben, hanem ruhákban is hiányt szenved. A kétszeri menetünkön kivül, amely az Albert-tóhoz vezetett,

* Ennek daczára Emin pasa 1888. márczius 25-én, ötven nap előtt a Petermann-felé Mittheilungen kiadójának egy levelet irt, amely a következő szavakkal végződött: „Ha Stanley nem jő, veszve vagyunk“.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

tartok tőle, hogy Barttelot őrnagynak és az utócsapatnak megmentése végett is még messze el kell majd mennünk; mert az Isten tudja, hogy az hol van. Talán még Jambuját el sem hagyta; ha ez áll, még 1300 mértföldnyi külön-útat kell megtennünk. Borzasztó hosszú ez az út a rémes vidékeken keresztül és én félek, hogy sok, igen sok jó lelket fogok még elveszteni, mielőtt annak vége lesz. Azonban teljesedjék az Ur akaratja.

A pasa ma Szelim bejt és Avas Effendi őrnagyot meg más tisztjeit mutatta be nekem. Két vagy három nappal ezelőtt fölemlítettem neki, hogy nagy segítségemre szolgálna, ha Nyámszásszi szigetén egy kis állomást építtetne; itt biztosak volnánk benne, hogy népével könnyen közlekedhetünk; azonkivül benne több gabonát is fölhalmozhatna az esetre, ha az egész expedicziő összegyűl; mindezt szivesen megigérte. Azonban be kell vallanom, ma egy kissé elcsodálkoztam, midőn Avas Effendihez az őrnagyhoz fordult és mint én gondolom, inkább kérő hangon így szólt hozzá: „És most igérje meg itt Stanley úr előtt, hogy ez állomás építése czéljából, amit Stanley úr annyira kiván, negyven embert rendelkezésemre bocsát.“ Van ebben a dologban valami, amit én nem értek. Annyi bizonyos, hogy amaz ideálnak, amelyet én magamnak egy kormányzóról, alkirályról és a népek vezetőjéről alkottam, nem egészen megfelelő az alattvalókkal ilyen hangon beszélni.

Ma megint beszélgettem Emin pasával; ez alkalommal meggyőződtem, hogy nem csak még egyszer kell majd az Albert-Nyánzához eljönnünk, hanem még azután is legalább két hónapig kell várnunk, míg népét össze birja gyűjteni. Ahelyett, hogy távollétünk alatt azonnal hozzá fogna népe összeszedéséhez és az út előkészítéséhez, várni akar rám, míg az utócsapattal ide érkezem, és innen Dufflé-be megyek, hogy népét rávegyem,

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

hogy minket elkisérjen. Még mindig abban a meggyőződésben él, hogy népe Egyiptomba nem megy, de talán arra rábírható, hogy a Victória-Nyánzához eljőjjön.

Megkérdeztem ez alkalommal, igaz-e a hir, hogy egyik betörése alkalmával a nyugati marhatenyésztő vidékekre 13000 darabot szerzett.

„Oh az nem igaz; túlzott, aki azt mondta. Egy bizonyos Bakhit bejnek, Raouf basa főkormányzósága idejében betörvén Makrakába, sikerült 8000 darabot elfognia; azonban ezen tetteért keményen megrótták, mondván, hogy az ilyen nagyban folytatott rablások csak az országok elnéptelenedését vonják maguk után. Ez volt a legnagyobb marhanyáj, amit egyszerre kaptunk. Nekem is volt ugyan alkalmam élelemszerzés czéljából csapatokat kiküldenem; azonban 1600 darab volt a legnagyobb szám, amit egyszerre szereztünk. Más ilyen razziák behoztak 500, 800 és 1200 darabot.

Tegnap és ma gyönyörű időnk volt. A hőmérséklet az árnyékban Fahrenheit-fokokban kifejezve, a következő volt:

Reggel	9 órakor,	délkeleti	szellő . .	86°
„	10.30 „	„	„ . .	88^{0}_{30}
Délután	1.30 „	„	„ . .	88^{0}_{30}
Esti	7 „	„	„ . .	76°
Éjfélkor		„	„ . .	73°
Reggel	6 órakor	„	„ . .	73°

Kompenzált aneroid-barometer, 2350 láb közepes magasság a tenger szine fölött.

Május 16-án. Nszábéi tanya.

A *Khedive* gőzös ma reggel Mszua állomásra, és Tunguruba és talán Vádeláiba is elevezett, hogy a vadonban az éhinség következtében elpusztult teherhordóink pótlására hamarosan összehozzon egy csapatot. Casati

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

kapitány és Vita Hasszán úr, a tuniszi patikárius vele mentek.

Hogy embereimet foglalkoztassam, a síkságon keresztül Badzva-falúig egy egyenes út vágásához fogtam. Ha innen elutazunk, hasznát fogjuk venni, mert rövidebb lesz az útunk, mintha Nyámszásszi szigetét megkerülve a régi Kavalli mellett haladnánk el.

Tolmácsunk Fetteh, aki a besszei csetepatéban gyomrán megsebesült, már fölépült és kezdi visszakapni előbbi testsúlyát.

Mabruki, Kasszim fia, kit a mult napok valamelyikén a bivaly úgy összemarczangolt, szintén javul lassan.

Azon az emberen, aki a Lando falvaiba intézett rablókalandja alkalmával hátán a dárdától sebet kapott, gyors javulás jelei mutatkoznak.

Mi most szénakazal formájú kunyhókban lakunk és (Emin pasa szerint) az Albert Nyánza-tartomány intézőinek tarthatjuk magunkat.

Május 17-én. Nszábéi tanya.

Az útunk a Badzva falú felé most 2360 lépés hosszú.

Május 18-án. Nszábéi tanya.

Vadászaink, midőn töltéseket kapnak, azt akarják, hogy előbb tegyük le a földre. Bajt okozna, mondják, ha egyenesen a kezünkből vennék át.

A két utóbbi napon a pasát, bevezetésül a hajózás mesterségének tanulmányaiba, a sextans használatára oktattam. Mindeddig egyedüli megfigyelő eszköze a prizmás kompassz volt; mivel pedig eltéréseit fölismerni még nem tudta, valószinű, hogy helymeghatározásai egyedül a tájoló segítségével megejtett helymeghatározások.

Kasszim fia, a feldühödött bivaly támadásának áldozata, ma ágyához hitt, hogy a neki járó bérre nézve

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

végső akaratát följegyezzem. Maruf barátját és fogadott testvérét Szungorot tette örököseivé. A szegény Mabruki másik barátjáról is meg akart emlékezni, de az örökösök *arra kértek, hogy ne töltse meg a mester könyvét nevekkel.* A beteg nagyon le volt verve; megmondtam tehát neki, hogy az orvos felgyógyulásában nagyon bízik. „Életed nincs veszélyben; sebeid ugyan csúnyák, de nem halálosak; mivel pedig távollétem alatt a pasa gondodat fogja viselni, mire visszatérek, mint erős embert foglak viszontlátni. Miért búsulsz úgy ma?“

„Oh, mert valami azt mondja nekem, hogy az útat többé látni nem fogom. Nézd csak, nem igazi rom-e az én testem?“ Valóban az ember szomorú látványt nyujtott; jobb szeme már elhomályosult, két bordája betört, jobb czombja és mutató ujja pedig rémitő módon szét volt marczangolva.

Mbiásszi, Kavalli törzsfejedelme két nap előtt hazautazott. Mpigva, Nyámszásszi törzsfejedelme és kisérete pedig tegnapelőtt ment el. Kija-nkondo vagyis Katonza, mert két neve van, szintén megindult hazájába (ami, mellesleg mondva, Kabba Rega zsiványainak látogatása következtében egészen vadonná vált), Mazamboni népe pedig, miután a pasát és tisztjeit az éjjel még egy búcsutánczczal szórakoztatta volt, ma reggel vett tőlünk búcsut.

Tegnap két vadászunk három bivalyt és egy vizi bakkot lőtt.

Az utóbbi négy nap és négy éjjel ezen afrikai földre és a tópartra vonatkozólag jobb gondolatokat keltett lelkünkben, mint a minőket eddig tápláltunk. Az időjárás egy kicsit meleg volt ugyan, de a tó felől könnyű csendes szellő fujdogált, amely épen elég erős volt arra, hogy a lelógó lombozatot mozgásban tartsa; ez hűsitett és kellemes hatású volt. Az éjjelek frissebbek voltak.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

A ragyogó, tiszta égen a hold a fensík teteje fölött magasan állott, a tavat rezgő ezüst felületté változtatván; a tó zúgó és soha nem nyugvó hullámcsapása a keleti szél könnyű fuvallatától hajtva, lassú és nehézkes tempóban csapkodta a szürke homokos partot. A zánzibáriak és benszülöttek pedig, akik a mult deczemberben oly dühös ellenségekként állottak egymással szemben, a békés és nyugalmas élet megünneplésére és tiszteletére, minden éjjel jó későig énekben és kardalokban meg buzgó tánczokban egymással versenyeznek.

Május 19-én. — Nszábéi tanya.

A Badzvába vezető útunk ma már három és egy harmad mértföld hosszú. Egy bizonyos vonal mentén csak a füvet kell fölásnunk és megvan a szép ösvény, amely minden 200 lábnyira egy lábbal, alig észrevehetőleg, emelkedik.

Május 20-án. — Nszábéi tanya.

Ma reggel sátramban két kis barna, átlátszó rézszinű kigyót fogtunk.

Május 21-én. — Nszábéi tanya.

A pasa most már nagyon jól tudja a sextanst leolvasni. Az index-hiba fölismerésében is haladást mutat; mivel rövidlátó, e gyöngesége akadályul szolgál, de azért ügyes és nagyon buzgón igyekszik a megfigyelés-módot az eszközzel eltanulni. Gyakorlatul ma délben a delelést figyeltük meg. Másfél mértföldnyi távolság mellet 70° 54′ 40″ magasságot figyelt meg, a szem magasság öt láb levén. Az index-hiba 3′ 15″ hozzá adandó.

Május 22-én. — Nszábéi tanya.

Ma reggel 9 órakor megjött a *Khedive* és a *Nyánza*, ez utóbbi egy kirakó-sajkát vontatván maga után; a gőzösök 80 katonát, a második zászlóalj őrnagyát és adjutánsát, meg 130, a mádi törzsből való teherhordót

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

hoztak magukkal. Ajándékul ez alkalommal rákit (tiz gallonos matróz palaczkban az orosz vodkához hasonló pálinkát, a pasa szeszfőzőjéből) gránátalmákat, narancsokat, görög dinnyéket és több hagymát, azonkivül hat juhot, négy kecskét, végül egy pár erős szamarat — az egyiket az én, a másikat Dr. Parke számára — kaptunk. A *Nyánza* gőzös körülbelül 60 láb hosszú és 12 láb széles. Holnapután szándékozom az Albert-tavat elhagyni, és az expediczió utóhadának fölkeresése czéljából útnak indulni.

A pasánál hagyom Mounteney Jephson urat, három szudáni katonát, Binzát, Dr. Junker egykori inasgyerekét és a szerencsétlen Mabrukit. Az idehozott holmiból — a már átszolgáltatott harminczegy remington-ládán kivül — itt hagyok két ládát winchester-töltésekkel, egyet sárga rézdróttal, egy lámpát, egy mérő vasat és az *Advance* aczélcsolnakot, fölszereléseivel együtt.

A pasa kivánságára üzenetet írtam, amelyet Jephson úr fog a csapatoknak fölolvasni. Az üzenet így hangzik:

„Katonák! — Több hónapi fáradságos utazás után a Nyánzához érkeztem. Én egyenesen Tevfik khedive parancsára jöttem ide, hogy titeket innen kivezesselek és nektek az útat haza felé megmutassam. Mert tudnotok kell, hogy az el Abiad folyó el van zárva, hogy Khártum Mohamed Achmet követőinek kezeibe jutott, hogy Gordont híveivel együtt megölték és hogy Berber meg a Bahr-el-Gazal között minden gőzöst és csolnakot elfoglaltak és hogy a hozzátok legközelebb eső egyiptomi állomás a Dongola alatt fekvő Vádi Halfa. A khedive és barátaitok a megszabadítástokra négyszer tettek kisérletet. Először Gordon pasát küldték el Khártumba, hogy titeket, mindnyájatokat haza vigyen. Tiz havi kemény tusa után Khártum elesett és Gordon meg katonái megölettek. Ezután az angol katonák kisértették

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

meg Lord Wolseley vezérlete alatt Gordon pasát bajából kiszabadítani. Ezek azonban négy nappal megkéstek, mert Gordon pasát halva és Khártumot az ellenség kezében találtak. Azután Dr. Lenz, hires utazó, a Kongó mentén küldetett ki, hogy kitalálja a módját, miként lehetne rajtatok segiteni. Lenz azonban nem talált elég embert, akik vele menjenek és ezért haza térni kényszerült. Dr. Junker fitestvére Dr. Fischert küldötte ide; azonban útjában ez sok ellenségre talált és szintén hazament. Ezeket azért mondom el, hogy lássátok, mennyire nincs igazatok abban, ha azt hiszitek, hogy Egyiptom rólatok megfeledkezett. Nem, a khedive és nagyvezére, Nubar pasa, mindig gondolt rátok. Ugandán keresztül vették ők annak is hirét, hogy mily bátorsággal védtétek meg állomásotokat és hogy mily hívek maradtatok katonai kötelességeitekhez. Ezért engem küldtek ide, hogy mindezeket nektek elmondjam; elmondjam, hogy rólatok csak jót gondolnak és hogy jutalom is vár reátok; azonban ezért el kell jönnötök velem Egyiptomba, hogy megkapjátok fizetéseteket és jutalmatokat. Evvel együtt azonban a khedive azt is üzeni nektek általam, hogyha az útat nagyon hosszúnak tartjátok és féltek azt megtenni, itt maradhattok; de ez esetben nem vagytok többé az ő katonái és fizetéseteket azonnal beszüntetik és ha azután bárminő bajba keveredtek, nem szabad őt, csak tenmagatokat okolnotok. Ha elszánjátok magatokat arra, hogy Egyiptomba jöttök, én megmutatom nektek az útat Zánzibárba, ott hajóra szállítalak, elviszlek Szuezbe és onnan Kairóba; ott azután megkapjátok a fizetéseteket, ami megérkezésetek napjáig kijár; minden előléptetés, amiben részesültetek, számotokra biztos marad és minden jutalmat, amit nektek itt igértek, ki fognak az utolsó krajczárig fizetni.

Tisztjeim egyikét, Jephson úrat elküldöm hozzátok és át is adom neki a kardomat; ő fogja nevemben ez

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

üzenetet fölolvasni. Én most visszamegyek, hogy embereimet és holmimat összeszedjem és ide hozzam a Nyánzához; nehány hónap mulva megint visszatérek ide, hogy megtudjam, mi a mondani valótok. Ha azt mondjátok, ám menjünk Egyiptomba, én megmutatom nektek az oda vezető biztos útat; ellenben, ha azt mondjátok: mi az országot elhagyni nem akarjuk, búcsut veszek tőletek és saját népemmel Egyiptomba visszamegyek.

Az én Istenem áldjon meg benneteket.

Jó barátotok
(Aláirva:) Stanley.

Május 23-án. — Pihenő.

A zánzibáriak ma este a pasát és tisztjeit búcsu tánczczal mulattatták. Ámbár teljes tudatában vannak azon veszélyeknek és fáradalmaknak, amelyek a holnap kezdődő úton rájok várnak, egyiken sem látszanak az aggodalom jelei. Annyi azonban bizonyos, hogy sokan közülök holnap fogják a pasát utoljára látni.

Május 24-én. — Menet Badzva-falúig 10 mértföld; megtettük 4 óra alatt.

Emin pasa ma hajnalban egy csapatjával uj útunkon megindult, és körülbelül két mértföldnyire a tótól megállapodott. Kijelölvén a mádi-teherhordóknak helyöket a sorokban, az előcsapat egy negyed hétkor a tanyát elhagyta és nyugati irányban útnak indult. Félóra mulva oda értünk, hol a pasa szudáni katonái az út mellett sorban állottak; ők üdvözöltek, mi elhaladtunk mellettök; a pasa még egyszer meleg köszönetet mondott és azután elbúcsuzott.

Az uj út végén huszonegy mádi a sereg soraiból kilépett és észak felé hirtelen eltünt. Mig mi Badzva felé útunkat folytattuk, tizennégy embert visszaküldtem, hogy a pasának a történteket elmondja. Körülbelül egy

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

mértföldnyire a falutól, másik futamodás támadt; nyolczvankilencz mádi egyszerre kezdett el szökni, szökése közben az utócsapatra nyilzáport lövelvén. A doktor azon hitben, hogy ez kis csoportja ellen a támadás kezdete, puskáját elsütötte rájok és az egyik mádit agyonlőtte, ami a szökevények futását csak siettette. A tizennyolczat, akik a 130-ból még megmaradtak, biztonságba helyeztük.

A pasához ezután másik követséget küldöttünk, oly czélból, hogy a menet közben történt dolgokat tudomására hozzuk.

Midőn a nszábéi tanyánktól már valami öt mértföldnyire voltunk és én délkelet felé nézve a mult hónap eseményein elmélkedtem, az egyik inasfiú figyelmemet egy hegyre fordította, amely, mint mondá, sóval van takarva; oda nézvén sajátságos alakú, gyönyörű ezüstszinű felhőt pillantottam meg, amely arányaiban és megjelenésében óriási, hóval takart hegy alakját öltötte magára. Amint tekintetemet alsó részei felé fordítottam, feltünt az aljának sötét, feketés-kék szine és már kiváncsi lettem, vajjon nem-e jelent ez megint egy ujabb orkánt; amint azonban észrevettem, hogy a keleti és nyugati fensíkot elválasztó közig leér, akkor ismertem föl, hogy amit én látok, nem képe vagy látszata valami óriási hegynek, hanem igazi tömör anyaga, amelynek tetejét hó borítja. Megállítottam a csapataimat és tábori messzelátómmal gondosan nézegettem, azután közepét a kompaszszal megmértem és azt találtam, hogy az 215°-ot mutat. Ekkor azután derengeni kezdett előttem, hogy e hegy a Ruvenzori lesz, amelyről Kavalli két rabszolgája beszélt, mondván, hogy az alkalmasint valami szikla, amelynek tetejét fehér ércz vagy efféle anyag borítja.

E magas hegyet ezután még két óra hosszat folytonosan láttuk; amint azonban a fensík lábánál fekvő

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Badzvához közelebb jutottunk, a fensík magas fala szemeink elől eltakarta.

Ezt a fölfedezést a pasával az a követség tudatta, amelyet másodszor küldtem ki. Midőn e tárgyról elgondolkoztam, az lepett meg, hogy sem Baker, sem Gessi, sem Mason sem Emin már régen nem fedezték föl.

Gessi pasa volt az első, aki az Albert-tavát körülhajózta; ő a nyugati part mentén evezett délre, megkerülte a tó déli végét és a keleti part mentén folytatta útját.

Mason bej 1877-ben volt a második; ő Gessi útját követte avval a szándékkal, hogy csillagászati helymeghatározásokat tegyen, amit elődje nem tehetett.

Emin pasa, tizenegy évvel később, délnek hajózott, hireket keresvén a fehér emberről, aki, mint mondák, a tó déli végében van.

Ha ezt a tóval takart hegyet a Nyánza melléki síkságról meglehetősen lehetett látni, mennyivel jobban láthatónak kell annak lennie a tóról és azért csodálnom kell, hogy azon urak közül egyik sem vette észre. Baker pedig „gyönyörű szép tiszta napon“ ez irányba nézvén csak a végnélküli tavat látta.

Midőn Jephson és Parke urak a csolnakot Kavalliból a tóhoz vitték, fölemlítették, hogy hóval takart hegyet láttak; ez utóbbi tiszt pedig visszatértekor az Unya-Kavalli alacsony hegységre mutatván, azt kérdezte, lehetséges-e, hogy az ilyen magaslatokon havat lehessen találni. Mivel e magaslatok legmagasabb csúcsa 5500 lábnyira sem lehet a tenger szine fölött, tagadólag válaszoltam; a doktor mindamellett megmaradt az állítása mellett; ő mégis bizonyos benne, mondá, hogy látott havat. Megmagyaráztam neki akkor, hogy az egyenlítői tartományokban 15000 láb magasnak kell lenni azon

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

helynek, hol az eső örökös hóvá fagy; az megeshetik, hogy a trópikus vidék alacsonyabb részein is esik jég vagy valami hideg légáramlat következtében hó is, de ez a hideg csak rövid ideig tarthat és a trópikus eső vagy a trópikus föld melege a jeget és havat csakhamar elolvasztja és eltünteti. Midőn a fensík tetején, Bundi-i tanyánkon voltunk, Unya Kavallit és a többi hegyeket tisztán láttuk, olyan magaslatot azonban nem vettünk észre, amely a tenger szine fölött 6000 lábnyira lett volna.

Figyelembe véve e tényeket, világos, hogy egy hegyet 70 mértföldnyi távolságból — amennyire én azt becsülöm — csak a légkörnek bizonyos sajátos állapotában láthatni; közeli tárgyakat vagy olyanokat, amelyek 10, 15 vagy 20 mértföldnyire vannak, ha a légkör meglehetősen tiszta, még megkülönböztethetünk; azonban az olyan nedves vidéken mint ez, derült napon az áthevült földből annyi gőz száll föl, hogy már 30 mértföldnyi távolságban is vastag köddé sűrűsödik, amelyen az emberi szem át nem lát. Időnként azonban széláramok ezt a ködöt eloszlatják és oly tárgyakat tesznek láthatókká, amelyeket, nagy csodálkozásunkra, előbb nem vettünk észre. Igy például mult deczemberben, midőn a Nyánzától a Bodo-erődbe mentem vissza, a Keleti-Ituri közelében fekvő fensíkról, kompaszszommal egy magas, iker-hegycsúcs magasságát határoztam meg, föl is jegyeztem magamnak, hogy az iker-csúcsban végződő tömeget láttuk; azonkivül Jephson urnak is megmutattam. Sajátságos azonban, azóta nem láttam, holott ugyanazon a helyen azóta már kétszer is voltam.

Ma délután Kavalli ment el 400 emberével tanyánk mellett, hogy támogassa Emint azon támadásában, amelyet Kabba Rega ellen tervez. Katonza és Mpigva, Nyámszásszi fejedelme, talán hasonló számú emberrel fogják megsegíteni.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Ma a következő leveleket kaptam a pasától. Midőn azt mondja, hogy büszke rá és örül neki, mert társaságunkban volt: azt hiszem abban mindnyájan egyetértünk, hogy ő bennünket részesített legalább is annyi örömben, mint mi őtet.

Nszábéi-tanya.
1888. május 25-én, reggel 5 órakor.

Kedves Uram!

Nem is kell mondanom, mennyire sajnálkoztam, midőn hallottam ama szerencsétlenségről, melyet mádiembereink szökése okozott. Azonnal több kereső csapatot küldtem szét; sajnálattal kell azonban tudatnom, hogy délig erőlködéseik sikertelenek maradtak, bár Sukri aga és csapatja, amely tegnap Kahanamába ment, még nem tért vissza.

A véletlen úgy akarta, hogy midőn Dr. Parke ideérkezett, Mszua-állomásról is egy csolnak jött meg, magával hozván a hirt, hogy Duffléból 120 teherhordó érkezett oda. Rögtön elküldtem értök a *Khedive* gőzöst, amelyet még ma éjjelre visszavárok. Amint a kérdéses teherhordók itt lesznek, az egész csordát, embereim egy csapatjának kiséretében, azonnal útnak indítom.

Engedje meg, hogy a hóval takart hegyet illető nagyszerü fölfedezése alkalmából én legyek az első, aki üdvözlöm. Tekintsük azt jó előjelnek a további irányra nézve, amelyet a Victóriához vezető útunkon követni fogunk.* Ajánlanám önnek, térjen le ma vagy holnap az útjáról, hogy szemügyre vehesse ezt az óriást.

Azon reményben, hogy még ma reggel öntől egy pár sort kapok, fogadja a jövőre nézve legjobb kiván-

* Ebből is látszik, hogy a Victória-tóra vonatkozó javaslattól el volt ragadtatva.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

ságaimat. Mindig büszkén és örömmel fogok visszaemlékezni azon nehány napra, amelyet társaságában tölthettem.

Ezek után maradok, kedves uram

igaz híve
(Aláírva:) Dr. M. Emin.

Nszábéi-tanya.
1888. május 26-án, délután 2 óra 30 p.

Kedves Uram!

Tegnapi kedves és igen érdekes levelét megkaptam; emberei kézbesítették. A gőzös épen most érkezett meg, de csak nyolczvankét teherhordót hozott, mivel a többiek Tunguru és Mszua között az útról megszöktek. Ezért is huszonöt katona és egy tiszt kiséretében csak ezt az egy pár embert küldöm azon reményben, hogy némi hasznukat veheti. Fegyvereiket összegyűjtetvén, a tisztnek adtam át; szíveskedjék azokat tőle átvenni. Tegnap este hallottuk, hogy szökevényeinek sikerült Magungáig jutniok; ott az embereknek azt mondták, hogy én küldtem őket.

A tiz ember, akiket szives volt ide küldeni, a teherhordók kiséretében van, szintúgy Kavalli és emberei is. Tegnap Katonza tanyáján elfogtam Ravidongo* egy kémét; azt mondtam neki, hogy helyesebben cselekednék, ha visszavonulna; e tanácsomat meg is fogadta. Kavallinak elmondtam azon okokat, hogy miért nem akarok most Ravidongoval összetűzni, azután megkértem, térjen önhöz vissza. Ő szivesen beleegyezett; kapott egy pár ajándékot és most a futárokkal együtt indul vissza. Azt is kéri továbbá tőlem, kérjem meg önt, hogy küldje ki nehány emberét fitestvérének, Kadongonak elfogatására,

* Ravidongo Kabba Rega főbb generálisainak egyike.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

aki a vavitukkal egyetemben valahol a székhelye körül tartózkodik.

Törekedni fogok mindenképen arra, hogy az uj hóhegyet akár innen, akár más helyről, ahová elmenni szándékozom, megláthassam. Igazán csodálatos, ha az ember meggondolja, hogy ön bárhová megy, fölfedezéseivel megelőzőit mindig fölülmulja.

És most, mivel legalább egy ideig alkalmasint ez az utolsó szó, amelyet önhöz intézhetek, engedje meg, hogy még egyszer megköszönjem azon nagylelkü fáradozásokat, amelyeknek értem magát alávetette és alávetni fogja. Engedje meg, hogy még egyszer megköszönjem azon barátságot és jóindulatot, amelyet egymással való érintkezéseinkben irántam tanusított. Ha nem találok szavakat kifejezésére azon érzelmeknek, amelyek lelkemet most eltöltik, bocsásson meg. Nagyon is soká élek már Afrikában; nem csoda, hogy egy kicsit elnégeresedtem.

Az Isten vezérelje útjában és áldja meg munkáját!

Igaz híve

(Aláirva:) Dr. Emin.

Május 25-én és 26-án. Pihenő Badzvában.

A pasa fölhagyott abbeli tervével, hogy Unyorot megtámadja; szövetségeseit, akiknek sok megboszulni valójuk volna, hirtelen haza bocsátotta.

Délután a Bundi-dombon épült faluból baleggák jöttek le és titokban tudtunkra adták, hogy Kadongo és Muziri — ez utóbbi egy harczias és hatalmas törzsfejedelem — egyesítették haderejöket és a Gavira, meg Mazamboni közt fekvő úton meg akarnak támadni. Mi a harczra nekik semmi okot sem adtunk, ha csak elegendő és törvényes oknak azt nem tartják, hogy versenytársaikkal barátságban vagyunk. Bodo-erődig, 125 mértföld hosszú útra összesen 111 puskám és minden puskához

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

kerek tiz töltésem van. Ha a nyilt, sík vidéken elszánt támadást intéznek ellenünk, egy pár percznyi tüzelés tehetetlenekké fogna tenni. Ezért is más eszközökhöz kell nyulnom. Carlyle Tamás azt tartotta: a legnagyobb bölcseség az, ha az ember tudja és elhiszi, hogy az a komoly dolog, amelynek teljesitésére a szükség kényszerit, a legbölcsebb, a legjobb és az egyedüli tény, ami kell. Először Kadongot fogom megtámadni és azután katonáimat egyenesen Muziri ellen vezetem és ha szükséges, utolsó töltéseinknek is jó hasznát fogjuk venni. E merész mozdulatunk a szövetséget talán szét fogja robbantani.

A pasa gyorsan cselekedett. Délben erős őrség fedezete alatt nyolczvankét friss teherhordó érkezett meg hozzánk; három katona pedig határozott utasitást kapott, hogy engem elkisérjen. Miután őket ránk bizták, minden zánzibári kapott egy mádit, akire vigyáznia kellett.

Félnégykor, midőn a nap erősen sütött a szemünkbe, megkezdtük a fensík meredek lejtőjén a rettenetes fölmászást és félórával nap lemente után, félhétkor a tetejére, Bundi-i tanyánkra érkeztünk.

Miután tanyánk köré erős őrséget állitottunk, a legválogatottabb embereink közül negyvenet kiválasztottam és előkészitettem őket, hogy két zánzibári vezetőnek vezérlete alatt éjjel lepjék és támadják meg Kadongo tanyáját. Benszülött szövetségeseink közül nehányan önkényt vállalkoztak, hogy megmutatják a dombon épült falút, amelyben lakik.

Éjfél utáni egy órakor a csapatot útnak indítottuk.

Május 27-én. — Reggeli 8 órakor a Kadongo megtámadására kiküldött csapat visszaérkezett, teljes sikerrel oldván meg faladatát; azonban Kadongo maga azt kiáltozván, hogy ő „Bula Matari"-nak barátja, elmenekült. Sem marhákat, sem kecskéket nem kaptunk, mivel Kadongo csapatja a helyet csak ideiglenesen szállotta meg.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Felszedtük azután málháinkat és Gavira felé megindultunk. Alig tettünk egy pár lépést, nagy csoport embert láttunk felénk közeledni, amelynek élén egy ember vörös zászlót vitt; ezt a zászlót az ember messziről Zánzibár vagy Egyiptom zászlajának nézhette volna. Nem tudván, hogy miféle csapat ez, magállottunk; egy pár perczczel később azonban fölismertük Kattot, Mazamboni testvérét, akit fejedelme elénk küldött, hogy üdvözöljön és további mozdulataink felől kérdezősködjék. Csodálkoztunk ez emberek ügyességén, akik oly hamar megtanulták példánkat követni; mert ha a zászló miatt a támadást el nem halasztjuk, barátainkat, őket Muziri hadserege előcsapatának tartván, könnyen megbánthattuk volna.

Nehányukat nálam tartottam és azután Kattonak meghagytam, siessen vissza Mazambonihoz, a fitestvéréhez és mondja meg neki titokban, hogy Muzirit, mivel bennünket útközben meg akart támadni, holnapután hajnalban megrohanni szándékozom és tőle, mint szövetségesemtől elvárom, hogy más nap annyi katonát fog nekem hozni, amennyit csak tud. Katto ezt lehetségesnek tartotta, ámbár a bejárandó út hosszát tekintve, az idő nagyon rövid volt. Mi ekkor Gavirától hat mértföldnyire voltunk; onnan Mazamboni falujáig a távolság tizenhárom mértföld, vissza Gavirához persze megint ugyanannyi; időközben azután egy kis időre volt szükség, hogy a Mazamboni rangjának megfelelő számban a harczosokat titokban összehozzák és egy pár napra élelmi szereket is gyűjtsenek.

Dél felé Gavira falvába érkeztünk. Itt a törzsfejedelemnek azt javasoltam, csatlakozzék hozzánk, intézzük a támadást egyesült erővel; Gavira készségesen megigérte.

Május 28-án. — Pihenő. Élelmi szerekből bő jutalékokat kaptunk haderőnk számára, amely ekkor 111 zán-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

zibáriból, 3 fehér emberből, 6 szakácsból és inasgyerekből, 101 mádiból és a pasa legénységéből való 3 katonából, összesen 224 emberből állott, amelyekhez még egy pár tuczat benszülött járult, akik önként követtek bennünket.

Egy órával nap lemente után maga Mazamboni is megérkezett, hozván magával körülbelül 1000, nyilakkal és dárdákkal fölfegyverzett katonát. Csapatai a Gavira és Muziri kerülete közt elterülő batáta-földeken ütöttek tanyát.

Május 29-én. — Reggeli három órakor, szép holdvilágos éjjel az északnyugatnak vezető úton Uziri felé megindultunk. Elől ment Mazamboni hadának körülbelül 100 legbátrabb embere; a többiek hozzánk csatlakoztak; Gavirának mintegy 500 tagból álló hada utócsapatul szolgált. Czélunknak megfelelőleg menet közben mély csend uralkodott.

Reggel 6 órakor Uziri határaihoz értünk és egy pár perczczel később, miután mindegyik vezér megkapta utasításait, — amelyek szerint Dr. Parke-nak hatvan puskással a czentrumba, Kattonak, a testvérei harczosainak élén a balszárnyra, és Mpingának meg Gavirának pedig a maguk embereivel a jobb szárnyra kellett állania, — a támadó haderő gyorsan előre nyomult.

Az eredmény végtelenül nevetséges volt. Mpingának vahuma pásztorai értesítették a támadásról Muziri vahuma pásztorait, Mazamboni vahumái pedig hasonló közlékenyek voltak az ellenségnél levő honfitársaik iránt. Ennek következtében a pásztorok Uziriből a nyájakat más útakon mind elvezették; a nyájak egyik fele Gavirához, a másik Mazambonihoz ugyanazon nap reggelén érkezett meg, amelyen a támadó haderő Uziri-országban benyomult; Muziri, a törzsfejedelem pedig, értesülvén Kadongo szerencsétlenségéről és azon hatalmas hadseregről, amely ellene sikra szállott, gyöngéden gondosko-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

dott arról, hogy az uralma alatt álló lelkek egyike se szenvedjen sérelmet. Az ország tehát egészen néptelen volt, nem találtunk abban sem juh-, sem marhanyájat sem pedig tyúkokat; csakis a magtárak voltak tele gabonával és a mezők kínálkoztak bőséges batáta-, bab-, fiatal kukoricza-, zöldség- és dohánytermésszel. Én magam titokban örvendtem az ügy vérnélküli elintézésének. Czélunk el volt érve. Rendkivül csekély lövőszer-készletünk meg volt mentve és útunkban további akadályoktól tartanunk nem kellett. Mazamboni és Gavira, azt hiszem, szintén örvendtek, ámbár bosszankodásuknak mérges szavakban adtak kifejezést.

A kunyhók egyikében egy perkussziós karabin csövére és kakasára akadtunk. Ez utóbbin „John Clive III, 530“ felirat volt olvasható. Ez a fegyver Kabba Rega látogatásának volt a maradványa, akinek embereit körülbelül egy évvel ezelőtt Muziri csunyán megvert volt.

Délután Mazamboni harczosai, számra nézve 1000-en egyesültek, hogy a Muziri ellen kivívott vér nélküli győzelmet phalanx-tánczczal megüljék. Afrikában a táncz főképen durva bolondozásból, túlzott taglejtésekből, ugrándozásból és a test ide-oda forgatásából áll, a mihez egy vagy több dob adja meg a taktust. Ehhez járul még mindig a nagy lárma és a hangos nevetés; mindez, miként a művelt népeknél a dervisszerű forgolódás és piruettezés, a barbároknak mulattatására szolgál. Gyakran a falubeliek alkotta félkörből két ember kilép és dob vagy kürt meg általános tapskiséret mellett duettben énekel; máskor ismét kakastollakkal, zörgő tökhéj-sorral, kis, golyóalakú csörgőkkel, és az afrikai ékszerekkel: emberi-, majom- meg krokodilus fogakkal, fantasztikusan fölcziczomázva csak egy lép elő és szolót énekel; de karéneknek mindig kell lenni; minél nagyobb a kar, annál jobb; és meg kell vallanom, hogy valahányszor a férfiak,

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

asszonyok és gyermekek a dobok hangját túlkiáltották és a tömeg fecsegésének és beszélgetésének moraja hallható volt, mindig végtelen örömet éreztem; különösen pedig akkor, midőn a szereplők a vanyamvezik voltak, akik az egész afrikai kontinensen a legjobb énekesek. A zánzibáriak, zuluk, vaiauk, vazagarák, vazeguhhák és vangindok mind az ének módszere, mind végrehajtása dolgában egymáshoz nagyjában hasonlók, ámbár vannak kisebb tánczaik és énekeik is, amelyek egymástól nagyon különböznek; azonban mind vagy végtelenül búskomorak vagy buta módon durvák. A Victória-tó körül lakó vazogák, vagandák, vakerevék, és vazongorák szomorúbbak, a nyers bárdok közül valók és énekökben van valami a keletieknek — egy Musztafának vagy Husszeinnek vagy Hasszánnak siralmasságából, aki valami kegyetlen Fatiménak vagy kőszivű Roxanának rácsos ablaka alatt szokott nyögni. Kivéve a vanyamvezieket, más népnél mind e mai napig, midőn a bandusszumák fő harczosai Kattonak, Mazamboni testvérének vezérlete alatt a phalanx-tánczhoz kivonultak, olyan zenét nem hallottam és olyan tánczot nem láttam, ami az angol hallgatóság csak ama részének is tetszett volna, amely Piccadilly bizonyos csarnokában bemutatott ültetvényes-tánczokhoz már hozzá van szokva. Mialatt egy féltuczat kis és nagy dobot ugyanannyi tökéletesen kiképzett dobos csudálatos taktusban vert és ily módon akkora lármát csapott, hogy az mértföldekre volt hallható, a dicsőséges, fehér kakastoll bóbitákkal fölcziczomázott Katto és unokatestvére Kalenyé egymáshoz lehető közel elhelyezett harmincz három emberből álló harmincz három sort ugy állított össze, hogy azok egy teljes, tömör és zárt négyszöget formáltak. Soknak ezen emberek közül a nyakukról a hátukra lelógó paizsaikon és tegzeiken kivül csak egy, másoknak két dárdájuk volt.

A phalanx lábhoz rakott dárdáival csendesen állott;

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

egyszerre csak Katto a dobok adta jelre, mély hangon vad diadalmi énekre vagy dalra fakadt; midőn pedig hangja különösen magasra emelkedett, vezérünk fölkapta dárdáját; ugyanabban a pillanatban a phalanx tagjainak feje fölé egy dárdaerdő szállott föl és a vezér énekére a hangok hatalmas kórusa válaszolt; a phalanx maga is megmozdult és bár én az első sortól ötven yardnyira voltam, székem körül a föld ingott, mint földrengéskor szokott. Az emberek lábaira néztem és észrevettem, hogy mindegyik erősen dobog és előre lép, de lépésök hat hüvelyknél nem hosszabb; és ily módon lassan de ellenállhatatlanul haladnak előre. A hangok zúgó hullámokban estek és emelkedtek, a dárdaerdő föl- és leszállt és a megszámlálhalatlan csiszolt vashegyek meg-megvillantak, amint a dobok durva és izgató zúgása szerint hol fölkapták, hol meg leeresztették. A hangok és dobszó lejtése összevágott; a folyton forgó dárdahegyek egyszerre emelkedtek és egyszerre estek; az egyesek testmozgásai egyformák voltak és amint a hetven tonnányi emberhús borzasztó súlya a lábak szabályos dobogása következtében egyszerre esett le a talajra, a szilárd kemény föld e zajt köröskörül rémesen visszhangoztatta. Mindezzel összhangzólag az ezer fej egyszerre emelkedett és egyszerre ereszkedett le; emelkedett, midőn a dicsőség energikus hangja tört elő és leereszkedett, midőn a sokaság tompa, siralmas moraja fölhangzott. Midőn a hangok zajának hatását növelendők az egyes emberek égnek emelt arczczal és hátrahajtott fővel ordítottak, a fékezhetetlen dühösséget, gyűlöletet és irtó háborút jelezvén, minden lelket az öldöklő háború szenvedélye látszott betölteni, a nézők szemei félelmesen csillogtak és karjaik összeszorított öklökkel fenyegetőztek, mintha a harczi lárma az ő lelköket is egészen betöltötte volna; de midőn a tánczosok fejeiket leeresztették és a földre néztek, a háború végső vonaglását, nyomorát

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

és gyászát szinte éreztük és önkénytelenül az özvegyek könnyeire és siralmára, az atyátlan árvák jajgatására, az összerombolt tűzhelyekre és az elpusztított hazai földre gondoltunk. Amint azonban a tömeg mindig közelebb húzódva megint hátrakapta fejét és a merev dárdahegyek csillogtak és csattogtak és a tollbóbiták inogtak és vigan zörögtek, a dacz hangos moraja tört elő és oly biztató diadalmas lárma fakadt, hogy az ember csak a győzelem dicső jeleit látta és egyedül a diadalmas büszkeség érverését érezte.

A vadul éneklő benszülöttek nagy és tömör tömege egyenesen székem felé közeledett; ekkor hirtelen az első sor vasdárdáit egyszerre leeresztette, hogy azok egyenes csillogó vonalat formáltak; üdvözletül háromszor eresztették őket le és háromszor emelték ismét föl és azután dobásra készen fölkapták, nyeleiket rázták és éktelen hadi lármába törvén ki, a sorok egymás után vad futásnak eredtek. Az izgatottság fokozódott, míg az egész négyszög három sorból álló, több forgó körré nem alakult; és miután a körök a nyilt téren körben háromszor körülfutottak, Katto herczeg megállott, a szakadatlanul szaladó tömeg pedig úgy és addig forgott, míg egyszerre zárt körré nem alakult. Alig hogy ez megtörtént, az emberek ujra négyszögbe állottak, és két félre oszlottak; az egyik fél a tér egyik végére, a másik fél a másik végére ment. Vad éneköket tovább folytatva azután egymásnak rohantak és semmi zavart sem okozva egymás közt átmentek és helyet cseréltek; borzasztó hadonázások közt azután a helység körül még egyszer körülszaladtak és forogtak, míg a tekintet a forgó alakok közt egészen megzavarodott; ekkor hirtelen mindenki nevetve és tréfálva kunyhójába ment, édes-keveset törődvén avval, hogy mozdulataik, forgásaik és dalaik bennem vagy bárki másban minő képet idéztek föl. Kétségtelenül ez volt egyike

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

a legjobb és legizgatóbb látványosságoknak, amelyeket Afrikában élveztem.

Május 30-án. — Három óra hosszat mentünk a Ndusszumában fekvő Nzera-Kum hegyre.

Mazamboni országában a Csongora, — erre a névre keresztelték a zánzibáriak a Nzera-Kum hegyet — régi tanyánk helyére mentünk; útunkban feltünő jeleit bőven láttuk annak, hogy Mazamboni a vahuma pásztorok dolgaiba mélyen bele volt keveredve, mert több pompás marhanyáj friss és jelentékeny nyomaira bukkantunk. Csakhamar meg is pillantottuk a pompás nyájakat, amint semmi veszélyt sem sejtve a finom pázsiton legelésztek; a zánzibáriak ellenben hangosan kérték az engedélyt, hogy belőlük egy pár állatot elfoghassanak. Egy perczre mély csend állott be; azonban Mazamboni, midőn megkérdeztük, hogy miként juthattak Muziri nyájai az ő földjére, nyiltan és őszintén kijelentette, hogy azok a vahumáké, akik a mult évi deczember havában, midőn velünk háborúskodott, elmenekültek és most ugyanolyan harczot Uziriben kikerülendők, előbbi helyeikre visszatértek; neki pedig bátorsága ebben őket megakadályozni nem volt és azt sem merte elrendelni, hogy menjenek más felé.

Május 31-én. — Pihenő. Mazamboni három marhával ajándékozott meg; embereinket pedig nagy mennyiségű batátán és banyánán kivül két napra való lisztadagokkal látta el. A környék kerületeiből több kisebb törzsfejedelem látogatást tett nálunk, hozván magával a táborba kecskéket, tyúkokat és köles lisztet. Urumangva, Bvessza és Gunda szintén barátságra léptek velünk. Ezekből a falukból áll az a nagy jólétnek örvendő és kitünően megmüvelt kerület, amelynek bő termékenységén a mult év deczember havának egyik reggelén annyira elcsodálkoztunk volt.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Este felé Muziritől üzenetet kaptam, amelyben tudtomra adja, hogy, mivel velem már az egész környék békét kötött, ő is szeretne barátommá lenni és hogy legközelebb, ha visszatérek a vidékekre, alkalmas ajándékok számunkra már készen lesznek.

Mivel szándékom holnap Bodo-erőd és Jambuja felé tovább indulni, most akarom leirni azt, amit a pasától személyére vonatkozólag hallottam és összegyűjtöttem.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

TIZENHETEDIK FEJEZET.

EMIN PASA SZEMÉLYÉRŐL.

Emin pasa kora és multja. — Gordon és Emin pasa fizetése. — Utolsó találkozása Gordon pasával 1877-ben. — Mikor kapott Emin utoljára lövő- és élelmi szereket és mennyit. — Öt évi elszigeteltség. — Mackay könyvtára Ugandában. — Emin képességei és rátermettsége állomására. — Nyelvészeti és egyéb tehetségei. — Emin szorgalma. — Csinos naplói. — Sukri aga elbeszéli, hogy miként menekült Emin Kirriből Mszuába. — Emin ez elbeszélést igaznak nyilvánítja. — Bizonyos természetrajzi tények, amelyeket nekem Emin mondott el. — A pasa és a dinka-törzs. — Egy oroszlán-história. — Emin és „ornithologiai tanulmányai".

Nem szándékom Emin pasa élete történetét vázolni; csak azon adatokat közlöm, amelyeket naponkénti együttlétünk alkalmával szudáni életére és hires előljárója — az örökké siratott Gordonra vonatkozólag, ő maga tudatott velem.

Emin születésére nézve német; vajjon osztrák vagy porosz német-e, nem tudom; annak az obskurus falúnak vagy városnak nevére sem vagyok kiváncsi, ahol ez eset történt. Saját kijelentése szerint negyvennyolcz éves; ezért is 1840-ben kellett születnie. Én azt hiszem, hogy ifjú korában érkezett Konstantinápolyba, hogy valami nagyhatalmú ember nyujtott neki segítséget orvosi tanulmányai közben és hogy alkalmasint ugyanazon befolyás szerezte meg neki a török szolgálatot, ahol is Izmail

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

AZ UTÓHAD FÖLTALÁLÁSA BANÁLYÁNÁL.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár, 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz. sz.: EGF/68-1/2020.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Hakki pasa orvosi tanácsadója lett. Ha, miként ő mondá, a félhold szolgálatában harmincz évig állott, e török szolgálatot 1858-ban kellett megkezdenie. Sztambulban az „ifjú török“ vagyis a reform-párthoz csatlakozott. Neki megvolt a maga ujsága, amelyet a reform irány merész védelme miatt a hatóságok háromszor elnyomtak. A harmadik elnyomatásnál az országból őt is kiűzték.

Azt nem tagadja, hogy Konstantinápolyban volt, midőn Abdul Aziz szultánt meggyilkolták; de midőn a részvételben gyanusítottak ellen a vizsgálat folyt, már nem volt a városban. 1875. deczember havában Egyiptomba érkezvén, egyiptomi szolgálatba lépett és Khártumba küldetett.

— — — — — — — — — — — —

„Gordon először orvossá nevezett ki, havi 25 font fizetéssel; ezt azután fölemelte 30 fontra; miután pedig ugandai küldetésemből visszatértem, avval lepett meg, hogy fizetésemet 40 fontra emelte; midőn azonban e tartomány kormányzójává lettem, a fizetésem, miként a többi kormányzóké, havonként 50 font volt. Hogy a tábornok fizetése micsoda, nem tudom, mert én csak „Miramán“, afféle polgári pasa vagyok, aki fizetését addig kapja, míg alkalmazva van, amint azonban szolgálataira többé nincs szükség, fizetését beszüntetik. Én azt vártam, hogy katonai pasává — dandárparancsnokká fognak tenni.“

— — — — — — — — — — — —

„Gordon pasa ekkor felhatalmazásom nélkül a khártumi alkonzult nevezte ki ágensemmé, hogy a fizetésemet fölvehesse. Nehány hónapig, úgy hiszem, rendesen kifizették neki. Végre azonban Gordon ugyanazt az alkonzult Darfur kormányzójává tette, aki is e minőségében meghalt. Midőn ennek hagyatékát összegyűjtötték és apró adósságait kifizették, maradt még annyi pénz, hogy nejének Kairóba ajándékul 500 fontot küldhettek

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

és az én javamra mint fő hitelezője javára 50 fontot irhattak. Nehány hónappal később Khártum elesett és ami pénz az alkonzul halála után ott deponálva volt, természetesen szintén elveszett. Igy tehát nyolcz év alatt semmi fizetést sem kaptam.“

— — — — — — — — — — — — —

„Gordon pasával utoljára 1877-ben találkoztam. Akkor felmérésekre egy expedicziót Prout, egy másikat pedig Purdy ezredes vezérlete alatt Dárfurba küldöttek. Midőn Gordon főkormányzóvá lett, Kairóban Stone pasát megkérte, hogy küldje el egyik tisztét fölmérések végett az Egyenlitői-tartományokba. Gessi pasa már körülhajózta volt az Albertet, azonban méréseit csak a kompaszszal tette. Mind Prout mind Mason bej kitünő megfigyelők voltak. Elsőnek Prout bej érkezett meg. Ladoból elment Fatikoba, innen Mrüliba a Victória-Nilushoz, innen azután Magungoba az Albert-Nyánzához, és e helynek fekvését a megfigyelések egész sorozatával örök időkre megállapította. Betegsége kényszerítette, hogy az én állomásomra, Ládoba visszavonuljon. Épen akkor érkezett meg gőzhajón Mason bej is, hogy az Albert-tavat fölmérje; ezzel a gőzössel kaptam én is egy rendeletet, hogy menjek Khártumba és vegyem át a Vörös-tenger mellett fekvő Masszaua kormányzóságát. E helyen ugyanis a franczia konzul meg az ott helyi polgári kormányzó közt valami félreértés volt és a konzul azt kérte, hogy ha más kormányzót neveznek ki, küldjenek olyan egyént, aki tud francziául. Azt hiszem Gordon volt az, aki, mivel tudta, hogy francziául beszélek, engem szemelt ki ez állásra. Khártumba érkezvén, Gordon nagyon szivesen fogadott és többszörösen igen szivesen meghitt, hogy nála kosztoljak, ami nagy kegyesség volt, mert ő ritkán hitt meg valakit magához ebédre. Mindemellett abbeli ajánlatát, hogy vele a palotában lakjam, nem fogadtam el és otthon reggeliztem; Gordon azonban ragasz-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

kodott ahhoz, hogy villásreggelire és ebédre hozzámenjek. Munkája számomra bőven volt — leveleket kellett irnom olasz, német és arab nyelven az egyiptomi pasáknak és a különböző tartományok bejeinek, a gondokoroi katholikus missziónak, a pápának, a khedivének stb. Ez igy folyt egy ideig, midőn egy napon bizonyos megbizással Unyoroba küldött. Kevéssel utóbb föleveztem a folyón és Gordont többé nem láttam.“

— — — — — — — — — — — — —

„1882. junius havában Abdul Kader pasától levelet kaptam, amelyben tudatja velem, hogy egy pár hónap mulva egy gőzössel élelmi szereket és lövőkészletet fog nekem küldeni. Kilencz havi várakozás után, 1883. márczius havában tizenöt láda lövőszerkészletet kaptam és egyebet semmit. Ez volt valójában az utolsó segítség, amiben mostani ideérkeztéig, 1888. április haváig a külvilág egyátalán részesített. Annak most épen öt éve!“

— — — — — — — — — — — — —

„Ez öt év alatt e vidéken elszigetelve maradtam, de mint hiszem, nem töltöttem el időmet tétlenségben. Tartományom ügyeinek elintézése sok dolgot adott és sikerült odáig jutnom, hogy sok dologban örömömet találtam. A czivilizált világtól való elszigeteltségem mindamellett az életemet nagyon terhessé tette. Örömmel megélnék én itt halálomig, csak kaphatnék rendesen hireket és lenne biztos összeköttetésem a külvilággal és kaphatnék minden hónapban vagy minden két vagy három hónapban könyveket és folyóiratokat. Irigylem az ugandai hittérítők sorsát, akik havonként kapnak leveleket, ujságokat és könyveket. Mackay úrnak Ugandában már egész könyvtára van. Azt a csomó „mézillatú“ dohányt, amit a minap önnek adtam, tőle kaptam. Küldött ő azonkivül egy pár üveggel szeszes italokat, ruhákat, irópapirost és ami külvilági hireket tudok, a *Spectators*-ban és *Times*-ban olvastam, amely ujságokat szintén neki kö-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

szönhetek. Vannak azonban bizonyos könyvek olyan tárgyakról, amelyek engem érdekelnek; ezeket általa nem kaphattam meg, ha csak neki és barátainak nagyon is nagy kellemetlenséget okozni nem akartam volna. Szeretném ezért, ha nekem magamnak volna postám; ez esetben életem az elégületlenség okaitól megszabadulna. Oh! ez a nyolcz éve a hallgatásnak! Érzelmeimet szavakban kifejezni nem vagyok képes. Ujra őket elviselni nem tudnám."

— — — — — — — — — — — —

Személyét már leirtam, koráról is szóltam; jellemének bizonyos tulajdonságai a föntebb közölt beszélgetéseinkből kiolvashatók; azonban mindezekből teljes mértékben e férfiút megérteni aligha lehetne, ha itt megállapodnám. Képességei, tehetsége és rátermettsége azon sajátságos állásra, amelybe Afrikában jutott, kitűnik már abból is, hogy miként sikerült csapatainak nagy részét felruháznia. Az ajándékok között, amelyeket ránk tukmált, voltak durva, de erős pamutkelme darabok, melyeket az ő emberei szőttek, továbbá papucsok és czipők, amelyeket saját suszterei csináltak. Gőzöseinek és csolnakjainak állapota a hosszú szolgálat daczára, a gépek megkenésére alkalmas olajnak (szezám-olaj és fagygyú keverékének) készítés módja, a gondjára bizott állomásokon a kitünő egészségügyi intézkedések, a tisztaság és rend, továbbá azon körülmény, hogy néger alattvalói évenként rendesen és vonakodás nélkül szolgáltatták be gabonaadójukat, elég bizonyságot tesznek jellemének sajátosságáról és igazolják, hogy olyan tehetségei vannak, a melyek ritkán találhatók meg azokban, akik működésük teréül Afrikát választják. Igaz itéletet akarván magamnak róla alkotni, végig nézek azon több száz tiszten, akik a Nilus vagy a Kongó mellett szolgálatot teljesítettek és csak keveset találok, akik értékes tulajdonságainak bármelyikére nézve is hozzáfoghatók volnának. Azonkivül,

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

hogy nyelvismeretei vannak, még természettudós is, meg egy kissé botanikus is, és azonkivül nagyon is elhiszem, hogy életében azon kalandokkal teljes harmincz év alatt, amelyeket átélt, mint orvosnak is nyilt ritka alkalma elég, hogy hivatásában is bölcsességre meg ügyességre tegyen szert. A beszédmód, amelylyel élt, miként föntebb látható, a közönséges szinvonalnál magasabban álló és jellemzi az angolban való jártasságát. Angol beszédje telt, csengő hangon és kimért tempojával, daczára idegenszerü kiejtésének kellemesen hangzott. Ha az ujságokban vagy szemlékben tárgyalt politikáról beszélgettünk, vonatkozott légyen az bármely országra, mindig kitünő jártasságot tanusított. Társalgási módja nagyon udvarias és előzékeny; Közép-Afrikára nézve talán egy kissé nagyon is szertartásos, de kormányzóhoz nagyon is illő és olyan, aminőt az ember egy ilyen rangú tisztviselőtől, aki komoly felelősségének tudatában van, elvárhat.

A szorgalom, amint látszik, nála valódi életszükséglet. A fáradhatatlan türelmü munkásságnak a pasa valódi mintaképe. Alig hogy elfoglalta tanyáját, már is hozzáfogott a berendezés tárgyai közt a rendezkedéshez, bizonyos rendszer szerint. Asztalának és székének megvolt a maga helye; naplóit az asztalra kirakta; az aneroid-barometert kellő helyre akasztotta, a psychrometereket és hőmérőket kellőképen árnyékos helyre tette, ahol a levegő egészen jól érhette. Naplói a csinosságnak valódi csodái — tiszták és pecsétnélküliek; az irás mikroszkopikusan apró, és olyan, mintha a pontosságával, takarékosságával, csinosságával és hűségével díjat akart volna elnyerni. És valóban, azon németek, akiket ismerek, megfigyeléseik sokaságával és feltünően szép irásukkal tünnek ki; az angol utazó-ismerőseimnek jegyzőkönyvei azonban, bármily hasznosak is legyenek rájok nézve, látszólag roszszul vannak vezetve, telvék tintafoltokkal, amazokéhoz

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

képest igazi vakarások és kiadóiknak végtelen sok bajt okoznak.

— — — — — — — — — — — —

A következő elbeszélés illusztrálja némileg azon nehézségeket, amelyekkel azon öt év alatt, midőn a khártumi főhadiszállástól el volt vágva, meg kellett küzdenie.

Sukri aga, Mszua állomás vezére, aki május 19-én volt nálam látogatóban, elmondta, hogy — körülbelül egy éve lehet — az első zászlóalj 190 puskása Redsaf állomásról megindult Kirribe, ahol épen akkor a pasa székelt, avval a szándékkal, hogy őt elfogják és maguk közt fogolyként őrizzék. Dr. Junker ugyanis Kairóból levelet küldött, amelyben tudatta, hogy megszabadításukra expedicziót küldtek ki; ez az első zászlóalj katonáiban azt a zavaros gyanút keltette, hogy kormányzójuk abban az irányban el akar menekülni, őket sorsukra bízván. Mivel meg voltak győződve, hogy jólétök polgári kormányzójuk jelenlététől függ, az a gondolatuk támadt, hogy őt elfogják, és magukkal elviszik Redsafba, ahol, miként a legtöbb északi állomáson, ez a zászlóalj szolgált helyőrségül. „Mert“ mondák ők „mi csak egy útat ismerünk (Egyiptomba) és ez a Niluson lefelé Khártumon visz keresztül.“* A második zászlóalj tisztjei a pasát amazok szándékáról azonnal értesítették, amire ez így kiáltott föl: „Jól van, ha meg akarnak ölni, én a haláltól nem félek; engedjétek őket ide jönni — én be fogom őket várni.“ Ebbe azonban a második zászlóalj tisztjei Kirriben nem akartak beleegyezni és kérve kérték őt, meneküljön, mielőtt az elégületlenek megjelennének; kérelmöket avval támogatták, hogy „a kormányzó erőszakos elfogatása és fogságban tartása az összes kormányzatnak

* A levelezés, amit ez emberek Khártummal folytattak, gyanút ébreszt bennem, vajjon az volt-e az igazi oka ilyetén eljárásuknak. Lásd alább Omar Sali levelét a khártumi Khalifához.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

meg minden fegyelemnek véget vet.“ A pasa ennek daczára egy ideig mozdulni sem akart, végre azonban engedve a sürgetéseknek, Mszuába menekült. Megindulása után csakhamar megérkezett az első zászlóalj, körülvette ez állomást és határozottan követelte, hogy a kormányzó jöjjön ki és adja meg magát. Az állomáson levők azonban azt felelték, hogy a kormányzó dél felé, Muddzsiba vagy Vádeláiba utazott; erre a lázadók megrohanták az állomást; elfogták a vezért és az alsóbb rendü tisztviselőket, ezeket korbácscsal jól elverték, legnagyobb részöket foglyokká tették és elvitték Redsafba, ahová ők maguk is visszatértek.

Sukri aga ezután így folytatta beszédét: — „Tudnia kell különben, hogy az egész első zászlóalj az északi állomásokat őrzi és hogy annak minden katonája a visszavonulást erősen ellenzi; ha valaki nekik azt javasolja, hogy hagyják el őrhelyöket, Redsafot, a legészakibb állomást, evvel őket csak ingerültté teszi. Ez emberek e hosszú idő alatt folyton várták hirét annak, hogy egy gőzös Ladóba érkezett és ma is erősen meg vannak győződve, hogy egy szép napon a khártumi pasa értök fog küldeni. Bármi, evvel ellenkezőt mondjon is nekik a pasa, szavai mindig a legnagyobb hitetlenségre találnak. Most azonban, hogy ön az ellenkező oldalról érkezett ide és mivel többen közülünk, akik 1875-ben Linant bejjel voltunk, önt Ugandában láttuk és névről önt még sokkal többen ismerik: nagyon valószinüen mindannyian meg lesznek győződve, hogy Egyiptomba más út is vezet mint a Nilus menti és hogy ön, aki azt fölfedezte, őket rajta ez országból ki is vezetheti. Majd látni fogják a tisztjeit, látni fogják szudáni embereit, tisztelettel meg fogják hallgatni üzenetét és örömmel fognak engedelmeskedni. Ez az én véleményem; egyébként a jó Isten tudja, hogy most az első zászlóalj miként vélekedik,

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

mert nem telt még el elég idő, hogy róluk valamit hallhattunk volna.“

— — — — — — — — — — — —

Más nap Sukri aga elbeszélését Eminnel közöltem; válasza ez volt:

„Sukri aga igen értelmes és derék tiszt; mostani rangját azon kiváló érdemekért kapta, amelyeket Karamalla, a máhdi egyik generálisa ellen folytatott harczban szerzett, midőn az egy pár ezer emberrel ide jött és bennünket fölszólított, hódoljunk meg Mohamed Achmetnek.“

„Elbeszélése egészben véve igaz; csak azt felejtette ki, hogy az első zászlóalj 190 puskásának társaságában 900 fegyveres néger is volt. Később hirét vettem annak is, hogy a lázadók szándéka volt engem Gondokoroba vinni, itt addig fogva tartani, míg a déli állomásoknak, Vádeláinak, Tungurunak és Mszuának helyőrsége velök egyesült és azután a Nilus jobb partján Khártum felé előnyomulni. Khártumhoz érkezvén, — igy tervezték a dolgot — ha ott megtudják, hogy a város csakugyan elesett, szét akartak volna oszlani, mindegyik saját hazájába, a kairóiakat és engemet pedig ott hagyni, hogy segítsünk magunkon, ahogy tudunk.“*

— — — — — — — — — — — —

A következő sorokban nehány természetrajzi adatot mondok el, amelyeket a pasától hallottam: —

„A Mszongva-erdőben (L. a térképet) egy nagy csoport csimpánz garázdálkodik. Nyaranta, éjjelenként, gyakran meglátogatják Mszua állomás ültetvényeit és gyümölcsöt lopnak. Ami azonban e dologban nevezetes,

* Mivel a pasa ezt tudta, nézetem szerint, nagyon helytelenül cselekedett, midőn e pártütők közé ment, mielőtt még meggyőződött volna, hogy jelenléte rájuk milyen hatással lesz.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

az az, hogy útjokon maguknak fáklyával világítanak! Ha ennek a rendkivüli látványnak magam személyes tanuja nem lettem volna, soha senkinek el nem hiszem, hogy a majmok tűzet is tudnak gyujtani."

„Egy alkalommal ezek a csimpánzok az állomásról a benszülöttek egy dobját lopták el; vigan szaladtak el vele. A dobverésben határozottan gyönyörködtek, mert gyakran hallottam az éj csendjében, amint vele lármát csaptak."

Megfigyelte Emin azt is, hogy az Albert-tó partjai mentén papagájok sehol sem láthatók. Unyoroban az é. sz. 2°-ig találhatók, de a tó melléki nép, amint látszik, nem érti mi az, ha az ember nekik papagájokról beszél.

Embereink egy pár igen fiatal mungoszt (Viverra Mungos) fogtak és a pasának adták. A pasa őket elfogadta és meghagyta, hogy az állatokat tejjel táplálják. Szerinte a mungosz, bár egészen megszelidül és rendkivül furcsa bohókás állat, mégis ártalmas, amennyiben ez a kiváncsi kis állat az eszközöket összetördeli, a tintát kiönti, a papirost és könyveket bepiszkolja és bemocskolja. A tojásokat különösen szereti pusztítani. Ha a rendesnél keményebb héju tojásra akad, első lábaival fölemeli és addig ejtegeti le a földre, míg eltörik.

A dinkákról a pasának sok mondani valója volt. A dinka törzs tagjai közt egy-egy nyájbirtokosnak 300—1500 darab szarvasmarhája van. Ezeket ritkán ölik meg, mert kizárólag tejökért és vérökért tartják. Ez utóbbit szezám-olajjal keverik össze és mint csemegét isszák. Ha egy nyájbirtokos meghal, legközelebbi rokona barátjait összehívja és halotti torul egy vagy két marhát leölet; egyébként azonban ritkán hallani, hogy egy dinka marháját húsáért ölné meg. Ha a nyájból egy állat kidöglik, a húseledelre való vágyódás megkivánja, hogy megegyék; ez bizonyítja, hogy nem a lelkiismeret az, ami a húsevést

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

tiltja, hanem inkább a rendkivüli takarékosság, a marha levén a dinkának egyedüli kincse.

Ezek a dinkák az óriási és egyéb kigyókat is nagy tiszteletben tartják. A szudáni tisztek egyike megölt egy kigyót; engesztelőül kénytelen volt érte négy szép kecskét adni. A kigyókat a dinkák megszelidítik és házaikban tartják; itt az állatok mindent tehetnek, ki is mászhatnak zsákmányszerzés végett, ezután azonban pihenőre és alvás végett visszatérhetnek. Az óriási kigyókat tejben megmegfürösztik és vajjal bedörzsölik. Majdnem minden kunyhóban hallhatók a kisebb kigyók, amint a fedelekben zörögnek és zúgnak, keresvén patkányokat, egereket stb.

A Nilustól keletre a pasa egy néptörzsre talált, amely az oroszlánok iránt viseltetik különös előszeretettel; valóban, ezek az emberek inkább megöletik magukat az oroszlán által, semhogy ők essenek az állat-ölés bűnébe. Egyszer egy vermet ástak, hogy benne bivalyokat és más efféle állatokat fogjanak; azonban az első áldozat, szerencsétlenségre, egy oroszlán volt. A szudániak, akik észrevették, meg akarták ölni, de a törzsfejedelem e szándékuk végrehajtása ellen tiltakozott és kérte őket, adják neki az oroszlánt. A szudániak teljesítették akaratát és kiváncsian várták, hogy mit fog az állattal cselekedni. A törzsfejedelem levágott egy hosszú, erős botot és azt ferde irányban lebocsátotta a verem fenekére: az oroszlán rajta azonnal fölmászott és beugrott a sűrűségbe, hogy szabadságának örvendjen. Hozzá kell még tennem, hogy a nemes vad a verem közelében senkit sem próbált bántani — valószinüleg a nagy ijedtsége miatt; ha nem élnénk olyan tiszta igaz és prózai korban, ebből is oly szép történetet lehetne csinálni, mint az, amely Andronicusról és az oroszlánról szól.

Az „ornithologiai tanulmányokban“, mondá az őszbe borult kairói hadnagy, a pasa nagy gyönyörűségét találja.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

És valóban, mindenben, ami a madarakra vagy egyéb állatokra vonatkozik, amint látszik, épen úgy találja ő örömét mint katonai meg polgári kormányzói kötelességeinek teljesitésében; bár ez utóbbi dolgok körül nála semmi hanyagságot sem tapasztaltam és az a katonás, tisztelettel teljes magaviselet, amelyet népe az ő jelenlétében tanusít, bizonyitékául szolgál annak, hogy egészen jól van fegyelmezve.

— — — — — — — — — — — —

Efféle beszélgetéseinknek föntebb közölt szemelvényeiből mindenki tisztán láthatja, hogy a pasa változatos életet élt, amelyről a nyugodtan otthon ülő emberek számára igen értékes és kellemes olvasmányt lehetne készíteni. Remélhető, hogy Emin fog majd találni alkalmas időt arra, hogy ázsiai és afrikai meglepő élményeit könyvformába foglalja és érdekes megfigyeléseit, amelyeket az ismeretlen és vad természetben töltött hosszú elidőzése alatt tett, a maga kedves modorában ujra elismételje.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

TIZENNYOLCZADIK FEJEZET.

AZ UTÓCSAPAT MEGSZABADÍTÁSÁRA MEGINDULUNK.

Különböző néptörzsek Mukandzsiig kisérnek. — Tanyánk Ukuba-falunál. — Megérkezésünk a Bodo-erődhöz. — Az Ugarrovva gondjaira bízott betegeink. — Stairs hadnagy jelentése arról, hogy miként hozta el betegeinket Bodo-erődbe. — A gonosz indulatú törpék éjjeli látogatásai. — A helyőrség fölött általános szemlét tartunk. — Elhatározom, hogy a mentő csapatot személyesen vezetem. — Nelson kapitány betegsége. — „Randy", a kis borzebem. — Az erőd leirása. — A zánzibáriak. — Mennyi időre lesz körülbelül szükségünk, hogy elmenjünk Jambujába és onnan visszatérjünk. — Miként gondolkozott Stairs hadnagy a *Stanley* gőzösről. — Beszélgetésem Stairs hadnagygyal Barttelot őrnagyról és az utóhadról. — Utasítások Stairs hadnagy számára.

Junius 1-én, Mazamboni mintegy húsz emberének kiséretében, Undusszumából nyugat felé megindultunk. Másfél óra alatt Urumangvába értünk. Innen Mazamboni emberei hazamentek; az urumangvai kerületből pedig valami százan hozzánk kisérőkül szegődtek. Unyabongoból, két órai menet után, az urumangvaiak szintén visszamentek hazájokba, ráruházván tiszteletbeli kötelességeiket ez uj kerület népeire, amelyek bennünket másfél óráig kisértek, míg el nem érkeztünk Mukándzsiba, ahol jó szállásokat és sok enni valót kaptunk. Mielőtt ez utóbbi helyre bevonultunk volna, egy ideig hadi rendben mentünk, mert a háború veszélye közelről fenyegetett; azonban a törzsfejedelemnek bátorságával és józan eszével

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

sikerült megakadályoznia, hogy a két fél közt haszontalan szakadás keletkezzék.

A jó példának szintúgy megvannak a követői mint a rosszaknak. Vombola és Kametté törzsfejedelmei megtudták, hogy Mukandzsi barátságos ajánlatait mi mily gyorsan elfogadtuk; ezért azután más nap, midőn útunk az ő kerületeiken vezetett keresztül, egyetlen harczra hivó kiáltás sem volt hallható, egyetlen ellenséges alak sem volt látható. A kametté-iek, az igaz, ránk kiáltottak, hogy menjünk tovább; de hiszen jogosan tehették, mert még korán volt és Kamettében semmi dolog sem várt ránk; amint azonban a legközelebbi helységbe, Ukubába értünk, öt órai menet után fáradtak és pihenésre készek voltunk. Ukuba, a besszei kerület faluja azonban, mult évi április 12-én fegyvereinkkel már megismerkedett volt és ezért lakói megengedték, hogy náluk tanyánkat egészen nyugodtan felüthessük. Nap lementekor, nagy megelégedésünkre, több benszülöttet láttunk fegyvertelenül tanyánk felé közeledni; reggel pedig megint többen jöttek, hozván magukkal ajándékba egy fejős kecskét, egy pár tyúkot és mindnyájunk számára elég pizánggyümölcsöt.

3-án siettünk előre és lefoglaltuk a part mellett a kánukat, hogy csapatainkat az Iturin átszállítsuk, amelyben, bár az utóbbi időben kevés eső esett, épen oly magas vízállást találtunk, mint az esős áprilisban.

A folyó túlsó partján, más nap egy mandéi asszonyt fogtunk el; de csakhamar szabadon is bocsátottuk, rábízván, mondja meg falubelieinek, hogy mi, ha útunkban senki sem háborgat, egészen ártalmatlanok vagyunk. Talán így nagyobb lesz azon terület, amelyen köztünk és a benszülöttek közt béke honol.

5-én Baburuban és más nap Nyugat-Indenduruban tanyáztunk. 7-én, hét órai menet után, a partjain nagy

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

számmal tenyésző rafia-pálmákról Miválé-nak nevezett folyóhoz érkeztünk és a rá következő napon, Bodo-erődbe bevonultunk, vivén magunkkal a helyőrség szivének örömére hat darab szarvasmarhát, egy juh- és kecskenyájat, nehány tehercsomag afrikai dohányt, négy gallont a pasa whisky-jéből és egy pár kisebb luxus-tárgyat.

Az erdőben olyan tökéletes a csend, hogy hatvanhét napi távollétünk alatt egymás hogylétéről nem tudtunk meg semmit sem. Midőn Bodo-erődtől már csak 400 yardnyi távolság választott el, még mindig nem tudtuk kitalálni, hogy mi lett Stairs hadnagyból, akit, miként a szives olvasó emlékezni fog, februárius 16-án Ugarrovvához küldöttem, hogy onnan az ott található lábbadozókat idevezesse és azokat is részesíttesse abban a szerencsében, melyben mi a sík vidéken, amelynek egyszerű látása is embereinkre oly jótékony hatást gyakorolt, részesültünk. Másrészt a helyőrség sem sejthette, hogy velünk mi történt. Midőn azonban puskalövéseink az erdő alvó echoját felköltötték, ennek hangja alig halt el, a helyőrség puskái már megadták rá a feleletet és mi megtudtuk, hogy Bodo-erőd még fönnáll, a tisztás határai közé zárt társaink pedig megértették, hogy mi a Nyánzától visszatértünk.

Stairs hadnagy volt az első, akit megpillantottunk és aki üdvözölt; nyomban követte őt Nelson; mindketten kitünő egészségnek örvendtek, de arczszinük egy kicsit hasonlított a tésztáéhoz. Utánuk egyes csapatokban bukkant föl a legénység; a rendkivüli örömtől ez emberek szemei ragyogtak, és arczuk égett, mert a természet e gyermekei hangulatukat még nem tudják eltitkolni és felindulásukat nem tudják elrejteni.

De hej! az én számításaim! Amióta ez erdős vidékre eljutottam, azokban mindig csalódtam. Miután minden bejárandó mértföldet és az előtte, meg könnyű terheket

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

vivő kisérete előtt fölmerülhető akadályt, — legalább az én hitem szerint — gondosan kiszámítottam: biztos voltam benne, hogy Stairs hadnagy harminczkilencz napi távollét után közénk fog érkezni. Mi pedig negyvenhét napig várakoztunk rá, mert biztosak voltunk benne, hogy nagy örömére fog szolgálni, ha fáradozásaink és erőlködéseink eredményes befejeződésénél vagy az azokat koronázó diadalnál jelen lehet. Ámde ő csak hetvenegy napi távollét után érkezett vissza, a mikor mi Emin pasával már érintkezésben állottunk.

Arra is számítottam én, hogy az ötvenhat beteg közül, akiket Ugarrovva gondjaira biztunk és saját költségünkre ápoltattunk, legalább negyvenen a tovább utazásra alkalmasak lesznek; azonban Stairs úr őket nagyobbára rosszabb állapotban találta, mint a minőben elutazásunk alkalmával voltak. A szomáliak egynek kivételével mind meghaltak, és ez az egy is csak addig élt, míg Ipotoba meg nem érkezett. Az ötvenhatból összesen harmincznégy maradt meg. Ezek egyike az amputált lábu Dsuma volt; hárman pedig a tanyán kivül élelmet kerestek. A rábizott, harmincz élő csontvázból álló szomorú csapatból tizennégy útközben meghalt, egyet Ipotoban hagyott, a többi tizenöt életben maradt, hogy meztelen testüket, amelyeket a legutálatosabb szinek és az állandó betegség hatása elektelenítettek, láttassák. Az alábbi jelentés, amely Stairs nevezetes útját elbeszéli, elmaradását eléggé kimagyarázza. A jelentés így hangzik.

Közép-Afrika, Ibviri, Bodo-erőd.
1888. junius 6-án.

Uram!

Van szerencsém jelenteni, hogy 1888. februárius 15-én kelt rendelete szerint, ugyanazon hó 16-án ezt a helyet, húsz futárral és más apróságokkal elhagytam, hogy elmenjek az Ituri mellett fekvő Ugarrovva állomásra, onnan

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

a futároknak Barttelot őrnagy csapatja felé az útat megmutassam, az Ugarrovva gondjaira bízott betegeket megsegítsem és őket ez állomásra elhozzam."

„16-án elhagyván e helyet, 17-én a Kilimáni-magaslaton épült falúba érkeztünk. Más nap eltökéltem, hogy Kilimánitól nyugat felé két mértföldnyire, a benszülötteknek a mi ipotoi útunkat keresztező, széles ösvényét fogjuk követni; eszerint csakugyan rajta indultunk meg és délelőtt 11-ig nem is hagytuk el. Mikor már ily soká mentünk rajta, vettük észre, hogy az ösvény nagyon messze észak és kelet felé vezet; ezért is abban a reményben, hogy végre is találunk majd valami széles útat, amelyen Ihuruig elvergődhetünk, más ösvényeket kezdtem keresni. Ráakadván egyre, körülbelül két mértföldnyi távolságra követtük, egyszerre azonban hirtelen véget ért, semmi, további nyomára találni nem tudtunk. Előbbi útunkhoz visszatérvén, azon mentünk tovább és még ugyanaz nap négy további kisérletet tettünk, hogy eljuthassunk valamerre északnyugatnak. Késő este, épen a sötétség beállta előtt, miután jelekkel feltűnővé tett útra akadtunk, tanyát ütöttünk. Más nap, 19-én ezt követtük, jó gyors tempóban menvén előre; délelőtt 10 órakor egy régi falúba jutottunk. Az útjelek itt véget értek; bár minden irányban gondosan kutattunk, semmi ösvény félét sem tudtunk találni, ami a falúból kivezetett volna. Megint visszatértünk tehát és széles ösvényen északkelet felé haladván még egy kisérletet tettünk, azonban ennek az ösvénynek is csakhamar elértük a végét."

„Egy kis gondolkozás után visszatértem tegnapi tanyánkra és eltökéltem, hogy a Mabungu felé vezető útat fogom követni és azután egy oldalútra térek le, amely a benszülöttek szerint az Ihuruhoz visz; azonban rálépvén csakhamar egy pár vámbutti kunyhóhoz érkeztünk és az útnak megint vége volt."

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

„Miután vezető embereim véleményét meghallgattam, eltökéltem, hogy még egyszer visszatérek és régi útunkon megyek Ipotoba; itt szerzek két vezetőt, elmegyek Uledi falváig, átkelek az Ihurun és úgy megyek tovább a folyó északi partján stb. Az okok, amiért így cselekedtem, a következők: Ha így folytatom és mindig keresgélek ösvényeket, valószinűleg négy vagy öt napot elveszítek; ez pedig rövidre szabott időmnél fogva meg nem engedhető; és másodszor, megpróbálni azt, hogy a bozótokon keresztül a folyóhoz magamnak útat törjek, szintén belekerült volna öt napba és ez az északi útnak minden lehető jó oldalát megsemmisítené. 22-én Kilonga-Longához értünk; itt egyezséget kötöttünk, hogy egy csapat az Ituri déli partján vezessen odább, és 24-én tovább indultunk. Márczius 1-én átkeltünk a Lendán és északnyugat, illetőleg északészaknyugat felé mentünk. 9-én eljutottunk Fárisibe, Ugarrovva felső állomására. 14-én, kora reggel az Ituri mellett, Ugarrovvánál voltunk. Útunkban több napon át szakadatlanul esett, emiatt a láztól sokat szenvedtem; miután pedig Ugarrovvához megérkeztünk, két napig az ágyban kellett maradnom.“

„Épen ekkor nyolcz vagy tiz emberünk élelemkeresés végett távol volt Ugarrovva tanyájától; negyedfél napig kellett volna várnom, hogy őket megkapjam.“

„1887. szeptember 18-án, ötvenhat (56) ember, azaz öt szomáli, öt nubiai, és negyvenhat zánzibári maradt Ugarrovvánál. Közülök huszonheten, Dualla kivételével valamennyi szomáli, meghaltak. Két ember, mikor én elindultam, még mindig nem jött vissza. Baraka W. Musszát egy másik helyett (akit egy csúnya kelése miatt Ipotoban kellett hagynom) futárul küldtem; Dsuma B. Zaid pedig Ugarrovvánál maradt.“

„Az emberek nagy részét, midőn a táborba érkeztem, gyenge állapotban találtam; midőn onnan elmentem, hetet

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

nem is akartam magammal elvinni. Ugarrovva azonban határozottan és egyenesen visszautasította abbeli ajánlatomat, hogy őket továbbra is magánál tartsa; kényszerülve voltam tehát őket, bár biztosra fogtam, hogy útközben meghalnak, tovább vezetni."

„16-án, Abdullát és futárait kora reggel leküldtem a folyó mentén. 17-én negyvennégy puskánkat Ugarrovvától átvettem; és belőlük kettőt, negyvenkét remington-töltéssel együtt neki ajándékul adtam."

„18-án Ugarrovvával leszámoltam, átadván neki huszonkilencz emberért fejenként 30, összesen 870 dollárt; ezenkivül kézbesítettem neki a váltóit és az ön levelét."

„Ugyanaz nap a kisérettel együtt Ibviri felé útnak indultam."

„19-től 23-ig, midőn Farisiba érkeztünk, az eső szakadatlanul esett és így a járást terhessé, a folyókon való átkelést pedig nehézzé tette. Farisitől Ipotoig minden nap csúnya lázaim voltak; mivel pedig nem volt senkim, aki vihetett volna, 5—7 mértföldet kellett naponként gyalog megtennem. A folytonos esőzés és a rossz útak az embereket mind nyomott hangulatúakká tették; sőt sokan kételkedtek, hogy igazán segítség-e az, ami rájok vár. Ipotot április 11-én elértük, 13-án pedig elhagytuk és miután útközben a láztól még sokat szenvedtem, április 26-án ide érkeztünk. Mindnyájan örvendtünk, hogy az erődöt viszontláthattuk. Duallát, a szomálit kénytelen voltam Ipotoban hagyni. Tam, aki előbb szamár-hajcsár volt, útközben megszökött. A betegek (huszonhat tagból álló) csoportjából tiz meghalt. Kibvana Mambungu közelében a tanyán szintén meghalt mellbajban. Az ötvenhat betegből tizennégy érkezett meg élve a Bodo-erődbe."

„Midőn a Bodo-erődbe érkeztem, ön már régen elment volt; ezért avval a kevés puskással, akikkel ren-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

delkezhettem, önt nagyobb veszedelem nélkül nem követhettem; így tehát az állomáson maradtam és magamat Nelson kapitány rendelkezésére bocsátottam, akire ön az erődöt bizta volt."

„Árviz, esők, láz- és egyéb betegségek voltak hosszú elmaradásunk okai és azok, akik még utazásra képesek voltunk, keserű csalódást éreztünk azért, hogy önt el nem érhettük."

„Van szerencsém stb.

W. G. Stairs, hadnagy."

„M. H. Stanley, Esqu. úrnak."

A Bodo-erőd helyőrsége panaszra nem igen adott okot; a sebekkel ellepett személyek állapota jobbra ugyan nem fordult, de rosszabbra sem; az ipotoi manyuemák kínzásainak vérszegény áldozatai egy pár uncziával talán nehezebbek is lettek; a krónikus indolencziában és lustaságban szenvedők még éltek, hogy nyomorult kinézésökkel emlékeztessenek, mennyire nem alkalmasak a ránk váró hosszú és kétségbeejtő útra. Minderre mi számítottunk. Az 1070 mértföldnyi útat Jambujáig és vissza olyan emberek soha sem tehetik meg, akiknek semmi kedvök hozzá. Erre csak önkénytesek vállalkozhatnak, akiket az érdeklődés tüzel és az a tudat ösztönöz, hogy, a feladat meg levén oldva, az erdőbeli nyomorúságok: éhség, nedvesség, eső, sár, homály, kizárólagos növényi eledel, mérgezett nyilak mind véget érnek, szomorúságot többé nem okoznak és hogy azután azon örömek következnek, amelyeket a füves térség, az isteni világosság, a derült nappal fénye és melegsége, az üditő szellőktől hullámzó fűszálak nyujtanak, és végre megjön a vigasztaló tudat, hogy fejök felett az égboltozat örökké mosolyogni és a víg örömökkel telt, és jótéteményektől meg szépségtől sugározó föld, előttük még el fog terülni. Oh, jóságos Isten! derítsd föl mielőbb e napot. Azonban

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

táplálhat-e ily érzelmeket a fekete ember, táplálhatnak-e ily érzelmeket ezek az „állatok“, ezek a „nigger“-ek, ezek a „fekete ördögök“? Majd meglássuk.

Egy kukoriczatermést learattunk és magtárainkban biztos helyre elraktunk; a földeket az uj vetések számára előkészítettük; a banyána ültetvényeken még végtelen sok volt az enni való; az édes batáták sok helyen vadon tenyésztek és babtermésünkből is nagy volt még a készlet.

A rossz indulatú törpék (a vambuttik) éjjelenként ültetvényeinket meg-meglátogatták és kukoriczánkat pusztítgatták; Stairs hadnagy azonban a helyőrség nehány válogatott legényével a fosztogatókat üldözőbe vette és megkergette; eközben egyik emberét elvesztette ugyan, de az apró tolvajokra hatásosan ráijesztett.

Az erődben volt ekkor az előcsapatnak 119 zánzibári tagja, Emin pasa négy katonája, kilenczvennyolcz mádi-teherhordó, és három fehér, akik mind jártak az Albert-Nyánzánál; a helyőrség azonkivül állott ötvenhét zánzibáriból és szudániból és két tisztből — az összesség száma tehát 283-at tett ki. Ebből a 283 emberből kellett kiválogatnunk a zánzibári önkénytesekből és máditeherhordókból álló azt a csapatot, amely Barttelot őrnagynak és az utóhadnak megmentésére siessen.

Két napi pihenő után általános szemlét tartottam. Hangos szavakkal magyaráztam meg nekik helyzetünk szükségleteit; fehér testvéreink, — mondám, — a jó Isten tudja, milyen nehézségekkel küzdenek — nehézségekkel, amelyeket ők nagyobbaknak tartanak mint mi, akik rajtok már átestünk és őket túléltük és akik könynyebb elviselésök végett nekik segédkezet is nyujthatunk. Mert a tapasztalat megtanított bennünket arra, hogy miként kell enni valónkkal okosan gazdálkodni, hol kell fáradt testünket felüdíteni és hogy hol kell segédeszkö-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

zeink takarékos felhasználása mellett a közbeeső vadonon keresztül jobban sietni. Megérkezésünk meg fogja szegény barátainkat örvendeztetni, akik hosszú távollétünk miatt el vannak szomorodva; a jó hirek pedig, amelyeket nekik hozunk, a leggyengébbeket is uj erőre ébresztik és a kétségbeesőket is fölbátorítják. Ők mind tudják, hogy ruhákból és gyöngyökből álló mekkora kincsek vannak az utócsapat gondjaira bízva. Mi azt mind nem birjuk elvinni, de valójában nincs is mindre szükség. Mennyivel jobb hasznukat vehetik ezeknek a fáradhatatlan, hű legények, akik urukat kétszer elvitték a Nyánzához és kétszer visszavitték rég nem látott barátjaihoz! „Kérlek tehát titeket, akik vállalkoztok, álljatok az én oldalomra és akik inkább itt akartok az erődben maradni, ne mozduljatok ki a sorból."

Duzzadó erejöknek, teljes egészségöknek és értékök megbecsülésének örvendve, 107-en hangos kiáltozásban törtek ki: „Föl az őrnagyhoz!" „Föl az őrnagyhoz!" és ugyanannyian mellém állottak; csak hatan maradtak a helyökön, akik betegeskedésök és növekvő daganataik miatt valóban képtelenek voltak az útra.

Azok, akik az embert ismerik, az ez alkalommal nyilvánult emberi érdemeket meg fogják becsülni; ámbár lehetnek mások, kik az emberi természet finomabb vonásait épen úgy nem képesek fölismerni, mint a hogy némelyek teljesen képtelenek észrevenni valamely festményben azon vonásokat, amelyek a mester kezére vallanak, vagy teljesen képtelenek fölismerni az igazi költő költeményében az erővel és igazsággal párosult grácziát és kedvességet.

Miután a helyőrségből nehányat azok helyébe, akik a reánk váró hosszú utazásra alkalmatlanok voltak, kiválasztottunk: nem maradt egyéb teendőnk, mint a felszabadító haderő tagjai közt, a huszonöt napra való ku-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

koricza adagokat kiosztani és azután minden legénynek és minden fiúnak tanácsolni, hogy készítsenek maguknak annyi pizánglisztet, amennyit magukkal el birnak vinni.

Junius 15-ig mindenki mozsár, mozsártörő és szita segitségével a kemény kukoriczaszemeknek lisztté vagy ugynevezett kukoriczakásává való alakításával foglalkozott, továbbá pizángot hámozott, azt felhasábolta, lassú tüzön, fa-rácson megszáritotta és azután finom lisztté törte. Nekem azonkivül, hogy az általános szükségletekről gondoskodtam, még több személyes dologgal is kellett foglalkoznom; így ki kellett javítanom a nadrágomat, czipőimet, székemet, esernyőmet, esőköpenyegemet stb.

A mentő csapatot minden tiszt kizárásával egyedül akartam vezetni, több okból, főképen pedig azért, mert minden európainak hozzánk csatlakozása a podgyászt szaporítaná; pedig ennek most, amennyire az összesség biztonsága megengedte, lehetőleg csekélynek kellett lennie. Azonkivül Stairs hadnagynak, miután az aczélcsolnakot Ipotoból a Bodo-erődbe hozta és Ugarrovvától a lábbadozókat ide szállította, nyugalomra volt szüksége. Nelson kapitány pedig 1887. szeptember második fele óta különböző bajokban szenvedett — először daganatai voltak, azután annyira elgyengült, hogy már-már élete volt veszélyeztetve, azután bőre föl-fölrepedezett, csipőiben szaggatásai voltak, lábai fájtak és makacs lázrohamokban szenvedett. Az affajta út, amelyre mi most vállalkozni akartunk, az olyan emberre nézve, akinek vére oly hibás állapotban volt, kétségtelenül könnyen végzetessé válhatott volna. Dr. Parke-ra, az egyedül használható tisztre az erődben levő betegeknek volt szükségök, mert az igazat megvallva, az egész helyőrség főképen olyan emberekből állott, akiknek orvosi kezelésre és ápolásra volt szükségök.

A helyőrségből csak nagy nehezen tudtunk tizennégy olyan embert kiválasztani, akik Nelson kapitányt Ipotoig

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

elkisérjék, és azt a tuczat tehercsomót, ami még ott maradt volt, ide elhozzák; de midőn már indulóban voltunk, Nelson kapitányt egy váltó-láz roham, meg a kezén támadt sajátságos daganat a lábáról megint leverte, ami szükségessé tette, hogy e rövid útra őt Dr. Parke helyettesítse.

A hűséges kis borzebemet, „Randy"-t, aki az Albert-Nyánza-i út fáradalmait kétszer oly vitézül kiállotta és a nagy szükség egy órájában oly jó barátunknak bizonyult, aki, bár bejelentés nélkül egyetlen zánzibárit sem engedett közelembe, mindenkinek kedvenczévé vált: — avval a szándékkal, hogy megkiméljem a ránk váró, ezer mértföld hosszú úttól — Stairs hadnagy gondjaira bíztam. De a szegény kutya szándékomat félreértette és attól a percztől, amint én elhagytam, semmi áron sem akart egy harapást sem enni és harmad napra elutazásom után megtört szivvel megdöglött.

Gondosan megvizsgálván az erőd állapotát és helyőrségének helyzetét, továbbá figyelembe vévén kapitányának, Stairs hadnagynak képességeit, a kit Nelson kapitány és Dr. Parke fognak támogatni: teljesen biztosra vettem, hogy a védőknek, kik hatvan puskával és bő lövőszerkészlettel rendelkeznek, az erdei benszülöttek semmiféle támadása, bármily nagy legyen is azoknak ereje, semmit sem árthat. Az erődöt két harmadában mély és széles árok vette körül. Mindegyik szögletében egy a környéktől uralt és szoros sövénynyel bekeritett lapos födél állott, ahonnan a puskákkal minden hozzávezető, meg a keritès melletti útakra jól lehetett czélozni; mindegyik szögletet egymással megszakitatlan czölöpkeritès kötött össze, amelyet kivülről földhányások védtek, belül pedig mellette erős folyosó vezetett végig. Az erődhöz vezető főútak sövénynyel szintén el voltak kerítve, hogy az ellenséget előnyomulásában föltartóz-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

tassák. A helység, amelyben az őrség lakott, az ároktól nem védett oldalon állott és épületei V formában voltak elrendezve, hogy a bejáratot az erődbe eltakarják. Nappal az erődöt 150 yardnyira semmiféle ellenség meg nem közelíthette anélkül, hogy észre ne vegyék. Éjjel tiz őr meglepetés és felgyujtás ellen elegendő védelmet nyujthatott.

Ezen védelmi intézkedéseket nem annyira egyedül a benszülöttek ellen mint inkább a manyuemáknak és a benszülötteknek — semmi esetre sem valószinűtlen — egyesült erővel való támadása ellen tettük meg. Az ilyen egyesülés valószinűsége mellett és ellene egyforma erős érveket lehetett volna fölhozni; azonban teljesen hibás politikát követne az, aki tétlen maradna, midőn intézkedéseinek végkimenetele bizonytalan; én legalább azon százakra menő tanyák és állomások közül, amelyeket Afrikában építettem, egyetlen egynek helyét sem választottam meg anélkül, hogy a közeli és távoli eshetőségeket figyelembe ne vettem volna.

Midőn Bodo-erődöt elhagyni készültem, sem a benszülöttekre, sem a manyuemákra nézve nem tápláltam aggodalmat, sem attól nem tartottam, hogy a tisztek és zánzibáriak egymással nem fognak megférhetni. A tisztek most már tudtak beszélni embereik nyelvén, ismerték különböző szokásaikat, természetöket és cselekvésök módját; a legénység pedig szintén tudott különbséget tenni tisztjeinek természete között. Mindkét fél azonkivül hitte, hogy Bodo-erődben valószinűleg nem kell nagyon soká maradnia, mivel a pasa megigérte, hogy két hónap lefolyása alatt őket meglátogatja; egy ily megfontolt és okos természetű ember látogatásából pedig, ezt biztosan következtethették, csak örömet és hasznot meríthetnek. A Nyánzához való visszatértében, az erődöt sorsára bízván, Emint elkisérhették.

A zánzibáriak hűségéhez szintén nem férhetett kétség

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

— föltéve a legrosszabbat — bármennyire zsarnokilag és igazságtalanul bánjanak is velök a tisztek; a zánzibáriaknak csak kettő közt volt a választásuk, vagy tisztjeik vagy a vámbuttik kannibalizmusa, illetőleg a manyuemák borzasztó kegyetlensége közt.

Vajha az utóhadra vonatkozólag is ugyanezt a bizalmat és lelki megelégedettséget érezhettem volna. Amint a hónapok teltek, aggodalmam is növekedett. Amint egyik hét a másik után elmult, bizalmam abban, hogy nem történt bajuk, mindig gyöngült és lelkem kifáradt, mert benne a remény és kétség örökös küzdelmet folytatott, mert elmém barátaim sorsát illetőleg mindig ingeniozus és szép theoriákat állitott föl, hogy azokat ép oly ravaszul megint halomra döntse; végre lelkemet, saját egészségének és nyugalmának fentartása végett, erőszakkal kényszerítettem, hogy uj gondolatok támasztásával fölhagyjon és abban az erős hitben keressen menedéket, hogy Barttelot még Jambujában van, de elhagyatott az állapota. Eszerint a mi kötelességünk az lesz, hogy Jambujába elmenjünk, teherhordóink erejéhez képest ott a legszükségesebb árúkat kiválaszszuk és azután, ahogy csak tudunk, a Nyánzához visszasiessünk.

Ebben a föltevésben kiszámítottam az időt, amibe útunk megtétele kerülni fog és ezt használat végett az utasításokat tartalmazó levéllel együtt az erőd kapitányának átadtam.

Mivel Bodo-erődtől a Nyánzáig a távolság 125 mértföld és azt 288 óra azaz 74 nap alatt, beleszámítva a pihenőket is, megtettük;

mivel Jambujából Ugarrovvába 289 óra alatt értünk el . . . . . = 74 nap
mivel Stairs hadnagy Ugarrovvából a Bodo-erődig az útat 26 nap alatt tette meg . . = 26 „
100 nap

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

ezért útunk Jambujába valószinüleg 100 napba és a visszautazás ugyanannyi időbe fog kerülni; 1888. junius 16-tól 1889. január 2-ig 200 nap. Igy tehát társaink észszerüen várhatják, hogy január 2-ára Bodo-erődbe, ugyanazon hó 22-ére pedig az Albert-tóhoz érkezünk.

Vagy más szóval: Indulás 1888. junius 16-án.

Bodo-erődtől	Ugarrovvába	érkezés	julius 5-én.
Innen	Avisszibbába	„	julius 25-én.
„	Mupéba	„	aug. 14-én.
„	Jambujába	„	szept. 3-án.
Tiz napi pihenő	—	—	szept. 13-ig.
Visszautazás	Mupéba	„	okt. 3-án.
„	a Panga-vizesésekhez	„	okt. 23-án.
„	Bodo-erődbe	„	decz. 22-én.
Öt napi pihenő	—	—	decz. 27-ig
Innen az Albert-Nyánzához		„	1889. jan. 16-án.

— — — — — — — — — — — —

Midőn utolsó este, amit a Bodo-erődben töltöttem, még egyszer elmondtam Stairs hadnagynak a rábizott különféle, általános és személyes kötelességeket: azt a véleménynyilvánitást koczkáztatta ő meg, hogy az utóhad néma hallgatásának alkalmasint az az oka, mert a *Stanley* gőzös nem tért vissza Jambujába. Erre a következőkben válaszoltam:

„Ez tulajdonképen kegyetlen föltevés, kedves uram; ez a legkevesebb, amitől tartok, mert amennyire csak lehetett, gondoskodtam ez eshetőség elháritásáról. Tudnia kell, hogy midőn a *Stanley* junius 28-án Jambujából elutazott, a gőzös kapitányának több rendbeli levelet adtam át. Ezek egyike jó barátomnak, Liebrechts hadnagynak, a Stanley-Pool-kerület kormányzójának szólt, amelyben őt fölkértem, hivatkozva régi barátságunkra, hogy a gőzöst áruinkkal és tartalék-lövőszereinkkel, amint lehet, küldje vissza.“

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

„Egy másik levelemet Swinburne úrnak, előbbi titkáromnak, — aki maga a tiszta hűség, — küldöttem és ebben fölkértem, hogy az esetre, ha a *Stanley*-t valami véletlen a Jambujába való visszatérésben megakadályozná, legyen szives és küldje el helyette a *Floridá*-t; mivel a hajó tulajdonosai kereskedő emberek, ezek a teljes, készpénzbeli kárpótlást, amiért én kezeskedem, ép oly készségesen el fogják fogadni mint az elefántcsont kereskedésből befolyó hasznot.“

„Egy harmadik levelem Greshoff Antal úrnak, a banánai holland kereskedőház Stanley-Pool-i ágensének szólott; ebben Greshoffot arról értesítem, hogy ha sem a *Stanley* sem a *Florida* el nem indulhatnának, szép készpénzbeli haszonra tehet szert, ha vállalkozik az expedicziő Stanley-Poolnál fölhalmozott áruinak és a Boloboban levő 128 embernek Jambujába való szállítására. Bármily nagy legyen a szállitás és élelmezés költsége, amit észszerűen fölszámíthat, arról kezeskedtem, azonnal ki fogják neki fizetni.“

„A negyedik levelem John Rose Troup úrnak, a Stanley-Poolnál vezérlő tisztünknek szól, amelyben őt fölszólítom, hogy ha sem a *Stanley*, sem a *Florida* sem a Greshoff gőzöse feladatát meg nem oldhatná, törekedjék minden rendelkezésére álló eszközzel és erővel, bármenynyibe kerüljön is, a kéznél levő csolnakokat és kánukat összegyűjteni és a Boloboban levő Ward és Bonny urakkal közlekedésbe lépni. Ward úrnak Boloboban lelkére kötöttem, hogy tegye ugyanezt Ujánziban, szállítsa hajóra a benszülötteket és zánzibáriakat és vitesse a különböző holmikat állomásról állomásra a jambujai megerősített táborig. Ez utóbbira aligha lehetett szükség, mert nagyon valószinűtlen, hogy 1887. junius 28-tól 1888. junius 16-ig — tehát közel egy éven át — szolgálatunkra ne lett volna fölhasználható sem a *Stanley*, sem a *Florida* sem pedig Greshoff gőzöse.“

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

„Azonkivül arról sem szabad megfeledkeznie, hogy ugy a *Stanley* kapitányának valamint a gépészének 50—50 font sterling jutalmat igértem, ha idejében érkeznek vissza. Az ilyen összeg szegény emberekre nézve nem csekélység és biztos is vagyok benne, hogyha igéretök teljesitésében előljáróik meg nem akadályozták, összes holminkat és minden emberünket épségben elszállitották Jambujába.“

„Most is azt gondolja tehát még, hogy a késedelemnek valami módon Barttelot őrnagy az oka?“

„Igen, ő és Tippu-Tib. Ez utóbbi szerződését természetesen megszegte. Ebben nincs kétség. Mert ha ő 600 teherhordójával vagy csak félannyival is zánzibári embereinkhez csatlakozik, már régen hallottunk volna róluk valamit, akár Ipotoban, midőn ön a csolnakért oda ment, akár később, midőn ön folyó év márczius 16-án Ugarrovvánál járt. Arra a levélre, amelyet 1887. szeptember 18-án, azaz akkor irtam, midőn Jambujától még csak nyolczvanegy napig voltunk távol, és amelyet az arabnak, igérete szerint, haladéktalanul el kellett küldenie, ez utóbbinak útján okvetetlenül jött volna válasz, ha az őrnagy Jambuját elhagyta volna. Azután a mi hirvivőink, mind válogatott, jól fölfegyverzett és az útat is jól ismerő emberek, akiket önnel februárius 16-án Ugarrovvához küldtem és akik márczius 16-án az ön szeme láttára baj nélkül keltek át Ugarrovva állomásáról a folyó túlsó partjára: mostanig már bizonyára visszatértek volna, ha az utóhad Jambujától csak egy pár heti járásnyira van is; ezért is én abban a teljes meggyőződésben élek, hogy a késedelemnek akár egy, akár más módon Barttelot az oka.“

„Jól van, én is biztos vagyok benne, ha azonban azt hinné, hogy az őrnagy illojális, én —“

„Illojális! Bah! Ki juttatta önnek e szót eszébe?

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Ehhez a szóhoz azt hiszem, az expediczióban senkinek sincs köze. Illojális! Miért is lenne bárki is illojális? És illojális, kivel szemben?“

„Jól van hát, nem illojális, hanem hanyag vagy lusta a sietésben; én meg vagyok győződve, hogy ő mindent megtett, ami tőle tellett.“

„Abban nincs kétség, hogy erejéhez mérten mindent megtett; azonban szeptember 18-ról keltezett levelemben, amelyet Ugarrovva teherhordói által neki elküldtem, nem azért adok kifejezést aggodalmamnak, mert ő illojális vagy hanyag lehetne, hanem „tartok az elhirtelenkedéseitől és tapasztalatlanságától“; tartok attól, hogy az embereire különbség nélkül kimért büntetések olyan hatással voltak, hogy a Stanley-vizesések és az ott levő arabok szomszédsága a szökésre ellenállhatatlan kisértéssé vált. Ha leveleink valami módon elvesztek, hosszas — a mai napig közel egy éves és míg mi Jambujába érünk, legalább tizennégy hónapos! — távollétünk mindenféle hireknek és jelentéseknek válik tárgyává. Ha Boloboból a zánzibáriak eljutottak hozzá, több mint 200 teherhordójának kellett lennie. Föltéve, hogy az áruk és emberek a kellő időben érkeztek meg és hogy Tippu-Tib szerződésszegő voltát belátván, megindult akkor, amikorra igérte, egy év alatt a Panga-vizesésekhez kellett érkeznie; ámde, ha a nehéz munka őt és ő a teherhordóit demoralizálta, akkor másképen áll a dolog, akkor a 100-ra leolvadt és a kétségbeeséshez közel álló teherhordó-csapatjával és szudáni embereivel együtt messze a Panga-vizesések alatt — valószinüleg a Darázs-sellőknél, valószinüleg Mupénél vagy Banályánál vagy a Gvengveré-sellőknél — hajótörést szenvedett és feladatának nagysága erőszakkal is kényszerítette, hogy megállapodjék és várjon. Én a dolgot minden lehető módon igyekeztem megfejteni és ez még az egyedüli mód, amelyre nézve magammal megállapodni tudtam.“

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

„Azt hiszi, hogy csak 100 teherhordója maradt? Ez bizony nagyon kevés.“

„Miért? E számításom szerint veszteségei akkorák mint a mieink — körülbelül 50 perczent. Mi alig valamivel vesztettünk kevesebbet; mert az eredetileg meglevő 389 emberünk közül még csak 203 él: — 4 a Nyánzánál, 60 az erődben, 119, akik velem mennek és a 20 hirvivő.“

„Igaz; ámde az utóhadnak nem kellett annyit éheznie mint nekünk.“

„De az élelem ama bőségének sem örvendhetett, amelynek mi az utóbbi hét hónap alatt örvendtünk; ezért is helyzetünk talán épen olyan volt mint az övék. Egyébként úgy is haszontalan dolog tovább is okoskodni ezeken a kérdéseken.“

„A sikertől, amit terveimtől vártam, elestem. A pasa soha sem fordult meg a tó déli partján, miként én azt neki a Zánzibárban irt levelemben javasoltam. Ez négy hónapunkba került és Barttelottól egy árva szót sem hallottunk. Embereink tuczatszámra estek el és bárhová tekintsek, a kilátásaimból nyugalmat, vigaszt nem meríthetek. Nyomorúság takarja ezt az erdőt, miként a halottat a szemfödél; olyan az mint a gonosz tettek miatt elátkozott ország; bárki jusson belé, ránehezedik az Isten haragja. Hibáinkra, amikbe estünk, mentségül csak egyet mondhatunk, azt, hogy cselekvésünk rugói tiszták és czéljaink soha sem üzletiek sem önzők nem voltak. Bünhődésünk édes lesz és abban fog állani, hogy kötelességünket teljesítjük. Viseljük el mindazt, ami ránk nehezedik mint férfiak, akik áldozatul vagyunk szánva és ne törődjünk a következményekkel. Mindegyik napnak megvannak a bajai. Miért gondoljunk tehát azon szomorúságokra, amelyeket holnap kell elviselnünk. Engedjen innen elutaznom abban a meggyőződésben, hogy

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

itteni kötelességeitől soha sem fog eltérni és hogy önért soha sem kell aggódnom. Ha a pasa és Jephson, hozván magukkal teherhordókat, ide érkeznek, önre, reájuk és rám nézve is legjobb, ha elmennek innen; ha azonban azok nem jönnek el, maradjon itt, mig vissza nem térek.

BARTTELOT ŐRNAGY.

Hagyjon e czélból nekem elég időt és várjon, úgy körülbelül — deczember 22-ig; ha pedig akkoráig sem jönnék meg, tanácskozzék barátjaival és azután embereivel és cselekedjék ugy, miként a legjobbnak és legokosabbnak tartja. Ami minket illet, mi visszamegyünk

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

addig, amig Barttelotra rá nem akadunk, ha kell, egészen Jambujáig is; de tovább nem, ha mindjárt minden holmival együtt le is utazott volna a Kongón. Ha Jambuját elhagyta és ahelyett, hogy kelet felé ment volna, messze eljutott délkelet felé: követni fogom, amíg utól nem érem és azután a lehető legegyenesebb irányban átvágok az erdőn a Bodo-erőd felé. Ha deczemberben nem érkezném meg, minderre gondolnia kell és mielőtt elhinné, hogy mi örök időkre elutaztunk, figyelembe kell vennie, hogy még sok más dolog is akadhatott, ami bennünket föltartóztatott.

Az utasitásokat tartalmazó levél, amelyet Stairs hadnagynak adtam, a következőképen hangzik:

Közép-Afrika, Bodo-erőd,
1888. junius 13-án.

Uram!

„Azon időre, míg az expedicziő előhadával távol leszek, — amely most Barttelot őrnagynak és az utóhadnak megsegitésére indulóban van, — Bodo-erőd kapitányává önt nevezem ki. A betegeket is beleszámítva, a vezérlete alatt közel 60 puskásból álló őrséget hagyok. Az emberek, igaz, nagyobbára nem olyanok, a minőkből egy veszedelmes vidéken az őrségnek állania kellene. Lőni azonban mindannyian tudnak, puskáik jó állapotban és lövőszereik bővében vannak. Bizalmamat főképen a kapitányba helyezem. Ha a vezér tevékeny és éber, erődünket nem féltem és őrségünket házaiból a benszülöttek semmiféle egyesülése sem űzheti ki. Azt mondanom sem kell, hogy önt egészen nyugodtan hagyom itt.

Tekintettel ama javitásokra, amelyek az erőd körül készülnek és amelyeket élő szóval már megismertettem és amelyek azt nagyobb terjedelmüvé fogják tenni mint

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

aminő most: javasolnám önnek, hogy a legilledelmesebb és legtisztább emberei közül válaszszon ki huszat vagy harminczat, helyezze el az erőd épületeiben és tartsa őket ott addig, amig azokra másoknak nem lesz szükségök; mert ily módon

1-ször, nem juthat abba a veszedelembe, hogy valami merész ellenség az őrségétől elvágja;

2-szor, embereink egy harmada a kapukon belül levén, hirtelenül is, velök bármikor rendelkezhetik;

3-szor, az erdőben levő épületek, ha el vannak foglalva, száraz és lakható állapotban fognak maradni.

Kukoricza. A kukoricza-ültetést kezdje meg julius 15-e körül. Julius 1-én tehát a földeken kezdetét veheti a kapálás és gyomlálás.

Banyánák. A banyánákat nagyon féltem. Hetenként kétszer küldjön ki erős patrolokat, akik az ültetvényeket bejárják és a benszülötteket meg az elefántokat elriaszszák. Az utóbbiak elijesztésére talán egy féltuczat tűzrakás különböző pontokon elég lesz.

A patrollal mindig egy tisztet is el kell küldenie, hogy a történtekről megbízható jelentést kaphasson; ha e jelentés szerint a banyánák fogyni kezdenének, attól az időtől fogva embereinek adagokat kellene kiosztania és pedig ezeket egyes csapatok által mindig az ültetvények legmesszebb fekvő helyeiről kellene hozatnia. Az erőd közvetlen közelében fekvő banyánákat, valamint a kukoriczát hagyja, mig meg nem érnek. A fő útak mentén is jó volna az ültetvényeket békében hagyni, a mig egészen érettek nem lesznek.

Nelson kapitányt alvezérül hagyom itt, aki a vezérletet az esetben venné át, ha önt betegség vagy más véletlen eset arra képtelenné tenné.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Dr. T. H. Parke mint orvos marad itt, ő a betegekre fog felügyelni.

Azt persze lehetetlen előre megmondanom, hogy mi mikor fogunk visszaérkezni, mert a leghalványabb fogalmunk sincs arról, hogy az utóhad merre lehet, de tőlünk telhetőleg mindent megteszünk. Ha az őrnagy még Jambujában van, várjon bennünket deczember hó folyamán.

Körülbelül két hónap mulva, azaz augusztus közepére ide várom Emin pasát és Jephson urat.

Ha Jephson úr elegendő számú teherhordóval jelennék meg, ajánlanám, hagyja el az erődöt, szedje maga mellé az őrséget, kövesse Jephson urat a Nyánzához és visszatérésemig bocsássa önmagát és haderejét Emin pasa rendelkezésére. Ha kelet felé visszajövök, szándékom Nepokotól kezdve északi és keleti irányban előrehaladni és lépteimet az Ituri-i rév felé irányitani.

Hogy már az Ituri-i révnél is megtudhassam, vajjon kiüritette-e az erődöt vagy nem, sziveskedjék visszaemlékezni, hogy e rév közelében, a folyó jobb partján van egy pár jó magas fa; ezekre több széles nyilat véshet, amelyek annak jeléül fognak szolgálni, hogy ön a vizen átkelt. Az átkelése napját a rév közelében, könnyen észrevehető helyen szintén bevéshetné. Ezzel sok időmet megkimélhetné és önre vonatkozó sok aggodalomtól megszabadíthatna.

Mivel 20 futárunk februárius 16-án ment el innen, junius 16-án négy hónapja lesz, hogy bennünket elhagytak. Ha Jephson körülbelül két hónap mulva jelenik itt meg, körülbelül hat hónapja lesz, hogy hirvivőink Bodo-erődöt elhagyták — ez pedig elég idő arra, hogy rájok nézve többé kétség fenn ne forogjon.

Kivánok önnek és társainak jó egészséget és adja

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

az Isten, hogy szerencsésen elérkezzenek a Nyánzához. Mi részünkről munkánkat oly gyorsan fogjuk végezni, amint a körülmények csak megengedik.

Igaz híve

(Aláírva:) Henry M. Stanley,
az Emin-expedició vezére.

W. G. Stairs, hadnagynak
Bodo-erőd kapitányának.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

TIZENKILENCZEDIK FEJEZET.

MEGÉRKEZÉS BANÁLYÁBA; BARTTELOT HALÁLA.

A mentő csapat. — Az utazás nehézségei. — Ipotoba érkezünk. — Kilonga-Longa mentegetőzik manyuemáinak magaviselete miatt. — A vezér egy pár puskánkat visszaadja. — Dr. Parke és tizennégy embere visszatér Bodo-erődbe. — Átkelésünk az Ituri-folyón. — Nehány régi tanyánk nyomai. — Elásott áruinkat kiveszszük a földből. — A manyuema kiséret. — Hidat verünk a Lenda-folyón. — A kiéhezett mádik. — Balesetek és halálozások a zánzibáriak és a mádik közt. — „Randy", a kis borzebem. — Az udsangvai óriási tisztás. — Benszülött asszonyok a vezetőink. — Ugarrovva elhagyott állomására érkezünk. — Az Aruvimi-vizeséseknél nagy örömünkre élelmi szereket találunk. — A Navabi-vizesések. — Pihenő az Aruvimi-i kikötőnél. — Egy mádi vezető halála. — A Bazoponál elásott áruinkat kiásták és ellopták. — Dsuma és Nasszib a seregből megszöknek. — Az erdei út nyomorúságai. — Beszélgetés, amelyet sátoros inasom, Száli és egy zánzibári egymással folytat. — Mabengu falú számos bőregere. — Avisszibbába érkezünk és ott egy fiatal zánzibári leányra akadunk. — A Nedsambi sellők és a Panga-vizesések. — A pangai benszülöttek. — Mugviénél egy tervezett ünnepet megzavarunk. — A Darász-sellőknél utolérjük Ugarrovvát és tanyáján ráakadunk futárjainkra és nehány szökevényünkre. — A futárok vezetője elmondja szomorú történetét. — Dr. Parke-nak Barttelot őrnagyhoz intézett mulatságos levele. — Kánurajunk útja a folyón. — A batunda benszülöttek. — Haladásunk, mióta a Nyánzát elhagytuk. — Az utóhadra vonatkozó gondolatok. — A pusztulás a folyampart mentén. — Banályába érünk. — Találkozásunk Bonnyval. — Az őrnagy meghalt. — A banályai tábor.

Az őrség hangos éljenzéseitől és a tisztek legjobb kívánságaitól kisérve, junius 16-án kora reggel, a legjobb

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

kedvben Bodo-erődből Jambuja felé megindultunk. Csapatunk, Dr. Parke-nak és tizennégy emberből álló kis hadának kivételével — mert ez csak Ipotoig kisért el — 113 zánzibáriból, kilenczvenöt mádi teherhordóból, Emin pasa négy katonájából és két fehér emberből állott. Indekárut esős, zivataros időben, 17-én este értük el. Más nap pihenőt tartottunk, hogy még több pizánggyümölcsöt szedjünk. 19-én Ndugu-bisában és más nap Nzállinál tanyáztunk. Ez idő alatt ujra megismerkedtünk az erdei út nehézségeivel. A csapatvezetők kiáltozásai visszaidézték kinos emlékeit annak, amit hét havi távollétünk már-már elfeledtetett.

„Vörös hangyák jönnek! Vigyázzatok a fatörzsre, ho! Czövekek! Jobbra egy verem! balra egy üreg! Tövisek, tövisek, óvakodjatok a tövisektől! Már megint ezek a hangyák; ho! Gáncsot vető kúszónövény, csalán; óvakodjatok a csalántól! Egy lyuk! Lent síkos, lent! vigyázzatok az iszapra! Egy gyökér! Vörös hangyák! vörös hangyák jönnek! Vigyázzatok jól a hangyákra! Egy fatörzs! Czövekek alatta!“ Igy folyt a kiáltozás tovább, egyik tanyától a másikig.

Az út mentén a faluk nagyobbára még állottak, de valamennyi düledező és romladozó állapotban volt; az elrothadt támaszfák miatt a kunyhók bedőltek, az ereszgerendák a földre estek; belül a pallót zöld penész takarta, a lyukak nyálkával teltek meg, az oldalfalakon gombák tenyésztek és salétromos kivirágzások bőven támadtak; a tetőket kuszó növények, csalán és buja tökindák takarták — szóval valóságos lázfészkek voltak; ennek daczára a végtelen kimerültség vagy a fenyegető zivatar kényszerített engem és embereimet, hogy bennök keressünk menedéket.

Mámbunguba 21-én érkeztünk meg és más nap a Buzindi-i tisztás szélén ütöttünk tanyát. Bodo-erődből

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

elindulván, negyvenhét órai menet után bevonultunk Ipotoba, az arab telepre, ahol embereink, miként a szives olvasó még emlékezni fog, az éhség nyomorától félőrülten, nekem fegyverekben és lövőszerekben annyi veszteséget okoztak. De azóta állapotukban oly nagy volt a változás, és szemeik a harag oly mérges pillantásait vetették kínzóikra, hogy Kilonga-Longa, bosszúállástól tartván, délután, vezéreivel együtt manyuemáinak a távolléte alatt tanusított magaviselete miatt mentegetőzésekkel állott elő, és bűneik utálatosságát kendőzte; azonkivül pedig ajálkozott engesztelésül minden tőle telhetőt megtenni. A harmincz puska közül, amelyekről tudtam, hogy náluk vannak, tizenkilenczet elém tettek. Hatot én magam hagytam zálogul a kezükben, kettőt nevemben Stairs adott nekik, egyet Nelson és tizet a zánzibáriak adtak el nekik; tizenegyet tehát nem kaptunk vissza; a 3000 töltésből és a két teljes ládára valóból, amelyeket a lopott jószág ezen orgazdái az éhenhaló zánzibáriaktól megvettek, csak ötven került vissza. Bármennyire féltek is a manyuemák, a represszáliákra és a bosszúállásra az alkalmas idő még nem volt itt, ámbár ötven puskás, mivel Kilonga-Longa embereinek nagyobb része fosztogatás miatt kelet felé távol volt, a telepet könnyen elfoglalhatta volna. Ránk azonban sokkal fontosabb dolgok vártak, mint Ipoto lerombolása; és azt sem szabad elfeledni, hogy a Bodoerődben a mi kis helyőrségünk nem volt egész biztonságban; egy pár száz ember, kétségbeesve veszteségei miatt, ostrommal vagy egy éjféli támadással teljes mértékben bosszút állhatott volna rajta.

Mi tehát, meghajolva a helyzet kényszerűsége előtt, elfogadtuk a puskákat és a kecske-, meg rizskása ajándékot, a zánzibáriaknak pedig megengedtük, hogy a magukkal hozott elefántcsontot 100 angol mérő rizsért eladhassák, amely élelmi szernek ők természetesen nagyon megörvendtek.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Más nap Kilonga-Longa még másik két puskát akart átadni; mivel azonban embereim eléggé föl voltak fegyverkezve, megkértem, tartsa meg a birtokában levő hat mellett ezeket is zálogául annak, hogy azon kilenczven doti kelmét meg fogom fizetni, amelyet neki és népének a Nelson kapitánynak és Dr. Parke-nak haraggal és gyéren juttatott élelmi szerekért igértem akkor, midőn ezek ennek a gonosz természetű társaságnak kényszer-vendégei voltak.

Délután Dr. Parke és tizennégy emberből álló kis csapata visszaindult Bodo-erődbe, magával vivén tizenhárom tehercsomót és a legutolsó utasításokat, amelyeket még adhattam.

Junius 25-én mi is megindultunk Ipotoból; kíséretünkben egy vezető és tizenöt manyuema volt, akiket nagy hühóval utasítottak, hogy kötelességöknek tartsák bennünket a legközelebbi arab telepig, Ugarrovva egy külön állomásáig elkisérni. Megérkezvén az Ituri folyóhoz, délután 3 órakor egy kánut kaptunk, amelyben kilencz ember fért el; ezt kellett átkelő eszközül használnunk. Mivel egy fordulás a balpartra és vissza átlag huszonhárom perczig tartott, már beállott volt az éjjel, mielőtt seregünknek csak a fele is a vizen átjuthatott volna.

Más nap az átszállitást kora reggel megkezdtük és két óráig folytattuk; ekkorra a manyuema kíséreten kivül mindenki eljutott volt a túlsó partra; ez, tartván a bosszútól, amelyet rajtok azonnal állani fogunk, vonakodott arra vállalkozni, amit neki parancsban kiadtak.

Benne voltunk megint a terjedelmes, lakatlan vadonban, amelyen az expediczió tagjai, a kegyetlen éhinség e sovány áldozatai, a mult év október havában átvergődtek. Semmiféle tekintet sem birt volna rá bennünket ezen borzasztó árnyékok ujabb fölkeresésére, csak az, mert élénk reményt tápláltunk, hogy találkozni fogunk

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

csakhamar futárainkkal, akik, miként vártuk, az őrnagy seregéről hozott hirekkel fognak megörvendeztetni. Mivel Ipotoba mindeddig meg nem érkeztek, teljesen el voltunk telve azon hittel, hogy útközben — más útat ők nem ismertek — velök találkoznunk kell; ezért is vigan indultunk el a kikötő helyről és két és fél óra alatt azon tanyához értünk, ahonnan mult évi október hóban az északi patra átkeltünk. Egykori megállapodásunk nyomai még frissek voltak — a lehámozott fatörzsekre faszénnel rajzolt széles nyilakat és a Khámisz Parrynak szóló czeruza irást tisztán lehetett látni és olvasni.

28-án délután egy negyed kettőkor az Ihuru és Ituri összefolyásával szemben, a Nelson tanyájára érkeztünk, arra a helyre, amely a mult évi október hóban annyi elhalásnak és haldoklásnak volt tanuja, ahol szegény Nelson fájós lábaival annyi órát, annyi nyomorult napot töltött, aggódva várván tőlünk hirt, és ahol őt barátja, Mounteney Jephson elsoványodva és az elhagyatottság és kétségbeesés érzelmei következtében teljesen tehetetlen állapotban, haldokló és halott társai közt megtalálta. Mi az útat húsz óra vagyis beleszámítva azt az időt, amelyet az egy kis csolnakon való átszállással eltöltöttünk, négy nap alatt tettük meg. A mult októberben, daczára kemény erőlködéseinknek, ugyanaz a távolság harminczkilencz óránkba vagy, a pihenőket is beleszámítva, tizenhárom napunkba került! Ezt a nagy különbséget tisztán a gyomor állapota okozta.

Elrejtett holminkat — bár erre nézve nagyon is kétségeskedtünk — érintetlenül találtuk és elásott áruinkat, amiket Jephson mentő csapatja magával vinni nem tudott, előszedtük.

A Kynochtól, Birminghamből való lövőszerek, miután nyolcz hónapon át a homokban elásva, a trópikus nedvességnek és az örökös esőnek ki voltak téve: nem

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

szenvedtek annyi kárt, mint vártuk; amennyiben teljes nyolczvan perczent ép maradt és a viaszkkal jól bekent sárgaréz ládácskák és vörös réz kapszlik olyan fényesek és simák voltak mint eredetileg. Miután embereink közt 1000 töltést kiosztottunk, hogy patrontáskáikat ujra megtöltsék, és egyéb hasznavehető dolgokat kiszedtünk, nyolcz tehercsomót csináltunk össze s a fölösleges maradékot megint elástuk; e gyűlöletes helyről azután tova siettünk és messze, bentfekvő helyen ütöttünk tanyát.

A tanyahelyre érkezvén észrevettük, hogy négy máditeherhordó zánzibári társaik fölszerelésével megszökött. Ha ismerték volna, amit mi soha el nem feledünk, e vadonnak gonosz hirét, sirjokul alkalmasint inkább a zúgó folyót választották volna, mint a könyörtelen erdőben az éhség lassú kínjait.

Nap lementekor meg voltunk lepetve, midőn láttuk, hogy a manyuema kiséret tanyánkra érkezett. Ők visszamenekültek Kilonga-Longához, de ez az úr szigorúan meghagyta nekik, hogy kövessenek bennünket és előbb vissza ne térjenek, míg tőlem levelet nem kapnak, amelyen meg van irva, hogy a kötelességet, amiért őket kiküldték, teljesítették.

29-én a folyam menti útról letértünk és az ösvénytelen erdőben délnyugati irányban nyomultunk előre, hogy amaz útra érjünk, amelyen Stairs csapatja haladt, midőn Ugarrovvától visszatért. Mivel Rashid-bin-Omar, a vezető, most a mi csapatunkban volt, föltettük, — ő maga is erősen állította, hogy bizik magában — hogy az ösvényt, ha meglátja, föl fogja ismerni és akkor, természetesen, nem lesz többé semmi baj. 29-én és 30-án egész nap, le nem térve róla, ezt a délnyugati irányt követtük. Ezalatt a benszülöttek több ösvényén mentünk keresztül; mivel azonban Rashid egyikében sem ismerte föl a Stairs ösvényét, folytattuk a magunk útját. Julius 1-én, kora

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

reggel a Lenda-folyó medenczéjébe érkeztünk, és mivel itt Rashid abbeli véleményének adott kifejezést, hogy a kérdéses úton már túl kell lennünk, egyenesen nyugat felé fordultunk és a tájoló útmutása szerint az erdőn keresztül toronyirányban haladtunk tovább. 2-án délben a Lenda-folyóhoz jutottunk, amely, miként 2-án a délután és 3-án a délig tartó útunkban megfigyeltük, nagyjából észak-északnyugati irányban foly. Midőn egy harmincz yard széles hasadékot fedeztünk föl, amelyen át a Lenda vize dühös sebességgel rohant alá, azt tartottam, jobb lesz a folyón át hidat verni, a szerencsére bízván, hogy nekünk a túlsó parton az útat Ugarrovva állomásához megmutassa, mint a Lenda jobb partján tovább menni; mert könnyen megeshetik, hogy még napokig vándorolhatunk és még sem találunk semmit, amivel a vizen átkelhetnénk. Ezért is hármat a legmagasabb fák közül, egy 115, 100 és egy 108 láb hosszút kiválasztottunk, levágtuk és a hasadékon szerencsésen áttoltuk; erős villaalakú czölöpökre fektettük, karfával, hogy a terhet hordó emberek belekapaszkodhassanak, elláttuk és igy belőlük kényelmes és biztos hidat csináltunk. 5-én kora reggel a hid készen, tiz órára pedig rajta mindenki szerencsésen túl volt.

A mádi teherhordók kukoriczakészletöket, hogy terhökön könnyítsenek, az út mentén szándékosan elszórták; most azután pazarlásukért bűnhődni kezdtek. Bár a tanyai kikiáltó minden nap hangosan kiáltozta, hogy hány napra kell még élelmi szernek maradnia, a tudatlan vadak sokkal vastagabb nyakúak voltak, semhogy a figyelmeztetésnek hasznát vették volna; ezért azután megint akadt egy tuczat gyenge nyomorékunk, akiknek járása már megint biczegővé vált. Egyébként is héttel már kevesebben voltunk — ezek közül négy megszökött.

A balparton megint nyugati irányban folytattuk útunkat és közben a benszülötteknek több, délkeletnek

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

és északnyugatnak vezető ösvényén mentünk keresztül, de olyat egyet sem találtunk, amely ami szükségleteinknek felelt volna meg.

6-án egy tisztásra bukkantunk, amelyen kicsiny, de jól tenyésző pizángültetvény díszlett. A kiéhezett mádik úgy rohantak rá mint éhes farkasok a prédájukra és le is ették azonnal az egészet; hárman azonban ráléptek a földbe szúrt és ravaszúl elrejtett, hegyesre faragott czövekekbe.

7-én gyalázatos esőben útaztunk; és átázva és nyomorultan a járatlan erdő mélyében tanyáztunk. Más nap egy óra járás után egy kis helységbe, Baliába jutottunk, öt órával később pedig éjjelre Bandejában állapodtunk meg.

Ez a nap tele volt nyomorúsággal és sajátságos balesetekkel. Balia elhagyása után hideg, futó-zápor alá kerültünk és három meztelen mádi egymástól egy pár lépésre holtan rogyott össze. Amint a zápor első jelei mutatkoztak, seregemet megállítottam és mintegy 150 □ lábnyi felületű sátorvásznat kifeszíttettem és mindenkit meghíttam, hogy bujjanak hamar alája. A zápor elvonulván, a kanavászt összegöngyöltük és tovább indultunk; a levelekről leeső hideg cseppektől azonban még mindig sokat kellett szenvednünk. A zánzibáriakat, akik jobban megszokták és erősebbek is voltak, ez nem nagyon bántotta; azonban három nyomott hangulatú és üres gyomrú mádi hirtelen halva rogyott össze, mintha agyonlőtték volna. Emin pasa egyik ladoi katonája és egy zánzibári czövekbe lépett és e kinos sebektől oly nyomorékká vált, hogy mindkettőt vinnünk kellett. Bandeja mellett egy másik mádi lett az élelem hiány okozta betegségének áldozata, egy zánzibárit pedig egy merész, ravasz törpe nyillal meglőtte; a nyil a bordák közé hatott, szerencsére azonban nem olyan mélyre, hogy halált

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

okozott volna. Megérkezvén a faluba, szakácsomnak, Hasszánnak winchester-puskája, midőn egy szerencsétlen pillanatban maga felé fordította, elsült és balkarjáról jó csomó húst lekapott; éjfél körül végre, egy Amari nevű ifjú, midőn az egyik őrtüzet jobban lángra akarta lobbantani, fején egy remington-töltés golyójától sebet kapott, amelyet valaki, elég gondatlanul, a tüzes hamú mellett hagyott.

Más nap egy pár asszony vezetése mellett, akik azt mondták, hogy az útat Ugarrovvához ismerik, egy óriási tisztáson keresztül, melyet alig hagytak volt el a benszülöttek, szörnyű unalmas volt az útunk. Amint én emlékezem, egyik sem volt még annyira gyötrelemmel tele, mint ez. Minden lépésnél, amit tettünk, helyzetünk uj veszélyekkel fenyegetett; — először egy veszedelmektől duzzadó hegyszakadékot áthidaló csúszós fatörzsre léptünk; alattunk nagy számú száraz ág, éles hegyeik fölfelé állván, fölspékeléssel fenyegette a szerencsétlen embert, aki akkora magasból rájok esnék; azután egy rohanó patakot áthidaló ágon kellett átlejtenünk; rögtön azután tövisbokrok közé jutottunk, ahol a fönt és alant és körüskörül miriádszámra növő kúszó növények sűrű tömegében majd megfuladtunk; csakhamar megint mély, zöld iszapban botorkáltunk, amelynek mélységét az úszó növényi paraziták takarták el; azután a fatörzsek borzasztó halmazán, a régi erdő nyomain másztunk át; a nehézségek minden lépésnél ismétlődtek, míg végre dél felé, izzadságtól átázott testtel az Udsangva-i tisztáson átjutottunk. A szűz erdő szélén ütöttük föl a tanyánkat, azután kiküldtünk embereket, hogy gyűjtsenek pizángot és élelmi szerekül készítsék el arra a pár napra, amelyet még a vadonban kell töltenünk.

A nap állásának megfigyeléséből tudtam meg, hogy ekkor az é. sz. 1° 0′ 16″ alatt voltunk.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

10-én gyanakodni kezdtem, hogy oly irányban megyünk, amelyet ha folytatunk, 8-ki tanyánk közelébe fogunk érkezni; azonban a zánzibáriak abba a hitbe, hogy a benszülöttek országukat legjobban ismerik, annyira belebolondultak, hogy egy szeszélyes pillanatban e hitökben őket meghagytam. 11-én tiz óra felé egy tisztásra, egy kis helységhez érkeztünk, amelyet 8-án reggel hagytunk volt el. Igy tehát egy teljes kört irtunk le; ezért embereink azt kivánták, hogy az asszonyok halállal bűnhődjenek. Szegény teremtések, ők csak természetöknek megfelelőg cselekedtek! Mi voltunk azok, akik hibáztunk, azt hivén, hogy a benszülöttek olyan útat fognak nekünk mutatni, amely országukból mindig messzebb és messzebb vezet. Ha bennök tovább is bizunk, tovább is körben vezettek volna a tisztásuk körül, míg végre hazájok földjén halva rogytunk volna össze. Az asszonyokat tehát haza küldtük és a kompaszszal kezünkben nyugat-északi irányban haladtunk tovább, hogy a főútat megtaláljuk. 11-én, egész nap ebben az irányban mentünk, más nap reggel azután sikerült megtalálnunk az útat, amely északkelet felé vonult.

Julius 13-án kilencz órakor, Ugarrovva állomásával szemben az Ituri folyó mellett fekvő régi tanyánkra értünk; azonban amint a folyó túlsó partjára néztünk, láttuk, hogy az el van hagyatva. Igy tehát nem kaphattunk hirt sem régen távollevő futárainkról, sem az őrnagyról és csapatairól. Útunkat az Ituri mentén folytattuk, ahol minden mértföldet, minden patakot, minden átkelőhelyet és minden tanyát már oly jól ismertünk.

Más nap, miután élelmi szereink elfogytak és a mádik közül naponként kettő-három elhalt, az Amiri-vizesésekhez érkeztünk. Alig ütöttük föl itt a tanyánkat, mindenki rohant élelmi szerekért. A közvetlen közelben találni azonban nem lehetett, mert Ugarrovva 600 főből

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

álló serege minket megelőzött és minden ehető dolgot fölfalt és hogy ő sem talált már elég táplálékot, bizonyították a régi tanyáján nagy számban heverő csontvázak. A távolság azonban legényeinket a Nyánzától sem riasztotta el; siettek azok itt is előre, délnek vezető útat követvén, míg végre egy pár óra mulva egy dombhoz értek, amelynek alja szakadatlan, buján tenyésző pizángültetvény volt. Késő éjjeli órában tértek vissza e jó hirekkel; kiéhezett embereink szemét a pompás gyümölcsök látványával örvendeztették meg, amelyek miatt lelkes álmaink voltak gyümölcs lakomákról, amelynél a pizángfa érett, illatos gyümölcsei tűntek ki legjobban.

Ily kritikus korszakban, midőn ily bőség elérhető közelben volt, természetesen, pihenőt kellett tartanunk; tanyánk már a kora reggeli órákban, az őröket kivéve, kiürült, mivel minden arra alkalmas ember enni valóért ment el. Délután az élelemkeresők jól megterhelve vissza érkeztek; gyakran párosával jöttek, óriási gyümölcscsomagot hozván magukkal oly formán, mint a régi képeken Kaleb és Józsua láthatók, amint Eskol mellől a szőlő gerezdet hozzák. Az előrelátóbbak még nagyobb mennyiségben hozták a gyümölcsöt, mert azt már előbb meghámozták és száritásra készen felvagdalták, kikerülvén így azt, hogy a fölösleges szárakat és gyümölcshéjat is kelljen czipelniök. Az élelemkeresők távolléte alatt a gyengébb asztaltársak a farácsokat már felállították és az éjjelen át való száritásra a tüzelő anyagot összegyűjtötték. A gyümölcsökből, ha ily módon megszáradtak, lepényeket, vagy izletes pizángpépet vagy reggeli ételnek való pizángkását lehetett készíteni. A legszebb példányokat még félretettük, hogy egészen megérjenek és azután belőlük édes puddingot vagy édes kását vagy a péphez való mártást csinálhassunk.

Julius 16-án tovább indultunk a folyam mentén; régi útunkhoz, amennyire csak lehetett közel maradtunk

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

és hét óra alatt a Navabi-vizesések fölött levő kis sellőkhöz értünk. Más nap elhaladtunk a Navabi-vizesések mellett, megnéztük a helyet, hol kánuinkat elmerítettük volt és azt találtuk, hogy azokat elvitték. Négy óra lefolyása után az Avamburi-kikötő mellé, régi tanyánkhoz érkeztünk. Az ösvény most jelentékenyen jobb volt, mert a mióta a két tuczat vágó késünk azt a bozótban kivágta, közel ezer lábpár járt rajta. Az út mentén számos csontváz hevert és a mi haldokló mádiink végzete volt, hogy számukat nehánynyal növeljék, mert naponta egy páran összerogytak, hogy soha többé föl ne keljenek. Bármit is mondtunk nekik, semmi sem volt képes őket arra bírni, hogy más napra magukat élelemmel ellássák. Tiz darab pizánggyümölcsöt már kimeríthetetlan készletnek tartottak; estére mindamellett megint még sokkal éhesebbek voltak. Az egyedüli eszköz, amihez életök megmentése végett nyulhattunk, az volt, hogy lehetőleg gyakran megállapodtunk és így módot nyujtottunk nekik magukat tele zabálni. Ezért is az Avamburi-i kikötőnél két napra állapodtunk meg, hogy hulladozó és haldokló mádiinknak a pihenésre és erőgyűjtésre módot adjunk.

20-án nyolczadfél óra hosszat mentünk és nehány mértfölddel a Bafaido-katarakta fölött tanyát ütöttünk, elvesztvén útközben egy zánzibárit és négy mádit. Ez utóbbiak egyike vezető volt, akinek lábát a czövekek sebesítették meg. Midőn elindulóban voltunk, kijelentette abbeli szándékát, hogy ott a hely szinén meg akar halni; maga köré hítta honfitársait, elosztotta köztük kar- és lábpereczeit, fényes vasnyakékszereit és fülbevalóit, azután szelid, nyugodt arczczal, amelyen a legkisebb izgatottság sem volt látható, lefeküdt. Mindez nagyon csodálatos volt, azonban még sokkal csodálatra méltóbb lett volna, ha a helyett, hogy igy kutyamódra meghal, bátran küzdött volna. Három órával később egy kánura akadtunk, amelyben egy pár elgyengyült emberünket

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

elhelyezhettük. Mielőtt tanyánkhoz értünk, ujabban három kánut találtunk, amelyekre majdnem minden betegünket fölraktuk. Kegyetlen dolog lett volna ekkor megállapodni és a mádi vezetőért embereket visszaküldeni; különben is kevés volt a kilátás arra, hogy életben találjuk, mert rendesen, alig hagyta el tanyánkat az utócsapat, nagy csomó benszülött szokta volt azt meglátogatni, akik nem éreztek lelkiismereti furdalást, midőn a sereg mögött elmaradó beteg ember gyönge életének véget vetettek.

Más nap rövid ideig, két óra hosszat mentünk. Ugarrovva a Bafaido-kataraktánál szintén tartott pihenőt, még pedig — miként nagy táborának gondos előkészületeiből, amely messziről a katarakta mellett a folyampart kiszögellésénél egész nagy városnak látszott, látható volt, — több napig. Mielőtt a Viziló-öbölhöz értünk, négy kánunak voltunk birtokában. Más nap, midőn a katarakta melletti tanyánkon, ahol ásóinkat és egyéb tárgyakat, miket elgyengült embereink tovább vinni már nem birtak, elástunk volt, megvillásreggeliztünk, fölkerestük a rejtekhelyet és azt találtuk, hogy szökevényeink a tiz elefántagyarat kiásták, a benszülöttek pedig a többi ott hagyott dolgokat birtokukba vették. Tanyánkat késő délután a Baszopo-kataraktánál ütöttük föl. A két katarakta közt a zánzibáriak az Ituriba szakadó kisebb folyók partján több elrejtett kánut fedeztek föl; ezekbe nagy vigan, de roppant könnyelműséggel beszállottak és bár ismerték a Baszopo-katarakta veszedelmes csatornáit, útjokat a dühös sebességgel rohanó folyón folytatták; e vakmerőségük következtében egy zánzibári emberünket és Emin pasa katonáinak egy inasát elvesztettük. A fölfordult kánuban ült a pasának két katonája is; ezeknek egész fölszerelése meg puskái a vizben maradtak és ők maguk is alig menthették meg csupasz életöket.

Két zánzibári, Dsuma és Nasszib, a seregtől eltá-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

vozott és egész nap nem volt látható; ezért 24-én kénytelenek voltunk megállapodni és egy csapatot fölkeresésökre kiküldeni. Délután a csapat eredménytelen keresés után visszatért; egy órával később egy fejünk fölött elsivitó golyó riasztott föl. Kutatni kezdtük a dolgot és azt találtuk, hogy a bűnös lövöldöző Nasszib volt, aki barátjával Dsumával útban a tanyánk felé közeledett; kérdőre vonatván elmondta, hogy a tanyán kivül, a bozótban egyik emberünket megpillantotta és abban a hitben, hogy valami fosztogató benszülött, rálőtt. Még jobban elcsodálkoztunk azonban, midőn tudtunkra adta, hogy ő és barátja a seregtől azért távoztak el, mert egy szép pizángültetvényt láttak meg; abban leültek, hogy maguknak útra valóul a gyümölcsöt meghámozzák és megszárítsák. Ez legalább tizennyolcz óráig tartott és mikor ennek végeztével az útat megint keresni kezdték, az ösvényt, amelyen 200 ember járt, megtalálni nem tudták. Igazán nehéz eldönteni, mi a csodálatra méltóbb, az-e, hogy e két harmadrangú ember le mert egészen nyugodtan telepedni a vad emberevők ültetvényeiben, akik rendesen az utócsapat nyomában jártak, hogy az elmaradozókon bosszújokat kitöltsék, vagy az a félelem, ami a benszülötteket ezen egyetlen esetben megszállotta.

25-én a Bavikai-i kis sellők fölött tanyáztunk és más nap a Nepoko mellékfolyó torkolatával szemben fekvő, népes Avedseli-i kerületbe vonultunk be, abban a faluban telepedvén le, amelyben Dr. Parke tizenhárom hónappal ezelőtt a szerencsétlen zánzibárinak lábait oly sikeresen amputálta.

Az erdei út nyomorúságait soha annyira nem éreztem mint ma. Az életmód és a nyomorult növényi táplálék, amiből élni kénytelen voltam, testileg annyira elgyöngített, hogy a szokottnál könyörületesebb voltam. Ez időben mintegy harmincz meztelen mádi az utolját

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

járta; előbbi ébenfa szinű bőrük hamuszürkévé vált és minden csontjuk oly rémítően látszott, hogy az ember önkénytelenül is elcsodálkozott, miként lakhatik ilyen csontvázakban még mozgató erő. Majdnem mindegyike ez embereknek áldozata volt valami csunya betegségnek; a kelések, kiaszott hátgerinczek, bűzös sebek általánosak voltak; azonkivül még egyesek az élelemhiány miatt krónikus vérhasban és szánalmas elgyöngülésben szenvedtek. Csak egy pillantást kellett rájok vetnem és éreznem a betegségeiktől eredő bűzt, azonnal gyomorgörcsök és a hányás ingere fogott el. Ehhez járult, hogy a talaj a rothadó növényi anyagoktól bűzlött, a levegő pedig forró, fojtó, sötét és a rovarok, levelek, növények, szárak és ágak rothadó miriadjainak miazmáival volt tele. Minden lépésnél belekapaszkodott a fejembe, nyakamba, karjaimba vagy ruháimba egy szivós felfutó, egy rotangtövis, egy tövisbokor vagy egy óriási bogáncsféle növény, szakítván és karczolván mindent, amit megkaphatott. A megszámlálhatatlan fajú rovarok, különösen a szikomorfákon élő fényes fekete hangyák, szintén hozzájárultak nyomorúságom növeléséhez. Amint a levelek alatt elmentünk, ezek a hangyák kilesték az alkalmat, hogy az emberre leeshessenek; csipésök fájdalmasabb volt mint a darázsé vagy a vörös hangyáé; a megcsipett testrész azonnal erősen megdagadt és megfehéredett meg felhólyagosodott. A többi hangyafajokról, feketékről, sárgákról és vörösekről, amelyek nagy csapatokban mentek át az útakon, majdnem minden növényre felkapaszkodtak és minden fán táplálkoztak, nem is akarok említést tenni. Ezen bántó látványok és szagok ugyan azelőtt is mindennaposak voltak és azelőtt is minden lépésnél ujabb sajátos nyomorúságok és kellemetlenségek vártak az emberre, de a mostani növekvő gyöngeségemben és nyomott hangulatomban alig tudtam azokat elviselni. Lelkem ezenkivül a husz válogatott emberem sorsa iránt, — kiket futárok-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

ként a Barttelot őrnagy vezetése alatt álló utóhadhoz küldöttünk, — meg maga az utóhad iránt is folytonosan telve volt aggodalommal. Közel egy hónapja nem ettem semmiféle húst sem, sem madár-, sem vadpecsenyét és kizárólag banyánákból és pizánggyümölcsökből táplálkoztam, amelyek, bár a szakács különböző módon készítette is el őket, az elgyengült gyomort már kielégíteni nem tudták. Izmaim megvékonyultak és elpetyhüdtek és kötelekhez meg húrokhoz váltak hasonlókká; menet közben minden tagom reszketett és belsőm egy kis morzsa húsért való vágyódásában nyögni látszott.

A tanyán fültanuja voltam a beszélgetésnek, amelyet sátoros inasom Száli egy másik zánzibárival folytatott. Az inas azt mondta, hogy hite szerint az „úr“ már nem soká fog élni; ő vette észre, hogy ereje gyorsan fogy. „Ha az Istennek is úgy tetszik“ válaszolá a másik „egy pár nap mulva majd találunk kecskéket vagy tyúkokat. Húsra van neki csak szüksége és kapni is fog ő, ha Ugarrovva az egész országból ki nem pusztította.“

„Oh“ mondá Száli „ha ezek a zánzibáriak nem volnának állatok, hanem emberek, bizonyosan osztozkodnának az úrral abban a húsban, amit élelemkeresés közben találnak. Nem-e használják az ő puskáit, meg az ő töltéseit és nem-e kapnak bért azok használatáért. Én nem értem, hogy miért nem osztozkodhatnának az urral abban, amit az ő puskáival szereznek.“

„Kevés van itt olyan gazember, aki meg nem tenné — ha valamit talál, ami osztozkodásra érdemes“ válaszolá a másik.

„De én azt jobban tudom“ mondá Száli „van itt egy pár zánzibári, aki majd minden nap talál hol egy tyúkot, hol egy kecskét, de olyan nincs, aki belőle az úrnak valamit is hozott volna.“

E perczben kikiáltottam Szálinak és fölhívtam, hogy

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

mondjon el mindent, amit tud. Kérdezősködés utján kiderült, hogy van valami igaz abban, amit mondott. Két zánzibári vezető, a Bumbiréból ismeretes Murabo és Vádi Mabruki 25-én egy kecskét és három tyúkot találtak és titokban megették. Ez volt a háladatlanság első jele, amit e két emberben fölfedeztem. A fölfedezés hatása azt szülte, hogy e naptól kezdve a zsákmányban én is részesültem. Még az est beállta előtt három tyúkot kaptam; egy pár nappal később rendes erőmet vissza is nyertem. Ez a szerencsés eredmény, amit magamon tapasztaltam, eléggé megmutatta, hogy mire volna a szegény meztelen mádiknak szükségök.

Avedseliben száraz pizánggyümölcsökből nagy élelmiszerkészletet gyűjtöttünk; szaporodó kánurajunk pedig lehetővé tette, hogy összes mádi embereinket, podgyászunkat és zánzibári csapataink felét a kánukba szállítsuk.

Más nap a tanyánkat az Avugadu-sellők közelében ütöttük föl, 27-én kánuinkat levittük a sellők mentén és egy pár mértfölddel alább, éjjelre megállapodtunk.

Julius 30-án régi táborunkban villásreggeliztünk, ahol 1887. augusztus havában több napot töltöttem, várván és keresvén az elveszett expedicziót; éjjelre Mabengufaluban szállásoltuk el magunkat.

E faluban nap lemente körül számtalan sok nagy bőregeret, — szuáheli nyelven „popo"-nak nevezik — láttam, amint fejünk fölött, a folyó túlsó partjára éjjeli búvóhelyeikre repültek. Az én álláspontomból az égből csak egy kis szalagot lehetett látni és mégis 680 ilyen állatot számláltam össze, melyek ott elrepültek. Mivel pedig a bőregerek serege az erdő fölött több mértföldnyire szétterjeszkedett, ebből megközelítőleg ki lehetett számítani, mennyi ezer repülhetett itt.

Julius utolsó napján Aviszibbába érkeztünk, azon helyre, amelyet mult évben az előcsapatunk ellen tanusított

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

ellenállás és a csatában használt mérgezett nyilak végzetes hatása tett emlékezetessé. Az egyik kunyhóban levelekbe gondosan betakarva egyik sátorpóznánk végére, egy töltésből való papirdarabra, az orvosi szekrényből való zöld bársonydarabra és egy remington-töltés üres rézhüvelyére akadtunk. A különös csomag az egyik szarufán lógott és alkalmasint valami fetissé volt szentelve.

Egy másik kunyhóban vaskarikákból álló nyakékszert és tiz ép töltést találtunk. Ez utóbbiak bizonynyal valami szerencsétlen szökevényünktől származhattak, akinek húsa alkalmasint ott főtt a tűzön valami fazékban, hogy azután családi ebédül szolgáljon. Később egy régi kabátot is találtunk, ami ama föltevésünket még valószinűbbé tette.

Alig hogy a falunál kánuinkkal kikötöttünk, egy meztelen, körülbelül nyolcz éves leány lassú léptekkel közeledett felénk és mindnyájunk meglepetésére a zánzibáriak nyelvén szólított meg.

A leány igy kiáltott föl: „Hát mégis igaz? Puskalövéseket hallottam és búvó helyemen igy szóltam magamban: ezek bizonyára földieim, mert a pogányoknak nincs puskájok; elmegyek és megnézem őket.“

A leány magát „Hatuna-mgini“-nek (nincs más-nak) nevezte és elbeszélte, hogy Ugarrovva őt és öt teljes korú asszonyt, mivel nagyon betegek voltak, itt hagyott; Ugarrovva a maga nagy kánurajával alig távozott el, a benszülöttek előrohantak és az öt asszonyt megölték; ő maga azonban megszökött és elbujt; e búvóhelyén maradt mostanig; ezalatt nyers vadgyümölcsből élt, éjjel azonban sikerült banyánákat is összegyűjtenie, amelyeket, ha megértek, főtlenül is meg tudott enni, mert hiszen tüzet raknia nem lehetett. Ugarrovvának az aviszibbaiakkal összeütközése volt, amiközben közülök sokakat megölt. Ő öt napot töltött itt, amialatt enni valót

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

készített és már régen — „több, mint tiz nap"-ja elutazott.

Ötödfél óra alatt Engveddébe és másik nyolczadfél óra alatt egy tanyára értünk, amely nehány mértfölddel a Nedsámbi-sellők fölött, a Bapaijai-i halászok lakta szigettel szemben állott. A puskákat és fölszereléseket itt a kánukból kiszedtük és az evezőknek meghagytuk, hogy kánuikkal a folyó baloldali ágán bocsátkozzanak le. Mialatt a szárazföldi csapatok a podgyászt vitték, az evezők nagyobb része jobbnak látta a jobboldali ágban útját folytatni; ennek az engedetlenségnek következtében egy zánzibári vezető és öt mádi a vizbe fuladt, egy kánu elveszett, másik kettő fölfordult, később azonban megint megkerült. Egy Szálim nevű zánzibári, akit az áramlat a sziklákhoz sodort, úgy összetörte és vágta magát, hogy közel egy hónapig nem birt járni.

Délután 3 óra körül ujra útnak indultunk és 5 óra körül a Panga-vizesésekhez érkeztünk. Egy csapatot a kánuk őrizetére hátrahagyván, a vizesések alatt ütöttünk tanyát. A szárazföldi csapatnak sikerült egy kis kukoriczakészletet találnia, amit lisztté őrölt, és vacsorára belőle nekem kását csinált.

Egy zivatar, amely éjfélkor kezdődött és más nap, augusztus 5-én, délutáni egy óráig tartott, munkánkat nagyon megnehezítette; estélig mindamellett tizenkilencz kánunkat szerencsésen leszállítottuk tanyánkkal szemben a vizesések alá.

A pangai benszülöttek összes kecskéikkel, tyúkjaikkal és minden egyéb vagyonukkal a jobb part közelében fekvő szigetre vonultak; több hálójukat és tapogatójukat azonban a folyó különböző ágaiban, a mi oldalunkon hagyták; mi elérhettük és velök több szép, nagy halat foghattunk. A benszülöttek valóban biztonságban voltak, és pedig annál inkább, mert embereink más

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

dolgokkal levén elfoglalva, egyetlen csapatunk sem akart volna magának bajt okozni avval, hogy őket zavarja. Ők azonban egészen elhihető jeleit adták ama vágyuknak, hogy velünk barátságot akarnak kötni; vizet öntöttek fejökre és testöket is befócskendették vele; nehány emberünk erre semmi rosszat sem sejtvén szigetjökhöz közeledett és az adott jeleket hasonlókkal viszonozta. A vakmerő benszülöttek áteveztek erre a kataraktán és az egyiknek sikerült észrevétlenül egyik emberünknek közelébe fúrózkodnia és őt hátba szúrnia.

Más nap pihenőt rendeltem; negyven emberből álló csapat a belebb fekvő vidékekre élelemért ment; este felé mindannyian ennivalóval megterhelve tértek vissza; egyikök azonban, egy mádi, hátán kemény nyilsebet kapott.

A kánuk 7-én harmadfél óra alatt érkeztek ama régi tanyánkra, amely a Ngula és Ituri összefolyásával szemben állott; a szárazföldi csapatnak azonban nyolcz órára volt szüksége, hogy e távolságot, amit én tizenegy mértföldre becsültem, megtegye.

A jobb parton Mambangánál, amelyhez más nap jutottunk, meglehetősen sok élelmi szert találtunk; az egyik zánzibári azonban, Dsaliffinak hívták, mellén fanyiltól súlyos sebet kapott. Másfél hüvelyk hosszú nyildarab a sebben maradt, ami őtet két hónapra minden kötelesség teljesítésére képtelenné tette. Amint a nyil vége kint volt, a seb csakhamar begyógyult.

Mugvié — vagy Mijui, — a legközelebbi hely, nagy változáson ment át. Az összes falvakat tűz pusztította el, a szép pizángültetvények pedig ki voltak vágva és magának Mugviének helyén óriási nagy tábor állott. Azon hitben, hogy Ugarrovva lakik benne, puskalövésekkel jelt adtunk; mivel nem kaptunk rá választ, a baloldalon fekvő régi tanyánkra mentünk, ahol az egyik fába Stairs hadnagy az őrnagynak útmutatásul (1887) „julius 31“-ikét véste volt be.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Régi tanyánkra érkezvén, meglepetésünkre, az Ugarrovva csapatjából való egyik asszonynak testét pillantottuk meg, amelyet kevéssel előbb öltek és mostak meg és azután közvetlen a folyó partja mellett lefektettek oda, ahol három pizánggyümölcs-csomó, két főző fazék és egy öt ember befogadására alkalmas kánu állott. Világos volt előttünk e jelekből, hogy a benszülöttek egy csoportja, amint a lövés-jelet meghallotta, hirtelen fölszedte sátorfáját és tervezett lakomáját kénytelen volt abba hagyni.

Egy csapatot a folyón átküldtünk, hogy kémszemlét tartson; az emberek csakhamar visszatértek és jelentették, hogy Ugarrovvának az nap reggel kellett a folyón lefelé megindulnia. Ez rám nézve nagyon kellemetlen volt, mert égtem a vágytól, hogy a folyó alantabb fekvő részeiről mielőbb hirt halljak, továbbá meg akartam az arab vezért kérni, ne pusztítsa úgy el a vidéket a később jövő karavánok kedvéért, amelyek a nagy pusztítás és rombolás miatt útjokban igen sokat fognak szenvedni.

Augusztus 10-én, a legidősebb zánzibári vezetőnek, Rasidnak harminczöt legügyesebb emberemet átengedtem, és őt megbíztam, hogy kövesse régi útunkat a folyó mentén; én azalatt a kánurajjal az Iturin le akartam evezni és előbb meg nem állani, míg a Darázs-sellőkhöz nem érkezem; odáig Ugarrovvát kétségtelenül utolérem és nála maradok, míg Rasid hozzám nem csatlakozik.

Reggel hat óra negyven perczkor útnak indultunk és mivel jó erősen eveztünk, tizenegy óra körül a Darázssellők közelébe érkeztünk. Már jóval előbb, sem hogy a zajt, amit a folyó, — a folyásának gátat vető sziklazátonyokon lerohanván, — sebes zúgásával okoz, hallottuk volna: a jobb parton óriási tanyát pillantottunk meg és csakhamar fölismertük a fehér ruhákba öltözött emberi alakokat, amint a bozótban ide-oda járkáltak. Amidőn tőlük már csak egy puskalövésnyire voltunk,

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

egy pár lövéssel jelt adtunk és felhúztuk a zászlókat, ugyanabban a pillanatban a nehéz töltésű muszkéták mély durrogással válaszoltak annak jeléül, hogy föl vagyunk ismerve. Rögtön utána a jobb partról egy pár nagy kánu indult el, felénk közeledett és míg mi a balpart közelében lefelé eveztünk, utasai szuáheli nyelven üdvözöltek. A mindkét részről megejtett, szokásos udvarias szólások után tudakozódtunk, hogy mi hireket tudnak; örömünkre, amibe persze szomorúság is vegyült, megtudtuk, hogy futáraink, akik már közel hat hónapja váltak el tőlünk, Ugarrovva tanyáján vannak. A futárok Ugarrovva állomásán Stairs hadnagytól márczius 16-án váltak el és tizenhét nappal később, azaz április 1-én a Darázs-sellőkhöz érkeztek; innen azonban, négy társukat elvesztvén, visszamenni kényszerültek. Belátván, hogy az ellenség sorain áttörni nem képesek, visszaindultak Ugarrovvához, ahová április 26-án szerencsésen megérkeztek és magukat az arab oltalmába ajánlották. Egy hónappal később Ugarrovva, miután embereit a külső állomásokról is egybegyűjtötte, az Iturin lefelé megindult; ez útjában futáraink is elkisérték és vele együtt hetvenhat napi út után, augusztus 9-én a Darázs-sellőkhöz érkeztek. Nekünk ugyanannyi időre volt szükségünk, hogy az Albert-tótól idáig eljussunk; ellenben Ugarrovva előbbi állomását csak augusztus 10-én azaz huszonkilencz nap előtt hagy tuk el.

Miután mi a balparton, az elhagyatott Bandejafaluban, Ugarrovvának a tágas Bandekiában felütött táborával szemben letelepedtünk, meglátogattak a még életben levő futáraink, akik Ugarrovvának és vezetőinek kiséretében jöttek el hozzánk. A futárok vezetője általános csendben a következő szavakban mondta el szomorú történetét:

„Uram, midőn önkényteseket kivántál, akik leveledet az őrnagyhoz elvigyék, nem volt köztünk egy sem, aki

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

eltökélve ne lett volna minden tőle telhetőt megtenni; mert mindnyájan tudtuk, ha eredményt érünk el, nagy lesz a jutalmunk és nagy a tisztességünk, amit kapunk. Megtettünk mindent, amit lehetett, de sajnos, sikertelenül. Ezért mind a jutalmat mind a tisztességet elvesztettük. Azok érdemlik meg a te kezedből a legnagyobb jutalmat, akik veled együtt a Nyánzánál voltak és a pasát megtalálták és akik avval dicsekedhetnek, hogy őt szemtől szembe látták. De ha nekünk nem is sikerült az őrnagyot megtalálnunk és szivét a jó hirekkel, amit át kellett volna adnunk, megörvendeztetnünk — Isten a tanunk, — hogy ennek nem mi vagyunk az okai; a Mindenható akarata volt, hogy ez meg ne történjék. Csapatunkból négyen elvesztek és én vagyok az egyedüli, aki útközben sebet nem kaptam. Ketten közülünk még élnek ugyan, de a vérökben levő méreg miatt aligha nem gyógyíthatatlanok. Nehány emberünknek öt nyilsebe is van, amiket neked megmutathatnak. Aviszibbáig a folyó mentén nem igen találtunk akadályra; itt azonban megkezdődött a kemény munka. Engveddében ketten sebesültek meg; a Pangavizeséseknél hárman kaptak súlyos nyilsebeket. A Pangavizesésektől idáig minden nap és minden éjjel folytonosan kellett harczolnunk; a benszülöttek, amint látszik, még mielőtt elértek volna, erőnket jól ismerték és vagy világos nappal vagy este támadtak meg, mintha el lettek volna szánva bennünket egészen megsemmisíteni. Miért tanusítottak most annyi bátorságot, — holott, midőn veled a folyó mentén fölfelé mentünk, mindig gyávák voltak, — megmondani nem tudom, ha csak szökevényeink, akik féltuczat számra mentek a folyón lefelé, a pogányokat képesekké nem tették arra, hogy a zánzibári emberek vérét kipróbálják és bennök azt a véleményt föl nem keltették, hogy ami azoknál sikerült, azt velünk szemben is elérhetik. Midőn azonban a falút, amelyben most lakol, elértük, már csak tizenegyen voltunk még

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

valamire képesek, a többiek sebekben szenvedtek és egyikünk teljesen tehetetlen volt. Alig értük el ezt a falút, a harcz ujból igen komolyan megkezdődött. A velünk szemben levő nagy falú lakói Bandeja benszülötteivel egyesültek, a folyó a kánuktól csak úgy hemzsegett és a falú körül a bozót a benszülöttektől egészen megelevenült. Egy óra hosszáig tartott a támadásuk; ez idő alatt közülök a folyón sokan eleshettek, mert mindenütt sűrűn állottak; később békében hagytak. Ezt az időt arra használtuk föl, hogy azt a nehány kunyhót, amelyeket szállásunkul választottunk, amennyire lehetett megerősítsük."

„Midőn az est beköszöntött, a szokásos módon, miként azt te, Stairs hadnagy és Ugarrovva sürgősen tanácsoltátok, őröket állitottunk ki; azonban ezek a munkától és gondtól kifáradva elalhattak, mert az első, amit tapasztalnunk kellett, az volt, hogy a benszülöttek zeribánkat lerombolták és tanyánkra benyomultak, és midőn egyik, dárdával halálra megsebesített emberünk vad kiáltása fölriasztott, őket már közöttünk találtuk. Mindegyikünk fölkapta puskáját és a legközelebb állóra lőtt úgy, hogy hat benszülött halva rogyott le lábaink előtt. Ez egy perczre megbénította őket, de ekkor egy törzsfejedelem hangját hallottuk: „Ezek az emberek Bula Mataritól megszöktek. Egyiköknek sem szabad életben maradnia." Ekkor azután, miként puskalövéseink tüzénél láthattuk, a folyó felől és a sűrűből nagy tömegekben rohantak felénk és számuk annyira megnövekedett, hogy rövid időre még legjobbjaink is megrémültek. Lakkin azonban, aki soha sem szokott olyan tréfás és jókedvű lenni, mint mikor bajban van, így szólott: „Ezek a legények húsért jöttek, adjatok nekik, de az övékből;" mire a sebesültek is, meg a többiek is mind felkaptuk a puskáikat és czéloztunk, mintha czélba lőttünk volna. Mennyien estek el ekkor a benszülöttek közül, nem

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

tudom megmondani, de midőn töltéseink már kifogyófélben voltak, elleneink elszaladtak és a körülöttünk fekvő halottak összeolvasását ránk bízták. A mieink közül ketten hívásunkra már nem feleltek, a harmadik, Dsuma, Nasszib fia pedig, magához kért és midőn hozzáértem, láttam, hogy elvérzőfélben van. Annyi ereje azonban még volt, hogy engem az út folytatásának abbahagyására fölkérjen. „Menjetek vissza" mondá „utolsó szavaimat intézem hozzátok. Menjetek vissza. Az őrnagyhoz nem juthattok el, azért, bármit akarjatok is tenni, menjetek vissza Ugarrovvához." Miután ezt kimondotta, kilehelte lelkét és halva esett a földre."

„Más nap saját embereinket eltemettük és a zeribán kivül kilencz, bent pedig hat halott benszülöttet találtunk. Ezeket a hullákat lefejeztük, a koponyákat egy rakásra raktuk, azután pedig tanácsot tartottunk, hogy mit kelljen tennünk. Tizenhatan voltunk még életben, de csak négyen maradtunk sebesületlenül. Dsuma végső szavai is óva intő figyelmeztetésként csengettek füleinkben és mi elhatároztuk, hogy visszamegyünk Ugarrovvához. Könnyű volt ezt elhatározni, de nehéz megtenni. Nem akarlak részletek elbeszélésével untatni; csak annyit mondok, hogy egyik akadály a másik után merült fel. Azok, akik már sebesültek voltak, ujabb nyilsebeket kaptak és akik sértetlenek voltak, nem maradtak azok, rajtam kivül, aki Isten kegyelméből ép vagyok. Egy kánunk fölfordult és mi öt puskánkat elvesztettük. Izmailit a Panga-vizeséseknél agyonlőtték. De miért mondjam el még egyszer azt, amit már elbeszéltem? Már csak tizenhatan voltunk életben és e tizenhat közül tizenötnek testét sebek takarták. Ám mondják el helyettünk e sebhelyek a többit. Mindannyian az Isten és Isten után a te hatalmadban vagyunk. Cselekedjél velünk, amint jónak látod. Ezzel beszédemet befejeztem."

Azok között, akik e szenvedések borzasztó történetét

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

először hallották, alig volt egy is, aki ne könnyezett volna. Sokaknak arczáról záporként hullottak könnyeik és a meghatott szivek szánalmuknak mély sóhajokkal és fölkiáltásokkal adtak kifejezést. Midőn a szóló beszédét befejezte, mielőtt még én ítéletet mondhattam volna, mindenki hozzá rohant, minden kéz feléje nyult, hogy az övét megszorítsa és mindannyian könnyes szemekkel kiáltozák: „Istennek légyen hála! Istennek légyen hála! Bátran viseltétek magatokat, igen, megmutattátok, hogy belső becs és vitézség lakozik bennetek!“

Ily módon üdvözöltük rég távollevő futárjainkat, a kikkel a Bodo-erőd elhagyása óta, gondolatban folytonosan foglalkoztunk. Küldetésök teljesen eredménytelen maradt, de azért becsülésünket akkor sem érdemelték volna ki jobban, ha az őrnagyhoz eljutnak és tőle nekünk levelet hoznak. Fáradozásaik és szenvedéseik története jól el volt mondva; azt ama számos seb, amelyeket a kis csapat mindegyik tagja kapott, még hatásosabbá és megkapóbbá tette. A sebek Ugarrovva barátságos magaviselete folytán — akinek rokonszenvét ugyanezen szomorú, de vitézségről tanuskodó történettel nyerték meg — csakhamar meggyógyultak, csak kettőé nem, akik, bár a sebeik már erősen heggedtek, még mindig állandóan betegeskedtek és gyöngélkedtek. Mindjárt itt említem meg, hogy két hónap lefolyása után az egyik végre visszakapta rendes erejét, de a másik ugyanazon idő alatt mindig jobban gyengült és végre is meghalt.

Ugarrovva tanyáján azonkivül ráakadtunk három hires szökevényünkre és két lábbadozónkra, akik élelemszert kerestek, midőn Stairs hadnagy ott járt. A szökevények egyike egy lövőszer- ládával szökött meg, a másik azt a ládát lopta el, amelyben Emin pasának több és nekem volt nehány csizmám. Ez emberek azután egy kis kánuba mertek ülni, ami persze fölborult és igy ők,

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

mielőtt Ugarrovvához értek, egy párszor egy hajszál hiján tudtak csak megmenekülni. Az arab foglyokként már átadta volt őket Stairs hadnagynak, de egy pár nappal később megint visszaszöktek Ugarrovvához, aki most indittatva érezte magát, hogy nekem őket kiszolgáltassa. E két ember később kitünő magaviseletet tanusított, a harmadik azonban nehány héttel később, midőn himlőben szenvedett, barátai köréből megszökött, a Nedsambi-sellőkbe ugrott és ott megfuladt.

Ugarrovva, fogytán levén a puskapora, a szokottnál sokkal barátságosabb volt és négy kecskéből, négy zsák rizsből és három nagy kánuból álló tekintélyes ajándékkal ajándékozott meg. A kecskéknek és rizsnek, miként könnyen képzelhető, nagyon megörvendtünk és a három kánu sem volt megvetendő ajándék, mert általuk lemenetelünk sebességét a folyón azzal megháromszorozhattuk, hogy, beleszámítva a magunk kánuit is, e lélekvesztőkben szállíthattuk az egész expedicziót: a 130 harczost, az inasgyerekeket, a legényeket, a mádi-teherhordókat és egész podgyászunkat.

Az utóhadról hirt sem futárainktól, sem Ugarrovvától nem hallottunk. Az őrnagynak szóló levelet, amelyet mult év szeptember havában Ugarrovvának átadtam, hogy futárjaival rendeltetési helyére juttassa, most visszakaptam; visszakerültek azok a levelek is, amelyeket saját futárjaink vittek. Ugarrovva negyvenöt emberét küldte le a folyón, de ezek Mandsinnitől, fele úton a Darázssellők és Mijui közt, visszatérni kényszerültek. Mindaket kisérlet, Barttelot őrnagygyal érintkezésbe lépni, meghiusult és ez csak megerősítette abbeli meggyőződésemet, hogy az utóhaddal valami nagyon is furcsa dolog történhetett. A levelek közt, amelyeket Ugarrovva visszaadott, egyik nyitva volt. E levél érdekes, mulatságos és doktorunkat jellemzi:

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Bodo-erőd.
1888. február 15-én.

Kedves öreg Barttelotom!

Remélem, ön most „erősen dolgozik“, Jameson pedig „kettős igát húz“. Itt egyikünknek sincs fogalma, hogy ön hol lehet. A tisztek és az emberek némelyike azt

J. S. JAMESON.

mondja, hogy most utazik a folyó mentén fölfelé; mások meg abban a véleményben vannak, hogy még Jambujában időzik, mert a nagy mennyiségű podgyászcsomói miatt nem képes mozdulni; embereink közt az a gondolat is

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

fölmerült, hogy zánzibári kiséröi talán átpártoltak Tippu-Tibhez. Stanley 1887. deczember 14-én ért a tóhoz, de Emin pasával találkozni nem tudott. Mivel csolnakját magával nem vihette, visszajött ide a sürüségbe és fölépítette ezt az erödöt, hogy podgyászát benne hagyhassa, mig Jephsonnel meg csolnakjával másodszor is a tónál jár. Stairs húsz emberrel holnap Ugarrovvához indul; onnan ez utóbbiak elmennek önhöz és a levelet magukkal viszik. Stairs negyven vagy ötven emberrel, akiket Ugarrovvánál hagytunk, ide visszajön és azután követi Stanleyt a tóhoz, amely innen csak 80 vagy 100 mértföldnyire van. Én negyven vagy ötven emberrel itt maradok az erödben. Nelson, aki hónapok óta betegeskedik, ez okból szintén itt marad. Borzasztó időket értünk meg, mialatt ide jöttünk. Mikor iskolába jártam, gyakran emlegettem, hogy éhezem; de ez ahhoz képest, amit itt elviseltünk, torkig jóllakás volt. Örömömre szolgál tudatnom, hogy mi fehér emberek még jó karban vagyunk, de az emberek közt roppant nagy volt a halandóság; 50 perczentre is fölszállott. Ugarrovváig élelmi szer van bőven, azonban tőle kezdve, az innenső parton csak keveset vagy semmit sem találhatni. Stanley, tudom, az éhezésünkről és az útról mindent meg fog irni. Ma Stanley az embereket mind összegyűjtötte és megkérdezte, a tóhoz vagy önhöz akarnak-e visszamenni. Az emberek nagyobb része először vissza akart önhöz menni, de később a többség a tóhoz vezető út mellett nyilatkozott; mi mindannyian: Stairs, Jephson és én a tóhoz kivántunk menni, hogy eldöntsük a kérdést, életben van-e még Emin pasa vagy nem; ennek megtörténte után az ön csapatját ide akarjuk hozni és vissza szándékozunk menni a Muta Nzigéhez. Az emberek mind olyan kövérek mint a vaj; nehányan azonban, akik velem három hónapig egy arab tanyán voltak, — ahol engem Nelson és a beteg emberek ápolása czéljából, meg a ládák

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

őrzése végett hagytak, — csonttá és bőrré asztak. A harmincznyolcz közől tizenegy éhen halt. Stairs volt az egyedüli tiszt, aki megsebesült; a legénységből azonban sebeik következtében sokan haltak meg.“

„Csizmák dolgában valamennyien rosszul állunk; egyikünknek sincs egy ép párja. Én magamnak két párt csináltam, de ezek nem tartottak sokáig; ruháimat „Reháni“, egy zánzibári, mind ellopta. Stanley ma egész nap keményen megdolgoztatott, ezért is csak nap lementekor irhattam ezt a pár sort. Csapatunk nagy menynyiségű lövőszert vesztett és adott el.“

„Közölje legjobb kívánságaimat az öreg Jamesonnel és a többi bajtársakkal, akiket ismerek; abban a reményben, hogy itt fönt nem sokára látjuk egymást, maradok

őszinte, igaz híve
J. H. P.“

„Ezt a „bozót“-ot már valamennyien borzasztóan meguntuk; a tótól azt csak egy pár mértföldnyi sík vidék választja el.“

Más nap pihenőnk volt. Rashid, a szenior-vezető és szárazföldi csapatja csak 11-én, délután 2 órakor érkezett meg. A folyó árja a mi kánurajunkat öt óra alatt sodorta le oda, ahová ők csak tizenöt órai menet után tudtak eljutni. Augusztus 12-én azonban, miután kánuinkat szerencsésen leczipeltük a sellők alá, délben megint a vizre szállottunk és lefelé eveztünk. Az elefántok játszó helyén épült tanyánkkal szemben, Ugarrovva kémcsolnakjainak egyikével találkoztunk, amint a vizen fölfelé evezett; a benne ülő emberek a batundu benszülöttek erejéről, vadságáról és bátorságáról csodálatos történeteket beszéltek. Két órával később a batundu dobok hirét adták, hogy a folyón jövünk lefelé; alig bujtak azonban ki kánuik, hogy hajóinkat megszámlálják,

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

nyugodtan visszavonultak; mi pedig főhelységöket békében megszállhattuk és egész éjjel zavartalanul alhattunk.

13-án Dél-Mupéba érkeztünk; itt egy napra megállapodtunk, hogy a folyó mentén lefelé vezető, további útunk számára élelmi szereket gyűjtsünk és előkészítsünk; más nap, 15-én azután a kis kánurajunkkal szerencsésen átjutottunk a különböző sellőkön és a legalantabb fekvő Mariri-sellő alatt ütöttük föl a tanyánkat.

16-án ujból útnak indulván, elhaladtunk és eleveztünk három előbbi szárazföldi tanyánk mellett és egy szigeten, hol 2000 ember befogadására is volt elég kunyhó, éjjelre megszállottunk. A folyó mindkét partja el volt hagyatva és néptelenedve; de ezen nagy pusztítás okáról felvilágosítást adni senki sem tudott. Első gondolatunk az volt, hogy talán a mi látogatásunk okozta ezt az elhagyatottságot; mivel azonban a benszülöttek az illető falvaikat még az utócsapat szeme láttára foglalták el, azt következtettük, hogy valószinűleg valami gyilkos háború az oka.

Ma épen nyolczvanhárom napja, hogy az Albert-Nyánza partjait elhagytuk és hatvan napja, hogy Bodoerődből megindultunk. Előhaladásunk feltünően sikeres volt. A meztelen mádi teherhordóink közől, akikkel a Nyánzától megindultunk, sokat, közel a felét elvesztettük; a megedzett és akklimatizált zánzibáriak közől azonban csak három pusztult el; kettő a vizbe fulladt, a harmadik pedig őrültségi rohamában eltűnt. Az egész útból már ötszáz és hatvan mértföldet megtettünk; a Bungangeta-sziget és Jambuja között a távolság már csak kilenczven mértföld és az utóhadban levő barátainkról és legénységről még mindig nem hallottunk semmi hirt sem. Ez a szakadatlan és kielégitetlen vágyódás, — amely lelkemre ólomsúlylyal nehezedett — meg a száraz pizánggyümölcsökből álló nyomorult, nem

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

tápláló kosztom testileg-lelkileg gyorsan megvénített és elgyöngített. Az a régi emelő bizalomérzet, ami oly soká fentartotta erőimet, most csaknem teljesen elhagyott. Nap lemente felé a viz szélén egyedül ültem és néztem, amint a nap a Makubanát határoló, fekete levélzet képezte látóhatáron mindig lejebb és lejebb száll. Néztem a hamuszürke felhőket, a nyugodt, sötét éjjel hirdetőit és az a gondolatom támadt, hogy azok nagyon is hűséges jelképezői az én búskomorságomnak, amelyet magamról lerázni nem voltam képes. Ma közel egy éve — 365 napja — volt, hogy az utóhadnak Jambuját el kellett hagynia. Ez idő alatt még 100 teherhordó is képes lett volna Bungangetáig előrenyomulni, ha mindjárt előre meg hátra kétszeres útakat kellett volna is megtenniök. Mi történhetett tehát egyéb mint az, hogy az emberek nagyobb része valami félreértés miatt, ami a tisztek és legénység közt keletkezett, megszökött? Az éj beálltával visszamentem a sátramba, azonban nervozus és rendkivül fölizgatott állapotomban itt sem találtam nyugalmat; végre is ügyemet a mindentudó, jóságos gondviselésre bíztam és azt buzgón kértem, adja vissza társaimat és kisérőimet, és enyhítse szivfájdalmamat, ami már-már megölt.

17-én a szokásos órában felszálltunk kánuinkra és tovább indultunk lefelé a folyó mentén, az ár hajtó erejét evezőinkkel csak keveset támogatván. A reggel szomorú volt; az ég sötét szürke szine az örökös erdő csúcsait komor gyászszinbe burkolta. Amint Bungangeta-kerület mellett a viz mentén lefelé siklottunk, észrevettük, hogy a pusztulás nem szoritkozott csak erre a kerületre, hanem hogy Makubana hasonló sorsban részesült; csakhamar utána pedig, midőn a hatalmas banályai-könyököt megpillantottuk — amelynek déli vagyis balpartja oly népes volt — láttuk, hogy a banályai kerület abba szintén belevonatott. Fél tizkor azonban a könnyü reggeli ködön

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

keresztül, jó messze lent láttunk egy helységet, amit a pusztítás határának tartottunk. Midőn azonban közelebb jutottunk hozzá, vettük észre, hogy czölöpkeritése is van. Pedig 1887. julius havában, midőn Banálya mellett elhaladtunk, a benszülöttek azt sokkal erősebbnek tartották, semhogy czölöpkeritésre lett volna szüksége. Csakhamar fehér ruhákat pillantottunk meg; hirtelen fölkapván messzelátómat, fölvont vörös zászlót is láttam. Sejteni

A BANÁLYAI-KÖNYÖK.

kezdtem akkor az igazat. Egy gyenge szellő a zászlót egy pillanatra kibontotta és a fehér félhold és csillag láthatóvá vált. Én fölugrottam és fölkiáltottam: „Itt az őrnagy, fiúk! Evezzetek gyorsan!“ Hangos kiabálás és hurrázás követte szavaimat és minden kánu nyilsebességgel ment le a folyón.

200 yardnyira a falutól az evezéssel fölhagytunk és mivel a parton nagy számú idegent láttam, megkérdez-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

tem őket: „Kinek emberei vagytok?“ „Stanley emberei“ válaszolák a belföldiek használta szuáheli nyelven.

Ezen felelet, de még inkább az által, hogy a kapuban egy európait pillantottunk meg, hitünkben megerősítve, a parthoz eveztünk. Az európaiban, közelebb jutva, William Bonny urat ismertük föl, akit az expediczióhoz a doktor segédjeül szerződtettem.

Kezet szorítva vele, igy szóltam:

„Nos Bonny, hogy van? Hol van az őrnagy? Beteg talán?“

„Az őrnagy meghalt, uram.“

„Meghalt? Jóságos Isten! Miben halt meg? Lázban?“

„Nem uram, agyonlőtték.“

„Kicsoda?“

„A manyuemák — Tippu-Tib emberei.“

„Jóságos egek! Nos, hol van Jameson?“

„A Stanley-vizeséseknél.“

„Hát az Isten szent szerelméért, mit csinál ott?“

„Teherhordókért ment oda.“

„Nos tehát, hol van Ward úr vagy Troup úr?“

„Ward úr Bangalában van.“

„Bangala! Bangala! de mi dolga van neki Bangalában?“

„Igen, uram, Bangalában van, Troup úr pedig egy pár hónap előtt betegen hazament.“

Ezen kérdések és feleletek, amelyeket a viz felőli oldalon még a kapunál állva hirtelen tettem és ép oly hirtelen kaptam, előkészítettek rá, hogy lehető szomorú történetét fogom hallani a bajok nevezetes sorozatának, amelybe egy rendezett csapat egyátalán csak belejuthat.

Daczára Bonny jól megirt jelentésének, amelyben a történt eseményeket elsorolja, egy pár nap beletelt, mig

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

a részletek tanulmányozására és megértésére időm akadt. Az idegenek, akiket láttam, Tippu-Tib emberei voltak; ezek most körénk gyülekeztek és megérkeztünk alkalmából üdvözöltek; a mi embereink pedig, miután a kánukból kiszedett holminkkal a szűk kapún keresztül besiettek, örömükben ugráltak, ha barátjaikat ujra megtalálták vagy ellenkező esetben szomorúságukban ordítoztak, és igy a banályai tanyát leirhatatlan zürzavar szinhelyévé tették.

Képzeljük most el, hogy a podgyász rendesen el van rakva, a kánuk a parton erős czölöpökhöz vannak kötve, hogy az idegenek üdvözlései véget értek, hogy az előhadban levő zánzibáriak rég látott barátjaik fölkeresése és uj hirek hallása végett közvetlen közelünkből eltávoztak, hogy az utóhad életben maradt szudáni és zánzibári tagjai hálás köszöneteiket elrebegték, mert mi végre, — végre — Istennek légyen hála — megjöttünk és hogy a leveleket, amiket kaptunk, hirtelen elolvastuk, a válaszokat gyorsan megirtuk és egyet Tippu-Tibnek, a másikat a mentő-alap bizottságának futárok által a Stanley-vizesésekhez elküldtük: — és végre szabad kezet fogunk nyerni, hogy az utóhad történetét elmondhassuk, úgy, miként azt Bonny szóbeli és irásbeli jelentéseiből, meg az életben maradt szudáni katonák és zánzibáriak elbeszéléseiből összegyűjtöttük és akkor látni fogjuk, föltevéseinkkel a tények mennyire egyeztek meg vagy tőlük mennyiben különböztek.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

HUSZADIK FEJEZET.

AZ UTÓHAD SZOMORÚ TÖRTÉNETE.

Tippu-Tib — E. M. Barttelot őrnagy. — J. S. Jameson úr. — Herbert Ward úr. — Troup és Bonny urak. — Barttelot őrnagy jelentése az utóhad viselt dolgairól. — Beszélgetés Bonny urral. — Barttelot őrnagynak Bonny úrhoz intézett levele. — Bonny irott jelentéséből kiolvasható tények. — Ward urat Bangalában föltartják. — Az őrnagy többször elmegy a Stanley-vizesésekhez. — Barttelot őrnagy megöletése. — Miként beszéli el Bonny a gyilkosságot. — Szanga, az orgyilkos elveszi büntetését. — Jameson Bangala állomáson lázban elhal. — Az elő- és utóhad találkozása. — A tábor borzasztó állapota. — Tippu-Tib és Barttelot őrnagy. — Jameson úr. — Herbert Ward jelentése.

A következő elbeszélés fő jellemei ezek:

Először. Tippu-Tib, *alias* Seikh Hamed bin Mohammed, arab eredetü ember, aki Kelet-Afrika szülöttje. Ezerek állanak vezérlete alatt. Ő maga hirhedt rabszolgakereskedő, akinek szenvedélye, hogy hóditásait és elefántcsont- meg rabszolgakereskedését minél jobban kiterjeszsze és akit, midőn az Afrikában nem rég alkotott gyermek-állam ellen háborút akart indítani, békés egyezség elfogadására bírtam, hogy romboló rabló-kalandjait bizonyos határok közé szorítsa és 600 teherhordót rendelkezésére bocsásson amaz expedicziónak, amelynek czélja az Albert-Nyánza északi végében számos ellenségtől ostromlott kormányzónak a felszabadítása volt.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Mig a tisztek iránt a legjobb indulatának adja jeleit, őket szives vendégszeretettel környékezi és velök számtalan, kisebb szivességet tesz: az ünnepies szerződésében foglalt kötelezettségeinek teljesítését elhalasztani törekszik és hónapok telnek el, mielőtt kötelességének teljesítése czéljából az első szükséges lépéseket megteszi. Végre, miután a tisztek folytonos és makacs nógatásaikkal megharagítják, 700 mértföldnél nagyobb útat tesz meg, összeszedi a teherhordókat és ezeket tizenegy hónapos, rendszeres halasztgatás után fehér barátjainak rendelkezésére bocsátja. Egy pár héttel később azonban, katasztrófa áll be: e teherhordók egyik, Szanga nevű vezetője puskáját a vezérlettel megbizott, első európai tisztre emeli és őt agyon lövi.

Másodszor. Edmund Musgrave Barttelot őrnagy, nagylelkű, őszinte és lovagias fiatal angol tiszt, aki magát Afganisztánban és a szudáni Nilusnál bátorságával és kötelessége teljesítésével kitüntette. Rangja és az emberek vezérletében szerzett tapasztalatai feljogosítják, hogy az utóhad vezérlete rábizassék. Utasitást kap, hogy addig, amig Boloboból három alsóbb rangú tisztnek, Ward, Troup és Bonny uraknak vezérlete alatt álló, bizonyos nagyságú teherhordó-csapat meg nem érkezik, maradjon Jambujában. Ha Tippu-Tib előbb vagy legalább a kiszabott időre megérkezik, ne vesztegesse az időt, hanem induljon el rögtön az előhad nyomában, amely őtet körülbelül hét héttel megelőzte. Ha a boloboi csapat előbb jutna el Jambujába, mint Tippu-Tib, induljon meg, naponként rövid útakat tévén, körülbelül 210 teherhordóból álló saját erejével is; menjen ismételt menetekben előre és hátra, egyik tanyától a másikra, mig minden lényegesebb dolgot el nem szállított; mit hagyhat el, hogy előbbre juthasson, abban szabadon rendelkezhetik; az eldobható holminak jegyzékét kézbe kapja. Ő maga kijelenti, hogy utasitásai világosak és tisztán érthetők.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Ő maga megfogadja, hogy Jambujában csak addig vár, mig a boloboi csapat meg nem érkezik; mi pedig mindannyian meg vagyunk győződve, hogy benne energikus, elszánt és tevékeny emberre akadtunk és hogy az utóhad vezérletét illetőleg aggodalomra nincs okunk. Minden leveléből és jelentéséből kirí, hogy őt a legnagyobb lojalitás és készség lelkesíti.

Harmadszor. James Sligo Jameson, fiatal polgári ember, gazdag úr, aki szenvedélyesen csügg a természetrajzi tanulmányokon és aki, mivel barátja, az őrnagy iránt testvéri szeretetet tanusít, az utóhad második vezérévé lesz. Róla azt mondták, hogy „elevensége, képességei és a munkára való hajlama végnélküliek;“ barátja, az őrnagy, bármit javasol, Jameson úr a legnagyobb készséggel jóváhagyja; a masonák és matabelék földjén végrehajtott, előbbi kalandos utazásai folytán, joggal tapasztalt és itélni képes férfiú hirében áll. Alig négy héttel barátjának megöletése után, lázaitól és fáradságtól teljesen elcsigázva, meghal.

Végül három, az őrnagy törzskarába beosztott fiatal angol ember következik; közülök kettőt, Herbert Ward és Troup urat a vezér és alvezér minden fontosabb lépés megbeszélésénél társul tartozik tekinteni; fontosabb határozat semmi dologban sem hozható, mig e négy férfiú, ott az erdők ismeretlen vidékének szélén, tanácsot nem tartott, hogy azt és annak kihatását a vállalatra megfontolja. Ők tehát valamennyien egyformán figyelembe vehették minden elhatározásnak és minden olyan lépésnek következményeit, amely amazt követte. Egyikök sem gyermek, aki csak most rázta le magáról az iskola porát és csak most bujt ki a szülői gyámkodás alól: mindannyian érett és világlátott férfiak. Herbert Ward úr Borneoban, Uj-Zélandban és Kongóországban tett szolgálatokat; ő okos, értelmes és ügyes ember. John

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Rose Troup úr szintén szolgálta a Kongó-államot az én vezérletem alatt és az ezen állam alapításáról szóló jelentésemben mint tevékeny, buzgó tisztről teszek róla említést. William Bonny úr a zulu- és a Nilus melléki háborúban teljesített szolgálatot; éveken át élt Dél-Amerikában és nyugodt, megfontolt embernek látszik.

Itt merül föl azután a kimagyarázhatatlan titokszerűség. Midőn tőlük elváltunk, meleg, sőt benső rokonszenvvel viselkedtünk egymás iránt; egymásnak szavunkat adtuk; „Ne féljetek" mondák ők „mi örömmel és teljes lojalitással fogunk mindent megtenni és előre törni." Mi hiszünk nekik és kezet adva, vállalunk egymás iránt kötelezettséget.

Mi Emin pasa fölkeresése után visszatérünk és Barttelot őrnagy saját jelentéséből (L. a függeléket) a következő meglepő tények tudomására jutunk:

1. „Stanleyt illetőleg mindig kelnek hirek, de ezek ritkán találók. Az én legjobb hitem szerint nem halt meg. Ládáit kénytelen voltam fölnyitni, mert minden podgyászát nem vihetem magammal."

Minden ruhámat, vázlataimat és térképeimet, az expediczió számára föntartott orvosságaimat, a fotografozáshoz szükséges khémiai szereket, a tartalékba tett negativ-lemezeket, a winchesterek és remingtonok külön rugóit, a sátrak lényeges részeit és összes élelmiszerkészletemet elküldi Bangalába és engem igy mindenemből kivetkőztet. Oly szegénynyé leszek, hogy kénytelen vagyok egy nadrágot Bonny úrtól elkoldulni, egyet egyik szökevényünk birtokában levő régi fehér pamut takaróból kimetszeni és egyet sátram függönyéből csinálni. De Jameson, Troup és Bonny ennél jelen vannak, abba beleegyeznek és segédkezet nyujtanak és a két utóbbi megkapja a fizetését; mindketten benyujtják a számláikat és ki is fizetik nekik anélkül, hogy csak egy pennyt is

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

levontak volna és az első osztályú úti jegyen kivül bő *jutalom*-ban is részesülnek.

2. „Négy másik szudáni és huszonkilencz zánzibári szintén képtelenek a tovább utazásra.“

„Két láda madeirát szintén küldtek neki (Stanleynek). Az egyik ládát visszaküldöm“ — a Kongó mentén lefelé. Azonkivül összeszed ő egy válogatott gyűjteményt gyümölcskonzervekből, szardiniából, héringekből, buzalisztből, szagoból, tapiokából, törzsgyökérből stb. és fölrakja arra a gőzösre, amely Troup urat haza viszi. Pedig harmincz-három haldokló ember van a tanyán. Föltehetjük, hogy a többi urak ez intézkedésben szintén megegyeztek.

3. „El fogok menni Vádeláiba és biztonságot szerzek magamnak, vajjon Emin pasa ott van-e még, vajjon tud-e valamit Stanley urról és vajjon mi a szándéka, maradni akar-e vagy elmenni. Azt hiszem, nem is kell önnek mondanom, hogy törekedni fogunk a legkomolyabban sikerhez vezetni azt, amiben eljárunk. Lehet, hogy a pasának csak lövőszerekre van szüksége és akkor maga is haza mehet; ez esetben, a legnagyobb valószinűség szerint, képes leszek őt a szükségesekkel ellátni.“

John Rose Troup augusztus 14-én, eltekintve a Jambujában hagyott huszonkilencz ládától, 129 láda remington-töltést adott át Barttelot őrnagynak. Ebben a 158 ládában összesen 80000 töltés volt. Junius 9-ig (Lásd Barttelot jelentését) ez a készlet 35580-ra apadt le; pedig az utóhad sem nem utazott, sem harczolnia nem kellett. Egészen kimagyarázhatatlan módon, a tizenegy havi tábori élet alatt fogyott az meg. Az utóhadnak csak annyi töltése maradt, amennyiből az Emin pasa csapatainak puskái számára egyenként ötven darab jutott. A puskapornak fele és a kelme-csomóknak több mint két harmada eltűnt. Ámbár Jambujában eredetileg 300000

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

perkusszios kapszli volt, mégis szükségesnek találták Tippu-Tibtól 48 font sterling árán ilyeneket venni.

4. „A terheket, amiket magunkkal nem viszünk, Bangalába fogom küldeni. Junius 8-án (1888-ban) a gőzösökre fogjuk rakni; Van Kerkhoven úr adott is róluk elismervényt; ezt, a neki és Ward úrnak szóló utasításokkal együtt önnek elküldjük. Talán lesz ön azután olyan szives és a terhekre, meg a Ward úr tovább szállítása czéljából vásárolt két kánura nézve megteszi a szükséges rendelkezéseket, mivel csaknem bizonyos, hogy én ugyanezen az úton nem fogok visszatérni és ezért sem a kánukra, sem *Ward úrra* szükségem nem lesz.“ (Lásd a függelékben Barttelot jelentését).

Ward urat a folyón leküldték, hogy a bizottságtól távirati úton utasításokat kérjen; föl kellett tehát tenni, hogy ez utasításokat a tenger mellől magával visszahozza és mégis, itt azt mondja az őrnagy, hogy nincs rá szüksége. Van Kerkhoven kapitány Bangalában szintén kapott levelet, amely őt arra szólította föl, hogy Wardot Bangalán túl följönni ne engedje. Jameson Bonny úrhoz intézett levelének utolsó szakaszában, e terv-változtatásra vonatkozólag szintén van egy megjegyzés.

5. Az utóhadban 1887. junius 28-án, midőn mi Jambujából elutaztunk, 271 közvitéz volt.

1887. október havában, az őrnagy egy levele szerint, ez a csapat 246 emberre olvadt le.

1888. junius 4-én, az utóhad mindig ugyanabban az egy táborban maradván, (L. az őrnagy jelentését), 135 közlegényre apadt le.

1888. augusztus 17-én William Bonny úrtól, aki ekkor már az egyedüli vezérlő tiszt, hivatalos jelentést kérek az utóhad tagjainak számáról és ő nekem a következőt terjesztette be:

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

„Ama zánzibáriak jegyzéke, akiket Stanley úr Boloboban és Jambujában hagyott; beleszámítom az előhadnak útközben fölszedett tizenegy szökevényét is:

Meghalt	78
Megszökött	26
Jameson úrral (Bangalában) van	10
Betegen Jambujában maradt	29
Betegen az úton elmaradt	5
Bangalában 1888. augusztus 17-én jelen van	75
Összesen	223

Kimutatás a Jambujában hagyott szudániakról, szomálikról és sziriaiakról:

Meghalt	21
Megöletett a benszülöttektől	1
Barttelot őrnagy rendeletére kivégeztetett	1
A Kongón Egyiptomba küldetett	1
Betegen Jambujában maradt	4
Betegen a Kongó-állam gondjaira bizatott	1
Banályában 1888. augusztus 17-én jelen van	24
Összesen	53
hozzáadva a fenti 223-at	
az összes szám kitesz	277-et.

Kimutatás azon brit tisztekről, akiket Stanley úr Boloboban és Jambujában hagyott:

John Rose Troup betegen hazament	1
Herbert Ward, Barttelot őrnagy rendeletére, a folyón lement	1
James S. Jameson a Kongón leutazott	1
Edmund M. Barttelot, őrnagy (megöletett)	1
William Bonny 1888. augusztus 17-én Banályában jelen van	1
Összesen	5

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

hozzáadva a fenti 27 6-ot	
az összes szám	281
ezekből az előhad szökevénye	11
marad	270
tévedésből kimaradt	1
Összesen	271

Meghalt, illetőleg elveszett:

Zánzibári meghalt	78
Betegen Jambujában maradt	29
Betegen Jambujában maradt	4
Betegen az úton elmaradt	5
Szudáni meghalt	21
A benszülöttektől megöletett	1
Kivégeztetett	1
Összesen	139

6. A *Stanley* gőzös augusztus 14-én, nehány nappal az utasító levélben megjelölt idő előtt, Jambujába megérkezett; 17-én visszatért kikötőjébe, Léopoldville-be és igy az expediczióval minden összeköttetést megszakított. A Kongó-állam tisztjei uralkodójuk igérete szerint tehát lojálisan viselték magukat. Az utóhadnak ekkor — mivel Tippu-Tib meg nem érkezett és a föltevés szerint nem is fogott megérkezni — egyéb dolga nem volt mint összepakkolni és lassan, de megszakitatlanul nyomunkban előrehaladni.

Bonny úrhoz fordulok és kérdem: „Nem-e igyekeztek-e önök mindannyian munkához látni?“

„Igen, uram.“

„Nem égtek-e a vágytól, hogy Jambujából kimozdulhassanak?“

„Igen, uram.“

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

„Mindannyian egyformán kivánkoztak-e útra kelni?“

„Igen, uram azt hiszem.“

„No jól van Bonny úr; mondja meg most nekem — ha igaz az, hogy önök mindannyian igyekeztek, égtek a vágytól és kivánkoztak tovább jutni — miért nem gondoltak ki valami jobb tervet mint amit követtek, hogy Jambuja meg a Stanley-vizesések közt örökké hol előre, hol meg hátra menjenek?“

„Valóban, azt nem tudom, uram. Én nem voltam a vezér és, miként észre fogja venni, az utasitó levelében a nevemet még meg sem emlitette.“

„Ez teljesen igaz; bocsánatot kérek érte; de ön bizonyosan nem hallgatott azért, mert én a nevét fölemliteni elfelejtettem, ön — az expedicziő fizetett tisztje?“

„Nem, uram. Én gyakran szólottam.“

„Tették-e ezt a többiek is?“

„Azt már nem tudom ,uram.“

Bonny úrtól további fölvilágositást soha sem tudtam kapni, ámbár minden szabad óránkban ez volt beszélgetésünk állandó tárgya.

Egy évvel ezen események után a Victória-Nyánzától délre, Uzambiroban voltunk; itt egy ujságdarab és rajta Barttelot őrnagynak, 1887. október havában keltezett levelének másolata jutott a kezembe. Ennek egyik része igy hangzott: „Kénytelenek leszünk november haváig itt maradni.“ Amint én tudom, ők abban a véleményben voltak, hogy 1888. junius 11-ig kell ott maradniok. Barttelot őrnagynak 1888. junius 11-én keltezett levelét (Lásd a függeléket) veszem tehát kezembe; ebben ezeket mondja: „Szoros kötelességemnek tartom ebbeli munkámat folytatni; ebben mind Jameson, mind Bonny urak támogatnak; tovább várni haszontalan és bűnös dolog lenne, mert Tippu-Tibnek nincs a legtávolabbi szándéka

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

sem bennünket még tovább támogatni; visszavonulni pedig gyávaság volna és, miként abban biztos vagyok, ellenkeznék az ön és a bizottság kívánalmaival is.“

A magam kiadta utasító leveleket veszem kezembe és itt a 10. paragrafusban a következőket találom:

„Megtörténhetik, hogy bár Tippu-Tib küldött nehány embert, de nem eleget arra, hogy holminkat saját erejével tovább vitesse. Ez esetben, természetesen, szabad akaratára van bizva, minő árukat hagyhasson hátra, hogy mégis útra kelhessen.“

11. paragrafus: „Ha ennek daczára sem volna képes megindulni, akkor talán jobb lesz naponként kétszer hat angol mértföldet megtenni, ha egyátalán jobbnak találja megindulni és a mi megérkezésünket be nem várni, sem mint annyi mindenféle dolgot eldobni.“ (Lásd az utasító levelet a VI. fejezetben).

Uzambiroban azt a választ is megkaptam, amit a bizottság Ward úrnak St. Paul de Loandában feladott cablegramjára küldött, amelyben ő „távirati tanácsot és véleményt“ kért.

Barttelot őrnagynak, a Kongónál, Ward útján.

„Bizottság utasítja, tartsa magát Stanley junius 24-ki rendeletéhez. Ha ezen rendelet értelmében még most sem indulhatna tovább, maradjon ott, ahol van; és várakozzék mig Stanley vissza nem érkezik vagy uj utasításokat nem küld.“

A 6000 mértföldnyi távolságban levő bizottság azonnal behatol az utasítások szellemébe; a Jambujában levő öt tisztből álló bizottság azonban, amint látszik, nem érti meg, ámbár abban a világos föltevésben készültek, hogy a tisztek mindegyike a tevékeny mozgást és foglalkozást többre fogja becsülni a Jambujában folytatható tétlen életnél és lusta várakozásnál.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

7. William Bonny úrról, akinek képességét komoly felelősség elviselésére nem ismerem, utasító levelemben nincs említés téve.

Banályába visszaérkezvén, Bonny úr nekem Barttelot őrnagynak következő irásbeli rendeletét adja át:

Jambujai tábor,
1888. április 22-én.

„Uram. — Az esetre, ha meghalnék, ha az arabok fogva tartanának vagy ha bármi más okból a jambujai táborból távol kellene maradnom, ön fogja a szudáni és zánzibári csapatok vezérletét átvenni és ön fog az áruinkra ügyelni, abban a házban töltvén az éjjelt, ahol azok föl vannak halmozva. A zánzibáriaknak, szomáliaknak és szudániaknak szóló rendeleteket csak ön és csak nekik adja ki. A kelmék, matako (sárga réz drót) stb. kiosztása kényére van bizva; azonban mindenféle kiadást, amennyire csak lehet, szorítson meg. Legkomolyabb gondját tegye: Stanley úrnak segítséget nyujtani, a holmikra és emberekre vigyázni és oda törekedni, hogy ön és az arabok közt a jó egyetértés fenmaradjon; bárki vagy bármi legyen is az, ami önt e tekintetben akadályozná, az rögtön eltávolitandó.

Van szerencsém, uram, stb.

Edmund M. Barttelot,
őrnagy.

Mi teendője marad tehát a megbizható Jamesonnek, „akinek ébersége, képességei és munkára való hajlama végnélküliek?“ Hol marad a sokat igérő, értelmes és tehetséges Ward? Mi állása marad a rendszeres, munkakedvelő és buzgó John Rose Troup úrnak? Ha Barttelot őrnagyot bármi baleset érné, az utóhad vezérévé hirtelen Bonny urat tették.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Első pillanatban attól tartottam, hogy megbolondultam. Mikor egymagam ezen kimagyarázhatatlan ellenmondásokat avval, ami, miként tudom, az utóhad mindegyik tisztjét lelkesítette, összeegyeztetni akartam: azt találtam, hogy London összes okos ujságszerkesztői különböznek tőlem. A csodálatos úti naplók elején nemes buzgalomról, fáradhatatlan munkakedvről, ide-oda utazásokról és határtalan türelemről olvasok. Az őrnagy hivatalos jelentéséből és Jameson úr utolsó szomorú leveléből (Lásd a függeléket) a szándék őszinte voltát, a hajthatatlan elhatározást és a lojalitás igazi lüktetését, a megtörhetetlen energiát és megbizhatóságot és azt az odaadást látom, ami minden költségszámitástól megvetéssel fordul el. Midőn azután hozzáfogtam e dolgoknak egymással való összehasonlitásához, arra az eredményre jutottam, hogy a tisztek Jambujában nyilvánvalóan utasító levelem iránt közönyösek maradtak és igéreteikről megfeledkeztek. Midőn Bonny úr nekem megmondta, hogy egyik gyülekezetökben az egyik tiszt az asztalnál fölállott és javaslatba hozta, hogy az én utasításaimat tekintsék semmiseknek és a jövőben Barttelot őrnagy terveit valósítsák meg — nekem úgy látszott, hogy a legenyhébb kifejezés, amelyet az ilyen magaviseletre alkalmazni lehet, az, hogy közönyösek maradtak mindazon javaslatok iránt, amiket szándékosan egyedül azért készitettem, hogy a gyakran ismételt óhajuknak, „előre menni“ eleget tegyek.

De mennyire kivántam volna, hogy 1887. augusztus 17-én, midőn az öt tiszt — véglegesen el levén zárva minden érintkezéstől a czivilizáczióval — a további teendők fölött tanácskozásra egybegyült, csak egy óráig lehettem volna köztük, és megmondhattam volna nekik, hogy

„Tettek szolgálnak örömére a léleknek
És hogy ezek oly gyakran sikerre vezetnek,
Az a bér.“

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

továbbá figyelmeztethettem volna őket, hogy

„A kötelesség útja a dicsőség útja.“

Mit! Összeolvassam annyi száz tehercsomóját! Hát mit jelentsen ez? Nézzen ide! a dolog egészen egyszerü: ma nemde 200 teherhordó van itt; a csomók száma pedig 500. Innen a legközelebbi faluig a távolság tiz mértföld. Hat nap alatt e 200 embere az 500 tehercsomót elviszi tiz mértföldnyire. Négy hónap alatt valami 150 mértfölddel jut belebb. Nyolcz hónap alatt 300 mértfölddel van a Nyánzához közelebb és még jóval ez idő lefolyása előtt munkáján úgy könnyitett, hogy a terhek nagy részét kánukban szállította tovább; az előhadról már októberben, megindulása után két hónappal, hirt hallhatott volna; puskaporral meg fegyverekkel Ugarrovvát rábirhatta volna, hogy kis hajórajával segítségére legyen és akkorra, midőn az előhad a fölkeresésére Bodo-erődből útnak indul, biztosságban élhetett volna Ugarrovva telepén és még jóval előbb találkozott volna a futárainkkal, akik magukkal vitték az út vázlatát és a pontos értesítést arról, hogy mi fekszik csapatai előtt és hogy hol kaphatók élelmi szerek; csapatainak minden tagja egészségesebb és boldogabb volna; önnek pedig elégtételül szolgálna, hogy még nagyobb munkát végzett, mint az előcsapat és megkapta volna a „kudosz“-t, a mire úgy vágyódott. Minél terhesebb a munka, annál nagyobb örömöt okoz a végrehajtása. A nehézséggel való teljes erővel vívott küzdelem és birkózás, a szörnyetegnek erős kézzel, fölemelt fővel és nyugodt elhatározással való megragadása, a küzdelem, fáradozás és birkózás vele ma, holnap és a következő napokon mindaddig, amig le nem gyűrtük: ez az előre és mindig előre törő katona hitvallása — az az igazi férfiú meggyőződése, hogy ilyen munkára született. Ne gondoljon a holnapi dolgával, csak

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

avval, amit ma kell megtennie és tegye ezt meg. Ha pedig ezen túl van, pihenjen nyugodtan és aludjék jól.

Azonban én nem lehettem jelen; én csak abbeli igéretökben bizhattam, hogy reményt Tippu-Tibbe csak addig helyeznek, mig az utóhadhoz tartozó minden tiszt és minden ember együtt nincs és arra vigyázhattam, hogy útmutatásúl az egész végtelen erdőben, annak egyik szélétől a legtávolabb fekvő szögletéig a fák jelzését és az útat mutató széles nyilfejeket mindenütt és jól csinálják. Azonban midőn különösen kiváncsi voltam megtudni, hogy Barttelot, aki „verekedett a munkáért“ és Jameson, aki oly komoly volt és ezer fontot fizetett a kiváltságért, hogy velünk lehessen és Ward, akiről azt hittem, hogy Afrika Clive-ja lesz és a buzgalmáról ismeretes Troup meg az állhatatos és engedelmes Bonny miért jártak el oly oktalanul, hogy magukat akadályozták meg abban, amit, lelkem teljes meggyőződése szerint, ők épen ugy meg akartak tenni mint én vagy bármelyikünk: az a meggyőződés támadt lelkemben, hogy itt valami természet fölötti rossz akaratú befolyás vagy faktor működött közre és minden tisztességes szándékot meghiusított.

Egy pár példa e meggyőződés megerősítésére fog szolgálni. Én nyiltan és szivesen megengedem, hogy az öt tiszt égett a vágytól elhagyni Jambuját és segédkezet nyujtani ama sajátságos vállalat eredményes befejezéséhez, amelyért annyi kényelmet áldoztak föl; de bármennyire törekedtek legyen is, teljesen képtelenek tovább mozdulni. Ők hiszik, hogy én élek; meg is fogadják, hogy fölkeresésemre komoly erőfeszitéseket tesznek, de engem mégis mindenemből kivetkőztetnek. Ők el vannak szánva, hogy Emin pasa fölkeresésére és megszabadítására megindulnak, mert „visszavonulni gyávaság, még tovább várni pedig bűnös cselekmény volna“ és mégis megválnak a szükséges lövőkészlettől, amit neki el akarnak vinni.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Ők bevallják, hogy Jambujában harminczhárom beteg emberök van, akik onnan kimozdulni nem képesek és mégis épen az élelmi szereket, az orvosságokat meg a bort, ami azokat még megmenthette volna, pakkolják össze és küldik el Bangalába, miután előbb azok átvételéről maguknak elismervényt adattak. Ők mindnyájan aláírtak egy egyezséget, amely szerint az európai konzervekből, valóságos csemegékből, bizonyos rész minden tisztet megillet és mégis sem ők meg nem eszik, sem a betegeknek oda nem adják, hanem az éhinséges erdőkből Bangala állomásra küldik. Bonny úr, amint én tudom, ezek elküldetése alkalmából nem fejezte ki sajnálatát, sem azt, hogy ő abba bele nem egyezik. Tisztán azért, mert az engedelmességet megszokta, tartózkodott a maga részének követelésétől és mint jó angol ember, de végtelenül rossz demokrata, elidegeníthetetlen jogától szó nélkül megvált. Ők keresik a manyuema rabszolgákat, a bakuszu és bazongora törzsek emberevő tagjait, hogy velök elhunyt zánzibári és szudáni, szomáli és sziriai embereiket helyettesíthessék és a mint ezen kannibálokat megkapták, egy pár héttel később egyik vezetőjük az angol vezért meggyilkolja. Még egy szerencsétlen nap volt; — szerencsétlen, mert akkor határozták el, hogy várni fognak, ami sorsukat eldöntötte — ezen az előhad egyik tisztje, 300 kétségbeesett emberével az áthatolhatatlan bozótokon tört magának útat és a rákövetkező év ugyanazon napján Bonny úr, az egyedüli, aki az angol csapatból még életben maradt, a halálozások és szerencsétlenségek borzasztó történetét mondja el nekem és ugyanabban az órában Bangalában, nyugatra 500 mértföldnyire tőlem, a szegény Jameson, a tovább jutásra irányuló sikertelen kisérletektől kimerülve és tönkre téve, lelkét lehelli ki, más nap pedig, tőlem keletre, 600 mértföldnyire Emin pasa és Jephson úr Ekvátória pártütő katonaságának karjaiba rohannak.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Mindez, ha az ember meggondolja, egészen őrültté tehet. Itt valami természet feletti, ördögi erő működött közre, ami a halandó ember számításait és felfogó képességeit fölülmulja.

Mindezen szerencsétlenségekhez járult, hogy a Stanley-vizesések szomszédságában, ezen sötét árnyékok alatt vagy a Felső-Kongó mentén a hazugságok bő termése fakadt, határtalan ravaszságról és a borzalmak iránt táplált kielégíthetetlen előszeretetről tevén tanubizonyságot. Az én meggyilkoltatásom kedvelt théma volt; beszélték, hogy egy kémlelő csapat az emberi csontok egész halmazát fedezte föl, hogy főzésre használt fazekakban emberi testrészeket találtak; dilettáns művészek egész családokat rajzoltak le, amint emberhúsból lakmároznak; több mint czélzás történt arra, hogy angolok a harácsolások, gyilkosságok és az emberevés bűnébe keveredtek, és hogy az Aruvimin uszással menekülő benszülötteket czéltáblákká tették; mindez csak azért történt, hogy a nyugodt angol nép közt rémületet, borzalmat és aggodalmat szórjanak el és otthon levő barátainkat gyötörjék.

Az eszközök, amiket e sötét hatalom ezen rágalmazó mesék elszórására fölhasznált, mind foglalkozásra mind nemzetiségre nézve nagyon különbözők. Egy napon egy szökevényt választ ki e czélra, más nap egy gőzös gépészét; egyszer egy rabszolga kereskedőt vagy egy rabszolgát, máskor egy munkát kereső, semmi rosszat sem sejtő hittérítőt vagy egy elbocsátott sziriait; egy beteges izlésü művészt vagy a Kongó-köztársaság valamelyik tisztjét. Mindegyikét a maga részéről esztelen vágy szállja meg, hogy valamit mondhasson vagy irhasson, ami a józan gondolkozást túlszárnyalja és a közönséges hihetőséget fölülmulja.

William Bonny úr irásbeli jelentéseiből szedtem ki

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

a következőket és a tényeket világos rendbe szedve, közlöm őket.

A *Stanley* gőzös 1887. augusztus 17-én kora reggel megindult Jambujából. Az áruk, amiket magával fölhozott, az árutárakban halmoztattak föl; a megerősített táborban, amennyire én megállapíthattam, 266 ember volt együtt. Mivel a tisztek állitólag összegyűltek és a jövőben teendő lépések fölött tanácskoztak, föltehetjük, hogy az utasításokat tartalmazó levelet fölolvasták, de azt meg nem értették, mert abban állapodtak meg, hogy a legokosabb lesz bevárni Tippu-Tibet, aki, miként említettük, Barttelot őrnagynak megigérte, hogy kilencz nap mulva őt követni fogja.

Ezen a napon, a tisztek a folyó túlsó partjáról, majdnem szemben Jambujával, puskalövéseket hallanak. Messzelátóikkal észreveszik, hogy fehérbe öltözött emberek, akik a jobb vagyis északi partról lövöldöznek és a benszülötteket a folyó felé űzik. Abban a hitben, hogy a fosztogatók csak Tippu-Tib emberei lehetnek, kiválasztanak egy tisztet és egy pár embert, akik beszéljenek velök és birják rá őket, hogy hagyjanak föl a benszülöttek nyugtalanításával, akik velök már régen barátságos lábon állanak és protektorátusok alatt élnek. A tiszt átkél a folyón, megtalálja tanyájukat és vezéröket, Abdallát meghívja, hogy látogassa meg az angol vezért Jambujában. Az őrnagy tőle megtudja, hogy ezek a fosztogatók csakugyan Tippu-Tib emberei és hogy a Stanley-vizesések a szárazon Jambujától csak hat napi járásra vannak. Valószinüleg abban a reményben, hogy Tippu-Tib mindezek után is rávehető az expedicziő támogatására, kér és kap is vezetőket, akik nehány emberét a Stanley-vizesésekhez kisérjék, hogy ott az ő nevében avval az arab vezérrel beszéljenek és alkudozzanak, akit Zánzibárból a Stanley-vizesésekhez vittünk és, tekintettel arra,

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

hogy az ünnepies szerződésben megigért segítséget meg fogja adni, ingyen ellátásban részesítettünk.

Augusztus 29-én Ward úr a vizesésektől visszatér, magával hozván Tippu-Tib válaszát, amelyben az arab megigéri, hogy a teherhordókat a szükséges számban összegyűjti és tiz nap alatt elküldi. Az első igéret juniusban igy szólt: „kilencz nap alatt"; az augusztusi igéret pedig már: „tiz nap alatt". Nehány nappal később, Szálim bin Mohammednek, Tippu-Tib unokaöcscsének és egy nagy csapat manyuemának kiséretében Jameson úr tér vissza a Stanley-vizesésektől. E csapat, mondák, előhada azon teherhordó-kontingensnek, amelyet rövid idő mulva Tippu-Tib személyesen fog elhozni.

Ami közben azonban reá várakoznak, a Lumaninál zavarok támadnak és Tippu-Tib kénytelen azok elhárítása végett a hely szinére sietni. A jambujai helyőrség pedig napról-napra várja a megjelenését.

Nem levén képes a bizonytalanságot tovább is elviselni, a Stanley-vizeséseket másodszor is meglátogatják, még pedig ez egyszer Barttelot maga is. Október 1-én elindulnak. Szálim bin Mohammed, valamint Troup úr az őrnagyot elkisérik. A Stanley-vizesések felé való menetközben Tippu-Tibbel találkoznak, aki épen Jambuja felé volt útban, magával vivén az előhad hat szökevényét, akiknek mindegyike egy nehéz elefántagyarat czipelt. Az őrnagy a hat elefántagyarat kegyesen átengedi az arab vezérnek és mivel palavert kell tartaniok, együtt mennek a Stanley-vizesésekhez.

Egy hónappal később az őrnagy visszajő az aruvimii táborába és kijelenti, hogy Tippu-Tib, a Stanley-vizesések vidékén a 600 teherhordót nem lévén képes összegyűjteni, kénytelen a Stanley-vizesések fölött 350 mértföldnyire levő Kazongoba menni; ezen, körülbelül 700 mértföldnyi útja (Kazongoig és vissza) negyvenkét napig fog tartani.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Ezalatt az őrnagy saját emberei közül huszat a táboron kivül eltemetnek.

Az angol vezér megtudja, hogy távollétében Madsato, a manyuemák egyik vezető embere, „rosszul“ viselte magát; a benszülötteket, akik a helyőrséggel cserekereskedést űztek, igazán megfélemlítette abból a czélból, hogy vagy a zánzibáriakat és a katonákat kiéheztesse vagy pedig hogy mint közvetítő, illetőleg kufár, az élelmi szereknek árukkal való becserélésénél egy kis nyereséget tehessen zsebre. Hallván ezen dolgokról az őrnagy, természetesen megharagszik és azonnal elküldi Ward urat, aki akkor már harmadszor megy a Stanley-vizesésekhez, hogy Madsato önkényes magaviselete ellen panaszt emeljen. A panaszkodásnak meg van a kellő hatása és Madsatonak azonnal vissza kell mennie.

1888. elején Szálim bin Mohammed másodszor is eljő Jambujába és ott a benszülöttek ellen irányuló bizonyos rendszabályok megtételében olyan tevékenységet fejt ki, hogy az élelmi szerek behozatala a táborba teljesen megszünik és nem is ujul meg többé soha. Hozzáfog ő azonkivül erős sárkunyhókból, a jambujai czölöpkeritéstől egy fél nyillövésnyire, egy állandó tábor építéséhez; evvel az erődöt a szárazföld felől teljesen bekeriti, mintha csak a megostromlására tenne előkészületeket.

Februárius közepén, Barttelot őrnagy és Jameson úr, — miután Szálimot ezer font felajánlásával is hiába próbálták meg arra bírni, hogy egy manyuema-kontingenst az előhad nyomában tovább vezessen, — negyedszer is megindulnak a Stanley-vizesésekhez. Szálim, tartván tőle, hogy a magaviseletéről szóló jelentések nem lesznek kedvezők, útjokban őket elkiséri; a csapat találkozik 250 manyuemával, akiknek, mivel nincsenek irott utasításaik, megengedik, hogy elefántcsont keresés végett a vidéken szétszóródjanak.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Márcziusban Szálim visszajön Jambujába és a tiszteknek tudtul adja, hogy a teherhordók végre is kétségtelenül el fognak jönni, de nem azért hogy Stanley útját kövessék, hanem hogy Udsidsin és Unyoron menjenek keresztül; igazi ködös geográfia!

Márczius 25-én Barttelot őrnagy is visszaérkezik táborába avval a hirrel, hogy Jameson, a fáradhatatlan Jameson, Tippu-Tib nyomában a folyón fölfelé, Kazongoba megindult. Abbeli szándékát is kihirdette az őrnagy, hogy egy könnyű csapatot fog szervezni és áruinak nagyobb részét, egy tisztnek őrizete alatt a Stanley-viziseséseknél hagyja! Egyszersmind a londoni bizottságnak egy telegrammot ir, amely a következőképen hangzott:

St. Paul de Loanda.
1888. május 1-én.

„Októberi levelem elküldése óta Stanleyről hirt nem hallottunk. Tippu-Tib november 16-án elment Kazongoba, de márcziusig csak 250 embert tudott összehozni. Többen is fognak jönni, de bizonytalan, hogy mennyien; elővigyázatból, föltéve, hogy Stanley bajban van, képtelenségnek tartom, nálánál kevesebb emberrel megindulni, mikor a Maxim-ágyutól el is tekintve, nálánál több terhet viszünk. Ez okból Jamesont Kazongoba küldtem, sürgesse Tippu-Tibet az eredetileg tervbe vett 600 embert illetőleg; igyekezzék lehetőleg sok, egészen 400 főig katonákat szerezni; törekedjek mind az emberek szolgálatát, mind fizetésöket illetőleg — az expediczió nevében a pénzért én kezeskedem — lehető kedvező föltételeket kieszközölni. Jameson 14-ke körül fog visszatérni, junius 1-je előtt azonban el nem indulunk; ekkor a föltétlenül nem szükséges árukat egy tiszt őrizete alatt a Stanley-viziseséseknél szándékozom hagyni. Ward viszi ez üzenetet; sziveskedjék a belgák királyánál a Kongó-állam kormányzója számára táviratot kieszközölni, hogy teherhordókat

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

bocsásson rendelkezésére és gőzösöket tartson készen, amelyeken őket Jambujába szállíthatja. Ha az emberek előtte érkeznek meg, nélküle indulok útnak. Ő julius 1-je körül fog visszatérni. Táviratozza meg tanácsát és véleményét. A tisztek mind jól vannak. Ward válaszra vár.

Barttelot."

Ward úr leutazik a Kongón és oly rövid idő alatt, miként előtte még soha senki, a tengerparthoz érkezik, feladja táviratát, megkapja a következő választ és visszaindul ismét a Kongón Jambujába.

Barttelot őrnagynak, a Kongónál, Ward útján.

„Bizottság utasítja, tartsa magát Stanleynek 1887. junius 24-ki rendeletéhez. Ha ezen rendelet értelmében még most sem indulhatna tovább, maradjon ott, ahol van és várjon, míg Stanley vissza nem érkezik vagy uj utasításokat nem küld. A bizottság katonák fogadását nem hagyja jóvá. Emin pasától Zánzibáron keresztül, Vádeláiból, november 2-ról keltezve tudósitás érkezett; Stanleyről még semmit sem hallott; Emin pasának semmi baja; szállítmányokra közvetlenül szüksége nincs; a tó délnyugati végéhez megy, hogy Stanleyt bevárja. Leveleket a keleti partvidékeken át rendesen küldettünk.

A bizottság elnöke."

Ward úrat, Bangalába érkezvén, a parancs szerint nem bocsátották tovább.

A bizottság, midőn az én utasításaimat „rendeletek"-nek nevezi, egy kis tévedést követett el. Az utasítások nem tulajdonképeni „rendeletek"; inkább javaslatok vagy tanácsok, melyeket az expedicziő vezére az utóhad vezérlő tisztjének adott és amelyeket az kénye-kedve szerint vagy megfogadhatott vagy elvethetett. Barttelot őrnagy abbeli fékezhetetlen vágyának adott kifejezést, hogy az expedicziónak tettleges szolgálatokat akar tenni,

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

ki is jelenti, hogy a legforróbb kívánsága, Jambuját elhagyni és a mi útunkat követni. Az expedicziò vezére, aki a heves vérű fiatal tiszttel erősen rokonszenvez, egy sor javaslatot ir össze, amelyek szerint az ő kívánsága teljesíthető, azonkivül czeruzával irt számításokat (Lásd a függelékben) is átad neki arra nézve, hogy mily módon kelljen utánunk jönnie. Az őrnagy igen komoly igéretet tesz, hogy e javaslatokat követni fogja és ily módon egyetértvén, váltunk el egymástól. Mindamellett a javaslatok nem „rendeletek"; miként az ember sírirata a halála után irható meg legjobban, a „kudosz" mértéke is, ami valami férfiút megillet, akkor itélhető meg leginkább, midőn a szolgálatait már biztosan ismerjük.

Márczius végén az őrnagy Szálim bin Mohammeddel rossz lábon áll; ez őt arra birja, hogy eltávolíttatása végett ötödször is a Stanley-vizesésekhez menjen.

Aprilis közepe felé Barttelot őrnagy visszaérkezik táborába, Szálim pedig rendeletet kap, hogy hagyja el Jambuját. Ahelyett azonban, hogy a Stanley-vizesésekhez megindulna, a Jambuja alatt fekvő nagy helység ellen rabló hadjáratot tervez; nehány nap mulva azonban ismét megjelenik, mondván, hogy az előhadról hallotta, hogy a Felső-Aruvimi vizein lefelé jön.

1888. május 9-én az őrnagy a Stanley-vizeséseknek hatodszori meglátogatására készül; ugyanazon hó 22-én pedig a fáradhatatlan Jamesonnel és egy nagy csapat manyuemával ismét visszatér. Három nappal később pedig az A. J. A. gőzösön maga a halogató Tippu-Tib is megérkezik, aki 1887. junius 18-án azt mondta, hogy kilencz nap alatt, ugyanazon év augusztus havában pedig, hogy tiz nap alatt lesz a hely szinén. A *Stanley* szintén fölevez, hogy az expedicziò számára leveleket adjon át.

Midőn Tippu-Tib czélzást tett, hogy a 60 fontos terhek az ő emberei számára nagyon is nehezek, a tisztek

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

kénytelenek voltak azokat az ő nézetének megfelelőleg 40, 30 és 20 fontosakká redukálni. Ez nem volt könnyű dolog, de meg kellett történnie. Miként Bonny úr beszéli, foglalóul kifizetnek negyvenhét csomó kelmét és rengeteg mennyiségű puskaport, meg kész töltéseket; Muini Szomái, a manyuema had vezetője pedig 128 font értékű árukat kap. Ezután ujra vizsgálat alá kerülnek az európai élelmi szerek és az olyan dolgokat, mint a Madeira-bort, a becsinált gyümölcsöket, ságot, tapiokát, törzsgyökeret, szardiniát, héringet és buzalisztet bepakkolják és az én holmimat tartalmazó nyolcz ládával együtt mint szükségtelen és fölösleges dolgokat a gőzősre fölrakják és Troup úrral együtt, ki mint beteg haza indul, Bangalába küldik.

Végre, miután huszonkilencz zánzibárit és négy szudánit, akik gyöngeségök miatt az utazásra képtelenek, kiválasztottak, Barttelot, Jameson és Bonny urak 1888. junius 11-én elhagyják a tábort, amelyet legkésőbb 1887. augusztus 25-én kellett volna elhagyniok; velök együtt avval a szándékkal, hogy az elveszett vezérnek fölkeresésére és Emin pasa felszabadítására most a „gondos keresés"-t megejtik, elindulnak a zánzibáriak, szudániak, szomáliak és a manyuemák, kiknek száma az asszonyokkal és gyermekekkel közel 900-ra rúg.

A hat látogatás, amit az őrnagy és barátai a Stanley-vizeséseknél tettek, összesen 1200 angol mértföldnyi útnak felel meg. A fáradhatatlan őrnagy maga 800, Jameson pedig 1200 mértföldnyi útat járt be. Ha csak ezt az 1200 mértföldet teszik meg Jambuja és az Albert között, az utóhad a Panga-vizesésekig jutott volna. Ha mindjárt hatvan mértföldet is kellett volna bejárniok, hogy tiz mértfölddel jussanak tovább, leveleink és térképvázlataink megörvendeztették és fölbátoritották volna őket, hogy siessenek előre Avedselibe, a gazdag és népes kerületbe,

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

hol a bőven termő pizángok közt megint uj erőre tehetnek szert.

De mig az őrnagy és tisztjei egy vonakodó embert negyvenöt guineás puskákkal, remington-fegyverekkel, elefántcsont agyú revolverekkel és lövőkészlettel, meg sok kelme csomóval szerződése betartására igyekeztek bírni: saját hű és megbízható embereik ijesztő gyorsan pusztultak. Az eredetileg meglevő 271 emberből csak 132 közlegény maradt meg, e 132 közül is azonban, midőn Banályába megérkeznek, már csak 101-en vannak életben és ezeknek is csaknem a felét az éhség és betegségek annyira tönkre tették, hogy életben maradásukhoz nincs remény.

A manyuema csordának és a vértelen zánzibáriaknak elindulása után a jambujai végzetes táborból, az őrnagy a Stanley-vizesések meglátogatására hetedszer is vállalkozik és seregét ott hagyja, hadd törjön magának útat nélküle. A kilenczven mértföld hosszú úton, a negyvenharmadik napon, az utóhad első csapatja a czölöpkeritésekkel megerősített Banálya-falúba vonul, amely az én távollétemben, Abdallah Karoni nevű arabnak vezérsége alatt, Tippu-Tib egy állomásává lett; ugyanaz nap megérkezik oda a Stanley-vizesésektől a nyughatatlan és vállalkozó szellemű őrnagy is. Más nap közte és Abdallah Karoni vezér közt bizonyos félreértések támadnak. Az őrnagy neki rohan és azzal fenyegetőzik, hogy Tippu-Tibnél a magaviselete miatt panaszt teendő, julius 20-án nyolczadszor is elmegy a Stanley-vizesésekhez; azonban 19-én hajnalban a gyilkos Szanga a szerencsétlen vezért sziven lövi.

Itt közlöm átalakitott formában William Bonny hivatalos jelentését; mondja el az a részleteket, amint a dolog történt.

„*1888. julius 18-án.* — Az őrnagy tovább is fenyegette Abdallát, hogy ha nem állitja ki a Tippu-Tib igérte

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

teherhordókat, 20-án vissza fog megint menni a Stanley-vizesésekhez; az arabnak pedig meghagyta, hogy őt kövesse. Az őrnagy tudtomra adta, hogy augusztus 9-re vissza fog térni, azonban mielőtt megjegyzéseit befejezte volna, megkérdezett: „Mit gondol, helyesen cselekszem-e, ha elmegyek a Stanley-vizesésekhez?“ Én ezt feleltem: „Nem; én nem látom be, miért volna még hatvan emberre szüksége; van önnek embere elég, még fölösleges is! Jobb volna, ha a puskákat és a lövőszereket az emberek közt kiosztaná, amivel tehercsomóink számát tizenöttel megapasztaná és az emberekben megbízna. Stanley úr kényszerülve van embereiben megbízni. Ha öntől megszöknek, tőle is megszöknek; azonban, ha őket rám bizza, nem hiszem, hogy itt ne maradnának.“ Az őrnagy így folytatta a beszédét: „Én azt akarnám, hogy innen túl a zánzibáriakat és szudániakat ön vezérelje és a manyuemákat, legalább egy napi járásra, előzze meg. Jameson úr és én a manyuemákkal fogunk menni, őket annyiramennyire rendben tartjuk és majd vigyázunk, hogy az ön embereivel össze ne keveredjenek. A Vizesésekhez föltétlenül nem kell elmennem; azonban szeretném, ha ön megpróbálná és nekem még egy pár embert szerezne. Ha csak huszat is összehoz, meg leszek elégedve. Abdallát megkérdeztem, nem-e engedhetne át egy pár teherhordót; kaptam is tőle hetet.“

„*Julius 19-én.* — Ma kora reggel egy manyuema asszony el kezdte verni a dobját és énekelt. Ezt minden nap meg szokta tenni. Az őrnagy elküldte inasát, Szudit, aki még csak tizenhárom éves lehet, hogy az asszonyt hallgattassa el; azonban hirtelen hangos és haragos kiáltozások voltak hallhatók, melyeket a dacz jeléül két puskalövés követett. Az őrnagy ekkor nehány szudánit rendelt ki, hogy menjenek és keressék föl a lövöldöző embereket; ugyanakkor maga is fölugrott az ágyából és kivevén revolvereit a szekrényből így szólt: „Az első

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

embert, akit a lövöldözésen rajta kapok, lelövöm.“ Én megmondtam neki, ne avatkozzék az emberek mindennapi szokásaiba, maradjon a házában és ne menjen ki, annál inkább, mert a nyugalom csakhamar helyre fog állani. Ő ennek daczára, a revolvert kezében tartva, kiment oda, ahol a szudániak voltak. Ezek azt mondták neki, hogy a lövöldöző embereket nem tudták megtalálni. Az őrnagy ekkor nehány manyuemát félre lökött, köztük elment azon asszonyhoz, aki a dobot verte és énekelt és meghagyta neki, hagyja abba a lármázást. Ugyanabban a pillanatban Szanga, az asszony férje, egy szemben álló kunyhó nyilásán át puskájából rálőtt. A lövés épen a sziv alatt furódott be a testébe és hátul kijött és végül a veranda azon részébe hatolt be, amelynél az őrnagy halva összerogyott.“

„A szudániak elszöktek és nem akartak az őrnagy holttestének elvitelénél segíteni; én ennek daczára oda mentem, egy szomáli és egy szudáni követett, akiknek segítségével azután a hullát bevittem a házamba. A kiabálásból, ami ekkor támadt, már azt következtettem, hogy általános öldöklés kezdődik; annál inkább hittem ezt, mert egyetlen egy zánzibárit sem lehetett látni. Azok vagy házaikba rejtőztek el vagy a lövést követő általános futásban vettek részt. Én ekkor megfordultam és egy manyuema vezetőt pillantottam meg, aki puskát és revolvert tartva, valami hatvan emberét ellenem támadásra vezette. Én fegyvertelen voltam; hozzá mentem tehát, és megkérdeztem, vajjon harczra vezeti-e ellenem embereit. „Nem“ felelé a vezető. „Vezesd tehát“ mondám neki „embereidet nyugodtan a házaikba és hozd ide a vezetőket mind; beszélni valóm van velök.“ Kevéssel utóbb nehány vezető csakugyan megjelent és én így szóltam hozzájok: „Ez nem rám, hanem Tippu-Tibre nézve baj. Kivánom tőletek, hozzátok ide mind a terheket és mondjátok meg társaitoknak, hogy ugyanazt tegyék.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Tippu-Tib tudja, hogy mindegyitekre mi van bízva és ki miért felelős. Ebből Tippu-Tibnek lesz baja; ő neki kell megfizetnie a hiányzó áruk értékét, ő pedig azokat a vezetőket fogja megbüntetni, akik a veszteség okozói. Én irok neki és ő el fog ide jönni és meg fogja tudni azoknak neveit, akik nem akarják megtenni azt, amit kivánok!" Ennek eredménye az volt, hogy valami 150 tehercsomó az árutárunkba megint visszakerült. Kiküldtem azután saját embereimet, hogy gyűjtsék össze mindazon holmit, amit csak tudnak; ily módon rövid idő alatt 299 tehercsomó gyült össze. Pedig e tehercsomók a helységben szerte szét voltak szóródva, némelyek az erdőben, mások a rizsföldön hevertek vagy a falú kunyhóiban, kint és bent, szóval mindenfelé el voltak rejtve. Nehány gyöngyös zsák meg egy pár lövőszert tartalmazó láda már fel volt szakitva vagy fel volt nyitva és tartalmuk részben vagy egészben hiányzott. Mindent összeszámítván azt találtam, hogy negyvennyolcz tehercsomóval szegényebbek lettünk. A falú lakóinak száma két vagy három száz volt. Én magam körülbelül 100 emberrel értem ide, Muini Szomái a fő manyuema-vezető pedig 430 teherhordóval és vagy 200 kisérővel; úgy hogy összesen a 160 yard hosszú és 25 yard széles területen valami 1000-en lehettünk, akik között valami 900 emberevő volt. Ön tehát jobban elképzelheti, mint a hogy én leirhatnám, azt a jelenetet, midőn az általános futamodás, kiabálás, lövöldözés, orditás és az áruk kirablása stb. stb. megkezdődött. Sajnálattal kell kijelentenem, hogy a szudániak és zánzibáriak is kivétel nélkül részt vettek a rablásban; de fordulván a dolgok sora, házaikat és rejtekhelyeiket átkutattam és nagy mennyiségű kelmét, gyöngyöt, rizst stb. szereztem vissza. Súlyos büntetéseket kellett kimérnem, mielőtt a rablásnak véget vetnem sikerült. Irtam ekkor Jameson úrnak, aki valami négy napi járatra a többi tehercsomók ide szállításával volt elfoglalva. Irtam

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

azonkivül Baert úrnak, a Kongó-állam tisztjének, aki a Stanley-vizeséseknél Tippu-Tib titkára volt, elmondván a történteket, és az én helyzetemet és megkérvén őt, hogy használja fel minden ügyességét Tippu-Tibnél és birja őt rá, hogy vagy ő maga jöjjön ide vagy küldje ide egyik tisztjét Muini Szomái helyébe, aki egyike volt az első megfutamodóknak. Megirtam Baert úrnak azt is, mondja meg Tippu-Tibnek, hogy egész Európa gyalázná őt, ha nem nyujtana nekünk segédkezet. Ezután az őrnagy hulláját takarókba varrattam és eltemettem. A sirt az erdő szélén ásattam; föléje valamint alája mintegy vánkosul leveleket tétettem; mellette ima könyvünkből egy templomi imát olvastam el és evvel a borzasztó nap véget ért."

„Az őrnagy, mikor a jambujai tábor, különösen pedig az ő élete nagy veszélyben forgott, egy hivatalos rendeletet irt és azt nekem kézbesítette is; ebben a szudániak és zánzibáriak vezérletével engem bizott meg. Ezért tehát én az Emin pasa fölszabadítására szervezett expediczió második csapatának vezérletét átveszem és megtartom addig, amig Stanley urat meg nem látom vagy a tengerparthoz vissza nem térek."

„Isten segitségével folytonosan gondot fogok fordítani arra, hogy azt sikeresebbé tegyem mint eddig volt. Jameson úr ugyanazt a helyet fogja elfoglalni, amelyet neki Stanley úrnak Barttelot őrnagyhoz intézett utasításai kijelölnek; mialatt a Stanley-vizesésekhez megy, Tippu-Tibbel egy másik manyuema vezető miatt alkudozandó, szabad keze van, mert egyedüli vezérnek tartja magát. Meg is hagytam csalódásában. Ha visszatér, meg fogom neki mutatni azt az okiratot, amelynek másolatát föntebb közöltem."

„Van szerencsém stb. stb.

„H. M. Stanley, esqu. úrnak. William Bonny."
Az Emin-expediczió vezérének."

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

A tragédia után három nappal, az utóhad utolsó csapatjával Banályába megérkezik Jameson úr és átveszi a vezérletet; julius 25-én azonban, miután Bonny urat nehány szóval bátorította volt, nyolczadszor is megindul a Stanley-vizesésekhez, abban a reményben, hogy bőkezü arany-ajánlatokkal kielégítheti Tippu-Tib kapzsiságát és őt ráveheti, hogy vagy maga álljon az utóhad élére vagy maga helyett elküldje egyik tüzes vérű unokaöcscsét, Szálim bin Mohammedet vagy Rasidot, aki megrohanta és elfoglalta a Stanley-vizeséseknél a Deane kapitány vezérlete alatt álló állomást.

Augusztus 12-én irja meg utolsó levelét (Lásd a függeléket) Bonny úrnak, amely így kezdődik: „Az expediczió jelenleg igen rossz lábakon áll; ezt, mint hiszem, ön is beismeri.“ Ez szomorú tény, világos mindenki előtt.

Miután Szángán, a nyomorult gyilkoson végrehajtott kivégzést látta és agyonlövetésének, meg annak a tanuja volt, midőn testét a Kongóba dobták: Jameson a Stanley-vizesésektől Bangalába indult. Jameson úr ugyanis épen úgy, mint az őrnagy részese volt annak, hogy Wardot valami okból Bangalában fogták, aki pedig birtokában volt a bizottság válaszának az ő május 1-én föladott telegramm-jukra. Jameson úr, mielőtt véglegesen útnak indulna, annak tartalmával mindenek fölött meg akar ismerkedni és ezért tiz zánzibárival egy kánuban elutazik. Éjjel-nappal eveznek, de midőn már Lumámival szemben van, lázba esik. Testi szervezete a betegség csirájának befogadására alkalmas, hiszen lelkülete nagyon nyomott, mert az expediczió — daczára a részéről tanusított komoly törekvéseknek, teljes lélekkel való odaadásának, ide-oda utazásainak, az 1400 mértföldnyi út megtételének (1200 mértföldet járt be Jambuja elhagyásáig, azután elment Banályába és megint a Stanley-vizesésekhez) pénze és testi kényelme feláldozásának, daczára, hogy csaknem

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

kiadja lelkét, hogy végrehajthassa azt, amit hite szerint tennie kell — mégis hej! „igen rossz lábakon áll.“ A láz agyát is megtámadja. Az evezők sietnek, éjjel-nappal végczéljuk, Bangala-állomás felé és épen jókor érkeznek meg, hogy Ward őt karjai közé fogadhassa, ahol épen akkor leheli ki lelkét, midőn az előhad az Albert felől gyors és sietős lépésekkel a folyó mentén az erdőn áthaladván, Banályába érkezik és azt kérdi: „Hol van Jameson?“

Huszonegy nappal Barttelot őrnagy tragikus halála és huszonhárom nappal Jameson elutazása után, — számban nagyon megfogyva és oly rongyos ruhákban, hogy az úton fölszedett pogányoknak tarthattad volna, akiket régi társai is alig ismertek föl — az előhad az Albert-Nyánzától való visszatértében Banályába érkezik, hogy először vegyen tudomást az utóhad szomorú történetéről.

Azt a nagy nyomorúságot, amiről hallottunk, még fokozta az a nyomorúság, amit láttunk. A toll leirni, a nyelv elbeszélni azon borzalmakat nem képes, aminek e pestisbarlangban tanui voltunk. A barbárok mondhatatlan csapásai láthatók voltak arczán és testén a számtalan nyomorult külsejű emberi lénynek, akik eltorzultan, feldagadt testtel, megcsonkultan és sebhelyekkel takartan, a kiváncsiságtól üzetve körénk gyűltek, hogy halljanak és lássanak bennünket, akik kelet felől, az erdős vidékről jöttünk és közönyösek maradtunk azon borzalmakkal szemben, amelyet a testökben megfészkelődött halál okozott. Hat hulla ott hevert eltemetetlenül, a félig élők pedig gennyedő daganataikkal tuczatszámra, bámulva álltak előttünk. Mások ismét, kik a diszentéria és vérszegénység miatt vékony bőrré és kiálló csontokká asztak és kiknek testét tányérnagyságú daganatok takarták, előmásztak és tompa hangon mondták el szomorú üdvözletöket, — üdvözöltek ebben a temetőben! Elgyengülve, elcsigázva és kimerülve testben és lélekben,

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

mostanig is alig tudom, hogyan állhattam ki az első pár órát; füleimet a szakadatlan nyomor elbeszélése sértette; a levegőt a betegségek halálszaga töltötte be; káprázó szemeim előtt pedig a legutálatosabb látványok mozogtak és hullámoztak. Az elbeszélés gyilkosságról és halálról, betegségről és szomorúságról, nyomorúságról és aggodalomról szólt, és ezalatt, bár merre néztem, szemeim a haldokló emberek mélyen beesett szemeivel találkoztak, akik oly bizalommal, oly esedezve és a távolba elmerengve fordultak felém, hogy már azt hittem, ha még csak egy sóhajt is hallok, a szivem megreped. Az elnyomottság fojtó érzetével, megbénultan ültem helyemen; a gyötrő történet azonban a maga szomorú módján folyt tovább és végre nem szólt egyébről mint halálról és szerencsétlenségről, szerencsétlenségről és halálról. Száz sír áll Jambujában, harminczhárom veszendő ember a táborban maradt, tiz meghalt az úton, valami negyven a falúban gyenge életétől megválni készül, szökevény több mint husz, megmenekült türhető állapotban hatvan! És az angolok bátor kis csapatja? „Barttelot sírja csak egy pár yardnyira van, Troup csontvázzá aszva haza ment, Ward valahol vándorol, Jameson elment a Vizesésekhez, én nem tudom, hogy miért.“ „És ön — ön az egyedüli, aki még itt maradt?“

„Igen, az egyedüli, uram.“

Ha én azt a kimondhatatlan nyomorúságot a maga teljes nagyságában, amint Banályában láttam, elmondanám, az olyan volna, mintha valaki vérző erektől átfutott, óriási gennyedő sebről a kötést levenné, hogy a közönség nézze; nem volna ennek más czélja mint borzalmat és utálatot kelteni.

Barttelotnak lelkesültségében, Jamesonnak hűségében, Wardnak ifjúi teljes erejében és férfias igéretében, Troupnak okosságában és megbizhatóságában és Bonny-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

nak önuralmában és állhatatosságában teljesen bizván, mindezen leleplezések rendkívül meghökkentettek. A sereg a hosszasabb és hasznos munkára minden szükséges dologgal föl volt szerelve, de „az alkalom kedvező időpontja“ észrevétlenül, anélkül, hogy meglátták volna, mellőlük eltünt; ezért meneteik is inkább csak „időjelzők“ maradtak.

Mit, Barttelot! ez a fáradhatatlan, mindig sietős járású férfiú, ez a vidám, fiatal, rettenthetetlen magatartású katona, kinek lelke folytonosan dicsőségre szomjazott, ez az ember, akit a természet minden jó tulajdonsággal oly pazarul fölruházott, ez hajt térdet a Stanley-vizeséseknél a szürke ravaszság előtt! Ez előttem mindig megfejthetetlen rejtély marad. Fogadtam volna, hogy inkább megragadja Tippu-Tib rezgő ősz szakállát és arczát, még hatalmának középpontján is, inkább péppé gyurja, semhogy magát ujból és ujból rászedesse. Az igérete, amelyet lelkesedéstől hevülve kimondott, hogy a kitűzött határidőn túl egy napig sem fog várakozni, még most is cseng a fülemben; még most is érzem kemény kézszorítását és látom elszánt arczát és visszaemlékezem lángoló bizalmamra, amelyet beléje helyeztem.

Azt szokták mondani: „lassú viz partot mos.“ No, Jameson ilyen csendes, türelmes és e mellett mégis elszánt férfiú volt, hogy mi mindannyian bizonyos elsőséget engedtünk neki. Ő 1000 font sterlinget és szorgalmas, meg buzgó szolgálatot igért azon kiváltságért, hogy az expediczió tagjai közé soroztassék. A természetrajzi tudományokat szenvedélyesen kedvelte és különös előszeretetet tanusított az ornithologia és entomologia iránt. Barttelot szerint „elevensége, képességei és a munkára való hajlamaik végnélküliek voltak“, amit én föltétlenül elismerek. Hogy mi lakozott egyébként benne, legjobban fölismerhető augusztus 12-ki leveléből és bejegyzéseiből

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

az úti naplóba. Buzgósága és tevékenysége igéretekké és segitséggé növekszik és miként olvassuk, odaadását bebizonyítja avval, hogy saját zsebéből 10000 font sterlinget igér és bebizonyítja avval a szerencsétlen kánuútjával, amelyet éjjel-nappal folytat, míg nem Bangalában ágyába fektetik, hogy meghaljon.

Megengedem, hogy Tippu-Tib e fiatal urak iránt gyakori látogatásaik alkalmával a Stanley-vizeséseknél, mindig barátságos volt, hogy őket szivesen üdvözölte és a legjobb módon megvendégelte és hogy, amit szintén beismerek, Jambujába rizszsákokkal, meg kecskenyájakkal küldte vissza. Azonban természetes hatalomszeretete, járatlansága a földrajzban, barbár elfogultsága, növekvő indolenciája és fokozódó kapzsisága Barttelot és Jameson kivánságaira nézve áthághatatlan akadályoknak bizonyultak és érdekeikkel, meg legforróbb óhajaikkal szemben épen oly végzetes ellenállást gyakoroltak mint a nyilt háború. Csodálkozásomat az kelti föl, hogy, amint látszik, e tisztek soha sem jutottak tudatára annak, hogy látogatásaiknak és gazdag ajándékaiknak épen semmi hasznuk és hogy a czél, amin lelkükkel csüggtek, az örökölt tulajdonságaik, nevelésök, szokásaik és természetes sajátságaik látogatásaik ismétlését meg nem tiltották. Valami titokszerű okból a legnagyobb szivósággal biznak Tippu-Tibben és „kilencz nap mulva“, azután „tiz nap mulva“, és azután „negyven két nap mulva“ stb. stb. tett igéreteiben, amelyeket mind csak azért adott, hogy ismét megszeghesse.

Azonban a legkeményebb szivnek is meg kell lágyulnia a részvét miatt, amelyet az ember érez e fiatal emberek sorsa iránt, akiket a végzet oly korán — és megszabadíttatásukhoz oly közeli időben — elragadott. Ők bátor kisérletet tesznek, hogy elméjök elől a homályt eltávolitsák és tisztán láthassák, merre vezet kötelességök

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

útja. Asztaluknál összegyűlnek és tanácskoznak, hogy mit kelljen tenniök. Az elme elmével összetűz és az igazi fajtából való szikrát létrehozza; az megvillan, de valaki vagy valami azt, amint lángra lobban, elfojtja és a jó szándék téves útra jut. Sok, a nekik adott egyszerű javaslataimtól messze eltérő tervet készitenek, de minden tervöket, alig hogy megszületett, valami szerencsétlen esemény azonnal meghiusítja. Bár mindnyájukat kétségtelenül a legtisztább indító okok vezérlik és bár mindannyian, az bizonyos, az utolsó pillanatig lojálisak maradnak — mégis minden tettökkel önmaguknak okoznak helyrehozhatatlan károkat és az előhadban levő barátaikat, bár öntudatlanul, aggasztják, mig azok már-már a kétségbeesés örvényének szélére nem jutnak.

Herbert Ward úrnak alábbi jelentését, az igazság érdekében, kötelességemnek tartom közölni:

New-York, Windsor-hotel,
1890. február 13-án.

1887. augusztus 14-én Troup, Bonny és én embereinkkel meg a terhekkel Boloboból Jambujába megérkeztünk. Itt, önnek 1887. junius 28-án történt elutazása óta Tippu-Tibről semmit sem hallottak; az őrnagy és Jameson idejöket a gőzös számára való fa gyűjtésével töltötték el. Megérkezésünk után más nap délután egy manyuema csapat megtámadta Ngunga törzsfejedelem ideiglenes lakóhelyeit, amelyek a túlsó parton, épen a sellők alatt épültek. Bonny és én egy kánuban áteveztünk, hogy megtudjuk, kicsodák-micsodák a támadók; de ezek, látszólag legalább, amint a táborunk mellett állomásozó gőzöst észrevették, az erdőben eltűntek és tanyájukra visszatértek, amely, mint a benszülöttek mondák, a folyótól csak egy pár óra járásnyira volt. Más nap Abdallah, a manyuemák vezetője, nehány emberével hozzánk jött

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

és elbeszélte, hogy Tippu-Tib igéretéhez híven, Szálim bin Mohammed vezérlete alatt, kánukban nekünk elküldött valami 500 embert, de ezek, mivel a benszülöttek gyakran megtámadták és miután több napon át a folyón fölfelé eveztek és táborunk semmi nyomát sem látták, szétmentek; Szálim különböző irányban több, kisebb manyuema csapatot szétküldött, hogy lakóhelyeinket fölkeresni igyekezzenek; ő maga is egy ilyen csapatnak vezetője, amelyet táborunk felkutatásával megbíztak. A történetnek, amely az 500 emberből álló csapatnak, az Aruvimin való fölfelé evezése alkalmából történt feloszlásáról szól, egy másik verziója az, hogy a lövőszer készlet fogyott el és a benszülöttek ellenállása nagyon is erősnek bizonyult. Abdallah azt állította, hogy Tippu-Tib készségesen vállalkozik az emberek ujból való kiállítására; mivel pedig a Stanley-vizesések csak egy pár napi járatra vannak, könnyen elmehetünk magunk is oda és beszélhetünk Tippu-Tibbel; ő maga kész lesz mindjárt más nap bennünket visszakisérni és vezetői szolgálatokat teljesíteni."

„Az őrnagy engemet és Jamesont bizta meg, hogy a Vizesésekhez elmenjünk. Itt ugyanazt a történetet hallottuk mit előbb, hogy Tippu-Tib sok emberét hozzánk elküldte, de ezek az Aruvimin szétoszlottak, mert nehány népes helységen nem birtak áthatolni; itt ugyanis a benszülöttek őket megtámadták és mivel puskaporuk kifogyott, visszaüzettek. Tippu-Tib ujra késznek nyilatkozott, hogy a szükséges számú embereket rendelkezésünkre bocsátja, de — mondá — szükséges lesz egy bizonyos ideig várnunk, hogy őket összegyűjthesse."

„Mivel a jambujai táborban 600-nál több értékes tehercsomó hevert és mivel csak 175-nek elszállítására volt elég alkalmas emberünk, mindannyian jobbnak tartottuk a tehercsomókat mindaddig a táborban őrizni, —

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

ahol embereink számára volt táplálék elég — mig Tippu-Tib segítsége meg nem érkezik, sem mint a tehercsomók egy részét elveszítsük és hármas meneteket tegyünk; különben is, mivel embereink még a táborból is megszöktek, mindnyájan meg voltunk győződve, hogy egy pár napi utazás után sokan el fognak tünni és a vaszuáhéli meg manyuema fosztogatókhoz csatlakozni, akik, miként megtudtuk, a vidéket minden irányban bekalandozzák és szabad, korlátozatlan életmódjukkal embereinket sorsukkal elégületlenekké tették és kisértetbe hozták, hogy bennünket elhagyjanak és őket, honfitársaikat kövessék. Az őrnagy, a vezérünk, maga nem szerette a zánzibáriakat, nem is volt meg rájuk a kellő befolyása.“

„Tippu-Tib tovább is huzta-halasztotta a dolgot; időközben a mi zánzibári embereink közül számosan, akiknek nagy része már eredettől fogva beteges és nyomorék volt, elcsenyevésztek és meghaltak. Foglalkoztatni mindig foglalkoztattuk őket; halálukat tehát tétlenségöknek nem lehet betudni. Fatalisták levén, sorsukban ellenállás nélkül megnyugodtak; mert mondák, a *bvana makubvá*-k társaikkal bementek a sötét erdőbe és ott — ezt erősen hitték — mindnyájan elpusztultak. Ők maguk, azt találván, hogy semmi körülmények között a hazájukba való visszatérésre kilátásuk nem lehet, kivéve a halált osztó erdőn keresztül, helyzetöket reménytelennek találták, kétségbe estek és meghaltak.“

„Mi önt Jambujába november vége felé vártuk visszsza; azonban az idő mult és hirt önről nem hallottunk. Hármas meneteket tenni embereink nyomorult állapota miatt nem voltunk képesek; hogy Tippu-Tibtől embereket kaphassunk, minden módot megragadtunk, de siker nélkül.“

„1888. februárius havában az őrnagy és Jameson

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

megint elment a Vizesésekhez; az őrnagy márczius 24-én visszatért Jambujába. Itt azt beszélte, hogy Tippu-Tibnek nagy összeg pénzt biztosított, ha az embereket előteremti, hogy Jameson azok siettetése végett ment el Kazongoba és hogy ő szükségesnek tartaná a bizottságot a dolgok állásáról értesíteni, értesíteni először arról, hogy elutazása, azaz kilencz hónap óta önről hirt nem hallottunk, másodszor, hogy Tippu-Tib segítséget nem ad és ezért képtelenek levén az elutazásra, még mindig Jambujában vagyunk. Gőzös az utolsó csapat megérkezése óta táborunknál nem fordult meg.“

„Hitünk szerint ekkor önt bizonyára valami körülmény megakadályozta abban, hogy elutazása után velünk közlekedjék; mozdulatainak hire azonban, azt véltük, eljutott talán a keleti partokhoz.“

„Mivel a lehetősége annak meg volt, hogy Loandába jussunk, onnan táviratilag a bizottsággal érintkezésbe lépjünk és még Jambujába vissza is térjünk akkoráig, amikorra Jamesont Kazongoból visszavárják: az őrnagy engem megbizott, hogy egy táviratot, amit ő maga fogalmazott és aláirt, magammal vigyek és Európába elküldjek. Az utat harmincz nap alatt megtettem és mihelyt e választ megkaptam, (ez a rész: „tartsák magukat Stanley úrnak junius 24-ről keltezett utasitásaihoz“ teljesen megfelelt annak, amit Troup és én már elutazásom előtt várhatónak tartottam) visszasiettem Bangaláig; itt az őrnagy ujabb utasitása várt rám (ebben tudtomra adja, hogy várjak, mig a bizottságtól, amelynek ő levelet irt, ujabb hireket nem kapok és hogy szolgálataimra, valamint azon árukra, amelyeket a *Stanley*-vel visszaküldött, szüksége többé nincs).“

„Bangalába érkeztem után öt héttel az *En Avant* avval a hirrel jött le, hogy az őrnagyot megölték. Jameson, aki a Vizeséseknél volt és ott a gyilkos meg-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

büntetését meg a manyuema-csapat ujjászervezését sürgette, irt nekem és utasitott, hogy maradjak Bangalában. Jameson a Vizesésektől kánukban jött le, de midőn ide érkezett, már az epeláz utolsó stádiumában volt és minden gond és ápolás daczára más nap meghalt. Bangalába azért jött, hogy megtudja a bizottság válaszát az őrnagy táviratára, továbbá, hogy engem és a nálam levő terheket, a gőzösön, — amelynek a Vizeséseknél levő állami tiszt állitása szerint, a Vizesésekhez vezető útjában, épen az ő megérkezésekor kellett volna Bangalában lenni —, magával visszavigyen. A gőzösre vonatkozó értesítés hamis volt; ő pedig útjának első napján erősen meghült; ennek következtében epelázba esett és meghalt. Mivel annak a lehetősége, hogy Bonnyhoz csatlakozzam, nem volt meg, mert egy pár hónapon belül gőzös a Vizesésekhez el nem indult, elmentem a tengerpartra, hogy a bizottságot Jameson haláláról és a dolgok állapotáról értesitsem, amint azt nekem Jameson a halála előtt elmondta. A bizottságtól válaszul távirati rendeletet kaptam, hogy térjek vissza a Vizesésekhez, a megmaradt holmikat adjam át az állami állomásnak és Bonnyt meg embereit hozzam le, hogy hajóra szállhassunk. Midőn a Stanley-Poolhoz értem, épen akkor jött meg hire annak, hogy ön Banályába megérkezett és vissza is tért megint Emin pasához. Utamat mindamellett folytattam a Vizesésekhez, magammal vivén mindazon tehercsomókat, a melyeket az őrnagy leküldött Bangalába. A Vizeséseknél, aggódva várván öntől ujabb hireket, egy hónapig maradtam."

„Miután az életben levőket azon betegek közül, akiket az őrnagy Tippu-Tib gondjaira bizott, összegyűjtöttem, kánukban ujra leeveztem a Kongón és a bizottságtól kapott távirati utasitások szerint visszatértem Európába."

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

„Ez az egyszerü és igaz elbeszélése azon tényeknek, amelyek az utóhad kudarczára vonatkoznak.“

„Senki keserűbb csalódást a dolgok ilyen szerencsétlen végződésén nem érezhet mint én. A lehető legőszintébben sajnálom, hogy szolgálataim oly hiába valók voltak.“

„Maradok

mindig igaz híve

(Aláírva:) Herbert Ward.“

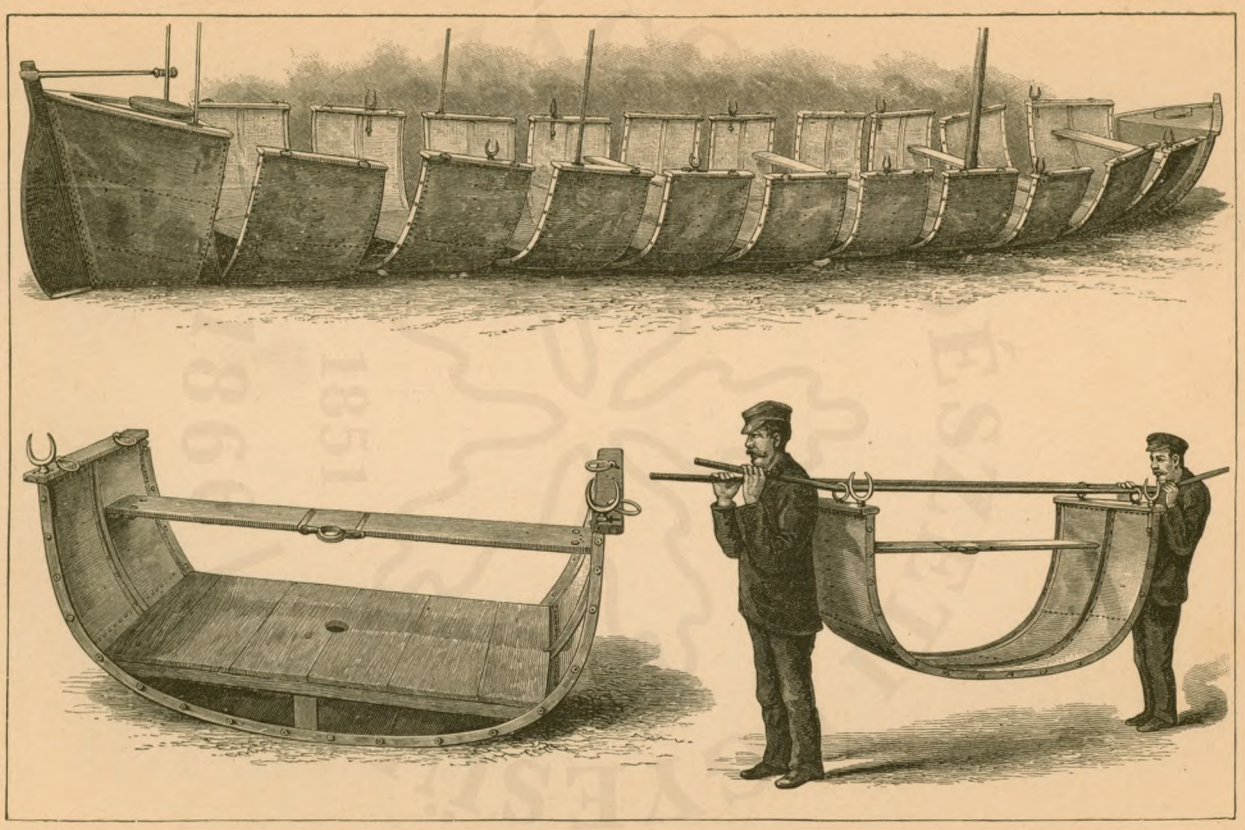
Henry M. Stanley, Esqu. úrnak.

Ward úr tudósitott, hogy a tartalékruháimat és az expediczió szükségleteit tartalmazó nyolcz ládát Bangalában fölfedezte, hogy őket a Stanley-vizesésekhez — 500 mértföldnyire Bangalától — magával vitte, azután ismét a tengerpartra, Banana-Point-ba lehozta és ott hagyta. Bár e tárgyakat gondosan kerestettem, őket megtalálni senki sem tudta.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

AZ «ADVANCE» ACZÉLCSOLNAK.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

FÜGGELÉK.

BARTTELOT ŐRNAGY UTOLSÓ JELENTÉSE A JAMBUJAI ESEMÉNYEKRŐL.

Jambujai tábor, 1888. junius 4-én.

Uram. — Van szerencsém tudomására hozni, hogy, bár kisebb számban, mint eredetileg terveztem, indulóban vagyunk. Tippu-Tib, hosszas vonakodás után, végre 400 embert adott. Kaptam azonkivül egy Muini Szomái nevü arabtól másik harmincz teherhordót. Junius 9-ke előtt megindulni nem fogunk; összes haderőnk állani fog 22 szudániból, 22 puskával; 110 zánzibáriból, 110 puskával, 90 tehercsomóval és 430 manyuemából, 300 muszkétával és 380 tehercsomóval. A tisztek, akik a menetben részt vesznek, a következők: Barttelot őrnagy, a vezér, J. S. Jamesen úr, a másodvezér; W. Bonny úr és Muini Szomái sejk, a manyuema-csapatok kapitánya.

Muini Szomái sejk, kibondsei arab ember, aki, mint a benszülött had vezére, az expedicziót elkisérésére önkényt ajálkozott.

Május 8-án ideérkezett az *A. I. A.* belga gőzös van Kerkhoven urral, a bangalai kapitánynyal, magával hozván Ward úrnak harmincz zánzibáriból és négy szudániból álló kiséretét; egy szudáni Bangalában haldoklik.

Május 11-én. — A belgák elhagytak bennünket és elmentek a Stanley-vizesésekhez.

Május 14-én. — Szárazon megindultam a Stanley-vizesésekhez; a gőzöst a Kongó partján, Jallaszulánál értem utól. Utamat a Vizesésekhez május 22-én a belgákkal folytattam.

Jameson úr és Tippu-Tib 400 emberrel Kazongoból visszatért.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Jameson Kazongoból az ott történteket önnek megirta. Visszatértekor elmondta nekem, hogy Tippu-Tib 800 embert igért, de irásbeli egyezséget kötni nem akart.

Május 23-án. — Palavert tartottam Tippu-Tibbel; ekkor megtudtam, hogy csak 400 embert adhat; ezek közül 300-an 40 fontos és 100-an 20 fontos terheket fognak vinni. Azt is megmondta Tippu-Tib, hogy a teherhordók együtt vannak és mihelyt a tehercsomóim készek, megindulhatnak. Megemlítettem neki azt is, amit Jameson úrnak Kazongoban igért; de ő tagadta; 800 emberről, mondá, szó sem volt, csak 400-ról. Az teljes lehetetlen, tevé hozzá, hogy több embert adhasson, mert jelenleg annyi háborúba van keveredve, hogy az egész vidéket ki kellett ürítenie és igy Kazongoban és Nyángvéban is csak kevesen vannak. Tágítanom kellett; azonban a reményről még sem mondtam le, hogy Jambujában és környékén talán képes lesz még 100-at összeszedni.

Tippu ezután megkérdezett, nincs-e vezérre szükségem; mert, igy szólt, az előbbi egyezség megkötésénél Stanley úr azt mondta, hogy ha vezetőt fogadunk, azt külön megfizetjük. Természetes, hogy van vezérre szükségünk, válaszolám én. Ekkor bemutatott az arab Muini Szomáinak. Ez ember azonnal késznek nyilatkozott, hogy eljön; a föltételeket, amelyekben megegyeztünk, elküldöm.

Május 30-án visszaérkeztem a jambujai táborba.

Junius 4-én. — A *Stanley* és a *A. I. A.* gőzösök ide érkeztek; az előbbi belga tiszteket vitt magával a Vizesések-állomásra, az utóbbi pedig magát Tippu-Tibet hozta el.

Junius 5-én. — Ismét palavert tartottam Tippu-Tibbel és megkérdeztem tőle, hogy hol van a 250 ember, akiket egyszer már elküldött; azok, válaszolá, szétszóródtak, és midőn őket ujra össze akarta gyűjteni, a rossz hirek miatt, amit a szökevények hoztak, vonakodtak engedelmeskedni; mivel pedig nem rabszolgái, csak alattvalói, kényszert rájuk nem gyakorolhat. Ez volt az oka annak, hogy számunkra Kazongoból egészen friss 400 embert kellett hoznia.

Ennek daczára, mondá Tippu-Tib, Muini Szomái emberei közül még harminczhat embert nekem átengedhet. Mivel emberekben olyan szörnyü hiányt szenvedtem, az ajánlatot elfogadtam.

Muini Szomái maga készséges embernek látszik és igyekszik minden tőle telhetőt megtenni. Az útra ő önként vállalkozott. Bizom benne, hogy fizetését ön nem fogja túlságosan nagynak tartani; hiszen általa az embereket és a terheket illetőleg óriási gondtól szabadulunk meg; mert a manyuemákért meg terheikért a felelősség őt terheli és

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

igy a fehér tiszteket nagy felelősségtől és igen sok munkától menti föl, amelyet most más czélokra fordíthatnak.

A tehercsomókat, amiket magunkkal nem viszünk, Bangalába küldjük. Junius 8-án az *A. I. A.* vagy a *Stanley* gőzösre fogjuk őket fölrakni; Van Kerkhoven úr átvételökről már elismervényt is adott; ezt a *B.* alatti elismervényt, a neki és Ward úrnak szóló utasításokkal együtt, önnek elküldöttük. Talán lesz ön oly szives és ezen terhekre, a márcziusban Ward elszállítása végett vásárolt két kánura és a Wardtól az expediczió számára vásárolt árukra vonatkozólag meg fogja tenni a szükséges rendelkezéseket, mivel csaknem bizonyos, hogy ugyanazon az úton visszatérni nem fogok és igy sem az árukra sem Ward úrra szükségem többé nem lesz. Troup úr, aki szörnyen elgyengült és akinek valami belső baja is van, saját kívánságára hazamegy. Bonny úrnak az alkalmatlanságáról szóló bizonyitványát, saját *E.* alatti kérvényét, valamint a Fontaine úrhoz intézett és haza utazására vonatkozó, *F.* alatti leveleket stb. ide mellékelem. Haza utazása költségeit az expediczió terhére irtam, mert biztos vagyok benne, hogy ezt ön is és a bizottság is igy kivánta volna.

Asszad Farrant, a tolmácsot szintén hazaküldtem. Eddig sem vehettem hasznát és most sem vehetem; egészsége is gyönge; és ha magammal is vinném, egy pár napi menet után vagy vitetnem vagy útközben elhagynom kellene, mivel teherhordókban ugy is szörnyen szegény vagyok. Hajó födélzetre szóló jegyet is bátorkodtam neki adni Kairóig és őtet illetőleg irtam Kairóba a főkonzulnak; megküldtem továbbá az utóbbinak azt az egyezséget is, amit Asszad Farannal hazautazását illetőleg kötöttem és végre Alexander Hadad tolmácsnak a papirjait is, aki 1887. junius 24-én meghalt; mindkét csomag *G.*-vel van jelölve. Ez a két tolmács, midőn 1887. februárius havában az expedicziohoz csatlakoztak, a fizetést, a szolgálat tartalmát stb. illetőleg egyezséget nem kötött; talán lehetne ön oly szives és e tárgyról az illető hatóságokat értesithetné. Mint tolmácsok az egyiptomi brit csapatoknál élelmükön kivül havonként 6 fontnál többet nem kaphattak, mert mint tolmácsoknak is csak nagyon csekély hasznukat vehették.

Egy fájós lábú szudáni katona szintén lemegy a folyón. Ezen kivül van még négy másik szudáni és huszonkilencz zánzibári, akik nem birnak velünk menni. Tippu-Tib szivesen beleegyezett abba, hogy ezeket az embereket oly jól, amint csak tudja, elszállítja Zánzibárba. Teljes névsorukat, fizetésök összegét stb. a zánzibári konzulnak megküldöm, akit különben arra is megkértem, hogy a szudániakat küldje el Egyiptomba.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Elhagyván e tábort, szándékom, lehetőleg azt az útat követni, amelyen Stanley úr ment; ha útközben hírt róla nem hallhatok, elmegyek Kavalliig és ha itt sincs semmi nyoma, Kiberoig. Ha Kavalliban vagy Kiberoban hollétét megtudom, legyen bármily messze, törekedni fogok hozzá eljutni. Ha pedig Stanley bajban találna lenni, minden erőfeszitést megteszek, hogy abból kiszabadítsam. Ha sem Kavalliban, sem Kiberoban hirt róla nem hallhatok, elmegyek Vádeláiba és Emintől, ha még ott van, megtudakolom, tud-e valami ujat Stanley úrról, továbbá neki magának mik a szándékai: maradni akar-e vagy menni. Ha lehet rábeszélem, hogy jőjjön velem és ha szükséges, támogasson Stanley úr fölkeresésében. Ha különböző okokból Stanleyt keresni már szükségtelen volna, magamat és csapataimat Emin rendelkezésére bocsátom, amennyiben bármelyik, leginkább járható úton, kiséretéhez szegődöm; Ugandán keresztül azonban nem követhetném, mert ez esetben a manyuemák elhagynának; Tippu-Tibnek ugyanis megigértem, hogy oda nem megyünk, hanem hogy czélom elérése után őket a legrövidebb és leggyorsabb úton visszahozom vagy egy fehér tiszttel visszaküldöm. E tervezésnél mindig abból a föltevésből indulok ki, hogy Emin pasa még helyén van és kész onnan eljönni. Az is lehet, hogy neki csak lövőszerekre van szüksége és akkor maga is elindulhat; a legnagyobb valószinüség szerint, leszek abban a helyzetben, hogy őt a szükségesekkel elláthatom; ez esetben a zánzibári embereim három negyed részét és két tisztemet vele küldöm, magam pedig a többi zánzibárival a legrövidebb úton — azaz a Muta-Nzigén, a Tanganyikán és Udsidsin keresztül a manyuemákat Tippu-Tib országába és onnan a tengerpartra kisérem. Ez az út különben az, amelyet követni akarok akkor is, ha Stanleyt nem tudnók megtalálni vagy ha Emin pasának segítséget nem nyujthatnánk, amennyiben nem volna már Afrikában vagy nem akarná helyét elhagyni.

Azt mondanom sem kell önnek, hogy mi tőlünk telhetőleg mindent el fogunk követni, hogy az ügyben, amiben eljárnak, sikert érjünk el; remélem is, hogy tetteimet a bizottság jóvá fogja hagyni és hogy a jelen, mult vagy jövendő tetteimet illetőleg itéletét föl fogja függeszteni addig, mig én vagy Jameson úr haza nem érkezünk.

Stanleyt illetőleg mindig kelnek hirek, de ezek ritkán találók. Nem birok róla semmit sem megtudni, ámbár e tekintetben igazán komolyan fáradoztam. Az én legjobb hitem szerint nem halt meg; e véleményemben osztoznak az arabok itt is, Kazongoban is. Stanley úr ládáit kénytelen voltam fölnyitni, mert minden podgyászt nem vihetek magammal és máskép nem birtam volna megtudni, hogy mi van bennök. Két láda madeirát szintén küldtek neki. Az egyik ládát

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

visszaküldöm, a másikat fele részben Troup úrnak adtuk, fele részben gyógyító czélból magunkkal visszük. Tippu-Tibről egyebet nem mondhatok, mint hogy megszegte adott szavát; annak okát, hogy miért halasztotta a segédcsapat beszerzését és ekkor is miért bocsátott rendelkezésünkre oly kevés embert, — a körülöttünk lefolyó eseményekből és fenforgó körülményekből következtethetem.

Szoros kötelességemnek tartom a megkezdett irányban tovább haladni; e tekintetben mind Jameson úr mind Bonny úr velem egy véleményen vannak; még tovább várni hasztalan és bűnös dolog lenne, mert Tippu-Tibnek a legtávolabbról sincs már szándéka bennünket továbbra is segíteni; visszavonulni pedig gyávaság lenne és, biztos vagyok benne, az ön, valamint a bizottság óhajaival homlokegyenest ellenkeznék.

Én úgy számítok, hogy három vagy négy hónap alatt a tavaknál leszek és 7—9 hónap alatt a tengerparthoz érek.

Ha ön azt gondolná, — és véleményében a bizottság osztoznék — hogy a Muini Szomái részére kikötött pénzösszeg nagyon is nagy és nem fizethető ki, vagy csak részben bocsátható rendelkezésemre: én és Jameson készek vagyunk vagy az egészet vagy a fenmaradó részt fedezni; mert az arab jövetele egészen a mi javunkra szolgál; meg kell természetesen jegyeznem, hogy nekünk a föladatunk szerint minél több tehercsomóval kell czélunkhoz eljutnunk és hogy külső segítség nélkül egyéni tekintélyünk a manyuemák fölött semmi sem volna. Ha hajlandó volna az egész összeget rendelkezésemre bocsátani, szíveskedjék annak megfelelőleg intézkedni, ha pedig csak egy részét kaphatnám meg, ezt a részt elküldeni, mert az arab előlegként puskaporban, ruhakelmékben, gyöngyökben és kaurikban már 128 fontot kapott. Az esetben, ha semmit vagy a kikötött összegnek csak egy részét kaphatnók meg, szíveskedjék erről Sir Walter Barttelot-ot (Carlton Club) értesíteni. Ezt azért jegyzem meg, hogy a pénz, ha kell, szükségképen itt legyen, mert az arabok és a keletiek pénzügyi dolgokban rendkivüli pontosságot kivánnak.

Nagy örömömre szolgál kijelenthetnem, hogy a Kongó-állam minden tisztje, a hánynyal csak találkoztam vagy a hánytól csak segítséget sürgettem, velem szemben mindig jó akaratot és készséget tanusított. Különösen meg kell említenem Van Kerkhoven kapitányt, Bangala parancsnokát és Liebrechts hadnagyot, Stanley-Pool parancsnokát; hiszem is, hogy meg fogják kapni a jutalmat és elismerést, amit megérdemelnek.

Junius 6-án. — Ma reggel Tippu-Tib értem küldött; mit gondolok, azt kérdezte, meg fogja-e ő embereiért a pénzt kapni. Arról

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

nem kezeskedhetem, válaszolám neki. Igen, mondá ő, de nekem biztosíték kell, amit azután én és Jameson meg is adtunk; az egyezség és a biztosítékról szóló okirat ide vannak mellékelve. Az összes nyugtatványokat és szerződéseket stb., amiket az arabokkal kötöttem és amiket ők aláirtak, elküldtem Holmwood úrnak, másolataikat pedig önnek.

Junius 8-án. — Ma reggel Tippu-Tib, meg Muini Szomái számára az összes tehercsomókat rakásokba rakattam; Tippu-Tib maga is eljött, hogy a kiosztás előtt megnézze. Tett is kifogásokat ellenök, mondván, hogy nagyon nehezek (a legnehezebb 45 font volt), emberei nem birják majd vinni. Két nappal előbb azon tehercsomóknak súlyát, amelyeket ma visszautasított, egészen megfelelőnek találta. Én figyelmeztettem, hogy milyen nehéz, — azt ő épen olyan jól tudja mint én — a málhát másképen bepakkolni mint csomagokba és hogy milyen nehéz a súlyát pontosan eltalálni és végre, hogy a terhek, amiket az ő emberei visznek, messze meghaladják az előirt 60 fontot. Már holnap meg kellett volna indulnunk, de igy junius 11-ke vagy 12-ke előtt útra nem kelhetünk, mert a tehercsomagokat mind pontosan 40 fontosakká kell tennünk. Ez részben a mi hibánk, mert jobban kellett volna vigyáznunk, hogy a pontos súlyt eltaláljuk. Átlag a csomagok kelleténél 2 fonttal nyomtak többet, voltak azonban 2 fonttal könnyebbek is. De nem is a málhacsomagok súlya az, ami ellen neki kifogása van — tulajdonképen az egész dolgot le akarná magáról rázni. Őt erre, — saját, de különösen arab társainak kivánságai ellenére — Holmwood úr levelei mintegy kényszerítették; el levén nagy mértékben telve magas aspirációkkal és nagyravágyással, az egész dologtól most irtózik; ez érzelmet benne a Stanley iránt állítólag táplált barátsága sem tudja elfojtani. Legjobban mutatja ezt az a bánásmód, amelyben bennünket ma reggel részesített. Ha azonban szerződését megszegné, remélem, hogy ha eljön a leszámolás napja, e tett komoly figyelemben fog részesülni. Jelenleg, az igaz, egészen a markában vagyunk, de ez nem marad mindig igy.

Utunkban, egészen egy havi járásnyira az Albert-Nyánza tótól, sok az arab telep, ámbár némelyikök közt gonosz a távolság és sok a harczias nép. Szándékom, ahol csak alkalom nyilik, teherhordókat bérelni, ha az egész útra nem is lehet, legalább egyik állomástól a másikig; mert, az természetes, a halálozásokkal, betegségekkel és szökésekkel számolnunk kell; nekem pedig, amennyire csak lehet, málháimat érintetlenül kell rendeltetésök helyére juttatnom.

Ez az, amiért Muini Szomáinak oly jó hasznát vehetjük. Szolgálataiért látszólag magas árt fizettünk, de ő derék arab ember és

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

kiválóságával arányban áll befolyása a manyuemákra, akiket össze bir tartani és szökéseiknek, tolvajlásaiknak stb. útját tudja állani. Kevésbbé tekintélyes arabot olcsóbban kaphattunk volna, de ennek befolyása is kisebb lenne és ennek következtében málhacsomóink is lassanként megfogynának; mivel pedig a málháktól függ az egészség, élet és a siker, az ár nem mondható túlságosan nagynak. Tehercsomagjaink könnyűek; eleinte könnyű meneteket is szándékozunk tenni és csak akkor fogunk sietni, ha Uganda közelében a nyilt vidékre érkezünk.

Tippu-Tib egyik vezére előtt összes tehercsomagjainkat megmértük; az arab oly csomagokat is elfogadott, amelyeket reggel, kevéssel előbb visszautasítottak; ez eléggé bizonyítja, hogy Tippu-Tib egyik vagy másik okból innen nem akar bennünket elereszteni; mi vele a czélja, nem tudom.

Junius 9-én. — 11-ig könnyű szerrel útra készek leszünk; sajnálattal kell azonban kijelentenem, hogy a málhacsomagok megkönnyítésénél veszteségünk lövőszerekben — mert a lövőszer volt az, amire az arabok különösen ügyeltek — igen nagyok voltak.

Az *A. I. A.* és a *Stanley* ma reggel megindultak a Stanley-vizesésekhez; Tippu-Tib belga titkára és négy hajóács itt maradtak; ez utóbbiakat Vangele kapitány és Van Kerkhoven úr nálunk hagyták, hogy ahol lehet, segítsenek. A belgák nagyon szivesek és mindenben igen nagy segítségünkre voltak.

Mielőtt jelentésemet berekesztem, meg akarom még említeni, hogy J. S. Jameson úr szolgálatai rám nézve megbecsülhetetlenek voltak, most is azok és a jövőben is azok lesznek. Egész szolgálati ideje alatt egy panaszhangot tőle nem hallottam. Ébersége, képességei és munkára való hajlama végnélküliek; vidámsága és barátságos természete pedig mindenki előtt kedvessé tették. Wardot az esetre, ha számomra valami telegrammot küldenének, utasítottam, hogy mit tegyen; Tippu-Tib pedig megigérte, ha szükség lesz rá — föltéve, hogy még nincs egy hónapja, hogy elindultam, — követet fog utánam küldeni.

Tippu-Tib itt vár, hogy útra kelésünk tanuja lehessen.

Elindulásom megtörténtéről táviratilag fogom értesíteni; igyekezni fogok azonkivül, amikor csak lehet, az állam útján magamról hirt adni; azonban legkevésbbé sem lepne meg, ha a Kongó-útat később elzárva találnám.

Holmwood úr levelének másolatát önnek nem küldtem meg, mivel nem volt hivatalos; a többiek másolatát azonban mind elkül-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

döttem: Azt hiszem, most már mindent megmondtam önnek, amiről irnom lehetett. Sok dolog van persze, amiről önnel beszélni szeretnék; ha sikerül haza jutnom, kétségkivül meg is fogom tenni.

Remington-lövőszereink a következők: 128 puska, tartaléktöltés mindegyikhez külön-külön 279; kiosztott töltés puskánként: 20 = 35580.

Junius 10-én. — A tehercsomagok meg vannak mérve és ki vannak osztva; a manyuema csapatok közt a puskaport és kapszlikat is kiosztottuk; készek vagyunk tehát az indulásra, amit holnap reggel meg is fogunk tenni. És ezennel mindent tudomására hoztam, amit most szükségesnek tartottam; végül azonban még meg akarom jegyezni, hogy Tippu-Tib szavát és szerződését megszegte. Muini Szomái azonban becsületes szándékkal van eltelve és azért bizom benne, hogy nem lesz baj.

Van szerencsém stb.

Edmund M. Barttelot, őrnagy.

William Mackinnon úrnak,
az Emin-expediczió elnökének.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

AZ UTÓHAD ÚTI NAPLÓJÁNAK MÁSOLATA.

Jegyzet. — Ez a napló eleinte talán nem fog élénk érdeket kelteni, de ez csakhamar megváltozik és az olvasót, aki az utóhadra vonatkozólag velünk együtt aggódott, a rá fordított fáradságáért meg fogja jutalmazni.

H. M. S.

1888. junius 11-én. — Reggel 7 órakor Jambuját elhagytuk. Eleinte egy kis izgatottság fogta el az embereket, puskákkal lövöldöztek stb., de ennek csakhamar véget vetettünk. A zánzibári csapat a had élén volt; Jameson úr az előcsapattal, Bonny úr a középhaddal, Barttelot őrnagy pedig az utócsapattal ment. A Muini Szomái vezérlete alatt álló manyuemák valamivel később indultak meg, de a zánzibáriakat csakhamar utolérték; az utócsapat a Szudi nevü batuka faluban felütött tanyára délben érkezett meg. Egy beteg ember az úton elmaradt, de később a tanyára mégis eltalált. A terhek mind rendben vannak.

Az utóhadban, midőn Jambuját elhagyta, voltak:

Edmund M. Barttelot őrnagy, a *vezér*	
James S. Jameson úr, *másodvezér*	
William Bonny úr, a *zánzibári csapat vezére*	
A zánzibári csapat	108 emberrel
„ „ szolgák	7-en
A szudáni katonák	22-en
Szomáli	1
Manyuema teherhordók . . .	430-an
Összesen	568-an

A megtett út körülbelül öt mértföld.

Az út bozótokon és ültetvényeken keresztül meglehetős; a legjobb út a folyók mente.

A főirány délkeleti.

(Aláírva:) E. M. B.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Junius 23-án. — A táborban maradtunk, várakozván a kémcsapatra; ez délután 3 órakor megjött, de semmit sem végzett. Barttelot őrnagy az út kikutatására indult és azon, északkeleti irányban öt mértföldet tett meg. Barttelot inasa, Szoudi, mert az őrnagy, akit kétségtelenül ingerelt, megverte, — annak revolverével, övével és 85 töltéssel megszökött. Ennek következtében a zánzibáriaktól a puskákat mind elszedtük. Barttelot őrnagy holnap elmegy a Stanley-vizesésekhez, hogy Tippu-Tibbel a szökevényeket illetőleg beszéljen és ha lehet, uj embereket kapjon, meg a terheket és puskákat visszaszerezze. Irni fog Jameson úrnak is, hogy jőjjön ide, hozzon magával annyi manyuemát, amennyit csak tud, akik lövőszereket és puskákat vigyenek és végre a zánzibáriakat kisérje Abdallah Karoni állomására (Banályába), ahol Barttelot őrnagy megérkeztét be fogják várni. Barttelot őrnagy és Bonny úr mindketten abban a véleményben vannak, hogy ez a leghelyesebb terv, mert ha a szökések még tovább tartanak, nem marad meg egy tehercsomag sem. A zánzibáriak minden tekintetben jó és barátságos bánásmódban részesültek; a menetek pedig egyáltalán rövidek voltak.

Az időjárás szép, este futózivatar volt.

E. M. B.

Junius 24-én. — Barttelot őrnagy tizennégy zánzibárival és három szudánival, meg az inasokkal ma reggel a Stanley-vizesésekhez indult meg. Kucsu, az egyik zánzibári, aki, midőn a parancsot megkapta, hogy az őrnagyot el kell kisérnie, megszökött, reggel 8 órakor visszatért; az illetőt megkötöztettem és az őrhelyre vitettem.

Másolata az 1888. junius 23-án kelt rendeletnek, amely Bonny úrnak szólt:

I. Vegye át a táborban a vezérletet és tartsa azt meg addig, mig Jameson úr meg nem érkezik.

II. Ügyeljen különösen a zánzibáriak puskáira és a lövőszerekre.

III. Ha megindulnak, vigyázzon, hogy minden tehercsomag és a lövőszerek mellett is legyen szudáni kiséret.

IV. Minden pártütő mozgalom halállal büntetendő.

V. Igyekezzék információt szerezni azon helyről, ahol megállapodik.

VI. Adja át Jameson úrnak, amint megérkezik, a vezérletet és ne menjen Abdullah Karoni állomásán (Banályán) túl.

Edmund M. Barttelot.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

A zánzibáriak fölött a vezérséget ezentúl is megtartja.
Egy himlős beteget a tábortól bizonyos távolságra elvitettem.
Az idő szép.

Wm. Bonny, (ideiglenes) vezér.

Jameson úr levele.

Kedves Bonnym! — Épen most érkeztem erre a helyre, amelyet, úgy hiszem, Nasszur bin Száifinak hívnak; itt találkoztam Kucsuval, meg rabszolgák kiséretében levő katonákkal. Ezek azt mondták nekem, hogy az őrnagy négy nap előtt a Stanley-vizesésekhez ment. El sem tudom képzelni, hogy miként téveszthettük el egymást. Tizenkét puskát visszakaptam és két embert elcsiptem, de a két tehercsomagnak már csak egy részét tudtam megszerezni. Orvosság nincs. Holnap, lehető korán táborába jövök.

Híve

J. S. Jameson.

Wm. Bonny, vezérnek.

Julius 2-án. — Reggel 7 órakor útnak indultunk és délig mentünk. Mkvagodiban, a baburu törzs egyik falvában tábort ütöttünk; főirányunk északkeleti; a távolság körülbelül nyolcz mértföld. Az út rossz, számos mocsáron és régi ültetvényeken vezet át. Utközben, sem tegnap este a táborból szökés nem történt. Itt Tippu-Tib egy pár emberére akadtam, akik készek levelet vinni a Stanley-vizesésekhez. Ők ismernek egy útat, amelyen négy nap alatt a Kongóhoz juthatni. Az Aruvimi ettől a tábortól körülbelül három óra járásra van. Tippu-Tib emberei azt állítják, hogy Abdallah Karoni állomása (Banálya) innen csak három napi járás és hogy a fákon a jelzések ezen a helyen túl még láthatók.

Az időjárás szép.

J. S. J.

Este 6 órakor. — Bonny úr jelenti, hogy két zánzibári nem érkezett be. Mind a kettőnek volt puskája; az egyiknél lövőszerkészlet is volt.

Julius 3-án. — A külön terhekért visszamentem az Udseli-i táborba és délután 1 órakor tértem meg. Muini Szomái azt beszélte, hogy leveleket kapott, amelyek szerint az egész seregnek a Stanley-vizesésekhez vissza kell térnie. Barttelot őrnagytól junius 25-ki kelettel két levelet kaptam; ezekben felszólít, hogy lehetőleg siessünk Banályába. Muini Szomái azt mondja, hogy ő a föntemlített hirt Szala Szala leveléből tudja, amelyet egy követ hozott; e levél vétele után megüzente az útban levő embereknek, hogy Nasszur bin Szaifi

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

helységnél álljanak meg. Én erre azt feleltem, hogy az őrnagy rendeletei szerint nekünk Banályáig kell mennünk. Erre ő azonnal kiküldött követeket, megüzenvén, hogy a mögöttünk levő csapatok csatlakozzanak hozzánk. Az arab jelentése szerint több ember megkapta a himlőt; sokan egyéb betegségbe estek; körülbelül hatvanan tehát a munkára képtelenekké váltak és heten az emberei közül megszöktek. Két embert, akik a mult éjjel állitólag megszöktek, megtaláltam. Mindketten betegek voltak és az éjjelt a közeli faluban töltötték.

Az időjárás szép. J. S. J.

Julius 4-én. — Muini Szomáinak utoljára meghagytam, hogy szedje össze azonnal csapatait mind és jöjjön velök lehetőleg gyorsan a táboromba. Megigérte, hogy más nap megindul. Alig keltünk útra, az eső szakadni kezdett; ennek daczára nem állottunk meg és dél felé Mpunguba érkeztünk, amikorra az ég megint szépen kiderült. Délig szakadó eső volt.

Az emberek a dupla tehercsomagokat sajátságosan könnyen vitték.

J. S. J.

Julius 5-én. — Dél felé megérkeztem Mkvagodiba, Bonny úr táborába. Eső után a mocsarak nagyon gonoszak. Bonny úr jelentése szerint távollétem alatt baj nem történt. Egy zánzibári meghalt. Leveleimet a Stanley-vizesésekhez 3-án délelőtt 9 óra körül küldtem el. Tippu-Tib emberei egy pár tyúkot hoztak eladásra.

Az időjárás szép. J. S. J.

Julius 6-án. — Bonny urat a legközelebbi helységbe küldtem; ez, amint hallom, nagy és egy menettel könnyen elérhető; Bonny úrnak onnan a teherhordókat és a szudáni kiséretet vissza kell küldenie, hogy holnap a külön terheket szintén elvihessék. Ez, ahol én vagyok, nagyon kis falu; csapataink nem is férnek el kellőleg benne; ezért eltökéltem, hogy a teherhordók visszaérkezését a legközelebbi faluban fogom bevárni. Bonny úrtól az emberek délután 2 óra körül jöttek vissza.

J. S. J.

Julius 7-én. — Megtevén valami tizenöt mértföldnyi útat, az összes külön tehercsomagokkal Szipulába érkeztem. Az út rossz, sok a lehullott fatörzs, a maniok pedig nagyon sűrű. Bonny jelenti, hogy egy zánzibári teherhordó tegnap élelmiszer-ládánkkal elmaradt és azt feltörte. Az embert tetten kaptuk. Egy füstölthús- meg egy tej-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

szelencze hiányzott; egy kakao-szelencze feltörve még a ládában volt. Az ember önként készek jelentkezett, hogy a hiányzó tárgyak hollétét megmutatja. Szudániak kíséretében visszaküldtem; ezek mind a két szelenczét nyitva visszahozták. Dr. Parke ládája tegnap útközben a földre esett; a kár kijavíthatatlan. A ruhákat Stairs és Nelson urak podgyászcsomagjaiba pakkoltam, amelyek a kikötött súlynál könnyebbek voltak; a golyó- és töltésládákat eldobattam, mert szűkében vagyok a teherhordóknak. A zánzibáriaknál levő töltéseket mind összegyűjtettem; tehercsomagokban fogom vitetni, mivel Bonny urat Banályába előre akarom küldeni. Az út teljesen biztos; élelmi szerek mindenütt vannak. A himlő a manyuemák közt nagyon terjed; szeretném megakadályozni, hogy legalább a mi embereink között ne terjedjen el. Banálya innen négy nap könnyű járatra van; Bonny úrnak azonkívül vezetői is lesznek, akik neki az útat megmutatják. Muini Szomáinak megüzentem, hogy holnap jöjjön ide.

Az időjárás szép. J. S. J.

Julius 8-án. — Bonny úr elindult Banályába. Muini Szomái majdnem valamennyi manyuemával ideérkezett. Muini Szomái azt mondja, hogy Szálától megint kapott levelet, amely szerint az összes csapatainknak vissza kell a Stanley-vizesésekhez menniök. Hosszabb kutatás után megtudtam, hogy miként jutott Szala ezen hir birtokába. Miután a gőzös Jambujába ért, Szálim Mohamed emberei visszajöttek a Stanley-vizesésektől és ott az emberek közt ezt a hirt elterjesztették; ezt azután Szala emberei is megtudták.

J. S. J.

Julius 9-én. — A mult éjjel, mintegy adott jelre, az emberek majd mind elkezdtek puskáikkal lövöldözni; sőt egy pár lövés a sátram mellett dördült el. Én kiugrottam az ágyamból, elküldtem Muini Szomáihoz, magam is kézbe vettem a puskámat és ott nyiltan az emberek előtt megmondtam neki, hogy az elsőt, aki a sátram mellett még egyszer tüzelni mer, a hely szinén lelövöm. Többé azután nem lövöldöztek.

Ma dél felé Bonny több embere azzal a hirrel jött meg, hogy az útat eltévesztették. Megindultunk Bonny tanyájára. Utközben egy követével találkoztam, aki tőle levelet hozott. Ebben azt irja, hogy a vezetők őt tegnap téves útra vitték és azután elszaladtak. Ezért is nagyon messze jutott észak felé, ahonnan már az Aruvimit is lehetett látni. Tanyája innen egy félórányira, egy faluban van. Elérvén hozzá, vele mentem tovább; együtt eljutottunk egy útra, amely kelet felé

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

vezetett és ahol a fákon a jelek tisztán voltak láthatók; ezt ő nem vette észre. Már esteledett, mikor a tanyára visszaérkeztünk.

Az időjárás meglehetős. Bonny úr jelenti, hogy egy kecskét nem találnak. J. S. J.

Julius 10-én. — Nap fölkelte után mindjárt útnak indultunk és Bonny úrhoz csatlakoztunk. Én mentem elől, főképen délkeletnek tartván és azt találtam, hogy tegnap ő ugyanezt az útat követte. Épen midőn eltökéltem, hogy oda megyek, ahol az ő tanyája volt, Banályából arabok érkeztek közénk. A vezetőjük tudtomra adta, hogy a Stanley-vizesésektől négy levelet és a kapszlikat Banályába vitte. Egyszersmind átadott nekem három szökevényt, akik Stanley úr csapataiból valók voltak; neveik: Muza Vádi Kombo, Reháni Vádi Mábruki és Dsuma Vádi Csándi (Stanley megjegyzése: ez a három ember az előhadból augusztus 28-ka körül, Jambuja és az Albert-Nyánza közt épen fele úton szökött meg). Mind a hárman azt mondják, hogy ők nem szökevények, hanem betegen az úton elmaradtak. Állításuk szerint Stairs kapitány csapatából valók. Vezetőkül fogadtam őket és igy eljutottunk a helyes útra és az Aruvimi mellett fekvő, abba a helységbe, a melyben Bonny és emberei tegnapelőtt az éjjelt töltötték és ahonnan visszatértek. Ma megint abban a helységben ütött tanyát és holnap reggel tovább fog menni. Abdulla Kihamira 40000 perkusszios kapszlit adott át, amelyekért Tippu-Tibnek 48 font sterlinget kell fizetnünk.

Az időjárás szép. J. S. J.

Julius 11-én. — Muini Szomái ma tudtomra adta, hogy Banályába előbb mint holnapután meg nem indulhat. Figyelmeztettem őt, hogy a hány napot útközben elvesztegetünk, annyival kevesebb időt tölthetünk Banályában, mivel Barttelot őrnagy azt várja tőlünk, hogy amint oda megérkezik, nekünk az indulásra készen kell lennünk. Ez embernek a többi vezető társaira nincs a legkisebb befolyása sem.

Délután folytonosan szakadt az eső. J. S. J.

Julius 12-én. — Muini Szomái perkusszios kapszlikat kért, hogy az emberei közt kioszthassa. Megmondtam neki, hogy várjon Barttelot megérkezésére és azután kérjen tőle. Ma, hogy holnap ne kelljen elindulnia, megint más kifogással élt; a fehér embert, mondá, nem akarná maga mögött hagyni. Ez az én dolgom, válaszolám neki és nem az övé; holnap minden embernek és minden tehercsomagnak el kell innen jutnia.

Az ég borult, de az időjárás szép. J. S. J.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Julius 13-án. — Muini Szomái és a manyuemák ma megindultak Banályába. Az egyik betegvezető az emberekkel csak lassan mehet előre. Több haldokló himlő-beteg a faluban maradt. A bűz a falu körül borzasztó, de az itt közelben levő helységek mind hasonló állapotban vannak.

Az időjárás szép. J. S. J.

Julius 14-én. — Tippu-Tib mampujai embereihez üzenetet küldtem, hogy egy pár napig itt fogunk maradni. Vajjon Barttelot őrnagy útban van-e, arról semmit sem tudnak.

Az eső egész délután szakadt. J. S. J.

Julius 15-én. — Még mindig Szipulában vagyok és várom Banályából az embereket. J. S. J.

Julius 16-án. — Mampujából idejött Tippu-Tib egy pár embere, hozván magával eladásra pizángot. A betegek számára vettem belőle. Nem tudom elképzelni, hogy Banályából az emberek miért nem jönnek. J. S. J.

Julius 17-én. — Ma Nyombi, Tippu-Tibnek mampujai kapitánya, tanyámra érkezett. Jelenti, hogy az emberek, akik leveleimet a Stanley-vizesésekhez vitték, már visszajöttek. Ő maga látta Barttelotot, aki rövidebb úton ment Banályába. Még ma, mondá, ott lesz. Még mindig semmi jele, hogy az emberek Banályából a különcsomagokért ide jönnének. Teljes két napja már, hogy ide kellett volna érkezniök.

Az időjárás szép. J. S. J.

Julius 18-án. — Délután 3 és 4 óra közt Banályából az emberek ide érkeztek. Megmondtam nekik, hogy a pizángot és maniokot hamar szedjék, mert holnap tovább indulunk. Sok a morgás.

Bonny úrtól a következő levelet kaptam:

Abdulla tábora (Banálya),
1888. julius 15-én.

Kedves Jameson! — Ma délelőtt 10 óra körül ide érkeztem. A zánzibáriak nem ismerik jól az útat és azért majdnem mindig nekem kellett vezetnem. Ha a folyamparthoz, első tanyámra megérkezik, nagyon helyesen cselekszik, ha gyűjt legalább három napra maniokot — mert azután három napig semmi enni valót sem fog találni. A fogoly zánzibári őrizetével megbízott szudáni engedte, hogy embere

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

útunk második napján megszökjék. Talán meglátja valahol ezt a megszökött foglyot. Huszonhárom ember megszökött (következik a névsoruk). A manyuemák, akik velünk jöttek, másod nap korán egy téves úton tőlünk elváltak; a helyes útat több helyütt eltorlaszolták. Utközben egyetlen benszülöttet sem láttam, ámbár meg vagyok győződve, hogy a hátul kullogókra leselkednek. Utunk negyedik napján Feradsi Vádi Záid, az úton hagyván tehercsomagját, megszökött. Hallom, a beteg Szelandsi is hiányzik; a tehercsomagok rendben vannak.

Híve

Wm. Bonny.

Az időjárás szép. J. S. J.

Julius 19-én. — Reggeli 7 óra körül elindultunk Bonny úr első tanyája felé; főirányunk északkeleti, a távolság az Aruvimitól 5—6 mértföld volt. Öt falun és két folyón keltünk át. Az út általában jó, régi, itt-ott erdőktől megszakított maniokföldeken vezetett keresztül. Pihenő, hogy az emberek maniokot gyűjthessenek. Menydörgések, egyébként az időjárás jó.

J. S. J.

Julius 20-án. — A tanyánkat kevéssel reggeli 7 óra előtt elhagytuk és 11 órakor elértük Bonnynak az Aruviminél épült tanyáját. A megjárt út 5—6 mértföld. A főirány keleti. Az út nem volt jó, a folyampart mellett vezetvén minden mély görbületén, illetőleg mocsáros részein át kellett gázolnunk. Az út végső szakasza régi, nagy falvak helyén vezetett keresztül. A benszülöttek mind a túlsó parton élnek. Nagy maniok- és pizángültetvények.

Az időjárás szép. J. S. J.

Julius 21-én. — Ma reggel, midőn induló félben voltunk, az eső szakadni kezdett; ezért a sátrat nem is szedettem föl; csakhamar azonban kiderült és mi megindultunk; de megint szemetelni kezdett és azután esett is addig, mig Bonnynak első erdei tanyáját el nem értük; itt megállapodtunk. Midőn a tanyától már körülbelül csak egy mértföldnyire voltunk, Bonny úrnak követeivel találkoztunk, akik egy levelet adtak át; mialatt a levelet felbontottam, hallottam az embereket beszélni, akik azt mondták, hogy Barttelot meghalt. Ez, sajnos, nagyon is igaz volt; a levél azt a szomorú hirt tartalmazta, hogy az őrnagyot 19-én reggel Banályában agyonlőtték, továbbá, hogy Muini Szomái az összes manyuemákkal elment.

Bonny úr levelének szövege:

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

1888. julius 19-én.

Kedves Jameson! — Barttelot őrnagyot ma kora reggel agyonlőtték; Muini Szomái, Abdalla Karoni és a manyuemák mind elmentek. Baert úr útján Tippu-Tibnek irtam.

Siessen ide.

Híve

Bonny.

J. S. J.

Julius 22-én. — Miután láttam, hogy a tehercsomagok mind el vannak készítve, napfölkelte előtt egy órával megindultunk és nap lemente előtt egy órával Banályába érkeztünk — hosszú út e vidék egyik legkevésbbé járható részében. Megérkezvén mindenütt nyugalmat találtunk; Bonny úr mindent megtett, amit tenni a fenforgó körülmények között lehetett. 300 tehercsomagot, amelyek a manyuemáknál voltak, visszaszerzett; azokat, akik a tábor közelében maradtak, sikerült lecsöndesítenie. Muini Szomái 19-én reggel hirtelen megállapodott és azután anélkül, hogy valakinek egy szót is szólott volna, a Stanley-vizesésekhez ment. A neki alárendelt vezetők, — kettőnek vagy háromnak kivételével, kik a falu mellett táboroznak — csekély távolságra, a sűrűben ütöttek tanyát. Barttelot őrnagyot 19-én temették el. Bonny úr később részletes jelentést fog tenni azon körülményekről, amelyek között Barttelotot meglőtték.

J. S. J.

Julius 23-án. — Barttelot őrnagy holmijáról jegyzéket vettünk föl; mindent összepakkoltunk, aminek hazaküldését szükségesnek tartottuk; mindenről részletes jegyzéket és jelentést fogunk Sir Walter Barttelotnak küldeni. Jutalmat igértünk annak, aki az őrnagy gyilkosát elfogja.

J. S. J.

Julius 24-én. — Az összes visszaszerzett tehercsomagokról jegyzéket vettünk föl; a manyuema vezetők nagyobb része visszatért a táborba; tőlük kaptuk a következő információkat:

A szomszédságban még 193 manyuema teherhordó tanyázik; Muini Szomái, hat vezető és Szanga, Barttelot őrnagy gyilkosa, a Stanley-vizeséseknél vannak. Utközben oda még több vezetővel fogok találkozni, akik majd informálni fognak embereikről és tehercsomagjaikról. Az itt levőknek megmondtam, hogy holnap elmegyek a Stanley-vizesésekhez, beszélek Tippu-Tibbel és igyekezni fogok vele oly egyezséget kötni, amelynél fogva útunkat folytathassuk; sokáig nem fogok elmaradni; visszatértem után pedig tudtukra adom, vajjon me-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

hetünk-e tovább vagy nem. Azt is tudtukra adtam, hogy szeretném, ha nyugodtan megmaradnának azon tanyáikon, amelyeket a szomszédságban maguknak kiválasztottak; ne jőjjenek tehát be a helységbe, nehogy visszatértemig uj nyugtalanságokra nyiljék alkalom. Teljes készséggel igérték meg, hogy kívánságomnak eleget fognak tenni. $298^1/_2$ tehercsomagot szereztünk vissza, $47^1/_2$ tehát elveszett.

J. S. J.

Bonny úr úti-naplója:

Julius 11-én. — Kora reggel fölszedtük sátorfánkat és az Aruvimi partja mentén megindultunk. Azonnal fölismertem az okot, hogy Stanley úr miért nem követte azt az útat. Minden helység fel volt égetve és minden szétrombolva. Az elefántok itt nagy számmal vannak. Uj útakat törtek és a régieket feldúlták; egy óra mulva Stanley úr útját elértem.

Wm. Bonny, az előcsapat vezére.

Julius 12-én. — Hosszú útat tettünk meg; három napra való maniokot gyűjtöttünk, hogy képesek legyünk az erdőn áthatolni. Az arabok, akik a zánzibáriakhoz csatlakoztak, egy óráig rossz úton vezettek, és miután a helyes útat több helyen eltorlaszolták, megszöktek. A helyes útat megtaláltuk és délig rajta tovább mentünk. Tanyát az erdőben ütöttünk.

Wm. Bonny, az előcsapat vezére.

Julius 15-én. — Délelőtt 10 óra körül Banályába érkeztem; mióta Jameson urat utoljára láttam, négy nap és négy óra telt el. F. hó 13-án és 14-én semmi említésre érdemes dolog nem történt. Abdullah, a falu vezére, barátságosan fogadott, egy nagy házat bocsátott rendelkezésemre, rizst, halakat és banyánákat adott. A táborban minden nyugodt.

Wm. Bonny, az előcsapat vezére.

Julius 16-án. — Ma ideérkezett Muini Szomái egy pár manyuemája.

Wm. Bonny, az előcsapat vezére.

A 17-ről, 18-ról és 19-ről szóló jegyzetek már a XX. fejezetben vannak közölve. — „Az utóhad szomorú története“ czimen.

H. M. S.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Julius 20-án. — Kiküldtem a vezetőkhöz, hogy talán még egy nehány tehercsomagot visszaszerezhessek. Azt vettem észre, hogy a következő tehercsomagok hiányzanak: 8 zacskó gyöngy, $3^3/_4$ zsák sárga réz-drót, 10 zsák zsebkendő, 9 csomag zánzibári kelme, 5 tehercsomag puskapor, 10 zsák rizs, 1 zsák kauri; összesen 47 tehercsomag.

Kikutattam, hogy az embert, aki az őrnagyot agyonlőtte, Szangának hívják; egyike ő a vezetőknek, akire tiz tehercsomag volt bizva. Muini Szomáival együtt ő is a Stanley-vizesésekhez menekült.

Wm. Bonny, az előcsapat vezére.

Julius 22-én. — Most már harminczhat órája, hogy folyton esik. Jameson úr ma érkezett ide. A táborban minden nyugodt.

Wm. Bonny, az előcsapat vezére.

Julius 25-én. — Jameson úr elindult a Stanley-vizesésekhez, magával vivén a néhai őrnagy holmiját.

Wm. Bonny, az előcsapat vezére.

Julius 27-én. — A szudániak ma, minden felszólítás nélkül, összegyűltek, sorakoztak és kijelentették, hogy beszélni akarnak velem. Ezeket mondták: „Mi harczra akarunk kelni a manyuemákkal; várjuk a rendeletet és készek vagyunk a küzdelemre.“ Azt hiszem, hogy a f. hó 19-ki magukviseletéért szégyenkeznek, midőn a felszólításomra nem követtek.

Wm. Bonny, az előcsapat vezére.

A következő levelet Jamesontől kaptam:

Kedves Bonnym! — Jó nagy munkát végeztünk, tegnap nyolcz és ma kilencz és fél órát mentünk.

Találkoztam Muini Szomáival. Utban van vissza Banályába; a Stanley-vizesések felől jövő arabok beszélték rá erre.

Muini Szomái elmondta nekem, hogy 19-én a Szanga egyik felesége verte a dobot; erre az őrnagy kijött, oda ment a Szanga házához és azt kérdezte: „Ki az, aki dobol?“ Szanga, igy beszélte el ő a dolgot, azt hitte, hogy az őrnagy, miként előtte való nap egy embert, az asszonyt is meg akarja verni és ezért lőtt rá. Szanga a Stanley-vizeséseknél van.

Híve

J. S. Jameson.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Augusztus 1-én. — Ma átkutattam a zánzibáriak házait és 10 darab kelmét találtam náluk.

Wm. Bonny, vezér.

Augusztus 2-án. — Egy üres remington-ládát az erdőben megtaláltunk. Egy zánzibárinál negyvennyolcz zsebkendőt fedeztem föl, amelyek a 19-én elveszett holminkból valók.

Wm. Bonny, vezér.

Augusztus 6-án. — Mult éjjel ide jöttek a benszülöttek és elloptak egy kánut, amely a kapunk előtt, a szudáni őrtől nem egészen két yardnyira feküdt. Mind a három szudáni őrt, mivel kötelességöket nem teljesítették, egy-egy font sterling fizetésére ítéltem.

Wm. Bonny, vezér.

Augusztus 6-án. — Esti 10 órakor szokatlan zajt hallván, fölkeltem és megtudtam, hogy az 100—150 összeütődő kánutól ered. A benszülöttek nagy tömegekben jöttek át a folyón; azonnal a kellő helyekre kiállíttattam embereimet. A benszülöttek észrevevén mozdulatainkat, föleveztek a folyón. Egyet sem lőttünk. Szeretnék velök barátságot kötni.

Wm. Bonny, vezér.

Augusztus 12-én. — A manyuemák Szádi vezetőjük által 15 font vaddisznóhúst küldtek ajándékba. Julius 25-ke óta húst nem ettem.

Wm. Bonny, vezér.

Augusztus 14-én. — Jameson úrtól, aki most a Stanley-vizeséseknél van, levelet kaptam. Ebben tudatja, hogy 1888. julius 19-ről keltezett levelem elveszett. E levél Baert úrnak volt czimezve; hozzá volt egy másik levél is csatolva, amely Sir Walter Barttelotnak, az angol parlament tagjának szólt. Tippu-Tib kihallgatta Muini Szomáit, őt bűnösnek találta és szerződését megsemmisítette. Muini Szomáinak vissza kell adni a fegyvereket stb. mind. Ward úr Bangalában van; Jameson meghagyta neki, hogy a bizottságnak nála levő leveleit küldje föl. Tippu-Tib Szangát, az őrnagy gyilkosát, átszolgáltatta Jamesonnek, hogy őt megbüntesse. Az államtisztviselők azonban e hatalmat maguknak vindikálják és ők akarják elitélni, mivel Banálya az ő területükön fekszik.

Wm. Bonny, vezér.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Augusztus 17-én. — Stanley úr ma reggel 11 óra körül jó egészségben, de egy kissé megsoványodva, valami harmincz kánuval és 200 kisérővel ideérkezett. Az utóbbiak közül többen Emin pasa benszülött alattvalói közül valók.

Stanley úrnak a történteket röviden elmondtam és a nevére szóló tizenegy és az Emin pasának szóló négy levelet átadtam.

Esik.

W. Bonny.

Augusztus 18-án. — Egy manyuema bevallja Stanley úrnak, hogy a julius 19-én elrablott holmikból nála két csomag zánzibári kelme, egyik ismerősénél pedig egy zacskó gyöngy van. Stanley utasította a vezetőt, adja vissza a holmikat. Kimanga a julius 19-én elrablott árukból két fél csomag zánzibári kelmét adott át. Erről elismervényt kapott. Jameson úrtól augusztus 12-ről keltezve, a Stanley-vizesésektől levelet kaptam. Muini Szomái bejött tanyánkra és beszélt Stanleyvel.

William Bonny.

Augusztus 19-én. — Muini Szomái most már visszaadta a puskákat, revolvereket, és a lövőszer készletet mind, azonkivül egy sátor csúcsát is.

William Bonny.

Augusztus 20-án. — A szudániak és zánzibáriak ma minden parancs nélkül összegyülekeztek, Stanley úr előtt fölvonultak és nála panaszt emeltek, hogy rossz bánásmódban részesültek.

Ime Jameson úr levele:

Stanley-vizesések,
1888. augusztus 12.

Kedves Bonny. — Az expediczió, miként ön is be fogja ismerni, nagyon rossz lábakon áll. Nem akad kapitány, aki a manyuemák vezérletét átvenné, ámbár minden tőlem telhetőt megtettem, hogy egyet szerezzek. Tippu-Tib azt mondja, hogy elmegy, ha föltétlenül kifizetünk neki 20000 font sterlinget; hozzátette továbbá, ha azonban valami túlhatalomra akadna vagy látná, hogy embereit súlyos veszteségek fenyegetik, azonnal visszatérne. Nem valószinű, hogy a bizottság e javaslatot elfogadja. Másodszor azt hozta ajánlatba, hogy kész ugyanazon összegért a tehercsomagokat a nyangvei és tanganyikai úton Unyoroba, Kiberoba vinni; ez esetben kezeskednék először, hogy minden elveszett csomag árát megtéritené; másodszor, hogy a tehercsomagokat elindulása után hat hónappal Unyoroban, Kiberoban átszolgáltatná és harmadszor, hogy a terhek átszolgáltatása után Stanley

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

fölkeresésében segítséget nyujtana. Ha azonban Unyoro és Uganda közt háború folyna, nem állhatna jót, hogy a terheket Kiberoban átadhatja. Utoljára mult éjjel beszélgettem vele. Ekkor megmondtam neki, hogy Stanley utolsó rendelkezései szerint nekünk ugyanazt az útat kell követnünk, amelyen ő ment; Barttelot őrnagynak halála előtt ugyanez volt a szándéka; Barttelot Mackinnon úrnak meg is irta, hogy azon az úton fog megindulni; a bizottság a válaszában ezt nem ellenezhette, különben feleletét megkaptuk volna; Emin pasa utolsó kijelentése úgy szól, hogy ha mielőbb segítséget nem kap, embereinek élére áll és a Kongó mentén igyekszik megszabadulni; Emin pasának különben is meg kellett kapnia azt az üzenetet, amelyet neki Stanley Zánzibárból küldött és melyben tudtára adja, hogy a Kongó mentén fog hozzá menni ; ha tehát Emin csakugyan megindult, kétségtelenül a Kongó-útat fogja választani, hogy Afrikából kijusson. Mindezekre való tekintettel tehát, más úton meg nem indulhatok, ha csak erre külön rendeletet nem kapok. „Igaza van“ felelé Tippu-Tib. Azt kérdeztem ekkor tőle, nem tudna-e nekem a régi útunkon is a manyuemák számára egy vezért szerezni, mivel én nem birok velök. Ő maga vezérelné őket, volt a válasza, 20000 font sterlingért, de ha embereit komoly veszély fenyegetné, visszatérne. „Hát nem kevesebbet, felelém neki, mint 20000 font sterlinget kiván ezért és ezt is föltétlenül.“ Hiszen több manyuema nyiltan bevallja abbeli szándékát, hogy ha én önnek vezető-kapitánya nélkül indulnék el, ők csak bizonyos távolságra követnének és amint egy kényelmes faluba jutnának, eldobnák a tehercsomagokat és megkezdenék az elefántcsont-keresést. (Ezt Tippu-Tib is igaznak találta). Ezért is, ha én kapitány nélkül indulnék el, ez az egész expedicziót nézve végzetessé válhatnék.

Az egyedüli dolog, amit most tehetek, az, hogy kánut fogadok és rögtön leevezek Bangalába, ott megolvasom a bizottság válaszát és ha nem mondja az ellenkezőjét, minden eshetőség tekintetbe vétele nélkül, sietni fogunk előre. Ez esetre azon emberekkel, akiket nekem Tippu-Tib Muini Szomái legényei helyébe adni hajlandó, harmincz vagy negyven tehercsomagot elvitetnék, Ward urat magammal vinném, hogy ha netalán a manyuemák terheiket cserben hagynák, legyen valaki, aki ennek hirével visszamehessen, de vezetőt természetesen nem vinnék. A manyuemákkal, az igaz, elég dolgom lesz. Visszatérni ide a *Stanley* gőzössel fogok, amely közvetlenül utánam érkezik meg Bangalába és amint itt vagyok, még az éjjel tovább indulok. Ha a bizottság, amely mindenről tud, amit teszek, válaszában az engedélyt a várakozásra megadja, Wardot egy ugyanazon kánukban, amelyekben én leevezek, távirattal azonnal elküldöm Bananába, azután a *Stanley*-

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

vel ide visszatérek, önt fölkeresem és az embereket meg tehercsomagokat a Kongó mellé, Járukombé-ba küldöm. Tippu-Tib jót áll érte, hogy ha embereit a szolgálatból el is bocsátja, őket az Aruvimi mellett együtt birja tartani és az esetre, ha a bizottság a válaszában azt üzenné, hogy valamelyik úton menjünk tovább, őket egy pár nap alatt összegyűjti. Itt senki sincs, aki lemenne, csak én. Ha én a bizottság válaszát itt várom be és azután innen indulok, nem lennének áruim, amelyekkel a Banályában elveszteket pótolhatnám és Ward sem jöhetne velünk; ha pedig innen el nem mozdulnék és innen küldeném el a táviratot, jó idő telnék el, mig avval Ward megindulhatna.

Amit öntől most kivánok, az az, hogy várakozzék Banályában, mig tőlem hirt nem kap, aminek három hét vagy legfölebb egy hónap alatt meg kell történnie.

— — — — — — — — — — — — — —

Ha lejövünk Jarokumbéba, fő dolgunk lesz a zánzibáriakkal elhitetni, hogy hazájukba megyünk, mert ez esetben kevesebb lesz a szökések száma. Tippu-Tib a szökevények menedékhelyét föltalálta; az Jatukában, Szaid bin Habib állomásán van. Küldött is ő oda embereket, akik a szökevényeket mind összefogdossák. Daudot, az őrnagy ruháit tartalmazó zsákkal együtt Jambujában csipték el. Darabokat a mi kelméinkből az összes környék falvaiból hoznak ide Tippu-Tibnek.

Tegnap Tippu-Tib és a belga rezidens jelenlétében kihallgatták Szangát (a gyilkost); és mivel bűnösnek találták, azonnal agyonlőtték.

— — — — — — — — — — — — — —

Reményeim néha a legmagasabb fokra hágtak, és a következő perczben ismét teljesen eltűntek. Midőn Tippu-Tib azt mondta, hogy 20000 fontért velünk jön, azt feleltem néki, hogy hitem szerint a bizottság ez összeget nem fogja megfizetni, de ha ő kezeskedik, hogy szavát állja, én magam fizetem meg a kivánt pénz felét, ez összeggel tehát az expedicziő költségeinek fedezéséhez járulnék. Persze azután, amit később mondott, senki őt föl nem fogadná.

— — — — — — — — — — — — — —

Bizonyára még emlékezik, hogy a táborban az ön által jól ismert okokból Wardot nem akartam magammal hozni, de ha most vezetőkapitány nélkül kell útnak indulnunk, nagyon is szükséges, hogy hárman legyünk. Biztosíthatom különben, hogy az ő jövetele daczára ön továbbra is a zánzibáriak parancsnoka marad. És most, öregem, Isten önnel, az én Istenem áldja meg.

Őszinte, igaz híve

James S. Jameson.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Másolata a czeruzajegyzeteknek és számitásoknak, amelyeket 1887. junius 24-én tettem, midőn Barttelot további teendőiről és Tippu-Tibről felvilágosítást kért. Tizennégy hónappal azután, hogy én Barttelot őrnagynak adtam, Bonny úrtól azokat visszakaptam. Lemásoltam őket és az eredetieket Bonnynak visszaszolgáltattam.

„Tegyük föl, hogy a *Stanley* gőzös augusztusban ér ide vissza, Stanley ekkor, mint hiszi, a Nyánzánál lesz. Emin pasával két hetet tölt el, azaz a tónál marad, mondjuk szeptember 1-ig. Szeptember és október hónapok eltelnek a visszautazással.

Önnek van tehát hetvennégy napja, amely idő alatt 550 tehercsomagjával utazhatik; rendelkezésére 155 teherhordó áll az ötven-ötven emberből álló helyőrségen kivül, amely napi útjának két végét megszállva fogja tartani.

Egy nap megtesz 6 mértföldet 155 tehercsomaggal
„ „ „ 6 „ 155 „
„ „ „ 6 „ 155 „
„ „ „ 6 „ 155 „

4-szer kell tehát a 6 mértföldet megtennie; és ha 8-szor megteszi oly messze jut mint egy karaván egy nap alatt.

Eszerint hetvennégy nap alatt jut hozzánk kilencz napi járattal közelebb.

Ha Tippu-Tib 400 embert küld, ezekkel és a saját 208 teherhordójával, nem kell ide-oda járnia és minden holmijával egyszerre mehet a Muta-Nzigéhez. Ez esetben én önnel a Muta-Nzigétől tizenhárom napi járatra találkozom.

Jegyzéke amaz áruknak, amelyeket a *Stanley* 1887. augusztus 14-én Léopoldville-ből Jambujába hozott:

100 láda puskapor.
129 „ remington-töltés.
10 „ perkusszios kapszli.
7 „ kétszersült (minőt a hajókon használnak).
2 „ Madeira bor.
2 „ szaveliszt.
114 csomag kelme (minőség szerint osztályozva).
33 zsák gyöngy.
13 „ kauri.
20 „ rizs.
8 „ só.
1 „ üres zsák.
26 tehercsomag sárga réz rudacska.
27 „ sárga réz- és vasdrót.
1 láda pléháru.

493

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Jegyzéke amaz áruknak, amelyeket 1887. junius 28-án Jambujában Barttelotnál hagytunk:

12	láda	közös és magánpodgyász (a Stanleyé).
29	„	remington-töltés.
38	„	winchester-töltés.
24	„	maxim-töltés.
24	„	európai élelmi szer.
10	csomag	tiszti podgyász.
15	„	sárga réz rudacska.
1	„	dohány.
1	„	kauri.
12	„	rizs.
7	„	kétszersült.
1	„	só.
3	„	sátor-alkotó rész.
167		

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

Nyomatott Brockhausnál.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.

© OEE Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtár 2020. Támogató: Agrárminisztérium szerz.sz.: EGF/68-1/2020.